

ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΡΟΔΙΑΚΟΙ ΔΗΜΟΙ

Κατὰ τὸν Κανονισμό τῶν Δημοσιευμάτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, οἱ συγγραφεῖς εὐθύνονται γιὰ τὴν ὀρθότητα τῶν βιβλιογραφικῶν παραπομπῶν καὶ τὴν ἐγκυρότητα τῶν ἐκδόσεων ἀρχαίων κειμένων ποὺ ἀναδημοσιεύονται στίς ἐκδόσεις τῆς.

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, Ἀθῆναι 106 72

ISBN 960-85025-7-8

ΙΩΑΝΝΗΣ Χ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΡΟΔΙΑΚΟΙ ΔΗΜΟΙ

Ίστορικὴ Ἐπισκόπηση — Ἡ Ἰαλυσία

ΑΘΗΝΑ 1989

ΣΤΗΝ ΙΕΡΗ ΜΝΗΜΗ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΜΟΥ

«έν δὲ μιᾷ μοίρᾳ χρόνου
ἄλλοτ' ἄλλοῖαι διαιθύσσοισιν αὖραι»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11-14
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	15-21
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	23-30
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄ ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΡΟΔΙΑΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ	31-42
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄ Η ΡΟΔΟΣ ΕΚΤΟΣ ΡΟΔΟΥ. ΤΟ ΡΟΔΙΑΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΑ ΝΗΣΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΕΡΑΙΑ	43-50
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄ Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΡΟΔΙΑΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΗΜΟΙ	51-81
I. Κεντρική ὀργάνωση τῆς ροδιακῆς πολιτείας	52
II. Ἡ περιφερειακὴ ὀργάνωση τῆς ροδιακῆς πολιτείας καὶ οἱ δῆμοι	53
Ὅργανα τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας στὴν περιφέρεια, 53. —Οἱ τρεῖς παλαιᾶς πό- λεις. Σχέσεις μὲ τὸ ἐνιαῖο ροδιακὸ κράτος καὶ αὐτονομία, 54. —Οἱ ροδιακοὶ δῆμοι, 56	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄ Η ΙΑΛΥΣΙΑ	82-146
Γενικά	82
Σύντομη ἐπισκόπηση τῆς τοπογραφίας τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἰαλυσοῦ	83
Δῆμος 4 (Τὰ Μαριτσά)	95
Δῆμος 5 (Δαματρίων)	98
Δῆμος 6 (Παραδείσι)	101
Δῆμος 7 (Ἰστανίων) καὶ τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος	107
Δῆμος 8 (Σορωνή)	117
Δῆμος 9 (Καλυθιές, Ὑπερεγχείων;)	119
Δῆμος 10 (Βρυγινδαρίων)	124
Δῆμος 11 (Ποντωρέων)	131
Δῆμος 12 (Ψίνθος, Σιβυθίων;)	145

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄	
ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	147-152
Πίνακας Ι: Χρονολογική κατανομή τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων στοὺς δήμους τῆς Ἰαλυσίας	151
Πίνακας ΙΙ: Οἱ λατρεῖες στὴν Ἰαλυσία	152
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄	
ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ	153-221
Ι. Κατάλογοι ἐπιγραφῶν τῆς Ἰαλυσίας	153
Α. Συνοπτικὸς κατάλογος ἐπιγραφῶν τῆς κυρίως Ἰαλυσοῦ, 153. — Β. Κατάλογοι ἐπιγραφῶν τῶν δήμων 4-12, 158.	
ΙΙ. Κατάλογοι κινητῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων τῆς Ἰαλυσίας	200
Συνοπτικὸς κατάλογος δημοσιευμένων κινητῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων περιοχῆς κυρίως Ἰαλυσοῦ, 200. — Κατάλογοι τῶν δήμων 4-12, 203.	
ΕΠΙΜΕΤΡΟ	
Ἀνασκαφὴ στὴ θέση Καθολικὴ Ἀφάντου	222-224
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	225-263
ZUSAMENFASSUNG	264-268
ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ	269-293
Α. Γενικὸ εὐρετήριο	269
Β. Εὐρετήριο ὀνομάτων προσώπων ποὺ ἀπαντοῦν στὶς ἐπιγραφὰς	283
Γ. Εὐρετήριο φιλολογικῶν πηγῶν	287
Δ. Εὐρετήριο ἐπιγραφῶν	288
ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙΣ	294
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	295-296
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	297-300
ΠΙΝΑΚΕΣ	1-53
ΑΝΑΔΙΠΛΟΥΜΕΝΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΙΑΛΥΣΙΑΣ	

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο μέρος ἑνὸς εὐρύτερου ἔργου, ποὺ ἔχει ὡς στόχο τὴ μελέτη τῶν ροδιακῶν δῆμων στὰ πλαίσια μιᾶς ἔρευνας τῶν ἐπὶ μέρους περιοχῶν τοῦ ἀρχαίου ροδιακοῦ κράτους. Ἡ ἐπιτόπια τοπογραφικὴ, ἀρχαιολογικὴ καὶ ἐπιγραφικὴ ἔρευνα ἔχει καλύψει ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Ρόδο, σὲ μεγαλύτερο ἢ μικρότερο βαθμὸ καὶ τὰ ἄλλα νησιά τοῦ «ένσωματωμένου» ροδιακοῦ κράτους, κυρίως ὅμως ἔχει περιορισθῇ συστηματικὰ σὲ πρώτη φάση στὴ Λινδία καὶ τὴν Ἰαλυσία. Ἐχει συμπληρωθῇ ἐπίσης μὲ μιὰ σύντομη περιοδεῖα στὴ ροδιακὴ Περαία, ὥστε νὰ ὑπάρχει σὲ σημαντικὸ βαθμὸ αὐτοψία τῶν δῆμων καὶ θέσεων τῆς Περαίας, ποὺ μνημονεύονται στὸ ἱστορικὸ μέρος τῆς ἐργασίας.

Ὁ τόμος αὐτὸς περιλαμβάνει, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ μέρος, τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας τῆς Ἰαλυσίας, καθὼς καὶ καταλόγους ἐπιγραφῶν καὶ κινητῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ.

Ἡ συστηματικὴ ἐξερεύνηση τῶν παραπάνω περιοχῶν εἶχε ὡς σκοπὸ νὰ ἐπιβεβαιωθῇ ἡ παρουσία ἀρχαιολογικῶν λεψάνων στὶς περισσότερες θέσεις ποὺ ἔχουν ἤδη περιληφθῇ σὲ παλαιότερες δημοσιεύσεις καὶ νὰ ἐντοπισθοῦν νέες θέσεις. Ἐπίσης ἔγινε προσπάθεια νὰ ἐντοπισθοῦν κατὰ τὸ δυνατό οἱ δημοσιευμένες ἐπιγραφές ποὺ εἶχαν σχέση μὲ τὴν ἔρευνα, στοὺς τόπους ὅπου εἶχαν ἀρχικὰ ἀνευρεθῇ, ἢ νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ σημερινὴ θέση τους, καθὼς ἐπίσης νὰ ἀνακαλυφθῇ νέο ἐπιγραφικὸ ὕλικό, τὸ ὁποῖο περιλήφθηκε στὴν ἐργασία. Ἐνα μέρος ἀπὸ τὸ ὕλικό προέρχεται ἀπὸ πρόσφατα τυχαῖα εὐρήματα ἢ ἔρευνες τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου.

Ἡ ἔρευνα στὴν ὑπαιθρο συμπληρώθηκε μὲ μελέτη τοῦ σχετικοῦ ὕλικου στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ρόδου καὶ σὲ ἄλλες ἀρχαιολογικὲς συλλογές τῆς Δωδεκανήσου. Δυσκολίες καὶ ἀνασχετικούς παράγοντες —χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἐμποδίσουν τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἔρευνας— ἀποτέλεσαν ἡ ἀπώλεια τοῦ μεγαλύτερου μέρους ἀπὸ τὶς παλαιότερα δημοσιευμένες (πρὶν ἀπὸ τὸ ἔτος 1912) ἐπιγραφές καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ τακτοποίησις καὶ δημοσίευσσις τοῦ πολυάριθμου ὕλικου τῶν μουσείων καὶ συλλογῶν τῆς Ἐφορείας δὲν ἔχει ἀκόμη φθάσει στὸ σημεῖο ποὺ νὰ ἐπιτρέπει ὀλοκληρωμένη ἐποπτεία καὶ χρῆσις του. Τέλος, ἡ σπανιότητα συστηματικῶν ἀνασκαφῶν στὴ ροδιακὴ ὑπαιθρο —ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μεγάλα κέντρα— καὶ οἱ ἤδη διαπιστωμένες ἀπὸ ἄλλους δυσχέρειες καὶ τὰ προβλήματα τῆς ἐπιφανειακῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας.

Ἡ συλλογὴ τοῦ ὑλικοῦ τῆς ἐργασίας καὶ ἡ βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωση εἶχε ἀρχίσει πρὶν ἀκόμη μοῦ χορηγηθῇ ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσίαν ἡ καθιερωμένη ἐκπαιδευτικὴ ἄδεια, προχώρησε ὅμως στὴ συστηματικὴ φάση της στὸ διάστημα αὐτῆς τῆς ἄδειας, κατὰ τὸ ὅποιο ὑπῆρξα γιὰ δύο χρόνια ὑπότροφος τοῦ Ἰδρύματος Alexander von Humboldt στὴ Δυτικὴ Γερμανία (1975-1977)*. Στὸ ἴδιο διάστημα μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ μελετήσω τὸ ροδιακὸ ἐπιγραφικὸ καὶ ἀρχαιολογικὸ ὑλικὸ ποὺ βρίσκεται στὰ σημαντικώτερα μουσεῖα τῆς Κεντρικῆς καὶ Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ νὰ προλάβω τὴ συγγραφὴ μεγάλου μέρους τῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία ὁλοκληρώθηκε μετὰ τὴν ἐπιστροφὴ μου ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν.

Εὐχαριστῶ θερμὰ τὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, ποὺ ἐνέκρινε τὴ μελέτη αὐτὴ ὡς διδακτορικὴ διατριβή. Ἰδιαίτερα ἐκφράζω τὴν εὐγνωμοσύνη μου στὴν εἰσηγήτρια Καθηγήτρια κ. Εὐ. Μαραγκοῦ γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον μὲ τὸ ὅποιο παρακολούθησε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὴν πρόοδο τῆς ἐργασίας, τοὺς κόπους ποὺ κατέβαλε γι' αὐτὴ καὶ τίς πολυτίμες ὑποδείξεις της. Θερμὲς εὐχαριστίες ὀφείλω ἐπίσης στοὺς Καθ. κ.κ. Μιχ. Σακελλαρίου, Σωτ. Δάκαρη, Χρ. Πελεκίδη, Εὐ. Χρυσό, Ι. Καμπίτση καὶ Στέφ. Παπαδόπουλο γιὰ τίς παρατηρήσεις καὶ ὑποδείξεις τους, χάρις στίς ὁποῖες πλουτίσθηκαν καὶ βελτιώθηκαν ἀρκετὰ σημεῖα τοῦ βιβλίου.

Θεωρῶ ἐπίσης καθῆκον μου νὰ εὐχαριστήσω ὅλους τοὺς ξένους συναδέλφους ποὺ μὲ ὁποιοδήποτε τρόπο ὑποβοήθησαν τίς ἔρευνες καὶ μελέτες μου στὸ ἐξωτερικόν ἢ στὴν Ἑλλάδα. Ἰδιαίτερα ἀναφέρω τοὺς Καθ. κ.κ. N. Himmelmann, P. Zanker, H. Schmitt, S. Lauffer, G. Gruben, P.M. Fraser καὶ M. Jameson, καθὼς καὶ τὴ δ. V. Grace.

Ἀπὸ τοὺς συναδέλφους τῆς Ὑπηρεσίας εὐχαριστῶ ἰδιαίτερα τὸν τ. Γενικὸ Ἐφορὸ Ἀρχαιοτήτων κ. Γρηγ. Κωνσταντινόπουλο γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον μὲ τὸ ὅποιο παρακολούθησε τὴν πρόοδο τῆς ἐργασίας καὶ τὴ δυνατότητα ποὺ μοῦ ἔδωσε νὰ χρησιμοποιήσω γιὰ μελέτη, σύγκριση ἢ δημοσίευση παλαιότερο ὑλικὸ τῆς Ἐφορείας. Ἐπίσης τὸν Καθ. κ. Χρ. Ντούμα καὶ τοὺς συναδέλφους κ. Ἡὼ Ζερβουδάκη καὶ κ. Ἡλ. Κόλλια γιὰ κάθε εἶδους βοήθεια καὶ διευκολύνσεις, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν κ. Ντ. Πέππα-Δελμούζου, τὴ δ. Β. Κοντορίνη καὶ τὸν κ. Χαρ. Κριτσά.

Εὐχαριστῶ ἐπίσης ὅλο τὸ ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας Δωδεκανήσου γιὰ τὴν κάθε εἶδους βοήθειά του. Ἰδιαίτερες εὐχαριστίες, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο προσωπικόν, ὀφείλονται στὸ τεχνικὸ προσωπικὸ καὶ προπάντων στοὺς ἔμπειρους σχεδιαστὲς κ.κ. Σωτ. Διακογεωργίου καὶ Μιχ.

* Ἐκφράζω καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τίς θερμὲς εὐχαριστίες μου στὸ Ἴδρυμα γιὰ τὴ δυνατότητα ποὺ μοῦ ἔδωσε νὰ ἐργασθῶ ἐπιστημονικὰ ἀπερίσπαστος ἐπὶ δύο χρόνια, καὶ γιὰ ὅλες τίς ἄλλες εὐκαιρίες καὶ διευκολύνσεις.

Σάνδαλο για τὴν ἐκπόνηση τῶν σχεδίων. Στούς φωτογράφους κ.κ. Γ. Μπελε-
γρίνη καὶ Γ. Κασέρη ὀφείλονται οἱ περισσότερες φωτογραφίες ποὺ ἀπαρτίζουν
τοὺς πίνακες. Ἀπὸ τοὺς φύλακες Ἀρχαιοτήτων εὐχαριστῶ ἰδιαίτερα τοὺς κ.κ.
Νικ. Κουφοῦ, Στ. Μανωλάκη, Π. Κανάκη, Π. Ἀντώνογλου, Κ. Πατατοῦκο,
Παντ. Γιαννουράκη, Νικ. Χαρίτο, Κ. Καραβιώτη καὶ Νικ. Μανωλάκη. Εὐχαρι-
στῶ ἐπίσης ἰδιαίτερα τὸ συντηρητὴ ἀρχαίων κ. Γ. Βασιλόττο γιὰ τὴν ἐπὶ τόπου
βοήθειά του κατὰ τὶς ἐπισκέψεις μου στὴν περιοχὴ Μαριτσῶν.

Γιὰ τὴν παροχὴ φωτογραφιῶν καὶ ἄλλες διευκολύνσεις εὐχαριστῶ τοὺς ἄρ-
μοδίους τῶν μουσείων, τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν καὶ τῆς Staatsbibliothek,
Preussischer Kulturbesitz τοῦ Βερολίνου, καθὼς καὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Κο-
πεγχάγης, Μουσείου Λούβρου καὶ Βρετανικοῦ Μουσείου.

Ἐπίσης θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω γενικὰ ὅλους ὅσοι μὲ προθυμία μὲ βοή-
θησαν στὶς περιοδεῖες μου στὴ ροδιακὴ ὕπαιθρο καὶ στὰ νησιά, συνοδεύοντάς με
ἢ ὑποδεικνύοντάς μου ἀρχαιολογικὰς θέσεις καὶ ἐπιγραφές. Ἡ εὐγένειά τους καὶ
ἡ θερμὴ ἀγάπη τους γιὰ τὶς ἀρχαιότητες τῶν ἰδιαίτερων τόπων τους ἦταν μιὰ
πολύτιμη συνδρομὴ στὴν ἐργασία καὶ ἀξίζει τὰ ἐπαινετικά σχόλια παλαιότερων
περιηγητῶν γιὰ ἀνάλογη συμπεριφορὰ στὸν περασμένο αἰῶνα*. Σ' αὐτὴ τὴ θέ-
ση θεωρῶ καθῆκον μου νὰ εὐχαριστήσω τοὺς παρακάτω: τὸν παλαίμαχο δημο-
διδάσκαλο κ. Γ. Βασιλειάδη καὶ τὸ γυμνασιάρχην κ. Στ. Οἴκουτα, κατοίκους
Ἀρχαγγέλου, τὸν ἐπίτιμο γυμνασιάρχην κ. Σταμ. Λαχανιάτη, τὸ γραμματέα τῆς
Ἱ. Μητροπόλεως Ρόδου κ. Εὐστ. Διακογεωργίου, τὸν ἀγροφύλακα κ. Κ. Κλη-
μαντή, τὸν κ. Π. Τσοῦκο, κάτοικο Λάρδου, καὶ τὸν κάτοικο τοῦ χωριοῦ Βάτι κ.
Φίλ. Μανωλά, ἐνῶ ὁ χῶρος δυστυχῶς δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἀναφέρω ὀνομα-
στικὰ ὅλους τοὺς ὑπόλοιπους.

Θερμὰς εὐχαριστίες ὀφείλονται στὸν ἀείμνηστο Γεν. Γραμματέα τῆς Ἀρ-
χαιολογικῆς Ἑταιρείας Καθ. Γ. Μυλωνᾶ, καθὼς καὶ στὸ νέο Διοικητικὸ Συμ-
βούλιο καὶ ἰδιαίτερα στὸν Πρόεδρο κ. Γ. Δοντὰ καὶ τὸ Γεν. Γραμματέα κ. Βασ.
Πετράκο, ποὺ μοῦ ἔκαμαν τὴν τιμὴ νὰ συμπεριλάβουν τὴν ἐργασία μου στὶς
ἐκδόσεις τῆς Ἑταιρείας. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τοὺς ἐπιστημονικοὺς συνεργάτες
τοῦ Γραφείου Δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τοὺς κό-
πους τους. Τέλος εὐχαριστῶ θερμὰ τὴν κ. Αἰκ. Νίνου, ποὺ ἀνέλαβε μὲ πολὺ
ἐνδιαφέρον καὶ φροντίδα τὴν ἐπιμέλεια τῆς ἐκδόσεως, καὶ τὴν κ. Ἀργυρῶ Γιαν-
νουλάκη γιὰ τὴν καλλιτεχνικὴ ἐπιμέλεια τοῦ εἰκονογραφικοῦ μέρους.

Τελευταίους ἀναφέρω τοὺς γονεῖς μου, χωρὶς τὴν ὑπομονή, συμπαράσταση
καὶ κατανόηση τῶν ὁποίων θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ περατωθῇ ἡ ἐργασία: τὸν πα-
τέρα μου, ποὺ τὴν παρακολούθησε μὲ ἀδιάπτωτο ἐνδιαφέρον σὲ ὅλα τὰ στάδιά

* Βλ. λ.χ. Newton, *Travels I* 207 κέ. καὶ Hiller v. Gaertingen, *Bursian's Jahresber.* CX-3, 1901, 54-55.

της, ενώ ό ίδιος μέ τό παράδειγμα καί τό έργο του μοῦ εἶχε έμπνεύσει τήν άγάπη πρós τή ροδιακή ὕπαιθρο καί τούς ανθρώπους της καί τήν έπιθυμία νά αναζητήσω τίς άπώτερες ρίζες τους στήν άρχαιότητα· τή μητέρα μου, πού εἶχε τή χαρά νά δῇ τήν έργασία έτοιμη γιά ὕποβολή στή Σχολή, αλλά ή ξαφνική καί άπροσδόκητη άπώλειά της έγινε αίτία νά μή προλάβη τήν έγκριση καί δημοσίευσή της. Στούς γονεῖς μου άφιερώνω τó βιβλίό μου μέ συγκίνηση, εύγνωμοσύνη καί άγάπη*.

I.X.Π.

* Ἡ έργασία εἶχε κατατεθῇ τó 1983 γιά νά τυπωθῇ στή σειρά τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Συστηματική ένημέρωσή της μετά τή χρονολογία αὐτή δέν ἦταν δυνατή. Ἀναφέρω χρονολογικά τίς σημαντικώτερες μεταγενέστερες αὐτοτελεῖς δημοσιεύσεις γύρω ἀπό τήν ἱστορία καί ἀρχαιολογία τῆς Ρόδου ἢ γύρω ἀπό τó θέμα τῆς έργασίας μου, πού δέν πρόλαβα νά αξιοποιήσω συστηματικά στή μελέτη μου: R. Berthold, *Rhodes in the Hellenistic Age* (1984), S. Dietz, *Excavations and Surveys in Southern Rhodes: The Mycenaean Period* (Lindos IV, 1) (1984), Ch. Gates, *Burial Practices at Ialysos and Kameiros during the Mid-Archaic Period* (1984), E. Melas, *The Islands of Karpathos, Saros and Kasos in the Neolithic and Bronze Age* (1985), R. Osborne, *Demos* (1985), Γρ. Κωνσταντινόπουλος, Ἀρχαία Ρόδος (1986), D. Whitehead, *The Demes of Attica* (1986), J. Traill, *Demos and Trittyes* (1986), P.M. Fraser-E. Matthews, *A Lexicon of Greek Personal Names*, vol. I (1987), Ἀδ. Σάμψων, Ἡ Νεολιθική Περίοδος στή Δωδεκάνησα (Ἀθήνα 1987), *Archaeology in the Dodecanese* (Copenhagen, Nat. Museum 1988). Οἱ ἀρχαιολογικές ἀνακαλύψεις πού έγιναν μετά τήν παραπάνω χρονολογία, δέν ἔχουν συμπεριληφθῇ στήν έργασία.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Ἐκτὸς ἀπὸ τῶν καθιερωμένων στὴν ἑλληνικὴ καὶ διεθνῇ βιβλιογραφία (βλ. Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, J. Marouzeau, L'Année philologique, Gnomon, Supplementum Epigraphicum Graecum), χρησιμοποιοιοῦνται οἱ παρακάτω συντομογραφίες:

Annuario	Annuario della Scuola Archeologica di Atene.
Benediktsson, Chronologie	J. Benediktsson, Chronologie de deux listes de prêtres Kamiréens (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Archaeologisk-Kunsthistoriske Meddelelser II, 6, København 1940).
Berg	A. Berg, Die Insel Rhodus (Braunschweig 1862).
Berl. Phil. Woch.	Berliner Philologische Wochenschrift.
Biliotti	Ed. Biliotti-Abbé Cottret, L'île de Rhodes (Rhodes 1881) (ἑλλ. μ.ε.τ.ά.φ.ρ. Μ. Μαλλιάρᾶκη καὶ Σ. Καραβοκυροῦ).
Blavatskaja κ.ᾶ., Die Sklaverei	T.V. Blavatskaja - E.S. Golubcova - A.I. Pavlovskaja, Die Sklaverei in hellenistischen Staaten im 3.-1. Jh.v.Chr. (Wiesbaden 1972) (Übersetzungen ausländischer Arbeiten zur antiken Sklaverei, Band 3).
Blinkenberg-Kinch, Troisième rapport	Chr. Blinkenberg-K.F. Kinch, Exploration Archéologique de Rhodes, Fondation Carlsberg, Troisième Rapport (Oversigt over det Kgl. Danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1905 No 2).
Blinkenberg, Tempelchronik	Chr. Blinkenberg, Die lindische Tempelchronik (Bonn 1915).
Blinkenberg, Lindiaka VI	Chr. Blinkenberg, Les prêtres de Poseidon Hippios (Lindiaka VI = Danske Videnskabernes Selskab. Archaeologisk-Kunsthistoriske Meddelelser II, 2, København 1937).
Blinkenberg, Lindiaka VIII	Chr. Blinkenberg, Deux documents chronologiques rhodiens (Lindiaka VIII = Archaeologisk-Kunsthistoriske Meddelelser II, 4, København 1938).
Borchardt, Myra	J. Borchardt κ.ᾶ., Myra, eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit (Berlin 1975).
BSA 73	R. Hope Simpson-J.F. Lazenby, Notes from the Dodecanese III (BSA 68, 1973, 127 κ.ᾶ.).
Buck	C.D. Buck, The Greek Dialects (Chicago 1955).
Bull. Épigr.	Revue des Études grecques, Jeanne et Louis Robert, Bulletin Épigraphique.
Bursian's Jahresber.	Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Altertumswissenschaft, begr. von Conrad Bursian.
Carratelli, Associazioni	G. Pugliese Carratelli, Per la storia delle associazioni in Rodi antica (Annuario I-II n.s., 1939-1940 (1942), 147-200).

- Carratelli, Formazione
 Carratelli, Studi Ciaceri
 Carratelli, Sui damoi
 Carratelli, Ancora sui damoi
 Carratelli, Sullo stato di cittadinanza
 Cauer, Delectus²
 Χαρ. 'Αναστ. 'Ορλ.
 Cook, Zeus III, 2
 Dittenberger, De sacris Rhodiorum I-II
 Δωδ. 'Αρχ.
 Δωδ. Χρον.
 Dohrn, Att. Plastik
 ΔΠΑΓΜΑ M. Nilsson
 Dunand, Culte d'Isis
 Elenco
 Expedition Sieglin
 Festschrift Vittinghoff
 Fraser, Fun. Mon.
 Fraser, Ptolem. Alex.
 Fraser-Bean
 Fraser-Rönne
 G. Pugliese Carratelli, La formazione dello stato rodio (SCO I, 1951, 77-88).
 G. Pugliese Carratelli, Note su epigrafi rodie dell'età imperiale (Studi di Antichità offerti a Em. Ciaceri, 1940, 254-260).
 G. Pugliese Carratelli, Sui damoi e le phylai di Rodi (SCO II, 1953, 69-78).
 G. Pugliese Carratelli, Ancora sui damoi di Rodi (SCO VI, 1956, 62-75).
 G. Pugliese Carratelli, Sullo stato di cittadinanza in Rodi (Studi in onore di Vincenzo Arangio-Ruiz, τόμ. IV (Napoli 1953) 485-491).
 P. Cauer, Delectus inscriptionum Graecarum propter dialectum memorabilium, 2η έκδ. (Λειψία 1883).
 Χαριστήριον εἰς 'Αναστάσιον Κ. 'Ορλάνδον, τόμ. Α-Δ ('Αθήναι 1965-1968).
 A.B. Cook, Zeus, τόμ. III, μέρος 2 (Cambridge 1940).
 Guilelmi Dittenbergeri, De sacris Rhodiorum commentatio (Halis 1886), commentatio altera (Halis 1887).
 Δωδεκανησιακὸν 'Αρχεῖον.
 Δωδεκανησιακὰ Χρονικά.
 T. Dohrn, Attische Plastik vom Tode des Phidias bis zum Wirken der grossen Meister des IV. Jhrs.v.Chr. (Krefeld 1957).
 ΔΠΑΓΜΑ Martino P. Nilsson (Acta Instituti Romani Regni Sueciae, series altera I) (Lund 1939).
 Fr. Dunand, Le culte d'Isis dans le bassin oriental de la Méditerranée, 3 τόμοι (Leiden 1973).
 Elenco degli Edifici Monumentali a cura del Ministero della Pubblica Istruzione, τόμ. LXXI: Le Tredici Sporadi, (Roma 1913).
 Expedition E. von Sieglin, Band II (Die griechisch-ägyptische Sammlung E.v. Sieglin) I, Teil B, bearbeitet von C. Watzinger (Leipzig 1927).
 Studien zur antiken Sozialgeschichte, Festschrift Friedrich Vittinghoff (Kölner Hist. Abhandlungen, Band 28) (Köln-Wien 1980).
 P.M. Fraser, Rhodian Funerary Monuments (Oxford 1977).
 P.M. Fraser, Ptolemaic Alexandria, τόμ. I-III (Oxford 1972).
 P.M. Fraser-G.E. Bean, The Rhodian Peraea and Islands (Oxford 1954).
 P.M. Fraser-T. Rönne, Boeotian and West Greek Tombstones (Lund 1957).

- Fuchs, Neuatt. Reliefs
 Furtwängler-Loeschke, Myk. Vasen
 Furumark, MP
 Furumark, Chron MP
 v. Gelder, Geschichte
 Grégoire, Recueil
 Guarducci, EG
 Guérin
 Hamilton, Researches II
 Hausmann, Griech. Weihrel.
 Hiller, Rhodos
 Hope Simpson-Dickinson
 IBM
 INGLIERI
 Jones, CERP
 Καρούζου Σ., Συλλογή Γλυπτῶν
 Κωνσταντινούπολος, Ροδ. Κόσμ. I
 Κωνσταντινόπουλος, Μουσ. Ρόδ.
 Kontorini, Rhodiaka I
 Kurze Beschr.³
 Lacroix, Reproductions de statues
 W. Fuchs, Die Vorbilder der neuattischen Reliefs (Berlin 1959).
 A. Furtwängler-G. Loeschke, Mykenische Vasen (Text und Atlas) (Berlin 1886).
 A. Furumark, Mycenaean Pottery I, Analysis and Classification (Stockholm 1972²).
 A. Furumark, Mycenaean Pottery II, Chronology (Stockholm 1972²).
 H. van Gelder, Geschichte der alten Rhodier (Den Haag 1900).
 H. Grégoire, Recueil des inscriptions grecques chrétiennes d'Asie Mineure I (Paris 1922).
 M. Guarducci, Epigrafia greca, τόμ. I-IV (Roma 1967-1978).
 V. Guérin, Étude sur l'île de Rhodes (Paris 1856), 2η έκδ. μὲ τὸν τίτλο: Ile de Rhodes (Paris 1880) (οἱ παραπομπὲς στὸ κείμενο τῆς ἐργασίας μας ἀναφέρονται στὴ 2η έκδ.).
 W.J. Hamilton, Researches in Asia Minor, τόμ. II (London 1842).
 U. Hausmann, Griechische Weihreliefs (Berlin 1960).
 F. Hiller von Gaertringen, RE, Supplement V (1931) 731-840 (λ. Rhodos).
 R. Hope Simpson-O.T.P. Dickinson, A Gazetteer of Aegean Civilisation in the Bronze Age, τόμ. I: The Mainland and Islands (Göteborg 1979).
 Inscriptions in the British Museum, τόμ. I-IV (1874-1916).
 R.U. Inglieri, Carta Archeologica dell'Isola di Rodi (Firenze 1936).
 A.H.M. Jones, The Cities of the Eastern Roman Provinces (Oxford 1971²).
 Σ. Καρούζου, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον, Συλλογὴ Γλυπτῶν, Περιγραφικὸς Κατάλογος (Ἀθήναι 1967).
 Γρ. Κωνσταντινόπουλος, Ὁ Ροδιακὸς Κόσμος I, Λίνδος (Ἀθήναι 1972).
 Γρ. Κωνσταντινόπουλος, Μουσεῖα τῆς Ρόδου, τόμ. I-II (Ἀθήνα 1977).
 V. Kontorini, Inscriptions inédites relatives à l'histoire et aux cultes de Rhodes au IIe et au Ier s. av.J.-C. Rhodiaka I (Louvain-La-Neuve 1983).
 Staatliche Museen zu Berlin, Kurze Beschreibung der antiken Skulpturen im Alten Museum, 3. Aufl. (Berlin und Leipzig 1922).
 L. Lacroix, Les reproductions de statues sur les monnaies

Laumonier, Cultes indigènes
Λαζαρ., Πεπρ. Θ' Βυζ. Συνεδρ.

Leipz. Stud.
Linfert, Kunstzentren

Loewy, Inschr. Griech. Bildh.

Maier, Mauerbauinschr. I, II

Marcadé, Recueil

Mee
Mellor, ΘΕΑ ΡΩΜΗ

Memorie
Merker, Hellenist. Sculpture

Meyer, Peraia
MIEM

Morelli, Culti
Morelli, Stranieri
Newton, Travels I

Nilsson, Timbres amphoriques

Nilsson, Gr. Rel. I²

Nilsson, Gr. Rel. I³
Nilsson, Gr. Rel. II²
Nilsson, Gr. Rel. III³
N.S.

NSER

Ὁρλάνδος, Παλαιοχρ.

Orlandos, Les baptistères
du Dodécanèse

grecques, la statuaire archaïque et classique (Paris 1949).
A. Laumonier, Les cultes indigènes en Carie (Paris 1958).
Π. Λαζαρίδης, Συμβολή εἰς τὴν μελέτην τῶν παλαιο-
χριστιανικῶν μνημείων τῆς Δωδεκανήσου (Πεπραγμένα
Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης
1953), τόμ. Α' (Ἀθήναι 1955) 227-248.

Leipziger Studien zur classischen Philologie.
A. Linfert, Kunstzentren hellenistischer Zeit (Studien an
weiblichen Gewandfiguren) (Wiesbaden 1976).

E. Loewy, Inschriften griechischer Bildhauer (Leipzig
1885).

F.G. Maier, Griechische Mauerbauinschriften, τόμ. I-II
(Heidelberg 1959-1961).

J. Marcadé, Recueil des signatures de sculpteurs grecs, I-II
(Paris 1953-1957).

C. Mee, Rhodes in the Bronze Age (Warminster 1982).
R. Mellor, ΘΕΑ ΡΩΜΗ, The Worship of the Goddess
Roma in the Greek World (Göttingen 1975).

Memorie dell'Istituto storico-archeologico FERT.
G.S. Merker, The Hellenistic Sculpture of Rhodes (Göte-
borg 1973).

E. Meyer, RE XIX 1 (1937) 566-582 λ. Peraia, ἀρ. 2.
Acts of the International Archaeological Symposium "The
Mycenaeans in the Eastern Mediterranean" (Nicosia
1973).

D. Morelli, I culti in Rodi (SCO VIII, 1959).

D. Morelli, Gli stranieri in Rodi (SCO V, 1955, 126-190).
C.T. Newton, Travels and Discoveries in the Levant, τόμ.
1ος (London 1865).

M.P. Nilsson, Timbres amphoriques de Lindos (Copenha-
gue 1909) (Acad. Royale de Danemark, Exploration Arché-
ologique de Rhodes V).

M.P. Nilsson, Geschichte der griechischen Religion, τόμ.
1ος, 2η έκδ. (München 1955).

τόμ. 1ος, 3η έκδ. (München 1967).

τόμ. 2ος, 2η έκδ. (München 1961).

τόμ. 2ος, 3η έκδ. (München 1974).

A. Maiuri, Nuova Silloge Epigrafica di Rodi e Cos (Firenze
1925).

G. Pugliese Carratelli, Nuovo Supplemento Epigrafico Ro-
dio (Annuario 33-34, 1955-1956, 157-181).

A.K. Ὁρλάνδος, Παλαιοχριστιανικά καὶ Βυζαντινὰ Μνη-
μεῖα τῆς Ρόδου (Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων
τῆς Ἑλλάδος, τόμ. ΣΤ', τεύχ. 1, 1948, 3-112).

A. Orlandos, Les baptistères du Dodécanèse (Actes du Ve
Congrès International d'Archéologie Chrétienne, 1954

- Παπαχριστοδούλου, Χ., 'Ιστ. Ρόδ. (1957) 199-211 = Studi di Antichità Cristiana αρ. 22).
- Χ.Ι. Παπαχριστοδούλου, 'Ιστορία τῆς Ρόδου ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ἕως τὴν ἐνσωμάτωση τῆς Δωδεκανήσου ('Αθήνα 1972).
- Payne, NC H. Payne, Necrocorinthia (Oxford 1931).
- Peek, Inschr. von den dor. Inseln W. Peek, Inschriften von den dorischen Inseln (Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philol.-hist. Klasse, Band 62, Heft 1, 1969, 5-65).
- Pfuhl-Möbius I, II E. Pfuhl-H. Möbius, Die ostgriechischen Grabreliefs, Text- und Tafelband I-II (Mainz 1977-1979).
- Picard, Manuel II, III Ch. Picard, Manuel d'Archéologie grecque. La sculpture, II-III (Paris 1939-1948).
- Poma, Adozione Gabriella Poma, Ricerche sull'adozione nel mondo rodio (III sec. a.C./III sec. d.C.) (Epigraphica 34, 1972, fasc. 3-4, 169-305).
- Reinach, Rép. de la statuaire S. Reinach, Répertoire de la statuaire grecque et romaine, τόμ. I-VI (Paris 1897-1930).
- Reinach, Rép. de reliefs S. Reinach, Répertoire de reliefs grecs et romains, τόμ. I-III (Paris 1909-1912).
- Robert L., Hellenica Hellenica, Recueil d'Épigraphie, de Numismatique et d'Antiquités Grecques, τόμ. I κέ. (Limoges-Paris 1940 κέ.).
- Ross, Inscr. gr. ined. L. Ross, Inscriptiones graecae ineditae, τεύχ. I-III (Νάυπλιο-'Αθήνα-Βερολίνο 1834-1845).
- Ross, Hellenika L. Ross, Hellenika, τόμ. I, τεύχ. 2, Halle 1846.
- Ross, Inselreisen III L. Ross, Reisen auf den griechischen Inseln des ägäischen Meeres, τόμ. III (Stuttgart und Tübingen 1845).
- Ross, Inselreisen IV L. Ross, Reisen nach Kos, Halikarnassos, Rhodos und der Insel Cypern (Halle 1852) (= Reisen auf den griech. Inseln, τόμ. IV).
- Rostovtzeff, SEHHW M. Rostovtzeff, The Social and Economic History of the Hellenistic World, τόμ. I-III, 2η έκδ. (Oxford 1953).
- Rottiers, Monuments de Rhodes B.E.A. Rottiers, Description des monuments de Rhodes (Bruxelles 1828-1830).
- Schlörb, Bildhauergeneration nach Phidias B. Schlörb, Untersuchungen zur Bildhauergeneration nach Phidias (Waldsassen 1964).
- Schmitt, Staatsverträge III Die Staatsverträge des Altertums, dritter Band (Die Verträge der griechisch-römischen Welt, von 338 bis 200 v. Chr.) bearbeitet von H.H. Schmitt (München 1969).
- SCO Studi Classici e Orientali.
- Selivanov S. Selivanov, Τοπογραφία τῆς Ἀρχαίας Ρόδου (Καζάν 1892) (ρωσικά).
- SER G. Pugliese Carratelli, Supplemento Epigrafico Rodio (Annuario 30-32, 1952-1954, 247-316).
- Smith, Catal. of Sculpt. I, III A.H. Smith, British Museum. A Catalogue of Sculpture, τόμ. I, III (London 1892, 1904).
- Sokolowski, Lois sacrées Suppl. F. Sokolowski, Lois sacrées des cités grecques, Supplément (Paris 1962).

- Sokolowski, Cités
 Sommi Pic., Itin.
 ΣΤΗΛΗ
 Susini, Suppl.
 Svoronos, N.M.
 TEXNH
 Tit. Cam.
 Tit. Cam. Suppl.
 Τοπων. Ρόδ.
 Torr, Rhodes in Ancient Times
 Torr, Rhodes in Modern Times
 Transact. Royal Soc. Lit.
 Tsopanakis, Phonétique
 Wilamowitz, Glaube der Hellenen
 Wilamowitz, Kleine Schriften V2
 Woch. f. Klass. Phil.
- F. Sokolowski, Lois sacrées des cités grecques (Paris 1969).
 F. Guy Sommi Picenardi, Itinéraire d'un chevalier de Saint Jean de Jérusalem dans l'île de Rhodes (Lille 1900).
 Τόμος εις μνήμην Νικολάου Κοντολέοντος ('Αθήνα 1980).
 G. Susini, Supplemento Epigrafico di Caso, Scarpanto, Saro, Calchi, Alinnia e Tilo (Annuario 41-42, 1963-1964, 203-292).
 J.N. Svoronos, Das Athener Nationalmuseum I-III (Athen 1908-1937).
 Περιοδ. Τέχνη, Ρόδος, περίοδος Α', 1946-1948, περίοδος Β', τομ. Α'-Β', 1970-1972.
 M. Segre-I. Pugliese Carratelli, Tituli Camirenses (Annuario 27-29, 1949-1951, 141-318).
 I. Pugliese Carratelli, Tituli Camirenses, Supplementum (Annuario 30-32, 1952-1954, 211-246).
 Χ.Ι. Παπαχριστοδούλου, Τοπωνυμικὸ τῆς Ρόδου (Ρόδος 1951).
 C. Torr, Rhodes in Ancient Times (Cambridge 1885).
 C. Torr, Rhodes in Modern Times (Cambridge 1887).
 Transactions of the Royal Society of Literature of the United Kingdom.
 A. Tsopanakis, Essai sur la phonétique des parlers de Rhodes (Athènes 1940).
 U. von Wilamowitz-Moellendorff, Der Glaube der Hellenen, I-II (Berlin 1931-1932).
 U. von Wilamowitz-Moellendorff, Kleine Schriften, τόμ. V2 (Glaube und Sage) (Berlin 1937).
 Wochenschrift für Klassische Philologie.

A	Εύρετήριο πήλινων αμφορέων Μουσείου Ρόδου
AP	Εύρετήριο αρχιτεκτονικῶν Μουσείου Ρόδου
Ἀρ. εὐρ. ἰτ.	Ἀριθμὸς εὐρετηρίου ἰταλικῆς περιόδου Μουσείου Ρόδου
Ἀρ. ἐλέγχ.	Ἀριθμὸς ἐλέγχου παραλαβῆς Μουσείου Ρόδου ἀπὸ ἐλληνικὴ Ἀρχαιολ. Ὑπηρεσία
BE	Βιβλίο εἰσαγωγῆς ἀρχαίων Μουσείου Ρόδου
Βρετ. Μουσ.	Βρετανικὸ Μουσεῖο
Γ	Εύρετήριο γλυπτῶν Μουσείου Ρόδου
E	Εύρετήριο ἐπιγραφῶν Μουσείου Ρόδου
FN	Inglieri, Foglio Nord
FS	Inglieri, Foglio Sud
ΙΑΣ	Ἰταλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν
ΙΑΥ	Ἰταλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία
IG*	IG XII 1
M	Εύρετήριο μετάλλινων ἀντικειμένων Μουσείου Ρόδου
MM	Μεσομινωικὴ περίοδος
Μουσ. Ρόδ.	Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ρόδου
Π	Εύρετήριο πήλινων ἀντικειμένων Μουσείου Ρόδου
ΠΒΕ	Πρόχειρο Βιβλίο Εἰσαγωγῆς ἀρχαίων Μουσείου Ρόδου
ΥΕ	Ὑστεροελλαδικὴ περίοδος
ΥΜ	Ὑστερομινωικὴ περίοδος
Χριστ. ἀρχιτ.	Εύρετήριο χριστιανικῶν ἀρχιτεκτονικῶν Μουσείου Ρόδου

* Ὅπου γίνεται παραπομπὴ σὲ ἐπιγραφικὰ ἐκδόσεις, οἱ ἀριθμοὶ χωρὶς ἄλλη ἔνδειξη ἀντιστοιχοῦν μετὰ τοὺς αὐτοὺς ἀριθμοὺς τῶν ἐπιγραφῶν. Ἀντίθετα, στίς μὴ καθαρὰ ἐπιγραφικὰ ἐκδόσεις, ἀριθμὸς χωρὶς ἄλλη ἔνδειξη παραπέμπει σὲ σελίδα τοῦ κειμένου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ Ρόδος εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς λίγους ἐλληνικοὺς τόπους ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀττική, ποὺ οἱ δῆμοι καὶ ἡ δημοτική του ὀργάνωση εἶναι σχετικὰ καλὰ γνωστά, κυρίως ἀπὸ τὰ ἐπιγραφικὰ δεδομένα.

Δῆμοι στὴ στενότερη ἔννοιά τους εἶναι οἱ ὅχι ἀνεξάρτητες κοινότητες, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὶς περιφερειακὲς μονάδες ὀργάνωσης στὴν Ἀττική καὶ σὲ ἄλλες ἐλληνικὲς πόλεις-κράτη¹. Μὲ τὴ σημασία αὐτὴ πρέπει νὰ ἀντιδιαστέλλονται ἀπὸ τὴν εὐρύτερη ἔννοια τοῦ δήμου ἢ τῆς κώμης (χωριοῦ), ὡς ἀγροτικοῦ οἰκισμού, χωρὶς ὅμως συγκεκριμένη διοικητικὴ ὀντότητα, θεσμοθετημένη ἀπὸ μιὰ κεντρικὴ ἐξουσία.

Ἡ ἔρευνα τῶν ροδιακῶν δήμων, ποὺ ἔχει ἀπὸ τὰ πρῶτα στάδιά της ὡς σήμερα μιὰ ἱστορία 140 περίπου χρόνων, συμβαδίζει μὲ τὴ γενικώτερη ἱστορικὴ, ἐπιγραφικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τοῦ ροδιακοῦ κράτους καὶ γι' αὐτὸ θεωρήσαμε σκόπιμο νὰ κάμουμε μιὰ σύντομὴ ἀναδρομὴ στὶς σχετικὲς μελέτες καὶ δραστηριότητες.

Ὁ L. Ross εἶναι ὁ πρῶτος συστηματικὸς ἀρχαιογνώστης περιηγητὴς τῆς ροδιακῆς ὑπαίθρου καὶ τῶν νησιῶν τοῦ ἀρχαίου ροδιακοῦ κράτους. Περιγραφὴ τῶν περιηγήσεών του, ποὺ ἔγιναν ἀνάμεσα στὰ 1841 καὶ 1844, περικλείεται στὰ ἔργα του: *Reisen auf den griechischen Inseln des ägäischen Meeres*, τόμοι II καὶ III (Stuttgart-Tübingen 1843-1845) καὶ *Reisen nach Kos, Halikarnassos, Rhodos und der Insel Cypern* (Inserlreisen IV) (Halle 1852). Δημοσίευση ἐπιγραφικοῦ καὶ ἀρχαιολογικοῦ ὕλικου ἀπὸ τὶς ἴδιες περιοχὲς ὑπάρχει στὰ ἔργα του: *Inscriptiones graecae ineditae*, τόμοι II-III (Ἀθήνα-Βερολίνο 1842-1845), *Hellenika* (Halle 1846) καὶ *Archäologische Aufsätze*, τόμος II (Leipzig 1861). Ὁ C.T. Newton περιηγήθηκε ἐπίσης τὸ 1853 τὴ ροδιακὴ ὑπαίθρο (βλ. *Travels and Discoveries in the Levant I* (London 1865), ἐνῶ δημοσίευσε ροδιακὲς ἐπιγραφὰς στὸν τόμο II τοῦ *Ancient Greek Inscriptions in the British Museum* (Oxford 1883). Ὁ V. Guérin ἐπισκέφθηκε τὸ 1854 ὅλες τὶς κοινότητες τῆς Ρόδου καὶ δημοσίευσε τὸ ἔργο *Étude sur l'île de Rhodes* (Paris 1856, β' ἔκδ. 1880), ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τῆς σύγχρονης ζωῆς, περιλαμβάνει πολλὰ ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ παρατηρήσεις. Ἐνας ἄλλος περιηγητὴς, ὁ ζωγράφος A. Berg, περιγράφει τὴ Ρόδο στὸ ἔργο του *Rhodus* (Braunschweig 1862) κυρίως μὲ τὸ «μάτι» τοῦ καλλιτέχνη, διασώζει ὅμως καὶ ἐνδιαφέρουσες ἀρχαιολογικὲς παρα-

τηρήσεις. Ὁ σουηδὸς γιατρὸς καὶ φυσιοδίφης J. Hedenborg, ποὺ ἔζησε πολλὰ χρόνια στὴ Ρόδο, εἶχε συγγράψει συστηματικὸ ἔργο σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορία καὶ τοπογραφία τῆς Ρόδου, ποὺ παρέμεινε ἀνέκδοτο². Οἱ A. Biliotti καὶ A. Salzmann ἔκαμαν τὶς πρῶτες ἐκτεταμένες ἀνασκαφές στὴ Ρόδο (1859 κέ. στὴν Ἰαλυσό, Κάμειρο, Κυμισάλα καὶ πολλές ἄλλες θέσεις) γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου καὶ μὲ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία, προκειμένου νὰ διοχετεύσουν τὰ εὐρήματα σὲ μουσεῖα καὶ συλλογές τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἀποτέλεσμα πάντως τῆς «ἀρχαιοκαπηλικῆς» δραστηριότητάς τους ὑπῆρξε, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἐντοπισμὸ τῆς ἀμφισβητούμενης ἕως τότε θέσης τῆς ἀρχαίας Καμείρου, ἡ ἀνακάλυψη πολλῶν καὶ σημαντικῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων καὶ ἐπιγραφῶν. Στοιχεῖα ἀπὸ τὶς παραπάνω δραστηριότητες, χωρὶς ἐπιστημονικὴ μέθοδο, βρῖσκομε στὸ βιβλίον Ed. Biliotti-Abbé Cottret, *L'île de Rhodes* (Rhodes 1881) (ἐλληνικὴ μετάφραση Μ. Μαλλιάρáκη-Σ. Καραβοκυροῦ)³. Σοβαρὸ εἶναι τὸ ἱστορικὸ ἔργο τοῦ C. Torr, *Rhodes in Ancient Times* (Cambridge 1885).

Τὸ 1892 περιηγήθηκε τὴ Ρόδο ὁ F. Hiller von Gaertringen* γιὰ τὴ συλλογὴ ἐπιγραφῶν ποὺ ἀποτέλεσαν τὸν τόμο XII, τεῦχος 1, τῶν *Inscriptiones Graecae* (1895), ἐνῶ οἱ ἐπιγραφές ἄλλων ροδιακῶν νησιῶν περιλήφθηκαν στὸ τεῦχος 3 τοῦ ἴδιου τόμου (1898, βλ. καὶ *Supplementum*, 1904). Ἀπὸ ὅσους προηγήθηκαν σὲ ἐπιγραφικὲς ἔρευνες μνημονεύονται ἰδιαίτερα οἱ P. Foucart, H. van Gelder καὶ S. Selivanov, ὁ ὁποῖος δημοσίευσε καὶ τὸ ἔργο *Τοπογραφία τῆς ἀρχαίας Ρόδου* (Καζάν 1892, ρωσικά)⁴.

Τὰ πορίσματα τῆς ἱστορικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας τοῦ 19ου αἰῶνα συστηματοποιεῖ τὸ ἔργο τοῦ H. v. Gelder, *Geschichte der alten Rhodier* (Den Haag 1900), ποὺ εἶναι ἡ μόνη ὡς σήμερα αὐτοτελὴς συστηματικὴ ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ρόδου⁵. Ἄν καὶ τὸ ἔργο γράφτηκε μακριὰ ἀπὸ τὴ Ρόδο χωρὶς αὐτοψία καὶ μολονότι εἶναι σὲ πολλὰ σημεῖα τοῦ σήμερα ξεπερασμένο, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀφετηρία γιὰ τὶς ροδιακὲς μελέτες⁶.

Σταθμὸ στὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τῆς Ρόδου καὶ κυρίως τῆς Λινδίας ἀποτελοῦν οἱ ἀνασκαφές καὶ ἔρευνες τῶν δανῶν ἀρχαιολόγων K. Kinch καὶ Chr. Blinkenberg (1902-1914), καρπὸς τῶν ὁποίων ἐκτὸς ἀπὸ ἐπὶ μέρους μελέτες εἶναι οἱ τόμοι LINDOS I-III (Berlin-Copenhagen 1931-1960)⁷ καὶ Vroulia (Berlin 1914).

Μετὰ τὸ 1912, μὲ τὴν ἑναρξὴ τῆς ἰταλικῆς κατοχῆς, ἀρχίζει ἡ δραστηριότητα τῶν ἰταλῶν ἀρχαιολόγων, ποὺ διαρκεῖ ἕως τὸ 1945, μὲ ἐκτεταμένες ἀνασκαφές καὶ ἔρευνες στὴν πόλη τῆς Ρόδου, τὴν Ἰαλυσό, Κάμειρο, Λίνδο καὶ πολλές ἄλλες θέσεις τῆς Ρόδου, καθὼς καὶ στὰ ἄλλα νησιὰ τῆς Δωδεκανήσου. Τὰ

* Παρακάτω θὰ ἀναφέρεται ἀπλῶς Hiller.

πορίσματα τῶν ἰταλικῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἐρευνῶν εἶναι δημοσιευμένα κυρίως στὰ περιοδικά: *Annuario della Scuola Archeologica di Atene*, *Bollettino d'Arte*, *Historia*, *Clara Rhodos* καὶ *Memorie dell'Istituto Fert*. Αὐτοτελὴς ἐπιγραφικὴ δημοσίευση εἶναι ἡ *Nuova Silloge Epigrafica di Rodi e Cos* (Firenze 1925) τοῦ Α. Maiuri, ἐνῶ μετέπειτα στὴ μελέτῃ τῶν ροδιακῶν ἐπιγραφῶν διακρίθηκαν κυρίως οἱ Μ. Segre καὶ G. Pugliese Carratelli (βλ. ἐκτὸς ἀπὸ μικρότερες μελέτες καὶ δημοσιεύσεις: *Tituli Camirenses* (*Annuario* 27-29, 1949-51, 141-318) καὶ *Supplementum* (*Annuario* 30-32, 1952-54, 211-246), *Supplemento Epigrafico Rodio* (ὁ.π. 247-316) καὶ *Nuovo Supplemento Epigrafico Rodio* (ὁ.π. 33-34, 1955-56, 157-181)⁸.

Ἡ ἐλληνικὴ ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία (μετὰ τὸ 1947), μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ι. Κοντὴ καὶ ἀργότερα τὸ Γρηγ. Κωνσταντινόπουλο, ἔριξε τὸ κύριο βάρος στὴν ἔρευνα τῆς πρωτεύουσας τοῦ ἀρχαίου ροδιακοῦ κράτους, ποὺ συμπίπτει μὲ τὴ σημερινὴ πόλη τῆς Ρόδου, ἡ ὁποία γνώρισε στὴν τελευταία τριακονταετία μιὰ ἀλματώδη ἀνάπτυξη, μὲ ἀποτέλεσμα πάμπολλα καινούργια εὐρήματα καὶ συνεχεῖς ἀνασκαφές ἕως καὶ σήμερα. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ διευρύνθηκαν σὲ μέγιστο βαθμὸ οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴν ἀρχαία πόλη τῆς Ρόδου καὶ πλούσιο ἀρχαιολογικὸ καὶ ἐπιγραφικὸ ὕλικὸ ἔχει συγκεντρωθῇ στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ρόδου. Ἡ ὕπαιθρος καὶ τὰ νησιὰ ἐρευνήθηκαν εὐκαιριακά. Ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα καὶ ἐπιγραφές ἀπὸ περισυλλογές καὶ ἐρευνες στὶς παραπάνω περιοχές ὑπάρχουν ἐπίσης στὸ Μουσεῖο Ρόδου. Δημοσιεύσεις καὶ ἐκθέσεις γιὰ τὶς μεταπολεμικὲς ἐρευνες ὑπάρχουν, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐργασίες τοῦ Ι. Κοντῆ, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς ρυμοτομίας τῆς Ρόδου (Ρόδος 1954), Ἡ εὐτομος διάθεσις εἰς τὸν ἵπποδάμειον τρόπον (Ἀθῆναι 1955, Ἀνάτ. τόμου εἰς Μνήμην Γ. Οἰκονόμου, βλ. καὶ AM 73, 1958, 146-158), στὰ περιοδικὰ Πρακτικὰ καὶ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς καὶ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον. Προβλήματα ἱστορίας καὶ τοπογραφίας τῆς Ρόδου καὶ εἰδικὰ τῆς Λίνδου πρὶν ἀπὸ τὸ συνοικισμό, ἐξετάζονται στὸ βιβλίον τοῦ Γρηγ. Κωνσταντινόπουλου, Ροδιακὸς Κόσμος Ι, Λίνδος (Ἀθῆναι 1972), ἐνῶ σύνοψη τῆς ἀρχαίας ἱστορίας τῆς Ρόδου καὶ τοῦ ἀρχαίου ροδιακοῦ πολιτισμοῦ περιέχεται στὸ πρῶτο μέρος τῆς Γενικῆς Ἱστορίας τῆς Ρόδου τοῦ Χ.Ι. Παπαχριστοδούλου (Ἀθήνα 1972). Τὸ βιβλίον τοῦ Χ. Καρούζου, Ρόδος (Ἀθῆναι 1949, 2η ἐκδ. 1973), ἂν καὶ γράφτηκε βασικὰ ὡς ἀρχαιολογικὸς ὁδηγὸς καὶ βιβλίον τέχνης, συνοψίζει κατὰ τρόπο ἄριστο καὶ γλαφυρὸ ὅλα τὰ θέματα τῆς ροδιακῆς ἱστορίας καὶ ἀρχαιολογίας, καὶ μαζὶ μὲ τὴ βιβλιογραφία του εἶναι ἓνα ἀπαραίτητο βοήθημα καὶ ξεκίνημα γιὰ κάθε μελετητὴ τῆς Ρόδου.

Γιὰ τὴν ἀρχαιολογικὴ τοπογραφία τῆς Ρόδου βασικὸ εἶναι τὸ ἔργο τοῦ R. U. Inglieri, *Carta Archeologica dell'Isola di Rodi* (Firenze 1936), τὸ ὁποῖο ὅμως ἔχει κενὰ καὶ ἀβλεψίες καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖται προσεκτικὰ. Μεταπολεμικά, μὲ τὴν τοπογραφία τῆς ροδιακῆς ὑπαίθρου καὶ τῶν νησιῶν

ἀσχολήθηκαν οἱ J. Cook καὶ R. Hope Simpson-J.F. Lazenby (οἱ δεῦτεροι κυρίως μὲ τὴν προϊστορικὴ καὶ μυκηναϊκὴ περίοδο, βλ. *Annual of the British School of Archaeology at Athens*, τόμ. 52, 1957 κέ.). Ἱστορικὰ καὶ τοπογραφικὰ προβλήματα τῶν νησιῶν καὶ τῆς ροδιακῆς Περαίας ἐξετάζει τὸ βιβλίο τῶν P. Fraser-G. Bean, *The Rhodian Peraea and Islands* (Oxford 1954), ποὺ παραμένει βασικὸ στὸν τομέα του, ἐνῶ μὲ τὶς ἐπιγραφὰς καὶ τὴν τοπογραφία ὀρισμένων ἀπὸ τὰ νησιά τοῦ ροδιακοῦ κράτους ἀσχολεῖται ὁ G. Susini στὴν ἐργασία του *Supplemento Epigrafico di Caso, Scarpanto* κτλ. (*Annuario* 41-42, 1963-64, 203 κέ.). Νέο ἐπιγραφικὸ ὕλικὸ δημοσιεύει ὁ W. Peek στὶς ἐργασίες του: *Epigramme und andere Inschriften von Nisyros* (*Wiss. Z. Univ. Halle* 16, 1967 G, H. 6, 369 κέ.) καὶ *Inschriften von den dorischen Inseln* (*Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philol.-Hist.Klasse*, τόμ. 62, τεῦχος I, 1969, 5 κέ.).

Χρήσιμα εἶναι τὰ λήμματα Rodi, Camiro, Ialiso καὶ Lindo τῆς *Enciclopedia dell'Arte Antica*. Τὸ βιβλίο τέλος τοῦ P. Fraser, *Rhodian Funerary Monuments* (Oxford 1977), ἐξετάζοντας καὶ κατατάσσοντας τὰ πολυάριθμα μικρὰ ἐπιτύμβια μνημεῖα, καταπιάνεται καὶ μὲ πολλὰ ἄλλα προβλήματα τῆς ροδιακῆς ἱστορίας καὶ ἀρχαιολογίας, ἐνῶ περιέχει πλῆθος ἀπὸ χρησιμώτατες παραπομπές στὶς ἐκτεταμένες σημειώσεις του.

Εἰδικώτερα, ἡ ἔρευνα τῶν ἀρχαίων ροδιακῶν δήμων ἀρχίζει πάλι μὲ τὸν Ross, ὁ ὁποῖος ἀναγνώρισε πρῶτος ὅτι τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα ποὺ περιλαμβάνει ὁ Κατάλογος τῶν ἱερέων τοῦ Ἑρεθιμίου Ἀπόλλωνος ἀναφέρονται σὲ ροδιακὰς θέσεις. Τὸ ὕλικὸ σχετικὰ μὲ τοὺς δήμους πλουτίσθηκε βαθμιαῖα μὲ τὴν ἀνέυρεση νέων ἐπιγραφῶν. Βασικὴ πλάνη τῆς παλαιότερης ἔρευνας, ποὺ εἶχε ἐγκαινιάσει ὁ Foucart⁹, ἦταν ἡ ἄποψη ὅτι οἱ δῆμοι ποὺ μνημονεύονται στὸν παραπάνω κατάλογο ἀνῆκαν στὴν Κάμειρο καὶ ὄχι στὴν Ἰαλυσό, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ περιορίζεται ὑπερβολικὰ ἡ χώρα τῆς ἀρχαίας Ἰαλυσίας. Ἡ λανθασμένη αὐτὴ ἄποψη, ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ διατυπώνεται στὴ δημοσίευση τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Ρόδου (*IG XII, I*, σ. 96, 99) καὶ στὸ βιβλίο τοῦ v. Gelder, ἀναθεωρήθηκε ἀπὸ τὸν Hiller στὸ ἄρθρο του *Die Deme der rhodischen Städte* (*AM* 42, 1917, 171-184), ποὺ ἔβαλε τὶς βάσεις γιὰ μιὰ σωστὴ ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος τῶν ροδιακῶν δήμων. Τὶς ἀπόψεις του ἐπαναλαμβάνει στὸ ἄρθρο *Rhodos* (*RE Suppl. V* (1931) 746-754), τὸ ὁποῖο εἶναι γενικώτερα βασικὸ γιὰ τὴ μελέτη τῆς ροδιακῆς ἱστορίας. Οἱ νέες ἐπιγραφὰς τῆς Λίνδου¹⁰ καὶ αὐτὲς ποὺ δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς (κυρίως ἀπὸ τὴν πόλη Ρόδο καὶ τὴν Κάμειρο) ἔδωσαν πλούσιο νέο ὕλικὸ γιὰ τὴν ἔρευνα.

Τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν γιὰ τοὺς δήμους τῆς Λίνδου συγκεντρώθηκαν ἀπὸ τὸν Blinkenberg στὶς σελ. 20-23 τοῦ *LINDOS II*. Κυριώτερο ἐπίτευγμα ὑπῆρξε ὁ καθορισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δήμων τῆς Λίνδου σὲ 12 πάνω στὴ Ρόδο. Ἀνάλογη ἐργασία γιὰ τοὺς δήμους τῆς Καμείρου ἔγινε ἀπὸ τὸν Pugliese Carra-

telli, με βάση τὸ νέο ἐπιγραφικὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὴν πόλη αὐτή. Ὁ ἴδιος στὰ ἄρθρα του *Sui damoi e le phylai di Rodi* (SCO II, 1953, 69-78) καὶ *Ancora sui damoi di Rodi* (δ.π. VI, 1956, 62-75), συνοψίζει τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν σχετικὰ μετὰ τοὺς ροδιακοὺς δήμους, μέσα στὰ πλαίσια τοῦ συνολικοῦ θέματος τῆς λειτουργίας τῆς ροδιακῆς πολιτείας, καὶ διατυπώνει διάφορες ἀπόψεις οἱ ὁποῖες ἀξιοποιοῦνται καὶ προωθοῦνται περισσότερο ἀπὸ τὴ δική μου ἐργασία, χωρὶς ὅμως νὰ γίνονται ἀποδεκτὲς ἐξ ὁλοκλήρου.

Μετὰ τοὺς δήμους τῆς Περαίας, στὴν ἔρευνα τῶν ὁποίων πρωτοπόροι ὑπῆρξαν οἱ συμαῖοι λόγιοι Δημοσθ., Μιχ. καὶ Νικ. Χαβιαράς, ἀσχολήθηκαν κυρίως οἱ E. Meyer (RE XIX (1937) 566-582, λ. Peraia) καὶ Fraser-Bean (στὸ παραπάνω βιβλίον τους), ἐνῶ οἱ Bean καὶ Cook προσφέρουν νέο ἀρχαιολογικὸ καὶ ἐπιγραφικὸ ὑλικὸ στὸ BSA 52, 1957, 58 κέ., ἰδιαίτ. 75 κέ. Μετὰ προβλήματα τῶν ροδιακῶν δήμων ἀσχολήθηκαν παλαιότερα καὶ οἱ τοπικοὶ ἱατροὶ καὶ λόγιοι Στυλ. Σαριδάκης καὶ Θεόδ. Κωνσταντινίδης, ἐνῶ ὁ Χ. Παπαχριστοδούλου ἀφιερώνει στὸ θέμα τὶς σελ. 157-168 τοῦ βιβλίου του.

Νέο ὑλικό, ὅχι ὅμως τέτοιο πού νὰ ἀνατρέπει σὲ βασικὰ σημεῖα τὶς ὡς τώρα ἀπόψεις γιὰ τοὺς ροδιακοὺς δήμους, προσφέρουν οἱ πολυάριθμες ἐπιγραφές, κυρίως οἱ ἐπιτύμβιες, πού ἔχουν βρεθῇ κατὰ τὴν τελευταία περίπου τριακονταετία καὶ προέρχονται ἀπὸ ἀνασκαφές καὶ περισυλλογές, κυρίως ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Ρόδου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλα σημεῖα τοῦ ροδιακοῦ κράτους¹¹. Τοῦ ὑλικοῦ αὐτοῦ ἔγινε χρῆση, στὸ βαθμὸ πού ἦταν δυνατό, στὴν παρούσα ἐργασία¹².

Ὁ λόγος πού μετ' ὥθησε νὰ καταπιασθῶ συστηματικὰ μετὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἦταν ἡ ἀνάγκη γιὰ μιὰ πιὸ ὁλοκληρωμένη παρουσίασή του, βασισμένη σὲ ὅλα τὰ νέα δεδομένα, μετὰ προσθήκη καὶ τοῦ παραμικροῦ νέου στοιχείου πού προέρχεται ἀπὸ μιὰ ἐξαντλητικὴ ἔρευνα γνωστοῦ, ἀλλὰ καὶ ἄγνωστου ὑλικοῦ. Οἱ ὡς τώρα συστηματικώτερες διαπραγματεύσεις τοῦ θέματος (ἀπὸ τοὺς v. Gelder, Hiller κτλ.) εἶναι πιὰ ξεπερασμένες, ἐνῶ ἡ διεθνὴς βιβλιογραφία νομίζω ὅτι ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ μιὰ νέα συστηματικὴ παρουσίαση τοῦ θέματος, σὲ σύγκριση καὶ μετὰ τὸ θεσμὸ τῶν δήμων στὴν Ἀττικὴ καὶ ἄλλες περιοχές τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου. Μιὰ τέτοια παρουσίαση στὸν τομέα τοῦ ροδιακοῦ κόσμου θὰ ἀποτελέσει βάση γιὰ ἄλλες εὐρύτερες ἔρευνες ἢ εἰδικώτερες μελέτες σὲ ἄλλες περιοχές, καὶ θὰ ἐπιτρέψῃ νὰ ξεκαθαριστοῦν πολλὰ σημεῖα καὶ νὰ ἀρθοῦν παρανοήσεις γιὰ τοὺς ροδιακοὺς δήμους καὶ τὰ σχετικὰ θέματα¹³. Ἐπιπλέον πιστεύω ὅτι θὰ ἔπρεπε τὰ ὡς τώρα ἀποτελέσματα τῆς ἀρχαιολογικῆς καὶ τοπογραφικῆς ἔρευνας νὰ ἀξιοποιηθοῦν καὶ νὰ συσχετισθοῦν μετὰ τὴν ἐπιγραφικὴ μελέτη τῶν ροδιακῶν δήμων, ὥστε νὰ δοθῇ μιὰ πιὸ ὁλοκληρωμένη εἰκόνα τοῦ θέματος. Ὡς τώρα ἡ τοπογραφικὴ ἔρευνα τῶν ροδιακῶν δήμων περιορίστηκε στὴν ταύτιση γνωστῶν ὀνομάτων δήμων μετὰ συγκεκριμένες θέσεις. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, οἱ ἀρχαιολογικὲς-τοπογραφικὲς μελέτες (Inglieri κτλ.) περιορίζονται στὴν ἐπισήμανση ἀρχαιολογικῶν θέσεων καὶ ἐλάχιστα ἢ καθόλου δὲν ἀξιοποιοῦν τὸ ἱστορικὸ καὶ ἐπι-

γραφικό υλικό. Στην παρούσα εργασία καταβάλλεται προσπάθεια κάθε δήμος να παρουσιασθῇ ὡς συγκεκριμένη γεωγραφική ἐνότητα καὶ να συγκεντρωθοῦν ἐξαντλητικὰ ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ προσφέρουν οἱ τυχόν ἀνασκαφές, ἡ ἐπιφανειακὴ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα, τὰ κινητὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, οἱ ἐπιγραφές καὶ ἡ εὐρύτερη ἱστορικὴ καὶ ἐπιγραφικὴ ἔρευνα. Γίνεται ἐπίσης προσπάθεια ὁλόκληρη ἡ χώρα κάθε ἐπὶ μέρους περιοχῆς τοῦ ροδιακοῦ κράτους νὰ ἐνταχθῇ γεωγραφικὰ στὸ σύστημα τῶν δήμων καὶ νὰ ἀποτελεσθοῦν ἀλληλένδετες γεωγραφικὲς ἐνότητες. Ἀντὶ νὰ ταυτίζονται ἀπλῶς γνωστὰ ὀνόματα δήμων μὲ συγκεκριμένους θέσεις, ἐπιχειρεῖται ἀντίστροφα ἡ ταύτιση καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν δήμων πάνω στὸ χῶρο καὶ ἡ κατὰ τὸ δυνατό συσχετίσιμός τους μὲ γνωστὰ ὀνόματα. Ἔτσι καλύπτεται ὁλόκληρος ὁ χῶρος τῆς ἐξεταζόμενης περιοχῆς. Ἀφετηρία γιὰ τὴν προσπάθεια αὐτὴ ἀποτελέσαν ἡ γνωστὴ διαπίστωση ὅτι οἱ δήμοι τῆς Λινδίας ἦταν 12 καὶ οἱ σκέψεις ποὺ εἶχε διατυπώσῃ ὁ Carratelli πάνω στὴ βάση αὐτὴ γιὰ τὶς δύο ἄλλες ἀπὸ τὶς παλαιὲς ροδιακὲς πόλεις. Ἐκτὸς ἄλλων, ἰδιαίτερα βοήθησαν τὴν ἐργασία μου ἡ μέθοδος καὶ ἡ δουλειὰ ποὺ ἐγίνε ἀπὸ τὸν C.W.J. Eliot στὸ ἔργο του *Coastal Demes of Attica* (Toronto 1962) καὶ οἱ μελέτες πολλῶν ἐπὶ μέρους περιοχῶν τῆς Ἑλλάδας στὴ σειρὰ «Ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς Πόλεις» τοῦ Ἀθηναῖκοῦ Τεχνολογικοῦ Ὁμίλου Κ. Δοξιάδη (τόμ. I κέ., Ἀθήνα 1971 κέ.). Ἐλαβα ἀκόμη ὑπόψη μου τὸ πρόσφατο ἔργο τοῦ J. Wiseman, *The Land of the Ancient Corinthians* (Göteborg 1978) (SIMA, τόμ. 50), καθὼς καὶ τὶς δημοσιεύσεις τῶν τελευταίων χρόνων τὶς σχετικὲς μὲ τοπογραφικὲς ἔρευνες καὶ ἐπιφανειακὲς ἀρχαιολογικὲς ἐξερευνήσεις (surveys) στὴ Δωδεκάνησο καὶ ἄλλες περιοχές. Ἡ ἐργασία στηρίχθηκε ἐπίσης σὲ μιὰ προσεκτικὴ χρησιμοποίησιν τῶν γεωγραφικῶν δεδομένων τῆς μετὰ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ καὶ τῆς νεώτερης Ρόδου, καθὼς καὶ στὰ σχετικὰ συγκριτικὰ στοιχεῖα ποὺ παρέχουν ἡ γεωγραφικὴ θέση, ἡ ἔκταση, τὰ ὄρια καὶ ἄλλα χαρακτηριστικὰ τῶν σημερινῶν κοινοτήτων τοῦ νησιοῦ.

Ὁ τόμος αὐτὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κύρια μέρη. Τὸ πρῶτο, ποὺ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὰ κεφάλαια Α'-Γ', ἐξετάζει ἱστορικὰ τὸ θέμα τῶν ροδιακῶν δήμων μέσα στὰ εὐρύτερα πλαίσια τῆς λειτουργίας τῆς ροδιακῆς πολιτείας, μὲ τὴν ὁποία εἶναι ἄρρηκτα δεμένο, καὶ τῆς ροδιακῆς ἱστορίας γενικώτερα.

Στὸ κεφάλαιο Α' γίνεται μιὰ σύντομη ἐπισκόπηση τῆς ἀρχαίας ροδιακῆς ἱστορίας, μὲ βάση τὰ νεώτερα καὶ πρόσφατα δεδομένα τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας καὶ μὲ ἔμφαση στὴν πιὸ πρόσφατη βιβλιογραφία, ἰδιαίτερα αὐτὴν ποὺ ἔχει ἄμεση ἢ καὶ ἔμμεση σχέση μὲ τὴ Ρόδο.

Στὸ κεφάλαιο Β' ἐξετάζεται σύντομα ἡ ἐξάπλωση τοῦ ροδιακοῦ κράτους ἔξω ἀπὸ τὴ Ρόδο, σὲ κάθε νησὶ χωριστὰ καὶ στὴν Περαιὰ, σὲ σχέση κυρίως μὲ τοὺς ροδιακοὺς δήμους. Καταβάλλεται προσπάθεια νὰ καθορισθῇ μὲ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ἀκρίβεια ὁ χρόνος ὑπαγωγῆς κάθε ἐπὶ μέρους περιοχῆς στὸ ροδιακὸ

κράτος καὶ νὰ ὀρισθοῦν σταθμοὶ στὴν ἱστορία τῆς ἐξέλιξης καὶ ἐξάπλωσής του. Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἀποτελεῖ μιὰ ἐπανεξέταση τῶν προβλημάτων ποὺ θίγει τὸ βιβλίο τῶν Fraser καὶ Bean (βλ. ππ.).

Τὸ κεφάλαιο Γ' ἀσχολεῖται μὲ τοὺς δήμους μέσα στὰ πλαίσια τῆς ροδιακῆς πολιτείας καὶ περιλαμβάνει τὰ παρακάτω τμήματα:

I. Κεντρικὴ ὀργάνωση τῆς ροδιακῆς πολιτείας.

II. Περιφερειακὴ ὀργάνωση τῆς ροδιακῆς πολιτείας καὶ δῆμοι: ἡ κεντρικὴ ἐξουσία στὴν περιφέρεια, ἡ αὐτονομία τῶν τριῶν παλαιῶν πόλεων, οἱ δῆμοι. Ἐξετάζεται συστηματικὰ καθετὶ ποὺ εἶναι γνωστὸ σχετικὰ μὲ τὸ χαρακτήρα, τὸ ρόλο, τὴ λειτουργία καὶ τὶς ἀρμοδιότητες τῶν ροδιακῶν δήμων. Γίνεται σύντομη ἀναφορὰ στοὺς δήμους τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν πόλεων καὶ μιὰ ἀναδρομὴ στὴν ἀφετηρία τοῦ θεσμοῦ στὴ μυκηναϊκὴ περίοδο, ὅπως παρουσιάζεται ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν πινακίδων γραμμικῆς γραφῆς Β. Ἐπιχειρεῖται ἐπίσης ἡ λύση τοῦ προβλήματος τῆς προέλευσης τῶν ροδιακῶν δήμων, σὲ σχέση μὲ τὴν ἱστορία τῆς δημιουργίας καὶ ἐξέλιξης τοῦ ἐνιαίου ροδιακοῦ κράτους. Παρατίθεται πίνακας τῶν ροδιακῶν δήμων μὲ σχετικὰ σχόλια καὶ τέλος γίνεται εἰδικώτερη ἀναφορὰ στὰ προβλήματα τῶν δήμων τῆς Λινδίας καὶ κυρίως τῆς Ἰαλυσίας.

Τὸ δεύτερο μέρος τοῦ τόμου, ποὺ περιλαμβάνει τὸ κεφάλαιο Δ', ἀσχολεῖται συστηματικὰ μὲ τὴν τοπογραφία τῶν δήμων τῆς ἀρχαίας Ἰαλυσίας. Ἄν καὶ ἀντικείμενο τῆς τοπογραφικῆς ἔρευνας εἶναι οἱ δῆμοι καὶ ὄχι τὰ κέντρα τῶν τριῶν πόλεων¹⁴, στὴν περίπτωσή τῆς Ἰαλυσίας κρίθηκε σκόπιμο νὰ συγκεντρωθοῦν στὸ πρῶτο μέρος τοῦ κεφαλαίου Δ' ὅλα τὰ γνωστὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν τοπογραφία καὶ τὶς ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες στὴν περιοχὴ τῆς «κυρίως» Ἰαλυσοῦ. Ἔτσι καὶ αὐτὴ ἀποχωρίζεται ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους δήμους τῆς Ἰαλυσίας καὶ μπαίνουν οἱ βάσεις γιὰ μιὰ μελλοντικὴ εἰδικὴ μελέτη σχετικὰ μὲ τὴν περιοχὴ αὐτή. Ἡ μετὰ τὸ συνοικισμὸ πρωτεύουσα Ρόδος μὲ τὴ γύρω περιοχὴ τῆς δὲν περιλαμβάνεται στὴν τοπογραφικὴ ἔρευνα.

Ἀκολουθεῖ ἡ διαπραγμάτευση τῶν γεωγραφικῶν ἐνοτήτων ποὺ χαρακτηρίζουμε δήμους 4-12 τῆς Ἰαλυσίας. Σὲ κάθε ἐνότητα συγκεντρώνονται, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς λίγες γνωστὲς φιλολογικὲς μαρτυρίες, μαζὶ μὲ μιὰ σύντομη γεωγραφικὴ περιγραφή, ὅλα τὰ ἀρχαιολογικὰ καὶ ἐπιγραφικὰ στοιχεῖα τόσο τὰ ἄγνωστα, ὅσο καὶ αὐτὰ ποὺ συγκεντρώσαμε ἀπὸ τὶς προσωπικὲς μας ἔρευνες. Συλλέγονται κατὰ τὸ δυνατὸ τὰ ἀρχαιολογικὰ στοιχεῖα ὅλων τῶν περιόδων τῆς ἀρχαιότητος, ἀπὸ τὴν προϊστορικὴ ἕως καὶ τὴν παλαιοχριστιανικὴ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ μιὰ συνέχεια καὶ τελευταία ἐκδήλωση τοῦ ἀρχαίου βίου¹⁵. Στὸ τέλος κάθε ἐνότητας δίνεται ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Ἀκολουθοῦν οἱ γενικὲς παρατηρήσεις καὶ τὰ συμπεράσματα καὶ ἔπειτα οἱ κατάλογοι:

I. Ὁ κατάλογος τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Ἰαλυσίας περιλαμβάνει πρῶτα μιὰ συ-

νοπτική ἀπαρίθμηση τῶν δημοσιευμένων ἐπιγραφῶν τῆς «κυρίως» Ἰαλυσοῦ, ποὺ ἔχει τὸν ἴδιο σκοπὸ ὅπως καὶ ἡ συγκέντρωση τῶν ἀρχαιολογικῶν καὶ τοπογραφικῶν στοιχείων τῆς ἰδίας περιοχῆς. Ἐπειτα περιλαμβάνει συστηματικὸ κατάλογο δημοσιευμένων καὶ ἀδημοσίευστων ἐπιγραφῶν καθενὸς χωριστὰ ἀπὸ τοὺς δήμους 4-12. Σκοπὸς τοῦ ἐπιγραφικοῦ καταλόγου εἶναι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συγκέντρωση ὅλου τοῦ ἐπιγραφικοῦ ὕλικου κάθε περιοχῆς χωριστὰ, νὰ ἀποτελέσῃ καὶ μιὰ συμβολὴ σὲ ἓνα νέο Corpus τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Ρόδου.

- II. Ὁ κατάλογος τῶν κινητῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων χωρίζεται ἐπίσης σὲ μιὰ συνοπτικὴ ἀπαρίθμηση τῶν δημοσιευμένων εὐρημάτων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν «κυρίως» Ἰαλυσοῦ καὶ σὲ συστηματικὸν κατάλογο τῶν εὐρημάτων καθενὸς ἀπὸ τοὺς δήμους 4-12. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ εὐρήματα τοῦ καταλόγου (γλυπτὰ) εἶναι δημοσιευμένα καὶ συχνὰ σχολιασμένα, γιατί ὀρισμένα ἀπ' αὐτὰ κατέχουν βασικὲς θέσεις στὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας τέχνης τῆς Ρόδου. Ἡ ἐπανεξέτασή τους μέσα στὰ πλαίσια τοῦ χώρου στὸν ὁποῖο βρέθηκαν, δίνει μιὰ νέα ὀπτικὴ γωνία ἀντιμετώπισης τῶν ἰδίων τῶν ἔργων, ἐνῶ συγχρόνως πλουτίζει τὶς γνώσεις μας γιὰ τοὺς τόπους ἀπὸ τοὺς ὁποῖους προέρχονται.

Στὸ Ἐπίμετρο ἐκτίθενται τὰ ἀποτελέσματα μιᾶς μικρῆς ἀνασκαφῆς ποὺ ἔγινε σχετικὰ πρόσφατα σὲ ἓνα ἀπὸ τοὺς δήμους τῆς Ἰαλυσίας. Τὰ εὐρήματα ἀπὸ τοὺς τάφους τῆς ἀνασκαφῆς προστίθενται στὸ λίγο σχετικὰ γνωστὸ κινητὸ ἀρχαιολογικὸ ὕλικὸ τῆς περιοχῆς, ἐνῶ ἡ διαδοχὴ τῶν ἐποχῶν φανερώνει τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς στὸν ὅρο ἐπὶ τρεῖς τουλάχιστο αἰῶνες.

Ἡ ἐργασία συνοδεύεται ἀπὸ εἰκόνες, πίνακες καὶ ἓνα ἀρχαιολογικὸ χάρτη τῆς Ἰαλυσίας. Ὁ χάρτης περιλαμβάνει, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς θέσεις ποὺ σημειώνονται ἤδη στὸ χάρτη τοῦ Inglieri, ἄλλες θέσεις γνωστὲς ἀπὸ ἄλλες πηγές καθὼς καὶ ἀπὸ προσωπικὲς μας τοπογραφικὲς ἐρευνες. Ὁ χάρτης ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ ὑποβοηθήσῃ τὴν παρακολούθηση τοῦ κειμένου καὶ ὅχι νὰ ἐξαντλήσῃ ὅλες τὶς ὑπάρχουσες ἀρχαιολογικὲς θέσεις, γιατί ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐρευνα τῆς ροδιακῆς ὑπαίθρου πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τὸ νὰ ἔχει ἐξαντληθῇ, οὔτε νὰ ἀντικαταστήσῃ ἓνα συστηματικὸ ἀρχεῖο ἀρχαιολογικῶν θέσεων καὶ μνημείων, ποὺ πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ συνταχθῇ στὸ μέλλον. Τόσο τὸ κείμενο τοῦ τοπογραφικοῦ μέρους τῆς ἐργασίας ὅσο καὶ ὁ χάρτης φιλοδοξοῦν μόνο νὰ θέσουν ὀρισμένα πλαίσια ἐρευνας καὶ νὰ βοηθήσουν σὲ μιὰ μελλοντικὴ συστηματικὴ ἀρχαιολογικὴ ἐξερεύνηση τῆς ροδιακῆς ὑπαίθρου.

ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΡΟΔΙΑΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

*Τὴν λαμπροτάτην
πατρίδα τὴν καλὴν Ρόδον
(IG XII I, 787)*

Ἡ ἐποχὴ τοῦ λίθου καὶ ἡ πρώτη περίοδος τοῦ χαλκοῦ στὴ Ρόδο¹⁶ ἦταν ὡς τῶρα γνωστὲς μόνο ἀπὸ σποραδικὰ εὐρήματα. Πρόσφατες ἔρευνες σὲ σπήλαια¹⁷ ἔδωσαν γιὰ πρώτη φορὰ στρωματογραφημένα εὐρήματα, ἡ συστηματικὴ μελέτη τῶν ὁποίων μαζὶ μὲ ἄλλες μελλοντικὲς ἀνασκαφές θὰ θέσῃ τὶς στέρεες βάσεις τῆς ροδιακῆς προϊστορίας, ὥστε νὰ πάψῃ πιά νὰ εἶναι ἓνα «σπίτι χωρὶς θεμέλια»¹⁸.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ εἰκόνα ποὺ δίνουν ἡ Ρόδος καὶ τὰ ἄλλα νησιὰ τοῦ δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος στὶς πρώιμες αὐτὲς περιόδους, δείχνει σχέσεις μὲ τὶς Κυκλάδες, τὰ νησιὰ τοῦ βορειοανατολικοῦ Αἰγαίου καὶ τὴ νοτιοδυτικὴ Ἀνατολίαν (Μ. Ἀσία). Ἡ μέση ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση μινωικῶν στοιχείων, ἡ ὁποία κορυφώνεται στὴν ὑστερομινωικὴ περίοδο (ΙΑ-ΙΒ). Οἱ ἀντιπροσωπευτικώτεροι οἰκισμοί, στὰ Τριάντα τῆς Ρόδου (Ἰαλυσὸ)¹⁹ καὶ τὰ Σεράγια τῆς Κῶ²⁰, κυριαρχοῦνται, ὅπως ἀνάλογοι σύγχρονοι οἰκισμοὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ Αἰγαίου, ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ, ἂν δὲν πρόκειται γιὰ γνήσιες μινωικὲς ἀποικίες. Ὁ οἰκισμὸς στὰ Τριάντα ὑφίσταται καὶ αὐτὸς τὶς συνέπειες ἀπὸ τὶς φυσικὲς καταστροφές καὶ ἀναστατώσεις τῆς ἐποχῆς καὶ γύρω στὰ μέσα τοῦ 15ου αἰ. καταστρέφεται ἀπὸ φυσικὰ αἷτια. Στὴν ἐπόμενη φάση τοῦ παρουσιάζονται ἀνάμεσα στὰ εὐρήματα μυκηναϊκὰ στοιχεῖα, ποὺ γίνονται διαρκῶς ἐντονώτερα, ἕως ὅτου ἡ Ἰαλυσὸς ἀποκτᾷ ἐντελῶς μυκηναϊκὸ χαρακτήρα.

Ἡ ἐμφάνιση τῶν μυκηναϊκῶν στοιχείων σημειώνει ἀσφαλῶς τὴν ἐγκατάσταση τῶν πρώτων Μυκηναίων Ἑλλήνων καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἡ ἀκρόπολη τῆς Ἰαλυσοῦ εἶχε ἕως τὰ ὕστερα ἀκόμη χρόνια τῆς ἀρχαιότητος τὸ ὄνομα Ἀχαΐα²¹. Ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ περίοδο ΙΙΑ2 καὶ ἔπειτα, ὁ μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς ἐμφανίζεται ἐξαπλωμένος σὲ ὅλη τὴν ἑκτασὴ τῆς Ρόδου. Στὴν περίοδο ΙΙΑ2 καὶ ΙΙΒ τὰ καλύτερα ἀγγεῖα ἦταν εἰσαγωγή ἀπὸ τὴν ἡπειρωτικὴ κυρίως Ἑλλάδα²² καὶ αὐτὸ δείχνει τοὺς στενοὺς δεσμοὺς τῶν Μυκηναίων τῆς Ρόδου μὲ

τῇ μητρόπολι. Ἡ Δωδεκάνησος πρέπει νὰ ἔπαιξε σημαντικό ρόλο ὡς ἐνδιάμεσος σταθμὸς τοῦ μυκηναϊκοῦ ἐμπορίου μὲ τὴν Ἀνατολή. Μετὰ τὶς καταστροφές τῶν μυκηναϊκῶν κέντρων, χωρὶς νὰ ἐπηρεασθῇ ὅπως φαίνεται ἀπ' αὐτές, ἐξακολουθεῖ αὐτόνομα τὴν πορεία της καὶ μαζὶ μὲ τὶς Κυκλάδες καὶ τὴν ἀνατολικὴ Ἀττικὴ ἀποτελεῖ στὴν περίοδο ΠΙΓ μιὰ «μικρὴ μυκηναϊκὴ κοινὴ». Ἐνας ἀπόηχος τῆς Ρόδου καὶ τῶν ἄλλων νησιῶν πρὸς τὸ τέλος τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου ὑπάρχει στοὺς γνωστοὺς στίχους τῆς Ἰλιάδας²³, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴ μετανάστευση τοῦ ἡγεμόνα τῆς Ρόδου Τληπολέμου ἀπὸ τὴν Ἀργολίδα καὶ τὴ συμμετοχὴ του στὸν τρωικὸ πόλεμο.

Ἡ δύναμη καὶ ἡ σημασία τῆς Ρόδου, ὅπως ἀντικατοπτρίζεται στὸν *Νεῶν Κατάλογον*, εἶναι συγκριτικὰ μικρὴ καὶ ἡ ἐξουσία της δὲν ἐπεκτείνεται οὔτε στὰ νησιὰ ποὺ ἦταν ἀργότερα τμήματα τοῦ ρωδιακοῦ κράτους. Ἐνα ἄλλο χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ σχετικὰ φτωχὴ ἀντιπροσώπευση τῆς Ρόδου στὴ μυθολογία καὶ ἰδιαίτερα τοὺς ἡρωικοὺς μύθους²⁴. Τὰ παραπάνω, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀρχαιολογικὴ εἰκόνα τῆς Ρόδου στὴ μυκηναϊκὴ περίοδο, ἔχουν προκαλέσει σοβαρὲς ἀμφιβολίες σχετικὰ μὲ τὴ θεωρία ποὺ ἔχει ὑποστηριχθῇ ἔνθερμα ἀπὸ μερικοὺς, ὅτι ἡ Ρόδος ἦταν ἡ ἑδρα τοῦ γνωστοῦ ἀπὸ τὶς χεττιτικὲς πηγές βασιλείου τῶν Ahhijava²⁵. Ἡ opinio communis τῶν τελευταίων χρόνων εἶναι ὅτι ἑδρα τῶν Ahhijava πρέπει νὰ ἦταν οἱ Μυκῆνες²⁶.

Ἐνα ἄλλο πρόβλημα ποὺ ἀπασχολεῖ τὴν ἔρευνα εἶναι ὁ χρόνος τοῦ ἐκδωρισμοῦ τῆς Ρόδου καὶ τῶν ἄλλων νησιῶν, καὶ ἂν ἡ μαρτυρία τοῦ Ὀμήρου ὑποδηλώνει μιὰ πρῶιμη ἐγκατάσταση Δωριέων μέσα στὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ²⁷. Στὸ πρόβλημα αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ δοθῇ αὐτὴ τὴ στιγμὴ μιὰ ὀριστικὴ ἀπάντηση, ἰδιαίτερα γιὰ τὴν ἐντελῶς σύγχρονη ἱστορικὴ ἔρευνα ἔχουν παρουσιασθῇ νέες ἀπόψεις γιὰ τὸ χαρακτῆρα τῶν Δωριέων, ποὺ εἶναι ἀκόμα στὸ στάδιο τῶν συζητήσεων²⁸. Πάντως ἡ ἐγκατάσταση τῶν Δωριέων ἢ ὁ ἐκδωρισμὸς τοῦ νησιοῦ δὲν ἔχει ἀφήσει, ὅπως καὶ ἄλλοι, βέβαια ἀρχαιολογικὰ ἔχνη²⁹.

Γιὰ τὴν ἐθνολογικὴ σύσταση τῶν πρῶιμων κατοίκων τῆς περιοχῆς, πολλὰ τοπωνύμια κυρίως ὑποδηλώνουν τὸ ἴδιο «προελληνικὸ» στοιχεῖο ποὺ ἐμφανίζεται ἐξαπλωμένον στὸ Αἰγαῖο καὶ συγχρόνως ἢ μεταγενέστερα στὴ νοτιοδυτικὴ Μ. Ἀσία καὶ ἡ ἀρχαία παράδοση ὀνομάζει Κᾶρες καὶ Λέλεγες. Στὴ ΜΜ καὶ πρῶιμη ΥΜ περίοδο εἶναι πολὺ πιθανὴ ἡ ἐγκατάσταση ἀποίκων ἀπὸ τὴ μινωικὴ Κρήτη. Μετὰ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Μυκηναίων, ὁ πλήρης ἐξελληνισμὸς θὰ ἀπαίτησε ἀρκετὰ μακρὸ χρονικὸ διάστημα. Τὴν ἀνάμνηση καὶ ἴσως καὶ ἐπιβίωση προελληνικοῦ στοιχείου στὴν 1η χιλιετία φανερώουν πολλὰ τοπωνύμια καὶ ὀρισμένα ὀνόματα³⁰. Οἱ Φοῖνικες ποὺ ἀπαντοῦν στὴ ρωδιακὴ μυθολογία, πιστεύεται ὅτι εἶναι ἀνάμνηση ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ μινωικῶν ἀποίκων ἀπὸ τὴν Κρήτη καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πρᾶγματικοῦ φοινικικοῦ στοιχείου ἀπὸ τὴν Ἀσία, ποὺ εἶχε ἐγκατασταθῇ σὲ παροικίες τεχνιτῶν καὶ ἐμπόρων στὴ γεωμετρικὴ περίοδο³¹. Σύμφωνα μὲ ἄλλη ἄποψη, οἱ προῖστορικοὶ Φοῖνικες ἦταν ἰδιαίτερο προελληνικὸ

φύλο, πού ἔχνη του ἀπαντοῦν σέ διάφορα σημεῖα τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου καί τή νοτιοδυτική Μ. Ἀσία³².

Οἱ «σκοτεινοί» αἰῶνες πού ἔρχονται μετὰ τὸ τέλος τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς παρακολουθοῦνται κυρίως ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικά εὐρήματα. Στὸ δωδεκανησιακὸ χωρὸ παρατηρεῖται μὲ τὰ ὡς τώρα δεδομένα ἓνα ἀρχαιολογικὸ κενὸ ἕως τὴν ὕστερη πρωτογεωμετρικὴ περίοδο (δεύτερο μισὸ 10ου αἰ. π.Χ.)³³. Τὴν ἐξέλιξη στὴ γεωμετρικὴ περίοδο χαρακτηρίζουν κυρίως, σὲ σύγκριση μὲ τὰ ἄλλα ἐλληνικά κέντρα, οἱ στενὲς σχέσεις μὲ τὴν Κύπρο καί τὴν Ἀνατολή, πού συνεχίζονται καί στὴν ἀρχαϊκὴ περίοδο³⁴. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἔντονη δραστηριότητα περαστικῶν ναυτικῶν καί ἐμπορῶν, εἶναι πιθανὴ ἡ ἐγκατάσταση παροικίας Φοινίκων στὴ Ρόδο στὶς ἴδιες περιόδους³⁵. Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ 8ου αἰ. π.Χ., ἡ ἐξάπλωση προϊόντων ροδιακῆς κεραμεικῆς στὴ Δύση καί στὴν Ἀνατολή φανερώνει αὐξημένη κίνηση τοῦ ροδιακοῦ ἐμπορίου καί τὶς πρῶτες παροικιακὲς καί ἀποικιακὲς ἐγκαταστάσεις Ροδίων σὲ μακρινὰ ἐδάφη³⁶. Ἡ γεωγραφικὴ θέση τοῦ νησιοῦ ἔπαιξε, ὅπως καί στὴ μυκηναϊκὴ καί ἀργότερα στὴν κλασικὴ καί ἐλληνιστικὴ περίοδο, βασικὸ ρόλο στὴ ναυτικὴ καί ἐμπορικὴ ἀκμὴ πού σημειώνονται στὴν ἀρχαϊκὴ περίοδο.

Στὴν ἀποικιακὴ κίνηση πρωτοστατεῖ ἡ Λίνδος, πού εἶναι τὸ κύριο ναυτικὸ καί ἐμπορικὸ κέντρο τοῦ νησιοῦ στὴν ἴδια περίοδο³⁷. Κυριώτερες ἀποικίες τῆς, στὶς ὁποῖες ὅμως ἡ ἀρχαία παράδοση ἀναφέρει ὅτι συμμετέχουν οἰκιστὲς καί ἀπὸ ἄλλα σημεῖα τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου, ἦταν οἱ Σόλοι καί ἡ Φάσηλις³⁸ στὴν Ἀνατολή καί ἡ Γέλα στὴ Δύση, ἡ ἵδρυση τῆς ὁποίας τοποθετεῖται μὲ κύρια πηγὴ τὸ Θουκυδίδη στὰ 688 π.Χ. Ὁ Ἀκράγας, ἀποικία τῆς Γέλας, ἐνισχυμένη καί μὲ ρόδιους ἀποίκους κατευθεῖαν ἀπὸ τὴ μητρόπολη, διατηροῦσε ἕως τὰ ὕστερα χρόνια ἔντονη τὴν ἀνάμνηση τῆς ροδιακῆς καταγωγῆς τῶν κατοίκων³⁹. Ρόδιοι ἔλαβαν μέρος καί στὸν ἀποικισμὸ τῆς Κυρήνης, ἐνῶ ἄλλες λιγώτερο βέβαιες ροδιακὲς ἀποικίες ἀναφέρονται στὴ Δύση ἡ Παρθενόπη, ἡ Ἑλπία, οἱ Βαλεαρίδες καί ἡ Ρόδη τῆς Ἰσπανίας. Παροικίες ροδιακὲς πρέπει νὰ ὑπῆρχαν στὶς ἀκτὲς τῆς βόρειας Συρίας καί στὴ Ναύκραττῃ τῆς Αἰγύπτου, ὅπου οἱ Ρόδιοι στὸν 6ο αἰ. συμμετεῖχαν μαζί μὲ ἄλλες ἐλληνικὲς πόλεις στὸ Ἑλλήνιον. Ρόδιοι (Ἰαλύσιοι) μισθοφόροι μαρτυροῦνται στὴν Αἴγυπτο στὶς ἀρχὲς τοῦ 6ου αἰ.

Οἱ τρεῖς δωρικὲς πόλεις τοῦ νησιοῦ, οἱ κάτοικοι τῶν ὁποίων, σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη τῶν ἀρχαίων, εἶχαν μεταναστεύσει ἀπὸ τὴν Ἀργολίδα, ἔχουν στὴν ἀρχαϊκὴ περίοδο κάθε μιὰ τὴν ἰδιαίτερη φυσιογνωμία τῆς καί μιὰ αὐτόνομη πολιτικὴ καί οἰκονομικὴ ἐξέλιξη⁴⁰. Παράλληλα ὅμως μὲ αὐτὴ τὴν ἰδιαιτερότητά τους, ὑπάρχουν πολλὰ στοιχεῖα πού ἐνώνουν τὶς τρεῖς πόλεις. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κοινὴ πολιτιστικὴ τους ἐξέλιξη, καί στὴν πολιτικὴ, χωρὶς νὰ θίγεται ἡ ἀνεξαρτησία τῆς κάθε μιᾶς, ἀκολουθοῦν μιὰ κοινὴ πορεία πού προετοιμάζει τὸ ἔδαφος γιὰ τὴ μεταγενέστερη ἐνοποίησή τους. Ἔτσι δὲν μνημονεύονται καθόλου πολεμικὲς συγκρούσεις ἀνάμεσα στὶς τρεῖς πόλεις καί μαζί συμμετέχουν στὴ

δωρική εξέλιξη. "Άλλο στοιχείο ενότητας είναι όρισμένες λατρείες και ιερά, που αποκτούν πριν από το συνοικισμό παρροδιακό χαρακτήρα, όπως της Λινδίας 'Αθηνᾶς και πιθανώτατα του 'Αταβυρίου Διός⁴¹. 'Αναμφισβήτητα μιὰ ανάμνηση και επίδραση της πολιτικής ενότητας που πρέπει νὰ είχε επιτευχθῇ στους χρόνους της μυκηναϊκής ἀκμῆς, υπῆρχε στους μεταγενέστερους αἰῶνες. Πρόβλημα είναι ἔως πότε κράτησε αὐτὴ ἡ ὑποτιθέμενη ἐνότητα της μυκηναϊκής ἐποχῆς και πότε διαμορφώνονται ἡ Λίνδος, ἡ Κάμειρος και ἡ 'Ιαλυσὸς ὡς ἀνεξάρτητες πόλεις-κράτη τῶν ἱστορικών χρόνων. "Ἐνα ἐνιαῖο ροδιακό κράτος (stato unitario) τῶν τριῶν δωρικών πόλεων ὑποθέτει ὁ Pugliese Carratelli, ὁ ὁποῖος μάλιστα τοποθετεῖ ὡς terminus post quem γιὰ τὴ διάλυσή του τὸ ἔτος ἱδρύσεως της Γέλας, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ μαρτυρία ἐλληνιστικῆς ἐπιγραφῆς γιὰ ὕπαρξη φυλῆς 'Υλλέων στὸν 'Ακράγαντα, ἀποικία της Γέλας, ἀποδεικνύει ὅτι ἔως τὴν ἐποχὴ τουλάχιστον που ἱδρύθηκε ἡ Γέλα υπῆρχε ἀκόμη τὸ ἐνιαῖο κράτος, μὲ τὶς τρεῖς δωρικὲς φυλὲς κατανεμημένες ἀνὰ μία στὶς τρεῖς πόλεις⁴². 'Ἡ θεωρία ὅμως γιὰ τὸν τρόπο αὐτὸ κατανομῆς τῶν δωρικών φυλῶν εἶναι ἀμφισβητήσιμη⁴³ και ἡ μαρτυρία μιᾶς ὕστερης ἐπιγραφῆς δὲν ἀποτελεῖ ἀδιάσειστο τεκμήριο⁴⁴ γιὰ τὴν παρουσία και τὴν κατανομή τῶν τριῶν δωρικών φυλῶν στὴ Ρόδο, πολὺ περισσότερο γιὰ τὴν ὕπαρξη ἐνιαίου κράτους. Πιθανώτερο εἶναι ὅτι, σύμφωνα και μὲ τὴν ἐξέλιξη πολλῶν ἄλλων ἐλληνικών πόλεων, οἱ τρεῖς δωρικὲς πόλεις-κράτη διαμορφώθηκαν στὸν 8ο αἰ., μετὰ τὴ διάλυση της μυκηναϊκής δύναμης και μέσα ἀπὸ τὶς ἀνακατατάξεις τῶν ἐνδιάμεσων «σκοτεινῶν» αἰώνων.

Πολὺ λίγες πληροφορίες ὑπάρχουν γιὰ τὸ πολίτευμα και τὴν πολιτικὴ κατάσταση τῶν ροδιακῶν πόλεων στὴν ἀρχαϊκὴ περίοδο. 'Απὸ τὴν ἀμφισβητούμενη διήγηση τοῦ Πausανία γιὰ τὴν ἀφιξὴ τοῦ μεσσήνιου 'Αριστομένη στὴ Ρόδο και τὴ φιλοξενία του ἀπὸ τὸ βασιλεῖα Δαμάγητο, συμπεραίνεται ὅτι πιθανῶς ὁ θεσμός της βασιλείας υπῆρχε ἀκόμη στὴν 'Ιαλυσὸ στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 7ου αἰ.⁴⁵. Μεγάλα γένη, που ἀνάγουν τὴν καταγωγὴ τους στους 'Ηρακλεῖδες, παίζουν τὸν πρῶτο ρόλο στὴν περίοδο αὐτή. Σὲ ἓνα τέτοιο γένος ἀνῆκε και ὁ σύγχρονος τοῦ Σόλωνα Κλεόβουλος, που κυβέρνησε τὴ Λίνδο γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα ὡς μετριοπαθὲς «τύραννος». "Ὅπως ἔχει σωστὰ τονισθῇ⁴⁶, ἡ παρουσία του, ἡ δράση του, ἡ πνευματικὴ του προσφορὰ και ἡ ἀτμόσφαιρα που φαίνεται ὅτι ἐπικρατοῦσε στὰ χρόνια του, εἶναι τυπικὰ γιὰ μιὰ σύγχρονη ἀνεπτυγμένη ἐμπορικὴ και ναυτικὴ πόλη, ὅπως ἡ Λίνδος στὸν 6ο αἰ. π.Χ. Γενικὰ μπορεῖ νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ ἀκμὴ της Ρόδου στὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ, ἂν και πολὺ ὑπολείπεται ἀπὸ τὴν τεράστια ἀνάπτυξη που παρουσιάζει τὸ νησί στὰ χρόνια μετὰ τὸ συνοικισμό, ἀποτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο μιὰ εἰσαγωγὴ και ἓνα προοίμιο στὴ μεταγενέστερη ἐξέλιξη⁴⁷. 'Ιδιαιτέρως στὸν τομέα της τέχνης, ἡ προσφορὰ της Ρόδου στὴν ὕστερη γεωμετρικὴ και τὴν ἀρχαϊκὴ περίοδο ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια κεφάλαια της καλλιτεχνικῆς ἱστορίας τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου⁴⁸.

'Αντίθετα στὸν 5ο αἰ., και ἔως τὸ συνοικισμό, ἡ Ρόδος παρουσιάζει μιὰ

πτώσει⁴⁹, πού όφείλεται στην ύποταγή πρώτα στους Πέρσες⁵⁰ και έπειτα —μετά τὰ Περσικά— στην άθηναική ήγεμονία. Η ναυτική Λίνδος χάνει τή σημασία πού είχε στην αρχαϊκή περίοδο και τήν πρώτη θέση παίρνει ή Ίαλυσός. Η συμμετοχή τών πόλεων τής Ρόδου, καθώς και γειτονικών περιοχών, πόλεων και νησιών, στην άθηναική ήγεμονία παρακολουθείται μέσα από τούς άθηναικούς φορολογικούς καταλόγους⁵¹. Στη διάρκεια του πελοποννησιακού πολέμου Ρόδιοι συμμετέχουν με τούς Άθηνάιους στην έκστρατεία τής Σικελίας.

Στην περίοδο τής άθηναικής ήγεμονίας φαίνεται ότι εγκαθιδρύθηκαν στις ροδιακές πόλεις δημοκρατικά πολιτεύματα⁵². Στην ίδια περίοδο ώριμάζει ή ιδέα για μιá παρροδιακή ένωση, πού θα μπορούσε νά εξασφάλιση αποτελεσματικώτερα τήν ανεξαρτησία, τις δραστηριότητες και τήν εύημερία του νησιού. Στην κίνηση φαίνεται ότι πρωτοστατεί ή άριστοκρατική οίκογένεια τών Έρατιδών ή Διαγοριδών, πού έδωσε στο πανελλήνιο όλόκληρη σειρά από ξακουστούς άθλητές. Ο 7ος Όλυμπιονίκος του Πινδάρου, με άφορμή νίκη του Διαγόρα στα 464 π.Χ., τονίζοντας τήν ενότητα του νησιού μέσα από τούς μύθους και εξαίροντας τόσο τó γένος τών Έρατιδών όσο και τήν ιδιαίτερη πατρίδα τους, τήν Ίαλυσό, αποτελεί ένα συγκαλυμμένο «όργανο πολιτικής προπαγάνδας» και προαναγγέλει αυτά πού θα συντελεσθούν πενήντα περίπου χρόνια αργότερα⁵³. Στόν άγώνα τών άριστοκρατικών τής Ρόδου συνδυάζονται ή αντίθεση προς τó δημοκρατικό πολίτευμα, πού εκπροσωπεί και προστατεύει ή άθηναική ήγεμονία, με τήν επιθυμία για ανάκτηση τής ανεξαρτησίας του νησιού, πού ή ίδια ήγεμονία έχει καταλύσει. Οί Διαγορίδες θα εκδιωχθούν αργότερα από τήν πατρίδα τους, για νά έπιστρέψουν όταν ό σπουδαιότερος εκπρόσωπός τους, ό Δωριέας, θα μπή έπικεφαλής στις προσπάθειες πού θα καταλήξουν στην ίδρυση του ενιαίου ροδιακού κράτους.

Ο «συνοικισμός», τó σπουδαιότερο γεγονός τής ροδιακής ιστορίας, συντελέστηκε ανάμεσα στα 411 π.Χ., έτος τής αποστασίας τής Ρόδου από τήν άθηναική συμμαχία, και τó 408-7 π.Χ., όταν με τήν ένωση τών τριών παλαιών πόλεων δημιουργήθηκε ή νέα πόλις⁵⁴. Έτσι ή ίδρυση του ενιαίου κράτους έγινε με όλιγαρχικό καθεστώς και κάτω από τή σπαρτιατική κηδεμονία. Η κηδεμονία αυτή όμως φαίνεται ότι έπαιζε δεύτερο ρόλο για τούς πρωτοστάτες τής ένωσης, ενώ τόν πρώτο είχαν ή ανεξαρτησία και τὰ συμφέροντα του ίδιου του τόπου, πού οί τότε κύριοι τής ροδιακής πολιτείας ταύτιζαν βέβαια με τὰ δικά τους. Γι' αυτό όταν, δεκαπέντε περίπου χρόνια μετά τήν αποστασία, είχε ώριμάσει ή ιδέα για τήν απαλλαγή από τó μισητό πια σέ πανελλήνια κλίμακα καθεστώς τής σπαρτιατικής ήγεμονίας, πού άρχισε νά κλονίζεται, και οί συνθήκες τó επέτρεπαν, οί Ρόδιοι αποστατούν αυτή τή φορά από τή σπαρτιατική κυριαρχία και ό στόλος του Κόνωνα άγκυροβολεί στο λιμάνι τής Ρόδου. Άκολουθεί μιá έσωτερική δημοκρατική επανάσταση, οί Διαγόρειοι έξοντώνονται και εγκαθιδρύεται δημοκρατικό πολίτευμα⁵⁵.

Ὁ 4ος αἰώνας εἶναι στὸ μεγαλύτερο μέρος του γιὰ τὴ Ρόδο μιὰ ἐποχὴ ἀστάθειας, συχνῶν πολιτικῶν μεταβολῶν, ἐσωτερικῶν ἀντιθέσεων καὶ ἐξωτερικῶν ἐπεμβάσεων. Μέσα ὅμως ἀπὸ τὶς δοκιμασίες αὐτὲς καὶ τὰ πικρὰ διδάγματα ποὺ τὶς συνόδευσαν, σφυρηλατήθηκε ὁ χαρακτήρας καὶ ἡ φυσιογνωμία τῆς νέας ροδιακῆς πολιτείας καὶ πῆρε τὴν τελικὴ του μορφή τὸ δημοκρατικὸ τῆς πολίτευμα, ποὺ θαυμαζόταν ἀργότερα γιὰ τὸ μέτρο, τὴ σταθερότητα καὶ τὶς ἄλλες ἀρετές του, ἐνῶ καθιερώθηκε σιγὰ σιγὰ ἡ Ρόδος ὡς σπουδαία ναυτικὴ καὶ ἐμπορικὴ δύναμη, ἐφάμιλλη πρῶτα καὶ ἀνταγωνίστρια, διάδοχος τέλος τῆς Ἀθῆνας στὶς θάλασσες τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου.

Υπάρχουν πολλὰ κενὰ καὶ ἀντιφάσεις στὶς ἀρχαῖες πηγές σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορία τῆς Ρόδου αὐτῆς τῆς περιόδου, ἐνῶ ἀρκετὰ χρονικὰ διαστήματα παραμένουν σκοτεινὰ γιὰ τὴν ἔρευνα. Στὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν τὴν ἀποστασία ἀπὸ τὴ Σπάρτη καὶ τὴ δημοκρατικὴ ἐπανάσταση, ἕως τὴν «εἰρήνην τοῦ Ἀνταλκίδου» (387/6 π.Χ.), διεξάγονται σφοδρὲς συγκρούσεις ἀνάμεσα σὲ δημοκρατικούς καὶ ὀλιγαρχικούς, ποὺ ὑποστηρίζονται ἀντίστοιχα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Σπάρτη⁵⁶. Ἀγνωστὴ εἶναι ἡ περίοδος ἕως τὸ 378/7 π.Χ., ποὺ ἡ —δημοκρατικὴ βέβαια τότε— Ρόδος ἐντάσσεται στὴ 2ῃ Ἀθηναϊκῇ συμμαχίᾳ, καὶ πολὺ λίγο γνωστὰ τὰ γεγονότα τῆς ἐπόμενης εἰκοσαετίας, ἕως τὸ 357-355 π.Χ., ποὺ συμμετέχει στὸ Συμμαχικὸ πόλεμο. Ἡ διάλυση τῆς συμμαχίας μὲ τὸ τέλος τοῦ πολέμου τὴν ἀφήνει ἔκθετη στὶς ἐπεκτατικὲς βλέψεις τοῦ Μανυσώλου καὶ ἡ Ρόδος ὑποτάσσεται στὴν καρικὴ δυναστεία. Στὰ ἴδια αὐτὰ χρόνια, στὴ διάρκεια ἧς λίγο μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, στὴ Ρόδο ἐπικρατεῖ γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ὀλιγαρχικὸ πολίτευμα.

Ἡ περίοδος τῆς καροπερσικῆς ἡγεμονίας διαρκεῖ ἕως τὸ 332 π.Χ.⁵⁷, ὅταν μοίρα τοῦ ροδιακοῦ στόλου πῆγε νὰ συναντήσῃ τὸ Μ. Ἀλέξανδρο στὴ Φοινίκη. Μέσα στὴν αὐτοκρατορία τοῦ Ἀλεξάνδρου ἡ Ρόδος γίνεται μιὰ ἐλεύθερη ἑλληνικὴ πόλις μὲ δημοκρατικὸ πολίτευμα, ἀλλὰ ἡ ἀνεξαρτησία της περιορίζεται ἀπὸ τὴν παρουσία μακεδονικῆς φρουρᾶς. Ὅσο καὶ ἂν ἡ μακεδονικὴ «προστασία» δὲν πρέπει νὰ ἦταν ιδιαίτερα πιεστικὴ⁵⁸, σὲ σύγκριση τουλάχιστο μὲ παλαιότερες καταστάσεις, ἀποτελοῦσε ἓνα περιορισμὸ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ροδίων καὶ γι' αὐτὸ ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου (323 π.Χ.) ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν γιὰ τὴν ἔξωση τῆς φρουρᾶς καὶ τὴν οὐσιαστικὴ ἑναρξὴ τῆς ζωῆς τῆς ἀνεξάρτητης ροδιακῆς πολιτείας.

Στὰ εἴκοσι ἐπόμενα χρόνια ὅμως, αὐτὴ ἡ πολιτεία εἶχε νὰ ἀντιπαλαίσῃ μὲ τὶς ἀντιξοότητες τῆς ταραγμένης πρώιμης ἐποχῆς τῶν Διαδόχων καὶ νὰ πορευθῇ ἀνάμεσα στὶς συγκρούσεις καὶ τοὺς ἀνταγωνισμοὺς τους.

Μὲ τοὺς Πτολεμαίους, ποὺ ἐλέγχουν τὴν Ἀλεξάνδρεια, ἡ ἱδρυση τῆς ὀποίας (331 π.Χ.) εἶχε μεγάλη σημασία γιὰ τὴν ἐμπορικὴ ἐξέλιξη τῆς Ρόδου⁵⁹, οἱ σχέσεις ἦταν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ιδιαίτερα καλές, γιὰ οἰκονομικοὺς κυρίως λόγους. Μὲ τὸν ἰσχυρὸ Ἀντίγονο καὶ τὸ γιό του Δημήτριο ἀναγκάζεται ἡ Ρόδος νὰ

διατηρεῖ στενές σχέσεις, ἕως ὅτου ὁ κίνδυνος διακοπῆς τῶν καλῶν σχέσεων μὲ τὴν Αἴγυπτο, ποὺ γίνονταν διαρκῶς στενότερες, καί, τὸ κυριώτερο, ἀπώλειας τῆς ἀνεξαρτησίας, ὀδηγεῖ στὴ ρήξη, ποὺ κορυφώνεται στὴ δραματικὴ πολιορκία τοῦ Δημητρίου (305-304 π.Χ.). Ἡ ἐπιτυχημένη γιὰ τοὺς Ροδίους ἔκβαση τῆς πολιορκίας, ποὺ ὀφείλεται κατὰ μεγάλο μέρος στὴ γενναία ἀντίστασή τους, κατοχύρωσε τὴ ροδιακὴ ἀνεξαρτησία καὶ ὕψωσε τὴ Ρόδο στὴν πρώτη ἑλληνικὴ «πόλη» καὶ πρώτη ἀνάμεσα στὶς δυνάμεις «δεύτερης σειρᾶς», μετὰ τὰ μεγάλα ἑλληνιστικὰ βασίλεια⁶⁰. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ ἦταν ἀποτέλεσμα μακρῶν ἀγώνων, ἔργο τῆς ἐπιδέξιαις διπλωματίας καὶ τοῦ πατριωτισμοῦ τῶν Ροδίων⁶¹.

Οἱ λεπτομέρειες τῆς ροδιακῆς ἱστορίας στὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ 3ου αἰ., ἕως τὸ 220 π.Χ., ποὺ ἀρχίζει ἡ διήγηση τοῦ Πολυβίου, εἶναι λίγο γνωστὲς καὶ ἀποσπασματικές. Εἶναι πάντως φανερό ὅτι στὶς δεκαετίες ποὺ ἀκολουθοῦν τὴν πολιορκία, ἡ ἀνοδικὴ πορεία τοῦ ναυτικοῦ κράτους τῆς Ρόδου συνεχίζεται καὶ κορυφώνεται στὴν τελευταία εἰκοσαετία τοῦ 3ου καὶ τὶς πρώτες δεκαετίες τοῦ 2ου αἰ. Ἡ Ρόδος ἐξελίσσεται σὲ σπουδαιότατο, τὸ κύριο μᾶλλον, κέντρο τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, τραπεζικὸ κέντρο καὶ οἰκονομικὴ δύναμη πρώτου μεγέθους. Κύριο γνώρισμα τῆς ἐξωτερικῆς τῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ οὐδετερότητα καὶ ἡ προσπάθεια γιὰ διατήρηση τῆς ἰσορροπίας ἀνάμεσα στὶς μεγάλες ἑλληνιστικὲς μοναρχίες. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἐξασφάλιζε κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο τὴν ἀνεξαρτησία της καὶ διευκόλυνε τὸ ἐμπόριό της, ἐνῶ αὐξήσε σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸ κύρος της ἀνάμεσα στὶς δυνάμεις τῆς ἐποχῆς⁶². Γιὰ τὴν προάσπιση τῆς πολιτικῆς τους οἱ Ρόδιοι δὲν δίστασαν νὰ στραφοῦν ἐνάντια ἀκόμη καὶ στοὺς παραδοσιακοὺς τους φίλους Πτολεμαίους, ὅταν οἱ ἐνέργειες τῶν τελευταίων φάνηκε ὅτι ἀπειλοῦσαν τὴν ἰσορροπία στὸ Αἰγαῖο (νίκη στὴ ναυμαχία τῆς Ἐφέσου ἐναντίον τοῦ πτολεμαϊκοῦ στόλου)⁶³. Τὸ μεγάλο κύρος τῆς Ρόδου μέσα στὸν ἑλληνικὸ κόσμον ὡς πολιτικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ κέντρου ἔδειξαν δύο σημαντικὰ γεγονότα στὰ κατοπινὰ χρόνια. Ὄταν ὁ φοβερὸς σεισμὸς τοῦ 227-226 π.Χ.⁶⁴ ἔπληξε τὸ νησί, οἱ ἰσχυροὶ τῆς ἐποχῆς συναγωνίσθηκαν σὲ δωρεὲς γιὰ τὴν ἀνόρθωση τῆς Ρόδου. Ὄταν πάλι στὸ 220 π.Χ. ὅλα τὰ νησιωτικὰ κράτη συνασπίσθηκαν ἐνάντια στὸ Βυζάντιο, ἐξαιτίας τῶν δυσκολιῶν ποὺ δημιούργησε στὴν ἐμπορικὴ κίνηση μὲ τὸν Εὐξεῖνο Πόντο, ὅλοι στράφηκαν πρὸς τοὺς Ροδίους διὰ τὸ δοκεῖν τούτους προεστάναι τῶν κατὰ θάλατταν⁶⁵. Ἡ παρακμὴ τῆς δυνάμεως τῶν Πτολεμαίων ἀναμφίβολα παγίωσε ἀκόμη περισσότερο τὸν ἡγετικὸ ρόλο τῆς Ρόδου στὸ Αἰγαῖο καὶ ἡ ναυτικὴ δημοκρατία καθιερώνεται ὡς ὁ «κατ' ἐξοχὴν» ἐγγυητὴς τῆς ἐλευθερίας τῶν θαλασσῶν, μὲ τὴν ἀντιπειρατικὴ πολιτικὴ της⁶⁶, καὶ προστάτης τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ἐνάντια στὶς αὐθαιρεσίες τῶν μοναρχῶν.

Στὴν τελευταία εἰκοσαετία τοῦ 3ου αἰ. ἓνας νέος παράγοντας ἐμφανίζεται στὸν πολιτικὸ ὀρίζοντα τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς: ἡ δημοκρατία τῆς Ρώμης, μὲ τὴν ὁποία οἱ Ρόδιοι εἶχαν ἤδη παλαιότερα ἐπαφὲς στὴν

Ἰταλία, πιθανώτατα ἀπὸ τὸ 306 π.Χ.⁶⁷. Ἀφορμὴ γιὰ μιὰ δυναμικὴ ἐπέμβαση τῶν Ρωμαίων ἔδωσε ἡ ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ τοῦ Φιλίππου Ε΄ τῆς Μακεδονίας στὸ Αἰγαῖο καὶ τὴ Μ.Ἀσία, ποὺ προκάλεσε τὴν ἀντίδραση τῶν δυνάμεων τῆς περιοχῆς, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ βασίλειο τῆς Περγᾶμου καὶ τὴ Ρόδο. Στὴν ἀρχὴ τῆς σύγκρουσης βρίσκεται ὁ λεγόμενος Α΄ κρητικὸς πόλεμος (205 π.Χ. καὶ ἔπειτα), ποὺ ἀνέλαβαν ἡ Ρόδος, ἡ Κῶς καὶ ἄλλες μικρότερες ἐλληνικὲς πόλεις ἐνάντια στοὺς κρητικὲς πειρατές, οἱ ὅποιοι μάστιζαν τὸ Αἰγαῖο. Στὸν πόλεμο αὐτὸ ὁ Φίλιππος ἐνίσχυσε τοὺς Κρητικὲς ἐνάντια στοὺς Ροδίους καὶ τοὺς συμμάχους τους⁶⁸. Οἱ πρόοδοι τοῦ Φιλίππου πού, παρὰ τὴ λαμπρὴ ἐπιτυχία τῶν Ροδίων στὴ ναυμαχία τῆς Χίου (201 π.Χ.), εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀπώλεια τῆς ροδιακῆς Περαιάς, κλόνιζαν τὴν ἰσορροπία στὸ Αἰγαῖο καὶ τελικὰ ἀπειλοῦσαν τὴν ἴδια τὴν ἀνεξαρτησία τοῦ νησιοῦ, ὁδήγησαν τοὺς Ροδίους στὴν ἀπόφαση νὰ καλέσουν ἀπὸ κοινοῦ μὲ ἄλλες ἐλληνικὲς δυνάμεις τὴ Ρώμη γιὰ ἐπέμβαση στὴν Ἀνατολή, ἂν καὶ ἡ πολιτικὴ τους ἦταν ὡς τότε ἀντίθετη σὲ μιὰ ἀνάμιξη τῆς Ρώμης στὰ ἐλληνικὰ πράγματα. Ὁ κίνδυνος ὅμως ἀπὸ τὸ Φίλιππο ἦταν ἄμεσος καὶ ἡ Ρώμη μόνο θὰ μπορούσε τὴ στιγμὴ ἐκείνη νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν κλονισμένη ἰσορροπία, ποὺ ἦταν σταθερὴ ροδιακὴ πολιτικὴ ἕως τὴν οὐσιαστικὴ ἀπώλεια τῆς ροδιακῆς ἀνεξαρτησίας μετὰ τὸ Γ΄ μακεδονικὸ πόλεμο⁶⁹.

Ἀπὸ τὸ Β΄ μακεδονικὸ πόλεμο (200-197 π.Χ.), ποὺ ἔληξε μὲ ἥττα τοῦ Φιλίππου, ἡ Ρόδος βγῆκε ἐνισχυμένη. Ξαναπῆρε ἀμέσως τὰ παλιὰ ἐδάφη τῆς στὴν Περαιά καὶ ἐπιπλέον, μέσα στὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 2ου αἰ., τὴ Στρατονίκεια καὶ τὴν Καῦνο⁷⁰, ἐνῶ μπόρεσε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἐπιρροή της σὲ πόλεις ποὺ ἦταν ὡς τότε κάτω ἀπὸ πτολεμαϊκὴ κυριαρχία καὶ νὰ ἀναλάβῃ ἐπίσημα τὴν ἡγεσία τοῦ Κοινοῦ τῶν Νησιωτῶν.

Στὰ ἴδια χρόνια ἐκδηλώνεται ἡ ἔντονη ἡγεμονικὴ καὶ ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἀντιόχου Γ΄ τοῦ Μεγάλου πρὸς τὴ Μ.Ἀσία καὶ τὴν Εὐρώπη, ποὺ θὰ τὸν φέρῃ σὲ σύγκρουση μὲ τὴν Πέρση καὶ τὴ Ρώμη καὶ θὰ ὁδηγήσῃ σὲ ἕνα νέο πόλεμο (192-189 π.Χ.). Οἱ σχέσεις τῆς Ρόδου μὲ τὸν Ἀντιόχο ἦταν καλές, σύμφωνα μὲ τὴ ροδιακὴ πολιτικὴ τῆς οὐδετερότητας, καὶ ἡ ναυτικὴ δημοκρατία μπῆκε στὸν πόλεμο στὸ πλευρὸ τῆς Ρώμης καὶ τῆς Περγᾶμου, ὅταν ἡ ἰσορροπία τῶν δυνάμεων εἶχε στραφῇ καθαρὰ πρὸς τὴν πλευρὰ τῶν Ρωμαίων⁷¹. Τὸ παιχνίδι τῆς ἰσορροπίας δοκιμαζόταν ἔντονα μὲ τὴν ἐπέμβαση τῆς πανίσχυρης Ρώμης ἥδη ἀπὸ τὸ Β΄ μακεδονικὸ πόλεμο, ἀλλὰ ἡ Ρόδος δὲν φαίνεται νὰ εἶχε ἄλλη ἐκλογὴ. Μετὰ τὴν ἥττα τοῦ Ἀντιόχου, στὴν ὁποία συνέβαλε ἀποφασιστικὰ στὸ θαλάσσιο μέτωπο (ναυμαχίες Σίδης καὶ Μυοννήσου, 190 π.Χ.), μὲ τὴ συνθήκη τῆς Ἀπάμειας (188 π.Χ.) ἀποκομίζει, ὡς ἕνας ἀπὸ τοὺς κύριους συντελεστές τῆς νίκης, μεγάλα ἐδαφικὰ κέρδη⁷² (βλ. εἰκ. 1) καὶ φθάνει στὸ ἀπόγειο τῆς δυνάμεις καὶ ἀνάπτυξής της. Ἡ συνθήκη αὐτὴ ὅμως περιεῖχε καὶ τὰ σπέρματα μελλοντικῶν δυσάρεστων ἐξελίξεων. Ἡ Ρώμη, ἂν καὶ γιὰ 40 περίπου ἀκόμη χρόνια ἀποφεύγει τὴ μόνιμη ἐγκατάσταση καὶ ἱδρυση ρωμαϊκῶν ἐπαρχιῶν στίς

έλληνικὲς χώρες, εἶναι πιά ὁ οὐσιαστικὸς ρυθμιστὴς τῶν πραγμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ αὐτὸ προκαλεῖ μιὰ βαθμιαία στροφὴ στὴ συμπεριφορὰ τῆς ἀπέναντι στὰ ἑλληνιστικὰ κράτη. Πρῶτο σοβαρὸ δεῖγμα γιὰ τὴ Ρόδο ἦταν ἡ διαφορούμενη στάση τῶν Ρωμαίων στὸ θέμα τῆς μακρόχρονης ἐξέγερσης τῆς Λυκίας, ποὺ εἶχε παραχωρηθῇ στοὺς Ροδίους μετὰ τὸν ἀντιοχικὸ πόλεμο⁷³. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς πολιτικῆς τῶν Ρωμαίων ὅμως ἐκδηλώνεται ἀπροκάλυπτα μὲ τὸ τέλος τοῦ Γ' μακεδονικοῦ πολέμου (171-168 π.Χ.) καὶ τὴ συντριβὴ τοῦ Περσέα, τοῦ τελευταίου ἰσχυροῦ ἀντιπάλου τῆς Ρώμης.

Παρὰ τὴν ἀπόκλιση τῆς ἐπίσημης ροδιακῆς πολιτείας πρὸς τὴν πλευρὰ τῶν Ρωμαίων, ἔντονο λαϊκὸ ρεῦμα, ἀνάλογο μὲ αὐτὸ ποὺ ἐπικρατοῦσε σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα ὑπὲρ τοῦ Περσέα, καθὼς καὶ οἱ ἐπιτυχίες του ἕως τὸ τελευταῖο ἔτος τοῦ πολέμου, φαίνεται ὅτι ἐμπόδισαν μιὰ δυναμικὴ συμμετοχὴ τῆς Ρόδου στὸ πλευρὸ τῶν Ρωμαίων καὶ ὁδήγησαν στὴν τήρηση μιᾶς οὐσιαστικῆς οὐδέτερης στάσης. Μὲ πρόσχημα τὴν πολιτικὴ τῆς Ρόδου στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου, ἡ Ρώμη ἐπιβάλλει βαρεῖες κυρώσεις, ποὺ στὴν πραγματικότητά ἐντάσσονται στὰ πλαίσια μιᾶς γενικώτερης πολιτικῆς γιὰ ἐξασθένιση ὅλων ἐκείνων τῶν ἑλληνιστικῶν κρατῶν ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ φανοῦν καὶ σὲ μικρὸ ἀκόμη βαθμὸ ἐπικίνδυνα στὸ μέλλον γιὰ τὴ νέα κοσμοκράτειρα. Ἡ ἀπώλεια τῶν ἐδαφῶν ποὺ εἶχε κερδίσει μετὰ τὸν ἀντιοχικὸ πόλεμο, καθὼς καὶ τῆς Στρατονίκειας καὶ τῆς Καύνου, ἡ ἔδρυση τοῦ ἐλεύθερου λιμανιοῦ τῆς Δήλου καὶ κυρίως ἡ οἰκονομικὴ κρίση καὶ ἀστάθεια κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου καὶ ἀμέσως ἔπειτα ἀπ' αὐτόν⁷⁴, ἦταν βαριὰ πλήγματα γιὰ τὴ δημοκρατία τῶν Ροδίων. Τὸ κυριώτερο, ἡ συνθήκη μὲ τὴ Ρώμη (164 π.Χ.)⁷⁵ σήμανε τὸ τέλος μιᾶς μακρόχρονης οὐδέτερης καὶ ἀνεξάρτητης πολιτικῆς. Ἡ Ρόδος ἐξακολουθεῖ γιὰ αἰῶνες νὰ εἶναι συμβατικὰ ἓνα ἀνεξάρτητο κράτος καὶ ἡ ἐσωτερικὴ λειτουργία τοῦ ροδιακοῦ πολιτεύματος παραμένει τυπικὰ τουλάχιστον ἄθικτη, στὴν πραγματικότητά ὅμως εἶναι πιά ἓνας δορυφόρος τῆς Ρώμης καὶ ἀργότερα ἓνα μικρὸ τμῆμα τῆς μεγάλης ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Ἄν καὶ δὲν παύει ἀκόμη, παρὰ τὶς ἀπώλειές της, νὰ εἶναι μιὰ σημαντικὴ ἐμπορικὴ καὶ ναυτικὴ δύναμη, δὲν μπορεῖ πιά νὰ παίξῃ στὰ κατωπινὰ χρόνια ἀποτελεσματικὰ τὸ ρόλο τοῦ προστάτη τοῦ Αἰγαίου καὶ τῶν μικρῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ἡ ἀδυναμία αὐτὴ γίνεται ἐκδηλῆ στὸ Β' κρητικὸ πόλεμο (155-153 π.Χ.)⁷⁶, ποὺ τελείωσε μὲ μεσολάβηση τῶν Ρωμαίων.

Στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. εἶναι πάντως ἀκόμη ἀρκετὰ ἰσχυρή, ὥστε νὰ φανῇ πολῦτιμος σύμμαχος τῆς Ρώμης στοὺς μιθριδατικούς πολέμους (πολιορκία τῆς Ρόδου ἀπὸ τὸ Μιθριδάτη, 88 π.Χ.). Στούς ἐμφύλιους πολέμους τῶν Ρωμαίων οἱ Ρόδιοι προσπάθησαν, ἀλλὰ χωρὶς μεγάλη ἐπιτυχία, νὰ παίξουν τὴν παραδοσιακὴ συμβιβαστικὴ πολιτικὴ τους. Οἱ πόλεμοι αὐτοὶ ὑπῆρξαν τελικὰ καταστροφικοὶ γιὰ τὴ Ρόδο. Ἡ πολιορκία καὶ ἡ ἄλωση ἀπὸ τὸν Κάσσιο (42 π.Χ.), μὲ τὶς ταπεινώσεις καὶ τὶς λεηλασίες ποὺ ἀκολούθησαν, συμπλήρωσε σὲ μεγάλο βαθμὸ ὅ,τι κακὸ εἶχαν προκαλέσει παλαιότερα τὰ γεγονότα μετὰ τὸ Γ'

μακεδονικό πόλεμο, και τερμάτισε όριστικά τὸ ρόλο τῆς Ρόδου ὡς ὑπολογίσιμης ναυτικῆς δύνάμεως στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο.

Ἡ συνεργασία μὲ τοὺς Ρωμαίους στὸν 1ο αἰ. ἔδωσε στοὺς Ροδίους μερικὰ προσωρινὰ ἐδαφικὰ ὠφελήματα. Ἔτσι ἀπὸ τὸ Σύλλα πῆραν τὴν Καῦνο καὶ ὀρισμένα νησιά, καὶ ἀργότερα ἀπὸ τὸν Ἀντώνιο τὴν Ἄνδρο, τὴν Τῆνο, τὴ Νάξο καὶ τὴ Μύνδο⁷⁷.

Περισσότερο προβάλλει ἡ Ρόδος στὰ χρόνια τῆς πτώσης της ὡς πολιτικῆς δύνάμεως (μετὰ τὸ 168 π.Χ.) ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα κέντρα τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης. Ἡ συμβολή της στοὺς τομεῖς τῆς λογοτεχνίας, τῆς φιλολογίας, τῆς ρητορικῆς, τῆς φιλοσοφίας, τοῦ δικαίου, τῆς ἱστορίας, τῆς γεωγραφίας, τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν εἶναι σπουδαία, ἐνῶ συγχρόνως ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα καλλιτεχνικὰ κέντρα τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου⁷⁸. Μέρος τῆς προσφορᾶς τῆς Ρόδου στὸν πολιτιστικὸ τομέα πέρασε στὸ νεώτερο κόσμο μέσα ἀπὸ τὰ συγγραφικὰ ἔργα τῶν Ρωμαίων, γιὰ τοὺς ὁποίους τὸ νησί ἦταν ἓνας τερπνὸς τόπος διαμονῆς καὶ κέντρο ἀνώτερων σπουδῶν στὶς περίφημες σχολές του. Τὸ ἀποκορύφωμα τῆς πνευματικῆς δόξας τῆς Ρόδου σημειώνεται στὸν 1ο αἰ. π.Χ. καὶ κυρίως στὰ χρόνια ποὺ ἔζησε καὶ ἔδρασε σ' αὐτὴν ὁ μεγάλος Ποσειδώνιος.

Μετὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ Αὐγούστου (31 π.Χ.) καὶ τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ Ρόδος διατήρησε τὴν ἐσωτερικὴ αὐτονομία της καὶ γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἓνα ἀξιόλογο ἐμπορικὸ κέντρο, μιὰ πόλη ποὺ προκαλοῦσε τὸ θαυμασμὸ τῶν συγχρόνων γιὰ τὴν ὁμορφιὰ καὶ τοὺς καλλιτεχνικοὺς θησαυροὺς της.

Ὁ Ροδιακὸς τοῦ Δίωνα Χρυσοστόμου δίνει μιὰ ζωντανὴ εἰκόνα τῆς αὐτόνομης ροδιακῆς πολιτείας στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. "Ὅτι ὅμως ἡ «ἐλευθερία» τῶν Ροδίων ἦταν ἓνα προνόμιο ποὺ ἐξαρτιόταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν εὖνοια τῶν Ρωμαίων, φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι ἐπανειλημμένα τοὺς ἀφαιρέθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἴδιου αἰῶνα καὶ ἡ Ρόδος ἔγινε προσωρινὰ μέρος ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας⁷⁹.

Στὸ 2ο αἰ. ἰδιαίτερα σημαντικὸ γεγονὸς εἶναι ὁ καταστρεπτικὸς σεισμὸς τοῦ 142 μ.Χ.⁸⁰, τὶς συνέπειες τοῦ ὁποίου περιγράφει ζωντὰ ὁ Ροδιακὸς τοῦ Ψευδο-Αἰλίου Ἀριστείδη. Ὁ σεισμὸς αὐτὸς ἦταν ἓνα ἀκόμη σοβαρὸ πλήγμα στὴν οἰκονομία τῆς Ρόδου. Πάντως τὸ ροδιακὸ κράτος συνεχίζει τὴν αὐτόνομη πορεία του, διατηρώντας τὰ νησιὰ καὶ τὰ ἐδάφη του στὴν Περαία. Ἔως τὸ 2ο αἰ. τουλάχιστο ἐξακολουθοῦσε νὰ συνορεύει μὲ τὴν πόλη Στρατονίκεια τῆς Καρίας, ἐνῶ μέρος τουλάχιστο τῆς Περαίας διατηρεῖται καὶ τὸν 3ο αἰ. μ.Χ.⁸¹. Γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ ροδιακοῦ κράτους στὸν ἴδιο αἰῶνα ὑπάρχουν περισσότερες ἀπὸ μιὰ μαρτυρίες. Στὴν ἴδια ἐποχὴ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀξιόλογο οἰκονομικὸ κέντρο καὶ ἔδρα ἐμπορικῶν συναλλαγῶν⁸².

Ἡ ἐποχὴ ποὺ ἀκολουθεῖ, ἡ περίοδος τῆς ὀψιμῆς ἀρχαιότητος ἢ παλαιοχριστιανικῆς⁸³, ἀποτελεῖ μιὰ μετάβαση πρὸς τὸ Μεσαίωνα, ἀλλὰ εἶναι συγχρόνως

μια τελευταία επιβίωση του αρχαίου κόσμου. Η εικόνα που δίνει η παλαιότερη και πιο πρόσφατη αρχαιολογική έρευνα είναι για μια πόλη αξιόλογη πάντοτε, που κατέχει ακόμη σημαντικό μέρος από την έκταση της αρχαίας πόλης και μια ύπαιθρο με ακμαίους, ιδιαίτερα κοντά στα παράλια, οικισμούς, με σημαντικά όπως και η πόλη παλαιοχριστιανικά μνημεία. Φυσικά γεγονότα όμως, όπως οι σεισμοί του 344-345 και 515 μ.Χ., συμπληρώνουν το έργο παλιότερων καταστροφών.

Οι δύο παραπάνω χρονολογίες θεωρήθηκαν ως πιθανά όρια για τη μετάβαση από την αρχαία στην περιορισμένη σε έκταση μεσαιωνική πόλη⁸⁴. Όμως οι αρχαιολογικές έρευνες των τελευταίων χρόνων δείχνουν μια παράταση της ζωής μέσα στα ευρύτερα όρια της αρχαίας πόλης και μετά τη δεύτερη χρονολογία, έως τουλάχιστο και τον 7ο αιώνα. Άλλα οι παραπάνω τύχες της Ρόδου ανήκουν στη μεσαιωνική και βυζαντινή ιστορία και δεν θα απασχολήσουν αυτή την έρευνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Η ΡΟΔΟΣ ΕΚΤΟΣ ΡΟΔΟΥ. ΤΟ ΡΟΔΙΑΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΑ ΝΗΣΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΕΡΑΙΑ

Ἡ ἔκταση καὶ ὁ χαρακτήρας τοῦ ροδιακοῦ κράτους, ὅπως ἐμφανίζεται διαμορφωμένο στὸ ἀπόγειο τῆς ἀκμῆς του στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς βαθμιαίας ἐξέλιξης, ποὺ συμβαδίζει μὲ τὴν πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἄνοδό του. Ἐξω ἀπὸ τὴν Ρόδο, τὸ ροδιακὸ κράτος εἶχε ἐξαπλωθῇ στὴν ἀπέναντι Μ. Ἀσία καὶ στὰ νησιά. Παρακάτω θὰ ἀσχοληθοῦμε σχεδὸν ἀποκλειστικὰ μὲ τὰ ἐδάφη ἐκεῖνα ποὺ ἦταν τμῆμα τοῦ «κυρίως» ροδιακοῦ κράτους καὶ ὅπου ὑπῆρχαν συνήθως ροδιακοὶ δῆμοι, οἱ δημότες τῶν ὁποίων εἶχαν πλήρη πολιτικὰ δικαιώματα καὶ συμμετεῖχαν στὴ λειτουργία τῆς ροδιακῆς πολιτείας. Αὐτοὶ πάνω στὴ Ρόδο δηλώνονται μὲ τὸ δημοτικὸ τους, ἐνῶ ἀντίστροφα στὰ ἐδάφη αὐτὰ οἱ δημότες δῆμων ποὺ βρίσκονταν πάνω στὴ Ρόδο δηλώνονται ἐπίσης μὲ τὸ δημοτικὸ τους καὶ ὄχι ὡς «Ρόδιοι». Ἀντίθετα, στὶς περιοχὲς ἔξω ἀπ' αὐτὲς ποὺ ἀποτελοῦσαν δῆμους τοῦ ροδιακοῦ κράτους ἢ αὐτὲς ὅπου οἱ ρόδιοι πολῖτες παρουσιάζονται μὲ τὸ δημοτικὸ τους —ἢ καὶ τὰ δύο—, ἔστω καὶ ἂν γιὰ μεγαλύτερα ἢ μικρότερα χρονικὰ διαστήματα ἦταν ροδιακὲς κτήσεις, οἱ ρόδιοι πολῖτες δηλώνονται μὲ τὸ ἐθνικὸ «Ρόδιοι» καὶ οἱ κάτοικοι τῶν περιοχῶν αὐτῶν μὲ τὸ ἐθνικὸ τους⁸⁵.

Τὸ μικρὸ νησὶ Χάλκη (ἔκτ. 29 χλμ.²), μαζὶ μὲ τὰ γύρω μικρότερα νησιά, βρίσκεται σὲ ἀπόσταση λίγων ναυτικῶν μιλίων ἀπὸ τὶς ἀκτὲς τῆς Καμιρίδος. Τὰ γνωστὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, ἐκτὸς ἀπὸ προϊστορικὰ ἔχνη, χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν κλασικὴ περίοδο καὶ ἔπειτα⁸⁶. Τίποτε δὲν εἶναι γνωστὸ γιὰ τὴν πολιτικὴ κατάσταση τοῦ νησιοῦ πρὶν ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. Οἱ Fraser-Bean, μὲ βάση τὴν γειτνίαση τοῦ νησιοῦ μὲ τὴν Κάμειρο καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι μνημονεύεται στὸ γνωστὸ ψήφισμα ποὺ ἀναφέρεται στὶς κτοῖνες τῆς Καμείρου⁸⁷, ἓνα θεσμὸ ποὺ πρέπει νὰ ἀνεβαίνει βαθιὰ μέσα στὸ παρελθόν⁸⁸, ὑποθέτουν παλιούς δεσμούς τῆς Χάλκης μὲ τὴν Κάμειρο. Στὸν 5ο αἰ. οἱ Χαλκε(ι)ᾶται ἢ Χαλκιᾶται ἐμφανίζονται στοὺς φορολογικοὺς καταλόγους τῶν Ἀθηναίων⁸⁹. Ὅπως ἀποδεικνύει ἐπιγραφὴ τῆς Κνίδου τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰ., ἕως τουλάχιστο αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἡ Χάλκη διατηρεῖ τὴν αὐτονομία της⁹⁰. Οἱ ἀρχαιότερες μαρτυρίες γιὰ τὴν ὑπαγωγή τῆς Χάλκης στὸ ροδιακὸ κράτος εἶναι ἓνα χωρίο τοῦ Θεοφράστου⁹¹, ὅπου

ἡ Χάλκη χαρακτηρίζεται νῆσος *Ροδίων* (τέλος 4ου αἰ. π.Χ.), καὶ τὸ παραπάνω ψήφισμα τῆς Καμείρου, ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τοῦ ὁποίου εἶναι φανερό ὅτι βρίσκεται σὲ μιὰ διαφορετικὴ σχέση — ἴσως ἐξαιτίας τῆς πρόσφατης ὑπαγωγῆς της — μὲ τὴν πόλιν αὐτὴ ἀπὸ ὅ,τι τὰ ἄλλα ἐδάφη τῆς Καμείρου. Ἀπὸ μεταγενέστερες ἐπιγραφές διαπιστώνεται ἡ συμμετοχὴ Χαλκητῶν στὰ θρησκευτικὰ καὶ πολιτικὰ πράγματα τῆς Καμείρου καὶ τοῦ ροδιακοῦ κράτους, στὸ ὁποῖο ἡ Χάλκη ἀνῆκε ὡς δῆμος τῆς Καμείρου⁹².

Ἡ Σύμη⁹³ (ἔκτ. 57 χλμ.²) βρίσκεται ἀνάμεσα στὴ χερσόνησο τῆς Κνίδου καὶ τὴν Τραχεῖα ἢ Χερσόνησο τῆς ροδιακῆς Περαίας, καὶ ἡ τύχη της φαίνεται ὅτι ἦταν στενὰ δεμένη μὲ τὰ ἀπέναντι μικρασιατικὰ ἐδάφη. Ἐκτὸς ἀπὸ προϊστορικὰ λείψανα⁹⁴, ἔχουν διαπιστωθῇ σποραδικὰ μυκηναϊκὰ ὄστρακα στὴν περιοχὴ τῆς ἀκρόπολης, στὴν πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ, ποὺ ὑποδηλώνουν ὅτι πρέπει στὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ νὰ ἦταν ὀχυρωμένη καὶ ἔδρα τοπικοῦ ἡγεμόνα⁹⁵. Πρὶν ἀπὸ τὸν 5ο αἰ., ὅταν ἐμφανίζεται στοὺς ἀθηναϊκοὺς φορολογικοὺς καταλόγους⁹⁶, ἡ ἱστορία τῆς Σύμης εἶναι σκοτεινὴ⁹⁷. Πάντα ὑποθετικὰ καὶ μὲ βάση τοὺς στενοὺς δεσμοὺς μὲ τὴν Περαία, ὅπου ἐπίσης ὑποθέτουν πρῶιμη ροδιακὴ διείσδυση, οἱ Fraser-Bean ὑποστηρίζουν τὴν ὑπαγωγὴ τῆς Σύμης σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ροδιακὲς πόλεις πρὶν ἀπὸ τὸ συνοικισμὸ καὶ τὴν ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία. Πότε ἔγινε ὀριστικὰ τμῆμα τοῦ ἐνιαίου ροδιακοῦ κράτους δὲν εἶναι γνωστό, ἀλλὰ ἂν μέρος τῆς Περαίας ἦταν ὅπωςδήποτε ἐνσωματωμένο τὸ ἀργότερο στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ., εἶναι δύσκολο νὰ δεχθῇ κανένας ὅτι ἡ κοντινὴ Σύμη δὲν εἶχε ἀκόμη ἐνσωματωθῇ. Ὁ J.M. Cook⁹⁸, ἀντίθετα μὲ τοὺς Fraser-Bean, ὑποστήριξε ὅτι ἡ Σύμη καὶ ἡ Χερσόνησος ἀνῆκαν ἀρχικὰ στὴν Κνίδα, καὶ ἀργότερα, ἕως τὴν ἐλληνιστικὴν περίοδο, ὑπάρχει στὴ Σύμη ἓνα καθεστῶς συγκυριαρχίας Κνιδίων καὶ Ροδίων, ἡ τελευταία ὅμως αὐτὴ ἀποψη εἶναι ἀπίθανη καὶ ὅλη ἡ θεωρία δὲν στηρίζεται σὲ ἀδιάφυστα ἐπιχειρήματα⁹⁹. Στὴν ἐλληνιστικὴν περίοδο, ροδιακὰ δημοτικὰ σὲ ἐπιγραφές τῆς Σύμης¹⁰⁰ ἀποδεικνύουν πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία τὴν ὑπαγωγὴ στὴ Ρόδο. Εἶναι ἐπίσης σήμερα πολὺ πιθανό, μετὰ τὴ δημοσίευση τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Καμείρου, ὅτι ἡ Σύμη ἀνῆκε ἰδιαίτερα στὴν τελευταία αὐτὴ πόλιν, ὅχι ὅμως, καὶ αὐτὸ εἶναι ἀρκετὰ περίεργο, ὡς δῆμος ἀλλὰ, ὅπως ἔχει ὑποτεθῇ, ὡς τμῆμα δήμου τῆς κοντινῆς Περαίας, πιθανώτατα τοῦ δήμου Κασαρέων, ποὺ ἔχει ἐπίσης ἀποδοθῇ στὴν Κάμειρο¹⁰¹. Στὴ Σύμη ἐμφανίζεται ὡς συλλογικὸ πολιτικὸ ὄργανο τὸ κοινόν τῶν ἐν Σύμῃ κατοικούντων. Εἶναι γι' αὐτὸ ἐξίσου πιθανό ὅτι εἶχε ἓνα ἰδιαίτερο σύστημα αὐτοδιοίκησης μέσα στὰ πλαίσια τοῦ ροδιακοῦ κράτους, ἐνῶ ὡς κάτοικοι Σύμης, καὶ ἐπομένως μέλη τοῦ κοινοῦ, ἐμφανίζονται δημότες ὅχι ἐνός, ἀλλὰ περισσότερων δήμων, καθὼς καί, ὅπως φαίνεται πιθανό, μὴ ρόδιοι πολῖτες.

Ἡ Μεγίστη (νεώτ. Καστελλόριζο, ἔκτ. 9,8 χλμ.²) εἶναι τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ ἓνα σύμπλεγμα μικρῶν νησιῶν σὲ πολὺ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὶς ἀκτὲς τῆς Λυ-

κίας, 75 μίλια νοτιοανατολικά τῆς Ρόδου¹⁰². Ἀρχαιολογικά δὲν ἔχει ἐρευννηθῇ συστηματικὰ καὶ τὸ ἀπώτερο παρελθόν τῆς εἶναι σκοτεινόν. Στὰ ἐλληνιστικὰ χρόνια εἶναι τμῆμα τοῦ ροδιακοῦ κράτους, ὅπως ἀποδεικνύουν κυρίως οἱ ἐπιγραφὰς μὲ ὀνόματα ροδίων ἐπιστατῶν — συνήθως μὲ τὸ ροδιακὸ δημοτικὸ τους — ποὺ φαίνεται ὅτι στέλλονταν τακτικὰ στὸ νησί ἀπὸ τὸ κέντρο. Ἄν γίνῃ δεκτὴ ἡ μαρτυρία τοῦ Ψευδο-Σκύλακος¹⁰³, ἡ Μεγίστη ἀνῆκε στοὺς Ροδίους τουλάχιστο ἀπὸ τὰ μέσα περίπου τοῦ 4ου αἰ. Ὅπως καὶ ἡ Σύμη, δὲν μαρτυρεῖται ὡς ἰδιαιτέρος δῆμος, καὶ τὸ πιθανώτερο εἶναι ὅτι ἦταν τμῆμα ἐνὸς δήμου τῆς Περαίας, ποὺ δὲν εἶναι δυνατό νὰ προσδιορισθῇ.

Ἡ Κάρπαθος (ἐκτ. 305 χλμ.², μαζὶ μὲ τὴ μικρὴ Σάρο, σημ. Σαρία) εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ τρία μεγαλύτερα νησιὰ τῆς Δωδεκανήσου — τὸ δεύτερο τῆς ἐπαρχίας Ρόδου. Τὸ μέγεθος καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀρχαιολογικῶν τῆς λειψάνων, ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμη ἐρευννηθῇ στὸ βαθμὸ ποὺ θὰ ἔπρεπε, εἶναι σημαντικὰ¹⁰⁴. Ἐκτὸς ἀπὸ σποραδικὰ προϊστορικά δείγματα, ἡ κρητομυκηναϊκὴ περίοδος ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ ἀξιόλογα εὐρήματα, ποὺ παρουσιάζουν ἔντονο μινωικὸ χαρακτήρα καὶ μέσα στὴν προχωρημένη μυκηναϊκὴ περίοδο, τονίζοντας ἔτσι τὴν ἐνδιάμεση γεωγραφικὴ θέση τοῦ νησιοῦ ἀνάμεσα στὴν Κρήτη καὶ τὴ Ρόδο. Στὸν *Νεῶν Κατάλογον* ἡ Κάρπαθος καὶ ἡ Κάσος συνδέονται μὲ τὴν Κῶ καὶ τὰ νησιὰ τοῦ βόρειου συγκροτήματος καὶ ὄχι μὲ τὴ Ρόδο. Στὴν 1η χιλιετία ὅλες οἱ περίοδοι ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ βέβαια ἢ σποραδικὰ — γιὰ τὶς πρώιμες — ἀρχαιολογικὰ λείψανα. Στοὺς ἀθηναϊκοὺς φορολογικοὺς καταλόγους τοῦ 5ου αἰ. ἐμφανίζονται γιὰ πρώτη φορὰ οἱ κοινότητες τῆς Καρπάθου: Ἀρκέσ(σ)εια (δωρ. Ἀρκάσεια), Βρυκούντιοι (Βρυκοῦς), Καρπάθιοι, Ἐτεοκαρπάθιοι ἐκ Καρπάθου καὶ Σάριοι¹⁰⁵. Στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο ἡ ὑπαγωγή στὴ Ρόδο μαρτυρεῖται ἀπὸ πολλὰς περιπτώσεις δημοτικῶν τῆς Καρπάθου¹⁰⁶ στὴ Ρόδο καὶ ἀντίστροφα ροδιακῶν δημοτικῶν στὴν Κάρπαθο¹⁰⁷. Πότε ἐνσωματώθηκε ὁριστικὰ στὸ ροδιακὸ κράτος δὲν εἶναι δυνατό νὰ προσδιορισθῇ μὲ ἀκρίβεια. Τὸ ἀθηναϊκὸ ψήφισμα γιὰ τὸ αὐτόνομο κοινὸ τῶν Ἐτεοκαρπαθίων¹⁰⁸ χρονολογεῖται συνήθως λίγο μετὰ τὴ ναυμαχία τῆς Κνίδου (394 π.Χ.) καὶ ὁ χρόνος αὐτὸς θεωρεῖται *terminus post quem* γιὰ τὴν ὑπαγωγή τοῦ κοινοῦ, ἂν ὄχι ὅλης τῆς Καρπάθου, στὸ ροδιακὸ κράτος, τελευταῖα ὅμως ἐπιχειρεῖται τὸ ἀνέβασμα τῆς χρονολογίας τοῦ κειμένου στὴν περίοδο τῆς 1ης Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας¹⁰⁹. Ὁ Ψευδο-Σκύλαξ¹¹⁰, ποὺ ὀνομάζει τὴν Κάρπαθο τρίπολιν, εἶναι πιθανόν, ἀλλὰ ὄχι βέβαιον, ὅτι ἀναφέρεται ἀκόμη στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. σὲ τρεῖς αὐτόνομες πόλεις.

Οἱ ροδιακοὶ δῆμοι τῆς Καρπάθου φαίνεται ὅτι εἶχαν κάποια ἰδιαιτέρη σχέση μὲ τὴ Λίνδο, ὅπως δείχνει ἡ ὕπαρξη λατρείας τῆς Λινδίας Ἀθηνᾶς στὸ Ποτίδαιον, ποὺ ἐμφανίζεται ὡς κτοίνα στὴν περιοχὴ τοῦ κυριώτερου δήμου, καθὼς καὶ στοὺς δήμους Ἀρκάσεια καὶ Βρυκούντα. Πάντως οἱ δῆμοι τῆς Καρπάθου, ὅπως καὶ οἱ δῆμοι τῆς Περαίας ποὺ ἀνῆκαν στὴ Λίνδο, δὲν συμμετέχουν

ἐνεργὰ στὰ σχετικὰ μὲ τὴ λατρεία, ὅπως π.χ. στὴν ἐκλογή τοῦ ἐπώνυμου ἱερέα τῆς Λινδίας Ἀθηνᾶς, σύμφωνα μὲ πάγιο κανόνα ποὺ ἰσχύει στὴ Λίνδο, σὲ ἀντίθεση μὲ ὅ,τι συμβαίνει στὴν Κάμειρο¹¹¹.

Ἡ ὕπαρξη τῆς κτοίνας φανερώνει, σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη τῶν Fraser-Bean, ὅπως καὶ σὲ ἄλλες περιοχὲς ἔξω ἀπὸ τὴ Ρόδο, μιὰ πρῶιμη διείσδυση Ροδίων στὴν Κάρπαθο. Νομίζω ὅτι τὸ ἴδιο δείχνει καὶ ἡ λατρεία τῆς Λινδίας Ἀθηνᾶς, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ συνδεθῇ μὲ τὶς ὑπερπόντιες ἐπιχειρήσεις τῶν Λινδίων στὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ¹¹². Ἐτσι θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε μιὰ πρῶιμη ροδιακὴ διείσδυση στὶς παραλιακὲς θέσεις Ποτίδαιο, Ἀρκάσεια καὶ Βρυκούντα, ἐνῶ ἀντίθετα οἱ Ἐτεοκαρπάθιοι στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νησιοῦ ἀντιπροσωπεύουν τὸ γνήσιο καρπαθιακὸ στοιχεῖο, ὅχι ἀπαραίτητα προελληνικό¹¹³.

Ἡ Τήλος¹¹⁴ (ἐκτ. 63 χλμ.²) ἔχει δώσει τὰ τελευταῖα χρόνια ἐνδιαφέροντα παλαιοντολογικὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸ σπήλαιο Χαρκαδειό, ἀπὸ ὅπου προέρχονται καὶ σποραδικὰ προϊστορικὰ λείψανα, ὅπως ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴ θέση Κάστελλος στὰ Λιβιάδια¹¹⁵. Πρόσφατα ἀδημοσίευτα μινωικὰ εὐρήματα στὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας πρωτεύουσας τοῦ νησιοῦ (σημ. Μεγ. Χωριό) φανερώνουν καὶ ἐδῶ τὴ μινωικὴ ἐξάπλωση¹¹⁶. Στὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ ἡ Τήλος ἐμφανίζεται νὰ συμμετέχει μὲ τὴ Λίνδο στὸν ἀποικισμό τῆς Σικελίας. Στὸν 5ο αἰ. παίρνει μέρος στὴν 1η Ἀθηναϊκὴ Συμμαχία καὶ περιλαμβάνεται στοὺς φορολογικοὺς καταλόγους¹¹⁷. Στὸν 4ο αἰ. ἡ Τήλος εἶναι ἀκόμη ἀνεξάρτητη, ὅπως φανερώνουν ἱστορικὲς μαρτυρίες, νομίσματα καὶ ἐπιγραφές¹¹⁸. Στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο καὶ ἀργότερα εἶναι τμῆμα τοῦ ροδιακοῦ κράτους, ὅπως δείχνουν καὶ ἐδῶ ροδιακὰ δημοτικὰ στὴν Τήλο, τὸ Τήλιος ὡς δημοτικὸ στὴ Ρόδο καὶ ἡ συμμετοχὴ Τηλίων σὲ ἀξιῶματα τοῦ ροδιακοῦ κράτους¹¹⁹, καθὼς καὶ ἡ μνεία τοῦ ἐπώνυμου ἱερέα τοῦ Ἡλίου σὲ ἐπιγραφὲς τῆς Τήλου. Ὁ χρόνος ὑπαγωγῆς μπορεῖ νὰ προσδιορισθῇ μὲ βάση μιὰ σειρὰ τηλιακῶν ἐπιγραφῶν. Ἡ ἐπιγραφή ποὺ ἀναφέρεται σὲ συμμαχία Ροδίων καὶ Τηλίων χρονολογεῖται ἀπὸ τὴ μορφή τῶν γραμμάτων στὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.¹²⁰ καὶ φανερώνει ὅτι ἡ Τήλος στὰ χρόνια αὐτὰ εἶναι ἀκόμη ἀνεξάρτητη, ἂν καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴ τῆς ἰσχυρῆς γειτονικῆς δύναμης. Στὴν περίοδο τῆς ἀνεξαρτησίας τοποθετοῦνται ἀκόμη οἱ ἐπιγραφές IG XII 3, 29 καὶ SEG III, 1929, 716¹²¹, ἀπὸ τὸ περιεχόμενο καὶ τὴν πρῶιμη μορφή τῶν γραμμάτων. Ὁ κατάλογος πυθαίστων AD 16A, 1960, 97 κέ. (B)¹²² χρονολογεῖται ἀπὸ τὴ μορφή τῶν γραμμάτων πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰ. καὶ πρέπει νὰ ἀνήκει ἀκόμη στὴν περίοδο τῆς ἀνεξαρτησίας, γιατί δὲν μνημονεύεται σ' αὐτὸν ὁ ρόδιος ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἡλίου, ὅπως στὸ νεώτερο ὅμοιο κατάλογο Susini, ὅ.π. 275 κέ. ἀρ. 1¹²³. Ἡ ἐπιγραφή IG XII 3, 30¹²⁴, ἀντίθετα, ἀνήκει στὴν περίοδο τῆς ὑπαγωγῆς καὶ χρονολογεῖται μὲ τὸν ἐπώνυμο ἱερέα τοῦ Ἡλίου Ἀγλώκριτο καὶ ἓνα σημαντικὸ σεισμὸ ποὺ ἔγινε στὴν ἴδια περίοδο. Ὁ Ἀγλώκριτος, ἂν δὲν πρόκειται γιὰ συνωνυμία, τοποθετεῖται ἀπὸ τὴ V. Grace στὴν

περίοδο II, που σύμφωνα με τις πιο πρόσφατες απόψεις της συμπίπτει περίπου με το δεύτερο μισό του 3ου αί. Έτσι είναι πιθανό ότι ο σεισμός της επιγραφής είναι ο ίδιος με το μεγάλο σεισμό της Ρόδου του 227-226 π.Χ.¹²⁵. Η χρονολογία του σεισμού θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως *terminus ante quem* για την υπαγωγή της Τήλου στη Ρόδο, και μια χρονολόγηση της υπαγωγής γύρω στα μέσα ή στο τρίτο τέταρτο του 3ου αί. είναι ή πιθανώτερη. Υπάρχει όμως ή μικρότερη πιθανότητα, ο σεισμός να συμπίπτει με εκείνον που έπληξε τη Μ. Ασία στο 198 π.Χ. Στην περίπτωση αυτή, αλλά όχι αναγκαστικά, ο χρόνος της υπαγωγής θα μπορούσε να τοποθετηθεί χαμηλότερα μέσα στο δεύτερο μισό του 3ου αί.¹²⁶.

Δεν υπάρχει καμιά αποφασιστική απόδειξη για ιδιαίτερη υπαγωγή του ένσωματωμένου δήμου των Τηλίων σε μια από τις τρεις ροδιακές πόλεις¹²⁷.

Η Νίσυρος¹²⁸ (έκτ. 41 χλμ.²) βρίσκεται κοντά στην Κω και είναι το βορειότερο από τα νησιά της Δωδεκανήσου που ένσωματώθηκαν στο ροδιακό κράτος. Πριν από την ένσωμάτωση είχε στενότερες σχέσεις με την Κω. Σποραδικά προϊστορικά και μυκηναϊκά εύρηματα είναι τα αρχαιότερα αρχαιολογικά λείψανα πάνω στο νησί. Από την ανατολίζουσα περίοδο, όταν ακμάζει ένας αγγειογραφικός ρυθμός συγγενής με το ροδιακό ρυθμό των αϊγάγρων, και έπειτα, όλες οι έποχές αντιπροσωπεύονται από αρχαιολογικά λείψανα. Στον 5ο αί. ή Νίσυρος συμμετέχει στην 1η Αθηναϊκή Συμμαχία και στους φορολογικούς καταλόγους κατατάσσεται στην κατηγορία του ιωνικού ή νησιωτικού φόρου και όχι του καρικού, όπως τα άλλα γειτονικά νησιά¹²⁹. Για τον 4ο υπάρχουν αναντίρρηση τεκμήρια (έπιγραφές, νομίσματα) ότι ή Νίσυρος είναι ανεξάρτητη, και το ίδιο ισχύει για το μεγαλύτερο μέρος του 3ου αί.¹³⁰. Αποφασιστική σημασία για τη χρονολόγηση της υπαγωγής της Νισύρου στο ροδιακό κράτος έχουν οι έπιγραφές IG XII 3, 91 (Syll³ 572) και 103 (Syll³ 673). Η πρώτη περιλαμβάνει μια έπιστολή του Φιλίππου Ε' της Μακεδονίας, που πρέπει να χρονολογείται στα τελευταία χρόνια του 3ου αί. (μετά το 205) και συνοδεύεται από ένα ψήφισμα του ανεξάρτητου ακόμη δήμου των Νισυρίων. Η δεύτερη αναφέρεται σε ένα Νισύριο που είχε διατελέσει στρατηγός του ροδιακού κράτους στο Β' κρητικό πόλεμο (155 π.Χ.)¹³¹, ενώ είχε υπηρετήσει παλαιότερα στο ροδιακό στόλο, κάτω από τους ναυάρχους Κλεωναίο, Ακесίμβροτο και Εϋδαμο. Ο Κλεωναίος ήταν ο διάδοχος του Θεοφιλίσκου μετά τη ναυμαχία της Χίου (201 π.Χ.) και ο Εϋδαμος διακρίθηκε στη ναυμαχία της Σίδης (190 π.Χ.). Η πιθανώτερη άποψη είναι ότι ήδη γύρω στο 200 π.Χ. ή Νίσυρος είχε υπαχθεί στο ροδιακό κράτος. Όπως και στην περίπτωση της Τήλου, δεν υπάρχει καμιά αποφασιστική απόδειξη ότι ο ένσωματωμένος δήμος των Νισυρίων άνηκε ιδιαίτερα σε μια από τις τρεις ροδιακές πόλεις.

Η Κάσος¹³² (έκτ. 65 χλμ.²), κοντά στην Κάρπαθο και στο δρόμο προς την

Κρήτη, είναι τὸ νοτιοδυτικώτερο σημείον επέκτασης τοῦ ἐνσωματωμένου ροδιακοῦ κράτους. Ἐκτὸς ἀπὸ σποραδικὰ ἀρχαιολογικὰ ἔχνη τῆς προϊστορικῆς, κρητομυκηναϊκῆς, γεωμετρικῆς καὶ ἀρχαϊκῆς περιόδου, ἡ ζωὴ παρακολουθεῖται ἀπὸ τὴν κλασικὴ ἕως καὶ τὴν παλαιοχριστιανικὴν περίοδο. Στούς φορολογικοὺς καταλόγους τοῦ 5ου αἰ. ἀπαντοῦν γιὰ πρώτη φορὰ οἱ *Κάσιοι*¹³³. Τὸ ἐθνικὸν Κάσιος βρίσκεται σὲ ἐλληνιστικὲς ἐπιγραφὰς ἔξω ἀπὸ τὸ χῶρον τοῦ ροδιακοῦ κράτους καὶ ἀποδεικνύει τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Κάσου πρὶν ἀπὸ τὴν ὑπαγωγὴν στοῦ ροδιακοῦ κράτους.

Ὡς *terminus post quem* γιὰ τὴν ἐνσωμάτωση πρέπει νὰ ὀρισθῇ, ὅπως τόνισαν οἱ Fraser-Bean, τὸ 275-274 π.Χ., ὅταν κάσιοι θεωροὶ μαρτυροῦνται στὴ Δῆλον μαζί μὲ ρόδιους καὶ ἐκπροσώπους ἄλλων πόλεων¹³⁴. Δύο ἐπιγραφὰς ἀπὸ τὴν Ὀλοῦντα καὶ τὴ Λάππα τῆς Κρήτης ὅμως, ποὺ ἀπὸ τὴ μορφή τῶν γραμμάτων χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν ἐκδότῃ τους στοῦ 2ο αἰ. π.Χ. (ἡ πρώτη στίς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα)¹³⁵ καὶ ἀναφέρουν Κασίους, ἀποτελοῦν ἐνδειξὴ ὅτι ἡ Κάσος ἦταν αὐτόνομη καὶ μετὰ τὸ 200 π.Χ. Πάντως ὑστεροελληνιστικὲς ἐπιγραφὰς τῆς Κάσου μὲ ροδιακὰ δημοτικὰ¹³⁶ ἀποδεικνύουν τὴν τελικὴ ὑπαγωγὴν στοῦ ροδιακοῦ κράτους, ποὺ μαρτυρεῖται καὶ στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια¹³⁷. Ἐπειδὴ ἡ ἐνσωμάτωση θὰ ἔγινε σὲ ἐποχὴ σχετικῆς ἀκόμῃ ἀκμῆς τοῦ ροδιακοῦ κράτους, δὲν θὰ πρέπει κατὰ τὴ γνώμη μου νὰ πραγματοποιήθηκε μετὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν Τῆλον καὶ τὴ Νίσυρο, δὲν ὑπάρχει ἀπόδειξη γιὰ ὑπαγωγὴν τῆς Κάσου σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς ροδιακὲς πόλεις¹³⁸.

Ἡ ροδιακὴ *Περαία*¹³⁹ ἢ τὸ πέραν, ὅπως ἀναφέρεται στίς ροδιακὲς ἐπιγραφὰς, περιλαμβάνει τὴν κυρίως Περαιά, ὅπου ὑπάρχουν δῆμοι τοῦ ροδιακοῦ κράτους μὲ πλήρη, ὅπως φαίνεται, πολιτικὰ δικαιώματα (*Incorporated Peraea* κατὰ Fraser-Bean), καὶ τὴν ὑποτελῆ Περαιά (*Subject Peraea*), ποὺ οἱ παλαιοὶ κάτοικοί της δὲν ἦταν ρόδιοι πολῖτες. Ἐνα βασικὸ στοιχεῖο διάκρισης εἶναι ὅτι στίς ἐπιγραφὰς τῆς κυρίως Περαιάς οἱ ρόδιοι πολῖτες δηλώνονται μὲ τὸ δημοτικό τους, ἐνῶ στὴν ὑποτελῆ Περαιά ὡς *Ρόδιοι*. Ἡ ἔκταση τῆς κυρίως Περαιάς δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὴ καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι τὰ ὅρια τῶν δύο αὐτῶν εὐρύτερων περιοχῶν ἦταν ρευστά¹⁴⁰. Πρὸς τὰ βόρεια, τὸ τελευταῖον βέβαιον σημεῖον τῆς «ἐνσωματωμένης» Περαιάς εἶναι οἱ Κεδρεές (σημ. Şehir Ada), ἐνῶ πρὸς τὰ ἀνατολικά ἡ Φύσκος (σημ. Marmaris). Εἶναι ὅμως πιθανὸ ὅτι τμήματα «ἐνσωματωμένης» Περαιάς ἐκτείνονταν καὶ βορειότερα καὶ ἀνατολικότερα, πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς Καύνου, ποὺ γιὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα ἀνῆκε στὴν ὑποτελῆ ροδιακὴ Περαιά¹⁴¹. Ὑπάρχουν τέλος γνωστὰ τμήματα ἐνσωματωμένης Περαιάς ἀνατολικότερα καὶ ἀπὸ τὴν Καῦνο, ὅπως τὰ Δαίδαλα (κοντὰ στὴν Τελμησσὸ τῆς Λυκίας) καὶ τὸ νησὶ Μεγίστη (βλ. ἐδῶ εἰκ. 1 καὶ Fraser-Bean, χάρτες στοῦ τέλους τοῦ βιβλίου).

Οἱ τύχες καὶ ἡ ἔκταση τῆς ὑποτελοῦς Περαιάς παρουσιάζουν ἀλλαγὰς ἀπὸ

τὴ μιᾷ περίοδῳ στὴν ἄλλη, ἀλλὰ τὸ πιὸ σταθερὸ ὄριό της πρὸς τὰ βόρεια ἦταν ἡ περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὰ Μόβωλλα (σημ. Muğla), ἐνῶ στὸ σύντομο χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 188 ἕως τὸ 167, τὸ ρωδιακὸ κράτος ἐπεκτάθηκε προσωρινὰ στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Καρίας ἕως τὸ Μαίανδρο ποταμό, τὴ Λυκία καὶ τὴ χερσόνησο τῆς Κνίδου¹⁴².

Ὡς εὐρύτερα τμήματα τῆς Περαίας μνημονεύονται στίς ἀρχαῖες πηγές καὶ τὶς ἐπιγραφές ἡ Χερσόνησος (Χερσόναςος) καὶ ἡ Ἄπειρος, ἐνῶ ἡ Φύσκος παραδίδεται ἐπίσης ὡς μία ἀκόμη ξεχωριστὴ ἐνότητα. Ἡ Χερσόνησος (τῶν Λωρύμων, ἀπὸ τὴν ὁμώνυμη θέση κοντὰ στὸ νοτιοδυτικὸ ἄκρο της, ἢ Τραχεῖα), ἀποτελοῦσε τὸν πυρήνα τῆς ρωδιακῆς Περαίας καὶ — ἂν καὶ ὑπάρχουν ἀντιγωνιμίες γιὰ τὴν ἀκριβῆ ἐκτασὴ της — περιλάμβανε ὅλη τὴν περιοχὴ ἀπὸ τὸ ἄκρο τῆς Χερσονήσου ἕως τὴν Ἄμο καὶ ἕως τοῦλάχιστον τὴ Βυβασσό (πρὸς τὴ χερσόνησο τῆς Κνίδου). Τὸ ὄνομα Ἄπειρος στὴν ἐπιγραφὴ IG 694 (Tit. Cam. 109) φαίνεται ὅτι ἀποδίδει γενικὰ τὴ ρωδιακὴ Περαία, ἐνῶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις σημαίνει μέρος τῆς Περαίας, προφανῶς τὶς περιοχές ποὺ ἦταν πέρα ἀπὸ τὴ Χερσόνησο καὶ τὴ Φύσκο¹⁴³.

Ἡ Χερσόνησος ἐμφανίζεται ὡς ξεχωριστὴ πολιτικὴ ἐνότητα ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου καὶ ἐκδίδει δικὰ της νομίσματα, ἐνῶ παρουσιάζεται καὶ στοὺς ἀθηναϊκοὺς φορολογικοὺς καταλόγους τοῦ 5ου αἰ.¹⁴⁴ Τὸ κοινὸν τῶν Χερσονασίων ἢ Χερσονασσιτῶν μαρτυρεῖται ἀπὸ ἐπιγραφές σὲ ἐποχὴ βέβαιης ρωδιακῆς κυριαρχίας, ἕως καὶ τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια¹⁴⁵. Στὰ πρώιμα χρόνια, ἡ Χερσόνησος ὡς δευτερεύουσα πολιτικὴ δύναμη, ποὺ δὲν ἐμφανίζεται αὐτόνομα μέσα στὴ δωρικὴ ἐξάπολη, πρέπει νὰ ἦταν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴ μιᾶς ἰσχυρότερης γειτονικῆς ἐλληνικῆς πόλης. Ἀντίθετα μὲ τὴν κοινὴ ἀντίληψη ὅτι, ὅπως ἀργότερα τὸ ἐνιαῖο ρωδιακὸ κράτος, ἔτσι παλαιότερα μία ἢ περισσότερες ἀπὸ τὶς τρεῖς ρωδιακὲς πόλεις εἶχαν στὴν ἐξουσία τους τὴ Χερσόνησο, ὁ J. Cook¹⁴⁶ διατύπωσε τὴ θεωρίαν ὅτι ἡ Χερσόνησος καὶ ἡ Σύμη ἀνῆκαν ἀρχικὰ στὴν Κνίδο. Τὰ ἐπιχειρήματα ὅμως ποὺ συγκεντρώνει ἀπὸ φιλολογικὲς καὶ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες, καθὼς καὶ ἀπὸ ἀρχαιολογικὲς παρατηρήσεις, εἶναι ἀμφισβητήσιμα καὶ τὰ συμπεράσματα ποὺ ἐξάγει ἀπὸ τὰ νομίσματα ἔχουν ἀντικρουσθῇ ἀπὸ τὸν H.A. Cahn¹⁴⁷.

Νομίζω ὅτι ἡ ἄποψη ποὺ ἔχει ὑποστηριχθῇ ἀπὸ πολλοὺς καὶ διατυπωθῇ πιὸ πρόσφατα ἀπὸ τοὺς Fraser-Bean¹⁴⁸, ὅτι τμῆμα τοῦλάχιστο τῆς Περαίας ἀνῆκε στοὺς Ροδίους πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὸ συνοικισμό, ἔχει μὲ τὸ μέρος της ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα, τὰ σπουδαιότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

- 1) τὸ παράλληλο ἄλλων νησιῶν (Σάμος, Χίος, Λέσβος), ποὺ εἶχαν πρώιμα Περαία στὴν ἀπέναντι ἀσιατικὴ ἡπειρο.
- 2) ὅτι οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς δῆμους τῆς Περαίας εἶναι βέβαιο ὅτι ἀνῆκαν ἰδιαιτέρα σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς ρωδιακὲς πόλεις. Ἄν καὶ οἱ Fraser-Bean δὲν ἀποδίδουν σημασία σ' αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα, νομίζω ὅτι τὸ γεγονὸς

ὀφείλεται στήν πρώτη διεξόδου των ροδιακῶν πόλεων, πρὶν ἀπὸ τὸ συνοικισμό.

- 3) ὅτι ἡ κτοίνα, ἓνας θεσμός χαρακτηριστικὰ ροδιακός, ἀπαντᾷ στήν Περαιά καὶ τὴ Σύμη. Στὴν ἐπιγραφὴ τῆς Καμείρου IG 694¹⁴⁹, ποὺ χρονολογεῖται στὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ., οἱ κτοῖνες ἐμφανίζονται ὡς ἓνας θεσμός ποὺ προϋπῆρχε προφανῶς ἀπὸ παλιά, τόσο στὴ Ρόδο ὅσο καὶ στὴν Ἀπειρον. Εἶναι δύσκολο νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ Κάμειρος εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ μεταφυτεύσει τὶς κτοῖνες τῆς στήν Περαιά μετὰ τὸ συνοικισμό¹⁵⁰.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι σὲ μέρος τουλάχιστον τῆς Περαιᾶς ὑπάρχει ροδιακὴ διεξόδου πρὶν ἀπὸ τὸ συνοικισμό, καὶ κατ' ἐξοχὴν στὴ Χερσόνησο, ὅπου, ὅπως δείχνει ἡ ὑπαγωγή των περισσότερων μεταγενέστερων γνωστῶν δήμων τῆς περιοχῆς στήν Κάμειρο, ἡ διεξόδου εἶχε προέλευση κυρίως ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴ πόλη. Ἡ 1η Ἀθηναϊκὴ Συμμαχία εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα μιὰ αὐτονομία —ἄγνωστο σὲ πόσο βαθμὸ καὶ ἔκταση— των πρώιμων αὐτῶν κτήσεων ἀπέναντι στοὺς Ροδίους. Ἡ ροδιακὴ κυριαρχία ἀποκαταστάθηκε ἀργότερα ἀπολύτως ἀπὸ τὸ ἐνιαῖο ροδιακὸ κράτος, ποὺ, ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Ψευδο-Σκύλακος¹⁵¹, εἶχε στὴ δικαιοδοσία του μέρος τῆς Περαιᾶς τὸ ἀργότερο στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ., ἐνῶ ἡ Φύσκος ἀνῆκε στοὺς Ροδίους, μεῖναι ἰδιαίτερη ὑπαγωγή στὴ Λίνδο, τὸ ἀργότερο γύρω στὰ 325 π.Χ.¹⁵². Στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο, οἱ ροδιακὲς κτήσεις στήν Περαιά ἐπεκτάθηκαν, γιὰ νὰ συμπεριλάβουν καὶ ἐδάφη ποὺ ἦταν ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ κυρίως ροδιακοῦ κράτους, καὶ ἡ ἐξάπλωση ἔφτασε στὸ ἀνώτερο σημεῖο της, ὅπως γράφτηκε ἤδη παραπάνω, στὸ πρῶτο μιστὸ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Ἐνῶ ὑπάρχουν ἀρκετοὶ γνωστοὶ ροδιακοὶ δῆμοι τῆς Περαιᾶς, ποὺ δὲν εἶναι δυνατό —τουλάχιστο πρὸς τὸ παρὸν— νὰ ἀποδοθοῦν σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς παλαιᾶς ροδιακὲς πόλεις, γιὰ τοὺς περισσότερους γνωστοὺς εἶναι βέβαιον ὅτι ἦταν κατανεμημένοι ἀνάμεσα στὶς τρεῖς πόλεις¹⁵³.

Ὡς ἀνακεφαλαίωση ὅσων ἔχουν ἐκτεθῇ παραπάνω, μπορεῖ νὰ διατυπωθῇ ἡ ἀποψη ὅτι τὰ ἐδάφη τοῦ κυρίως ροδιακοῦ κράτους ἔξω ἀπὸ τὸ νησι διακρίνονται σὲ δύο ὁμάδες:

- 1) αὐτὰ ὅπου εἶναι πολὺ πιθανὴ μιὰ πρώτη διεξόδου των τριῶν ροδιακῶν πόλεων πρὶν ἀπὸ τὸ συνοικισμό, καὶ τὰ ὅποια ἀποτελοῦν μέρος τοῦ ἐνιαίου ροδιακοῦ κράτους ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. π.Χ. Στὴν ὁμάδα αὐτὴ ἀνήκουν: μεγάλο τμήμα τουλάχιστο τῆς κυρίως Περαιᾶς καὶ τὰ νησιὰ Χάλκη, Σύμη, Μεγίστη καὶ Κάρπαθος¹⁵⁴.
- 2) αὐτὰ ποὺ ἔγιναν δῆμοι τοῦ ροδιακοῦ κράτους στήν ἐλληνιστικὴ περίοδο, ἀνάμεσα στὸν 3ο καὶ τὸ 2ο αἰ. π.Χ. Στὴν ὁμάδα αὐτὴ ἀνήκουν: τμήμα πιθανῶς τῆς κυρίως Περαιᾶς καὶ τὰ νησιὰ Τῆλος, Νίσυρος καὶ Κάσος.

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΡΟΔΙΑΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΗΜΟΙ

Τὸ πολίτευμα τῆς ἐνιαίας ροδιακῆς πολιτείας, πού εἶχε συγκροτηθῇ μετὰ τὸ συνοικισμό, εἶναι γνωστὸ ἀπὸ πληροφορίες πού παρέχουν φιλολογικὲς πηγές καὶ ἐπιγραφές τῆς ἐλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς περιόδου¹⁵⁵. Τὸ ἐνιαῖο κράτος ὀνομάζεται ὁ σύμπας δᾶμος, ὁ δᾶμος ὁ Ροδίων ἢ οἱ Ρόδιοι. Τὸ πολίτευμα, στὶς ροδιακὲς ἐπιγραφικὲς πηγές καὶ στοὺς περισσότερους ἀρχαίους συγγραφεῖς, χαρακτηρίζεται ὡς δημοκρατικὸ¹⁵⁶. Μόνο ὁ Στράβων τὸ ὀνομάζει μὴ δημοκρατικὸ, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ μέριμνα πού εἶχε ἡ πολιτεία γιὰ τὰ κατώτερα στρώματα τῶν πολιτῶν¹⁵⁷. Εἴτε ὅμως ἡ παλαιότερη πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλεῖ ὁ Στράβων εἶχε αὐτὴ τὴν ἀποψη, εἴτε ὁ χαρακτηρισμὸς ἀντανάκλᾳ τὴν κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε στὰ πρῶιμα αὐτοκρατορικὰ ρωμαϊκὰ χρόνια, τὸ ροδιακὸ πολίτευμα τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς εἶχε ὅλα τὰ τυπικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς δημοκρατίας, μὲ κυριώτερο τὸν κυρίαρχο ρόλο τοῦ λαοῦ μέσα ἀπὸ τὶς ἀποφάσεις τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Παράλληλα ὅμως εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού ὑπάρχουν, ὅτι μιὰ ἀρκετὰ περιορισμένη ὁμάδα πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνῆκαν σὲ οἰκογένειες πού διακρίνονταν γιὰ τὸν πλοῦτο ἢ τὴν καταγωγὴ τους, καταλάμβανε συνήθως τὰ δημόσια ἀξιώματα καὶ ἀσκοῦσε ἰσχυρὴ ἐπίρροη στὰ δημόσια πράγματα¹⁵⁸. Παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν δικαιολογεῖται ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ροδιακοῦ πολιτεύματος ὡς «ἀριστοκρατίας», μὲ τὴν ἔννοια τουλάχιστο πού ἔδιναν στὸν ὅρο οἱ ἀρχαῖοι, οὔτε ὁ παραλληλισμὸς του μὲ τὸ πολίτευμα τῆς Ρώμης τῆς περιόδου τῆς «δημοκρατίας». Ἡ ἐλληνιστικὴ Ρόδος ἦταν μιὰ μετριοπαθὲς δημοκρατία, ὅπωςδὴποτε πιὸ συντηρητικὴ ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴ δημοκρατία τοῦ 4ου αἰ., ἀλλὰ, ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ τὸ Στράβωνα καὶ ἄλλες πηγές¹⁵⁹, μὲ ὀργανωμένη κοινωνικὴ πολιτικὴ καὶ μέριμνα γιὰ τὶς λαϊκὲς τάξεις. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ καὶ ἡ εὐημερία πού μπόρεσε νὰ ἐπιτύχῃ τὸ πλούσιο ροδιακὸ κράτος τῆς μεγάλης ἀκμῆς γιὰ πλατιὰ στρώματα πολιτῶν του, ἐξασφάλισαν μιὰ σταθερὴ πορεία τοῦ πολιτεύματος, χωρὶς ἀναστατώσεις καὶ ἔντονους ἐσωτερικοὺς πολιτικοὺς καὶ κοινωνικοὺς ἀγῶνες, ἀντίθετα μὲ παλαιότερες ἐποχές. Τὸ ἀποτέλεσμα σφράγισε τὴν τελικὴ εἰκόνα πού δημιουργήθηκε γιὰ τὴ ροδιακὴ πολιτεία καὶ ἐξηγεῖ, μαζὶ μὲ συγκεκριμένα θετικὰ χαρακτηριστικὰ στὸν τρόπο τῆς ὀργάνωσής της, τὸ θαυμασμὸ πού ἐκφράζουν γι' αὐτὴν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς.

I. Κεντρική οργάνωση τῆς ροδιακῆς πολιτείας

Ἐπώνυμος ἄρχων ἦταν ὁ ἱερέας τοῦ Ἡλίου (Ἀλίου), ποὺ εἶχε ὑψωθῇ μετὰ τὸ συνοικισμὸ στὴν πιὸ ἐπίσημη θεότητα τοῦ ροδιακοῦ κράτους¹⁶⁰. Θεμελιώδεις ἀρχές τῆς ροδιακῆς πολιτείας ἦταν ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου (δᾶμος), ἡ βουλή (βουλᾶ) καὶ οἱ πρυτάνεις.

Ἡ ἐκκλησία ἦταν τὸ κυρίαρχο σῶμα, ἀρμόδιο νὰ νομοθετεῖ, νὰ συζητεῖ τὰ διάφορα θέματα τῆς πολιτείας, νὰ ἐκδίδει ψηφίσματα καὶ νὰ χειροτονεῖ τὶς αἰρετὲς ἀρχές. Τὰ ψηφίσματα κατώτερων συλλογικῶν ὀργάνων (δῆμοι, κτοῖνες, κοινά, βλ. πκ.) ἔπρεπε ὡπωσδήποτε νὰ ἐπικυρωθοῦν ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου. Ὁ μεγάλος ρόλος ποὺ ἔπαιξε στὴ ροδιακὴ ἱστορία μαρτυρεῖται ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες ἱστορικὲς πηγές καὶ ὀρισμένες ἐπιγραφές.

Ἡ βουλή εἶχε θητεία ἑξὶ μηνῶν (χειμερινὰ καὶ θερινὰ ἐξάμηνος). Οἱ ἀρμοδιότητές της ἦταν προβουλευτικὲς (ἐπεξεργασία μαζὶ μὲ τοὺς πρυτάνεις τῶν προτάσεων γιὰ εἰσαγωγή στὴν ἐκκλησία) καὶ ἐκτελεστικές. Σὲ στενὴ συνάφεια μὲ τὴ βουλή ἦταν οἱ πρυτάνεις, ποὺ δὲν ἀποτελοῦσαν ὅμως τμῆμα τῆς βουλῆς ὅπως στὴν Ἀθήνα, ἀλλὰ ἐκλέγονταν ἀπὸ τὴν ἐκκλησία¹⁶¹. Ὁ κανονικὸς ἀριθμὸς τους ἦταν 5, ὡς ἐξαίρεση ὅμως ἐμφανίζεται καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν 6¹⁶². Εἶχαν ἐξάμηνη θητεία, ἐπεξεργάζονταν μαζὶ μὲ τὴ βουλή τὰ προβουλευόμενα καὶ εἶχαν τὴν προεδρία τῆς ἐκκλησίας. Οἱ ἐκτελεστικὲς τοὺς ἀρμοδιότητες ἦταν εὐρύτατες καὶ ἀποτελοῦσαν οὐσιαστικὰ τὴν «κυβέρνηση» τῆς ροδιακῆς πολιτείας¹⁶³.

Ἄλλες πολιτικὲς ἐξουσίες¹⁶⁴ ἦταν οἱ ταμίαι, ἀστυνόμοι, ἐπίσκοποι, ἀγορανόμοι, ἐπιμεληταὶ ἐμπορίου, ἐπιστάται τῶν παιδῶν, σιτοφύλακες, πωληταί¹⁶⁵, ἀντιταμίας, ἐπιμελητὴς ἔργων, λιμενάρχης¹⁶⁶, θεσμοφύλακες, σιτῶναι, χρεοφύλακες¹⁶⁷.

Μὲ τὸ τραπεζικὸ σύστημα, ἓνα τομέα ὅπου ἔχει ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ Ρόδος ἔπαιξε ἡγετικὸ ρόλο, συνδέεται τὸ δημόσιο ἀξίωμα τοῦ τραπεζ(ε)ῖτα¹⁶⁸.

Ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωση περιλάμβανε τὸ στρατὸ ξηρᾶς καὶ τὸ ναυτικό. Ἐπικεφαλῆς τοῦ πρώτου ἦταν οἱ 10 στρατηγοί¹⁶⁹, οἱ ὁποῖοι, πέρα ἀπὸ τὰ καθαρὰ στρατιωτικὰ τοὺς καθήκοντα, φαίνεται ὅτι συμμετεῖχαν καὶ στὴ διαχείριση τῶν θεμάτων τῆς πολιτείας. Κάτω ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία τῶν στρατηγῶν, μὲ τὴ σειρὰ τῆς στρατιωτικῆς ἱεραρχίας, ἦταν οἱ ἀγεμόνες, οἱ συνταγματάρχαι (ἐπὶ τῶν ξένων), οἱ λοχαγοί (τῶν ξένων τῶν μισθοφόρων¹⁷⁰), οἱ διμοιρῖται.

Στὸ ναυτικό, ποὺ ἦταν ἡ μεγάλη δόξα τῆς Ρόδου, ὑπῆρχε ἐπίσης αὐστηρὴ ἱεραρχία¹⁷¹. Ἐπικεφαλῆς τοῦ στόλου ἦταν ὁ ναύαρχος, ἀξίωμα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα τῆς ροδιακῆς πολιτείας, περιστοιχισμένος ἀπὸ συμβούλιο, μὲ ἀρμοδιότητες καὶ στὴν πολιτικὴ, ἰδιαίτερα στὴ διαχείριση τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων. Ὁ ἄρχων ἦταν διοικητὴς μέρους τοῦ στόλου (ἄρχων τριήρων, ἀφράκτων κτλ.) γιὰ μιὰ ὀρισμένη ἀποστολή¹⁷², ὁ τριήραρχος, διοικητὴς πολεμικοῦ πλοίου (τριήρους, τετρήρους κτλ.), μὲ εὐρύτερες πολλὲς φορές ἀρμοδιότητες στὴ ναυτικὴ

διοίκηση, οἱ ἀγεμόνες (τετρήρεων, πεντήρεων), ὁ ἐπίπλους, ὁ ἐπαποσταλείς ἢ ἐπιπεφθείς ὑπὸ τοῦ τριηράρχου, ἀξιωματικοὶ κάτω ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἄρχοντος καὶ τοῦ τριηράρχου. Ἀκολουθοῦν τὰ πληρώματα τῶν πλοίων, πού τὰ ἀποτελοῦσαν κυρίως ρόδιοι πολῖτες: ὁ κυβερνάτας, ὁ πρωιρεύς, ὁ κελευστάς, ὁ πεντηκόνταρχος, ὁ ναυπαγός, οἱ ἐπιβάται¹⁷³, οἱ ἐργαζόμενοι, οἱ καταπαλταφέται ἢ καταπελταφέται, οἱ παδαλιοῦχοι (ξένοι)¹⁷⁴ κ.ἄ.

Γιὰ τὴν δικαιοσύνη, πού ἦταν ἀντικείμενο μελέτης καὶ θαυμασμοῦ ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους¹⁷⁵, οἱ πληροφορίες πού ὑπάρχουν εἶναι ἐλάχιστες. Οἱ φιλολογικὲς μαρτυρίες καὶ ὁ τίτλος κλαρωτᾶς δικαστᾶν ἀπὸ ἐπιγραφές, ἀποδεικνύουν ὅτι ὑπῆρχε σύστημα ἀντίστοιχο μὲ τὴν ἀθηναϊκὴ Ἑλιαία καὶ ὅτι τὰ μέλη αὐτῶν τῶν δικαστηρίων ἀμείβονταν. Ἀρχαιολογικὴ ἐπιβεβαίωση ἀποτελοῦν τὰ δικαστικὰ πινάκια πού βρέθηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια σὲ τάφους τῶν νεκροπόλεων τῆς πόλης Ρόδου, καθὼς καὶ ὀρισμένα πού εἶναι σποραδικὰ εὐρήματα¹⁷⁶.

II. Ἡ περιφερειακὴ ὀργάνωση τῆς ροδιακῆς πολιτείας καὶ οἱ δῆμοι

ΟΡΓΑΝΑ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

Ἡ ἐποπτεία πού ἀσκοῦσε ἡ κεντρικὴ ἐξουσία ἄμεσα στὴν περιφέρεια μὲ ἀξιωματούχους, πού διοικοῦσαν ἀπὸ τὸ κέντρο ἢ στέλνονταν ἐπὶ τόπου, εἶχε γιὰ τὸ «ἐνσωματωμένο» ροδιακὸ κράτος, ὅπως φαίνεται, ἀποκλειστικὰ στρατιωτικὸ χαρακτήρα. Ὑπῆρχε ἓνα ὀργανωμένο σύστημα προστασίας τῆς ὑπαίθρου, τῶν νησιῶν καὶ τῆς Περαίας, μὲ ὀχυρωμένα περιπόλια καὶ μικρὰ φρούρια, πού, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές, διαπιστώνονται ἀπὸ ἀρχαιολογικὰ λείψανα¹⁷⁷.

Γιὰ τὴν ὑπαίθρο τῆς Ρόδου, ὡς ἀνώτατη στρατιωτικὴ ἀρχὴ μαρτυρεῖται ὁ στραταγὸς ἐπὶ τὰν χώραν ἢ στραταγὸς ἐπὶ τᾶς χώρας τᾶς ἐν ταῖ νάσῳι καὶ γιὰ τὴν Περαία ὁ στραταγὸς εἰς τό, ἐν τῷ ἢ ἐπὶ τὸ πέραν. Καὶ οἱ δύο ἀνῆκαν προφανῶς στὸ σῶμα τῶν 10 στρατηγῶν¹⁷⁸. Μαρτυροῦνται ἐπίσης, τουλάχιστο γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορικὴ περίοδο, ἓνας στραταγὸς ἐπὶ Τήλου¹⁷⁹ καὶ στρατηγὸς (ἐπὶ) Χερσονάσου ἢ Χερρονήσου καὶ Σύμης¹⁸⁰.

Γιὰ τὴ Λίνδο μαρτυρεῖται ἀγεμὼν ἄμισθος ἐπὶ τᾶς χώρας τᾶς Λινδίας, καὶ εἶναι πιθανὸ ὅτι τρεῖς ἀγεμόνες, ἓνας γιὰ τὴν περιοχὴ (χώραν) κάθε μιᾶς ἀπὸ τὶς τρεῖς παλαιὲς πόλεις, ἀσκοῦσαν τὰ καθήκοντά τους κάτω ἀπὸ τὴ διοίκηση τοῦ στραταγοῦ ἐπὶ τὰν χώραν. Ὁμοίως, ἀγεμόνες κάτω ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία τοῦ στραταγοῦ ἐπὶ τὸ πέραν, ἀσκοῦσαν τὴ διοίκηση συγκεκριμένων περιοχῶν τῆς «ἐνσωματωμένης» καὶ ὑποτελοῦς Περαίας. Μαρτυροῦνται: ἀγεμὼν εἰς Ἀπειρον καὶ Φύσκον καὶ Χερσόνασον, δηλ. οὐσιαστικὰ στρατιωτικὸς διοικητὴς ὅλης τῆς «ἐνσωματωμένης» Περαίας, στὴ δικαιοδοσία τοῦ ὁποῖου περιλαμβανόταν, πιθανῶς σὲ ὑστερώτερη μόνον περίοδο, καὶ ἡ Σύμη —στὰ αὐτοκρατορικὰ ρωμαϊκὰ χρόνια ὑψώθηκε σὲ στρατηγὸ Χερσονήσου καὶ Σύμης—, ἀγεμὼν ἄμισθος ἐπὶ τε

Ἄρτουβων καὶ Παραβλείας (πρόκειται γιὰ περιοχὲς τῆς ὑποτελοῦς Περαιάς), ἄγεμὼν ἐπὶ Καύνου, ἄγεμὼν ἐπὶ Καρίας, ἄγεμὼν ἐπὶ Λυκίας. Οἱ δύο τελευταῖοι ἀντικατοπτρίζουν πιθανώτατα (μὲ βεβαιότητα ὁ τελευταῖος) τὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωση τῶν νέων κτήσεων τοῦ ροδιακοῦ κράτους κατὰ τὸ σύντομο χρονικὸ διάστημα ἀπὸ 188 ἕως 167 π.Χ.

Ἄγεμὼν τῶν ὑπ[αίθ]ρων (;) μαρτυρεῖται σὲ πρώιμη ἐλληνιστικὴ ἐπιγραφή τῆς Ἀστυπάλαιας (ἀνάθημα Ροδίων Ἀλίῳ καὶ Ρόδῳ)¹⁸¹. Στὰ ρωμαϊκὰ αὐτοκρατορικὰ χρόνια μαρτυρεῖται τὸ ἀξίωμα τοῦ ἄρχοντος Φύσκου καὶ Κεδρεῶν, ὁ ὁποῖος εἶχε καὶ πολιτικὲς καὶ δικαστικὲς ἐξουσίες¹⁸².

Τελευταῖοι στὴ βαθμίδα τῆς περιφερειακῆς στρατιωτικῆς ἱεραρχίας εἶναι οἱ ἐπιστάται¹⁸³, οἱ ὁποῖοι ἀσκοῦν τὴ διοίκηση συγκεκριμένων πόλεων ἢ ὀχυρωμένων θέσεων. Στὸ χῶρο τοῦ «ένσωματωμένου» ροδιακοῦ κράτους μαρτυροῦνται: στὴ Λίνδο (ἐπιστάται αἰρεθέντες ἢ πεμφθέντες ὑπὸ τοῦ δάμου)¹⁸⁴, στὸ Ποτίδαιο τῆς Καρπάθου¹⁸⁵, στὴν Κάσταβο τῆς Χερσονήσου τῆς Περαιάς, στὴ Μεγίστη. Στὶς «ένσωματωμένες» περιοχὲς φαίνεται ὅτι ἀσκοῦν ἀποκλειστικὰ στρατιωτικὰ καθήκοντα, ἐνῶ στὴν ὑποτελεῖ Περαιά καὶ ἄλλες ἐξωτερικὲς κτήσεις ἔχουν ἀρμοδιότητες καὶ στὴν πολιτικὴ διοίκηση, κατὰ τὸ πρότυπο τῶν ἐλληνιστικῶν βασιλείων.

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΠΑΛΑΙΕΣ ΠΟΛΕΙΣ. ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΟ ΕΝΙΑΙΟ ΡΟΔΙΑΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ

Οἱ τρεῖς παλαιὲς ροδιακὲς πόλεις συμμετεῖχαν μὲ ἴσα δικαιώματα στὴ λειτουργία τοῦ ἐνιαίου κράτους, ἀποτελώντας ἓνα εἶδος «ὁμοσπονδίας», ποὺ ἦταν τὸ βασικὸ συστατικὸ στοιχεῖο αὐτοῦ τοῦ κράτους. Σύμφωνα μὲ τὸ τριαδικὸ σύστημα ποὺ χαρακτηρίζει πολλὰ ἐκδηλώσεις τῆς ροδιακῆς πολιτείας¹⁸⁶, κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς πόλεις ἀποτελοῦσε ἓνα ἀπὸ τὰ τρία κύρια τμήματα τοῦ ἐνιαίου κράτους, ποὺ εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ἀντιστοιχοῦσαν μὲ τὶς γνωστὲς ἀπὸ ἐπιγραφὰς τρεῖς «μετασυνοικιστικὲς» φυλές: Ἰαλυσία, Καμειρίς καὶ Λινδία (ἢ Λίνδος)¹⁸⁷. Ἡ ἀναλογικὴ ἀντιπροσώπευση τῶν τριῶν πόλεων ἔχει ὡς τώρα διαπιστωθῇ στὴ διαδικασία τῆς κλήρωσης τοῦ ἐπώνυμου ἱερέα τοῦ Ἡλίου¹⁸⁸ —μὲ τὴ σειρά: Ἰαλυσός, Κάμειρος, Λίνδος— ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶχε ἐφαρμογὴ καὶ σὲ ἄλλες θρησκευτικὲς καὶ πολιτικὲς ἀρχὲς καὶ τὰ σώματα τοῦ ἐνιαίου κράτους.

Ἡ αὐτονομία τῶν τριῶν πόλεων ἐκδηλωνόταν στὴ διευθέτηση τοπικῶν ζητημάτων καὶ κυρίως στὴν ὀργάνωση τῆς λατρείας καὶ τῶν ἱερῶν ποὺ ἀνήκαν σὲ κάθε μιὰ πόλη χωριστά. Κύριο συλλογικὸ ὄργανο ἦταν ἡ τοπικὴ βουλή, ποὺ τὴν ἀποτελοῦσαν οἱ μαστροὶ ἢ μάστροι¹⁸⁹. Τὰ ψηφίσματα τῶν τριῶν πόλεων, σὲ ἀντίθεση μὲ αὐτὰ τοῦ σύμπαντος δάμου¹⁹⁰, παρουσιάζουν συνήθως τὸν κοινὸ τύπο: ἔδοξε μάστροις καὶ Ἰαλυσίοις ἢ Καμειρεῦσι ἢ Λινδίοις, ὅπου τὸ δεύτερο ὄνομα ἀντιπροσωπεύει τὴν ἐκκλησίαν ἢ τὸν δᾶμον (πλῆθος) τῆς κάθε πόλης.

Ἀπὸ ἄλλες γνωστὲς ἀρχές ἡ πιὸ σημαντικὴ εἶναι οἱ τρεῖς ἐπιστάται τῆς Λίνδου καὶ τῆς Καμείρου¹⁹¹. Ἐπώνυμοι ἦταν στὴ Λίνδο ὁ ἱερέας τῆς Ἀθηνᾶς καὶ στὴν Κάμειρο ὁ δαμιουργὸς τῆς Ἑστίας καὶ τοῦ Διὸς τοῦ Τελείου.

Στὰ πλαίσια τῶν τριῶν πόλεων δροῦν καὶ οἱ διάφορες γνωστὲς ομάδες ἢ ὑποδιαιρέσεις τοῦ μέρους τοῦ ροδιακοῦ πληθυσμοῦ ποὺ εἶχε πλήρη πολιτικὰ δικαιώματα (ρόδιοι πολῖται): φυλαί, συννομαί, πάτραι, διαγονίαι, κτοῖναι, δᾶμοι. Ὅλες ἔχουν κάποια σημασία καὶ στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἐνιαίου κράτους, κυρίως ὡς παραδοσιακὲς ἐνώσεις προσώπων ποὺ σχηματίζουν κοινά¹⁹². Ἡ τελευταία ὅμως, οἱ δᾶμοι, παίζει στὴ ροδιακὴ πολιτεία μετὰ τὸ συνοικισμὸ ἓνα βασικὸ ρόλο, τόσο στὰ πλαίσια τῆς πόλης, στὴν ὁποία κάθε δᾶμος ἀνῆκε χωριστά, ὅσο καὶ ὡς θεμελιακὸς περιφερειακὸς πυρήνας τοῦ ἐνιαίου κράτους¹⁹³.

Γιὰ τὶς πάτρες τῆς Καμείρου κύρια πηγὴ εἶναι ἡ γνωστὴ ἐπιγραφὴ τοῦ Βρετ. Μουσείου IG 695¹⁹⁴, τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. —σύμφωνα μὲ τὴ μορφή τῶν γραμμάτων—, ὅπου σὲ τρεῖς στῆλες κατατάσσονται οἱ πάτρες σὲ ομάδες, κάτω ἀπὸ δύο ὑψηλότερες βαθμίδες ομάδων ἢ κάθε μιὰ. Γιὰ τὴν ἀμέσως ἀνώτερη (μέση) βαθμίδα, μὲ μεγάλη πιθανότητα ἔχει ὑποτεθῇ ὅτι πρόκειται γιὰ τὶς γνωστὲς καὶ ἀπὸ τὴ Λίνδο συννομές, ἐνῶ ὁ τύπος τοῦ ὀνόματος, τοῦ μόνου ποὺ ἔχει διασωθῇ, μιᾶς ἀπὸ τὶς ομάδες τῆς 1ης (ἀνώτατης) βαθμίδας (Ἀλθαιμενίς), ὁδηγεῖ στὸ πιθανὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπὸ τὶς φυλὲς τῆς Καμείρου. Δημιουργεῖται ἔτσι τὸ πιθανὸ βαθμιδωτὸ σχῆμα: φυλαί-συννομαί-πάτραι. Σῶζεται ἐπίσης τὸ ὄνομα μιᾶς ἀπὸ τὶς φυλὲς τῆς Λίνδου (Ἀργεία)¹⁹⁵.

Οἱ διαγωνίες, ποὺ δὲν ἀπαντοῦν στὴν Κάμειρο, φαίνεται ὅτι ἦταν ὑποδιαιρέσεις πατρῶν¹⁹⁶.

Ὅλες οἱ παραπάνω ομάδες φαίνεται ὅτι ἀνήκουν σὲ ἓνα ἐνιαῖο σύστημα διαχωρισμοῦ τῶν πολιτῶν στίς τρεῖς πόλεις. Σὲ ἄλλο σύστημα καὶ μιὰ ἄλλη παράδοση φαίνεται ἀντίθετα ὅτι ἀνήκει ἡ κτοῖνα¹⁹⁷, ποὺ εἶναι στοὺς ἱστορικοὺς ἐλληνικοὺς χρόνους ἓνας θεσμὸς χαρακτηριστικὰ ροδιακός. Ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα χωρίο τοῦ Ἡσυχίου, ὅλες οἱ ἄλλες πληροφορίες γιὰ τὶς κτοῖνες προέρχονται ἀπὸ ροδιακὲς ἐπιγραφὰς τῶν ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων¹⁹⁸. Γιὰ τὶς κτοῖνες τῆς Καμείρου, στὰ ἐδάφη τῆς ὁποίας ἀνήκουν οἱ περισσότερες μαρτυρίες γιὰ τὸ θεσμὸ αὐτό, κυριώτερο κείμενο εἶναι τὸ ψήφισμα IG 694 (Tit. Cam. 109) ποὺ τοποθετεῖται, ὅπως καὶ ὁ κατάλογος τῶν πατρῶν IG 695, στίς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.¹⁹⁹. Στὸ ψήφισμα, ποὺ ἔχει θεμελιακὸ χαρακτήρα γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν ἐσωτερικῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς Καμείρου, ὀρίζεται ἡ ἀναγραφὴ ὅλων τῶν κτοινῶν τῆς Καμείρου στὸ νησί καὶ στὴν Περαιά καί, σύμφωνα μὲ ἓνα νόμο τοῦ ἐνιαίου ροδιακοῦ κράτους, ἡ ἐκλογή ἀπὸ τὰ μέλη τῆς κάθε κτοῖνας ἐνὸς μαστροῦ. Τὸ συμβούλιο τῶν μαστρῶν θὰ συγκεντρωθῇ στὸ ἱερὸ τῆς Ἀθηνᾶς στὴν Κάμειρο, γιὰ νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὰ λατρευτικὰ ζητήματα τῶν Καμιρέων. Πρόκειται ἐδῶ πιθανώτατα γιὰ μαρτυρία σχετικὰ μὲ μιὰ μεταρρύθμιση, ποὺ ἔγινε μὲ πρωτοβουλία τοῦ ἐνιαίου κράτους καὶ θὰ εἶχε ἀντίστοιχα καὶ στίς δύο

άλλες πόλεις²⁰⁰. Οί μάστροι, πού ἀποτελοῦν τὴ βουλὴ τῶν Καμιρέων, ὅπως καὶ τῶν Ἰαλυσίων καὶ τῶν Λινδίων, συνδέονται στὴν ἐπιγραφὴ στενὰ μὲ τὸ θεσμὸ τῆς κτοίνας²⁰¹. Αὐτό, μαζὶ μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχουν κτοῖνες πού εἶναι ἀμφίβολη ἢ τοποθέτησή τους καὶ ἄλλες πού εἶναι βέβαιο ὅτι δὲν ἀνῆκαν στὴν Κάμειρο²⁰², ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ θεσμός, ἀρχικὰ τουλάχιστο, ὑπῆρχε καὶ στὶς τρεῖς πόλεις, καὶ ὅχι ἀποκλειστικὰ στὴν Κάμειρο²⁰³. Ἐνα πρόσθετο ἐπιχείρημα γι' αὐτὸ νομίζω ὅτι προσφέρουν ἔμμεσα οἱ ἐπιγραφές τῆς Λίνδου LIN-DOS II 346 καὶ 378 b, τοῦ 1ου αἰ. π.Χ., ὅπου μνημονεύονται ὀνόματα μαστρῶν κατὰ δήμους, περισσότερα ἀπὸ ἓνα σὲ κάθε δῆμο. Οἱ μαστροὶ αὐτοὶ θὰ πρέπει νὰ ἐκλέγονταν μὲ βάση τοπικὲς ὑποδιαίρεσεις μικρότερες ἀπὸ τοὺς δήμους, καὶ αὐτές, ἀρχικὰ τουλάχιστο, θὰ ἦταν οἱ κτοῖνες²⁰⁴. Εἶναι γεγονὸς πάντως ὅτι στὶς ἐπιγραφές τῆς Λίνδου δὲν μνημονεύονται καθόλου κτοῖνες καὶ αὐτὸ δείχνει ὅτι πιθανῶς τὸ ὄνομα ἢ καὶ ὁ θεσμός καταργήθηκαν νωρὶς σ' αὐτὴ τὴν πόλη, ἐνῶ στὴν Κάμειρο διατηροῦνται ἕως τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια.

Τὰ στοιχεῖα πού ὑπάρχουν ὁδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ κτοίνα ἀρχικὰ καὶ στὴν περίοδο τῆς ἀκμῆς τοῦ θεσμοῦ, ἦταν ὑποδιαίρεση μὲ τοπικὸ χαρακτήρα, δεμένη μὲ ἓνα συγκεκριμένο τόπο. Τὰ μέλη τῆς κτοίνας, οἱ κτοινέται ἢ κτοινᾶται, κατέχουν γῆ καὶ ἔχουν κοινὰ ἱερά καὶ λατρεῖες. Στὴν περίοδο τουλάχιστο τῆς ἀκμῆς, καθὼς καὶ ἀργότερα, κάθε κτοίνα συνδέεται μὲ ἓνα συγκεκριμένο δῆμο, στὴν περιοχὴ τοῦ ὁποίου καὶ βρίσκεται. Ὑπάρχουν μαρτυρίες γιὰ περισσότερες ἀπὸ μιὰ κτοῖνες στὴν περιοχὴ ἑνὸς δήμου²⁰⁵ καὶ αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἦταν ὁ κανόνας, τουλάχιστο πάνω στὴ Ρόδο²⁰⁶. Ἡ κτοίνα ἐμφανίζεται ἔτσι ὡς ἡ ἐλάχιστη τοπικὴ ὑποδιαίρεση τῶν παλαιῶν ροδιακῶν πόλεων καὶ πιθανῶς ἔμμεσα, μέσα στὰ πλαίσια τῶν δήμων, καὶ τοῦ ἐνιαίου ροδιακοῦ κράτους. Σὲ ὕστερη μόνο ἐποχὴ ὑπάρχουν παραδείγματα, ὅπου ὁ θεσμός δὲν φαίνεται νὰ ἔχει πιά τὸν παραπάνω χαρακτήρα, ἀλλὰ ἔχει ὑποβιβασθῇ σὲ ἔνωση προσώπων γύρω ἀπὸ μιὰ κοινὴ λατρεῖα, δηλ. στὸ ἐπίπεδο τῶν συνηθισμένων ροδιακῶν κοινοῶν²⁰⁷. Σχετικὰ μὲ τίς ἀρμοδιότητες μιᾶς κανονικῆς κτοίνας, ὅπως φανερώνονται στὶς ἐπιγραφές, σὲ ὁρισμένες ἐκδηλώσεις εἶναι ἀνάλογες μὲ αὐτές ἐνὸς δήμου, ὅπως στὴν ἀπονομὴ στεφάνων καὶ τὴν ἐκδοσὴ ψηφισμάτων πού πρέπει νὰ ἐπικυρωθοῦν ἀπὸ τὸν *σύμπαντα δᾶμον*²⁰⁸. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξη ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἐξάρτηση τῆς κτοίνας ἀπὸ τὸ δῆμο, γιὰ τὴν τέτοιες ἀρμοδιότητες εἶχαν ἀκόμη καὶ τὰ συνηθισμένα κοινά.

ΟΙ ΡΟΔΙΑΚΟΙ ΔΗΜΟΙ

1. Χαρακτήρας, ρόλος καὶ ἀρμοδιότητες

Κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν ροδιακῶν δήμων εἶναι ἡ διπλὴ ἐξάρτησή τους ἀπὸ μιὰ ἀπὸ τίς τρεῖς παλαιὲς πόλεις καὶ ἀπὸ τὸ ἐνιαῖο ροδιακὸ κράτος²⁰⁹. Ὡς μέλη

τῶν παλαιῶν πόλεων συμμετέχουν στὴν ἐσωτερικὴ αὐτονομία τους. Γιὰ τὴ Λίνδο ἔχει διαπιστωθῇ ὅτι οἱ 12 δῆμοι, χωρισμένοι σὲ τρεῖς ομάδες, συμμετέχουν μέσα στὰ πλαίσια τῆς ομάδας τους στὴν ἐκλογὴ τοῦ ἐπώνυμου ἱερέα τῆς Λινδίας Ἀθηνᾶς. Ὁ κανόνας αὐτός, ποὺ ὁ Blinkenberg ὀνόμασε «ègle triennale», διαπιστώνεται καὶ στὴν Κάμειρο, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ἐδῶ, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ Λίνδο, στίς τρεῖς ομάδες συμμετέχουν καὶ οἱ δῆμοι ποὺ βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὴ Ρόδο²¹⁰. Τὸ τριαδικὸ σύστημα ποὺ ἰσχύει ἀνάμεσα στίς τρεῖς ομάδες δῆμων μέσα στὰ πλαίσια τῆς κάθε πόλης, ἐφαρμόζεται καὶ στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἐνιαίου κράτους, ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, τουλάχιστο στὴν ἐκλογὴ τοῦ ἐπώνυμου ἱερέα τοῦ Ἡλίου ἀνάμεσα στίς τρεῖς πόλεις. Ἄν καὶ λείπουν στοιχεῖα γιὰ τὴν τρίτη ἀπὸ τίς παλαιές πόλεις, τὴν Ἰαλυσό, καθὼς καὶ γιὰ ἄλλες ἐκδηλώσεις στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἐνιαίου κράτους, εἶναι πιθανὸ ὅτι τὸ τριαδικὸ αὐτὸ σύστημα, μὲ τὴ μορφή $3 \times 3 = 9$ καὶ τὰ πολλαπλάσια τοῦ ἀριθμοῦ 3, ρύθμιζε ὅλη τὴ λειτουργία τῆς ροδιακῆς πολιτείας, τόσο στὸν τομέα τῆς πολιτικῆς ὅσο καὶ τῆς στρατιωτικῆς ὀργάνωσης²¹¹. Ἄν οἱ τρεῖς ομάδες δῆμων μέσα στὰ πλαίσια τῶν παλαιῶν πόλεων ὀνομάζονταν φυλές, δὲν εἶναι βέβαιον, εἶναι ὅμως πιθανόν, ὅπως φαίνεται νὰ ὑποδηλώνει καὶ ἡ ὕπαρξη τῆς Ἀργείας φυλῆς στὴ Λίνδο²¹².

Στὰ πλαίσια τῆς ομάδας ἢ «φυλῆς», οἱ δῆμοι πρέπει νὰ ἔπαιζαν θεμελιακὸ ρόλο καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς κάθε μιᾶς ἀπὸ τίς παλαιές πόλεις καὶ σ' αὐτὸ τοῦ ἐνιαίου κράτους. Γιὰ τὸ δεύτερο, δηλ. γιὰ τὴ σημασία ποὺ εἶχαν μέσα στὴν ομάδα τους στὴν ἐναλλαγὴ τῶν διάφορων ἀρχῶν τῆς ροδιακῆς πολιτείας, δὲν ὑπάρχουν δυστυχῶς στοιχεῖα, ἢ ἀναλογία ὅμως τῶν ἀττικῶν δῆμων²¹³ ὁδηγεῖ στὴν ὑπόθεση ὅτι ἀποτελοῦσαν τὰ κύτταρα τοῦ ὅλου συστήματος. Ἡ στενὴ σχέση καὶ ἐξάρτηση τῶν ροδιακῶν δῆμων ἀπὸ τὸ ἐνιαῖο κράτος φαίνεται ἀπὸ τὸ διαπιστωμένο γεγονός ὅτι τὰ ψηφίσματα τῶν δῆμων ἔπρεπε νὰ ἐπικυρωθοῦν ἀπὸ τὸν σύμπαντα δᾶμον²¹⁴.

Κάθε ρόδιος πολίτης μὲ πλήρη πολιτικὰ δικαιώματα ἀνῆκε σὲ κάποιον δῆμο. Τὸ δημοτικόν, μαζὶ μὲ τὸ πατρώνυμο, ἦταν βασικὸ συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ ὀνόματός του²¹⁵ καὶ τὸν συνόδευε ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ δήμου, στὴν πρωτεύουσα καὶ σὲ ὅποιοδήποτε σημεῖο τοῦ ροδιακοῦ κράτους, ὅπως μαρτυροῦν πολυάριθμες ἐπιγραφές (κυρίως ἐπιτύμβια) ἀπὸ τὴν πόλη Ρόδο καὶ ἄλλα μέρη τοῦ ροδιακοῦ κόσμου. Γάμοι ἀνάμεσα σὲ μέλη διαφορετικῶν δῆμων, ἀπὸ μιὰ ἀπὸ τίς τρεῖς πόλεις ἢ καὶ ἀπὸ διαφορετικὰς πόλεις, ἦταν δυνατοί, καὶ ἡ γυναίκα διατηροῦσε τὸ ἀρχικὸ δημοτικόν της. Ὁ θεσμὸς τῆς υἱοθεσίας, ποὺ ἔχει στὴ Ρόδο μιὰ ἐντελῶς ἰδιαίτερη συχνότητα ἀπὸ τὸν 3ο αἰ. π.Χ. καὶ ἔπειτα, ἔχει ὡς συνέπεια τὴ μεταφορὰ πολιτῶν ἀπὸ ἓνα δῆμο σὲ ἄλλο, τῆς ἴδιας ἢ διαφορετικῆς πόλης²¹⁶.

Ἀπὸ γεωγραφικὴ ἄποψη, κάθε δῆμος ἀποτελεῖ μιὰ ἐνότητα²¹⁷ ποὺ περιλαμβάνει στὰ ὅριά της κατὰ κανόνα περισσότερους ἀπὸ ἓνα οἰκισμοὺς μὲ τὰ νεκροταφεῖα τους. Μὲ ἐξαίρεση τοὺς ἀστικούς δῆμους τῶν τριῶν πόλεων, οἱ

δῆμοι ἔχουν χαρακτήρα κυρίως ἀγροτικό, ἐνῶ οἱ παραλιακοὶ δῆμοι ἔχουν σχέση καὶ μετὰ τὴ ναυτιλία καὶ τὸ ἐμπόριο (κυρίως ἀγροτικῶν προϊόντων).

Ἡ πληθυσμιακὴ καὶ κοινωνικὴ σύνθεση τῶν δήμων εἶναι μιὰ μικρογραφία τοῦ ροδιακοῦ κόσμου γενικώτερα. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς δημότες (δαμέται), στὰ ὅρια κάθε δήμου κατοικοῦσαν καὶ πολῖτες ποὺ ἀνῆκαν σὲ ἄλλους δήμους, μέτοικοι καὶ δοῦλοι²¹⁸. Οἱ ἐλεύθεροι κάτοικοι ποὺ δὲν ἦταν δημότες χαρακτηρίζονταν μετὸν ὄρο κατοικοῦντες, ὁ ὁποῖος —ὀρισμένες φορές μετὰ τὸ σαφῆ συνοδευτικὸ χαρακτηρισμὸ ξένοι— ἀποδίδει ἰδιαίτερα τοὺς ἐγκατεστημένους μετοίκους. Συχνὴ εἶναι στίς ἐπιγραφὰς ἡ ἔκφραση κατοικεῦντες καὶ γεωργεῦντες (καὶ ναυκλαρεῦντες), ποὺ ἀναφέρεται στοὺς παραπάνω καὶ ὅχι, ὅπως ἀστήρικτα εἶχε ὑποθέσει ὁ Rostovtzeff, σὲ κατάλοιπα προελληνικοῦ πληθυσμοῦ μετὰ περιορισμένα πολιτικὰ δικαιώματα. Οἱ πάροιχοι καὶ παροικοῦντες πρέπει νὰ εἶναι ὅροι συνώνυμοι μετὰ τοὺς ὄρους μέτοικοι καὶ κατοικοῦντες²¹⁹.

Ὀνόματα δούλων ἀπαντοῦν συχνὰ σὲ ἐπιγραφὰς τῶν δήμων, ὅπου οἱ δοῦλοι πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦνταν κυρίως σὲ γεωργικὰς ἐργασίας²²⁰.

Ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη κοινωνικὴ ὀργάνωση τῶν δήμων, ἰδιαίτερα ἀξιοσημείωτος εἶναι ὁ θεσμὸς τοῦ δημόσιου ἱατροῦ, ὁ ὁποῖος ἔχει βεβαίως παράλληλα καὶ στὸν ἄλλο ἐλληνικὸ κόσμο, ὅπως στὴ γειτονικὴ Κῶ²²¹.

Ὅπως τονίστηκε παραπάνω, τίποτε δὲν εἶναι γνωστὸ γιὰ τὸ συγκεκριμένο ρόλο ποὺ ἔπαιζαν οἱ δῆμοι στὴ λειτουργία τῆς ροδιακῆς πολιτείας καὶ τῶν διαφόρων ἀρχῶν, καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ κυρίως οἱ γνώσεις μας γιὰ τοὺς ἀττικοὺς δήμους μποροῦν νὰ δώσουν ἀναλογίες καὶ πιθανὰ παράλληλα. Λίγα εἶναι γνωστὰ γιὰ τίς ὑπόλοιπες δραστηριότητες τῶν ροδιακῶν δήμων. Μιὰ ἀπὸ τίς κυριώτερες ἦταν ἡ ἐκδοσὴ ψηφισμάτων, ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐπικυρωθοῦν ἀπὸ τὴ ροδιακὴ πολιτεία. Μετὰ αὐτὰ ἀποδίδονταν τιμὲς σὲ διάφορα πρόσωπα, ὅπως ἔπαινος, στέφανος, ἀνέγερση ἀνδριάντα, συμμετοχὴ στίς ἐορτὲς καὶ πανηγύρεις τῶν δήμων. Τιμὲς μποροῦσε νὰ ἀποδώσῃ ἓνας μεμονωμένος δῆμος ἢ πολλοὶ δῆμοι μαζὶ, ὅπως συμβαίνει μετὰ τοὺς 12 δήμους τῆς Λινδίας²²². Ἄλλες ἐκδηλώσεις εἶναι ἡ συμμετοχὴ τῶν δήμων σὲ εἰσφορές, ὅπως φαίνεται σὲ σχετικούς καταλόγους²²³, καὶ ἡ ἀνάθεση ἀφιερωμάτων σὲ ἱερά²²⁴.

Στίς ἀρμοδιότητες τῶν δήμων ἦταν καὶ ἡ φροντίδα γιὰ τίς τοπικὰς λατρεῖες, τὰ ἱερά καὶ τὴν περιουσία τῶν ἱερῶν. Ἰδιαίτερα διαφωτιστικὸς στὸν τομέα αὐτὸ εἶναι οἱ ἐπιγραφὰς: LINDOS II 680, ἱερὸς νόμος τοῦ δήμου Ποντωρέων τῆς Ἰαλυσίας²²⁵, Fraser-Bean 39-40 ἀρ. 26, ἱερὸς νόμος τοῦ δήμου Τυμνίων τῆς Περαίας καὶ Fraser-Bean 6-20 ἀρ. 8-10²²⁶, ἀπὸ τὸ δῆμο Ἀμίων τῆς Περαίας. Οἱ τελευταῖες περιλαμβάνουν λεπτομερῆ συμβόλαια ἐνοικίασης κτημάτων πού, σύμφωνα μετὰ τοὺς ἐκδότες, πρέπει νὰ ἀνῆκαν σὲ ἓνα ἱερὸ τῆς περιοχῆς. Τὰ κτήματα ἐνοικιάζονται ἀπὸ τὸ δῆμο, ποὺ ἐμφανίζεται ὡς νομικὸ πρόσωπο, σὲ ἰδιῶτες γιὰ μεγάλη χρονικὴ περίοδο, μετὰ τὸν ὅρο νὰ κτισθοῦν οἰκήματα καὶ νὰ φυτευθοῦν δένδρα (συκιές) καὶ ἀμπέλια. Μαζὶ μετὰ τὸ δῆμο ἐμφανίζονται καὶ οἱ

ιερομνάμονες. Ἐκτὸς ἀπὸ τῇ μεγάλῃ σημασίᾳ τους ὡς νομικὰ κείμενα, οἱ ἐπιγραφές ρίχνουν φῶς στὴ γεωργικὴ κατάστασιν ἑνὸς δήμου τῆς Περαίας στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο, ποὺ χωρὶς ἀμφιβολία ἔχει ἀναλογίες μὲ τὴν κατάστασιν τῶν δήμων τῆς ἰδίας τῆς Ρόδου. Σύμφωνα πάντα μὲ τοὺς ἐκδότες, τὰ κείμενα αὐτὰ δείχνουν μιὰ δραστηριότητα γιὰ ἀνάπτυξη τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, ποὺ ἐκδηλώνεται σὲ τοπικὸ ἐπίπεδο ἢ κατευθύνεται ἀπὸ τὴν ἰδίᾳ τὴν κεντρικὴν ροδιακὴν πολιτεία.

Μιὰ εἰκόνα γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Ἄμου παρέχει καὶ ἓνα φιλολογικὸ κείμενο, οἱ Ἐπιστολές, ποὺ ἀποδίδονται στὸν Αἰσχίνῃ (Ἐπιστ. 9 καὶ 12, 11), ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀνήκουν στὴν ἐλληνιστικὴ ἢ μᾶλλον τὴ ρωμαϊκὴ περίοδο²²⁷. Στὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ γίνεται λόγος γιὰ χωρία μὲ πολλὰ ἐλιές, ἀμπέλια, σπορὲς καὶ νομές.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω στοιχεῖα εἶναι φανερό ὅτι γινόταν ἐντατικὴ γεωργικὴ ἐκμετάλλευση στοὺς ροδιακοὺς δήμους καὶ ἡ γεωργία βρισκόταν σὲ ἀκμὴ²²⁸.

2. Σύγκριση τῶν ροδιακῶν δήμων μὲ τοὺς δήμους καὶ τὴν περιφερειακὴ ὀργάνωση ἄλλων ἐλληνικῶν πόλεων καὶ περιοχῶν

Τὰ στοιχεῖα ποὺ ὑπάρχουν γιὰ τὸ θέμα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ καὶ μερικὲς ἄλλες πόλεις, εἶναι σχετικὰ λίγα²²⁹. Στὴ γειτονικὴ Κῶ ὑπῆρχαν 6 βέβαιοι δῆμοι: *Φυξιωτᾶν* ἢ *Πυξεωτᾶν*, *Ἀλεντίων*, *Ἰππιωτᾶν*, *Ἀλασαρνιτᾶν*, *Αἰγηλίων* καὶ *Ἰσθμιοτᾶν*. Ἡ κατὰ προσέγγιση θέση τῶν δήμων αὐτῶν εἶναι γνωστὴ καὶ οἱ περισσότεροι ἀντιστοιχοῦν περίπου σὲ νεώτερα «κεφαλοχώρια» (κοινότητες) τῆς Κῶ. Ὁ πέμπτος ἀπὸ τοὺς παραπάνω δήμους μαρτυρεῖται στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο, ἐνῶ στοὺς ρωμαϊκοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους ὑπῆρχε ὁ σύνθετος δῆμος *Ἀντιμαχιδῶν*²³⁰, *Ἀρχιαδῶν* καὶ *Αἰγηλίων*²³¹. Ὁ χαρακτηρὴς, οἱ ἀρμοδιότητες καὶ οἱ δραστηριότητες τῶν δήμων τῆς Κῶ, ποὺ εἶχαν ἓνα δάμαρχον ἐπικεφαλῆς, τοπικὴ ἐκκλησία καὶ ταμίες, ἦταν ὅμοιες καὶ παραπλήσιες μὲ ἐκείνων τῆς Ρόδου. Οἱ δῆμοι τῆς Κῶ φαίνεται ὅμως ὅτι ἦταν ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὴν ὀργάνωση σὲ φυλές²³².

Στὴν Κάλυμνα μαρτυροῦνται 8 ἢ 9 ὀνόματα δήμων, ποὺ δὲν ἀνήκουν ὅμως σὲ μιὰ χρονικὴ περίοδο. Ἡ ἔρευνα ἔχει διακρίνει δύο στρώματα. Τὸ παλαιότερο, ποὺ ἀνήκει στὴν περίοδο τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Καλύμνου, περιλαμβάνει 6 ἢ 7 δήμους, καὶ τὸ νεώτερο, μετὰ τὴν ὁμοπολιτείαν Κῶ καὶ Καλύμνου στὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., τρεῖς (*Πόθαια*, *Πάνορμος*, *Ὀρκατος*), ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὑπῆρχε καὶ στὴν πρώτη περίοδο. Ἡ κατάταξη τῶν πολιτῶν γινόταν κατὰ φυλές καὶ δήμους, φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ ἓνα ἦταν ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸ ἄλλο²³³.

Δῆμοι μαρτυροῦνται καὶ στίς ἐπιγραφές τῆς Μιλήτου τῆς ὀψιμῆς ἐλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς περιόδου, ἓνας ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦταν καὶ ὁ δῆμος Λε-

ρίων²³⁴. Ἡ μνεία τῶν δήμων γίνεται σὲ συνδυασμὸ μὲ φυλές, πατριές καὶ φράτρες (φρῆτραι)²³⁵.

Ἡ ὀργάνωση τῆς Ἀλεξανδρείας στὴν Αἴγυπτο παρουσιάζει ἐνδιαφέρον, ἂν καὶ ἐκεῖ δὲν εἶχε παλαιότερες ρίζες, ἀλλὰ ἦταν καθαρὰ τεχνητὸ δημιούργημα. Εἶναι γνωστὸ ὅμως ὅτι ἡ νέα πόλη εἶχε ὡς πρότυπό της, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, καὶ τὴν πόλη τῆς Ρόδου. Ἡ ὀργάνωση, γνωστὴ κυρίως ἀπὸ ἓνα πάπυρο, περιλάμβανε 5 φυλές, κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶχε 12 δήμους (συνολικὰ δηλ. ὑπῆρχαν 60 δήμοι), ἐνῶ κάθε δήμος εἶχε 12 φράτρες (σύν. 720 φράτρες). Οἱ ὑποδιαιρέσεις ἦταν καθαρὰ τοπικὲς καὶ περιλάμβαναν ὄχι μόνο τὴν ἀστική, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀγροτικὴ περιοχὴ ποὺ ἀνῆκε στὴν πόλη. Ἡ δήλωση τοῦ δημοτικοῦ ἦταν τὸ βασικώτερο στοιχεῖο γιὰ τὴν ταυτότητα κάθε Ἀλεξανδρέως, μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀλεξανδρεία²³⁶.

Πληροφορίες γιὰ ἀνάλογη περιφερειακὴ ὀργάνωση ὑπάρχουν καὶ σὲ πολλὰ σημεῖα τῆς Πελοποννήσου, ἂν καὶ ἐκεῖ συναντᾶ κανεὶς συχνότερα τὸν ὄρο *κώμη*, ἀντὶ γιὰ τὸν ὄρο *δῆμος*²³⁷. Στὴ Σπάρτη ἀναφέρονται 5-6 ὀνόματα κωμῶν, ποὺ δὲν εἶναι βέβαιο ἂν ταυτίζονται μὲ τὶς ὠβές, οἱ ὁποῖες μαζὶ μὲ τὶς φυλές ἀποτελοῦσαν τὶς ὑποδιαιρέσεις τῶν πολιτῶν τῆς Σπάρτης. Πάντως οἱ ὄροι *κώμη-φυλὴ* καὶ ὠβὰ συγχέονται σὲ μεταγενέστερες περιόδους²³⁸.

Στὸ Ἀργος, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς φυλές καὶ τὶς φάτρες, μνημονεύονται στίς ἐπιγραφὰς ἄλλες τοπικὲς ὑποδιαιρέσεις (κῶμες;), μὲ ὀνόματα γνωστῶν καὶ ἄγνωστων θέσεων τῆς Ἀργολίδας στὴν ὀνομαστικὴ τοῦ ἐνικοῦ²³⁹.

Ὁ Στράβων²⁴⁰ καὶ ὁ Πausanias²⁴¹ ἀναφέρουν δήμους καὶ «συστήματα δήμων»²⁴², ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶχαν συνιοικισθῇ διάφορες πόλεις τῆς Πελοποννήσου, ὅπως ἡ Ἡλὶς (16), ἡ Μαντίνεια (5), ἡ Τεγέα (9), τὸ Αἴγιον (7 ἢ 8), οἱ Πάτρες (7), ἡ Δύμη (8). Ὁ Pausanias κατονομάζει 7 κώμας, ποὺ στὴν ἐποχὴ τοῦ ὑπάγονταν στὴ Μεγαλόπολη.

Ἀπὸ ἄλλες ἐλληνικὲς πόλεις, ἰδιαίτερα σημαντικὲς εἶναι οἱ πληροφορίες τῶν ἐπιγραφῶν γιὰ τὴν Ἑρέτρια, ἂν καὶ ἐκεῖ πουθενὰ δὲν μνημονεύεται ρητὰ ὁ ὄρος *δῆμος*. Στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. καὶ τὸν πρῶμο 3ο αἰ. π.Χ. εἶναι γνωστὰ 50 ὀνόματα (συνήθως σὲ βραχυγραφίες), ποὺ ἦταν μοιρασμένα σὲ 5 εὐρύτερες διοικητικὲς περιφέρειες (districts)²⁴³.

Τὸ μεγάλο θέμα τῶν δήμων τῆς Ἀττικῆς, σὲ σχέση μὲ τὴν ὅλη πολιτικὴ ὀργάνωση τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους, μόνο σὲ γενικὲς γραμμὲς μπορεῖ νὰ ἐξετασθῇ ἐδῶ. Γιὰ τοὺς ἀττικοὺς δήμους ὑπάρχουν περισσότερες πληροφορίες καὶ στοιχεῖα ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἄλλη ἐλληνικὴ πολιτεία²⁴⁴. Ἐνδιαφέρον ἐπίσης παρουσιάζει σὲ πόσο βαθμὸ καὶ μὲ ποιοὺ τρόπο ἡ μεγάλη ἀθηναϊκὴ ἀκτινοβολία ἐπηρέασε στὸν τομέα τῆς περιφερειακῆς ὀργάνωσης τὸν ὑπόλοιπο ἐλληνικὸ κόσμο.

Οἱ ἀττικοὶ δήμοι στὴν ὀριστικὴ τους μορφή εἶναι ἔργο τοῦ Κλεισθένη, καὶ μάλιστα θεμελιακὸ στοιχεῖο στὴ μεταρρύθμισή του, γιὰτὶ ἀποτέλεσαν τὴ βάση

για να μπῇ σὲ ἐφαρμογὴ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναλογικῆς ἐκπροσώπησης τοῦ πληθυσμοῦ μέσα στὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα. Γιὰ τὸ ὅτι ὅμως προϋπῆρχαν ἀπὸ παλιὰ ὡς μονάδες καὶ κύτταρα τῆς ἀττικῆς ὑπαίθρου δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅπως ἀποδεικνύουν προπάντων τὰ ὀνόματα πολλῶν ἀπ' αὐτοὺς, οἱ μῦθοι, οἱ λατρεῖες καὶ τὰ ἔθιμα ποὺ συνδέονται μαζί τους²⁴⁵.

Γιὰ τὸν 7ο καὶ κυρίως τὸν 6ο αἰ. ὑπάρχουν ἀρκετὲς φιλολογικὲς μαρτυρίες γιὰ ὑπαρξὴ τῶν μεταγενέστερων δήμων, καμμιά ὅμως δὲν ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητη ἀπόδειξη ὅτι εἶχαν τὴ θεμελιακὴ πολιτικὴ σημασία ποὺ τοὺς ἔδωσε ὁ Κλεισθένης²⁴⁶. Ὅπως δὲ ποτε ὅμως ὁ τελευταῖος, γιὰ νὰ ἐφαρμόσῃ τὴ μεταρρύθμισή του, στηρίχθηκε σὲ μιὰ κατάσταση ποὺ προϋπῆρχε. "Ἄν ἔπαιζαν οἱ δῆμοι κάποιο συγκεκριμένο ρόλο στὴν προκλεισθένεια ὀργάνωση τῆς πολιτείας, δὲν εἶναι βέβαιο. Εἶναι ὅμως γνωστὸ ὅτι προϋπῆρχε στὴν Ἀττικὴ μιὰ περιφερειακὴ ὀργάνωση. "Ἄν ἀφήσουμε κατὰ μέρος τὴν ἀμφισβητούμενη μαρτυρία γιὰ μιὰ πανάρχαια διαίρεση τῆς Ἀττικῆς σὲ δώδεκα πόλεις ἢ μεγάλες περιφέρειες²⁴⁷, ποὺ ὅμως μπορεῖ νὰ ἐνταχθῇ σὲ ἓνα εὐρύτερο κύκλο ἀνάλογων ὀργανώσεων σὲ διάφορα μέρη τοῦ ἀρχαίου κόσμου²⁴⁸, στὴν προκλεισθένεια ἐποχὴ ἡ χώρα ἦταν χωρισμένη σὲ 4 φυλές, 12 τριττύες καὶ 48 ναυκραρίες²⁴⁹.

Ἡ κλεισθένεια μεταρρύθμιση, ποὺ μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τῶν 10 νέων φυλῶν εἶχε ὡς στόχο τὴ δημοκρατικὴ ἀναδιάρθρωση τῆς ἀττικῆς κοινωνίας, χρησιμοποίησε τοὺς παλιοὺς δήμους καὶ τὸ θεσμὸ τῶν τριττύων, τροποποιώντας τα ἀνάλογα. "Ὅτι ὅμως μέσα στὸ σύστημα τοῦ Κλεισθένη δὲν ἦταν ἐντελῶς τεχνητὰ δημιουργήματα, φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι παρουσίαζαν ἀνισότητες μεταξὺ τοὺς καὶ γι' αὐτὸ διαφορετικὸ ἀριθμὸ ἐκπροσώπων στὴ βουλὴ τῶν πεντακοσίων. Φαίνεται μάλιστα ὅτι τόσο οἱ δῆμοι ὅσο καὶ οἱ τριττύες (μὲ ὀρισμένες ἐξαιρέσεις οἱ δεύτερες) ἀποτελοῦσαν γεωγραφικὲς ἐνότητες μὲ ὄρια λίγο πολὺ φυσικά²⁵⁰. Ὁ ἀριθμὸς τῶν δήμων διαφέρει σημαντικὰ ἀπὸ φυλὴ σὲ φυλὴ καὶ αὐτὸ ἀποδεικνύει ἀστήρικτη τὴν ὑπόθεση γιὰ ἓνα ἀρχικὸ στρογγυλὸ ἀριθμὸ 100 δήμων²⁵¹.

Ἡ ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τῶν ἀττικῶν δήμων, μετὰ τὴν κλεισθένεια μεταρρύθμιση, εἶναι ὁ 5ος καὶ ὁ 4ος αἰ. Ἐκτὸς ἀπὸ τίς φιλολογικὲς πηγές, κυριώτερες ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες γιὰ τοὺς δήμους εἶναι, πέρα ἀπὸ τίς ἐπιγραφές ποὺ ἔχουν βρεθῇ ἐπὶ τόπου στοὺς δήμους:

1) Οἱ πρυτανικοὶ καὶ βουλευτικοὶ κατάλογοι, ἀπὸ ὅπου φαίνεται ἡ ἀναλογικὴ ἐκπροσώπηση τῶν δήμων στὴ βουλὴ τῶν πεντακοσίων, 2) οἱ ἐφηβικοὶ κατάλογοι καὶ 3) οἱ ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές.

Ἡ ιδιότης τοῦ δημότη, γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ δήλωση τοῦ δημοτικοῦ ἦταν βασικὸ συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ ὀνόματός του, ἦταν ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸν τόπο τῆς μόνιμης κατοικίας του. Ἀντίστροφα, στὴν περιοχὴ ἐνὸς δήμουμποροῦσαν νὰ κατοικοῦν δημότες ἄλλων δήμων καὶ μέτοικοι. Μέλος ἐνὸς δήμου γινόταν κανεὶς σὲ ἡλικία 18 ἐτῶν ὡς φυσικὸς γιὸς ἐνὸς δημότη ἢ ἔπειτα ἀπὸ υἱοθεσία, ἢ διαφο-

ρετικά έπειτα από ειδικό ψήφισμα του δήμου (δημοποίητος).

Οι δήμοι έπαιζαν διπλό ρόλο, ως κοινοτικές μονάδες για τή ρύθμιση των τοπικών θεμάτων και ως διοικητικές περιφέρειες του ένιαίου αθηναϊκού κράτους. Οι αποφάσεις παίρνονταν σε συνέλευση των δημοτών (άγορά) και εκδίδονταν *ψηφίσματα* που κανόνιζαν τις τοπικές υποθέσεις. Έπικεφαλής του δήμου ήταν ο *δήμαρχος*, ενώ άλλες αρχές και λειτουργήματα αποτελούσαν οι ταμίες, ο κήρυξ, ο γραμματεύς, οι ιερείς κτλ. Κυριώτερες δραστηριότητες των δήμων ήταν ή διαχείριση της δημοτικής περιουσίας (κυρίως κτημάτων που άνηκαν σε ιερά), ή ρύθμιση των σχετικών με τις τοπικές λατρείες και έορτές και ή άπονομή τιμών σε διάφορα πρόσωπα. Ός τμήματα του ένιαίου κράτους, οι δήμοι τηρούσαν τὰ *ληξιαρχικά γραμματεία*, που ήταν ή πηγή του καταλόγου όλων των αθηναίων πολιτών. Αποτελούσαν επίσης τή βάση για τή φορολογία και τή στρατολογία. Γενικά στους δήμους αρχικά φαίνεται ότι είχαν δοθή πολλές άρμοδιότητες, που όμως σιγά σιγά εξασθένησαν παράλληλα με τήν παρακμή του κλεισθένειου συστήματος.

3. Παρακολούθηση τής ιστορίας του θεσμού στη μυκηναϊκή και τήν πρώιμη ιστορική περίοδο

Πέρα από τή συγκριτική έρευνα των δήμων στις διάφορες έλληνικές πολιτείες, μιὰ άλλη όπτική γωνία προσφέρει σήμερα ή δυνατότητα νὰ παρακολουθηθῇ ή προϊστορία του θεσμού στη 2η χιλιετία. Η ανάγνωση των πινακίδων γραμμικής γραφής Β από τους M. Ventris και J. Chadwick²⁵², άνοιξε μετά τὸ 2ο παγκόσμιο πόλεμο νέους όρίζοντες και προοπτικές στην έρευνα του κρητομυκηναϊκού πολιτισμού και, παρὰ τις δυσκολίες και άμφισβητήσεις που υπάρχουν στην έρμηνεία των κειμένων αυτών, αποκάλυψε πολύτιμα στοιχεία σχετικά με τήν πολιτική, διοικητική και κοινωνική συγκρότηση του μυκηναϊκού κόσμου, όπου βρέθηκαν και οι πρώτες καταβολές πολλών θεσμών του μεταγενέστερου έλληνισμού.

Ό όρος *damo* άπαντὰ σε κείμενα τής Πύλου και τής Κνωσοῦ²⁵³, σε στενή συνάρτηση με τή διοικητική και κοινωνική όργάνωση των δύο αυτών μυκηναϊκών κρατών. Η κεντρική έξουσία συγκεντρώνεται στα άνάκτορα τής Πύλου και τής Κνωσοῦ, όπου έδρεύει ο *Φάναξ*, ενώ δεύτερη μορφή σε σπουδαιότητα εμφανίζεται ο *λαΦαγέτας*. Σε περιφερειακό επίπεδο, ή χώρα διαιρείται σε διοικητικές περιφέρειες και ή έξουσία ασκεΐται με ένα πολύπλοκο και όχι απόλυτα ξεκαθαρισμένο από τήν έρευνα σύστημα άξιοματούχων. Ίδιαίτερη σημασία φαίνεται ότι είχαν τὸ καθεστὼς διανομής και χρήσης τής γῆς και ο ρόλος των ιερών με τὸ πολυάριθμο προσωπικό τους. Για τήν Πύλο έχει διαπιστωθῇ ή ύπαρξη δύο ευρύτερων περιφερειῶν²⁵⁴, κάθε μιὰ από τις όποιες περιλαμβάνει ένα αριθμὸ από μικρότερες περιφέρειες (έπαρχίες)²⁵⁵. Ίδιαίτερα σημαντική σε κάθε μιὰ από τις περιφέρειες ήταν ή έξουσία άξιοματούχων με τὸς τίτλους:

duma, korete, porokorete και damokoro²⁵⁶, ενώ τοπικός αξιωματοῦχος φαίνεται ότι ήταν και ο qasireu²⁵⁷.

Για το ρόλο του δάμου υπάρχουν επίσης αντιγνώμεις, αλλά η επικρατέστερη άποψη είναι ότι άσκει τις αρμοδιότητές του σε περιφερειακό επίπεδο. Έτσι εμφανίζεται ως πρόδρομος των δήμων και της κοινοτικής οργάνωσης στις μεταγενέστερες έλληνικές πόλεις. Ο δᾶμος²⁵⁸ είναι «μια όντότητα διοικητική σε τοπικό επίπεδο και με άγροτικό χαρακτήρα» (Lejeune), ένας «οργανισμός για τη διαχείριση της γῆς κάτω από τη δικαιοδοσία της κεντρικής εξουσίας» (Wundsam) ή «το σύνολο των ελεύθερων κατοίκων μιας συγκεκριμένης περιοχής» (Maddoli). Εμφανίζεται ως νομικό πρόσωπο και με την ιδιότητά του αυτή: 1) κατέχει γῆ, την οποία εκμεταλλεύεται ή διαθέτει για χρήση (onato paro damo). Οι γαῖες που συνδέονται με το δᾶμο εμφανίζονται στις πινακίδες ως koto(i)na(= κτοῖναι)²⁵⁹ και όσοι παίρνουν τμήματα για χρήση χαρακτηρίζονται kotoneta (= κτοινέται). 2) παρουσιάζεται ως σύνολο και εκφέρει την άποψή του σε περίπτωση άμφισβητήσεων για τόν κάτοχο ή δικαιούχο μιας συγκεκριμένης έδαφικής έκτασης. Άλλοτε στην ιδιότητα αυτή εκπροσωπείται από τους kotonooko (= κτοينوῦχοι), που έπαιζαν το ρόλο ενός διοικητικοῦ συμβουλίου (conseil d'administration) του δάμου από 12 μέλη (Lejeune). Οι τελευταῖοι φαίνεται ότι, εκτός από εκτάσεις του δάμου καθώς και άλλες γαῖες που κατείχαν, ήταν κάτοχοι και ιδιωτικής γῆς και έπομένως διέθεταν σημαντική έπιρροή στην ὕπαιθρο. 3) παρουσιάζεται σε καταλόγους προσφορών σε ιερά. 4) υπάγεται στην κεντρική διοίκηση και είναι υπεύθυνος για την καταβολή εισφορών.

Στο δᾶμο ανήκουν διάφορες κατηγορίες προσώπων, ανάμεσα στις όποιες και οι opidamijo (έπιδάμιοι), που έχουν καθῆκον την επίβλεψη των ζώων που ανῆκαν στην κοινότητα. Οι δᾶμοι ασφαλώς συνδέονταν και με τις τοπικές περιφέρειες (έπαρχίες) του μυκηναϊκού κράτους. Για την Πύλο υπάρχει ή τάση στην έρευνα να ταυτισθουν με τους δάμους οι 16 έπαρχίες που είναι γνωστές από τις πινακίδες. Άν εξετασθουν όμως αυτές οι έπαρχίες σε σχέση με τη συνολική έκταση του βασιλείου της Πύλου και με τα μέτρα των δήμων της 1ης χιλιετίας, ή έκτασή τους είναι ὑπερβολικά μεγάλη και είναι έπομένως πιθανό ότι οι δύο έννοιες δέν συμπίπτουν, αλλά οι δᾶμοι κατείχαν μικρότερη έδαφική περιοχή από τις περιφέρειες.

Άπό την παραπάνω έπισκόπηση είναι φανερό ότι, παρά την έλλειπτικότητα που παρουσιάζουν, οι πληροφορίες σχετικά με το μυκηναϊκό δᾶμο είναι αρκετά διαφωτιστικές και βοηθουν για να κατανοηθουν καλύτερα οι ρίζες και ή σημασία του θεσμοῦ των μεταγενέστερων δήμων.

Ένα ενδιαμέσο στάδιο ανάμεσα στη μυκηναϊκή περίοδο και στη μεταγενέστερη εξέλιξη της έννοιας του δάμου ή δήμου προσφέρουν τα όμηρικά έπη, όπου ο όρος παρουσιάζεται ήδη με τη διπλή σημασία που έχει στα κατοπινά χρόνια, δηλ. την τοπική από τη μια μεριά και την πολιτική (λαός, populus) από την

άλλη. Τόσο στον Όμηρο όσο και στις φιλολογικές πηγές της αρχαϊκής περιόδου, δῆμος σημαίνει τὸ σύνολο τῶν ἐλεύθερων πολιτῶν, χωρίς τὴν ταξικὴ ἔννοια ποὺ ἀποκτᾷ ἀργότερα (οἱ κατώτερες τάξεις, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀριστοκρατία). Ἡ πολιτικὴ σημασία, ποὺ ταυτίζει τὸ δῆμο μὲ τὴν πόλιν, εἶναι ἓνα παράγωγο τῆς πρώτης, τοπικῆς σημασίας²⁶⁰.

4. Συμπεράσματα

Ἐπιστρέφοντας στὴν ἀφετηρία τῆς ἔρευνας τῶν ροδιακῶν δήμων, δηλ. τοῦ χαρακτήρα καὶ τοῦ ρόλου τους μέσα στὰ πλαίσια τῆς ροδιακῆς πολιτείας, καὶ πρὶν καταλήξουμε σὲ τελικὰ συμπεράσματα, εἶναι χρήσιμο νὰ γίνῃ μιὰ σύντομη ἀναδρομὴ στὴν ἐξέλιξη τῶν ροδιακῶν πολιτευμάτων πρὶν καὶ μετὰ τὸ συνοικισμὸ: Στὴν ὕστερη μυκηναϊκὴ περίοδο, ἂν καὶ δὲν ἔχει ἐντοπισθῇ ἀνακτορικὸ κέντρο οὔτε ἀρχεῖο πινακίδων, ἡ μυθικὴ παράδοση ἐνισχύει τὴν πιθανότητα γιὰ ὑπαρξὴ ἐνὸς συγκεντρωτικοῦ βασιλείου, τοῦ τύπου τῆς Πύλου καὶ τῆς Κνωσοῦ. Στὰ μεταμυκηναϊκὰ χρόνια, τὰ πολιτεύματα τῶν τριῶν πόλεων ἀκολουθοῦν τὴν ἐξέλιξη τὴν κοινὴ σὲ ὅλες τὶς ἐλληνικὲς πόλεις-κράτη, ἀπὸ τὴ βασιλεία τοῦ ὁμηρικοῦ τύπου στὴν ὀλιγαρχία καὶ τὴν τυραννίδα. Δημοκρατικὰ πολιτεύματα ἐγκαθιδρύονται στὸν 5ο αἰ., κάτω ἀπὸ ἀθηναϊκὴ ἐπιρροὴ καὶ ἐπίδραση. Ἡ νέα ἐνιαία ροδιακὴ πολιτεία ἄρχισε τὴ λειτουργία της κάτω ἀπὸ σπαρτιατικὴ ἡγεμονία, καὶ ὀρισμένα ὀλιγαρχικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς πρώτης αὐτῆς περιόδου διατηρήθηκαν στὸ μεταγενέστερο δημοκρατικὸ πολίτευμα τῆς Ρόδου²⁶¹. Στὸν 4ο αἰ. παρατηρεῖται μιὰ συχνὴ ἐναλλαγὴ δημοκρατικῆς καὶ ὀλιγαρχικῆς διακυβέρνησης, ἔως τὴν ἐποχὴ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου²⁶².

Τὴ νεώτερη ἔρευνα ἀπασχόλησε τὸ πρόβλημα, πότε πρέπει νὰ τοποθετηθῇ ἡ ἀρχὴ τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο τῆς ἀκμῆς. Οἱ βασικὲς καὶ ἀντίθετες μεταξὺ τους θεωρίες τῶν G. Pugliese Carratelli καὶ P. Fraser²⁶³ τοποθετοῦν τὴν ἵδρυση τοῦ ροδιακοῦ πολιτεύματος, ἢ πρώτη στὴν περίοδο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ ἢ δεύτερη στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα, ἀμέσως μετὰ τὴν πτώση τῆς πρώτης ὀλιγαρχίας. Δικαιολογημένα καὶ μὲ ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα ὁ Fraser ἀντέκρουσε τὴν ἄποψη τοῦ Carratelli, ὅτι τὸ ροδιακὸ πολίτευμα μετὰ τὸ συνοικισμὸ στὸ σύνολό του εἶναι δημιούργημα τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γίνῃ δεκτὸ ὅτι τὸ πολίτευμα αὐτὸ εἶναι συνολικὰ ἀποτέλεσμα μιᾶς συγκεκριμένης ἱστορικῆς στιγμῆς, ἀλλὰ ὅτι ἀντίθετα εἶναι προῖον μιᾶς ἀρκετὰ μακρᾶς ἱστορικῆς ἐξέλιξης. Οἱ πρώτες θεμελιώδεις βάσεις πρέπει νὰ μπῆκαν ἀμέσως μετὰ τὸ συνοικισμὸ, κάτω ἀπὸ ὀλιγαρχικὸ πολίτευμα. Ἡ δημοκρατικὴ ἐπανάσταση τοῦ 395 καὶ ἡ περίοδος τῆς 2ης Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας πρέπει νὰ ἔφεραν ὀρισμένες δημοκρατικὲς μεταρρυθμίσεις, εἶναι ὅμως ἄγνωστο τί ἐπέζησε ἀπ' αὐτὲς μέσα ἀπὸ τὴν ὀλιγαρχία τῆς καρικῆς περιόδου ἔως τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅταν ἀρχίζει

μια όμαλή και άδιατάρακτη εξέλιξη του ροδιακού πολιτεύματος. Παρά τις αλληλοσυγκρουόμενες απόψεις για την έκταση και το βαθμό του βασιλικού ενδιαφέροντος για τη Ρόδο, ή γενικώτερη πολιτική του 'Αλεξάνδρου και τὰ παραδείγματα από άλλες έλληνικές πόλεις²⁶⁴ καθιστούν άπίθανο ότι δέν είχε καμμιά επίδραση στην πορεία του πολιτεύματος της Ρόδου. Πιθανώτερο είναι ότι ή μετριοπαθής δημοκρατία που χαρακτηρίζει τὰ χρόνια της άκμης έχει την άφετηρία της σ' αυτή την περίοδο. Πιθανά παραδείγματα δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων στα χρόνια αυτά είναι ή εμφάνιση δημοτικών για πρώτη φορά σέ επιγραφικά κείμενα, που χρονολογούνται γύρω στο 325 π.Χ.²⁶⁵, και ή έναρξη ετήσιων καταλόγων των ιερέων του Ποσειδώνος 'Ιππίου στη Λίνδο και της 'Αθηνᾶς στην Κάμειρο²⁶⁶. 'Η εξέλιξη όμως δέν συμπληρώνεται στα χρόνια του 'Αλεξάνδρου, αλλά συνεχίζεται και αργότερα. Όπως παρατήρησε ό Momigliano²⁶⁷, ή είσοδοχ ή δούλων κατά την πολιορκία του Δημητρίου στην κατηγορία των πολιτών, πρέπει νά έφερε όρισμένες ανακατατάξεις στη λειτουργία της πολιτείας. Περισσότερες μαρτυρίες οδηγούν στο συμπέρασμα ότι μετά την πολιορκία και μέσα στο πρώτο μισό του 3ου αϊ. έγιναν μεταρρυθμίσεις, που έδωσαν πιθανώτατα τελειωτική μορφή στην όργάνωση του ροδιακού κράτους και των τριών πόλεων που το αποτελούσαν: οί επιγραφές IG 694 και 695²⁶⁸, που έχουν χρονολογηθῆ από τη μορφή των γραμμάτων στις αρχές του 3ου αϊ.²⁶⁹, μαρτυρούν μεταβολές που συμβαίνουν στην πόλη της Καμείρου μέσα στα πλαίσια της ενιαίας ροδιακής πολιτείας. 'Η πρώτη φανερώνει μια αναδιοργάνωση των κοινοών και μια αλλαγή στον τρόπο εκλογής των μαστρών²⁷⁰, ενώ ή δεύτερη μια ανακατάταξη στο σύστημα διαίρεσης των πολιτών σέ φυλές, συννομές και πάτρες²⁷¹. 'Εξ άλλου ό Carratelli²⁷² διατυπώνει την άποψη, στηριγμένη σέ επιγραφικά τεκμήρια, ότι γύρω στο έτος 279, που αρχίζει ό κατάλογος των δαμιουργών, πρέπει νά έγιναν σημαντικές μεταβολές στην έσωτερική πολιτική όργάνωση της Καμείρου. Για τη Λίνδο ό Fraser²⁷³ διαπιστώνει, από την έρευνα της έναλλαγής των ιερέων στον κατάλογο της Λινδίας 'Αθηνᾶς με βάση τη «règle triennale», μια αναδιοργάνωση των δήμων μέσα στις τρεις ομάδες ή «φυλές», που πρέπει νά έγινε μετά το 326 και πριν από τὰ έτη 228-216 π.Χ. Είναι πιθανό ότι ή μεταβολή στη Λίνδο έγινε στην ίδια περίπου εποχή με τις ανάλογες της Καμείρου. Τέλος ή σποραδική για πρώτη φορά στο πρώτο μισό του 3ου αϊ. δήλωση της υίοθεσίας στα επιγραφικά κείμενα²⁷⁴, είναι μια ακόμη απόδειξη για μεταβολές στη λειτουργία της πολιτείας και οδηγεί στο ίδιο συμπέρασμα, ότι δηλ. στον 3ο αϊ. γίνονταν ακόμη ανακατατάξεις πολιτικές και ότι πιθανώς τότε πήρε την όριστική του φυσιογνωμία το έλληνιστικό πολίτευμα της Ρόδου.

'Απομένει το πρόβλημα, πότε οργάνώθηκαν οί δήμοι μέσα στα πλαίσια της ροδιακής πολιτείας. Με την προϋπόθεση ότι ως στοιχείο δημοκρατικό είναι αποτέλεσμα καθαρά άθηναικής επίδρασης κάτω από δημοκρατικό καθεστώς, οί βασιικές θεωρίες των Fraser και Carratelli²⁷⁵ τοποθετούν την όργάνωση του θε-

σμοῦ, ἡ πρώτη στὶς ἀρχές τοῦ 4ου αἰ., ἡ δεύτερη στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἀργότερα.

Ὅμως, ἂν καὶ οἱ ροδιακοὶ δῆμοι σὲ πολλὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα τῆς λειτουργίας τους πρέπει νὰ εἶχαν ἐπηρεασθῇ ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα τῶν δήμων τῆς Ἀττικῆς, πέρα ἀπὸ τὶς ὁμοιότητες, μιὰ σύγκριση μεταξὺ τους φανερώνει σημαντικὲς διαφορές: ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀττικῶν δήμων εἶναι πολὺ μεγαλύτερος καὶ ἡ μέση ἔκτασή τους μικρότερη ἀπὸ τῶν ροδιακῶν δήμων. Ὅπως φαίνεται παρακάτω ἀπὸ τὸ τοπογραφικὸ μέρος τῆς ἐργασίας μας, ὁ ροδιακὸς δῆμος ἔχει μιὰ μέση ἔκταση ἐνδιάμεση ἀνάμεσα στὴν ἀττικὴ τριττὴ καὶ τὸν ἀττικὸ δῆμο — μὲ βάση μιὰ ἔκταση 2.650 χλμ.² τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς καὶ 1.400 χλμ.² τῆς Ρόδου.

Σχετικὰ μὲ τὸ χρόνον ποὺ σημειώθηκε ἡ ἀθηναϊκὴ ἐπίδραση, ἂν καὶ ἡ τελικὴ ὀργάνωση τῶν δήμων μέσα στὸ ἐνιαῖο κράτος πρέπει νὰ ἔγινε μετὰ τὸ συνοικισμό, ἡ πρώτη ἐπίδραση τοῦ κλεισθένειου συστήματος πρέπει νὰ παρουσιάσθηκε στὶς τρεῖς πόλεις πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὸ συνοικισμό, στὴν περίοδο τῆς ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας, ὅταν ἐπικρατοῦν σ' αὐτὲς δημοκρατικὰ πολιτεύματα²⁷⁶. Ἐξάλλου οἱ δῆμοι τῆς Ρόδου ἀνῆκαν ὅχι μόνο στὸ ἐνιαῖο κράτος, ἀλλὰ καὶ σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις. Ἔτσι μιὰ πρώτη ὀργάνωση τοῦ συστήματος τῶν δήμων κάτω ἀπὸ ἀττικὴ ἐπίδραση, στὰ πλαίσια τῶν τριῶν ἀνεξάρτητων πόλεων, καὶ μιὰ ἀναδιοργάνωσή του μετὰ τὸ συνοικισμό, εἶναι πιθανή²⁷⁷.

Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι οἱ ρίζες τῶν ροδιακῶν δήμων βρίσκονται τὸ νωρίτερον στὸν 5ο αἰ. καὶ ὅτι εἶναι δημιούργημα ἀποκλειστικὰ ἀττικῆς ἐπίδρασης. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἡ κτοίνα, ἕνας θεσμὸς ποὺ ὑπάρχει στὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ καὶ συνδέεται στενὰ μὲ τὸν δᾶμον, ἐπιζῇ στὰ ἱστορικὰ χρόνια μόνο στὴν περιοχὴ τοῦ ροδιακοῦ κράτους. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι καὶ οἱ δύο θεσμοὶ ἔχουν τὴν ἀφετηρίαν τους σὲ μιὰ ἀρχαιότερη παράδοση, ποὺ ἀνεβαίνει στὴ μυκηναϊκὴ περίοδο τοῦ νησιοῦ, τόσο πλούσια τεκμηριωμένη ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα²⁷⁸. Ἐπίσης ὁ ἀριθμὸς 12, ποὺ εἶναι βέβαιος γιὰ τοὺς δήμους τῆς Λινδίας καὶ πιθανὸς γιὰ τὶς δύο ἄλλες πόλεις²⁷⁹, ἀνάγεται σὲ μιὰ πολὺ παλιὰ ἐποχὴ, καὶ διατηρήθηκε ὡς κατάλοιπο σὲ διάφορες περιπτώσεις στὰ ἱστορικὰ χρόνια²⁸⁰. Χαρακτηριστικὰ παραδείγματα εἶναι: γιὰ τὴ μυκηναϊκὴ περίοδο οἱ 12 kotonooko²⁸¹, γιὰ τὴν ὁμηρικὴ καὶ τὴν πρώιμη γενικὰ ἱστορικὴ παράδοση, ποὺ εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι καὶ αὐτὴ ἀνάγεται σὲ ἀκόμη ἀρχαιότερη ἐποχὴ, οἱ 12 βασιλεῖς τῶν Φαιάκων²⁸², ἡ δωδεκάπολις τῆς Ἀττικῆς²⁸³, ἡ διαίρεση τῆς Ἀχαΐας σὲ 12 μέρη²⁸⁴. Ἐπιβιώσεις στὰ ἱστορικὰ χρόνια ἦταν: ἡ ἰωνικὴ δωδεκάπολις, ἡ δωδεκάπολις τῆς Ἐτρουρίας²⁸⁵, οἱ 12 παλαιὲς τριττύες τῆς Ἀττικῆς²⁸⁶, οἱ 12 φυλὲς τῶν Ἡλείων²⁸⁷, τὰ 12 «ἔθνη» τῆς δελφικῆς ἀμφικτιονίας²⁸⁸.

Ἔτσι ὁ ροδιακὸς δᾶμος δὲν εἶναι γέννημα τῆς ἐνιαίας ροδιακῆς πολιτείας, ἀλλὰ κατάλοιπο τοῦ ἀπώτερου παρελθόντος τοῦ νησιοῦ, ποὺ πῆρε νέα ζωὴ σὲ μιὰ συγκεκριμένη περίοδο. Κάτι ἀνάλογο ἔχει ὑποτεθῇ γιὰ τὸν ἀττικὸ δῆμον σὲ σχέση μὲ τὴν κλεισθένεια μεταρρύθμιση²⁸⁹. Ὅπως καὶ στὴν Ἀττικὴ, ὁ τρόπος

καὶ ὁ βαθμὸς τῆς ἐπιβίωσης τοῦ θεσμοῦ, ἕως ὅτου πῆρε τὴ θεμελιώδη σημασία ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὴ μέσα στὸ ἐνιαῖο ροδιακὸ κράτος, εἶναι ἓνα πρόβλημα σκοτεινό, ποὺ θὰ περιμένει ἀκόμη τὴ λύση του. Ἡ κτοίνα δὲν εἶναι πρόδρομος τοῦ δήμου, ἀλλὰ ἓνας θεσμὸς μὲ κοινὴ ἀφετηρία, ποὺ συνυπάρχει μετὰ τὸ συννοικισμὸ στὴ Ρόδο ὡς τοπικὴ μονάδα, μέσα στὰ πλαίσια ἐνὸς δήμου²⁹⁰, ἕως ὅτου ἐκφυλίζεται σὲ ἔνωση μὲ καθαρὰ θρησκευτικὸ χαρακτήρα²⁹¹.

5. Πίνακας τῶν ροδιακῶν δήμων. Σχόλια. Τοπογραφικὰ προβλήματα τῶν δήμων τῆς Ρόδου, ἰδιαίτερα τῆς Ἰαλυσίας

Ὁ πίνακας τῶν ἀρχαίων ροδιακῶν δήμων ποὺ ἀκολουθεῖ (βλ. τὶς ἐπόμενες σελίδες 68 καὶ 69) στηρίζεται στὰ τελευταῖα δεδομένα τῆς ἔρευνας.

Ὁ πίνακας συνοδεύεται ἀπὸ λεπτομερῆ σχόλια μὲ παραπομπές, ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἐξαντλήσουν ὅ,τι εἶναι γνωστὸ σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτό.

Στὴ συνέχεια ἐξετάζονται τὰ τοπογραφικὰ προβλήματα τῶν ροδιακῶν δήμων, μὲ κατάληξιν τὴν Ἰαλυσίαν, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τοῦ ἐπόμενου κεφαλαίου.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΡΟΔΙΑΚΩΝ ΔΗΜΩΝ*

ΠΟΛΗ ΟΠΟΥ ΑΝΗΚΕΙ Ο ΔΗΜΟΣ	ΘΕΣΗ ΔΗΜΟΥ			
	ΡΟΔΟΣ	ΝΗΣΙΑ	ΠΕΡΑΙΑ	ΑΓΝΩΣΤΗ
ΙΑΛΥΣΟΣ				
1. 'Αστυπαλαιεῖς	X			
2. Βρυγινδάριοι	X			
3. Δαματρίεῖς	X			
4. 'Ιστάνιοι	X			
5. Νεοπολίται	X			
6. Πολῖται	X			
7. Ποντωρεῖς	X			
8. Σιβύθιοι	X			
9. 'Υπερεγχεῖς	X			
10. 'Ερινα(ι)εῖς				X
11. Κρυασσεῖς			X	
12. Τ - - - ?				X
ΚΑΜΕΙΡΟΣ				
1. Κυμισαλεῖς	X			
2. Λέλιοι	X			
3. Παλαιοπολίται	X			
4. Ρογκίδαι	X			
5. 'Αμνίστιοι	(;)			
6. 'Αριοι	(;)			
7. Εὐριάδαι	(;)			
8. 'Ηριεῖς	(;)			
9. Λοξίδαι	(;)			
10. Πλάριοι	(;)			
11. Σιλύριοι	(;)			
12. Φαγαῖοι	(;)			
13. Βυβάσσιοι			X	
14. Εὐθηνῖται			X	
15. Θυσσανούντιοι			X	
16. Κασαρεῖς			X	
17. Τλῶιοι			X	
18. Τύμνιοι			X	
19. Χαλκῆται		Χάλκη		

* X = προσδιοριστικὸ τῆς γεωγραφικῆς θέσης τοῦ δήμου

(;) = ἀβέβαιη ἡ θέση

? = ἀβέβαιη ἡ ὑπαρξὴ ἢ ὁ τύπος τοῦ ὀνόματος

; = ἀβέβαιη ἡ τοποθέτηση σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις

ΠΟΛΗ ΟΠΟΥ ΑΝΗΚΕΙ Ο ΔΗΜΟΣ	ΘΕΣΗ ΔΗΜΟΥ			
	ΡΟΔΟΣ	ΝΗΣΙΑ	ΠΕΡΑΙΑ	ΑΓΝΩΣΤΗ
ΛΙΝΔΟΣ				
1. Ἀργεῖοι	X			
2. Βουλίδαι	X			
3. Βράσιοι	X			
4. Δρυῖται	X			
5. Καμύνδιοι	X			
6. Καττάβιοι	X			
7. Κλάσιοι	X			
8. Λαδάρμοι	X			
9. Λινδοπολῖται	X			
10. Νεττίδαι	X			
11. Πάγιοι	X			
12. Πεδιεῖς	X			
13. Ἄμιοι ;			X	
14. Φύσκιοι			X	
15. Ἀρκασ(ε)ιεῖς ;		Κάρπαθος		
16. Βρυκούντιοι ;		»		
17. Καρπαθιοπολῖται ;		»		
18. Νισύριοι ? ;		»		
19. Σάριοι ? ;		»		
ΑΓΝΩΣΤΗ				
1. Βοσπορανοί ?			(;)	
2. Κεδρεᾶται			X	
3. Κοτεῖται ?			(;)	
4. Λωσσεῖς			(;)	
5. Πατυρεῖς			(;)	
6. Σ - - ?			(;)	
7. Ὑγασσεῖς			X	
8. Τήλιοι		Τῆλος		
9. Νισύριοι		Νίσυρος		
10. Κάσιοι		Κάσος		
11. Νάσ(σ)ιοι				X
12. ΥΝΕΙΤΑ ?			(;)	
13. Ἰδύμιοι ?			X	
14. Καλλιπολ(ε)ῖται ?			X	
15. ΑΡΧ ?				X
16. ΚΛΑΡΟ ?				X
17. ΣΕΡΜΙ ?				X

Πηγές για τὸ ὄνομα, τὴ θέση καὶ τὴν ὑπαγωγὴ τῶν ροδιακῶν δήμων εἶναι ὅλες οἱ ἐπιγραφές ποὺ μνημονεύουν ροδιακὰ δημοτικά ἢ δήμους, κυρίως ὅμως ὁρισμένες ποὺ εἶναι ἰδιαίτερα διαφωτιστικές γιὰ τοὺς δήμους μιᾶς συγκεκριμένης ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις ἢ μιᾶς περιοχῆς τοῦ ροδιακοῦ κράτους²⁹² ἢ γιὰ τὸ σύνολο τῶν δήμων. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές ποὺ εἶχαν ἤδη περιληφθῇ στὸ ἄρθρο Rhodos τοῦ Hiller (746 κέ.), ἰδιαίτερα σημαντική, μὲ νέα στοιχεῖα γιὰ τοὺς δήμους καὶ τῶν τριῶν πόλεων, εἶναι ἡ πρώτη ἐλληνιστική ἐπιγραφή Tit. Cam. App. 20+19 (ClRh II 238-239 ἀρ. 150-151 καὶ 247 ἀρ. 186· βλ. ἐδῶ πίν. 1β), κατάλογος θεωρῶν στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀταβυρίου Διός²⁹³. Ροδιακὰ δημοτικά περιέχει καὶ ὁ κατάλογος τῶν προφατῶν Blinkenberg, Lindiaka VIII 10 κέ. (Carratelli, SER 5, 1ος αἰ. π.Χ.)²⁹⁴. Γιὰ τοὺς δήμους τῆς Περαιᾶς διαφωτιστικὸ εἶναι τὸ ἐπιγραφικὸ ὕλικὸ ποὺ ἔχει δημοσιευθῇ στοὺς Fraser-Bean 2 κέ., καὶ ἰδιαίτερα αὐτὸ ποὺ δημοσίευσαν οἱ G. Bean καὶ J. Cook, BSA 52, 1957, 75 κέ. (προπάντων οἱ ἐπιγραφές 10 καὶ 11)²⁹⁵.

Ἀπὸ τοὺς δήμους ποὺ εἶναι ἀβέβαιοι καὶ δὲν μποροῦν νὰ τοποθετηθοῦν ἢ νὰ ἐνταχθοῦν κάπου, ὁρισμένοι εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ συντομογραφίες ποὺ ἀπαντοῦν σὲ καταλόγους ὀνομάτων, ὅπως συνηθίζεται κυρίως στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους²⁹⁶. Τέτοιες εἶναι οἱ συντομογραφίες *APX*, *ΚΛΑΡΟ* καὶ *ΣΕΡΜΙ*²⁹⁷. Ἀβέβαιη εἶναι ἡ θέση στὴ Ρόδο ἢ στὴν Περαιᾶ, καθὼς καὶ ἡ ὑπαγωγὴ σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις, τοῦ δημοτικοῦ *Νάσ(σ)ιος*, ποὺ μαρτυρεῖται ἀπὸ ἐπιγραφές τῆς πόλεως Ρόδου²⁹⁸.

Ἀπὸ τοὺς βέβαιους ὡς τώρα δήμους τῆς Περαιᾶς, οἱ *Κεδρεᾶται* καὶ οἱ *Υἱασσεῖς* δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐνταχθοῦν σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις²⁹⁹. Ὁ ἀβέβαιος ὡς τώρα δῆμος *Πατυρέων*³⁰⁰ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ὡς τύπος καὶ ὡς ροδιακὸς δῆμος ἀπὸ τὰ παρακάτω νέα ἐπιγραφικὰ στοιχεῖα:

1. Μουσ. Ρόδ. Ε 1260. Πίν. 1α.

Ὁρθογώνια στήλη ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο, μὲ ὀριζόντια ἐπίστεψη, κυμάτιο καὶ γόμφο κάτω. Τόπος εὐρ.: πόλη Ρόδος, νεκρόπολη Ἀγ. Τριάδας (Κιζιλ Τεπέ), οἰκόπεδο I. Καστελλοριζιοῦ, σὲ δεύτερη χρῆση (1977)³⁰¹. Ὑψ. 0,93 (χωρὶς τὸ γόμφο), πλ. 0,286-0,312, πᾶχ. 0,072-0,084 μ. Γράμματα δευτέρου μισοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Ὑψ. γραμμ. 0,013-0,0155 μ. (τὸ θ, ο καὶ χ = 0,01-0,011 μ.).

Τεισίμαχος
Λυκομήδευς
καθ' ὑοθεσίαν δὲ Σιμία
Πατυρεὺς

2. Μουσ. Ρόδ. Ε 1323. Πίν. 1γ.

Κάτω μέρος ὀρθογώνιας ἐπιτύμβιας στήλης ἀπὸ λάρτιο, μὲ κυμάτιο καὶ γόμφο κάτω. Τόπος εὐρ.: περισυλλογὴ ἀπὸ ἀπορρίμματα (μπάζα) στὰ πε-

ρίχωρα τῆς πόλης Ρόδου. Σωζ. ὕψ. (χωρὶς τὸ γόμφο) 0,25, πλ. 0,395, πᾶχ. 0,12-0,13 μ. Γράμματα πρώτου μισοῦ 2ου αἰ. π.Χ.(;). Ὑψ. γραμμ. 0,021-0,023 μ.

[ὁ δεῖνα]

Φιλοπο [- -]

Πατυρεὺς

3. Μουσ. Ρόδ. Ε 1210.

Ὁρθογώνια ὀστεοθήκη ἀπὸ λάρτιο, μὲ τὸ κάλυμμά της. Τόπος εὔρ.: νοτιο-δυτικὴ νεκρόπολη πόλης Ρόδου, οἰκόπεδο Γεωργ. Καλαῖτζῆ (1977). Μῆκ. 0,405, πλ. 0,315, ὕψ. (μὲ τὸ κάλυμμα) 0,28 μ. Ὑστεροελληνιστικὴ ἐπιγραφή. Γράμματα 1ου αἰ. π.Χ. Ὑψ. γραμμ. 0,015-0,02 μ.

Θευφάνεως

Τιμακρίτου

Πατυρέως

Μία *Πατυρίς*, σύζυγος ἐνὸς Καρπαθιοπολίτα, μαρτυρεῖται σὲ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή, πρόσφατο εὑρημα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς πόλης Ρόδου. Μὲ τὴ συντομογραφία *Πατυ(ρέων)* ἀναγνωρίζω τὸ δημοτικὸ στὴν ἀδημοσίευτη ἐπιγραφή Ε 1498³⁰². Νομίζω, τέλος, ὅτι τὸ ἴδιο πρέπει νὰ συμπληρωθῇ στὸ στίχο 6 τῆς ἐπιγραφῆς BSA 52, 1957, 78-79 ἀρ. 10 (SEG 18, 1962, 445), ποὺ εἶχε δημιουργήσει πρόβλημα στοὺς ἐκδότες της. Νομίζω ἐπίσης ὅτι καὶ τὰ ἄλλα γεωγραφικὰ ὀνόματα ποὺ περιλαμβάνονται στὴν ἴδια ἐπιγραφή καὶ τὴ σχετικὴ μὲ αὐτὴ, τὴ δημοσιευμένη στὸ BCH 10, 1886, 430 ἀρ. 6³⁰³, ἀνήκουν σὲ ροδιακοὺς δῆμους, δηλ. τὸ ἀμφίβολο ὡς τύπος *Κοτεῖτ[ας]* ἢ *[ης]*, τὸ *Λωσσεὺς* καὶ τὸ *Πεδιεύς*. Τὸ τελευταῖο θεωρῶ πιθανώτερο ὅτι εἶναι ὁ λινδιακὸς δῆμος τῆς Ρόδου καὶ ὄχι κάποιος δῆμος ἢ θέση στὴν Περαιά³⁰⁴. Ἀβέβαιο εἶναι τὸ *ἸΝΕΙΤΑ* —ροδιακὸ δημοτικὸ ἢ τόπος τῆς ὑποτελοῦς Περαιάς;— ποὺ ἔχνη του σώζονται στὸ στίχο 1 τῆς ἐπιγραφῆς BSA, ὁ.π. ἀρ. 11³⁰⁵. Ἀμφίβολη εἶναι ἐπίσης ἡ ὕπαρξη στὴ ροδιακὴ Χερσόνησο ἐνὸς δήμου *Βοσπορανῶν*, ποὺ οἱ ἀδελφοὶ Χαβιαρᾶ συμπεραίνουν ἀπὸ τὸ συνδυασμὸ τοῦ νεώτερου τοπωνύμιου Πούσπουρνου (*Bozburun*) μὲ τὴ συντομογραφία *β[ο]*^N μιᾶς ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὴν περιοχὴ καὶ τὸ ἐθνικὸ *Βοσπορανός* ἀπὸ τὴν πόλιν τῆς Ρόδου. Τὸ τελευταῖο ὅμως εἶναι βέβαιο ὅτι ἀναφέρεται στὸ Βόσπορο τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἐνῶ ἡ συντομογραφία εἶναι πιθανώτερο ὅτι ἔχει σχέση μὲ ἄλλον ἄγνωστο ἢ γνωστὸ ροδιακὸ δῆμο³⁰⁶.

Ἀπὸ τοὺς ἄλλους γνωστοὺς δῆμους τῆς Περαιάς, δύο ἀποδίδονται στὴ Λίνδο: *Φυσκιῶν* μὲ βεβαιότητα καὶ *Ἀμίων* μὲ πιθανότητα³⁰⁷.

Στὴν Ἰαλυσοὶ ἀνήκει ὁ δῆμος *Κρυασσέων*³⁰⁸, ἐνῶ ὁ δῆμος *Ἐρινα(ι)έων*, ποὺ σύμφωνα μὲ τὴν ἴδια πηγὴ ἀνήκει στὴν Ἰαλυσοὶ, μετὰ τὴν ἀποδέσμευση τοῦ νεώτερου τοπωνυμίου *Erine*, δὲν εἶναι πιὰ βέβαιο ὅτι βρισκόταν στὴν Περαιά³⁰⁹.

Ἀπὸ τοὺς δῆμους τῆς Καμείρου, στὴν Περαιά βρίσκονταν μὲ βεβαιότητα οἱ παρακάτω: *Βυβάσσιοι, Εὐθηνῖται, Θουσσανούντιοι, Κασαρεῖς, Τλῶιοι καὶ Τύμνιοι*³¹⁰.

Ἀπὸ τοὺς νησιωτικοὺς δῆμους, οἱ «πρόσθετοι»: δῆμος *Τηλίων, Νισυρίων καὶ Κασίων* δὲν εἶναι βέβαιο ἂν εἶχαν ἐνταχθῇ σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις καὶ ἂν ναί, σὲ ποιὰν ὁ καθένας ἀπ' αὐτοὺς³¹¹. Ὑπάρχει ἔτσι τὸ πρόβλημα, πῶς οἱ παραπάνω δῆμοι καὶ πιθανῶς ὁρισμένοι τῆς Περαιάς, ποὺ δὲν ἔχουν ὥς τώρα καταταχθῇ σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις, ἐντάσσονταν στὸ ὅλο σύστημα τῶν δῆμων καὶ πῶς συμμετεῖχαν στὴ λειτουργία τῆς ροδιακῆς πολιτείας. Ὑπάρχουν δύο δυνατότητες: 1) ἡ γενικώτερα ἀποδεκτὴ, ὅτι γιὰ λόγους εὐρυθμίας καὶ γενικώτερης λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος, κάθε δῆμος ἦταν ἐνταγμένος σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις· ἂν καὶ ἡ περίπτωση αὕτη εἶναι πιθανή, δὲν ἔχουν προσκομισθῇ ὥς τώρα ἀναμφισβήτητες ἀποδείξεις. 2) ὅτι οἱ «πρόσθετοι» δῆμοι, δηλ. αὐτοὶ ποὺ δημιουργήθηκαν σὲ μιὰ μεταγενέστερη περίοδο, μὲ τὴν ἐνσωμάτωση τῶν ἀντίστοιχων ἐδαφῶν στὸ κυρίως ροδιακὸ κράτος³¹², δὲν ἐντάχθηκαν σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις³¹³, ἀλλὰ ἔμειναν ἔξω ἀπ' αὐτές, συμμετέχοντας στὴ λειτουργία τῆς ροδιακῆς πολιτείας μὲ μιὰ ρύθμιση γιὰ τὴν ὁποία δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα.

Μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα τῆς ἔρευνας νομίζω ὅτι δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἀποφανθῇ κανένας μὲ βεβαιότητα γιὰ καμμιά ἀπὸ τὶς δύο δυνατότητες.

Ἀπὸ τοὺς ἄλλους νησιωτικοὺς δῆμους, οἱ *Χαλκῆται* ἀνήκαν στὴν Κάμειρο³¹⁴.

Ἰδιαιτέρες σχέσεις μὲ τὴ Λίνδο εἶχαν οἱ δῆμοι τῆς Καρπάθου³¹⁵. Βέβαιοι εἶναι οἱ Ἀρκασειεῖς ἢ Ἀρκασιεῖς³¹⁶, οἱ *Βρυκούντιοι*³¹⁷ καὶ οἱ *Καρπαθιοπολῖται*. Προβληματικὴ εἶναι ἡ ὑπαρξὴ δύο ἀκόμη δῆμων: ἡ ὑπαρξὴ δῆμου μὲ τὸ ὄνομα *Νισύριοι* στὴν Κάρπαθο, διαφορετικοῦ ἀπὸ τὸν ὁμώνυμο τοῦ νησιοῦ Νίσυρος, ὑποτέθηκε³¹⁸ μὲ βάση α) τὴ μαρτυρία τοῦ Στράβωνα ὅτι ἡ Κάρπαθος ὑπῆρξε κάποτε τετράπολις καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς πόλεις ὀνομαζόταν Νίσυρος³¹⁹, καὶ β) τὴν ἐπιγραφή IG 1035 (SGDI 4323)³²⁰ ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Ποσειδῶνος Πορθμίου, ὅπου μνημονεύεται ἓνας ἱεραγωγὸς ποὺ ἔχει τὸ δημοτικὸ Νισύριος, μαζί μὲ δύο Βρυκουντίους. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ μαρτυρία τοῦ Στράβωνα εἶναι ἀμφίβολη καὶ ὅπωςδὴποτε ἀναφέρεται σὲ ἓνα μακρινὸ παρελθόν, σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιγραφή ἔχει παραβλεφθῇ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἱεραγωγοὶ ἐκλέγονται ἀπὸ τὸν σύμπαντα δᾶμον καὶ ἡ λατρεία τοῦ Ποσειδῶνος Πορθμίου ἔχει παρροδιακὸ χαρακτήρα³²¹.

Ἐξάλλου στίς ἐπιγραφὰς τῆς Ρόδου δὲν ὑπάρχει καμμιά ἔνδειξη γιὰ μιὰ διάκριση ἀνάμεσα στοὺς Νισυρίους τῆς Νισύρου καὶ τοὺς ὑποθετικούς τῆς Καρπάθου, καὶ αὐτὸ κάνει τὴν ὑπόθεση ἀκόμη περισσότερο ἀμφίβολη. Οἱ *Σάριοι* μνημονεύονται στοὺς ἀθηναϊκοὺς φορολογικοὺς καταλόγους³²² καὶ ἐπομένως στὸν 5ο αἰ. ἀποτελοῦσαν ξεχωριστὴ κοινότητα. Τὸ τοπικὸ *Σάριος* εἶναι στὴν ὕστερη ἐλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ περίοδο γνωστὸ ἀπὸ δύο ἐπιγραφὰς τοῦ Βρυ-

κούντα³²³, στὶς ὁποῖες τὸ κύριο ὄνομα τῶν προσώπων δὲν συνοδεύεται ἀπὸ πατρώνυμο³²⁴, ἐνῶ στὴν πρώτη ὑπάρχει ὁ χαρακτηρισμὸς ἐγγενής. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ καθιστοῦν ἀμφίβολο ἂν τὸ Σάριος εἶναι ροδιακὸ δημοτικόν³²⁵.

Ἀπὸ τοὺς δήμους τῆς Καμείρου³²⁶, μὲ βεβαιότητα ἢ μεγάλη πιθανότητα μποροῦν νὰ τοποθετηθοῦν σήμερα πάνω στὴ Ρόδο οἱ: Κυμισαλεῖς, Λέλιοι, Παλαιοπολιῖται, Ρογκίδαι, Ρογκίδαι ἢ Ρυγχίδαι. Οἱ πρῶτοι ἔχουν πρὸ πολλοῦ πειστικὰ τοποθετηθῇ στὴ σημερινή περιοχή τῆς Κυμισάλας, γνωστῆς γιὰ τὰ πλούσια ἀρχαιολογικά της εὐρήματα³²⁷. Οἱ Λέλιοι, μετὰ τὴν ἀποδέσμευση τοῦ λινδιακοῦ δήμου Καμυνδίων ἀπὸ τὴν περιοχή τοῦ χωριοῦ Ἀπόλλωνα³²⁸, μποροῦν νὰ τοποθετηθοῦν σχεδὸν μὲ βεβαιότητα στὴν περιοχή τοῦ σημερινοῦ τοπωνύμιου Λέλος³²⁹. Ἔτσι τροποποιοῦνται ἐλαφρὰ τὰ ὅρια Καμιρίδος καὶ Λινδίας, στὴν πρώτη ἀπὸ τὶς ὁποῖες περιλαμβάνεται τῶρα ἡ περιοχή τῆς κοινότητος Ἀπόλλωνα (πρβλ. τὸ χάρτη Hiller, Rhodos 754 εἰκ. 3, μὲ αὐτὸν τῆς εἰκ. 2 σ' αὐτὴ τὴν ἐργασία). Οἱ Παλαιοπολιῖται, μὲ βάση κυρίως τὶς ἐπιγραφές Tit. Cam. Suppl. 157a καὶ 157b, ἀνήκουν στὴν Κάμειρο καὶ ὄχι στὴν Ἰαλυσό, ὅπως εἶχε ὑποθέσει ὁ Hiller. Ὁ Carratelli³³⁰ ὑποθέτει ὅτι εἶναι ὁ ἀστικὸς δῆμος

Εἰκ. 2. Τὰ ὅρια τῶν τριῶν ἀρχαίων ροδιακῶν πόλεων.

τῆς Καμείρου, ἀνάλογα μὲ τοὺς δήμους *Πολῖται* καὶ *Νεοπολῖται* τῆς Ἰαλυσοῦ³³¹. Οἱ Ρογκίδαι τοποθετοῦνται στὴν περιοχὴ τοῦ χωριοῦ Ἐμπωνα. Μὲ πιθανότητα τοποθετοῦνται στὴν ἴδια περιοχὴ καὶ οἱ Ἄριοι³³². Στὴν Κάμειρο ἀνήκουν ἀκόμη οἱ δῆμοι Ἀμνίστιοι, Εὐριάδαι, Ἡριεῖς, Λοξίδαι, Πλάριοι, Σιλύριοι καὶ Φαγαῖοι, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι βέβαιο ἂν βρίσκονταν στὴ Ρόδο ἢ τὴν Περαία. Μὲ βάση τὶς ὑποθέσεις ὅτι σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις ὑπῆρχαν 12 δῆμοι πάνω στὸ νησί³³³ καὶ ὅτι εἶναι γνωστοὶ ὅλοι οἱ δῆμοι τῆς Καμείρου στὴν Περαία³³⁴ (6), θὰ μπορούσαν οἱ παραπάνω δῆμοι, μαζί μὲ τοὺς Ἀρίους, νὰ προστεθοῦν στοὺς τέσσερις πρώτους, ὥστε νὰ ἀποτελεσθῇ ὁ ἀριθμὸς 12³³⁵.

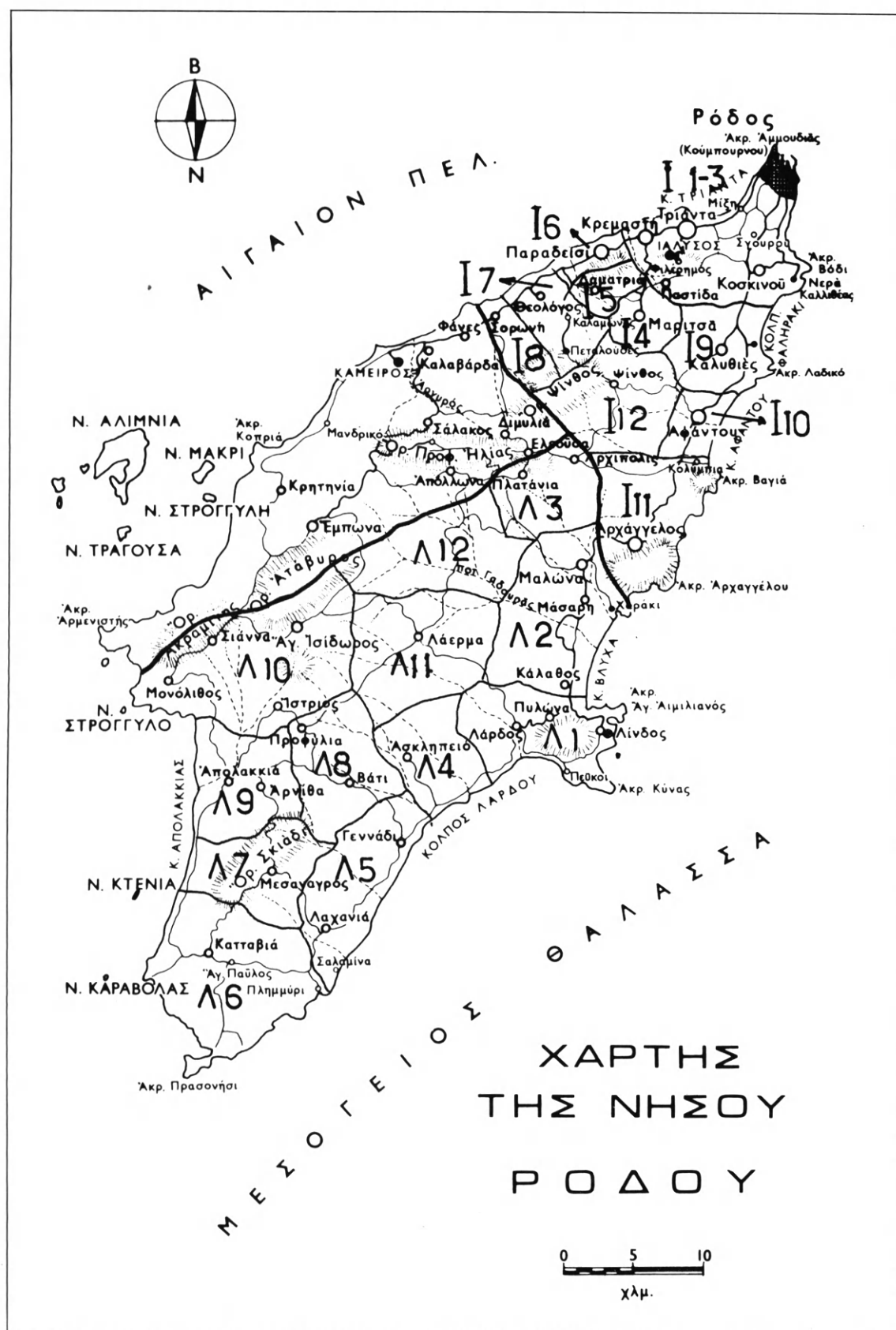
Οἱ δῆμοι τῆς Λίνδου στὴ Ρόδο ἦταν 12 καὶ τὸ ὄνομα καθενὸς ἀπ' αὐτοὺς εἶναι γνωστό³³⁶. Κυριώτερες ἐπιγραφές, στὶς ὁποῖες στηρίζεται ἡ γνώση τῶν λινδιακῶν δῆμων, εἶναι οἱ: IG 761 (SGDI 4154, Syll³ 340), LINDOS II 51, 346, 347, 348, 349, 378. Ἀπ' αὐτές, οἱ δύο πρώτες χρονολογοῦνται στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 4ου καὶ οἱ ὑπόλοιπες στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. Πλήρη κατάλογο τῶν 12 δῆμων διασώζουν οἱ: 347, 349 καὶ 378 (στὴν τελευταία λείπει ἓνας). Ὅπως ἔχουν ἀποδείξει οἱ ἔρευνες σχετικὰ μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς *règle triennale*³³⁷, οἱ 12 δῆμοι ἦταν κατανεμημένοι ἀνὰ τέσσερις σὲ τρεῖς ὁμάδες ἢ «φυλές», οἱ ὁποῖες σὲ μιὰ δεύτερη περίοδο, πὺ τοποθετεῖται μετὰ τὸ 326 π.Χ., περιλάμβαναν ἢ κάθε μιὰ τοὺς παρακάτω δῆμους³³⁸:

Ὁμάδα Α: Ἀργεῖοι, Πάγιοι, Λινδοπολῖται, Βουλίδαι.

Ὁμάδα Β: Κλάσιοι, Νεττίδαι, Λαδάρμιοι, Καμύνδιοι.

Ὁμάδα Γ: Πεδιεῖς, Βράσιοι, Καττάβιοι, Δρυῖται.

Τὰ ὅρια Λινδίας καὶ Καμιρίδος, μετὰ τὴν τοποθέτηση τοῦ λινδιακοῦ δήμου τῶν Καμυνδίων στὴν περιοχὴ τῆς κοινότητος Βάτι³³⁹ καὶ τοῦ δήμου Λελίων τῆς Καμείρου κοντὰ στὰ Ἀπόλλωνα³⁴⁰, πρέπει νὰ περνοῦσαν ἀνάμεσα στὶς σημερινές κοινότητες Λάερμα καὶ Ἀπόλλωνα, γιὰ νὰ συνεχίσουν νοτιώτερα, ἔχοντας ὡς ὅρια μὲ πολλὴ πιθανότητα τὰ βουνὰ Ἀτάβυρος καὶ Ἀκραμίτης (βλ. εἰκ. 2 καὶ 3). Ὅτι ὅμως τὰ ὅρια δὲν ἦταν ἀπόλυτα σταθερὰ καὶ ὅτι ὑπῆρχαν ἀμφισβητήσεις καὶ μετὰ τὸ συνοικισμό, ἀκόμη καὶ στὴν προχωρημένη ἐλληνιστικὴ περίοδο, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ Tit. Cam. 110, στ. 36-40, ἀπὸ τὴν ὁποία διαπιστώνεται ὅτι ὑπῆρχε καὶ μιὰ περιοχὴ (χώρα) κοινὴ ἀνάμεσα στὶς δύο πόλεις. Ἡ περιοχὴ αὐτὴ τοποθετεῖται συνήθως στὴν περιφέρεια τοῦ Ἀταβύρου³⁴¹. Πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς Ἰαλυσίας, τὰ ὅρια τῆς Λινδίας ἔφθαναν ἕως τὰ νότια ὅρια τοῦ δήμου Ποντωρέων τῆς Ἰαλυσίας, πὺ τοποθετεῖται στὴν περιοχὴ τῆς κοινότητος Ἀρχαγγέλου³⁴². Ἐτσι τὰ ὅρια τῶν δύο πόλεων πρέπει νὰ περ-

Εἰκ. 3. Οἱ δῆμοι Λινδίας καὶ Ἰαλυσίας. Προσπάθεια τοποθέτησης στὸ χῶρο.

νοῦσαν ἀνάμεσα στὶς σημερινὲς κοινότητες Μαλῶνα καὶ Ἀρχάγγελος. Βορειότερα, τὰ ὅρια τοποθετοῦμε μαζί με τὸν Hiller³⁴³ ἀμέσως μετὰ τὸ σημερινὸ χωριὸ Ἀρχίπολη, ποὺ περιλαμβάνουμε στὴν περιοχὴ τῆς Λινδίας.

Σχετικὰ μετὰ τὴ θέση τῶν δήμων τῆς Λινδίας, ἡ βεβαιότητα γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν δήμων καὶ ἡ γνώση μετὰ μεγάλη προσέγγιση τῶν ὁρίων τῆς Λινδίας ἐπιτρέπουν νὰ γίνῃ προσπάθεια γιὰ τοποθέτηση στὸ χωρὸ τῶν 12 δήμων τῆς (βλ. εἰκ. 3, Α 1-12)³⁴⁴:

1. Δῆμος Λινδοπολιτῶν. Περιλαμβάνει, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα τῆς Λινδίας, καὶ τὴν πλούσια σὲ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα περιοχὴ τῆς Λάρδου (ἀρχ. Λάρτου), ἡ ὁποία δὲν μνημονεύεται ὡς δῆμος καὶ ἐπειδὴ γειτονεύει μετὰ τὴν πρωτεύουσα εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ἀνῆκε στὸν ἴδιον δῆμον. Ἀνάμεσα, καὶ ἐπομένως πιθανώτατα στὰ ὅρια τοῦ ἴδιου δήμου, βρίσκεται καὶ ἡ μικρὴ κοινότητα Πυλῶνα.
2. Ὁ δῆμος αὐτὸς τοποθετεῖται στὴν πεδιάδα ποὺ ἐκτείνεται βορειότερα, ἀνάμεσα στὶς κοινότητες Κάλαθο καὶ Μαλῶνα. Δύο εἶναι τὰ πιθανώτερα ὀνόματα ποὺ μποροῦν νὰ ταυτισθοῦν μετὰ τὸν δῆμον αὐτό: Κλάσιοι καὶ Πεδιεῖς³⁴⁵.
3. Τοποθετεῖται ἀνάμεσα στὶς κοινότητες Πλατάνια καὶ Ἀρχίπολη. Πιθανὰ ὀνόματα: Βουλίδαι, Ἀργεῖοι.
4. Τοποθετεῖται γύρω ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἀσκληπειό, μετὰ τὴν ἐνδοχώρα του καὶ τὴν παραλία στὸ Κιοτάρι. Πιθανὴ εἶναι ἡ ταύτιση μετὰ τὸν δῆμον Ἀργείων, ἐξαιτίας τοῦ Ἀσκληπιοῦ τοῦ ἐν Κεγχρεαῖς ταῖς ἐν Ἀργεῖ³⁴⁶. Ἄλλο πιθανὸ ὄνομα: Βουλίδαι.
5. Ἀνάμεσα στὶς κοινότητες Γεννάδι καὶ Λαχανιά. Πιθανώτερη ἡ ταύτιση μετὰ τὸν δῆμον Πεδιέων³⁴⁷. Ἄλλη πιθανὴ ταύτιση: Κλάσιοι.
6. Τοποθετεῖται στὴν περιοχὴ τῆς κοινότητας Κατταβιά καὶ μπορεῖ νὰ ταυτισθῇ μετὰ βεβαιότητα μετὰ τὸν δῆμον Κατταβίων.
7. Τοποθετεῖται γύρω ἀπὸ τὴν ὄρεινὴ καὶ ἀπομακρυσμένη κοινότητα Μεσαναγρός. Θὰ μπορούσε νὰ ταυτισθῇ μετὰ τὸ μικρὸ δῆμον τῶν Δρυϊτῶν.
8. Τοποθετεῖται ἀνάμεσα στὶς κοινότητες Βάτι καὶ Προφύλια. Μπορεῖ νὰ ταυτισθῇ μετὰ τὸν δῆμον Καμυνδίων³⁴⁸.
9. Γύρω ἀπὸ τὶς κοινότητες Ἀπολακκιά καὶ Ἀρνίθα. Μπορεῖ νὰ ταυτισθῇ μετὰ τὸν δῆμον Νεττιδῶν³⁴⁹.
10. Τοποθετεῖται στὴν περιοχὴ τῆς κοινότητας Σιάννα καὶ εἶναι πιθανὸ ὅτι περιλαμβάνει καὶ τὶς κοινότητες Μονόλιθος, Ἰστριος καὶ Ἀγ. Ἰσίδωρος. Ἀπὸ τὸ τοπωνύμιον Πράσος καὶ ἐπιγραφές, μπορεῖ νὰ ταυτισθῇ μετὰ τὸν δῆμον Βρασίων³⁵⁰.
11. Στὴν περιοχὴ τῆς κοινότητας Λάερμα, ποὺ μπορεῖ νὰ ταυτισθῇ μετὰ βεβαιότητα μετὰ τὸν δῆμον Λαδαρμίων.
12. Τοποθετεῖται στὰ βόρεια τοῦ χωριοῦ Λάερμα καὶ νότια ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἀπόλλων. Ἀπὸ τὰ τοπωνύμια «στοὺς Πάγους» καὶ «Σπαενὸ» ρυάκι, μπορεῖ νὰ ταυτισθῇ μετὰ τὸν δῆμον Παγίων³⁵¹.

Γιὰ τοὺς δήμους τῆς Ἰαλυσοῦ βασικὲς πηγές εἶναι:

1. Ὁ Κατάλογος τῶν ἱερέων τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος IG 730³⁵².
2. Τὸ ἀπόσπασμα καταλόγου ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη τῆς Ἰαλυσοῦ, γνωστὸ μόνον ἀπὸ χειρόγραφο τῆς Staatsbibliothek τοῦ Δυτ. Βερολίνου³⁵³ (εἰκ. 4, κάτω).
3. Ἡ ἐπιγραφή Tit. Cam. App. 20+19³⁵⁴.

Σ' αὐτὰ μπορεῖ νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ἐπιγραφή IG 786, ἀπὸ προσεκτικὴ μελέτη τῆς ὁποίας³⁵⁵ θὰ μπορούσε πρὸ πολλοῦ νὰ εἶχε διαπιστωθῇ ὅτι ἡ Ποντώρεια, ἓνας ἀπὸ τοὺς δήμους ποὺ περιλαμβάνονται στὸν Κατάλογο τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος, ἀνῆκε στὴν Ἰαλυσία.

Ὁ Κατάλογος π. ἀρ. 1 περιλαμβάνει 8 ὀνόματα δήμων τῆς Ἰαλυσοῦ, στὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ προστεθῇ μὲ βεβαιότητα ἀπὸ παλαιότερα καὶ πιὸ πρόσφατα ἐπιγραφικὰ στοιχεῖα ὁ δῆμος *Δαματριέων*³⁵⁶, καθὼς καὶ οἱ δῆμοι *Ἐριναεῖς* καὶ *Κρυασσεῖς*, ὁ δεύτερος ἀπὸ τοὺς ὁποίους βρισκόταν μὲ βεβαιότητα στὴν Περαιά³⁵⁷.

Τὸ ἀπόσπασμα καταλόγου π. ἀρ. 2, ἡ ἀνακάλυψη τοῦ ὁποίου ἔπαιξε ἀποφασιστικὸ ρόλο γιὰ τὴν ἀπόδοση ἀπὸ τὸν Hiller στὴν Ἰαλυσία τῶν δήμων ποὺ περιλαμβάνει ὁ προηγούμενος κατάλογος, περιέχει ὀνόματα τεσσάρων ἀπ' αὐτοὺς: Ποντωρεῖς, Σιβύθιοι, Βρυγινδάριοι, Ἰστάνιοι. Ἡ ὀριστικὴ τοποθέτηση τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος στὴν Ἰαλυσία, ποὺ στηρίχθηκε καὶ στὶς ἐπιγραφές τὶς σχετικὲς μὲ τὸ κοινὸν τὸ *Ἰαλυσίων τῶν Ἐρεθιμιαζόντων*, ἦταν ἓνα ἀκόμη ἀποφασιστικὸ βῆμα γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν δήμων τῆς Ἰαλυσοῦ³⁵⁸.

Ἐνα ἀβέβαιο ὄνομα δήμου τῆς Ἰαλυσοῦ, ποὺ ἴσως ἄρχιζε ἀπὸ *T*³⁵⁹ διασώζει ἡ ἐπιγραφή Tit. Cam. App. 20, στ. 1.

Ἡ προσπάθεια γιὰ μιὰ συστηματικὴ τοποθέτηση στὸ χῶρο τῶν δήμων τῆς Ἰαλυσοῦ ποὺ βρίσκονταν πάνω στὴ Ρόδο, ἡ ὁποία ἀναπτύσσεται παρακάτω καὶ στὴ συνέχεια διεξοδικὰ στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο, στηρίζεται στὴν ὑπόθεση τοῦ Carratelli ὅτι, σύμφωνα μὲ τὸ τριαδικὸ σύστημα καὶ γενικὰ ἓνα πνεῦμα συμμετρίας ποὺ διέπει τὴ λειτουργία τῆς ροδιακῆς πολιτείας³⁶⁰, σὲ κάθε πόλη ὑπῆρχε πάνω στὴ Ρόδο ἓνας ἴσος ἀριθμὸς δήμων (12) ἢ τουλάχιστο ἓνας ἀριθμὸς πολυπλασίου τοῦ 3³⁶¹. Γιὰ τὴ Λίνδο ὁ ἀριθμὸς 12 εἶναι βέβαιος καὶ γιὰ τὴν Κάμειρο πιθανός. Γιὰ τὴν Ἰαλυσὸν ὁ Carratelli θεωρεῖ πιθανὸ καὶ ἓνα ἀριθμὸ 9 δήμων, δηλ. ὅσους περιλαμβάνονται στὸν Κατάλογο τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος, σὺν τῷ δήμῳ Δαματριέων. Νομίζω ὅτι ἓνας ἀριθμὸς 12 δήμων πάνω στὴ Ρόδο εἶναι πιὸ πιθανός καὶ μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθῇ μὲ βάση τὶς παρακάτω παρατηρήσεις:

- α) Ὁ Κατάλογος τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος δὲν περιέχει ὅλους τοὺς γνωστοὺς δήμους τῆς Ἰαλυσοῦ —ἀπουσιάζουν ὁ δῆμος Δαματριέων, ποὺ εἶναι βέβαιο ὅτι βρισκόταν στὴ Ρόδο, ὁ δῆμος Ἐριναέων, μὲ ἀβέβαιη θέση, καὶ ὁ δῆμος Κρυασσέων, ποὺ βρισκόταν στὴν Περαιά. Καὶ ἂν ἀκόμη, ὅπως στὴ Λίνδο, ἀποκλείονταν οἱ δῆμοι τῆς Περαιάς ἀπὸ τὶς λατρεῖες τῆς Ἰαλυσοῦ, ἡ

^{unus moyses} ^{ad lucidum} ^{human} ^{ad oritur} ^{ad}
 297/7 ΦΑΟΥΚΙΟΝ ΦΛΑΟΥΙΟΝ ΒΑΛΟΝΤΙΟΝ ΠΟΜΠΙΟΝ
^{de} ^{cum} ^{primus} ^{domatone} ^{patet}
 ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΠΡΩΤΟΝ ΕΞΕΤΕΤΗΝ ΠΑΤΡΙ
ⁱⁿ ^{at} ^{inter} ^{et} ^{magis}
 ΔΟΣ ΔΙΑΒΙΟΝ ΚΑΙ ΠΟΜΠΩΝ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΩΝ
^{banorum} ^{ab} ^{et} ^{et}
 ΑΓΑΘΩΝΔΙΑ ΤΕΤΟΝΟΤΑ

298 C.D. .M.

C.D. IVLIO PRIMIGENITO PRIMIGENIO VIX ANN. XXXV. VIXIT BALIN
 FECIT CONVI. BRISIM. & BIENTISSIMO D. SEBASTIAN
 CUY AN VIXIT ANH. X. HENS VI DVLCTER SI E. SEBASTIAN

299 C.D. M.

C.D. M.
 PROMPHAE SEXTI FIL. VERAE. C. CORNELIUS LITNIANUS VXOR
 OPTIME & BIENTISSIMAE

300 C.D. M.

C.D. M.
 FAUSTILIAE VIX. ANH. XXVJ DIEBVS XIII. RESOLVIT MATRIS
 FILIAE BIENTISSIMAE

ΦΕΡΩΝΤΑ ΑΡ. ΡΗΔΟΝΤΑ ΤΙΝΕΣ ΤΩΝ ΑΡΡΩΝ Τ. ΤΙΝΕΣ Τ. ΤΙΝΕΣ

301 ΠΟΝΤΩΡΕΣ

ΔΙΟΚΕΛΙΑΣ ΑΡΙΣ ΤΟΝΜΟΣ ΒΥΘΙΟΣ
 Σ ΤΙΜΑΤΤΟΛΙΣ ΤΙΜΑΤΤΟΜΙΟΣ ΒΡΥΓΙΝΙΑΔΕ
 ΟΣ ΠΥΘΟΔΩΡΟΣ ΠΥΘΟΔΩΡΟΣ ΠΥΘΟΔΩΡΟΣ
 ΟΣ ΠΥΘΟΔΩΡΟΣ ΠΥΘΟΔΩΡΟΣ ΠΥΘΟΔΩΡΟΣ
 ΑΤΙΑΚΕ ΠΥΘΩΝΟΣ ΙΣΤΑΝΙΟΣ ΑΜΙΝΤΙΡ
 ΒΤΟΧΘΕΝ. ΚΑΕΥΣΚΑΘΥΝΑΝΕΙΤ ΦΩΤΟΣ
 .Ι. Σ. Τ. Α. Η. Ι. Ο. Σ.

ἀπουσία τῶν Δαματρίων καθιστᾷ πιθανὸν ὅτι ὑπῆρχαν καὶ ἄλλοι δῆμοι τῆς πόλης αὐτῆς πάνω στὴ Ρόδο.

- β) Ὑπάρχουν γνωστοὶ δῆμοι τῆς Ἰαλυσοῦ μὲ ἀβέβαιη θέση καὶ γνωστοὶ ροδιακοὶ δῆμοι ποὺ εἶναι ἀβέβαιη καὶ ἡ θέση τους καὶ ἡ πόλη στὴν ὁποία ἀνῆκαν³⁶².

Μπορεῖ βέβαια νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἓνας ἴσος ἀριθμὸς δήμων σὲ κάθε πόλη δὲν ἦταν ἀναγκαῖος, γιατί ἡ εὐρυθμία μποροῦσε νὰ ἐξασφαλισθῇ μὲ μιὰ ἴση ἀντιπροσώπευση τῶν τριῶν πόλεων μέσα ἀπὸ μιὰ διαδικασία ποὺ στηριζόταν στὶς τρεῖς ὁμάδες δήμων ἢ «φυλές» κάθε πόλης. Παρ' ὅλα αὐτά, ἓνας ἴσος ἀριθμὸς δήμων μποροῦσε τόσο νὰ συντελεῖ σὲ μιὰ συμμετρία ἀνάμεσα στὶς ὁμάδες δήμων τῶν τριῶν πόλεων, ὅσο καὶ νὰ παίζει ἓνα εἰδικὸ ρόλο στὴ λειτουργία τῆς ἐνιαίας ροδιακῆς πολιτείας. Ἐπιπλέον, ὁ ἀριθμὸς 12 ἀπηχεῖ μιὰ παλιὰ παράδοση, πιθανώτατα κοινὴ στὶς τρεῖς πόλεις, ποὺ θὰ ἦταν λιγώτερο πιθανὸ νὰ ἐφαρμοσθῇ σὲ μιὰ ἢ δυὸ ἀπ' αὐτές³⁶³.

Τὴν ιδέα γιὰ 12 δήμους σὲ κάθε πόλη προσπαθοῦμε παρακάτω νὰ ἐφαρμόσουμε στὸ γεωγραφικὸ χῶρο τῆς Ἰαλυσίας. Μιὰ πρόσθετη δυσκολία στὴν περίπτωσή τῆς πόλης αὐτῆς δημιουργεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι περιλάμβανε στὴν ἑκτασὴ της καὶ τὴν πρωτεύουσα τοῦ ἐνιαίου κράτους, ποὺ εἶναι πρόβλημα ἂν ἦταν ἐνταγμένη ἢ ὄχι στὸ σύστημα τῶν δήμων τῆς Ἰαλυσίας. Στὴν πρωτεύουσα, τὸ ἄστυ, πόλη «κατ' ἐξοχήν»³⁶⁴, ὅπως διαπιστώνεται κυρίως ἀπὸ τὶς πολυἀριθμὲς ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές, κατοικοῦσαν πολῖτες ἀπὸ ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ ροδιακοῦ κράτους, ποὺ διατηροῦσαν τὸ ὄνομα τοῦ δήμου στὸν ὁποῖο ἀνῆκαν καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖο προέρχονταν. Ὁ v. Gelder³⁶⁵ εἶχε ἤδη θεωρήσει πιθανὸ ὅτι ἡ πρωτεύουσα ἦταν ἓνα ἄθροισμα δημοτῶν ὅλων τῶν περιοχῶν τοῦ κράτους³⁶⁶ καὶ δὲν ἀποτελοῦσε ἰδιαιτέρο δῆμο. Τὴν ἴδια ἀποψη θεωρεῖ πιθανὴ καὶ ὁ Hiller³⁶⁷. Ὁ Carratelli ἀπορρίπτει τὴν ἀποψη αὐτὴ καὶ ἐντάσσει τοὺς πολῖτες τῆς πρωτεύουσας σὲ ἓνα δῆμο τῆς Ἰαλυσοῦ, τὸν ὁποῖο ταυτίζει μὲ τοὺς Νεοπολίτες³⁶⁸. Ὁ Fraser³⁶⁹ θεωρεῖ σωστὰ ὅτι ἓνας δῆμος μὲ τόσο ἰσχνὴ ἀντιπροσώπευση στὶς ἐπιγραφές, ὅπως οἱ Νεοπολίτες, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ περιλάμβανε στοὺς κόλπους τοῦ ὅλου τοὺς ρόδιους πολῖτες τῆς πρωτεύουσας. Ἐνα ἰδιαιτέρο δῆμο πρέπει νὰ ἀποτελοῦσε ἡ παλαιὰ πρωτεύουσα Ἰαλυσός, ὅπως καὶ οἱ δύο ἄλλες, Λίνδος (Λινδοπολίται) καὶ Κάμειρος (Παλαιοπολίται;). Ὁ Carratelli³⁷⁰ θεωρεῖ ὡς πιὸ πιθανὴ τὴν ταύτιση τοῦ δήμου Πολιτῶν μὲ τὴν Ἰαλυσό, τὴν πόλιν τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἀλεκτρῶνας³⁷¹, μὲ τὴν ὁποία θὰ ἀποτελοῦσε μιὰ διοικητικὴ ἐνότητα ἢ ἀκρόπολη, ἡ Ἀχαΐα πόλις. Ὡς δεύτερη πιθανότητα θεωρεῖ τὸ δῆμο Πολιτῶν στὴν Ἀχαΐαν πόλιν καὶ τὸ δῆμο Ἀστυπαλασιέων στὴν κάτω πόλη. Γιὰ τοὺς Ἀστυπαλασιεῖς διατυπώνει καὶ μιὰ ἄλλη ὑπόθεση: εἶναι πιθανὸ ὅτι περιέλαβαν τοὺς κατοίκους ἐνὸς οἰκισμοῦ, ποὺ προϋπῆρχε στὴν περιοχὴ τῆς νέας πρωτεύουσας καὶ ἐνσωματώθηκε ἔπειτα σ' αὐτήν³⁷².

Οἱ παραπάνω ὑποθέσεις τοῦ Carratelli εἶναι ὅλες πιθανές. Ἐπιφυλάξεις

ὅμως προκαλεῖ ἡ ἄποψή του ὅτι οἱ Νεοπολίτες ἀποτελοῦσαν τὸ δῆμο «κατ' ἐξοχήν» τῆς νέας πρωτεύουσας καὶ ὅτι αὐτὸς ἀνῆκε στὴν Ἰαλυσό. Οἱ πολῖτες κάτοικοι τῆς πρωτεύουσας διατηροῦσαν τὸ δημοτικὸ τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας τους καὶ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ εἶχαν ἐνταχθῇ ὅλοι σὲ ἓνα δῆμο πού ἀνῆκε μόνο στὴν Ἰαλυσό. Γιὰ λόγους ἴσης μεταχείρισης τῶν τριῶν πόλεων, ἡ πρωτεύουσα μὲ τὴ γύρω περιοχὴ τῆς εἶναι πιθανώτερο ὅτι ἀποτελοῦσε μιὰ ἰδιαίτερη διοικητικὴ περιφέρεια, πού ἦταν ὡς διοικητικὴ μονάδα ἔξω ἀπὸ τὶς ἀρμοδιότητες τῶν παλαιῶν πόλεων³⁷³.

Συγχρόνως ὅμως, οἱ Ἰαλύσιοι πού ζοῦσαν στὴν πρωτεύουσα δὲν ἔπαυαν, ὅπως ἀντίστοιχα καὶ οἱ ἄλλοι πολῖτες κάτοικοί της, νὰ ἔχουν δεσμούς μὲ τὴν παλαιὰ πόλιν στὴν ὁποία ἀνῆκαν καὶ νὰ εἶναι ἐνταγμένοι στὸ σύστημα τῶν δήμων της. Θεωρῶ πιθανὸ ὅτι στὸ δῆμο Νεοπολιτῶν εἶχαν ἐνταχθῇ, κατὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τῶν δήμων μετὰ τὸ συνοικισμό, οἱ κάτοικοι τῆς Ἰαλυσοῦ πού μετοίκησαν πρῶτοι στὴ νέα πόλιν, ἐνῶ στοὺς Ἀστυπαλαιεῖς περιλήφθηκαν οἱ παλαιοὶ κάτοικοι τῆς περιοχῆς. Οἱ μὴ Ἰαλύσιοι κάτοικοι τῆς πρωτεύουσας, καθὼς καὶ οἱ δημότες ἄλλων δήμων τῆς Ἰαλυσοῦ, πού ἐγκαταστάθηκαν ἀργότερα σ' αὐτήν, ἔμειναν ἔξω ἀπὸ τοὺς δύο παραπάνω δήμους³⁷⁴.

Γιὰ χάριν ὁλοκλήρωσης τῶν πιθανοτήτων, ἀναφέρουμε ὅτι οἱ Ἀστυπαλαιεῖς θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι οἱ δημότες τῆς Ἀχαΐας πόλεως, ἃν ἦταν αὐτοτελὴς δῆμος —σύμφωνα μὲ ἄλλη ὑπόθεση (βλ. ππ.) ὁ δῆμος Πολιτῶν³⁷⁵. Στὴν περίπτωση αὐτή, οἱ παλαιοὶ κάτοικοι τῆς περιοχῆς τῆς πρωτεύουσας θὰ εἶχαν ἐνταχθῇ, μαζὶ μὲ τοὺς «μετανάστες» ἀπὸ τὴν Ἰαλυσό, στὸ δῆμο Νεοπολιτῶν.

Πάντως πιστεύω, μαζὶ μὲ τὸν Carratelli, ὅτι τρεῖς δῆμοι τῆς Ἰαλυσοῦ, οἱ Πολῖται, Νεοπολῖται καὶ Ἀστυπαλαιεῖς, ἀνήκουν στὴν περιοχὴ ἀνάμεσα στὴν παλαιὰ πόλιν Ἰαλυσὸ καὶ τὴ νέα πρωτεύουσα, δηλ. αὐτὴ περίπου πού περιλαμβάνει σήμερα τὶς κοινότητες Κρεμαστή, Ἰαλυσό (Τριάντα), Παστίδα καὶ τὴν πόλιν Ρόδο μὲ τὴ γύρω περιοχὴ της (βλ. εἰκ. 3, I 1-3). Τοὺς ὑπόλοιπους δήμους τοποθετῶ μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο (εἰκ. 3, I 4-12):

4. Ἐνα δῆμο τοποθετῶ στὴν περιοχὴ τῆς κοινότητας Μαριτσά, στὰ νοτιοδυτικὰ τῆς Ἰαλυσοῦ. Ἡ περιοχὴ ἀποτελεῖ μιὰ γεωγραφικὴ ἐνότητα καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα³⁷⁶ δικαιολογοῦν μιὰ τέτοια ταύτιση.
5. Ὁ δῆμος Δαματρίων ἔχει ἤδη τοποθετηθῇ, μὲ βάση τὸ σημερινὸ ὄνομα, στὴν κοινότητα Δαματριά³⁷⁷.
6. Ἡ πλούσια καὶ εὐφορὴ περιοχὴ τῆς κοινότητας Παραδείσι ἀποτελεῖ μιὰ ἀκόμη γεωγραφικὴ ἐνότητα, πού πρέπει νὰ ταυτισθῇ μὲ ἓνα ἀπὸ τοὺς δήμους τῆς Ἰαλυσίας.
7. Ἡ περιοχὴ τῆς κοινότητας Θεολόγος, μὲ τὰ λείψανα τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος, ἔχει ἤδη ταυτισθῇ μὲ τὸ δῆμο Ἰστανίων³⁷⁸. Τὸ Ἱερὸ εἶναι ἡ τελευταία βέβαιη θέσις τῆς Ἰαλυσίας στὴ δυτικὴ πλευρά, πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς Καμιρίδος. Θεωρῶ ὅμως ὡς λιγώτερο πιθανὸ ὅτι ἀμέσως

μετὰ τὸ Ἱερὸ τελείωνε καὶ ἡ Ἱαλυσία, καὶ μαζί με τὸν Hiller (Rhodos 751-752, εἰκ. 2) τοποθετῶ τὰ ὄρια τῶν δύο πόλεων μετὰ τῇ σημερινῇ κοινότητᾳ Σορωνῆς. Ἡ περιοχὴ αὐτῆς τῆς κοινότητος ἀποτελεῖ μιὰ ἀκόμη γεωγραφικὴ ἐνότητα, ποὺ μπορεῖ νὰ ταυτισθῇ με ἓνα δῆμο, καὶ ὡς τέτοιο τοποθετῶ τὸ δῆμο 8 τῆς Ἱαλυσίας.

Ἡ ταύτιση τῶν δῆμων 9-12 ἀντιστοιχεῖ με 4 ἀκόμη σημερινές κοινότητες τῆς βόρειας Ρόδου. Τὸ δῆμο 9 τοποθετῶ στὴν περιοχὴ τῆς κοινότητος Καλυθιές καὶ ταυτίζω με πιθανότητα με τὸ δῆμο Ὑπερεγγέων. Οἱ δῆμοι 10 καὶ 11 ἀντιστοιχοῦν με τὶς κοινότητες Ἀφάντου καὶ Ἀρχάγγελος, ποὺ ἔχουν ἤδη ἀντίστοιχα ταυτισθῇ με τοὺς δήμους Βρυγινδαρίων καὶ Ποντωρέων³⁷⁹. Τέλος τὸ δῆμο 12 τοποθετῶ στὴν περιοχὴ τῆς μεσόγειας κοινότητος Ψίνθου, ποὺ ἔχει με πιθανότητα ταυτισθῇ με τὸ δῆμο Σιβυθίων³⁸⁰.

Με τὴν παραπάνω κατὰταξη, τρεῖς δῆμοι τῆς Ἱαλυσίας, οἱ 4, 6 καὶ 8, παραμένουν ἀταύτιστοι καὶ τὰ ὀνόματά τους θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν ἀνάμεσα στοὺς γνωστοὺς ἀταύτιστους ἢ σὲ ἄγνωστους ἀκόμη ροδιακοὺς δήμους. Δὲν νομίζω ὅτι με τὰ σημερινὰ δεδομένα τῆς ἔρευνας μπορεῖ νὰ διατυπωθῇ καμμιά ὑπόθεση, ἐκτὸς μόνο ὅτι ὁ δῆμος Ἑρινάεων, ἂν δὲν βρίσκεται στὴν Περαία, θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἄγνωστους δήμους.

Ἄν καὶ θεωρῶ τὴν ὕπαρξη στὴν Ἱαλυσία 12 δῆμων πιθανώτερη, γιὰ νὰ ὁλοκληρωθῇ τὸ θέμα, θὰ πρέπει νὰ προσπαθῆσω νὰ προσαρμόσω τὴν παραπάνω κατὰταξη καὶ σὲ μιὰ πιθανὴ ὕπαρξη 9 δῆμων, κατανεμημένων ἀνά τρεῖς σὲ τρεῖς ὁμάδες ἢ «φυλές». Μιὰ τέτοια τροποποίηση θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ, χωρὶς νὰ διαταραχθῇ βασικὰ ἡ κατανομὴ τῶν γεωγραφικῶν ἐνοτήτων ποὺ διαπραγματεύομαι συστηματικὰ στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο: καὶ στὴν περίπτωσι τῶν 9 δῆμων, πιστεύω ὅτι ἡ περιοχὴ τῆς κοινότητος Παραδείσι ἔχει ὅλα τὰ στοιχεῖα γιὰ νὰ παραμείνῃ ὡς ἡ θέσι ἐνὸς ἀπ' αὐτοῦς. Ἡ περιοχὴ τῆς κοινότητος Μαριτσά θὰ μπορούσε νὰ συγχωνευθῇ με τὸ δῆμο τῆς Ἱαλυσοῦ (Πολῖται ἢ Ἀστυπαλαιεῖς;) ἢ κάποιον ἄλλο γειτονικὸ δῆμο. Ἡ περιοχὴ Σορωνῆς θὰ μπορούσε νὰ συγχωνευθῇ με τὸ δῆμο Ἰστανίων ἢ —τὸ πιθανώτερο— νὰ ἀποτελέσῃ ἓνα δῆμο τῆς Καμιρίδος. Δημιουργεῖται ἔτσι τὸ ἀκόλουθο πιθανὸ σχῆμα:

Δῆμος 1:	Πολῖται	Ἱαλυσὸς
Δῆμος 2:	Νεοπολῖται	πόλη Ρόδος
Δῆμος 3:	Δαματριεῖς	Δαματριά
Δῆμος 4:	(Ἀστυπαλαιεῖς;)	Παραδείσι
Δῆμος 5:	Ἰστάνιοι	Θεολόγος
Δῆμος 6:	Ὑπερεγγεῖς;	Καλυθιές
Δῆμος 7:	Βρυγινδάριοι	Ἀφάντου
Δῆμος 8:	Ποντωρεῖς	Ἀρχάγγελος
Δῆμος 9:	Σιβύθιοι;	Ψίνθος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

Η ΙΑΛΥΣΙΑ

Γενικά

Τὸ σχῆμα καὶ ἡ γεωγραφικὴ διαμόρφωση τῆς Ρόδου³⁸¹ εὐνοοῦσε τὴ διαίρεσή της σὲ τρία μέρη, ποὺ εἶναι τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας της³⁸². Ἡ Ἰαλυσία κατεῖχε τὸ βορειοανατολικὸ μέρος τοῦ νησιοῦ, ποὺ ὑπῆρξε καὶ τὸ σημαντικώτερο τμῆμα του, ἰδιαίτερα μετὰ τὸ συνοικισμὸ καὶ σὲ ὅλες τὶς μετέπειτα ἱστορικὲς περιόδους, ἕως καὶ σήμερα.

Μέσα στὰ ὅρια τῆς Ἰαλυσίας βρισκόταν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς πιὸ ἐκτεταμένης πεδιάδας τοῦ νησιοῦ, στὸ βορειοδυτικὸ τμῆμα του. Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ ἐκτείνονται ἀπὸ Β πρὸς Ν μικρότερες παραλιακὲς πεδιάδες, ποὺ χωρίζονται μεταξὺ τους ἀπὸ ὄγκους βουνῶν καὶ λόφων καὶ ἀποτελοῦν διακεκριμένες γεωγραφικὲς ἐνότητες. Ἰδιαίτερα ὀρεινὴ εἶναι ἡ περιοχὴ τῆς κοινότητος Ἀρχάγγελος, στὰ νοτιοανατολικά, ἐνῶ βορειότερα τὰ βουνὰ Λεφτόπαγος ἢ Λευκόποδα καὶ Κούμουλλη (ὕψ. 417 μ.), μὲ τὶς προεκτάσεις τους, διασχίζουν τὴν Ἰαλυσία περίπου ἀπὸ ΝΔ πρὸς ΒΑ καὶ χωρίζουν τὴ δυτικὴ ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πλευρά. Τὸ ἐσωτερικὸ καλύπτεται ἀπὸ χαμηλὰ βουνὰ καὶ λόφους, μὲ μικρὲς ἐνδιάμεσες κοιλάδες.

Στὸ χῶρο τῆς ἀρχαίας Ἰαλυσίας περιλαμβάνεται μεγάλο μέρος ἀπὸ τὶς πιὸ εὐφορες καὶ μεγαλύτερες σὲ πληθυσμὸ σημερινὲς κοινότητες τῆς Ρόδου, μὲ ἀποτέλεσμα τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ νὰ εἶναι συγκεντρωμένο στὴν πρωτεύουσα καὶ στὸ βορειοανατολικὸ τμῆμα τοῦ νησιοῦ. Ὁ τουρισμὸς, ποὺ ἔχει ὀδηγήσει σὲ μιὰ «δορυφοροποίηση» τῶν πιὸ κοντινῶν πρὸς τὴν πρωτεύουσα κοινοτήτων, ἔχει ἐπιτείνει ἰδιαίτερα στὰ τελευταῖα χρόνια αὐτὸ τὸ φαινόμενο³⁸³.

Σύντομη επισκόπηση τῆς τοπογραφίας τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἰαλυσοῦ*

Τὸ βουνὸ Φιλέρημος, ὕψ. 267 μ., μὲ μιὰ μεγάλη, σχεδὸν ἐπίπεδη ἔκταση στὴν κορυφή του, γνωστὸ μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ ἀπὸ τὴν ὄψιμη βυζαντινὴ περίοδο, ἀποτελοῦσε πάντα τὸ ἐπιφανέστερο σημεῖο τῆς Ἰαλυσοῦ καὶ συμπίπτει μὲ τὴν ἀκρόπολη τῆς ἀρχαίας πόλεως. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές, μὲ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθάνας Ἰαλυσίας Πολιάδος καὶ τοῦ Διὸς Πολιέως, ὅπως ἀποδεικνύουν οἱ ἐπιγραφές³⁸⁴, στὶς ὁποῖες πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ τὰ ἀδημοσίευτα ἀκόμη χαράγματα πάνω σὲ ἀναθήματα τοῦ 6ου καὶ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. ἀπὸ τὸν ἀποθέτη τοῦ ναοῦ³⁸⁵. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἱστορικὰ καὶ ἐπιγραφικὰ δεδομένα πρὶν ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές, ὁδηγοῦσαν στὸ ἴδιο συμπέρασμα, γιατί ἡ πόλις Ἀχαΐα τοῦ Διόδωρου καὶ τοῦ ρόδιου ἱστορικοῦ Ἐργία δὲν μπορεῖ νὰ βρισκόταν παρὰ πάνω στὸ σημερινὸ Φιλέρημο³⁸⁶. Καὶ ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀλεκτρώνας, τοῦ τέλους τῶν κλασικῶν χρόνων³⁸⁷, κάνει σαφῆ διάκριση ἀνάμεσα στὴν Ἀχαΐαν πόλιν καὶ τὴν πόλιν, δηλ. τὴν κάτω πόλη. Ἡ διάκριση αὐτὴ φαίνεται νὰ ἐνισχύεται ἀπὸ ὀρισμένες πηγές, πού φθάνουν στὸ σημεῖο νὰ κάνουν λόγο γιὰ μιὰ τέταρτη πόλη στὴ Ρόδο³⁸⁸. Στὴν πραγματικότητα ὅμως πρόκειται γιὰ δύο διακεκριμένα τμήματα ἑνὸς ἐνιαίου συνόλου. Ὁ Στράβων, μιλώντας γιὰ τὴν ἀκρόπολη τῆς Ἰαλυσοῦ, παραδίδει τὴ μεταγενέστερη ὀνομασία Ὀχύρωμα, παράλληλα ὅμως ἡ Ἀχαΐα πόλις μαρτυρεῖται σὲ ἐπιγραφές τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

Τὰ ἀρχαιότερα ἔχνη πάνω στὸ ὕψωμα τοῦ Φιλέρημου εἶναι σποραδικὰ προϊστορικὰ ὄστρακα στὴ βορειοδυτικὴ πλευρὰ τοῦ ὄροπεδίου, κάτω ἀπὸ τοὺς δύο στρογγυλοὺς μεσαιωνικοὺς πύργους (τὰ «πιλιέρια», FN 13, 2). Ἀκολουθοῦν σποραδικὰ ἀγγεῖα τῆς περιόδου ΜΜΙ³⁸⁹ καὶ λίγα μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα³⁹⁰. Τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ (FN 12, 1), χωμένα ἀνάμεσα στὰ λείψανα τοῦ μεσαιωνικοῦ μοναστηριοῦ, ἐρευνήθηκαν συστηματικὰ ἀπὸ τὴν Ἱταλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία** μεταξὺ 1923 καὶ 1925. Στὴ μορφὴ πού σώθηκε, ἀνήκει στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο καὶ ἔχει προσανατολισμὸ ἀπὸ Β πρὸς Ν. Ἐκτὸς ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα καὶ πῆλινους ἀκροκεράμους, πού ἀποδεικνύουν ὅτι ὑπῆρχε στὴν ἴδια θέση παλαιότερος ναός, ὁ πλούσιος ἀποθέτης πού βρέθηκε δυτικὰ ἀπὸ τὸ ναὸ καὶ περιέχει ἀναθήματα τουλάχιστο ἀπὸ τὸν 9ο ἕως καὶ τὸν 5ο αἰ. π.Χ., φανερώνει τὴν ἀρχαιότητα τῆς λατρείας³⁹¹. Ἡ διαμορφωμένη ὅμως γύρω ἀπὸ

* Ἀπὸ τοὺς ἀριθμοὺς πού συνοδεύουν τὸ κείμενο σὲ παρένθεση, ὅσοι ἔχουν μπροστὰ τὴν ἑνδειξὴ FN ἀναφέρονται στὸ χάρτη τοῦ INGLIERI (Foglio Nord), ἐνῶ οἱ ἀριθμοὶ μὲ μαῦρα στοιχεῖα στὸ δικό μας ἀναδιπλούμενο χάρτη.

** Παρακάτω θὰ μνημονεύεται ὡς ΙΑΥ.

τὸ ναὸ μεταγενέστερη κατάσταση δυσκόλεψε τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἔρευνας, καὶ τὰ ὥς τώρα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα δὲν δίνουν ἐπαρκῆ στοιχεῖα γιὰ τὸ τί ὑπῆρχε στὴν ἴδια θέση στοὺς παλαιότερους αἰῶνες καὶ τὴ μυκηναϊκὴ περίοδο³⁹². Στὴ θέση τοῦ ναοῦ κτίσθηκε ἀργότερα παλαιοχριστιανικὴ ἐκκλησία, ἀπὸ τὴν ὁποία σώζεται σήμερα ἰδιαίτερα τὸ βαπτιστήριον, στὰ νοτιοανατολικά τοῦ ναοῦ. Ἡ λατρεία συνεχίστηκε στὰ βυζαντινὰ καὶ ἱπποτικὰ χρόνια καὶ ἀνανεώθηκε στὸν αἰῶνα μας μὲ τὴν ἀναστήλωση τοῦ ἱπποτικοῦ μοναστηριοῦ. Ἄλλες λατρεῖες στὴν ἀκρόπολη, ὅπως συμπεραίνεται μόνο ἀπὸ κινητὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα καὶ ἐπιγραφές, ὑπῆρχαν τοῦ Διονύσου καὶ Ἡρας(;) ³⁹³ καὶ τῆς Ἀρτέμιδος³⁹⁴. Οἱ ἱερεῖς τῶν θεοτήτων ποὺ λατρεύονταν στὴν ἀκρόπολη στὰ πρώιμα ρωμαϊκὰ χρόνια μνημονεύονται ὡς οἱ ἱερεῖς οἱ ἐν Ἀχαΐαι πόλει Ἰαλυσίων³⁹⁵.

Ἄλλο σπουδαῖο ἀρχαῖο μνημεῖο, ἀνασκαμμένο ἐπίσης ἀπὸ τὴν ΙΑΥ, εἶναι ἡ θαυμάσια διατηρημένη καὶ ἀναστηλωμένη δωρικὴ κρήνη τοῦ 4ου αἰ., στὴ νοτιοδυτικὴ πλαγιά τοῦ βουνοῦ (πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ χωριοῦ Παστίδα), μὲ ἔχνη σὲ μιὰ παραστάδα ἐπιγραφῆς (ιεροῦ νόμου) τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς³⁹⁶ (FN 14, 3).

Στὶς νότιες πλαγιὲς τοῦ Φιλήρημου, πρὸς τὰ χωριὰ Παστίδα καὶ Μαριτσά, ἔχουν ἐπισημανθῇ ἀπὸ τὴν ΙΑΥ διάσπαρτα καὶ κατεστραμμένα ἔχνη ἀπὸ μιὰ ἐγκατάσταση τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων (FN 15, 5). Στὴν ἴδια πλευρὰ τοῦ βουνοῦ βρίσκεται καὶ ὁ ἀγρὸς Μαγκούφη (4), ὅπου ἡ ΙΑΥ ἐρεῦνησε ἀρχαίους τάφους³⁹⁷.

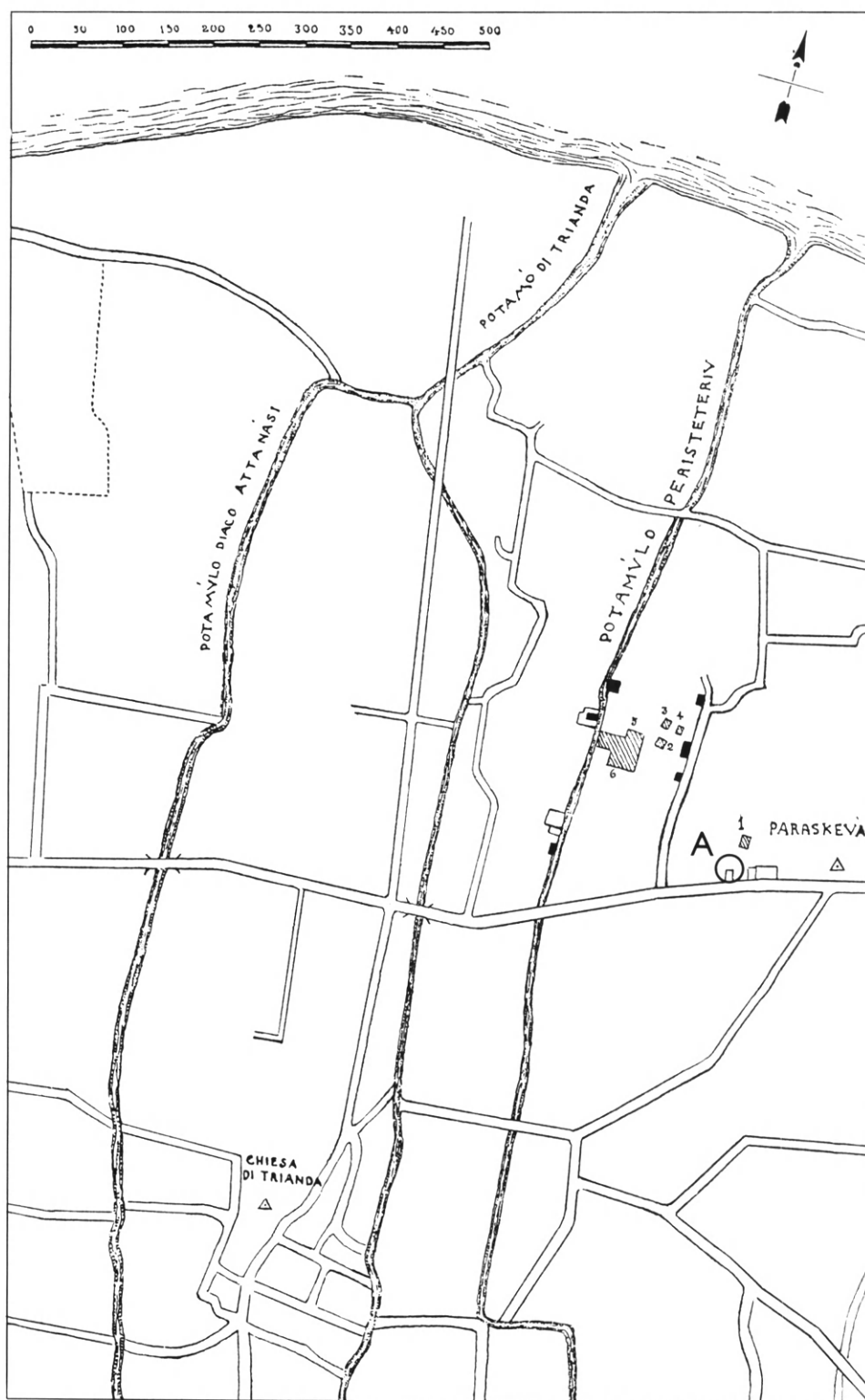
Νοτιοανατολικά ἀπὸ τὸ Φιλήρημον, στὴ θέση «Μάντρα Μπογαζί», ἀναφέρεται ἡ ἀνεύρεση καὶ ἔρευνα ἀπὸ τὴν ΙΑΥ ἐλληνιστικῆς νεκρόπολης μὲ λακκοειδεῖς τάφους (tombe a fossa, FN 11, 6). Στὴν περιοχὴ αὕτῃ τοποθετεῖται ἡ ἐκκλησία τῆς «παλιᾶς Σωτήρας», ἀπὸ τὴν ὁποία ὑπάρχουν μόνο πιθανὰ ἔχνη.

Στὴ βορειοανατολικὴ πλαγιά τοῦ Φιλήρημου, κοντὰ στὸ παλιὸ ἐκκλησάκι τοῦ Προφήτη Ἡλία, ποὺ βρίσκεται σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ νέο δρόμο ἀνόδου πρὸς τὴν ἀκρόπολη (7, πίν. 2α), βρέθηκε ἡ ἐπιγραφὴ μὲ τὸν ἱερὸ νόμον ποὺ ἀναφέρεται στὴ λατρεία τῆς Ἀλεκτρώνας³⁹⁸. Ἡ ἐπιγραφὴ καθορίζει ὡς μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς θέσεις ὅπου ἔπρεπε νὰ στηθῇ στήλη ποὺ νὰ ἀναγράφει τὸ σχετικὸ ψήφισμα: ἐπὶ τᾶς καταβάσιος τᾶς ἐξ Ἀχαΐας πόλιος, καὶ αὕτῃ συμπίπτει πιθανώτατα μὲ τὴν θέση ὅπου βρέθηκε ἡ ἐπιγραφὴ. Παρέχει ἀκόμη τὴν πληροφορία ὅτι στὸ ἱερὸ ὑπῆρχε μιὰ εἴσοδος ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς πόλιος (τῆς κάτω πόλεως τῆς Ἰαλυσοῦ) καὶ ἓνα ἱστιατόριον, ὅπου ἔπρεπε νὰ στηθοῦν δύο ἀκόμη στῆλες, μιὰ στὴν κάθε μία ἀπὸ τὶς παραπάνω θέσεις. Τὸ ἱερὸ θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ χαμηλότερα, στοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ, ὅπου βρίσκεται ἡ περιοχὴ Ταβάζι³⁹⁹. Οἱ τοπογραφικὲς αὐτὲς ἐνδείξεις εἶναι πολὺτιμες, ἂν σκεφθῇ κανένας ὅτι εἶναι τὸ μόνο ἱερὸ τῆς κάτω πόλης, ποὺ ἡ θέση του εἶναι γνωστὴ κατὰ προσέγγιση.

Χαμηλότερα στὴν πεδιάδα, βορειοανατολικά ἀπὸ τὸ Φιλήρημον καὶ νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὸ χωριὸ Τριάντα (Ἰαλυσό), τὰ ὑψώματα Μόσκου Βουνάρα

καὶ Μακρινὰ Βουνάρα (FN 16, 8) εἶναι οἱ θέσεις τῆς μυκηναϊκῆς νεκρόπολης τῆς Ἰαλυσοῦ, ποὺ ἀπὸ τὰ πλούσια εὐρήματα —μοιρασμένα κυρίως μεταξὺ τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου καὶ τοῦ Μουσείου Ρόδου— χρονολογεῖται ἀνάμεσα στὶς περιόδους Μυκ. ΠΒ καὶ ΠΙΓ1. Ἡ ἔρευνα τοῦ νεκροταφείου ἔγινε σὲ δύο κύριες φάσεις: ἀπὸ τὸν Α. Biliotti μεταξὺ 1868 καὶ 1871, γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, καὶ ἀπὸ τὴν ΙΑΥ σὲ ἀλλεπάλληλες ἀνασκαφικὲς περιόδους ἀπὸ τὸ 1914 ἕως τὸ 1928. Οἱ ἀνασκαφὲς ἔφεραν σὲ φῶς συνολικὰ 129 θαλαμοειδεῖς τάφους. Ἀπὸ τὰ ἄφθονα ἐπιφανειακὰ ὄστρακα συμπεραίνεται ὅτι ἡ περιοχὴ ἀνάμεσα στὰ δύο ὑψώματα ἦταν μέρος τοῦ μυκηναϊκοῦ καὶ ἴσως ἐνὸς παλαιότερου οἰκισμοῦ.

Οἱ παλαιότερες ὁμως φάσεις τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας Ἰαλυσοῦ διαπιστώνονται βορειοανατολικώτερα ἀπὸ τὸ χωριὸ Τριάντα, πλησιέστερα πρὸς τὴ θάλασσα καὶ βόρεια ἀπὸ τὴ σημερινὴ λεωφόρο Ρόδου-Ἰαλυσοῦ. Οἱ ἰταλικὲς ἀνασκαφὲς τῶν ἐτῶν 1935-1936 (FN 10, 10) περιλαμβάνουν 6 τομές, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ πρώτη καὶ ἀνατολικώτερη ἔγινε δυτικὰ ἀπὸ τὸν πύργο Παρασκευᾶ καὶ οἱ πέντε ἄλλες ἀνάμεσα στὸ «Ποταμούλλι τοῦ Περιστεριοῦ» καὶ τὴ δευτέρη πάροδο λεωφόρου Ἰαλυσοῦ (ὁδὸ Θαρνεοῦ, βλ. εἰκ. 5). Οἱ δύο μεγαλύτερες καὶ δυτικώτερες, V καὶ VI, ἔγιναν μέσα στὸ κτῆμα Ἑλένης Τζωρτζῆ. Οἱ ἀνασκαφὲς ἀποκάλυψαν τὰ λείψανα μινωικοῦ οἰκισμοῦ, στὸν ὁποῖο διακρίθηκαν τρεῖς κύριες φάσεις (Τριάντα Ι (ΥΜΙΑ), Τριάντα ΙΙΑ (τέλος ΥΜΙΑ-ΥΜΙΒ)⁴⁰⁰, Τριάντα ΙΙΒ (τέλος ΥΜΙΒ-ΥΜΙΙΑΙ), ἐνῶ σποραδικὰ ἔχνη ἀνεβαίνουν ἕως τὴ ΜΜ περίοδο καὶ κατεβαίνουν ἕως τουλάχιστο τὴ Μυκ. ΙΙΑ2. Ἐτσι, ἐνῶ ὁ οἰκισμὸς αὐτὸς εἶναι παλαιότερος ἀπὸ τὸν οἰκισμὸ στὸν ὁποῖο ἀνήκουν οἱ μυκηναϊκοὶ τάφοι στὰ ὑψώματα Μόσκου καὶ Μακρινὰ Βουνάρα, στὶς νεώτερες φάσεις του ὁ πρῶτος συμπλέκεται χρονικὰ μὲ τὸ δεύτερο, ἕως ὅτου ὁ μινωικὸς οἰκισμὸς ἐγκαταλείπεται, ἐνῶ συνεχίζεται, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὰ εὐρήματα τῶν τάφων, ὁ μυκηναϊκός, ποὺ βρίσκεται μακρύτερα ἀπὸ τὴ θάλασσα καὶ πλησιέστερα πρὸς τὴν ἀκρόπολη. Ὁ πρῶτος οἰκισμὸς εἶναι στὶς πρώιμες φάσεις του καθαρὰ ἢ κύρια μινωικός. Ἰσχυρὰ μυκηναϊκὰ στοιχεῖα ἐμφανίζονται στὸ τέλος τῆς περιόδου Τριάντα ΙΙΒ. Πρόκειται ἐπομένως γιὰ ἕνα οἰκισμὸ μὲ ἔντονα μινωικὸ χαρακτήρα ἢ ἀκόμη γιὰ μινωικὴ ἀποικία, ποὺ ὑφίσταται ἔπειτα σταδιακὰ τὴ μυκηναϊκὴ ἐπίδραση, ἕως ὅτου ἐγκαταλειφθῇ ὀριστικὰ καὶ δώση τὴ θέση του σὲ καθαρὰ μυκηναϊκὸ οἰκισμὸ σὲ ἄλλο σημεῖο. Λείψανα τοῦ μινωικοῦ οἰκισμοῦ ἀποκαλύφθηκαν καὶ ἐρευνήθηκαν ἀπὸ τὸ 1975 καὶ ἔπειτα στὸ οἰκόπεδο Ι. Θεοχάρη, ποὺ βρίσκεται στὴ βόρεια πλευρὰ τῆς λεωφόρου Ἰαλυσοῦ, ἀνάμεσα στὸν πύργο Παρασκευᾶ καὶ τὴ δευτέρη πάροδο Ἰαλυσοῦ (ὁδὸ Θαρνεοῦ), σὲ μιὰ ἔκταση 18×23 μ.⁴⁰¹, ἐνῶ ἔχουν ἐπισημανθῇ καὶ στὸ οἰκόπεδο Μαριέττας Ἀγιοκάτσικα, στὰ δυτικὰ τοῦ προηγούμενου. Ἡ ὡς τώρα γνωστὴ ἔκταση τοῦ οἰκισμοῦ εἶναι σημαντικὴ. Πρόκειται γιὰ μιὰ πόλη πρόδρομο τῆς ἱστορικῆς Ἰαλυσοῦ. Τὰ σποραδικὰ εὐρήματα ποὺ περισυλλέχθηκαν τὸ 1976, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ

Είχ. 5. Τριάντα (Ίαλυσός). Χάρτης περιοχής μινωικού οικισμού. (A= οικόπεδο Ι. Θεοχάρη).

τῶν θεμελίων τοῦ ξενοδοχείου «Olympic Palace» στὴν περιοχὴ Ἰξιά (Μίξη), κοντὰ στὸ ξενοδοχεῖο «Mira Mare» (9) —κυρίως ἀγγεῖα καὶ ἰδιαίτερα κύπελλα τοῦ γνωστοῦ μινωικοῦ τύπου—, δὲν φαίνεται νὰ ἀποτελοῦν μέρος τοῦ ἴδιου οἰκισμοῦ, γιατί βρίσκονται σὲ σημαντικὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν ἀνασκαφῶν. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ ἔχνη ἢ ἐνὸς μικρότερου οἰκισμοῦ ἢ μιᾶς μεμονωμένης ἐγκατάστασης τῆς ἴδιας ἐποχῆς⁴⁰².

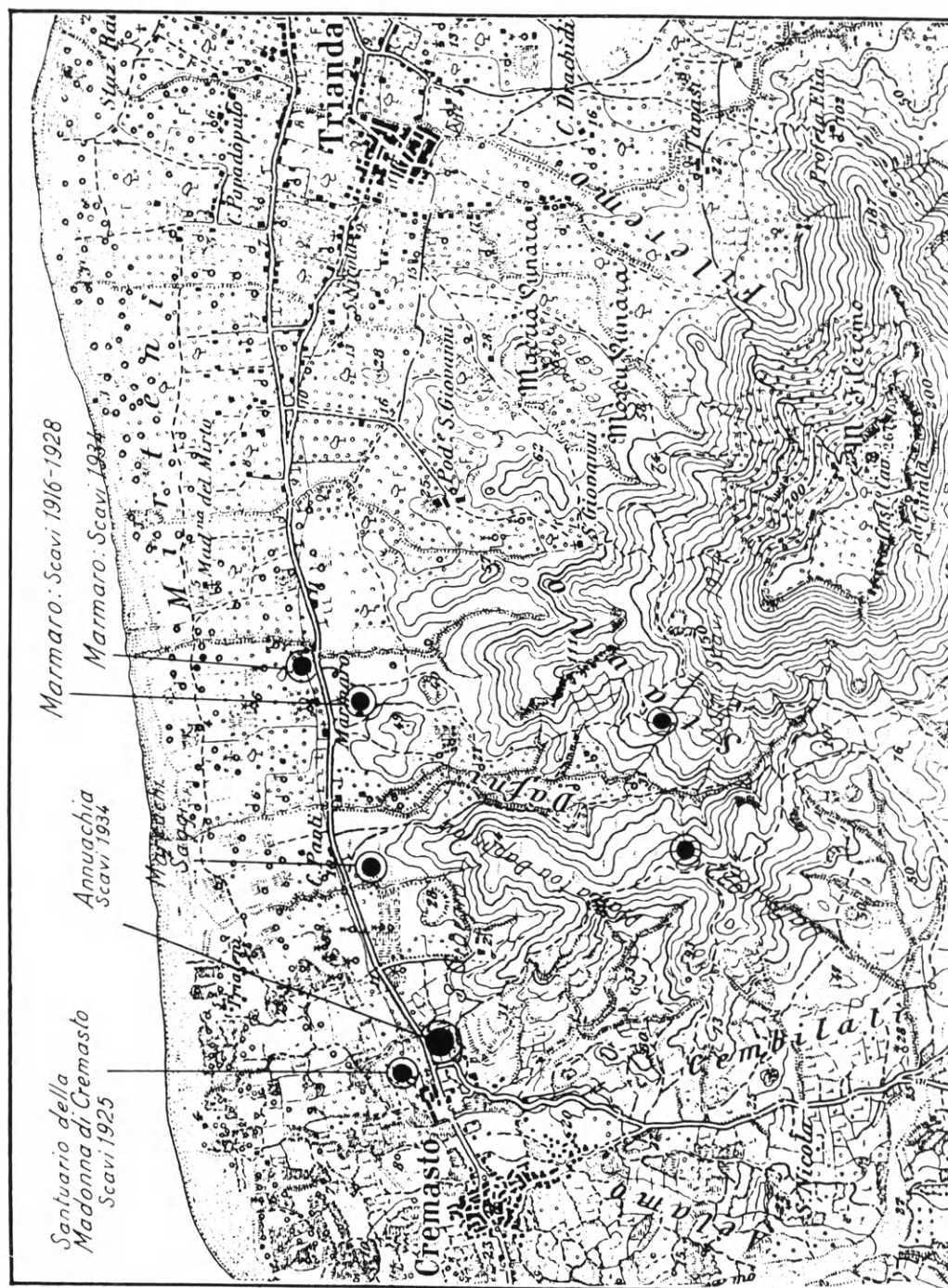
Δυτικὰ ἀπὸ τὸ ξενοδοχεῖο «Olympic Palace» ἐρευνήθηκαν στὸ τέλος τοῦ 1978-ἀρχὲς τοῦ 1979, μέσα στὰ συνεχόμενα οἰκόπεδα I. Φτακλάκη-N. Μυλωνᾶ, ἔχνη τοίχων καὶ ἐργαστηρίου μιᾶς ἐγκατάστασης τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων⁴⁰³ (9).

Ὁ μινωικὸς οἰκισμὸς δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴ θάλασσα, ὅπου θὰ βρισκόταν καὶ τὸ ὄχι προστατευμένο λιμάνι του, πιθανώτατα ἡ Σχεδιά τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἀνεξακρίβωτα ἔχνη ἀπὸ λιμενικὲς ἐγκαταστάσεις ἀναφέρονται στὴν παραλία, ἀνατολικά ἀπὸ τὸ ξενοδοχεῖο «Χρυσὴ Ἀκτὴ» (FN 10, 11) ἢ ἀνάμεσα στὰ χωριὰ Τριάντα καὶ Κρεμαστή⁴⁰⁴.

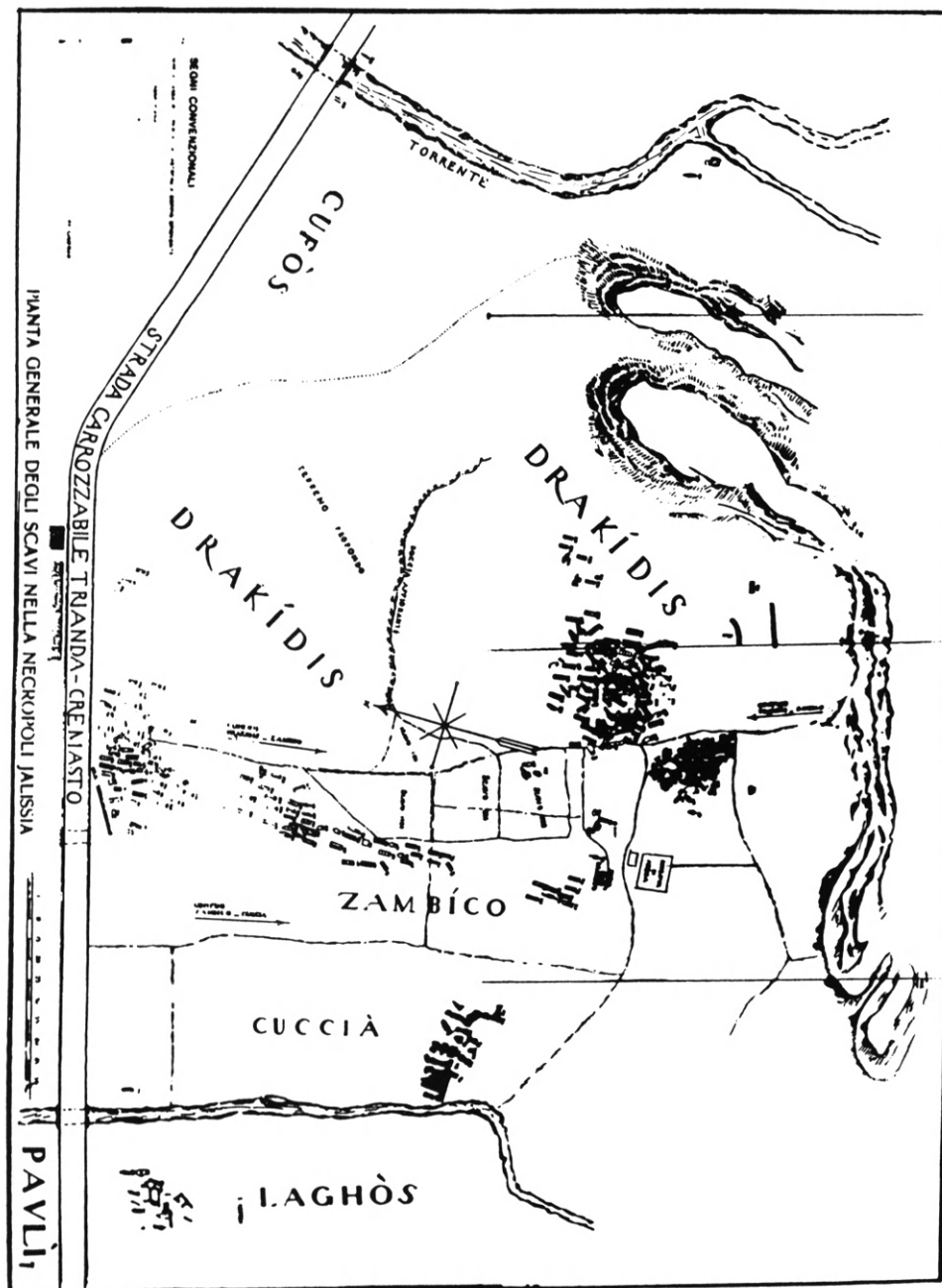
Τὰ ἔχνη τῆς ἱστορικῆς Ἰαλυσοῦ —κυρίως οἱ πλούσιες νεκροπόλεις καὶ λίγα λείψανα ἄλλων κτισμάτων— ἔχουν ἐπισημανθῇ καὶ ἐρευνηθῇ δυτικώτερα ἀπὸ τὸ μινωικὸ καὶ τὸ μυκηναϊκὸ οἰκισμὸ, στὴν περιοχὴ ποὺ ἐκτείνεται ἀνάμεσα στὰ σημερινὰ χωριὰ Τριάντα (Ἰαλυσὸ) καὶ Κρεμαστή.

Ἡ ἐπισκόπηση τῶν ἀρχαιολογικῶν θέσεων ἀρχίζει μὲ κτίσματα τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ ἄλλα λείψανα πού, σύμφωνα μὲ τὸν INGLIERI (FN 17), φαίνονταν στὰ δεξιὰ τοῦ κεντρικοῦ δρόμου Τριάντα-Κρεμαστῆς, πρὶν ἀπὸ τὸ 11ο χιλιόμετρο⁴⁰⁵ (θέση Βαλσαμῆ, 12).

Οἱ νεκροπόλεις τῆς ἱστορικῆς Ἰαλυσοῦ, ἂν ἐξαιρεθοῦν παλαιότερες λαθρυνασκαφές, ἔγιναν γνωστὲς μὲ τὶς ἰταλικὲς ἀνασκαφές τοῦ μεσοπολέμου. Τὸ ἀνατολικώτερο γνωστὸ σημεῖο τῶν νεκροπόλεων εἶναι ἡ θέση Μάρμαρο (13), ποὺ ἀρχίζει περίπου ἀπὸ τὴν προηγούμενη τοποθεσία (FN 17, 12) καὶ ἐκτείνεται δυτικώτερα. Τὸ πιὸ συμπαγὲς τμῆμα τῆς νεκρόπολης περιλαμβάνει, ἀπὸ ἀνατολικά πρὸς τὰ δυτικά, τὰ κτήματα Κουφοῦ, Δρακίδη, Τσαμπίκου καί, λίγο πιὸ δυτικά, Κουκιᾶ, Λαγοῦ καὶ Παυλῆ (FN 18-19). Ἡ περιοχὴ ἐρευνήθηκε σταδιακὰ ἀπὸ τὸ 1916 ἕως τὸ 1928, βρίσκεται (ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κτῆμα Παυλῆ) νότια ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο καὶ ὀρίζεται χονδρικὰ ἀπὸ δύο ρεύματα ποὺ ἔχουν κατεύθυνση πρὸς τὰ βόρεια, τὸ ἀνατολικώτερο ἀπὸ τὰ ὁποῖα συμπίπτει περίπου μὲ τὸ 11ο χλμ. τοῦ δημόσιου δρόμου (βλ. εἰκ. 6 καὶ 7). Τὸ 1934 ἔγιναν ἀνασκαφές βόρεια ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο καὶ ἀμέσως δυτικὰ ἀπὸ τὸ ἀνατολικώτερο ρεῦμα, μέσα στὰ κτήματα Νικόλα Γιακουμῆ καὶ Μιχάλη Βασιλᾶ (βλ. Cl Rh VIII, 1936, εἰκ. 1 καὶ 64 κέ. εἰκ. 50-51). Τὸ πιὸ πρόσφατο ταφικὸ εὑρημα στὴν ἴδια περιοχὴ εἶναι μιὰ πυρά, ποὺ βρέθηκε τὸ 1961 κοντὰ στὸ 11ο χλμ. τοῦ ἴδιου δρόμου μαζὶ μὲ ἄλλους τάφους καὶ περιεῖχε κτερίσματα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.⁴⁰⁶. Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν τάφων ποὺ ἔχουν ἀνασκαφῇ, ἀνεβαίνει σὲ ἀρκετὲς ἑκατοντάδες.

Είχ. 6. Χάρτης νεκροπόλεων 'Ιαλυσού.

Είχ. 7. Τοπογραφικό νεκροπόλεων στὸ Μάρμαρο Ἰαλυσοῦ.

Οἱ ἀρχαιότεροι τάφοι τῆς περιοχῆς εἶναι οἱ ἀριθ. 43, 44 καὶ 45 ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1934, ποὺ τοποθετοῦνται στὴν ὄψιμη πρωτογεωμετρικὴ καὶ πρῶ-
ιμη γεωμετρικὴ περίοδο καὶ ἀνήκουν στὸ σπάνιο γιὰ τὴ Ρόδο τύπο τῆς καύσης
μέσα σὲ ἀγγεῖο. Δέκα τουλάχιστο τάφοι (καύσεις) ἀνήκουν στὴν ὄψιμη γεωμε-
τρικὴ περίοδο⁴⁰⁷. Τὸ ἔθιμο τῆς καύσης ἐπικρατεῖ καὶ στὸν 7ο αἰ., ἐνῶ ἀπὸ τὸν
6ο καὶ ἔπειτα κυριαρχεῖ ἡ ταφὴ σὲ κιβωτιόσχημους τάφους. Οἱ περισσότεροι
τάφοι τῆς τελευταίας κατηγορίας ἀνήκουν στὸν 6ο αἰ., ἀλλὰ οἱ ταφές συνεχί-
ζονται καὶ στὴν κλασικὴ, τὴν ἐλληνιστικὴ καὶ τὴ ρωμαϊκὴ περίοδο, ὥστε παρα-
τηρεῖται μιὰ συνέχεια, ἔστω σὲ μικρότερη κλίμακα, στοὺς μεταγενέστερους αἰ-
ῶνες, μετὰ τὴν κλασικὴ ἐποχὴ⁴⁰⁸.

Νότια ἀπὸ τὴ θέση Μάρμαρο καὶ τοὺς ἀγρούς Δρακίδη κτλ., ἐκτείνεται τὸ
ὕψωμα Δάφνη (FN 20, 14). Ὁ L. Pernier, ποὺ ἔκαμε μιὰ πρώτη ἀναγνώριση
στὸ χῶρο, σημειώνει, ἐκτὸς ἀπὸ ὄστρακα τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ τῆς κλασικῆς ἐπο-
χῆς, λίγα ὄστρακα τῆς ὄψιμης μυκηναϊκῆς περιόδου κοντὰ στοὺς πρόποδες τοῦ
ὕψωματος⁴⁰⁹. Ἡ πληροφορία αὕτη, ποὺ πρέπει νὰ ἐπανεξετασθῇ, ὁδηγεῖ στὴν
ἀναζήτησι τμημάτων τῆς μυκηναϊκῆς Ἰαλυσοῦ καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὕτη,
δηλ. τοὺς βορειοδυτικὺς πρόποδες τοῦ Φιλέρημου. Ἡ ἔρευνα στὰ ὑψώματα
αὐτὰ ἦταν δυσκολώτερη, γιατί τὸ ἔδαφος εἶναι ἀνώμαλο καὶ οἱ συνεχεῖς δια-
βρώσεις ἔχουν καταστρέψει πολλὰ καὶ ἔχουν ἀλλάξει τὴ μορφή τοῦ χώρου ἀπὸ
τὴν ἀρχαιότητα. Σὲ δύο κύριες φάσεις, στὰ 1922 καὶ 1934, ἐρευνήθηκαν κοντὰ
στὴ θέση Πλάτσα καὶ στὶς πλαγιές τοῦ ὑψώματος, κοντὰ στὸ νότιο ἄκρο τῆς
κοιλιάδας τῆς Δάφνης (εἰκ. 6), δύο μικρές συστάδες τάφων, ὅπου κυριαρχοῦν οἱ
παλαιότερες καύσεις καὶ οἱ ἐγγυτρισμοί, ὑπάρχουν ὅμως καὶ μεταγενέστερες
ταφές σὲ κιβωτιόσχημους τάφους. Στὰ 1927, στὴ θέση Πλάτσα, ἐρευνήθηκε
ἓνας ἀπὸ τοὺς παλαιότερους γεωμετρικοὺς τάφους τῆς Ἰαλυσοῦ, ἡ παιδικὴ
ταφὴ (ἐγγυτρισμός) 141⁴¹⁰. Γενικά, οἱ τάφοι ποὺ βρέθηκαν ἐδῶ καὶ πρέπει νὰ
ἀνήκουν ὅχι σὲ μιὰ ἐνιαία νεκρόπολη, ἀλλὰ σὲ διάφορα ξεχωριστὰ νεκροταφεῖα,
χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴ γεωμετρικὴ ἕως καὶ τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδο. Τὰ ἄφθονα
ὄστρακα (πολλὰ μελαμβαφῇ, μελανόμορφα καὶ ἐρυθρόμορφα), ποὺ εἶναι ἐγκα-
τεσπαρμένα στὴν περιοχὴ, δείχνουν ὅτι ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἓνας ἀπὸ τοὺς
κυριώτερους οἰκισμούς, ἂν ὅχι τὸ κύριο κέντρο τῆς ἱστορικῆς Ἰαλυσοῦ⁴¹¹.

Ἡ διαπιστωμένη ἐπέκταση τῶν νεκροταφείων τῆς Ἰαλυσοῦ πρὸς τὰ βό-
ρεια, δὲν ξεπερνᾷ μερικὲς δεκάδες μέτρων βορειότερα ἀπὸ τὸν κεντρικὸ δρόμο
Τριάντα-Κρεμαστῆς (πρβλ. καὶ πκ. περιοχὴ ἐκκλησίας Κρεμαστῆς). Δὲν εἶναι
γνωστὸ ἂν οἱ νεκροπόλεις προχωροῦσαν βορειότερα καὶ σὲ πόση ἀπόσταση ἀπὸ
τὴ θάλασσα. Γιὰ μιὰ ἐντελῶς ὄψιμη φάση τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας Ἰαλυσοῦ
ἔδωσαν καινούργια στοιχεῖα πρόσφατα εὐρήματα, ὅχι μακριὰ ἀπὸ τὴν παραλία
μεταξὺ Τριάντα καὶ Κρεμαστῆς. Συγκεκριμένα, σὲ δύο σημεῖα, ἐπισημάνθηκαν
τὸ 1978 καὶ ἐρευνήθηκαν πρόχειρα συστάδες ἀπὸ πῆλινους κεραμοσκεπεῖς τά-
φους καὶ παιδικές ταφές μέσα σὲ ἀγγεῖα (ἐγγυτρισμούς). Τὸ πρῶτο σημεῖο βρί-

σκειται δυτικώτερα από τὸ ξενοδοχεῖο «Χρυσή Ἀκτὴ» καὶ ἀνατολικώτερα ἀπὸ τὸ ξενοδοχεῖο «Ἡλέκτρα», ὅχι μακριὰ ἀπὸ τὴν κατοικία τοῦ φύλακα Ἀρχαιοτήτων Νικ. Κουφοῦ, δυτικὰ ἀπὸ τὴν κατοικία Μιχάλη Μιχελῆ (θέση Βίγλες, **15**): σὲ βάθος περίπου 1 μ. βρέθηκαν καὶ ἐρευνήθηκαν δύο πήλινοι τάφοι καὶ ἐπισημάνθηκαν ἔχνη ἀπὸ ἄλλους. Δὲν ὑπῆρχαν κτερίσματα, ἀλλὰ ἐγχάρακτοι σταυροὶ φανερώνουν ὅτι πρόκειται γιὰ παλαιοχριστιανικοὺς τάφους. Ἐξάλλου, πολλὲς ἐνσφράγιστες λαβὲς ἀμφορέων, ἐγκατεσπαρμένες στὴν περιοχὴ, δείχνουν ὅτι στὴν παραλία ὑπῆρχε ζωὴ καὶ στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο⁴¹². Τὸ δεύτερο σημεῖο βρίσκεται δυτικώτερα ἀπὸ τὸ πρῶτο, ἀνάμεσα στὰ ξενοδοχεῖα «Ἡλέκτρα» καὶ «Blue Bay», ἀνατολικώτερα ἀπὸ τὸ ἐκκλησάκι τῆς Παναγίας Μυρτενῆς (θέση Κιόλες, **16**): σὲ ἀπόσταση ± 200 μ. μετὰξὺ τους, ἐρευνήθηκαν σὲ βάθος 0,50-1 μ. δύο ὁμάδες ἀπὸ 20 περίπου συνολικὰ ὅμοιους τάφους⁴¹³. Τὰ παραπάνω εὐρήματα δείχνουν ὅτι στὴν παλαιοχριστιανικὴ περίοδο ὑπῆρχαν κοντὰ στὴν παραλία μετὰξὺ Τριάντα καὶ Κρεμαστῆς ἓνας ἢ περισσότεροι μικροὶ οἰκισμοί.

Ἀλλες νεκροπόλεις ἐρευνήθηκαν προπολεμικὰ δυτικώτερα, γύρω ἀπὸ τὸ χωριὸ Κρεμαστή. Κοντὰ στὴν ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας Καθολικῆς (FN 21), βόρεια ἀπὸ τὸν κεντρικὸ δρόμο (1925) καὶ ἀμέσως νότια, στὴ θέση Ἀνωάκια (1934), ἐρευνήθηκε ἀριθμὸς τάφων ποὺ ἀνήκουν χρονικὰ στὸν 6ο καὶ 5ο αἰ. π.Χ.⁴¹⁴ (**17**). Στὰ νότια τοῦ χωριοῦ, στὴ θέση Ἀμπέλα (FN 22, **18**), ἐρευνήθηκε (1924-1925) ἀριθμὸς κιβωτιόσχημων τάφων τοῦ 5ου καὶ 4ου αἰ. π.Χ.

Δυτικὰ ἀπὸ τὸ χωριὸ Κρεμαστή καὶ ἀμέσως βόρεια ἀπὸ τὸν κεντρικὸ δρόμο, ὁ λοφίσκος Ἀσώματος, μὲ τὸ ὁμώνυμο ἐκκλησάκι (FN 23, **19**), σημειώνει τὴ θέση ἑνὸς νεκροταφείου, ποὺ οἱ ἀρχές του ἀνάγονται στὴν ἀρχαϊκὴ περίοδο, ἀλλὰ παρουσιάζει ἀκμὴ στὰ ἐλληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκὰ χρόνια, μὲ πιθανὴ συνέχεια στὴν παλαιοχριστιανικὴ περίοδο. Οἱ τάφοι καλύπτουν τὸ λόφο καὶ τὴ γύρω πεδιάδα, κυρίως πρὸς τὰ βόρεια, πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς θάλασσας. Στὴν πλαγιά τοῦ λοφίσκου, πρὸς τὰ ΝΑ, ὑπάρχουν ἔχνη τοίχων ἑνὸς μνημειακοῦ κτηρίου, ποὺ δὲν εἶναι βέβαιο ἂν εἶχε ἄμεση σχέση μὲ τοὺς τάφους ἢ εἶχε χτιστῇ μεταγενέστερα πάνω στὸ νεκροταφεῖο. Τὸ 1978 ἀποκαλύφθηκαν καὶ ἐρευνήθηκαν πάνω στὸ λόφο τρεῖς πήλινοι τάφοι χωρὶς κτερίσματα, ὅμοιοι μ' αὐτοὺς ποὺ βρέθηκαν στὶς θέσεις Βίγλες καὶ Κιόλες. Γύρω στὰ 200 μ. νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὸν Ἀσώματο, νότια ἀπὸ τὸν κεντρικὸ δρόμο, ἐπισημάνθηκαν ἔχνη ἑνὸς μικροῦ οἰκισμοῦ τῆς ἐλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς περιόδου, ποὺ ἔχει προφανῶς ἄμεση σχέση μὲ τὸ παραπάνω νεκροταφεῖο⁴¹⁵. Στὴν ἴδια περιοχὴ βρέθηκε τυχαῖα τὸ 1965, μέσα σὲ πήλινο δοχεῖο, θησαυρὸς ἀπὸ 70 ἀργυρὰ ροδιακὰ νομίσματα τοῦ 4ου ἔως 1ου αἰ. π.Χ.⁴¹⁶.

Νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὸ χωριὸ Κρεμαστή, νοτιοανατολικὰ ἀπὸ τὸ βουνὸ Παραδείσι, γύρω ἀπὸ τὸ ἐκκλησάκι Ἁγῆς Γιώργης (FN 24, **20**), ἐπισημάνθηκαν καὶ ἐρευνήθηκαν τὸ 1925 καὶ τὸ 1934 τάφοι τῆς ἐλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς περιόδου καὶ μικρὴ νεκρόπολη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ προέρχονται

δημοσιευμένες ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές⁴¹⁷. Ἐπισημάνθηκαν ἐπίσης ἔχνη ἀγροτικοῦ οἰκισμοῦ.

Τελειώνουμε τὴν τοπογραφικὴ περιγραφὴ τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Ἰαλυσοῦ μὲ τὴ μνεία ἐνὸς τοίχου, μήκους ± 50 μ., μὲ μνημειακὴ ἐμφάνιση, ἀπὸ ἐπάλληλους δόμους, κοντὰ στὸ δρόμο Κρεμαστῆς-Μαριτσῶν, νότια ἀπὸ τὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἀξεστράτηγου, νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὸ Φιλήρημο. Τὸ μνημεῖο, ποὺ σημειώνει ὁ INGLIERI, δὲν μπορέσαμε νὰ τὸ ἐντοπίσουμε (FN 26, 21)⁴¹⁸. Μεγάλῃ ποσότητῃ ἀπὸ διάσπαρτα ὄστρακα ἀνάμεσα στὸ ἐκκλησάκι καὶ τὸ δρόμο πρὸς Πασιτίδα στὰ νότια, σημειώνει καὶ ἐδῶ τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς οἰκισμοῦ.

Ἀπὸ τὴν παραπάνω ἐπισκόπηση διαπιστώνεται ὅτι ἡ Ἰαλυσὸς τῶν ἱστορικῶν χρόνων εἶναι γνωστὴ ἀρχαιολογικὰ — μὲ ἐξαίρεση τὰ εὐρήματα τῆς ἀκροπόλεως — σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὶς νεκροπόλεις τῆς. Τὰ πλούσια εὐρήματα τῶν τάφων ἀντικατοπτρίζουν τὴ ζωὴ τῆς πόλεως καὶ τοῦ νησιοῦ γενικώτερα στὴ διαδρομὴ τῶν αἰώνων, τὴ ντόπια καλλιτεχνικὴ δραστηριότητα, ἀλλὰ καὶ τὶς ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις καὶ τὶς ζωηρὲς ἐμπορικὲς καὶ οἰκονομικὲς σχέσεις μὲ τὸν ὑπόλοιπο ἐλληνικὸ κόσμον καὶ τὴν Ἀνατολή. Βγαίνει ἐπίσης τὸ γενικὸ συμπέρασμα ὅτι, ἂν καὶ στὴν περιοχὴ τῆς Ἰαλυσοῦ ἔχουν γίνεи στὸ παρελθὸν πολλὲς ἀνασκαφές, οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς εἶναι ἀκόμη ἀτελεῖς καὶ πρέπει νὰ συμπληρωθοῦν μὲ μελλοντικὲς ἐρευνες.

Τὸ ἴδιο συμπέρασμα γίνεται φανερό ἀπὸ τὴν ἀνακεφαλαίωση ποὺ ἀκολουθεῖ: Τὰ ἀρχαιότερα ἔχνη ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἰαλυσοῦ εἶναι τὰ προϊστορικὰ ὄστρακα ἀπὸ τὸ ὕψωμα τοῦ Φιλήρημου, ποὺ ἀποδεικνύουν τὴν ἀρχαιότητα τῆς κατοίκησης πάνω σ' αὐτό. Ἀπὸ σποραδικὰ ἐπίσης εὐρήματα διαπιστώνεται ἡ συνέχεια τῆς ζωῆς πάνω στὸ ὕψωμα, στὴ μεσομινωικὴ καὶ τὴ μυκηναϊκὴ περίοδο. Ἀλλὰ στὴ μεσομινωικὴ καὶ κυρίως τὴν ὑστερομινωικὴ περίοδο ἡ ζωὴ ἀκμάζει σὲ μιὰ ἀρκετὰ ἐκτεταμένη μινωικὴ πόλιν στὴν πεδιάδα, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ θάλασσα. Τὴν κατὰληψη τοῦ ὕψωματος τοῦ Φιλήρημου ἀπὸ τοὺς Ἀχαιοὺς Μυκηναίους μαρτυροῦν οἱ ἀρχαῖες παραδόσεις καὶ τὸ ὄνομα Ἀχαΐα, ποὺ εἶχε ὡς τὴν ὀψιμὴ ἀρχαιότητα. Ἐχνη ἀπὸ μυκηναϊκὲς ὀχυρώσεις ἢ ἄλλα κτίσματα τῆς περιόδου δὲν ἔχουν ὡς τώρα ἀποκαλυφθῇ, ἀλλὰ πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι σὲ κανένα σημεῖο τῆς Ρόδου δὲν ὑπάρχουν ὡς τώρα ἄλλα βέβαια μυκηναϊκὰ λείψανα κατασκευῶν, ἐκτὸς ἀπὸ τάφους. Ἡ ἔκταση τοῦ χώρου δὲν ἀποτελεῖ ἐπίσης ἐμπόδιο, ἂν τὸν παραβάλλῃ κανένας μὲ ἀκροπόλεις, ὅπως λ.χ. τοῦ Γλαῖ Βοιωτίας. Ἐπίσης, παρὰ τὸ σχετικὰ μεγάλο ὑψόμετρο, ἡ ὑπαρξὴ ἐκτεταμένου ὁμαλοῦ χώρου καὶ νεροῦ ἐπέτρεπε τὴν ἀνάπτυξη ἐνὸς οἰκισμοῦ σὲ ὅλες τὶς περιόδους τῆς ἀρχαιότητος⁴¹⁹. Σαφῆς λείψανα οἰκισμοῦ δὲν ἔχουν ἀποκαλύψει οἱ ὡς τώρα ἀνασκαφές, ἀλλὰ αὐτὲς εἶχαν περιορισθῇ κυρίως στὴν περιοχὴ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς. Ἐμμεσα ὅμως οἱ ἀρχαῖες παραδόσεις καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τῆς Ἀλεκτρῶνας, ποὺ διακρίνει μὲ σαφήνεια τὴν κάτω πόλιν τῆς Ἰαλυσοῦ ἀπὸ τὴν Ἀχαΐαν πόλιν, ὀδηγοῦν στὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς ξεχωριστοῦ οἰκισμοῦ. Τὸ χαρακτηριστ

οίκισμοῦ φαίνεται ὅτι εἶχε ἀκόμη ὁ Φιλέρημος στὴν ἐποχὴ τῶν Ἱπποτῶν⁴²⁰. Ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες ὀχυρώσεις τῶν ἱστορικῶν χρόνων δὲν ὑπάρχουν σήμερα ἀσφαλῆ ἔχνη, ἀλλὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται βέβαιο ὅτι τὸ ὕψωμα στὸ σύνολό του ἦ κατὰ ἓνα τμῆμα του ἦταν ὀχυρωμένο⁴²¹.

Στὴν Ἀχαΐαν πόλιν ὑπῆρχαν οἱ ἐπισημότερες λατρεῖες τῆς Ἱαλυσοῦ καὶ οἱ ἀνασκαφές ἔχουν ἀποδείξει τὴ συνέχεια τῆς λατρείας τουλάχιστο ἀπὸ τὴ γεωμετρικὴ περίοδο ἕως τὴν ὀψιμὴ ἀρχαιότητα. Ἡ Ἀχαΐα ἦταν ἐπομένως ἓνας ὀχυρωμένος οἰκισμὸς καὶ συγχρόνως καταφύγιο καὶ ἀκρόπολη γιὰ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Ἱαλυσοῦ.

Στὴν πεδιάδα, τὰ ἀρχαιότερα μυκηναϊκὰ ἔχνη ἀνήκουν στὴν περίοδο ΠΒ καὶ προέρχονται ἀπὸ τοὺς τάφους Μόσκου καὶ Μακριᾶς Βουνάρας. Ἄλλες ἐνδείξεις ὁδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι στὴν ἴδια περιοχὴ ἀναπτύχθηκε ἓνας μυκηναϊκὸς οἰκισμὸς, ποὺ συνέχισε νὰ ὑπάρχει καὶ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ μινωικοῦ οἰκισμοῦ.

Στὴν Ἱαλυσό, ὅπως καὶ σὲ ὅλη τὴ Ρόδο, ὑπάρχει, μὲ τὰ ὡς τώρα γνωστὰ στοιχεῖα, ἓνα κενὸ ἀνάμεσα στὸ τέλος τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς καὶ τὴν ὕστερη πρωτογεωμετρικὴ περίοδο⁴²². Στὴν τελευταία αὕτὴ περίοδο καὶ τὴν ἐντελῶς πρῶιμη γεωμετρικὴ, ἀνήκουν οἱ ἀρχαιότεροι τάφοι 43-45 στὸ Μάρμαρο. Πρῶιμοι γεωμετρικοὶ εἶναι καὶ ὁ τάφος 141 στὴν Πλάτσα καὶ ἡ καύση πολεμιστῆ μέσα σὲ ἀγγεῖο ἀρ. 98 ἀπὸ τὴν Κρεμαστή⁴²³. Ὁ μεγαλύτερος ὅμως ἀριθμὸς γεωμετρικῶν τάφων ἀνήκει στὴν ὕστερη φάση τῆς γεωμετρικῆς περιόδου. Κατὰ ἓνα γενικὸ κανόνα, ποὺ ὅμως παρουσιάζει ἐξαιρέσεις⁴²⁴, οἱ καύσεις καὶ οἱ ταφές σὲ πίθους, ποὺ κυριαρχοῦν στὶς ἀρχαιότερες φάσεις τῶν νεκροταφείων τῆς Ἱαλυσοῦ (ἕως καὶ τὸν 7ο αἰ.), παρατηροῦνται πάνω στὰ ὑψώματα ποὺ ἀποτελοῦν τὶς βόρειες προεκτάσεις τοῦ Φιλέρημου, ἐνῶ ἀπὸ τὸν 6ο αἰ. καὶ ἔπειτα οἱ ταφές σὲ κιβωτιόσχημους τάφους γίνονται στὴν πεδιάδα. Τὰ πρῶιμα νεκροταφεῖα εἶναι ἐγκατεσπαρμένα σὲ μεγάλη ἔκταση καὶ ἀπέχουν ἀρκετὰ μεταξύ τους, ὥστε νὰ δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι ἀνήκουν σὲ κῶμες διακεκριμένες μεταξύ τους, ποὺ στὸ σύνολό τους ἀποτελοῦσαν τὴν πρῶιμη Ἱαλυσό. Τὸ χαρακτῆρα αὐτὸ τῆς κατοίκησης «κατὰ κώμας» φαίνεται ὅτι ἡ Ἱαλυσὸς διατήρησε στὴν εὐρύτερη ἐννοιά της καὶ στοὺς μετέπειτα αἰῶνες, γιατί, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περιοχὴ βόρεια-βορειοδυτικὰ ἀπὸ τὸ Φιλέρημο, σ' αὐτὴν πρέπει νὰ ἐνταχθοῦν καὶ οἱ μικροὶ οἰκισμοὶ δυτικὰ ἀπὸ τὴν Κρεμαστή (Ἀσώματος, Ἀγ. Γιώργης) καὶ νότια καὶ ἀνατολικὰ ἀπὸ τὸ Φιλέρημο.

Πέρα ἀπ' αὐτὸ ὅμως, πρόβλημα παραμένει ἂν ἀπὸ τὸν 6ο αἰ. καὶ ἔπειτα ἡ Ἱαλυσὸς δὲν ἀπόκτησε καὶ ἓνα συμπαγὲς κέντρο, ποὺ εἶχε τὸ χαρακτῆρα πραγματικῆς «πόλεως». Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὕτὴ ὁδηγεῖ τὸ πυκνὸ νεκροταφεῖο στὰ κτήματα Δρακίδη καὶ Τσαμπίκου, μὲ τὸ ὁποῖο μποροῦν νὰ συνδεθοῦν καὶ οἱ νεώτεροι ἀπὸ τοὺς τάφους στὸ «Μάρμαρο 1934», βόρεια ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο⁴²⁵. Ἐξάλλου, ὅπως παρατηρεῖ ὁ L. Laurenzi⁴²⁶, ποὺ οἱ ἔρευνές του εἶχαν

κύριο σκοπό τὸν καθορισμὸ τῶν ὁρίων τῶν νεκροπόλεων τῆς Ἰαλυσοῦ, ἡ ἀπό-
σταση ἀνάμεσα στοὺς δυτικώτερους τάφους τῆς θέσης Μάρμαρο καὶ τοὺς ἀνα-
τολικώτερους τῆς θέσης Ἀνωάκια, κοντὰ στὴν Κρεμαστή, δὲν εἶναι μεγάλη καὶ
καλύπτεται ἀπὸ πληροφορίες γιὰ λαθραῖες ἀνασκαφές καὶ δοκιμαστικὲς τομὲς
σὲ ἐνδιάμεσα κτήματα⁴²⁷. Εἶναι ἐπομένως πιθανὸ ὅτι ὁλόκληρη ἡ ταφικὴ περι-
οχὴ ἀνάμεσα στὴν Κρεμαστή καὶ τὴ θέση Μάρμαρο ἀποτελοῦσε μιὰ ἐνότητα,
στὴν ὁποία ἀντιστοιχοῦσε μιὰ οἰκιστικὴ ἐνότητα, δηλ. ἡ ἀρχαῖκή καὶ κλασικὴ
«πόλις». Οἱ νεκροπόλεις συνεχίζονται καὶ βόρεια ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο Τριάν-
τα-Κρεμαστῆς, σὲ ἄγνωστη ἔκταση πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς θάλασσας, καὶ μὲ
πιθανότητα ἀνατολικώτερα ἀπὸ τὴ θέση Μάρμαρο, πέρα ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν
ἔχουν διεξαχθῇ συστηματικὲς ἀνασκαφές⁴²⁸.

Εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ Ἰαλυσός, ποὺ στὸν 5ο αἰ. θὰ εἶχε φθάσει στὸ ἀπόγειο
τῆς ἀνάπτυξής της, μετὰ τὸ συνοικισμὸ καὶ στὴ διάρκεια τοῦ 4ου αἰ. θὰ εἶχε
ἀρχίσει νὰ παρακμάζει, γιὰτὶ μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ της πρέπει νὰ μετα-
νάστευσε στὴ γειτονικὴ νέα πόλη. Ἡ παρακμὴ ὅμως ἦταν σταδιακὴ καὶ παρα-
κολουθεῖται ἀνάμεσα στὴν ἐπιγραφὴ τῆς Ἀλεκτρῶνας, τοῦ τέλους τῶν κλασι-
κῶν χρόνων, ποὺ κάνει λόγο ἀκόμη γιὰ «πόλιν» καὶ τὴ μνεία τοῦ Στράβωνα⁴²⁹
γιὰ τὴν «κώμη» Ἰαλυσό, στὰ πρώιμα ρωμαϊκὰ χρόνια.

Ἡ συνέχεια τῆς ζωῆς στὰ ἐλληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκὰ χρόνια διαπιστώνεται
ἀπὸ λείψανα οἰκισμῶν καὶ τάφων, καθὼς καὶ ἀπὸ σποραδικὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρή-
ματα καὶ ἐπιγραφές⁴³⁰. Ἡ παλαιοχριστιανικὴ περίοδος ἀντιπροσωπεύεται,
ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς τάφους κοντὰ στὴν παραλία Τριάντα-Κρεμαστῆς καὶ πιθανῶς
στὴ θέση Ἀσώματος, ἀπὸ τὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐκκλησία τοῦ Φιλήρημου, στὴ
θέση τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἀκόμη ἐκκλησία στὴν κάτω πόλη,
γνωστὴ μόνο ἀπὸ τὴ δημοσιευμένη κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ της⁴³¹.

Τμῆμα τῆς Ἰαλυσίας, καὶ σὲ ἄμεση γειτονία μὲ τὴν πόλη Ἰαλυσό, ἦταν ἡ
περιοχὴ ὅπου ἰδρύθηκε ἡ νέα πόλη. Οἱ ἐκτεταμένες ἀνασκαφές στὸ χῶρο τῆς
νέας πόλης στὴ μεταπολεμικὴ περίοδο, δὲν ἔφεραν σὲ φῶς ἀξιόλογα ἔχνη ἀπὸ
κατοίκηση σὲ ἐποχὴ παλαιότερη ἀπὸ τὸ συνοικισμὸ. Εἶναι ἄγνωστο ὅμως τί θὰ
δώση συστηματικώτερη ἔρευνα στὸ χῶρο τῆς ἀκρόπολης, στὴν περιοχὴ τῆς ἀρ-
χαιολογικῆς ζώνης⁴³². Σποραδικὰ προϊστορικὰ ἔχνη ἔχουν βρεθῇ στὶς ἀνασκαφές
τῆς κάτω πόλης⁴³³. Ἀπὸ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς πόλης προέρχονται δημοσι-
ευμένα μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα τῶν περιόδων ΠΙΑ2 ἕως ΠΙΓ1, ἀπὸ τὸ χωριὸ Κοσκι-
νοῦ⁴³⁴. Σὲ μιὰ ὑστεροαρχαῖκή ἢ πρώιμη κλασικὴ νεκρόπολη, στὴ θέση τῆς με-
ταγενέστερης νοτιοδυτικῆς νεκρόπολης τῆς πόλης Ρόδου, θὰ ἀνῆκε ἡ ἐνεπί-
γραφη στήλη τοῦ Χαρωνίδα, ἐκτὸς ἂν εἶχε μεταφερθῇ ἀπὸ ἄλλοῦ⁴³⁵. Ἀπὸ τὰ
παραπάνω στοιχεῖα καὶ ἐνδείξεις πάντως, βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι κάποια
κατοίκηση, μικρῆς ἔστω σημασίας, ὑπῆρχε στὴν περιοχὴ τῆς νέας πόλης καὶ
πρὶν ἀπὸ τὸ συνοικισμὸ⁴³⁶.

- 323-347, Berg II 137-141, Newton, Travels I 257-260, Biliotti 366-368, 386-393, RE IX 1 (1914) 628-633 λ. Ialysia, Ialysos, L. Pernier, Boll. d'Arte VIII-I, 1914, 221-225, A. Maiuri, Ialysos e l'agro Ialysio, CIRh I, 1928, 56-82, Hiller, Rhodos 748-750, EAA IV, 1961, 65-68 λ. Ialiso (μὲ βιβλιογραφία), Γρ. Κωνσταντινόπουλος, Μέγα Ἐγκυκλοπ. Λεξ. Ἐλευθερουδάκη, τόμ. ΣΤ-Συμπλ. (Ἀθῆναι 1964) 453-454 λ. Ἰαλυσός, I. Παπαποστόλου, Παρατηρήσεις ἐπὶ γεωμετρικῶν ἀγγείων ἐξ Ἰαλυσοῦ (ΑΔ 23, 1968, Μελέται 77 κέ., κυρίως 77-81), BSA 73 135-138 (βιβλιογραφία), Hope Simpson-Dickinson 348-349, Mee 4 κέ.
- Φιλέρημος: Προϊστορικά, Boll. d'Arte VI-II, 1926-1927, 332.
- Ναὸς Ἀθηνᾶς: CIRh I 74-79, Hesperia 19, 1950, 338 κέ.
- Παλαιοχριστιανικὴ ἐκκλησία: H. Balducci, Il santuario di Nostra Signora sul Fileremo (Pavia 1931), Ὀρλάνδος, Παλαιοχρ. 47-54, Orlandos, Les baptistères du Dodécanèse 202 εἰκ. 2, Λαζαρ., Πεπρ. Θ' Βυζ. Συνεδρ. 245 ἀρ. 68, I. Βολανάκης, Τὰ παλαιοχριστιανικὰ βαπτιστήρια τῆς Ἑλλάδος (Ἀθῆναι 1976) 127-128.
- Δωρικὴ κρήνη: CIRh I 79-82, A. Ὀρλάνδος, ΑΔ 11, 1927-1928, 7 σημ. 7 καὶ AE 1937 612 σημ. 1, BSA 36, 1935-1936, 183-184, Hesperia 6.π.
- Ἀρχαῖκός οἰκισμός (νότιες πλαγιές): Boll. d'Arte 6.π.
- Μυκηναϊκὴ νεκρόπολις: Furtwängler-Loeschke, Myk. Vasen 1-18, Annuario II, 1916, 271-274, VI-VII, 1923-1924, 83-247, CIRh I 57-65, Annuario XIII-XIV, 1930-1931, 253-335.
- Μινωικὸς οἰκισμός: Memorie III, 1938, 57-68, CIRh X, 1941, 41-183, OpArch. VI, 1950, 150-271.
- Σχεδία: RE II A1 (1921) 403 ἀρ. 3 λ. Schedia, Hiller, Rhodos 748, 54 κέ., K. Lehmann-Hartleben, Die antiken Hafenanlagen (Leipzig 1923) 256 ἀρ. 116 καὶ 291 σημ. 5.
- Νεκροπόλεις ἱστορικῶν χρόνων: Boll. d'Arte 6.π. 328-331, Annuario VI-VII 257-341, CIRh I 65-71, CIRh III, 1929, 7 κέ., CIRh VIII, 1936, 7-207.
- Μάρμαρο-Δρακίδη κτλ.: Annuario III, 1921, 252-259, VI-VII 257-326, CIRh III 6.π., CIRh VIII 64-199.
- Δάφνη: Boll. d'Arte VIII-I, 1914, 225, Annuario VI-VII 326-330, CIRh III 19 ἀρ. 180-183 καὶ πκ., CIRh VIII 29-43.
- Ἐκκλησία Κρεμαστῆς-Ἀνωάκια: CIRh III 204-212, CIRh VIII 46-63.
- Ἀμπέλα Κρεμαστῆς: CIRh III 153-161, 261-262, 269, 273.
- Ἄγης Γιώργης Κρεμαστῆς: CIRh III 7, 19 ἀρ. 185-187, CIRh VIII 44-45.

Δῆμος 4 (Τὰ Μαριτσά)

Νότια ἀπὸ τὸ χωριὸ Κρεμαστή, νότια-νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὸ βουνὸ Φιλέρημος, κοντὰ στοὺς πρόποδες τοῦ ὁποίου βρίσκεται τὸ χωριὸ Παστίδα, εἶναι μιὰ ἀρκετὰ ἐκτεταμένη πεδιάδα. Ἐνα μεγάλο μέρος τῆς ἔχει καταληφθῇ ἀπὸ τὸ παλιὸ ἀεροδρόμιο, ποὺ ἔχει τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ Μαριτσά. Ἡ κοινότητα αὕτη (κάτοικοι 1.003)⁴³⁷ κατέχει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς πεδιάδας. Ὁ ὁμώνυμος οἰκισμὸς εἶναι ἰδρυμένος στὰ νότια κράσπεδα τῆς πεδιάδας, ποὺ κλείνεται στὰ νότια ἀπὸ τὸ βουνὸ Κούμουλλη. Μιὰ σειρὰ λόφων κλείνει τὴν περιοχὴ ἀπὸ τὰ δυτικὰ καὶ ἀπ' αὕτη τὴν πλευρὰ ἡ κοινότητα συνορεύει μὲ τὴν κοινότητα Δαματριάς, περιοχὴ τοῦ ἀρχαίου δήμου Δαματριάων (5). Τὰ βουνὰ Παραδεῖσι καὶ Φιλέ-

ρημος κλείνουν τὴν πεδιάδα ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς θάλασσας, ἀφήνοντας μεταξύ τους μιὰ ἐκτεταμένη δίοδο ἀνάμεσα σ' αὐτὴν καὶ τὴ μεγάλη παραλιακὴ πεδιάδα.

Τὰ ἀρχαῖα λείψανα στὴν περιοχὴ χρονολογοῦνται μὲ πιθανότητα ἀπὸ τὴ μέση ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ ἢ τὴν πρώιμη μυκηναϊκὴ — μὲ βεβαιότητα ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ IIIA — ἕως τὴν ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ περίοδο. Ἐνδιάμεσα ἐπισημάνθηκαν εὐρήματα τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου, ἂν δεχθοῦμε τὴν πληροφορία τοῦ INGLIERI⁴³⁸, καὶ πρόσφατα, λείψανα τῆς κλασικῆς περιόδου.

Στοὺς λόφους ποὺ πλαisiώνουν τὴν πεδιάδα ἀπὸ τὰ δυτικὰ ἔχουν ἀνασκαφῇ ἢ ἐπισημανθῇ ἔχνη τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. Πρόκειται συγκεκριμένα γιὰ τρεῖς λόφους ποὺ βρίσκονται ἀνεβαίνοντας πρὸς Μαριτσά δεξιὰ ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο καὶ νοτιώτερα ἀπὸ τὸ δρόμο ποὺ διακλαδίζεται πρὸς Δαματριά. Εἶναι κατὰ σειρὰ ἀπὸ τὰ βόρεια πρὸς τὰ νότια τὰ ὑψώματα «τοῦ Σάκκου», ὁ Καψαλό-(β)ουνος καὶ οἱ Κοκκάλες. Στὸν πρῶτο ἔχουν παλιότερα ἀνασκαφῇ τάφοι⁴³⁹. Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ὑψώματος Καψαλόβουνος ντόπιοι ἔδειξαν στοὺς HOPE SIMPSON-LAZENBY τὰ λείψανα ἑνὸς θαλαμοειδοῦς μυκηναϊκοῦ τάφου, ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ ὁποῖου οἱ παραπάνω ἐρευνητὲς περισυνέλεξαν μυκηναϊκὰ ὄστρακα ΥΕ IIIA1-IIIB(;) καὶ θραῦσμα πίθου ποὺ χρονολογοῦν μὲ πιθανότητα στὴ μέση ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ ἢ τὴν πρώιμη μυκηναϊκὴ⁴⁴⁰. Νοτιώτερα εἶναι τὸ ὑψωμα Κοκκάλες (Coccala, FN 32, **22**), ὅπου τὸ 1926 ἡ ΙΑΥ ἔσκαψε τρεῖς μυκηναϊκοὺς θαλαμοειδεῖς τάφους μὲ δρόμο καὶ εὐρήματα ὅμοια μὲ τῶν μυκηναϊκῶν νεκροταφείων τῆς Ἰαλυσσοῦ⁴⁴¹. Ἐχομε ἐπομένως τὰ ἔχνη ἑνὸς ἐκτεταμένου μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου ἢ μεγάλων συστάδων τάφων, ποὺ ἀνήκουν σὲ κάποιο σύγχρονο οἰκισμὸ. Ἰχνη τοῦ οἰκισμοῦ δὲν διαπιστώθηκαν κοντὰ στοὺς τάφους καὶ πρέπει μᾶλλον νὰ ἀναζητηθοῦν στὴν περιοχὴ τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ καὶ βορειότερα στὴν πεδιάδα, ὅπου ὑπάρχουν βέβαια μεταγενέστερα ἔχνη. Κοντὰ στὸ χωριὸ (λίγο βορειότερα) ὁ INGLIERI σημειώνει μικρὴ νεκρόπολη ἀρχαϊκὴ καὶ ἴσως μεταγενέστερη (FN 30, **23**). Ἐδῶ ἀνήκουν προφανῶς οἱ τοποθεσίες Πάτελλα καὶ Λίμνες, ὅπου οἱ ντόπιοι θυμοῦνται τὶς ἰταλικὲς ἀνασκαφές. Στὶς παρυφές τοῦ χωριοῦ ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἔχνη. Στὰ νοτιοανατολικά, στὴν τοποθεσίᾳ Φαράντου, παρουσιάζονται ἀρκετὲς ἐνδείξεις: στὸ κτῆμα Ἑμμ. Γιαννᾶ διακρίνονται πολλὰ ἀδιάγνωστα ὄστρακα· μέσα στὸ ποτάμι εἶχε παρουσιασθῇ πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια ἑνας κεραμοσκεπῆς τάφος· τὸ μηχανήμα ἀγροτικῆς καλλιέργειας εἶχε ἐπισημάνει μιὰ κοιλότητα μέσα στὸ ἔδαφος (τάφο ἢ ἄλλη ὑπόγεια κατασκευή)⁴⁴². Ἀνατολικά ἀπὸ τὸ χωριό, στὴν τοποθεσίᾳ Ἀπάνω Ἀνεμόμυλος, ὁ INGLIERI σημειώνει ἀγροτικὲς ἐγκαταστάσεις τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου (FN 31, **24**). Χαμηλότερα στὴν πεδιάδα, κοντὰ στὸ μικρὸ ὑψωμα Κάτω Ἀνεμόμυλος, ἄλλα ἔχνη ἀπὸ εὐτελεῖς κατασκευές (FN 29, **25**).

Πιο χαμηλὰ καὶ πλησιέστερα πρὸς τὸ ἀεροδρόμιο εἶναι ἡ τοποθεσίᾳ Βάγιος, ὅπου ὁ INGLIERI σημειώνει φτωχὰ λείψανα μιᾶς νεκρόπολης ἱστορικῶν χρό-

νων (FN 28, **26**). Στην περιοχή οι ντόπιοι αναφέρουν χωμένα έρείπια παλιών εκκλησιών ('Αγ. Ειρήνη⁴⁴³, 'Αγ. Παρασκευή). Είναι πιθανή ή ύπαρξη στην περιοχή αυτή παλαιοχριστιανικών εκκλησιών. Ανατολικότερα είναι ή τοποθεσία Μαρμάρι (FN 27, **27**)⁴⁴⁴, όπου τον ίδιο χρόνο με την ανασκαφή στη θέση Κοκκάλες οι 'Ιταλοί έσκαψαν 25 ύστερους κατά τὸ μεγαλύτερο μέρος τάφους⁴⁴⁵. Τη θέση σημειώνει ὡς σήμερα ένα μεγάλο πεῦκο δεξιά ἀπὸ τὸν ἀγροτικὸ δρόμο πρὸς Παστίδα, όπου παλιότερα φαίνονταν μάρμαρα ἢ πέτρες. Ἀπὸ τὴν τοποθεσία αὐτή καὶ ἀπὸ τὰ Πάτελλα λέγεται ὅτι προέρχονται σαρκοφάγοι πὺ εἶχαν μεταφερθῇ στὴν αὐλή τοῦ 'Ι. Ναοῦ Εὐαγγελισμοῦ (πρὶν San Giovanni) στὴν πόλη Ρόδο.

Στὴν ἴδια περιοχή, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ χωρὸ τῶν ἰταλικῶν ανασκαφῶν, μέσα στὸ κτῆμα τῆς Θεοδοσίας Μπακαρῆ, πὺ βρίσκεται στὰ ἀριστερὰ τοῦ ἴδιου ἀγροτικοῦ δρόμου, ἀποκαλύφθηκε τυχαῖα στὰ τέλη Μαρτίου 1978 ἓνας ἀρχαῖος τάφος. Ὁ τάφος, πὺ πρέπει νὰ ἦταν κτιστὸς πώρινος, με πώρινες πλάκες ὡς καλύμματα, βρέθηκε πρόσφατα διαταραγμένος, με τὰ μέλη τοῦ μετατοπισμένα καὶ διασκορπισμένα κοντὰ στὸ ὄρυγμα, πὺ εἶχε μῆκος 1,80, πλάτος 0,85 καὶ βάθος 0,76 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ δρόμου, ἀκριβῶς στὰ ὅρια τοῦ ὁποῖου βρισκόταν. Ἀπὸ τὰ χώματα τοῦ τάφου μαζεύτηκαν ὄστρακα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα συγκολλήθηκαν ἐν μέρει δύο σκύφοι καὶ μία φιάλη με μελανὸ γάνωμα. Τὰ ἀγγεῖα χρονολογοῦν τὴν ταφή γύρω στὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.⁴⁴⁶ (πίν. 3γ).

Ἀπὸ τὴ θέση Κατσίκη (**28**) πὺ βρίσκεται ἀνάμεσα στὰ χωριὰ Παστίδα καὶ Μαριτσά, στὰ ἀριστερὰ τοῦ δημόσιου δρόμου Κρεμαστῆς-Μαριτσῶν, λίγο μετὰ τὴ δεύτερη διακλάδωση πρὸς Παστίδα καὶ βορειοανατολικότερα ἀπὸ τὴ θέση Μαρμάρι, προέρχεται ἀνάγλυφη ἐπίστεψη κλασικῆς ἐπιτύμβιας στήλης, σήμερα στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο. Ἡ στήλη πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ κάποιον ταφικὸ συγκρότημα ἢ εὐρύτερο νεκροταφεῖο τῆς περιοχῆς⁴⁴⁷ (πίν. 4).

Ἀπὸ τὶς νεκροπόλεις τῆς περιοχῆς πρέπει νὰ προέρχεται τὸ ἐπιτύμβιο ἐνὸς Ἀμίου (δημότη τοῦ γνωστοῦ δήμου τῆς Περαιάς), τῆς ἐλληνιστικῆς περιόδου, πὺ ἀντέγραψε ὁ HILLER στὰ Μαριτσά⁴⁴⁸.

Ἀνάμεσα στὰ χωριὰ Μαριτσά καὶ Ψίθο (δῆμο 12), βρέθηκε στὸ τέλος τοῦ περασμένου αἰῶνα ἓνα μολύβδινο πλακίδιο, πὺ περιέχει γραμμένο μέρος τοῦ 79ου (80ου) ψαλμοῦ. Τὸ ἀντικείμενο, με μεσολάβηση τοῦ ἀρχαιόφιλου Στυλιανοῦ Σαριδάκη, κατέληξε στὸ Βερολίνο⁴⁴⁹. Ἡ ἐπιγραφή χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν H. GRÉGOIRE στὴν ὀψιμη παλαιοχριστιανικὴ περίοδο (μετὰ τὸν 5ο αἰ. μ.Χ.), σύμφωνα με ἄλλους (βλ. HILLER) δὲν πρέπει νὰ εἶναι νεώτερη ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. Ἡ M. Guarducci⁴⁵⁰ τὴν χρονολογεῖ ἀπὸ τὴ μορφή τῶν γραμμάτων στὸν 3ο αἰ. μ.Χ. Ἡ ἀναφορὰ στὴν ἄμπελον, ὁδήγησε τὸν ἐκδότη στὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ ἐνεπίγραφο πλακίδιο εἶχε τοποθετηθῇ ὡς «φυλακτὸ» σὲ κάποιον ἀμπέλι γιὰ τὴν προστασία τῆς καλλιέργειας. Σύμφωνα ὅμως με τὴ μαρτυρία τοῦ Σαριδάκη (παρὰ HILLER), τὸ ἀντικείμενο βρέθηκε σὲ μιὰ ὑπόγεια οἰκοδομή, «περιειλημένη (ἢ πλὰξ) περὶ

ἐαυτὴν δίκην μεμβράνης, ἐν πληλύνῃ κάλπῃ καλῶς πεπωμασμένη». Πρόκειται, ὅπως φαίνεται, γιὰ εὖρημα τάφου⁴⁵¹. Πιθανώτερο εἶναι ὅτι συνόδευε τὸ νεκρὸ στὴν τελευταία του κατοικία καὶ εἶχε τὸν ἴδιο προορισμὸ πού εἶχαν λ.χ. τὰ ὀρφικὰ κείμενα σὲ τάφους τοῦ εἰδωλολατρικοῦ κόσμου⁴⁵². Ἄν εἶναι σωστὴ ἡ πρῶιμη χρονολόγησις στὸν 3ο αἰ. μ.Χ., πρόκειται γιὰ τὸ ἀρχαιότερο χριστιανικὸ ἐπιγραφικὸ κείμενο ἀπὸ τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου (GUARDUCCI).

Συμπέρασμα

Ἡ θέσις καὶ ἡ ἔκτασις τῆς περιοχῆς πού ἔχει σήμερα ὡς κέντρο τὸ χωριὸ Μαριτσὰ καὶ τὰ ἀρχαῖα λείψανα πού ἔχουν βρεθῇ ἢ ἐπισημανθῇ σ' αὐτήν, ὁδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ περιοχὴ ἀποτελοῦσε στὴν ἀρχαιότητα, ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ τουλάχιστο ἐποχὴ ἕως τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς πιθανώτατα χρόνους, ἓνα εὐρύτερο οἰκιστικὸ σύνολο, πού εἶναι πιθανὸ ὅτι ἀντιστοιχοῦσε μὲ ἓνα ἀπὸ τοὺς δήμους τῆς Ἰαλυσίας. Τὸ ὄνομα τοῦ δήμου αὐτοῦ δὲν εἶναι δυνατό νὰ ταυτισθῇ μὲ κανένα ἀπὸ τὰ ὡς τώρα γνωστὰ ὀνόματα.

Ross, Inselreisen III 112 (ἡ (sic) Μαριτζά), Inselreisen IV 57, Guérin 321, Elenco 90 ἀρ. 297, B. Pace, Boll. d'Arte X-I, 1916, 94, G. Jacopi, Boll. d'Arte ser. 2 anno VI, 1926-27, 331, Inglieri 28-29 ἀρ. 25-32 (FN), L. Laurenzi, Memorie II, 1938, 51, BSA 73 139-140, Hope Simpson-Dickinson 350, Mee 49.

Δῆμος 5 (Δαματριέων)

Ἡ κοινότητα Δαματριᾶς⁴⁵³ κατέχει τὸ μεγαλύτερο μέρος μιᾶς μικρῆς πεδιάδας, πού ἐκτείνεται δυτικώτερα ἕως τὴν περιοχὴ τοῦ συνοικισμοῦ Καλαμώνας, στοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ Λεφτόπαγος (πάγος = βράχος) ἢ Λευκόποδα⁴⁵⁴. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς θάλασσας ἡ πεδιάδα κλείνεται ἀπὸ τὸ βουνὸ Παραδείσι, πού χωρίζει τὴ Δαματριά ἀπὸ τὸ χωριὸ Παραδείσι (πρὶν Βιλλανόβα, περιοχὴ τοῦ ἀρχαίου δήμου 6). Τὸ ὄνομα εἶναι ἀρχαῖο. Ἀπὸ τὸν τύπο Δαματρία⁴⁵⁵ προέρχεται τὸ δημοτικὸ Δαματριεύς, ἐπιβεβαιωμένο πρόσφατα ἀπὸ μιὰ ἐπιγραφὴ τῆς Καρπάθου⁴⁵⁶ καὶ ἀπὸ ἐπιγραφὰς τῆς πόλης Ρόδου, θηλ. Δαματριᾶς⁴⁵⁷. Δαματρία πρέπει νὰ ἦταν τὸ ἀρχαῖο κέντρο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ δῆμος πῆρε τὴν ὀνομασίαν του⁴⁵⁸. Ἡ παρεξήγησις τῆς σημασίας τοῦ ὀνόματος τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ L. Ross⁴⁵⁹, ὁδήγησε ἀρκετοὺς περιηγητὰς καὶ ἀρχαιολόγους στὴν ἀναζήτησις ἑνὸς ἱεροῦ τῆς Δήμητρας. Φυσικὰ δὲν εἶναι δυνατό νὰ δεχθῇ κανεὶς τὴν ἀπουσία ὁποιασδήποτε λατρείας ἢ ἱερῶν στὴν περιοχὴ τοῦ ἀρχαίου δήμου, ἀλλὰ τὸ ὄνομα τουλάχιστο δὲν ὁδηγεῖ σὲ κανένα βέβαιον σχετικὸ συμπέρασμα. Τὸ ὄνομα τοῦ δήμου δὲν συμπεριλαμβάνεται στὸ μεγάλο

Κατάλογο τῶν ἱερέων τοῦ Ἑρεθιμίου Ἀπόλλωνος οὔτε στοὺς ἄλλους καταλόγους ποὺ μᾶς ἔχουν σωθῇ⁴⁶⁰.

Σύμφωνα μὲ τὴν παραπάνω ἐπιγραφή τῆς Καρπάθου, ἓνας δημότης, ὁ Ἀθανοκλῆς Ἱεροκλεῦς, εἶχε διατελέσει στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο ἐπιστάτης τοῦ ροδιακοῦ κράτους στὸ Ποτίδαιο, ὅπου καὶ ἔκαμε ἓνα ἀνάθημα στοὺς Διοσκούρους.

Ὁ INGLIERI σημειώνει στὴν περιοχή, ἀπὸ πληροφορίες γιὰ τυχαῖα εὐρήματα καὶ λαθραῖες ἀνασκαφές, δύο θέσεις ὑστερομυκηναϊκῶν τάφων, κοντὰ στὸ χωριὸ πρὸς τὰ ἀνατολικά (FN 34) καὶ στὴ θέση Ἀλαπόουνος στὰ βορειοδυτικά, πρὸς τὸ χωριὸ Παραδεῖσι (Alapo Vouno, FN 37, **30**). Ὁ LAURENZI σημειώνει τὴν ἀνακάλυψη δύο μυκηναϊκῶν τάφων στὴ θέση Acrosciro-Calopetra, ἀνάμεσα στὰ χωριά Δαματριά καὶ Θολό (ἀρχ. δῆμο 7, Ἰστανίων). Τὸ πραγματικὸ ὄνομα τῆς τοποθεσίας εἶναι Ἀγριόχοιροι⁴⁶¹.

Ἀνατολικά ἀπὸ τὸ χωριό, πρὸς τὴν κατεύθυνση περίπου τῆς θέσης FN 34 τοῦ INGLIERI, στὴ θέση Περιβόλια (**29**), ποὺ βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὸ ποτάμι καὶ ἐκτείνεται πρὸς τὰ ἀνατολικά ἕως τὸ σημεῖο ὅπου βρίσκονται δύο λόφοι, στὸν ἓνα ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦταν τοποθετημένο ἓνα φωτεινὸ σῆμα, σὲ μιὰ παλαιότερη περιοδεία μας παρατηρήσαμε μεγάλες ποσότητες ὀστράκων ἐγκατεσπαρμένων σὲ σημαντικὴ ἔκταση καὶ περισυλλέξαμε μιὰ ἐνσφράγιστη λαβὴ ἀμφορέα μὲ τὴν ἐπιγραφή: *ΙΕΡΩΝΟΣ*⁴⁶² (πίν. 3α). Οἱ ἐνδείξεις συνεχίζονταν, ἀλλὰ ὄχι στὸν ἴδιο βαθμό, καὶ πρὸς τὰ βορειοανατολικά τῆς παραπάνω τοποθεσίας. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι στὰ ἀνατολικά τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ ὑπάρχουν τὰ λείψανα τοῦ κέντρου τοῦ ἀρχαίου δήμου, ποὺ ἂν δεχθοῦμε τὴν πληροφορία τοῦ INGLIERI⁴⁶³, ἢ ὑπαρξή του ἀνεβαίνει ἕως τὴν ὕστερη τουλάχιστο μυκηναϊκὴ ἐποχή.

Σὲ μικρὴ ἀπόσταση δυτικὰ ἀπὸ τὸ χωριό, ὁ GUÉRIN σημειώνει ἀκαθόριστα ἐρείπια, ποὺ τὰ ἀποδίδει σὲ ἀρχαῖο οἰκισμό, τονίζει ὅμως ὅτι δὲν μπόρεσε νὰ ἀνακαλύψῃ ἀρχαῖα μάρμαρα ποὺ νὰ ἀποδεικνύουν τὴν ἀρχαία παρουσία ἢ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ὑποτιθέμενου ναοῦ τῆς Δήμητρας. Ἡ τοποθεσία ποὺ περιγράφει ὁ GUÉRIN εἶναι πιθανὸ ὅτι συμπίπτει μὲ τὴν θέση Παλιὲς Δαματριάς, σὲ ἀπόσταση 2 περίπου χλμ. δυτικὰ ἀπὸ τὸ χωριό, ὅπου ὑπάρχουν ἔχνη ἐνός μεσαιωνικοῦ(;) καὶ νεώτερου οἰκισμοῦ. Ἀπ' ἐδῶ προέρχεται τμῆμα ἀπὸ παλαιοχριστιανικὸ κιονόκρανο μὲ πυραμιδοειδὲς ἐπίθημα, ποὺ βρισκόταν τὸ 1976 στὸ κτῆμα Σαράντη Σαράντου στὴ θέση Λιβιάδι (ἀνάμεσα στὴ θέση Σταυρὸς⁴⁶⁴ καὶ τὴ διακλάδωση πρὸς Καλαμώνα). Νοτιοανατολικώτερα καὶ πολὺ κοντὰ στὶς Παλιὲς Δαματριάς βρίσκεται ἡ θέση Χολέντρες, μὲ ἔχνη τοίχων καὶ σποραδικὰ ὀστρακα, καὶ βορειοανατολικώτερα ἡ θέση Μιχάλη. Οἱ δύο τελευταῖες σημειώνονται καὶ ἀπὸ τὸν B. PACE.

Βορειοδυτικὰ ἀπὸ τὸ χωριό, βόρεια ἀπὸ τὸ δρόμο ποὺ ὀδηγεῖ ἀπὸ τὴ διακλάδωση πρὸς Καλαμώνα στὴ Δαματριά, βρίσκεται τὸ μοναστηράκι τοῦ Σταυροῦ (FN 36, **31**). Σὲ ἀπόσταση 100 μ. πρὸς τὰ νοτιοδυτικά, ὁ PACE σημειώνει

τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς τετράγωνου οἰκοδομήματος. Στὰ 1928 ἔγινε στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀπὸ τὴν ΙΑΥ μιὰ μικρὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ⁴⁶⁵, ποὺ ἀποκάλυψε τὰ ἐρείπια ἑνὸς οἰκοδομήματος τῶν αὐτοκρατορικῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, μὲ πολλὰ διαμερίσματα καὶ χρῆση μεγάλων ὀρθογώνιων λιθοπλίνθων. Κατὰ τὴν ἄποψη τῶν ἀνασκαφῶν πρόκειται γιὰ ρωμαϊκὲς θέρμες μετασκευασμένες σὲ μιὰ ἐποχὴ ἀκόμῃ μεταγενέστερη. Ἡ θέσις (στὸ κτῆμα ποὺ βρίσκεται ἀμέσως νότια-νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὸ ἐκκλησάκι) εἶναι γνωστὴ στοὺς κατοίκους, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ κτήριο δὲν φαίνεται σήμερα δυστυχῶς τίποτε. Στὸ ἐκκλησάκι, ἀνακαινισμένο πρόσφατα, ὑπάρχουν, ἐκτὸς ἀπὸ δύο δημοσιευμένες ἀρχαῖες ἐπιγραφές⁴⁶⁶ καὶ ἓνα ἀρχαῖο βωμίσκο, ὕψ. 0,35 μ., μὲ ἀνάγλυφα βουκράνια καὶ πλοχμούς, ποὺ βρίσκεται στὸ προαύλιο καὶ ἀσβεστωμένος σήμερα στηρίζει μαζὶ μὲ δύο κιονίσκους μιὰ μεγάλη μαρμάρινη πλάκα (θωράκιο τέμπλου), διαστ. 0,92×0,70×0,11 μ., μὲ ἀνάγλυφο λατινικὸ σταυρό, διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (κιονίσκοι, ἀμφικιονίσκος παραθύρου, τμήμα κιονοκράνου μὲ πυραμιδοειδὲς ἐπίθημα καὶ διακόσμηση σταυροῦ), ποὺ φαίνεται ὅτι προέρχονται ἀπὸ μιὰ παλαιοχριστιανικὴ ἐκκλησί⁴⁶⁷. Ἀπὸ τὰ ὡς τώρα γνωστὰ στοιχεῖα δὲν εἶναι δυνατό νὰ καθορισθῇ μὲ ἀκρίβεια ποιὰ ἡ σχέση ἀνάμεσα στὶς ρωμαϊκὲς θέρμες καὶ τὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐκκλησί⁴⁶⁸, οὔτε μπορεῖ νὰ εἰπωθῇ τίποτε σχετικὰ μὲ ὑπαρξὴ ἀρχαίου ἱεροῦ στὴν ἴδια θέσις.

Ἡ περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὸ ἐκκλησάκι εἶναι διάσπαρτη μὲ πολλὰ χονδρὰ ὄστρακα. Σὲ ἀπόσταση 30 περίπου μέτρων πρὸς τὰ βόρεια, μέσα σ' ἓνα χωράφι, σώζεται μιὰ μεγάλη ὀρθογώνια γκριζωπὴ πέτρα, διαστ. 1,10×1,00×0,75 μ. (ὕψ.) (πίν. 2β): ἡ πᾶνω ἐπιφάνειά της διασχίζεται κατὰ μῆκος ἀπὸ ἓνα αὐλάκι, ποὺ καταλήγει σὲ ὀρθογώνιες ἐγκοπὲς στὶς ἀντίστοιχες πλάγιες πλευρές. Παρόμοιες κατασκευὲς ἐπισημάνσαμε σὲ πολλὰ σημεῖα τῆς ροδιακῆς ὑπαίθρου⁴⁶⁸. Πρόκειται πιθανώτατα γιὰ ἀρχαῖες μυλόπετρες, κατάλοιπα ἀπὸ τὶς γεωργικὲς δραστηριότητες στοὺς δῆμους, ποὺ εἶχαν βέβαια κατὰ κύριο λόγο —ἰδιαίτερα τοῦ ἐσωτερικοῦ— ἀγροτικὸ χαρακτήρα. Ἡ πέτρα βρίσκεται μέσα στὸ κτῆμα τοῦ Γεωργίου Καλούδη ἀπὸ τὴ Δαματριά, ὅπου τὸ 1979 μὲ τὴν ἄροση ἀποκαλύφθηκαν πολλὰ ὄστρακα καὶ λείψανα κτισμάτων. Μικρὴ δοκιμαστικὴ ἔρευνα ἔφερε σὲ φῶς ἐλλειψοειδὲς λάξευμα καὶ ἄνοιγμα πρὸς ὑπόγειες στοές⁴⁶⁹.

Ὁ INGLIERI (FN 33) θεωρεῖ ἀρχαῖο τάφο, μετασκευασμένο στὰ χριστιανικὰ χρόνια, τὸ ἐκκλησάκι τοῦ "Αἱ Νικήτα (ἢ "Αγ. Παρασκευῆς), βορειοανατολικά ἀπὸ τὸ χωριό, στὶς νότιες πλαγιὲς τοῦ βουνοῦ Παραδείσι. Ὁ C. Brandi, ποὺ μελέτησε τὸ ἐκκλησάκι καὶ τὶς τοιχογραφίες του⁴⁷⁰, δὲν δέχεται αὐτὴ τὴν ἄποψη. Καὶ ἐμεῖς, ἔπειτα ἀπὸ αὐτοψία, νομίζουμε ὅτι κανένα στοιχεῖο δὲν στηρίζει τὴν ἄποψη τοῦ INGLIERI. Εἶναι ἐπίσης δύσκολη ἡ ὑπαρξὴ ἀρχαίας νεκρόπολης στὴ σχετικὰ ἀπρόσιτη αὐτὴ πλαγιά τοῦ βουνοῦ. Τὸ ἐκκλησάκι καὶ τὰ ἄλλα τεχνητὰ σπήλαια τῆς περιοχῆς θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ ἀποδοθοῦν σὲ ἐρημίτες τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων.

Στὴν περιφέρεια τῆς κοινότητος Δαματριᾶς, ἀλλὰ πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ Κάτω Καλαμών⁴⁷¹, στὴ θέση Ἀγριόχοιροι (32), ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο πρὸς Καλαμώνα καὶ ἀμέσως βόρεια ἀπὸ τὸ ποτάμι ποὺ κατευθύνεται πρὸς τὸ χωριὸ Θολός, μέσα στὸ κτῆμα Σάββα Γεωργίου Ἀλεξάνδρου, ἐρευνήθηκαν τὸ 1923 ἀπὸ τὴν ΙΑΥ δύο μυκηναϊκοὶ τάφοι⁴⁷². Σποραδικὰ ὄστρακα στὴ γύρω περιοχὴ δείχνουν ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ περίοδο ἕνας οἰκισμὸς ὑπῆρχε ἐκεῖ καὶ σὲ μεταγενέστερες ἐποχές⁴⁷³.

Συμπέρασμα

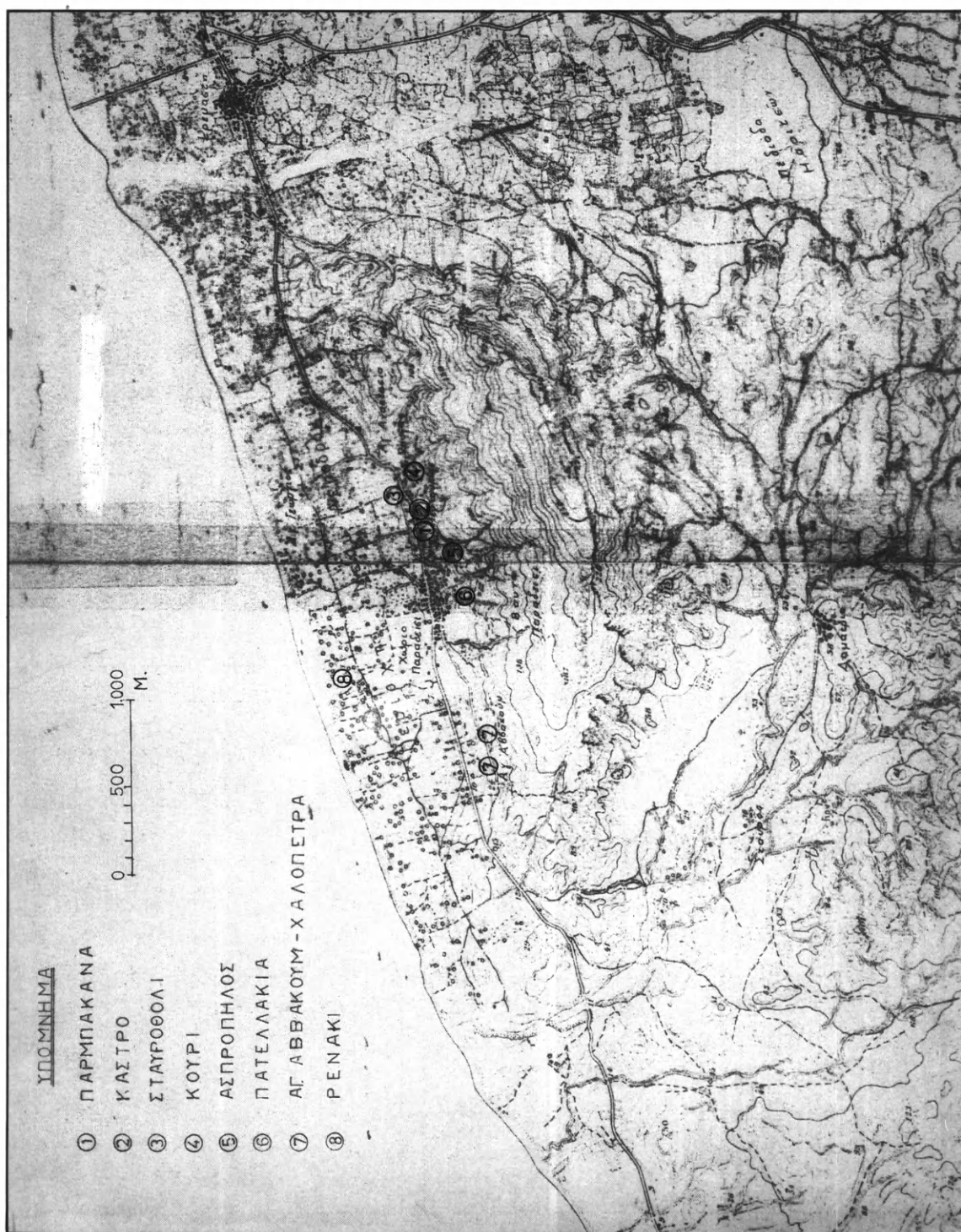
Ἡ περιοχὴ τῆς κοινότητος Δαματριᾶς ἀποτελοῦσε στὴν ἀρχαιότητα ἕνα ἀκόμη εὐρύτερο οἰκιστικὸ σύνολο, μὲ ἀρχαιολογικὰ ἔχνη πιθανῶς ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ ἕως καὶ τὴν παλαιοχριστιανικὴν περίοδο. Τὸ ὄνομα τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἐδῶ ἦταν ἡ θέση τοῦ δήμου Δαματριέων, γνωστοῦ ἀπὸ τὶς ροδιακὲς ἐπιγραφές.

Ross, Inselreisen III 99, Inselreisen IV 57, Guérin 321, Hiller, AM XVII, 1892, 307, Elenco 90 ἀρ. 296, B. Pace, Boll. d'Arte X-I, 1916, 94, Inglieri 29-30 ἀρ. 33-37 (FN), G. Jacopi, Historia V, 1931, 468 (πρβλ. χειρόγρ. Ἰταλ. Ἡμερολόγιο ἀνασκαφῶν 1928, Βιβλιοθ. Ἱστορ.-Ἀρχ. Ἰδρύμ. Ρόδου), L. Laurenzi, Memorie II, 1938, 51, G. Pugliese Carratelli, SCO II, 1953, 69 σημ. 7, BSA 73 138, Hope Simpson-Dickinson 350, Mee 48-49.

Δῆμος 6 (Παραδείσι)

Στοὺς βόρειους πρόποδες τοῦ βουνοῦ Παραδείσι ἐκτείνεται κατὰ μῆκος τὸ ὁμώνυμο μεγάλο καὶ πλούσιο γεωργικὸ χωριό⁴⁷⁴, ποὺ εἶχε διατηρήσει ἕως τὴν ἀπελευθέρωση τὴν ὀνομασίαν Βιλλανόβα, μὲ τὴν ὁποία εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἱπποτικὴ ἐποχὴ⁴⁷⁵. Ἡ κοινότης κατέχει ἕνα μεγάλο τμῆμα τῆς παραλιακῆς πεδιάδας, ποὺ ἐξασφάλιζε μιὰ πλούσια γεωργικὴ παραγωγή. Ἡ σημασία της ὡς γεωργικοῦ κέντρου μειώθηκε πρόσφατα σὲ μεγάλο βαθμὸ, μετὰ τὴν ἀπαλλοτρίωση μεγάλων ἐκτάσεων γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἀεροδρομίου. Τὰ ἐρείπια τοῦ ἱπποτικοῦ καὶ μεταγενέστερου χωριοῦ καὶ τοῦ Κάστρου (εἰκ. 8 ἀρ. 2), μαζὶ μὲ πολὺ ἐνδιαφέρουσες ἐκκλησίες τῆς ἰδίας ἐποχῆς, βρίσκονται ἀνατολικώτερα ἀπὸ τὸ σημερινὸ χωριό, πάνω ἀπὸ τὴν κρήνη Σταυροθόλι (εἰκ. 8 ἀρ. 3) καὶ τὴν τοποθεσίαν Κουφάς (πίν. 5α).

Σὲ ὅλη τὴν ἐκταση τοῦ σημερινοῦ καὶ ἕως τὴν περιοχὴ τοῦ παλιοῦ χωριοῦ, ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα φανερώουν τὴν ὑπαρξὴ ἐκτεταμένου ἀρχαίου οἰκισμοῦ, ποὺ τὰ ἔχνη του διαπιστώνονται καὶ χαμηλότερα στὴν πεδιάδα. Λεῖψανα τοῦ οἰκισμοῦ αὐτοῦ ὑπάρχουν σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς περιόδους, ἀπὸ τὴν προϊστορικὴ καὶ

Εἰκ. 8. Χάρτης περιοχῆς δήμου 6.

τῇ μυκηναϊκῇ ἕως τὴν ὕστερη ρωμαϊκῇ, ὅπως φανερώνουν ἐκτὸς ἄλλων τὰ πολυάριθμα νομίσματα αὐτῆς τῆς τελευταίας περιόδου, ποὺ κυκλοφοροῦσαν ἕως τὸν αἰῶνα μας στὰ χέρια τῶν κατοίκων⁴⁷⁶. Ὁ τόπος δὲν θὰ ἔμεινε ἀκατοίκητος οὔτε στὴ βυζαντινὴ περίοδο.

Οἱ ἐνδείξεις ἀρχίζουν μὲ σποραδικὰ χονδρὰ προϊστορικὰ ὄστρακα, ποὺ σημείωσαν οἱ HOPE SIMPSON-LAZENBY στὸ ὕψωμα Παρμπακάννα (εἰκ. 8 ἀρ. 1), ἀνάμεσα στὸ «Κάστρο» καὶ τὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἀγ. Μερκουρίου. Τὰ μυκηναϊκὰ λείψανα ἐρευνήθηκαν τὸ 1913 ἀπὸ τὴν Ἱταλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή Ἀθηνῶν⁴⁷⁷. Στὴ θέση Ἀσπρόπηλος (Asprovilo, εἰκ. 8 ἀρ. 5, **34**) ἀμέσως πάνω (νότια) ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγ. Νικολάου⁴⁷⁸, ἐρευνήθηκαν ἑξὶ θαλαμοειδεῖς τάφοι μὲ δρόμο καὶ θάλαμο κυκλοτερῆ ἢ τετράπλευρο καὶ τὴν εἴσοδο στραμμένη πρὸς τὰ βόρεια⁴⁷⁹. Τὰ φτωχὰ σχετικὰ εὐρήματα περιλαμβάνουν ἀγγεῖα καὶ μικροαντικείμενα ἀπὸ χρυσό, στεατίτη καὶ ἄλλα ἡμιπολύτιμα ὕλικά. Ἀνατολικότερα, στὴν περιοχὴ τοῦ Κάστρου, στὴ θέση Κουρί (εἰκ. 8 ἀρ. 4, **33**) ἐρευνήθηκαν δύο τάφοι⁴⁸⁰, ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς ὁποίους μὲ τετράπλευρο θάλαμο, διαστάσ. 1,40×1,50×1,18 μ., καὶ μικρὸ δρόμο. Τὰ εὐρήματα ἦταν ὅμοια μὲ τῆς προηγούμενης συστάδας. Οἱ τάφοι τῶν δύο παραπάνω συστάδων χρονολογοῦνται ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα στὴ μυκηναϊκὴ περίοδο ΠΙΑ1/2⁴⁸¹. Στὴν περιοχὴ τῆς δεύτερης συστάδας ὁ PACE σημειώνει τὴν ἀνακάλυψη λειψάνων μικρῶν σπιτιῶν τῆς ἴδιας ἱσως περιόδου. Ὁ σύγχρονος οἰκισμὸς, σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη καὶ τῶν HOPE SIMPSON-LAZENBY, πρέπει νὰ εἶχε τὸ κέντρο του στὴν περιοχὴ τοῦ Κάστρου καὶ τοῦ παλιοῦ χωριοῦ.

Δυτικώτερα ἀπὸ τὴ θέση Ἀσπρόπηλος, στὶς πλαγιὲς πάντα τοῦ βουνοῦ Παραδείσι, πάνω ἀπὸ τὴν καρδιὰ τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ καὶ στὴν εὐθείαν πρὸς τὰ πάνω τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγ. Μαρίνας, ποὺ βρίσκεται χαμηλά, ἐπάνω στὸν κεντρικὸ δρόμο ποὺ διασχίζει τὸ χωριό, εἶναι ἡ θέση Πατελλάκια (εἰκ. 8 ἀρ. 6, **35**). Στὸ κτῆμα Γιάννη Τσαπάκου σημειώνει ὁ L. PERNIER τέσσερις συλημένους τάφους, λαξευμένους στὸ πέτρωμα σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ τὰ δυτικὰ πρὸς τὰ ἀνατολικά, μὲ τὴν εἴσοδο στραμμένη πρὸς τὰ βόρεια. Τὸν καλύπτει διατηρημένο ἀποτελοῦσαν ἓνας μικρὸς θάλαμος, διαστ. 2,05×1,70 μ., ὕψ. 1 μ. περίπου, μὲ τετράπλευρο ἄνοιγμα ἐφοδιασμένο μὲ ἀναθύρωση γιὰ τὴν τοποθέτηση πλάκας καλύμματος, καὶ δρόμος πλ. περίπου 1,60 μ.⁴⁸². Ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τῶν συλημένων εὐρημάτων ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς ὁ PERNIER χρονολόγησε τὸν τάφο στὴν ἀρχαϊκὴ περίοδο, τὸ σχῆμα ὅμως εἶναι συνηθισμένο σὲ ἐλληνιστικοὺς τάφους (πίν. 5β). Ἡ ἔρευνα τῆς ΙΑΣ εἶχε ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα, ἐξαιτίας τῆς συστηματικῆς λατόμευσης τοῦ χώρου στὰ νεώτερα χρόνια⁴⁸³. Δὲν εἶναι σαφὲς ἀπὸ τίς σχετικὲς ἐκθέσεις ἂν βρέθηκαν στοιχεῖα γιὰ μυκηναϊκοὺς τάφους στὴν παραπάνω θέση. Πάντως στὰ εὐρετήρια τοῦ Μουσείου Ρόδου μνημονεύονται μεταπολεμικὰ σποραδικὰ μυκηναϊκὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴ θέση Πατέλια⁴⁸⁴.

Δυτικώτερα, πέρα ἀπὸ τὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ χωριοῦ, στὸ ὕψωμα Ἀσπροπη-

λιές (**36**), ό INGLIERI (FN 43) τοποθετεί έλληνιστικούς λακκοειδεΐς (a fossa) και μυκηναϊκούς θαλαμοειδεΐς τάφους. Ή δεύτερη ένδειξη προέρχεται προφανώς από σύγχυση με την τοποθεσία Άσπρόπηλος. Για την ύπαρξη όμως έλληνιστικών τάφων δέν υπάρχουν λόγοι για άμφιβολία, γιατί και άλλα στοιχεΐα επιβεβαιώνουν την ταφική χρήση τής περιοχής. Έτσι, στο ενδιαφέρον έκκλησάκι του Άγ. Άββακούμ τής ίπποτικής έποχής (είκ. 8 άρ. 7) την Άγ. Τράπεζα στηρίζει όρθογώνιος βωμίσκος, διαστ. 0,56×0,25 μ., ύψ. 0,50 μ., διακοσμημένος με ανάγλυφες ταινίες και βουκράνια, με άετωματική επίστεψη στις πλάγιες στενές πλευρές⁴⁸⁵. Ο βωμίσκος στηρίζει όρθογώνια πλάκα από παλαιοχριστιανικό θωράκιο με διακόσμηση λατινικοϋ σταυροϋ⁴⁸⁶, ενώ κάτω από την Άγ. Τράπεζα υπάρχουν και άλλα παλαιοχριστιανικά αρχιτεκτονικά μέλη. Στην ίδια περιοχή, στη θέση (Τά) Χαλόπετρα (FN 42, Calopetra, είκ. 8 άρ. 7, **37**), έρευνήθηκε πρόχειρα από τους Ίταλούς ύστερορωμαϊκό κτίσμα με τοΐχους σε opus incertum πολϋ κακής ποιότητας, που έκτός από άλλα μικροαντικείμενα, έδωσε δύο μικρά μαρμάρινα τεμάχια ζωφόρου. Τα κομμάτια αυτά ό PACE απέδωσε σε ένα μνημείο στο όποιο κατ' αυτόν άνήκουν επίσης κομμάτια που βρέθηκαν σε άλλα σημεία του χωριοϋ και ένα ανάγλυφο που έχει χαθῆ⁴⁸⁷.

Άκόμη δυτικώτερα, πάντα νότια από τὸ δημόσιο δρόμο, ό INGLIERI σημειώνει στην τοποθεσία Σταυρός(;) (Stavro, FN 44) νεκρόπολη ύστερης μυκηναϊκής και ίσως πρώιμης «έλληνικής» περιόδου (πρβλ. Elenco, Stavri άρ. 294, necropoli geometrica). Τὸ όνομα δέν είναι γνωστό στους κατοίκους και ἡ πληροφορία είναι άμφίβολης αξίας⁴⁸⁸.

Σε άλλη θέση άκόμη δυτικώτερα, με τὸ όνομα Τσουκκαλάδες (**38**), κοντά στη διασταύρωση του δρόμου προς Peveragno (ίταλική όνομασία του χωριοϋ Καλαμώνας) με τὸν κεντρικό δρόμο προς Καλαβάρδα-Κάμειρο, σημειώνει ό LAURENZI την ανακάλυψη ενός μυκηναϊκοϋ θολωτοϋ(;) τάφου (tholos micenea), που έδωσε άγγεία τής περιόδου IIIA2⁴⁸⁹.

Σπουδαία ίχνη του οικισμοϋ στην έλληνιστική περίοδο και ἡ συνέχεια στα ρωμαϊκά χρόνια διαπιστώθηκαν γύρω από την τοποθεσία Ρενάκι (FN 41, είκ. 8 άρ. 8, **39**), στα βόρεια του χωριοϋ, κοντά στην παραλία όπου ό NEWTON είχε ἤδη παρατηρήσει αρχαΐα έρείπια και μεγάλες ποσότητες από λαβές άμφορέων με σφραγίδες. Ή περιοχή έχει περιληφῆ σήμερα κατὰ ένα μέρος στο χωρο του νέου αεροδρομίου. Προς αυτή την κατεύθυνση είχαν έπισημανθῆ κατὰ τή διάρκεια των σχετικών έργων στο τέλος του 1973 και άργότερα μεγάλες ποσότητες από θραύσματα άμφορέων.

Στη βόρεια πλευρά του χώρου του αεροδρομίου (**40**), γύρω στα 500 μ. από την κρήνη Σταυροθόλι, έπισημάνθηκαν επίσης και έρευνήθηκαν τρεις ταφές. Οί δύο ἦταν όρθογώνιοι τάφοι, που αποτελοϋνταν από άκανόνιστους λίθους και είχαν ως καλύμματα μεγάλες πήλινες κεραμίδες. Εΐχαν κατεύθυνση από Β προς Ν. Ή τρίτη ταφή ἦταν τετράγωνος λάκκος πλευρᾶς ± 0,55 μ., που περιείχε μιὰ

τεφροδόχο κάλπη⁴⁹⁰. 'Ανατολικώτερα από την παραπάνω θέση είχαν έπισημανθῇ τὴν ἴδια ἐποχὴ παλαιοχριστιανικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη⁴⁹¹.

'Αλλὰ τὸ σημαντικώτερο εὔρημα τῆς περιοχῆς ἦταν ἡ ἀνεύρεση τὸ 1921 σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἀκτὴ, σὲ βάθος 1,50-1,70 μ. καὶ σὲ μῆκος 180 μ., μιᾶς σειρᾶς ἀπὸ ἀρχαίους ἀμφορεῖς, ποὺ ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τοὺς⁴⁹² ἔφτασε τοὺς πεντακόσιους. Τὸ εὔρημα, γνωστὸ ὡς «ἀποθέτης τῆς Βιλλανόβας», μελέτησε καὶ δημοσίευσε ἀρκετὰ διεξοδικὰ ὁ Α. Maiuri καὶ ἔπειτα ἀπ' αὐτὸν ἡ V. Grace⁴⁹³. 'Η ἰδιαίτερη σημασία του βρίσκεται στὸ ὅτι εἶναι, μαζὶ μὲ τὸν ἀποθέτη τοῦ Περγάμου καὶ τὸ «γέμισμα τῆς κατασκευῆς» τῆς Μεσαίας Στοᾶς στὴν 'Αρχαία 'Αγορὰ τῶν 'Αθηνῶν⁴⁹⁴, ἓνα ἀπὸ τὰ πλουσιώτερα καὶ σπουδαιότερα σύνολα ροδιακῶν ἀμφορέων καὶ σφραγίδων ἀμφορέων, ποὺ μάλιστα βρέθηκε πάνω στὸ ἴδιο τὸ νησί⁴⁹⁵. 'Ο τύπος τῶν ἀμφορέων καὶ οἱ σφραγίδες τοὺς εἶναι στὴ μεγάλη πλειονότητά τους χαρακτηριστικὰ τῆς ροδιακῆς παραγωγῆς στὴν ἐποχὴ τῆς μεγάλης ἀκμῆς. Λίγα παραδείγματα ξεφεύγουν ἀπὸ τὸν κανόνα ἢ ἀνήκουν σὲ ἐργαστήρια ὄχι ροδιακά, ὅπως εἶναι ἓνας ἀμφορέας τῆς Θάσου.

'Απὸ τὰ 10 ὀνόματα ἐπωνύμων ποὺ ἀπαντοῦν τὰ 9 καὶ ἀπὸ τὰ 6 ὀνόματα ἐργοστασιαρχῶν τὰ 5 βρίσκονται καὶ στὸν ἀποθέτη τοῦ Περγάμου, ποὺ σύμφωνα μὲ τὶς πιὸ πρόσφατες ἀπόψεις⁴⁹⁶ χρονολογεῖται γύρω στὰ 210-175 π.Χ. Καὶ τὰ δυὸ ὀνόματα ποὺ δὲν ἀπαντοῦν στὸν ἀποθέτη τοῦ Περγάμου, μποροῦν μὲ ἄλλους συσχετισμοὺς νὰ ἐνταχθοῦν στὰ ἴδια περίπου χρονικὰ πλαίσια. 'Ανάμεσα στοὺς ἐργοστασιάρχες ὑπερτερεῖ συντριπτικὰ ὁ Δίσκος μὲ σχεδὸν διακόσια παραδείγματα, καὶ ἀκολουθεῖ ὁ 'Αριστος. 'Η παρουσία τῶν δύο αὐτῶν ἐργοστασιαρχῶν στὸν «ἀποθέτη» δὲν φαίνεται ἐντελῶς σύγχρονη, γιατί συνδέονται μὲ διαφορετικὰ ὀνόματα ἐπωνύμων⁴⁹⁷.

'Ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ πρόβλημα τῆς σημασίας καὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀποθέτη. Οἱ ἀμφορεῖς ἦταν τοποθετημένοι μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: μιὰ κατώτερη σειρὰ ἀπὸ ὄρθιους ἀμφορεῖς καὶ μιὰ ἀνώτερη ἀπὸ πλαγιαστούς, ποὺ ἦταν τοποθετημένοι ὁ καθένας ἀνάμεσα σὲ δύο ὄρθιους ἀμφορεῖς (πίν. 6α). 'Οπως παρατήρησε ὁ MAIURI, ὁ τρόπος αὐτὸς τοποθέτησης ἀποκλείει τὴ δυνατότητα τὰ ἀγγεῖα νὰ ἦταν γεμάτα. 'Η θεωρία του ἦταν ὅτι πρόκειται στὴν πλειονότητά τους γιὰ προϊόντα τοπικῶν κεραμεικῶν ἐργαστηρίων, ποὺ εἶχαν ἀποθηκευθῇ ἐκεῖ γιὰ ἐξαγωγή. Κάποιο τυχαῖο γεγονὸς ἢ φυσικὴ καταστροφή ἔγινε αἰτία νὰ μὴ φορτωθοῦν στὰ πλοῖα, νὰ παραμείνουν ἐπὶ τόπου καὶ νὰ ξεχαστοῦν. Πάνω ἀπὸ τὸ εὔρημα εἶχαν κατασκευασθῇ τάφοι στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια. 'Η ἄποψη αὕτη ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὸ μεγάλο ἀριθμὸ ὀνομάτων ἐργοστασιαρχῶν καὶ κυρίως τὴν παρουσία ξένων ἐργαστηρίων. 'Επειτα, ὁ τρόπος ἀποθήκευσης σὲ μιὰ σειρὰ μῆκους 180 μ. εἶναι ἀσυνήθιστος. 'Η Grace⁴⁹⁸ εἶχε κιόλας παρατηρήσει ὅτι μιὰ τέτοια διάταξη θὰ ταίριαζε περισσότερο σὲ ἓνα εἶδος φράχτη ἢ ἀναλήμματος φτιαγμένου ἀπὸ ἄχρηστα ἀγγεῖα καὶ ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι παραδείγματα τοίχων ποὺ ἦταν κατασκευασμένοι ἀπὸ ἄγ-

γεῖα. Ἡ ἄποψη ὅμως, ποὺ φαίνεται νὰ ἀποδέχεται ἡ Grace, ὅτι ὁ τοῖχος ἀποτελέσθηκε ἀπὸ ἄχρηστα κομμάτια κεραμεικῶν ἐργαστηρίων, θὰ προϋπέθετε ὅτι ἓνας σημαντικὸς ἀριθμὸς κατασκευαστῶν ἀμφορέων, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους γνωστοὶ καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν Ρόδο, ἀσκοῦσε τὴν δραστηριότητά του σὲ μιὰ μικρὴ σχετικὰ παραλιακὴ περιοχὴ τοῦ δήμου 6. Αὐτὸ δὲν ἀποκλείει βέβαια τὴν ὑπαρξὴ κεραμεικῶν κλιβάνων καὶ μιὰ κεραμεικὴ παραγωγὴ στὴν περιοχὴ τοῦ δήμου. Νομίζουμε ὅμως ὅτι τὸ εὖρημα θὰ μπορούσε νὰ ἐξηγηθῇ καλύτερα ὡς μέρος ἀπὸ τὸ ἀπόθεμα σὲ ἀμφορεῖς μιᾶς σημαντικῆς ἀγροτικῆς ἐγκατάστασης τῆς περιοχῆς, ποὺ ἔκανε μεγάλη ἐξαγωγὴ, προφανῶς ἀπὸ τὴ θάλασσα, ἐγχώριων προϊόντων. Ἀμφορεῖς ποὺ γιὰ ὁποιοδήποτε λόγο (λ.χ. κακὴ ἐσοδεία ἢ ἀποτυχία στὴ διάθεση τῶν προϊόντων) δὲν μπόρεσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν, χρησίμεψαν γιὰ τὴν κατασκευὴ ἐνὸς τοίχου ἢ φράχτη κτήματος. Ἐνα παράλληλο παράδειγμα χρησιμοποίησης ἀμφορέων μᾶς προσφέρεται ἀπὸ ἀνασκαφὲς στὴν πόλη τῆς Ρόδου. Ἐχουν παρατηρηθῇ ἀμφορεῖς τοποθετημένοι σὲ σειρὰ κατὰ μῆκος καὶ μέσα στὸ κατὰστρωμα ἀρχαίων ὁδῶν. Εἶναι πιθανὸ ὅτι χρησίμευαν γιὰ τὴ συγκράτηση τῶν χωμάτων⁴⁹⁹.

Ἡ ὑπαρξὴ στὴν ἐποχὴ αὐτὴ μεγάλων ἀγροτικῶν ἐγκαταστάσεων στὴν ὕπαιθρο, γνωστῶν μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἰδιοκτήτη τους, μαρτυρεῖται ἀπὸ πολυάριθμα νεώτερα τοπωνύμια ποὺ διασώζουν τὸ ἀρχαῖο ὄνομα στὴ γενική⁵⁰⁰. Εἶναι γνωστὸ ἐξ ἄλλου ὅτι γινόταν συστηματικὴ παραγωγὴ καὶ ἐξαγωγὴ ὀρισμένων προϊόντων, ὅπως κρασί, λάδι, σῦκα κτλ.⁵⁰¹.

Ἡ μεγαλύτερη ἀπὸ τίς μαζικὲς προμήθειες σὲ ἀμφορεῖς προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐργαστήριό τοῦ Δίσκου καὶ θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ εἶχε γίνῃ σὲ μιὰ περιορισμένη σχετικὰ χρονικὴ περίοδο, ὅχι πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴ χρησιμοποίησή της στὴν κατασκευὴ τοῦ τοίχου ἢ φράχτη. Αὐτὸ μᾶς βοηθεῖ σὲ μιὰ πιθανὴ χρονολόγηση τῆς παραγωγῆς αὐτῆς τοῦ Δίσκου στὸ τέλος τῆς σειρᾶς τῶν ἐργοστασιαρχῶν τοῦ «ἀποθέτη», ποὺ σύμφωνα μὲ τὴ Grace⁵⁰² πρέπει νὰ τελειώνει γύρω στὰ 188 π.Χ. (μιὰ δωδεκάδα ἐτῶν πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ ἀποθέτη τοῦ Περγάμου). Τὸ «εὖρημα τῆς Βιλλανόβας» ἀντικατοπτρίζει ἐπομένως, ὅπως πιστεύουμε, τὴν δραστηριότητα μιᾶς ἀγροτικῆς ἐγκατάστασης κυρίως μέσα στὶς δύο πρῶτες δεκαετίες τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

Τὴ συνέχεια τῆς ζωῆς σὲ μεταγενέστερα χρόνια μαρτυρεῖ ἡ ἀνεύρεση, ὅπως σημειώθηκε παραπάνω, ρωμαϊκῶν τάφων στὸν ἴδιο χῶρο.

Συμπέρασμα

Ἡ περιοχὴ τῆς κοινότητος Παραδείσι, ὅπου παρατηροῦνται ἄφθονα ἔχνη ζωῆς στὴν ἀρχαιότητα, πρέπει νὰ ἀντιστοιχεῖ μὲ ἓνα ἀπὸ τοὺς δήμους τῆς Ἰαλυσίας, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ προσδιορισθῇ.

Newton, *Travels* I 238-239, Biliotti 530-531 και 714 (αναφέρεται μόνο στὰ μεσαιων. και νεώτερα), Elenco 90 ἀρ. 293-295, B. Pace, *Annuario* I, 1914, 369-370, L. Pernier, *Boll. d'Arte* VIII-I, 1914, 225 και εἰκ. 6, B. Pace, *Boll. d'Arte* X, 1916, 87-94, A. Maiuri, *Annuario* IV-V, 1921-22, 249-267, *Annuario* VI-VII, 1923-24, 252 και *ClRh* I, 1928, 84-87, Inglieri 30-31 ἀρ. 38-44 (FN), L. Laurenzi, *Memorie* II 49, 51 και πίν. 40, Furumark, *MP* 645, 649, *BSA* 73 138 και εἰκ. 3, Hope Simpson-Dickinson 349, Mee 47-48.

Δῆμος 7 (Ἰστανίων) και τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἑρεθιμίου Ἀπόλλωνος

Ὁ δῆμος αὐτός, ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους τῆς Ἰαλυσίας, ἔχει τοποθετηθῆ στὴν περιοχὴ τῆς κοινότητος Θεολόγος (Θολός), ὅπου —σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ σημερινὸ χωριὸ— βρισκόταν και τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἑρεθιμίου Ἀπόλλωνος. Ἡ σύνδεση τοῦ δήμου μὲ τὸ Ἱερό, ἡ θέση τοῦ ὁποίου εἶναι ἀπὸ πολὺ καιρὸ βεβαιωμένη, ἔγινε κυρίως μὲ βάση τὸν Κατάλογο τῶν ιερῶν τῆς ἐπιγραφῆς IG 730 (SER, 5 b)⁵⁰³. Στὸν κατάλογο αὐτό, ἀπὸ τοὺς 28 ἱερεῖς οἱ 10 εἶναι Ἰστάνιοι. Αὐτὸ εἶναι ἐνδεικτικὸ ὅχι μόνον γιὰ τὸ μέγεθος τοῦ δήμου, ἀλλὰ και γιὰ τὴν θέση τοῦ Ἱεροῦ. Ἐπίσης στὸ ἀπόσπασμα καταλόγου ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη τῆς Ἰαλυσοῦ AM 42, 1917, 182-183 (Blinkenberg, *Lindiaka* VIII 6, 9-10), ποὺ εἶναι ὅμως ἀμφίβολο ἂν σχετίζεται μὲ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἑρεθιμίου Ἀπόλλωνος⁵⁰⁴, ὑπάρχουν τρεῖς Ἰστάνιοι ἀνάμεσα στὰ ἑξὶ ὀνόματα ποὺ ἔχουν διασωθῇ⁵⁰⁵.

Ἡ σημερινὴ κοινότης Θεολόγος⁵⁰⁶ κατέχει ἓνα σημαντικὸ μέρος τῆς εὐφορης παραλιακῆς πεδιάδας ἀνάμεσα στὶς κοινότητες Παραδείσι, Δαματριά και Σορωνή (ἀρχ. δῆμοι 5 (Δαματρίων), 6 και 8 τῆς Ἰαλυσίας). Σ' αὐτὴν ἀνήκει σημαντικὴ ἔκταση και πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ, γύρω ἀπὸ τὶς τοποθεσίες Καλαμώνας⁵⁰⁷ και Πεταλοῦδες, ὅπου συνορεύει μὲ τὴν κοινότητα Ψίθου (ἀρχ. δῆμο 12 Ἰαλυσίας). Ἡ ζώη στὴν περιοχὴ τοῦ δήμου παρακολουθεῖται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ ἕως τὰ ἐλληνιστικὰ και ρωμαϊκὰ χρόνια. Στὴν ὕστερη αὐτὴ περίοδο βρίσκεται, ὅπως φαίνεται, σὲ ἀκμὴ και τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἑρεθιμίου Ἀπόλλωνος. Ὅτι ἦταν κέντρο κατοικημένο τουλάχιστο ἀπὸ τὴν ὕστερη ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ ἀποδεικνύουν τὰ λείψανα μυκηναϊκοῦ οἰκισμοῦ και νεκρόπολης γύρω ἀπὸ τὴν θέση Ἀγ. Ἰωάννης Θεολόγος (FN 47, 41)⁵⁰⁸. Παλαιοχριστιανικὰ λείψανα στὴν παραπάνω θέση και στὴν περιοχὴ τοῦ Ἱεροῦ, φανερώουν τέλος τὴ συνέχεια τῆς ζωῆς στοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες.

Ἐνα χαμηλὸ ὕψωμα στὴ θέση Ἀγ. Ἰωάννης, περίπου ἓνα χιλιόμετρο στὰ νοτιοδυτικὰ τοῦ χωριοῦ, ἀνάμεσα σὲ δύο ρεύματα, τὰ Διπόταμα, πρέπει νὰ ἀποτελοῦσε τὸ κέντρο τοῦ μυκηναϊκοῦ οἰκισμοῦ. Σὲ ἀπόσταση 200 μ. στὰ νότια τῆς ἐρειπωμένης ἐκκλησίας, οἱ HOPE SIMPSON-LAZENBY ἐπισήμαναν σὲ μιὰ ἔκταση 90×120 μ. μεγάλες ποσότητες ἀπὸ μυκηναϊκὰ και χονδρὰ προϊστορικὰ ὄστρακα. Τὰ δεύτερα εἶναι πιθανὸ κατ' αὐτοὺς νὰ εἶναι σύγχρονα μὲ τὰ μυκηναϊκὰ. Στὴν ἴδια περιοχὴ ἡ ΙΑΥ ἐρεύνησε ἓνα μυκηναϊκὸ θαλαμοειδῆ τάφο, ποὺ

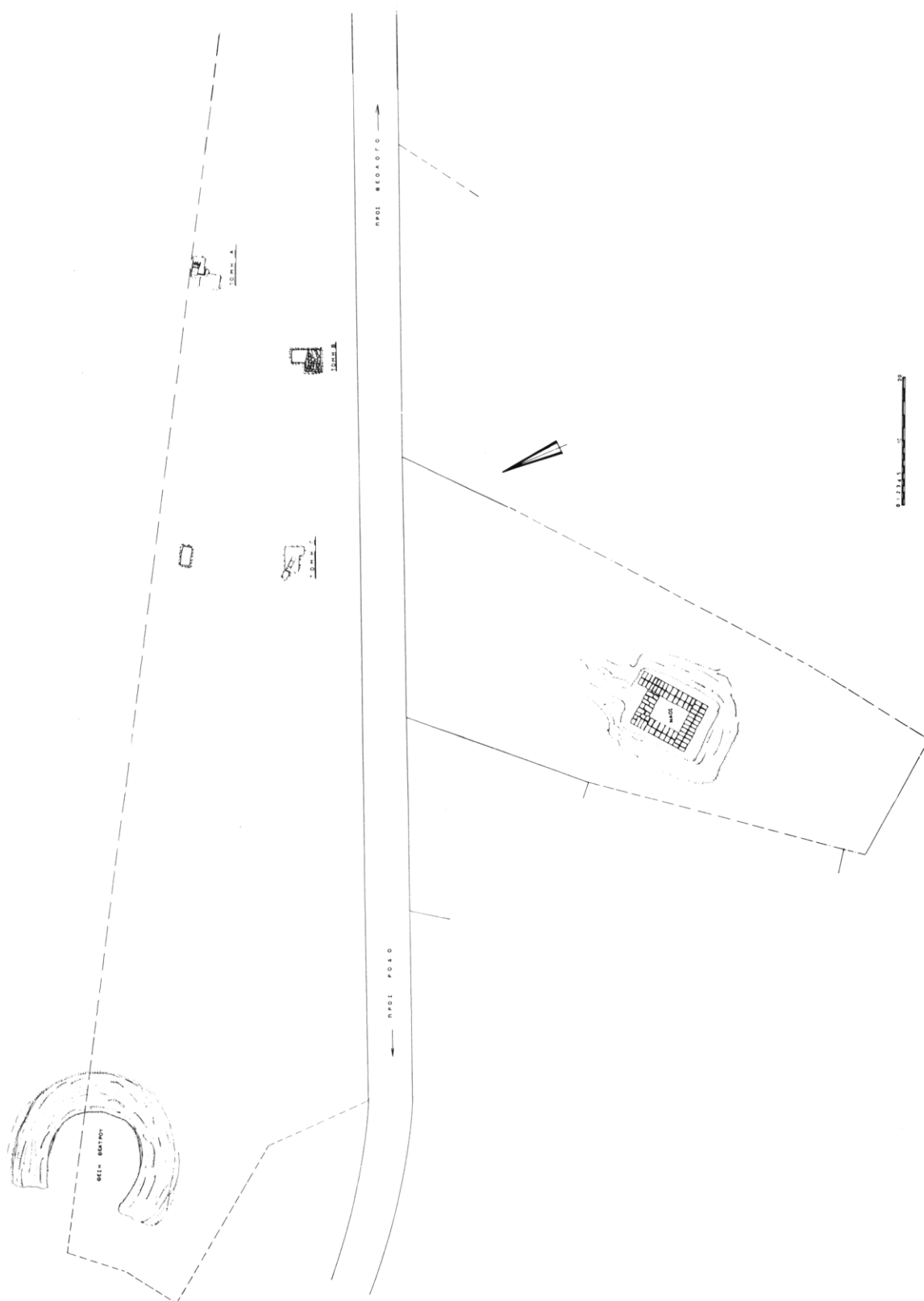
έδωσε άγγεΐα τής περιόδου ΙΙΑ1⁵⁰⁹. Στην περιοχή άμέσως νότια καί βόρεια άπό τό έκκλησάκι ύπερτεροϋν τά έλληνιστικά όστρακα⁵¹⁰. Στην περιοχή τοϋ 'Αγ. 'Ιωάννη ή ΙΑΥ έρεϋνησε σέ περιορισμένη άνασκαφή στα 1929 καί 1931, σύμφωνα με τόν INGLIERI, άρχαΐκούς λακκοειδεΐς τάφους με καύσεις. Τά εύρήματα αύτά γεφυρώνουν μερικά τó χρονικό κενό ανάμεσα στα μυκηναΐκα καί τά έλληνιστικά εύρήματα. Παλαιοχριστιανικά άρχιτεκτονικά μέλη, διάσπαρτα γύρω άπό τó έκκλησάκι, ύποδηλώνουν τήν πιθανή ύπαρξη μιās παλαιοχριστιανικής έκκλησίας στην ίδια θέση.

Πολλά έπιφανειακά όστρακα παρατηροϋνται σέ όλη τήν έκταση ανάμεσα στón 'Αγ. 'Ιωάννη καί τήν περιοχή τοϋ 'Ιεροϋ τοϋ 'Απόλλωνος, βόρεια άπό τόν 'Αγ. 'Ιωάννη καί βορειοδυτικά άπό τó χωριό. Αυτό όδηγεΐ στο συμπέρασμα ότι έδω πρέπει νά άναζητηθῇ τó κέντρο τοϋ άρχαΐου δήμου, ιδιαίτερα στην έλληνιστική περίοδο.

Μεγάλο άριθμό άπό έπιφανειακά όστρακα καί θραύσματα άπό κεραμίδες παρατηρήσαμε για πρώτη φορά τó 1972 καί στη θέση 'Ατσιγγανί (42) νοτιοδυτικά άπό τόν 'Αγ. 'Ιωάννη Θεολόγο, γύρω άπό ένα μικρό ύψωμα κοντά στón άγροτικό δρόμο πού πηγαΐνει πρós Πάνω Καλαμώνα⁵¹¹. Ψήλα στην πλαγιά τοϋ ύψώματος ύπάρχει ένας θαλαμοειδής τάφος άνοιγμένος, όπου κατá πληροφορίες τών κατοίκων βρέθηκαν έπί ίταλικής κατοχής ταφικά άγγεΐα με καύσεις.

'Επίσης πολλά έπιφανειακά όστρακα άπροσδιόριστης έποχής παρατηροϋνται στη θέση 'Αχλαουνιάρης, ανατολικά άπό τó χωριό Θολός, πρós τήν κατεύθυνση τοϋ Καλαμώνα (43). Στην περιοχή άναφέρονται άπό τούς ντόπιους λαθρανασκαφές τάφων έπί Τουρκοκρατίας. Μέσα στο χωριό, πού εΐναι χτισμένο πάνω σέ ένα λόφο, έπισημάνθηκαν τó 1965 στην αύλή τοϋ σχολείου, κοντά στην έκκλησία τοϋ 'Αγ. Σπυρίδωνα, κατá τή διάνοιξη ενός πηγαδιοϋ, ίχνη ενός άρχαΐου ύδραγωγείου, πού φαίνεται ότι εΐχε κατεύθυνση πρós τήν πεδιάδα καί τó 'Ιερό (44)⁵¹².

Τό 'Ιερό τοϋ 'Ερεθιμίου 'Απόλλωνος (45, βλ. εΐκ. 9) ήταν άσφαλώς τó κέντρο ζωής τοϋ άρχαΐου δήμου καί θα συγκέντρωνε πολλούς έπισκέπτες στα χρόνια μετá τó συνοικισμό, πού μās εΐναι γνωστά άπό τó άρχαιολογικό καί έπιγραφικό ύλικό. Πρῶτος έπισήμανε τó 'Ιερό τó 1843 ό L. Ross⁵¹³, άπό δύο έπιγραφές πού εΐχαν μεταφερθῇ στην έκκλησία τοϋ χωριοϋ άπό κοντινή άπόσταση. 'Η μιá ήταν ό γνωστός Κατάλογος τών ιερέων τοϋ 'Ερεθιμίου 'Απόλλωνος⁵¹⁴ καί ή άλλη ό κατάλογος IG 731⁵¹⁵. Τόν έπόμενο χρόνο ό Ross έκαμε σύντομη άνασκαφική έρευνα στο σημείο πού τοϋ εΐχαν ύποδείξει ως τόπο εύρεσης τών δύο παραπάνω έπιγραφών⁵¹⁶. Τό σημείο αυτό τοποθετεΐ ό ίδιος σέ άπόσταση 150 βημάτων (hundert und funfzig Schritte) νοτιοανατολικά άπό τó θέατρο, τó όποίο πρῶτος έπίσης έπισήμανε. Σέ μικρό βάθος βρῆκε ένα δάπεδο άπό μαρμάρινες πλάκες ενός ύστερου κτηρίου, πού ό ίδιος έρμήνευσε ως χριστιανική έκκλησία. 'Ο Ross δέν ολοκλήρωσε τήν έρευνα, ώστε νά έξακριβωθῇ ό

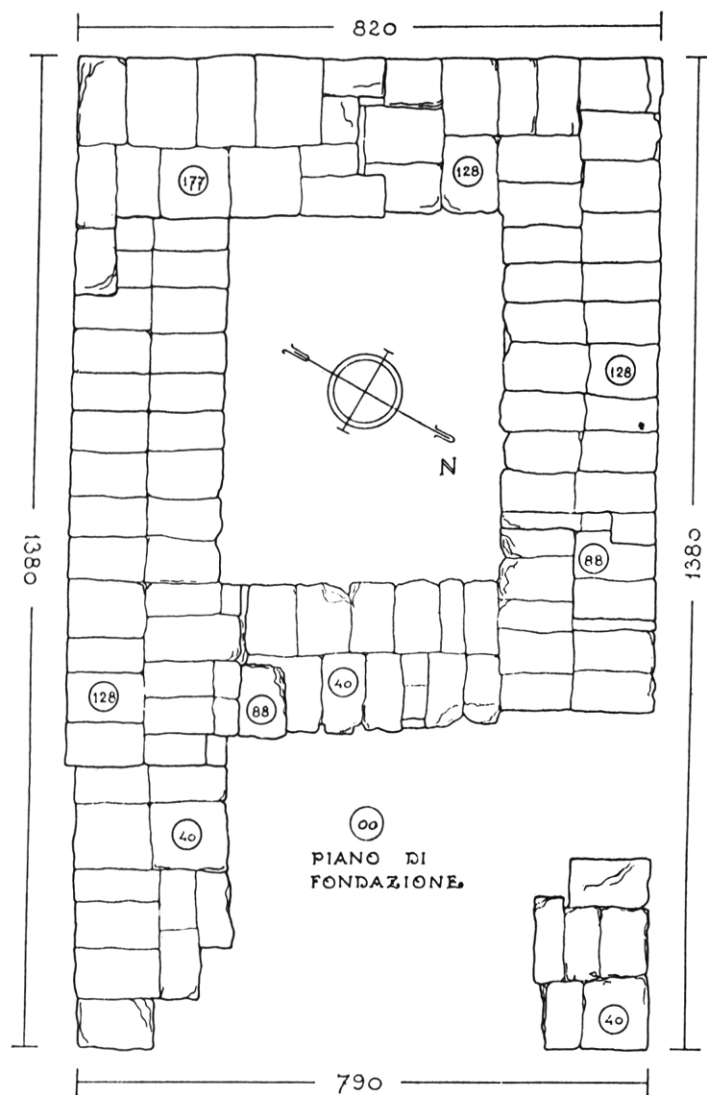

Εἰκ. 9. Περιοχὴ Ἱεροῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος. Γενικὸ τοπογραφικόν.

χαρακτήρας τοῦ κτηρίου (παλαιοχριστιανική ἐκκλησία;) καὶ νὰ διαπιστωθῇ ἂν ὑπῆρχε στὴ θέση τοῦ ἑνα παλαιότερο κτίσμα. Βρῆκε ὅμως καινούργιο ἀρχαῖο ὑλικό, τὶς ἐπιγραφές IG 732 καὶ 734⁵¹⁷ καὶ ἑνα ὀμφαλὸ μὲ τμήμα ἐπιγραφῆς⁵¹⁸. Μεταγενέστεροι περιηγητὲς καὶ συγγραφεῖς⁵¹⁹ ἀναφέρουν τὸ Ἱερό, χωρὶς ὅμως νὰ προσθέτουν τίποτε καινούργιο στὴν ἔρευνα. Ὁ Hiller πρόσθεσε στὸ Corpus μιὰ ἀκόμη ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ Ἱερό⁵²⁰. Μόλις στὰ 1934⁵²¹ ἔγιναν συστηματικώτερες ἔρευνες ἀπὸ τὴν ΙΑΥ, ποὺ εἶχαν ὡς κυριώτερα ἀποτελέσματα τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ θεάτρου καὶ ἐνὸς μικροῦ ναοῦ νοτιώτερα ἀπὸ τὸ θέατρο. Τὸ ναὸ μελέτησε ὁ G. Jacopi, σὲ συνεργασία μὲ τὸν ἀρχιτέκτονα H. Balducci⁵²². Τὰ συμπεράσματα συνοψίζονται στὰ ἀκόλουθα: Σὲ βάθος ἐνὸς μέτρου ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, καλυμμένα μὲ στῤῥωμα φερτοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ τὸν κοντινὸ χεῖμαρρο, βρέθηκαν τὰ πώρινα θεμέλια —μὲ ὑλικὸ ἀπὸ τὸ κοντινὸ Παραδείσι, «καμαρόπετρα»— τοῦ ναοῦ, ποὺ σώζονται σὲ τέσσερις δόμους, μὲ διαστάσεις 8,20×13,80 μ. (εἰκ. 10, πίν. 7α). Πώρινη ἦταν καὶ ἡ ἀνωδομὴ τοῦ ναοῦ, μὲ ἐπένδυση ἀπὸ κονίαμα στὶς ἐξωτερικὲς ὀψεις. Τὰ διακοσμητικὰ μέρη τοῦ ναοῦ (σίμη, λεοντοκεφαλές, ἀκρωτήρια κτλ.) ἦταν μαρμάρινα. Ὁ ναὸς εἶχε κατεύθυνση ἀπὸ δυτικὰ πρὸς ἀνατολικά. Εἶχε διαστάσεις 7,84×13,10 μ. (χωρὶς τὴν κρηπίδα) καὶ τὸν ἀποτελοῦσαν πρόναος καὶ σηκός. Ἀπὸ τοὺς κίονες καὶ τὸ θριγκὸ σώζονται τμήματα ἀρκετὰ γιὰ τὴν ἀναπαράσταση τοῦ ναοῦ. Ἦταν δωρικοῦ ρυθμοῦ. Οἱ κίονες εἶχαν 20 κανονικὲς ραβδώσεις, κατῶτ. διάμετρο 0,97 μ. Ἡ σχέση κατῶτ. διαμέτρου καὶ ὕψους τοῦ κίονα ἦταν περίπου 1:5. Οἱ ἀνασκαφεῖς ἀναπαριστοῦν τὸ ναὸ ὡς δίστυλο «ἐν παραστάσι» (βλ. εἰκ. 11α), προτείνουν ὅμως ὡς λιγότερο πιθανὴ καὶ τὴ δυνατότητα ὁ ναὸς νὰ ἦταν τετράστυλος (βλ. εἰκ. 11β). Ἀπὸ τὰ μαρμάρινα στοιχεῖα σώθηκαν, ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλα δευτερεύοντα κομμάτια, ἀρκετὰ τμήματα ἀπὸ τὴ σίμη, μὲ ἀνάγλυφη διακόσμηση ἀπὸ ἄνθη λωτοῦ, καὶ ἀπὸ τὶς ὑδρορροές σὲ σχῆμα λεοντοκεφαλῆς. Μὲ βάση τὴ μορφή τῆς σίμης, ποὺ συγκρίνουν μὲ μνημεῖα ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 5ου αἰ., καὶ ὀρισμένα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα (σχέση κατῶτ. διαμέτρου-ὕψους κίονα = περ. 1:5, σχέση ὕψους κιονοκράνου-ἀνώτ. διαμέτρου κορμοῦ = 0,46 μ., 0,5 στὸν 5ο αἰ.), οἱ ἀνασκαφεῖς χρονολογοῦν τὸ ναὸ γύρω στὰ 400 π.Χ. Πολλὰ δείγματα ἀπὸ τὸ μαρμάρينو διάκοσμο τοῦ ναοῦ εἶναι ἐκτεθειμένα στὸ Μουσεῖο Ρόδου, ὅπου ὑπάρχει καὶ μιὰ ἀναπαράσταση τοῦ θριγκοῦ. Ἰχνη ἀπὸ στάχτη ποὺ βρέθηκαν στὴν ἀνασκαφὴ, ὁδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ναὸς καταστράφηκε ἀπὸ πυρκαϊά.

Σὲ ἑνα πηγάδι κοντὰ στὸ ναὸ βρέθηκαν ἀγγεῖα καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα, ποὺ ὁ ἀνασκαφέας χρονολογεῖ στὸν 5ο αἰ. π.Χ. Στὴν ἀνασκαφὴ βρέθηκε καὶ μεγάλος ἀριθμὸς ἀπὸ ἐπιγραφές καὶ τμήματα ἐπιγραφῶν⁵²³. Τέλος ὁ ἀνασκαφέας μνημονεύει καὶ ἀπεικονίζει (fig. 28) ἑνα μαρμάρينو κεφαλάκι Ἀπόλλωνα, ὕψ. 0,10 μ., στὸν τύπο «Ἀπόλλωνα Belvedere», εὔρημα τυχαῖο⁵²⁴.

Ὁ INGLIERI (32 ἀρ. 45 b) ἀναφέρει ὅτι σὲ ἀπόσταση περίπου 50 μ. στὰ

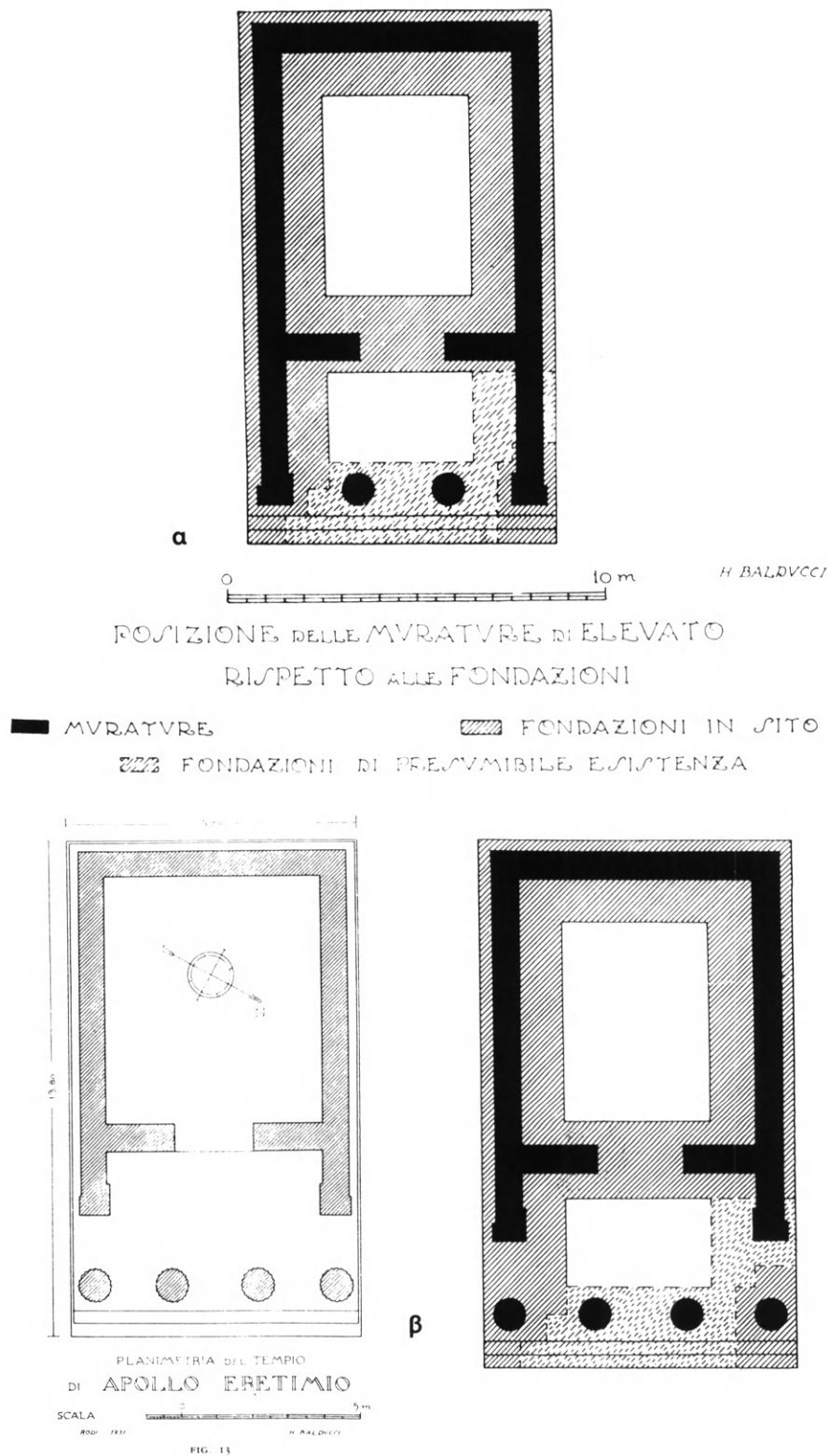

FONDAZIONI DEL TEMPIO
DI APOLLO ERETIMIO

SCALA 0 5m.

RILIEVO ING. H. BALDVCCI

Εἰκ. 10. Ναὸς Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος. Κάτοψη θεμελίων.

Εἰκ. 11. Κάτοψη ναοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος. Ἀναπαράσταση: α) 1η λύση. β) 2η λύση.

νοτιοανατολικά του ναού, είχε επισημανθῇ μιὰ γωνία ἀπὸ τὰ θεμέλια ἑνὸς ἀρχαικοῦ κτίσματος. Τὸ οἰκοδόμημα αὐτὸ θὰ ἀνῆκε στὴν παλαιότερη ἱστορία τοῦ ἱεροῦ⁵²⁵.

Ἀπὸ τὰ λείψανα τοῦ θεάτρου (πίν. 8α-β), ποὺ ἀνασκάφηκε μαζὶ μὲ τὸ ναό, τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ τὶς λίθινες κατασκευές καταστράφηκε στὴ διάρκεια τοῦ τελευταίου πολέμου, ὥστε σήμερα κύρια πηγὴ γιὰ τὸ οἰκοδόμημα εἶναι ἡ ἔκθεση τοῦ G. Jacori⁵²⁶. Τὸ θέατρο εἶναι στραμμένο περίπου πρὸς τὰ βόρεια, μὲ θέα πρὸς τὴ θάλασσα. Ἀπὸ τὸ κοῖλο εἶχαν ἀποκαλυφθῇ λίγα ἔχνη ἀπὸ τὶς κατώτερες σειρὲς τῶν ἐδωλίων καὶ ἀπὸ τρεῖς μικρὲς κλίμακες ἀνόδου στὰ ἀνώτερα μέρη. Τὸ ὑλικὸ κατασκευῆς ἦταν ὅμοιο μὲ τοῦ ναοῦ (πῶρος). Τὸ σχῆμα τοῦ κοίλου ἦταν πεταλοειδές. Τὸ δάπεδο τῆς ὀρχήστρας, ποὺ δὲν εἶχε περιφερειακὸ αὐλάκι, ἦταν ἀπὸ πατημένο χῶμα ἀνακατεμένο μὲ χαλίκι καὶ καλυμμένο ἀπὸ στρώση ἄμμου. Στὴν πρόσοψη τῆς σκηνῆς ἀποδίδουν οἱ ἀνασκαφεῖς τὰ θεμέλια ἑνὸς τοῖχου ἀπὸ ποταμίσιες πέτρες καὶ στὸν ὀπίσθιο τοῖχο δύο πωροπλίνθους ποὺ σῶζονταν πιὸ πίσω σὲ ἀνάλογη ἀπόσταση. Στὸ προσκῆνιο τέλος ἀποδίδουν τρεῖς συνεχεῖς πωροπλίνθους.

Στὴν πάνω ἐπιφάνεια τῶν δύο ἀκραίων ἀπὸ τὶς τρεῖς πωροπλίνθους παρουσιάζεται ἓνα μικρὸ μαρμάρινο ὀρθογώνιο κομμάτι ἐφοδιασμένο μὲ τόρμο, μὲ ἀπόσταση ἑνὸς μέτρου ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ κομμάτια (βλ. Jacori, ὅ.π. fig. 32 καὶ 34). Οἱ ἀνασκαφεῖς, παραπέμποντας σὲ σχετικὰ παραδείγματα, ὑποθέτουν ὅτι οἱ κατασκευές αὐτὲς ἀνήκουν σὲ μιὰ πρώιμη μορφή προσκηνίου, μὲ σκηνογραφία ἀπὸ σταθεροὺς συνεχεῖς ἢ περιστρεφόμενους γραπτοὺς πίνακες. Τὸ οἰκοδόμημα χρονολογοῦν μὲ βάση τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τὸ ἀργότερο στὸν 4ο αἰ. π.Χ. καὶ πιστεύουν ὅτι βρισκόταν σὲ ἄμεση σχέση μὲ τὸ Ἱερὸ καὶ τὶς σχετικὲς μὲ αὐτὸ ἐκδηλώσεις. Ἀνάλογη φαίνεται ὅτι ἦταν ἡ λειτουργία καὶ τοῦ θεάτρου τῆς Λίνδου, στοὺς πρόποδες τῆς ἀκρόπολης, κάτω ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς⁵²⁷. Ἀπὸ τὰ λίθινα στοιχεῖα τοῦ θεάτρου τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος φαίνεται σήμερα μόνο ὁ ὑποτιθέμενος μπροστινὸς τοῖχος τῆς σκηνῆς.

Χρήσιμο εἶναι νὰ ἐξετασθοῦν στὸ σημεῖο αὐτὸ οἱ πληροφορίες τῶν φιλολογικῶν πηγῶν σχετικὰ μὲ τὸ Ἱερὸ καὶ τὴ λατρεία τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνα, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ δίνουν οἱ ἐπιγραφές καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα. Τὸ ὑλικὸ ἔχει συγκεντρώσει βασικὰ ὁ MORELLI. Κύρια πηγὴ εἶναι ὁ Στράβων⁵²⁸. Ὁ Ἡσύχιος (λ. *Ἐριδίμιος*)⁵²⁹ μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξὴ στὴ Ρόδο λατρείας τοῦ Διὸς μὲ τὸ ἐπίθετο αὐτό. Ὁ Ἰδιος (λ. *Ἐρεθύμιος*) παραδίδει τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Ἀπόλλωνος Ἐρεθυμίου στὴ Λυκία καὶ γιορτῆς μὲ τὸ ὄνομα *Ἐρεθύμια*⁵³⁰. Ἡ μαρτυρία αὐτή, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πληροφορία τοῦ Etymologicum Gudianum (λ. *Ἐρυσίβη*)⁵³¹ ὅτι στὴν περιοχὴ τῆς Μιλήτου ὑπῆρχε λατρεία Δήμητρος Ἐρυσίβης, δίνει στὸ ἐπίθετο μιὰ εὐρύτερη γεωγραφικὴ σημασία καὶ ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι κάτω ἀπ' αὐτὸ κρύβεται μιὰ παλιὰ προελληνικὴ θεότητα τῆς βλάστησης, ποὺ ταυτίστηκε μὲ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ ἄλλους θεοὺς⁵³². Γιὰ τὸ

λόγο αυτό δὲν πρέπει νὰ εὐσταθεῖ ἡ ἄποψη τοῦ Hiller⁵³³ ὅτι τὸ ἐπίθετο προέρχεται ἀπὸ τοποθεσίαν τῆς Ρόδου Ἑρέθιμα, ποὺ ὁ ἴδιος ταυτίζει μὲ τὴν περιοχὴ τοῦ Ἱεροῦ. Τέτοια τοποθεσία δὲν εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἄλλες πηγές⁵³⁴. Ὅτι τὸ Ἱερὸ ἀνῆκε στὴν Ἱαλυσία, ἀντίθετα μὲ τὴν παλιὰ ἄποψη τοῦ P. Foucart⁵³⁵ ὅτι μαζί μὲ τοὺς δήμους ποὺ περιλαμβάνονται στὸν Κατάλογο τῶν ἱερέων ἀνῆκε στὴν Καμιρίδα, ἔχει ἀποδείξει ὅχι μόνο ἡ μεταγενέστερη ἔρευνα σχετικὰ μὲ τοὺς δήμους⁵³⁶, ἀλλὰ καὶ ἡ συχνὴ μνεία στὶς ἐπιγραφές τοῦ κοινοῦ τοῦ Ἱαλυσίων τῶν Ἑρεθιμιαζόντων⁵³⁷, ποὺ φαίνεται ὅτι ἔπαιζε ἓνα ἐντελῶς ξεχωριστὸ ρόλο, τουλάχιστο στὰ προχωρημένα ἐλληνιστικὰ καὶ στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια, ὅχι μόνο στὴ λειτουργία τοῦ Ἱεροῦ, ἀλλὰ καὶ στὴ ροδιακὴ πολιτεία γενικώτερα.

Στὴν ἐπιγραφὴ CIRh II 104 ἀρ. 1⁵³⁸ ἀπὸ τὸν 1ο αἰ. π.Χ., τὸ κοινὸ τιμᾶ τὸν ἱερέα Τεισαγόρα— 7ο στὸ μεγάλο κατάλογο τῶν ἱερέων, 57-56 π.Χ.— μὲ χρυσὸ στέφανο, χάλκινο ἀνδριάντα, προεδρία στοὺς ἀγῶνες καὶ σίτηση στὸ ἱεροθυτεῖο. Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι μία ἀπὸ τὶς βασικὲς πηγές γιὰ τὴν τέλεση ἀγώνων καὶ συγχρόνως παραδίδει τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς ἱεροθυτείου στὴν περιοχὴ τοῦ Ἱεροῦ⁵³⁹. Τιμητικὸ ψήφισμα τοῦ ἴδιου κοινοῦ πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ ἐπιγραφὴ IG 734⁵⁴⁰ καὶ ἡ CIRh II 105 ἀρ. 2⁵⁴¹. Ἀπὸ τὰ ψηφίσματα αὐτὰ φαίνονται οἱ μεγάλες ἀρμοδιότητες τοῦ κοινοῦ σὲ σχέση μὲ τὸ Ἱερό. Τὸ κοινὸ μνημονεύεται καὶ σὲ ἐπιγραφές ἀπὸ ἄλλες περιοχές, ὅπου φαίνεται ἡ ὑψηλὴ θέση ποὺ κατεῖχε μέσα στὸ ροδιακὸ κόσμο. Ποιὰ σχέση εἶχε τὸ κοινὸ τῶν Ἑρεθιμβιαζόντων Ὁμο[ο]είων, γνωστὸ ἀπὸ ἐπιγραφὴ τῆς Καμείρου⁵⁴², μὲ τὸ Ἱερὸ τῆς Ἱαλυσίας, δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστό. Ἡ ἐπιγραφὴ IG 732⁵⁴³ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι μαζί μὲ τὸν Ἀπόλλωνα λατρευόταν καὶ ἡ Ἀρτεμις⁵⁴⁴. Γιὰ τὴ διοικητικὴ ὀργάνωση τοῦ Ἱεροῦ καὶ τῶν σχετικῶν ἐορτῶν μαθαίνουμε ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ IG 731⁵⁴⁵, ὅπου μνημονεύονται 3 ἐπιστάται, 1 γραμματεὺς ἱεροφυλάκων, 1 ἐπίσκοπος, 6 ἱεροποιοί, 1 ταμίας, 1 ὑπογραμματεὺς ἱεροφυλάκων (πραγματικὸ «κράτος ἐν κράτει», ὅπως παρατηρεῖ ὁ Hiller)⁵⁴⁶. Οἱ ἱεροποιοὶ μαζί μὲ ἓνα ἀγωνοθέτη μνημονεύονται καὶ στὴν ἐπιγραφὴ —κατάλογο νικητῶν— ποὺ βρέθηκε πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια στὴν πόλη Ρόδο καὶ δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὴ Β. Κοντορίνη⁵⁴⁷. Ἡ σημαντικὴ αὐτὴ ἐπιγραφὴ χύνει νέο φῶς στὶς δραστηριότητες τοῦ Ἱεροῦ σὲ μιὰ πρῶιμη σχετικὰ περίοδο, δηλ. στὸν 3ο πιθανώτατα αἰ. π.Χ. Ἀπὸ αὐτὴ μαθαίνουμε γιὰ πρώτη φορὰ τὴν ὑπαρξὴ μεγάλων Ἑρεθιμίων, δηλ. ἐνὸς περιοδικοῦ μεγάλου ἐορτασμοῦ, ποὺ προϋποθέτει καὶ τὴν ὑπαρξὴ κανονικῶν ἢ «μικρῶν Ἑρεθιμίων». Μαθαίνουμε ἐπίσης πολλὰ λεπτομέρειες γιὰ τοὺς ἀγῶνες, ποὺ ἦταν παρροδιακοὶ καὶ συμμετεῖχαν σ' αὐτοὺς ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ρόδιους πολῖτες καὶ πολλοὶ ξένοι. Μνημονεύονται ἀγῶνες θυμελικοὶ (ραψωδῶν, κιθαριστῶν, αὐλωδῶν, κιθαρωδῶν, κηρύκων, σαλπικτῶν) καὶ γυμνικοὶ (λαμπαδηδρομία, μακρὸς δρόμος, δόλιχος, στάδιο, πένταθλο, δίαυλος, ἀγὼν ἵππιος(ς), πάλη, πυγμὴ, παγκράτιο). Στους ἀγῶνες συμμετέχουν διάφορες κατηγορίες ἡλικιῶν (παῖδες, παῖδες ἄνηβοι, ἀγένειοι, ἔφηβοι, ἄνδρες). Στὸν 3ο αἰ. π.Χ. ἀνήκει ἐπίσης νέα ἐπι-

γραφή⁵⁴⁸, βάση ανδριάντα άγνωστου προσώπου, που διασώζει 17 όνόματα άναθετών, όρισμένοι άπό τους όποιους μπορούν νά συσχετισθούν με ήδη γνωστά πρόσωπα. Σύμφωνα με μεταγενέστερη προσθήκη, στá ρωμαϊκά χρόνια ένας ιερέας του 'Απόλλωνα έπισκεύασε τόν ανδριάντα, που είχε καταστραφεί άπό ένα σεισμό. Στόν 1ο αϊ. π.Χ. παρατηρεΐται μιá ιδιαίτερη δραστηριότητα στο 'Ιερό. 'Ο Κατάλογος IG 730 διασώζει 28 όνόματα ιερέων⁵⁴⁹ άπό τó 63/62 έως τó 36/35 π.Χ. 'Ανάμεσα στους ιερείς ύπερτερούν πολύ οί 'Ισάνιοι και άκολουθοún σέ μεγάλη άναλογία σέ σχέση με τους ύπόλοιπους οί Ποντωρείς (6) και οί Βρυγινδάριοι (5). Αυτό δέν δείχνει ίσως μόνο τó μέγεθος τών παραπάνω δήμων, αλλά και κάποια ιδιαίτερη σχέση πρós τó 'Ιερό τών δύο τελευταίων μαζί με τόν πρώτο, στο έδαφος του όποιου βρισκόταν τó 'Ιερό.

Τó όνομα του ιερέα συνοδεύεται συνήθως άπό τó όνομα μιáς έορτής που είχε συμπέσει τήν ίδια χρονιά⁵⁵⁰. Πιστεύεται ότι ή πανάγυρις τής έπιγραφής είναι ή γιορτή τών 'Ερεθιμίων, ίσως τών μεγάλων 'Ερεθιμίων του καταλόγου τών νικητών. 'Η πανάγυρις μνημονεύεται κάθε δεύτερο χρόνο έως τó έτος 59-58 π.Χ. 'Ακολουθεί ένα μεγάλο κενό έως τó 42-41 π.Χ. που μνημονεύεται ή πανάγυρις μετά τόν πόλεμον⁵⁵¹.

'Η πανάγυρις επαναλαμβάνεται σέ δύο χρόνια (40-39 π.Χ.) και για τελευταία φορά μνημονεύεται τó 36-35 π.Χ., τελευταίο έτος του καταλόγου. Φαίνεται ότι έκτακτα περιστατικά δέν επέτρεψαν στή διάρκεια του 1ου αϊ. π.Χ. σέ μεγαλύτερα ή μικρότερα χρονικά διαστήματα τήν τέλεση τής έορτής, που κανονικά θά γινόταν κάθε δύο χρόνια⁵⁵².

Τήν παρροδιακή και εύρύτερη σημασία του 'Ιεροϋ μαρτυρούν τά άναθήματα και οί τιμές σέ πρόσωπα που προέρχονται άπό διάφορα σημεία του ροδιακού κράτους. 'Η δραστηριότητα του 'Ιεροϋ και του κοινού τών 'Ερεθιμιαζόντων παρακολουθεΐται άπό τίς έπιγραφές και στους ρωμαϊκούς αύτοκρατορικούς χρόνους.

Στή λατρεία και τó 'Ιερό έδωσε πιθανώτατα τέλος ή επικράτηση του Χριστιανισμού. Στή θέση ενός μέρους του 'Ιεροϋ είναι πιθανό ότι χτίστηκε μιá παλαιοχριστιανική έκκλησία. Τίποτε δέν είναι γνωστό για τήν τύχη του χώρου στο Μεσαίωνα και στους κατοπινούς αιώνες έως τó έτος 1843, που ό L. Ross ξαναβρήκε τά χαμένα ίχνη και έκαμε τó 'Ιερό και τή λατρεία του 'Απόλλωνα γνωστά στήν αρχαιολογική έπιστήμη.

'Εξετάζοντας όλα τά παραπάνω δεδομένα σέ σχέση με τήν τοπογραφία του 'Ιεροϋ, πρέπει νά διαπιστώσουμε ότι ή ιταλική άνασκαφή δέν έχει έξαντλήσει τήν έρευνα. 'Ο μικρός ναός και τó θέατρο άνήκουν στήν πρώτη έποχή μετά τó συνοικισμό⁵⁵³. 'Από τήν περιγραφή του Ross⁵⁵⁴ είναι φανερό ότι τó σημείο όπου είχαν βρεθεί οί δύο κατάλογοι και όπου ό ίδιος έκανε μιá σύντομη άνασκαφή, είναι διαφορετικό άπό τó σημείο όπου άνασκάφηκε ό ναός⁵⁵⁵. Στό σημείο τής άνασκαφής του Ross πρέπει νά επαναληφθεί ή έρευνα, για νά διαπι-

στωθῇ ὁ χαρακτήρας καὶ ἡ ἡλικία τοῦ κτίσματος ποὺ εἶχε ἐπισημάνει⁵⁵⁶. Μιὰ νέα ἔρευνα θὰ φέρει σὲ φῶς καινούργια διαφωτιστικὰ εὐρήματα καὶ ἴσως τὰ λείψανα ἐνὸς κτηρίου παλαιότερου, ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα τοῦ Ἱεροῦ. Ἐνα τέτοιο κτήριο θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἓνας ναὸς ἐλληνιστικός⁵⁵⁷ ἢ τὸ ἱεροθυτεῖο ποὺ γνωρίζουμε ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές. Ἡ τέλεση ἀθλητικῶν ἀγώνων προϋποθέτει ἐπίσης τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς σταδίου στὴν περιοχὴ⁵⁵⁸. Ἐπίσης θὰ ὑπῆρχαν καὶ ἄλλα κτίσματα, ποὺ μόνο μιὰ ὀλοκληρωμένη ἔρευνα θὰ φέρει σὲ φῶς. Τέλος παραμένει νὰ ἐρευνηθῇ ἡ πρὶν ἀπὸ τὸ συνοικισμό ἱστορία τοῦ Ἱεροῦ, ποὺ εἶναι σχεδὸν ἐντελῶς ἄγνωστη⁵⁵⁹.

Στὴν ἑκτασὴ τοῦ δήμου 7 περιλαμβάνουμε καὶ τὴν περιοχὴ Καλαμών⁵⁶⁰ (46). Σποραδικὰ εὐρήματα⁵⁶¹ δείχνουν τὴν ὑπαρξὴ ζωῆς στὴν ἀρχαία ἐποχὴ. Στὶς ἀρχές τοῦ 1974, σὲ ἀπόσταση 500 μ. περίπου νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγ. Μοδέστου, ἐπισημάνθηκαν σὲ ἐργασίες ἀναδασώσεως ἔχνη ἀρχαίας ἐγκατάστασης μὲ πολλὰ ὄστρακα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα μιὰ λαβὴ ἀμφορέα μὲ τὴν ἐπιγραφὴ Ἀριστείδ[α]⁵⁶². Ἐνας ὀξυπύθμενος ἀμφορέας⁵⁶³ μεταφέρθηκε καὶ συγκολλήθηκε ὀλόκληρος στὸ Μουσεῖο Ρόδου (πίν. 7β). Ἐπὶ τόπου ὑπῆρχαν καὶ ἄλλα θραύσματα ἀπὸ ὁμοίους ἀμφορεῖς⁵⁶⁴. Ὑπάρχουν πληροφορίες ὅτι ὀξυπύθμενοι ἀμφορεῖς βρέθηκαν παλαιότερα καὶ κοντὰ στὴ θέση Ἀγριόχοιροι⁵⁶⁵.

Συμπέρασμα

Ἡ περιοχὴ τῆς σημερινῆς κοινότητος Θεολόγου, ποὺ περιλαμβάνει τὸ ἀρχαῖο Ἱερὸ τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος, ἀνῆκε μὲ βεβαιότητα στὴν Ἰαλυσία καὶ πρέπει νὰ ἀντιστοιχοῦσε μὲ ἓνα ἀπὸ τοὺς σημαντικώτερους δήμους τῆς. Ὁ δῆμος αὐτός, ὅπως δείχνει ὁ Κατάλογος τῶν ἱερέων τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος, πρέπει νὰ ἦταν ὁ γνωστὸς καὶ ἀπὸ ἄλλες ἐπιγραφές δῆμος Ἰστανίων.

Ross, Inselreisen III 100-101, Inselreisen IV 57-59, Guérin 317-320, Berg II 106-108, Newton, Travels I 238, Biliotti 448, Torr, Rhodes in Ancient Times 4, 77, 138, v. Gelder, Geschichte 304-306, Jessen, RE VI (1909) 422 λ. Erethimios, M.P. Nilsson, Griech. Feste (Leipzig 1906) 143-144, Elenco 89 ἀρ. 292, L. Pernier, Boll. d'Arte VIII-I 225-226, Büchner, RE IX 2 (1916) 2248 λ. Istanioi, Hiller, AM 42, 1917, 179-180, Hermes 61, 1926, 476-477, Hiller, ARW 27, 1929, 349-354, Hiller, Rhodos 748-749, Jacopi, CIRh II, 1932, 77-116, CIRh VI-VII, 1932-33, 44, 49 εἰκ. 46, Hiller, GGA 195, 1933, Nr. 1-2 σ. 19-20, Inglieri 31-32 ἀρ. 45-47 (FN), Morelli, Culti 22-23, 104-105, A. Laumonier, Les cultes indigènes en Carie (Paris 1958) 680, N. Bonacasa, EAA τόμ. IV, 1961, 67-68 λ. Ialiso, BSA 73 140, V. Kontorini, BCH 99, 1975, 97 κέ., Hope Simpson-Dickinson 350, Mee 49.

Δῆμος 8 (Σορωνή)

Στὴν ἴδια παραλιακὴ πεδιάδα, στὰ νοτιοδυτικὰ τῆς κοινότητος Θεολόγου, ἐκτείνεται ἡ μεγάλη καὶ πλούσια κοινότητα Σορωνῆς⁵⁶⁶, τὴν ὁποία ταυτίζουμε μὲ τὸν τελευταῖο μετὰ τὸ δῆμο Ἰστανίων δῆμο τῆς Ἰαλυσίας, πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς Καμιρίδος⁵⁶⁷. Παλαιότερα ἡ ἔρευνα τοποθετοῦσε ἐδῶ τὸ δῆμο Βρυγινδαρίων. Στηριζόταν στὴν πιθανὴ ὁμοιότητα τοῦ σημερινοῦ τοπίου μὲ τὸν ἀρχαῖο δῆμο, ποὺ ἦταν περίφημος γιὰ τὶς *ἰσχάδες* του, καὶ στὸ τοπωνύμιο Βεργινδάρ, ποὺ ὑποτίθεται ὅτι εἶχε διασώσει τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχαίου δήμου. Ἐχει περάσει ὅμως πολὺς καιρὸς ἀφότου ὁ Hiller τοποθέτησε σωστὰ τὸν ἀρχαῖο δῆμο στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ νησιοῦ, στὴν περιοχὴ τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ Ἀφάντου⁵⁶⁸.

Καὶ ἐδῶ ἀντιπροσωπεύεται ἡ ὕστερη μυκηναϊκὴ ἐποχὴ μὲ κιβωτιόσχημους τάφους, ποὺ βρέθηκαν τὸ 1932 στὰ ὑψώματα ἀμέσως νοτιώτερα ἀπὸ τὸ χωριό (FN 51, **49**)⁵⁶⁹. Στὴν ἴδια περιοχὴ, σὲ ἀπόσταση περίπου 200 μ. ἀπὸ τὸ χωριό, οἱ HOPE SIMPSON-LAZENBY διαπίστωσαν σὲ μιὰ ἔκταση 180×120 μ. παχὺ στρώμα ὀστράκων· τὰ ὀστρακα ποὺ μποροῦσαν νὰ ἀναγνωρισθοῦν ἦταν ἐλληνιστικά. Ἐδῶ, στὶς παρυφές τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ, ἦταν, ὅπως φαίνεται, τὸ κέντρο τοῦ ἀρχαίου δήμου στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο. Οἱ μυκηναϊκοὶ τάφοι στὴν ἴδια περιοχὴ φανερώουν τὴν παλαιότητα τοῦ οἰκισμοῦ.

Νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὸ χωριό, στὴν ἀρχὴ τοῦ δρόμου ποὺ ἀπὸ τὸν κεντρικὸ αὐτοκινητόδρομο ὁδηγεῖ πρὸς Ἀγ. Σουλὰ καὶ Διμυλιά, ἀνάμεσα στὸ δευτερεύοντα δρόμο καὶ τὸν ποταμὸ Πλατὴ, βρίσκεται τὸ ὕψωμα ποὺ ἔχει τὸ ὄνομα Βεργινδάρ ἢ Περιχάρ. Ἐδῶ διακρίνονται ἀκόμη ἔχνη τάφων ποὺ ἔχουν ἀνοιχτῇ λαθραῖα στὸ παρελθόν, πυρῶν κατὰ τὸν INGLIERI, μὲ εὐρήματα κορινθιακὰ ἀγγεῖα καὶ ἀντικείμενα ἀπὸ σίδηρο (FN 51, **50**, πρβλ. καὶ BSA 73). Ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ χωριό εἶναι σχετικὰ μικρὴ καὶ μπορεῖ νὰ δεχθῇ κανένας ὅτι οἱ τάφοι ἀνήκουν στὴν περιοχὴ τοῦ ἴδιου ἀρχαίου οἰκισμοῦ. Τὸ πραγματικὸ ὄνομα τῆς τοποθεσίας, ὅπως μπόρεσα νὰ διαπιστώσω, εἶναι τὸ δεύτερο. Τὸ πρῶτο εἶναι, ὅπως φαίνεται, παρεφθαρμένη λόγια ἐπίδραση ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα, ὅταν ἡ ἔρευνα ἀναζητοῦσε ἀκόμη στὴν περιοχὴ τὸ δῆμο Βρυγινδαρίων.

Στὴ συνέχεια τοῦ ἴδιου δρόμου ἀριστερά, σὲ ἀπόσταση περίπου 3 χλμ. ἀπὸ τὴν προηγούμενη θέση, εἶναι ἡ περιοχὴ Σομαντήρα (Σημαντήρα)-Καθολικὴ (FN 50, **51**), ὅπου πολλὰ ἔχνη ἀπὸ ἐρείπια κτισμάτων καὶ ὀστρακα φανερώουν τὴν ὕπαρξιν οἰκισμοῦ. Ἀναφέρεται καὶ ἡ ἀνεύρεση τάφων στὴν ἴδια περιοχὴ. Στὴ θέση Καθολικὴ, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ σύγχρονο ἐκκλησάκι τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, τὸ ὄνομα καὶ ὀρισμένα ἔχνη ἔδειχναν ἀπὸ παλιότερα τὴν ὕπαρξιν κάποιου χριστιανικοῦ κτίσματος. Στὸ τέλος τοῦ 1974, καλλιεργητικὲς ἐργασίες μὲ μηχανήματα γιὰ τὴ δημιουργία κτήματος στὸ γύρω χώρο, ἔφεραν σὲ φῶς κιονόκρανα καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα μιᾶς ἄγνωστης παλαιοχριστιανικῆς βα-

σιλικής, πάνω στα έρείπια της οποίας χτίστηκε αργότερα μεταγενέστερη εκκλησία, που είχε και αυτή μεταβληθῇ σὲ έρείπια. Αυτό και άλλες ένδείξεις πείθουν ότι στην ίδια περιοχή υπῆρχε ένας μεσαιωνικός οίκισμός, που εγκαταλείφθηκε στὰ νεώτερα χρόνια. Είναι πολύ πιθανό ότι έδῶ βρισκόταν τὸ γνωστό ἀπὸ τὰ Ἱπποτικά διατάγματα τοῦ 1474 καὶ 1479 χωριὸ Διασκόριον, Διόσκορος ἢ Διόσορος⁵⁷⁰. Ἡ μνεία τοῦ μεταγενέστερου αὐτοῦ οίκισμοῦ δικαιολογεῖται έδῶ ἀπὸ τὸ γεγονός ότι τὸ ὄνομα πρέπει νὰ εἶναι ἀρχαῖο καὶ μπορεῖ νὰ ἀποδοθῇ στὸν ἀρχαῖο οίκισμὸ που ἀναμφισβήτητα υπῆρχε στὴν ίδια περιοχή. Είναι πιθανό ότι τὸ ὄνομα προέρχεται ἀπὸ μιὰ ἄγνωστη ἀπ' ἄλλοῦ λατρεία καὶ ἓνα ἱερὸ τῶν Διοσκούρων. Σὲ μικρὴ ἀπόσταση στὰ βορειοανατολικά εἶναι τὸ εκκλησάκι τοῦ Ἀγ. Σύλα (Ἀγ. Σουλᾶς), με πηγὴ που θεωρεῖται ότι ἔχει θεραπευτικὲς ιδιότητες⁵⁷¹. Ὁ τόπος εἶναι κατάλληλος γιὰ ἀρχαῖο ἱερὸ καὶ ἡ διαπίστωση λειψάνων ἄλλης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς στὴν ίδια θέση⁵⁷² ἐνισχύει μιὰ τέτοια ὑπόθεση.

Στὰ νοτιοδυτικὰ τῆς θέσης Σομαντήρα, ὁ INGLIERI σημειώνει στὴν τοποθεσία Μόνοιος (FN 51, **52**) σποραδικὰ εὐρήματα τάφων, πρώιμης ὅπως φαίνεται ἐποχῆς. Ὡς πιθανὲς γιὰ ἀρχαῖα εὐρήματα σημειώνει ὁ ἴδιος τὶς θέσεις Ἀγναντιά, ἀνάμεσα Σορωνῇ καὶ Ἀγ. Σουλᾶ, δυτικὰ ἀπὸ τὸν ποταμὸ Πλατῇ (FN 52, Aglandià, **53**), καὶ Ζήνωνου⁵⁷³, σὲ μιὰ ἀπομακρυσμένη περιοχή πρὸς τὰ ἀνατολικά, πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ Πάνω Καλαμώνα (FN 49, **54**)⁵⁷⁴.

Πολλὰ ἀρχαῖα ἔχνη παρουσιάζει καὶ ἡ παραλιακὴ ἔκταση τῆς Σορωνῆς, ιδιαίτερα ἡ ἀνατολική, πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς κοινότητος Θολός. Ἡ περιοχή Λαμποῦ (FN 48, **47**) εἶναι κατάσπαρτη ἀπὸ ἀρχαῖα ὅστρακα. Στὴν ίδια περιοχή, στὸ ELENCO⁵⁷⁵, σημειώνεται ἡ ὕπαρξη ἑνὸς μικροῦ ἀρχαίου θεάτρου, γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ὑπάρχει σήμερα καμμιά σαφὴς ένδειξη. Σὲ μικρὴ σχετικὰ ἀπόσταση, κοντὰ στὸν κεντρικὸ δημόσιο δρόμο, βρέθηκε τὸ γνωστὸ ἑλληνιστικὸ ἀγαλμάτιο Διονύσου τοῦ Μουσείου Ρόδου⁵⁷⁶, που μαρτυρεῖ τὴν ὕπαρξη κάποιας λατρείας τοῦ θεοῦ αὐτοῦ στὴν περιοχή. Μὲ ἓνα ἀγροτικὸ ἱερὸ εἶναι πιθανὸ νὰ συνδεόταν καὶ τὸ μικρὸ φημολογούμενο θέατρο⁵⁷⁷.

Ἀνατολικώτερα ἀπὸ τὴν τοποθεσία Λαμποῦ, στὸ χῶρο ὅπου χτίστηκαν οἱ νέες ἐγκαταστάσεις τῆς ΔΕΗ Ρόδου (**48**), βρέθηκαν τὸ 1973 ἐκτεταμένα λείψανα ἑνὸς οίκισμοῦ, που καλύφθηκε αργότερα ἀπὸ τάφους τῆς παλαιοχριστιανικῆς περιόδου (πίν. 9α). Ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου ἔκαμε στὸ σημεῖο αὐτὸ τὸν ἴδιο χρόνο μιὰ σωστικὴ ἀνασκαφή⁵⁷⁸.

Τὰ λείψανα καὶ εὐρήματα στὴν περιοχή Λαμποῦς-ΔΕΗ φανερώνουν μιὰ ιδιαίτερη ἄνθηση στὴν παραλιακὴ αὐτὴ ἔκταση τοῦ δήμου 8 στὴν ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ περίοδο, ἀνάλογη με αὐτὴν που διαπιστώνεται στὴν παραλία τοῦ δήμου 6 (Παραδείσι). Καὶ έδῶ θὰ ἦταν έντονες οἱ ἐπαφές με τὴ θάλασσα.

Σὲ δεύτερη χρῆση σὲ σπίτια τοῦ χωριοῦ Σορωνῇ βρέθηκαν: μιὰ ἐπιγραφή ρωμαϊκῶν χρόνων, που ἀναφέρεται σὲ τιμὲς που ἀποδίδονται σὲ κάποιο ἄγνω-

στο πρόσωπο⁵⁷⁹, καὶ τὸ γνωστὸ ἐνεπίγραφο ἀνάγλυφο τοῦ Πλούτου, τοῦ Μουσείου Ρόδου⁵⁸⁰. Γιὰ τὴν ἐπιγραφή θὰ μπορούσε νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς ὅτι ἔχει μεταφερθῇ ἀπὸ τὴν Κάμειρο ἢ ἀπὸ τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος.

Συμπέρασμα

Τὴν περιοχὴ τῆς κοινότητος Σορωνῆς, ὅπου ὑπάρχουν λείψανα ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ ἕως τὴν παλαιοχριστιανικὴ περίοδο, περιλαμβάνουμε μαζί με τὸν Hiller μέσα στὰ ὅρια τῆς Ἱαλυσίας. Πρέπει νὰ ἀντιστοιχεῖ με ἓνα ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ροδιακοὺς δήμους, πού, σύμφωνα με τὰ παραπάνω, ἀνῆκε στὴν Ἱαλυσία. Τὸ ὄνομα τοῦ δήμου δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ προσδιορισθῇ.

Ross, Inselreisen III 101-102, Guérin 316, Elenco 89 ἀρ. 291, Inglieri 32-33 ἀρ. 48-52, Laurenzi, Memorie II 51, Λαζαρ., Πεπρ. Θ' Βυζ. Συνεδρ. 245 ἀρ. 66, BSA 73 140-141, Hope Simpson-Dickinson 350, Mee 50.

Δῆμος 9 (Καλυθιές, Ὑπερεγγέων;)

Ὡς περιοχὴ τοῦ δήμου καθορίζουμε σὲ γενικὲς γραμμὲς τὰ ὅρια τῆς κοινότητος Καλυθιές. Τὸ χωριὸ χτίστηκε προφανῶς στὸ Μεσαίωνα, σχετικὰ μακριὰ ἀπὸ τὴ θάλασσα, σὲ σημεῖο ἀθέατο, γιὰ τὸ φόβο τῶν πειρατῶν⁵⁸¹. Σ' αὐτὸ ἀνήκει μιὰ ἀρκετὰ ἐκτεταμένη παραλιακὴ πεδιάδα, πού χωρίζεται με ἐνδιάμεσους λόφους σὲ δύο μέρη, τὸν Παχύναμμο (σημ. Φαληράκι) πρὸς τὰ βόρεια (πίν. 9β) καὶ τὸν Ψαλιδόκαμπο, πού διασχίζεται ἀπὸ τὸ χεῖμαρρο Ψαλιδοπόταμο ἢ Ποτό.

Καὶ τὰ δύο τμήματα τῆς πεδιάδας ἦταν κατοικημένα στὴν ἀρχαιότητά⁵⁸². Στὸ μέσο περίπου (ἀπὸ Β πρὸς Ν) τῆς βόρειας πεδιάδας, πού ἔχει σήμερα τὸ ὄνομα Φαληράκι, βρίσκεται ὁ λόφος Μεσόβουνος (55, Mesovuno στοὺς ἰταλικοὺς χάρτες), στὴν ἀνατολικὴ καὶ βορειοανατολικὴ πλαγιά τοῦ ὁποίου παρατηρήθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τοὺς HOPE SIMPSON-LAZENBY θεμέλια ἀρχαίων τοίχων καί, ἀνάμεσα σὲ ἐλληνιστικὰ ὀστρακα, ἓνα πιθανῶς τῆς περιόδου ΥἚ III. Τὸ ὕψωμα βρίσκεται στὰ δεξιὰ τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Ρόδου-Λίνδου. Νοτιώτερα καὶ στὰ ἀριστερὰ τῆς ἴδιας ὁδοῦ, βρίσκεται ἡ νέα ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Νεκταρίου. Ἀκόμη νοτιώτερα, μιὰ διακλάδωση ὁδηγεῖ ἀριστερὰ στὸ μοναστηράκι τοῦ Προφ. Ἀμῶς (Ἁγ. Ἀμόνη). Στὰ ἀριστερὰ τοῦ δρόμου πρὸς Ἁγ. Ἀμόνη, σὲ ἀπόσταση περίπου 500 μ. ἀπὸ τὸν Ἁγ. Νεκτάριο, ἐπισημάνθηκαν καὶ ἐρευνήθηκαν ἀπὸ τὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων τὸ καλοκαίρι τοῦ 1975, κατὰ τὴ διάνοιξη ἐνὸς χαντακιοῦ, σὲ μῆκος περ. 16 μ. καὶ βάθος περ. 1 μ., 9 πῆλινι τάφοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους 4 καλυβίτες καὶ 5 ἐγγυτρισμοί. Οἱ τάφοι δὲν ἔδωσαν κτερίσματα, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ μορφή τους φαίνεται ὅτι ἀνῆκαν στὴ ρωμαϊκὴ ἢ τὴν παλαι-

οχριστιανική περίοδο. Ἡ περιοχή ἀνατολικά ἀπὸ τὴν παραπάνω θέση (πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς θάλασσας) καὶ βόρεια ἀπὸ τὸν Ἅγ. Ἀμόνη, ἔχει τὴν ὀνομασία Μητροπολίτη (56) καὶ παρουσιάζει σποραδικὰ ἔχνη, ποὺ δείχνουν κατοίκηση στὴν ἀρχαία καὶ πιθανῶς στὴν παλαιοχριστιανική περίοδο. Ἐπισημάνσαμε μιὰ «μυλόπετρα» τοῦ γνωστοῦ τύπου⁵⁸³ καὶ πενιχρὰ ἔχνη ἐνὸς μεγάλου ὕστερου οἰκοδομήματος. Σύμφωνα μὲ τὴ ντόπια παράδοση, στὴν περιοχή αὐτὴ ὑπῆρχε ἐκκλησία. Εἶναι πιθανὸ ὅτι ἡ ἐκκλησία αὐτὴ συμπίπτει μὲ τὰ ἐρείπια «di una monastirion della baia di Calitea», ἀπὸ ὅπου ἀναφέρθηκε ὅτι προέρχεται τὸ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο ἀρ. 5300 τοῦ Μουσείου Ρόδου⁵⁸⁴. Οἱ παραπάνω συσχετισμοὶ μποροῦν νὰ ὁδηγήσουν στὴν ἀναζήτηση τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται τὸ ἀνάγλυφο, καὶ μιᾶς πιθανῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας στὴν περιοχή.

Στὰ δεξιὰ τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ πρὸς Ἀφάντου, μετὰ τὸν Ἅγ. Νεκτάριο, ὑπάρχει ἓνα καφενεῖο μὲ μιὰ βρύση⁵⁸⁵ καὶ ἡ διακλάδωση ἐνὸς δρόμου πρὸς Καλυθιές. Νότια ἀπὸ τὸ δρόμο αὐτὸ καὶ δυτικὰ ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ὁδὸ βρίσκεται ἡ θέση Περέχες, ποὺ δεσπόζεται ἀπὸ ἓνα ὕψωμα ἀνάλογο μὲ αὐτὸ τοῦ Μεσόβουνου. Ἀκόμη νοτιώτερα, κοντὰ στὴ διακλάδωση πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ παλιοῦ δημόσιου δρόμου, ποὺ σήμερα ὁδηγεῖ πρὸς Ἐρημόκαστρο καὶ Λαδικό, βρίσκεται ἡ θέση Ἀχούσα, μὲ μιὰ πηγὴ. Ἐδῶ, σύμφωνα μὲ πληροφορίες τῶν ντόπιων, βρέθηκαν ἀρχαῖοι τάφοι καὶ ἀπ' ἐδῶ προέρχεται μιὰ μεγάλη ἐνεπίγραφη σαρκοφάγος ρωμαϊκῶν χρόνων τοῦ Μουσείου Ρόδου⁵⁸⁶.

Ἡ μικρὴ πεδιάδα τοῦ Ψαλιδόκαμπου δεσπόζεται ἀπὸ τὸ ὀχυρωμένο ὕψωμα Ἐρημόκαστρο (FN 58, 57), ὕψ. 154 μ. (πίν. 10α), ποὺ ἀνεβαίνει ἀπότομα πάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα. Τέτοιες φυσικὲς, βραχώδεις καὶ ἀπόκρημνες διαμορφώσεις χαρακτηρίζουν τὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ τοῦ νησιοῦ (ιδιαίτερα τὴν περιοχή τοῦ δήμου 11, Ποντωρέων, βλ. πκ.), ἀντίθετα μὲ τὴν ὁμαλὴ παραλία τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς. Ὅμοια εἶναι τὰ ὕψωματα τοῦ Φαρακλοῦ στὴν παραλία Μαλῶνας (δήμου 2 τῆς Λινδίας) καὶ τῆς ἀκρόπολης Λίνδου, ποὺ ἀποτελοῦσαν μαζὶ μὲ τὸ Ἐρημόκαστρο τὰ τρία μεγαλύτερα ὀχυρὰ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ νησιοῦ⁵⁸⁷.

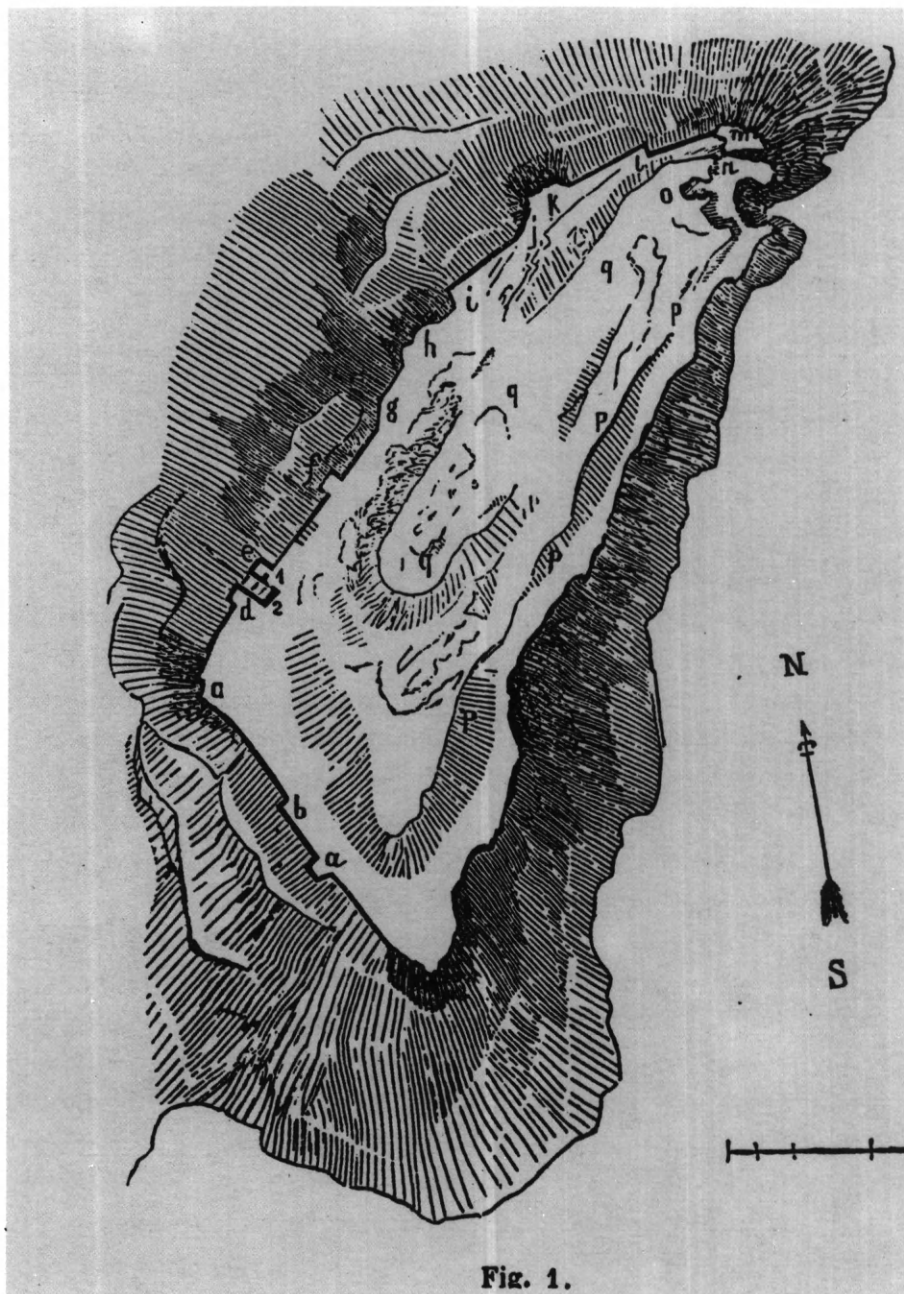
Στὸ Ἐρημόκαστρο, τὸ πλάτωμα τῆς κορυφῆς προστατεύεται ἀπὸ τεῖχος ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ξηρᾶς, ἐνῶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς θάλασσας ἡ πλαγιὰ εἶναι τόσο ἀπόκρημνη, ὥστε δὲν φαίνεται νὰ χρειάζοταν ὀχύρωση. Οἱ δύο ὀχυρωμένες πλευρὲς σχηματίζουν μαζὶ μὲ τὴν ἀνοχύρωτὴ ἓνα τρίγωνο, μὲ κατεύθυνση περίπου ΒΑ-ΝΔ καὶ τὴν κορυφὴ στὰ ΒΑ. Ἡ φυσικὴ ὀχυρότητα τοῦ χώρου, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν τεχνητὴ ὀχύρωση, εἶχαν κάνει τὸ Ἐρημόκαστρο ἓνα κέντρο μὲ μεγάλες ἀμυντικὲς δυνατότητες. Ὁ χῶρος ποὺ περικλείεται μέσα στὴν ὀχύρωση ἔχει διαστάσεις περ. 200×100 μ. Ὁ GUÉRIN εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ ἔκαμε μιὰ γενικὴ περιγραφή τῆς θέσης. Ἡ λίγο νεώτερη τοῦ TISSOT, ποὺ συνοδεύεται καὶ ἀπὸ πρόχειρα σχέδια, εἶναι ἡ πιὸ συστηματικὴ ποὺ ὑπάρχει ὡς σήμερα καὶ εἶναι

χρήσιμη ως βάση μιᾶς τωρινῆς περιγραφῆς, γιατί διασώζει καὶ στοιχεῖα ποὺ ἔχουν μεταγενέστερα ἀλλοιωθῇ. Ἡ ΙΑΣ ἔκαμε τὸ 1924 μιὰ πολὺ σύντομη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα. Τέλος, τὸ 1975 ἔγινε σὲ μεγάλη κλίμακα καθαρισμὸς τῆς ὀχύρωσης ἀπὸ τὰ κλαδιὰ καὶ τοὺς θάμνους, ὡς ἀρχὴ γιὰ μιὰ συστηματικὴ ἀποτύπωση καὶ μελέτη τοῦ χώρου.

Ἀρχίζοντας τὴν περιγραφὴ τοῦ τείχους ἀπὸ τὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ τριγώνου, μὲ κατεύθυνση πρὸς τὰ ΒΔ, συναντοῦμε πρῶτα ἓνα τετράπλευρο πύργο (βλ. εἰκ. 12, α, TISSOT, fig. 1) καὶ σὲ ἀπόσταση περίπου 48 μ. μιὰ κάμψη τοῦ τείχους πρὸς τὰ μέσα, σὲ μῆκος ὅσο καὶ ἡ προεξοχὴ τοῦ πύργου α (b)⁵⁸⁸. Στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία (c) οἱ βράχοι σχηματίζουν ἓνα εἶδος φυσικοῦ προμαχώνα. Μετὰ τὸ σημεῖο αὐτό, τὸ τεῖχος ξαναεμφανίζεται μὲ κατεύθυνση πρὸς τὰ ΒΑ, γιὰ νὰ συναντήσῃ τὴ μοναδικὴ πύλη, ποὺ πλαισιώνεται ἀπὸ δύο πύργους, ὁμοίους μὲ τὸν πρῶτο (d καὶ e, πίν. 10β). Τὸ ἄνοιγμα ἀνάμεσα στοὺς δύο πύργους εἶναι 3,25 μ. (πίν. 11β). Ἡ πύλη ἔχει κατεύθυνση ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ. Ἡ κυρίως εἴσοδος δὲν βρισκόταν στὸν ἴδιο ἄξονα μὲ τὸ πρῶτο ἄνοιγμα ἀνάμεσα στοὺς δύο πύργους, ἀλλὰ ἀριστερὰ ὅπως μπαίνει κανεὶς⁵⁸⁹. Σχηματιζόταν ἔτσι ἓνα εἶδος διαδρόμου ἢ αὐλῆς πρὶν ἀπὸ τὴν κυρίως πύλη, ποὺ πλαισιωνόταν ἀπὸ τοὺς δύο πύργους καὶ ἓνα τοῖχο στὸ βάθος, ὁ ὁποῖος ἔκλεινε τὴ δίοδο σὲ εὐθεία γραμμὴ πρὸς τὸ ἐσωτερικόν. Ὁ χώρος αὐτὸς ἦταν ἐφοδιασμένος καὶ μὲ βαθμίδες γιὰ τὴν ἄνοδο πρὸς τὴν πύλη.

Στὴ συνέχεια τοῦ τείχους, στὸ τμήμα του ποὺ βρίσκεται ἀνάμεσα στοὺς πύργους e καὶ f (πίν. 12α), ἓνα ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ εἶναι τὰ ἔχνη μιᾶς κλίμακας ἀνόδου, ἀπὸ πέντε μεγάλες ἐπιμήκεις μονολιθικὲς πλάκες, τοποθετημένες μὲ τὸν κύριο ἄξονα κατὰ πλάτος τοῦ τείχους (σήμερα σώζονται τέσσερις). Ἡ φορὰ τῆς κλίμακας εἶναι παράλληλη μὲ τὴν πορεία τοῦ τείχους (βλ. TISSOT εἰκ. 4, ἐδῶ πίν. 12β). Τὸ τεῖχος συνεχίζεται μὲ μιὰ διακοπὴ ἕως τὴ βορειοανατολικὴ γωνία (σημεῖο m). Τὸ τμήμα αὐτὸ παρουσιάζει ἀντὶ γιὰ πύργους μιὰ ἐναλλαγὴ ἀπὸ ἐξοχές καὶ ἐσοχές (g-l, πρβλ. τὸ b). Κοντὰ στὴ βορειοανατολικὴ γωνία ὑπάρχει ἓνα ἀβαθὲς σπήλαιο (o), στὸ ὁποῖο ὁδηγεῖ μιὰ δίοδος ἀνάμεσα στοὺς βράχους (n). Παρουσιάζει τρεῖς ἀκανόνιστα ἡμικυκλικὲς κοιλότητες, ποὺ πρέπει νὰ εἶναι ἔργο ἀνθρώπων⁵⁹⁰. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σπήλαιο, ὁλόκληρος ὁ ἐσωτερικὸς χώρος τῆς ἀκρόπολης παρουσιάζει στὴν ἐπιφάνεια, ὅπου δὲν καλύπτεται ἀπὸ χόρτα καὶ θάμνους, τὸ φυσικὸ βράχο καὶ δὲν δείχνει ἐμφανῆ ἔχνη οἰκοδομικῶν κατασκευῶν.

Τὸ μέσο πάχος τοῦ τείχους εἶναι 2 μ. Ἡ κατασκευὴ του στηρίζεται πάνω στὸ φυσικὸ βράχο καὶ τὸ σωζ. ὕψος του διαφέρει ἀπὸ θέσῃ σὲ θέσῃ. Τὸ συνηθισμένο ὕψος του (χωρὶς τὸ βράχο πάνω στὸν ὁποῖο στηρίζεται) εἶναι 1,50 μ. Στὴ βορειοδυτικὴ πλευρὰ τὸ τεῖχος ἦταν ψηλότερο καὶ σώζεται σήμερα σὲ ὕψος ἀπὸ 3 ἕως πάνω ἀπὸ 4 μ. Ἡ τειχοδομία, ὅχι ἰδιαίτερα ἐπιμελημένη, μὲ πέτρες ἀκανόνιστα πολυγωνικὲς μεγάλου ἢ μέτριου μεγέθους, μὲ μικρότερες στὰ με-

Εἰκ. 12. Ἐρημόκαστρο Καλυθιῶν. Σχεδιογράφημα ἀκρόπολης.

ταξύ τους διάκενα⁵⁹¹, πλησιάζει την κυκλώπεια κατασκευή τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ γι' αὐτὸ τέτοιου εἴδους ὀχυρώσεις χαρακτηρίζονταν παλαιότερα προϊστορικές. Σήμερα ὅμως ἔχει ἀναγνωρισθῇ ὅτι τέτοιες κατασκευές ὑπῆρχαν, παράλληλα μὲ πιὸ ἐπιμελημένες τειχοδομίες, σὲ ὅλες τὶς περιόδους τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἀπαντοῦν καὶ σὲ μεταγενέστερες ἀκόμη ἐποχές⁵⁹². Μὴ ἔχοντας ἄλλωστε κανένα βέβαια χρονολογημένο δεῖγμα προϊστορικῆς ὀχύρωσης ἀπὸ τὴ Ρόδο καὶ τὰ γειτονικὰ νησιά, θὰ ἦταν παρακινδυνευμένο νὰ χαρακτηρίσουμε τὸ τεῖχος τοῦ Ἑρμόκαστρου προϊστορικὸ ἢ μυκηναϊκό. Ἀντίθετα, ὀρισμένα στοιχεῖα, ὅπως ἡ διαμόρφωση τῆς πύλης, συνηγοροῦν γιὰ μιὰ χρονολόγηση μετὰ τὸν 5ο ἢ 4ο αἰ. π.Χ.⁵⁹³. Θεωροῦμε πιθανώτερο ὅτι στὴ μορφή ποὺ σώζεται, ἡ ὀχύρωση ἀνήκει στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο καὶ ἐντάσσεται στὸ σύστημα τῶν περιπολιῶν, γνωστῶν καὶ ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές⁵⁹⁴, μὲ τὰ ὁποῖα προστατεύονταν ἡ ροδιακὴ ὑπαιθρος καὶ τὰ ἄλλα τμήματα τοῦ ροδιακοῦ κράτους⁵⁹⁵. Τὸ ὀχυρὸ τοῦ Ἑρμόκαστρου μποροῦσε νὰ ἐλέγχει ἓνα σημαντικὸ μέρος ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ παραλία καὶ συγχρόνως νὰ προσφέρει στὸν εὐρύχωρο περίβολό του καταφύγιο, σὲ περίπτωση ἀνάγκης, σὲ ἓνα μέρος ἀπὸ τὸν πληθυσμὸ τῶν γειτονικῶν δήμων καὶ οἰκισμῶν. Σημειώνουμε ἐπίσης ὅτι στοὺς δυτικούς πρόποδες τοῦ ὑψώματος (57α) ἔχουμε συλλέξει σὲ παλαιότερη καὶ πιὸ πρόσφατη ἐπίσκεψή μας ἐλληνιστικὰ ὄστρακα⁵⁹⁶.

Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ὀχυρὴ αὐτὴ θέση ἔμεινε ἀνεκμετάλλευτη σὲ παλαιότερες ἐποχές. Ἡ μορφή καὶ τὸ περιβάλλον τοῦ τόπου καθιστοῦν πιθανὸ ὅτι ἡ πρώτη χρησιμοποίησή του γιὰ ὀχυρωματικούς σκοποὺς ἀνάγεται στὴν προϊστορικὴ ἢ τὴ μυκηναϊκὴ περίοδο. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὶς πληροφορίες τοῦ LAURENZI γιὰ μυκηναϊκὰ εὐρήματα καὶ τοῦ INGLIERI γιὰ μυκηναϊκοὺς τάφους στοὺς νοτιοανατολικοὺς πρόποδες τοῦ ὑψώματος, στὴ θέση Τραουνοῦ (FN 59, 57β)⁵⁹⁷. Ἡ πληροφορία τοῦ παραπάνω καὶ γιὰ τάφους τῶν ἱστορικῶν χρόνων στὴν ἴδια θέση, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα στοιχεῖα, ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι γύρω ἀπὸ τὸ ὕψωμα θὰ ὑπῆρχαν σὲ ὅλες τὶς περιόδους καὶ ἓνας ἢ περισσότεροι οἰκισμοί.

Βορειοδυτικὰ ἀπὸ τὸ χωριὸ Καλυθιές, ἀνάμεσα σ' αὐτό, τὰ Μαριτσὰ καὶ τὴν Παστίδα, βρίσκεται ἡ θέση Σαραντάπηχος (58), ποὺ πρῶτος ἐπισήμανε καὶ περιέγραψε ὁ Κ. Φωτίου⁵⁹⁸. Τὸ ὕψωμα περιβάλλεται ἀπὸ τείχη ποὺ περικλείουν διάφορα κτίσματα. Ἐξω ἀπὸ τὸν περίβολο φαίνονται τὰ λείψανα μιᾶς κατασκευῆς μὲ μορφή σήραγγας, ποὺ εἶναι ἐν μέρει κατασκευασμένη ἀπὸ μεγάλους τετράπλευρους ὀγκολίθους (πίν. 13β). Πρόκειται πιθανῶς γιὰ ὑδρευτικὴ ἐγκατάσταση. Ἡ μορφή τῶν τειχῶν εἶναι ὅμοια περίπου μὲ τοῦ Ἑρμόκαστρου. Ἄν καὶ ὑπάρχουν στὸ χῶρο ἀρχαῖα ὄστρακα, δὲν ὑπάρχουν προϊστορικὰ ἢ μυκηναϊκά, ποὺ νὰ ἐνισχύουν τὴν ἀποψη τοῦ Φωτίου ὅτι ἡ ἐγκατάσταση ἀνάγεται στὴ μυκηναϊκὴ ἐποχή. Καὶ ἐδῶ θὰ κλίναμε στὸ νὰ δεχθοῦμε ἓνα μικρὸ ἐλληνιστικὸ ὀχυρὸ. Ἡ θέση εἶναι ἀρκετὰ ψηλά, μὲ θέα πρὸς τὴν πεδιάδα καὶ τὸν

κόλπο τῶν Καλυθιῶν, σὲ ἐπικάριο σημεῖο ἀνάμεσα στὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ καὶ τὴν ἀκρόπολη τῆς Ἰαλυσοῦ. Στὸ χῶρο ὑπάρχουν ἐνδείξεις καὶ γιὰ μεταγενέστερη χρῆση, ἴσως ἀπὸ βοσκούς τῆς περιοχῆς⁵⁹⁹.

Συμπέρασμα

Ἀπὸ τὰ παραπάνω ἀρχαιολογικὰ στοιχεῖα βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ περιοχὴ τῆς κοινότητος Καλυθιᾶς ἀποτελεῖ μιὰ γεωγραφικὴ ἐνότητα, στὴν ὁποία πρέπει νὰ ἀντιστοιχοῦσε ἓνας δῆμος τῆς ἀρχαίας Ἰαλυσίας. Γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ δήμου μιὰ δυνατότητα παρέχει τὸ νεώτερο τοπωνύμιο Περέρχες, ποὺ ἔχει προφανῆ ὁμοιότητα μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχαίου δήμου Ὑπερεγγέων, ἐνῶ δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθῇ μὲ ἄλλο τρόπο⁶⁰⁰. Μ' αὐτὸ μπορεῖ νὰ συσχετισθῇ ἡ πληροφορία τῶν ντόπιων γιὰ ἓνα χαμένο σήμερα ἐπιτύμβιο μιᾶς Ὑπερεγγίδος, πού, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ τοπωνύμιο, ἐνισχύει τὴν πρόταση ποὺ διατυπώνεται ἐδῶ⁶⁰¹.

Guérin 202-204, C. Tissot, RA nouv. sér. XVIII-2, 1868, 153-157 (Ἐρημόκαστρο), Biliotti 448, Hiller v. Gaertringen, Thera I (Berlin 1899) 360, 363 ἀρ. 3, Sommi Pic., Itin. 173-174, Elenco 57 ἀρ. 98, A. Della Seta, Annuario VI-VII 564, Inglieri 34 ἀρ. 58-59 (FN), Laurenzi, Memorie II 51, LINDOS III σ. 52 σημ. 31, Κ. Φωτίου, Χαρ. Ἀναστ. Ὁρλ. Δ' (1967-1968) 169 κέ., Κωνσταντινόπουλος, Ροδ. Κόσμ. I 25 σημ. 3, BSA 73 154-155, Hope Simpson-Dickinson 356-357, Mee 77.

Δῆμος 10 (Βρυγινδαρίων)

Ὁ δῆμος Βρυγινδαρίων εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς σημαντικώτερους τῆς Ἰαλυσίας, μὲ 5 ὀνόματα στὸν Κατάλογο τῶν ἱερέων τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος. Τὸ δημοτικὸ Βρυγινδάριος μαρτυρεῖται καὶ στὴν ἐπιγραφή AM 42, 1917, 182-183 (Lindiaka VIII 6, 9-10), καθὼς καὶ σὲ ἀρκετὲς ἄλλες ροδιακὲς ἐπιγραφές μετὰ τὸ συνοικισμὸ. Στὴν ἴδια εὐρύτερη χρονικὴ περίοδο ἀνήκουν καὶ τὰ δύο χωρία ἀρχαίων συγγραφέων, ὅπου ὑπάρχει μνεῖα τοῦ τόπου: ὁ Ἡρώνας παραδίδει τὸ ὄνομα μὲ τὸν ἰωνικὸ τύπο Βρικίνδῃρα⁶⁰² καὶ ὁ Ἀθήναιος⁶⁰³ διασώζει ἓνα χωρίο τοῦ σάμιου Λυγκέως, ὅπου ἐξυμνοῦνται αἱ Βρυγινδαρίδες ἰσχάδες. Ἀλλὰ ἡ ἀρχαιότερη ἄμεση μνεῖα, μὲ τὸν τύπο Βρικινδάριοι, προέρχεται ἀπὸ τοὺς καταλόγους τῶν εἰσφορῶν τῆς 1ης Ἀθηναϊκῆς συμμαχίας καὶ ἀνάγεται στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 5ου αἰ.⁶⁰⁴ Καὶ τὸ ποσὸ τῆς εἰσφορᾶς (1 τάλαντο) φανερώνει ὅτι ἦταν μιὰ εὐφορὴ περιοχὴ, μὲ ἀξιόλογο ἐπίπεδο εὐημερίας. Τὸ ὄνομα Βρυγινδαρα, «βαρβαρικὸν» στὴν ἀκοή, ἀνήκει στὴν κατηγορίαν τῶν προελληνικῶν τοπωνυμίων τοῦ νησιοῦ, ποὺ παρουσιάζουν συγγένειες μὲ ἀντίστοιχα τῆς ἀπέναντι Μ. Ἀσίας. Μ' αὐτὸ συνδέεται προφανῶς τὸ ὄνομα τῆς τοπικῆς θεότητας Βρύγινδης,

γνωστῆς ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ 65. BWPr., 1905, 19⁶⁰⁵, με βάση τὴν ὁποία ὁ HILLER τοποθέτησε τὸν ἀρχαῖο δῆμο στὴν περιοχὴ τῆς σημερινῆς κοινότητος Ἀφάντου, ποὺ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες καὶ εὐφορώτερες τῆς Ρόδου⁶⁰⁶. Ἡ εἰκόνα τῆς περιοχῆς βρίσκεται σὲ συμφωνία μετ' ὅ,τι εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὶς πηγές γιὰ τὸν ἀρχαῖο δῆμο καὶ ἡ ταύτιση πρέπει νὰ θεωρεῖται μᾶλλον βέβαιη⁶⁰⁷.

Ὡς κέντρο τοῦ δήμου μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ τὸ ὕψωμα τοῦ Προφήτη Ἡλίας (63, πίν. 14α), στὰ νοτιοανατολικά τοῦ χωριοῦ. Ὑπάρχουν πιθανὰ ἔχνη προϊστορικῆς ἐγκατάστασης, ἀλλὰ ἡ ἀφθονία κλασικῶν ὀστράκων δείχνει ὅτι ἡ ζωὴ στὸ χωρὸ παρουσίαζε ἰδιαίτερη ἀνθησὴ στὴν περίοδο αὐτή⁶⁰⁸. Ἰχνη ὀχυρώσεως δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχουν, ὥστε νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς μιὰ ὀχυρωμένη ἀκρόπολη⁶⁰⁹. Στὴν κορυφὴ τοῦ ὕψωματος στέκεται σήμερὰ τὸ ὁμώνυμο ἐκκλησιάκι. Παλαιοχριστιανικά ἀρχιτεκτονικά μέλη ποὺ ὑπάρχουν γύρω ἀπὸ τὸ ἐκκλησιάκι, δὲν εἶναι βέβαιο ἂν προέρχονται ἀπὸ τὸ λόφο ἢ ἔχουν μεταφερθῇ ἀπὸ ἄλλη θέση.

Στὴ θέση Καθολικὴ, γύρω στὰ 500 μ. ἀνατολικώτερα, στὴν πεδιάδα καὶ πλησιέστερα πρὸς τὴ θάλασσα (FN 66, 64, πίν. 14β), βρίσκονται ἐντοιχισμένα στὴν ὁμώνυμη ἐκκλησία ἡ διάσπαρτα γύρω ἀπ' αὐτήν, ἀρχιτεκτονικά μέλη (κίονες, κιονόκρανα μετ' ἀναθηματικὲς ἐπιγραφὰς κ.ἄ.) μιᾶς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τοῦ 5ου ἢ 6ου αἰ. μ.Χ., ποὺ βρισκόταν στὸ ἴδιο σημεῖο⁶¹⁰. Μιὰ συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα θὰ μποροῦσε ὅχι μόνον νὰ ἀποκαλύψῃ στὸ σύνολό τους τὰ λείψανα τῆς βασιλικῆς, ἀλλὰ νὰ ἐλέγξῃ καὶ τὴν πιθανότητα ἡ τελευταία νὰ ἔχει χτιστῇ στὴ θέση ἑνὸς ἀρχαίου ἱεροῦ.

Ἀλλὰ εὐρήματα στὸ γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία χωρὸ, ποὺ παρουσιάσθηκαν τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1975, μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξὴ ζωῆς πολλοὺς αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὴν παλαιοχριστιανικὴ περίοδο: Ἀμέσως δυτικὰ ἀπὸ τὸ δυτικὸ αὐλόγυρο τῆς ἐκκλησίας, βρέθηκαν τυχαῖα κομμάτια ἑνὸς πῆλινου ἀρχαῖκου πίθου, μετ' ἀνάγλυφον διακόσμηση. Γύρω στὰ 40 μ. πάλι βορειοδυτικὰ ἀπὸ τὸν αὐλόγυρο τῆς ἐκκλησίας, ἐπισημάνθηκαν τυχαῖα σὲ βάθος $\pm 1,25-1,90$ μ. ἀρχαῖοι τάφοι. Μικρὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, σὲ ἔκταση $\pm 2,60 \times 2,20$ μ., ἔφερε σὲ φῶς 6 ταφές, ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν ἀρχαῖκὴ περίοδο ἕως τὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Τὰ εὐρήματα τῶν ταφῶν αὐτῶν, μαζὶ μετ' ἃ σποραδικὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴν ἴδια θέση, καλύπτουν ἔτσι μιὰ χρονικὴ περίοδο 300 καὶ περισσότερο χρόνων⁶¹¹.

Ἀνεύρεση τάφων σὲ γεωργικὲς ἐργασίες ἀναφέρεται ἀπὸ τοὺς ντόπιους καὶ στὴν τοποθεσίαν Πύργος ἢ Μύλος, ὅπου ὑπάρχουν ἐρείπια ἑνὸς μεσαιωνικοῦ ἢ μεταγενέστερου κτίσματος (Elenco 56 ἀρ. 96, Ross, Inselreisen III 111, Guérin 205), στὰ νοτιοανατολικά τοῦ ὕψωματος Προφ. Ἡλίας, ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸ νέο αὐτοκινητόδρομο.

Συνεχίζοντας τὴν περιγραφὴ τῶν ἄλλων ἀρχαιολογικῶν λειψάνων στὴν περιοχὴ τοῦ ἀρχαίου δήμου καὶ τῆς σημερινῆς κοινότητος Ἀφάντου, ἀκολουθοῦμε πορεία περίπου ἀπὸ τὰ βόρεια πρὸς τὰ νότια, ἀρχίζοντας νοτιώτερα ἀπὸ τὸ Ἐρημόκαστρο (δῆμος 9) καὶ παίρνοντας ὡς νότιο φυσικὸ ὄριο τὸν ποταμὸ Λου-

τάνη⁶¹². Στὸ τέλος τοποθετοῦμε τὰ ἀρχαιολογικὰ λείψανα ποὺ βρίσκονται πρὸς τὸ ἐσωτερικόν, στὰ σύνορα τῶν κοινοτήτων Καλυθιῶν καὶ Ψίνθου (ἀρχ. δήμων 9 καὶ 12).

Μετὰ τὴν πεδιάδα τοῦ Ψαλιδόκαμπου, ὁ αὐτοκινητόδρομος (μὲ κατεύθυνση πρὸς Ἀφάντου) περνᾷ ἀνάμεσα σὲ δύο ὑψώματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ πρὸς τὰ ἀριστερὰ (ἀνατολικά) ὀνομάζεται Βίγλα (FN 60, **59**) καὶ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ (δυτικά) Σελλάι (FN 61, **60**). Στὴν πρώτη θέση ὁ INGLIERI σημειώνει μεγάλη νεκρόπολη, ποὺ τὴν τοποθετεῖ χρονικὰ ἀνάμεσα στὴν ὕστερη μυκηναϊκὴ καὶ τὴ ρωμαϊκὴ περίοδο. Ἰχνη τάφων παρατηροῦνται τόσο στοὺς βορειοανατολικοὺς πρόποδες τοῦ ὑψώματος ὅσο καὶ στὴ γύρω περιοχὴ⁶¹³. Λείψανα τάφων, ποὺ ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ πρόσφατες πληροφορίες, σημειώνει ὁ INGLIERI στὴ δευτέρη παραπάνω θέση. Μετὰ τὴ διάβαση ἀνάμεσα στὰ δύο παραπάνω ὑψώματα, ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ δρόμο, μέσα στὸ χῶρο τοῦ νέου γηπέδου Γκόλφ (**61**), ἐπισημάνθηκε κατὰ τὴ διάρκεια οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1973, συστάδα τάφων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐρευνήθηκαν δύο. Ἦταν ὀρθογώνιοι, «συρταρωτοί», λαξευτοὶ στὸ μαλακὸ πέτρωμα, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Α πρὸς Δ καὶ εἴσοδο στὴ δυτικὴ στενὴ πλευρά, ποὺ φραζόταν ἀπὸ μεγάλες πωροπλίνθους. Ὁ κάθε τάφος περιεῖχε μιὰ ταφή, μὲ τὸ νεκρὸ σὲ ὕπτια θέση. Διαστ. τοῦ πρώτου τάφου: μῆκ. 2,30, πλ. 0,91, ὕψ. 0,95-1,03 μ. Ὁ δεύτερος τάφος, μῆκ. 2,20, πλ. 0,97-0,98, ὕψ. 1,15 μ., περιεῖχε, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σκελετό, ὡς κτερίσματα: τμῆμα χρυσοῦ στεφάνου, μελαμβαφὲς βαλσαμάριο (unguentarium), δύο μικροὺς λύχνους καὶ δύο μικρὲς ὀλπες⁶¹⁴ (πίν. 15α). Ὁ τάφος χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ εὐρήματα στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο.

Ὅλα τὰ παραπάνω στοιχεῖα φανερώνουν τὴν ὕπαρξη μιᾶς ἐκτεταμένης ἀρχαίας νεκρόπολης στὴν εὐρύτερη περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὸ σημερινὸ Γκόλφ καὶ τὰ δύο παραπάνω ὑψώματα.

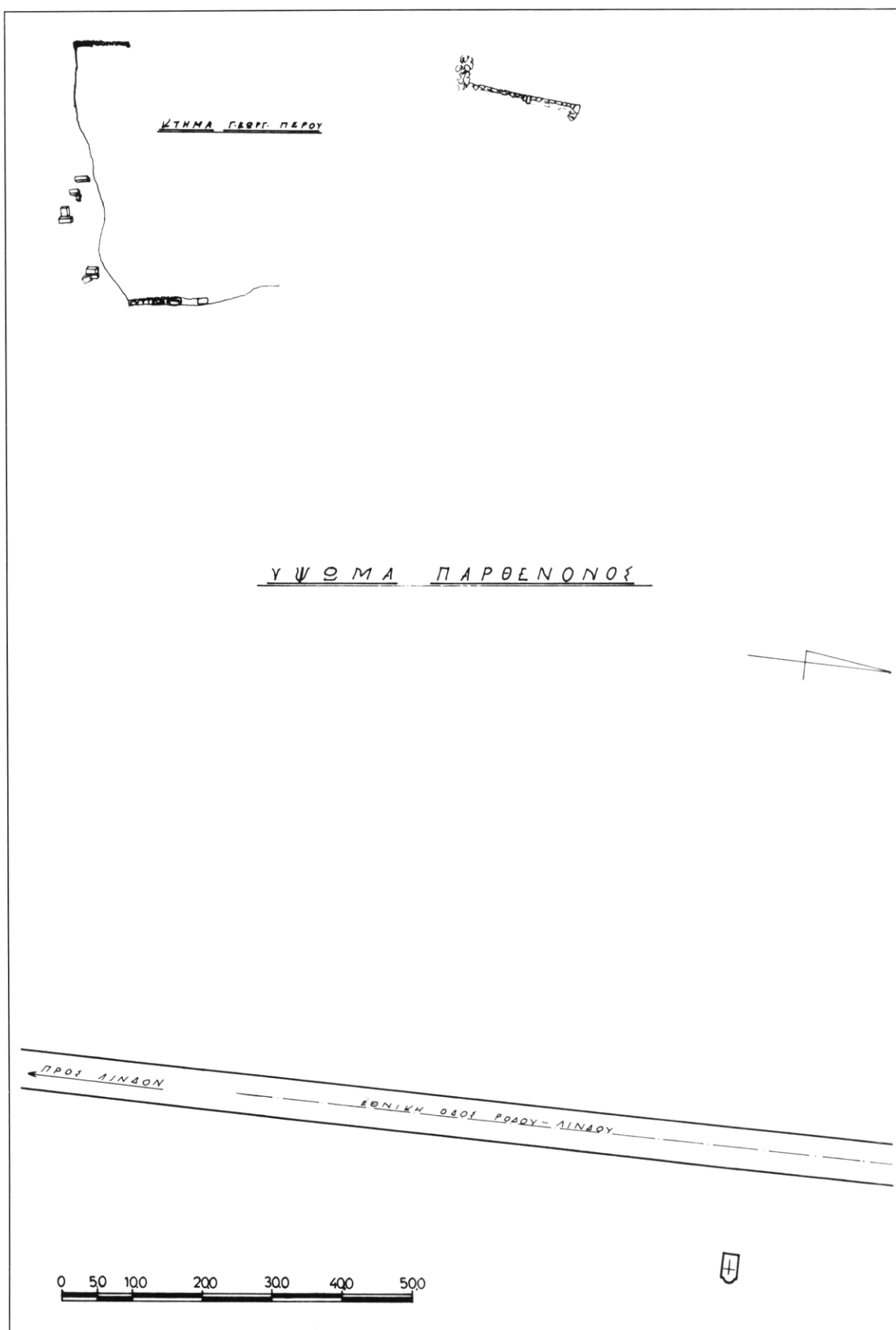
Μερικὲς ἐκατοντάδες μέτρα πρὸς πέρα, ὁ παλιὸς αὐτοκινητόδρομος διακλαδώνεται δεξιὰ πρὸς τὸ χωριὸ Ἀφάντου. Πρὶν τὸ χωριὸ εἶναι ἡ θέση «στὸν Πλατὴν», ὅπου, σύμφωνα μὲ τὸν INGLIERI, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κατασκευῆς τοῦ δρόμου βρέθηκε μαρμάρινη ἐνεπίγραφη σαρκοφάγος τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Τάφοι ἀπροσδιόριστης ἐποχῆς σημειώνονται στὴ γύρω περιοχὴ (FN 62, **62**).

Μετὰ τὸ χωριό, ὁ παλιὸς δρόμος συνεχίζει πρὸς τὰ νότια, γιὰ νὰ συναντήσῃ πάλι, ὕστερα ἀπὸ 2 περίπου χλμ., τὸν καινούργιο αὐτοκινητόδρομο. Πρὶν ἀπὸ τὴ διακλάδωση, ἀριστερὰ ἀπὸ τὸν παλιὸ δρόμο, εἶναι ἡ θέση Ἀμμωτὴ (FN 67, **65**). Ἐνα ἔξαρχμα τοῦ ἐδάφους μέσα στὸ κτῆμα Μαυρίκου, σὲ μορφὴ χαμηλοῦ λοφίσκου (πίν. 15β), χαρακτηρίζει τὸ χῶρο, γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο, κατὰ τὶς πληροφορίες τῶν κατοίκων, βρέθηκε παλιὰ τὸ γνωστὸ κλασικὸ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο τοῦ Βερολίνου, μὲ παράσταση ἀπαγωγῆς⁶¹⁵, καὶ μεταπολεμικὰ τὸ ὕστεροελληνιστικὸ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο τοῦ Μουσείου Ρόδου BE 1133⁶¹⁶. Ἀπὸ τὴν ἴδια θέση πρέπει νὰ προέρχεται καὶ ἡ ἐπιγραφή ποὺ ἀναφέρεται στὴ

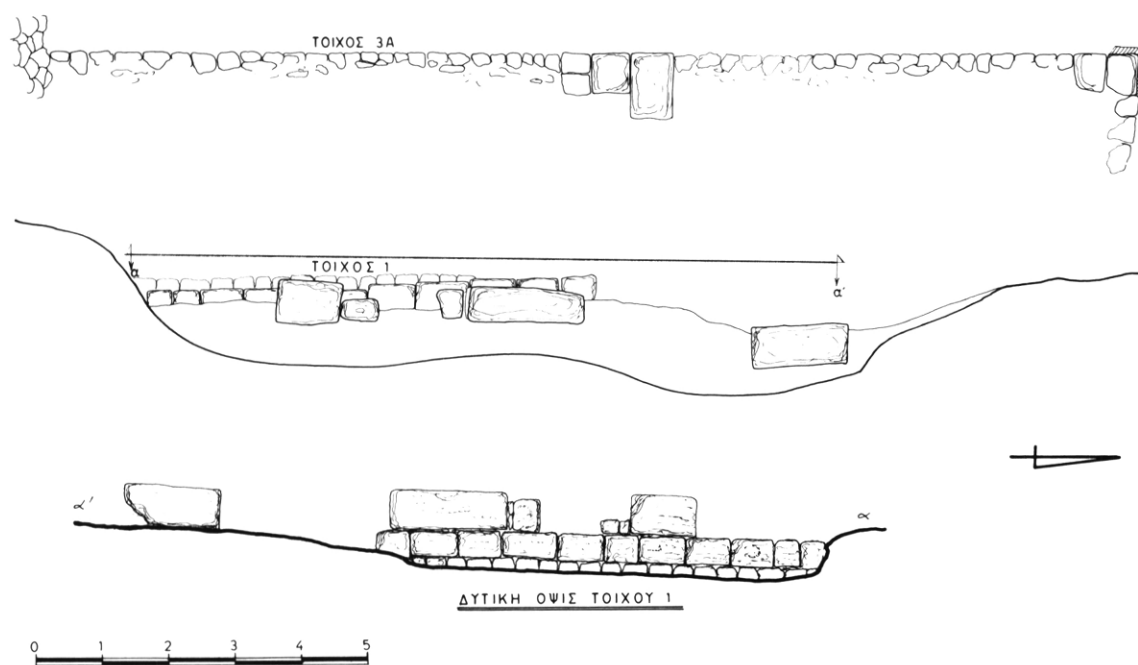
λατρεία τῆς τοπικῆς θεότητας *Βρυγίνδιος*⁶¹⁷. Τὸ κείμενο χρονολογεῖται στὸν 1ο π.Χ. ἢ τὸν 1ο μ.Χ. αἰ. καὶ συνόδευε ἓνα ἀνάθημα τοῦ Ἀγησίστρατου Μίλωνος, ποὺ εἶχε διατελέσει τρεῖς φορές ἱερέας τῆς θεότητος, καθὼς καὶ *δαμιουργός*⁶¹⁸. Στὴν ἴδια λατρεία εἶναι πιθανὸ ὅτι ἀνήκει καὶ τὸ κλασικὸ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου ἀρ. 753, ποὺ ἀγοράστηκε στὰ Ἀφάντου καὶ παριστάνει ἔφιππη ἀνδρική μορφή μαζί με ὄρθια γυναικεία μορφή ποὺ κάνει σπονδὴ⁶¹⁹. Τὰ ὡς τώρα γνωστὰ εὐρήματα καλύπτουν μιὰ χρονικὴ περίοδο ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. ἕως τὰ πρῶιμα ρωμαϊκὰ χρόνια. Ἀρχαιολογικὰ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ λεχθῇ τίποτε περισσότερο γιὰ τὸ ἱερὸ στὸ ὁποῖο ἀνῆκαν τὰ παραπάνω ἀναθήματα, γιὰτὶ δὲν ἔχει γίνεи ὡς τώρα στὸ χῶρο καμμιά ἀνασκαφικὴ ἔρευνα. Γιὰ τὴ λατρεία μπορεῖ νὰ ὀρισθῇ ὅτι εἶχε τοπικὸ χαρακτήρα καὶ ὅτι ἡ ἀρχικὴ προέλευσή της πρέπει νὰ ἦταν προελληνικὴ. Ἐξωτερικὲς ἀναλογίες παρουσιάζονται μετὰ τὶς θεότητες ποὺ παριστάνονται στὰ ὅμοια καὶ περίπου σύγχρονα ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα, τοῦ Ἐχέλου καὶ τῆς Βασίλης ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ καὶ ἐκεῖνο τῆς Χίου⁶²⁰.

Ἀμέσως μετὰ τὴ διακλάδωση, στὰ ἀριστερὰ τοῦ νέου αὐτοκινητόδρομου, στὴ θέση «στοῦ Ἀφούρη», μέσα στὸ κτῆμα ποὺ ἀνῆκε ἄλλοτε στὸν ἰταλὸ Stefano, βρέθηκε σύμφωνα με τοὺς ντόπιους ἓνας ταφικὸς πίθος. Ἀλλες θέσεις με ἀρχαιολογικὸ ἐνδιαφέρον ὑπάρχουν στὴ συνέχεια πρὸς Κολύμπια, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ νέο αὐτοκινητόδρομο. Σὲ ἀπόσταση περίπου 1 χλμ. ἀπὸ τὴ διακλάδωση, κοντὰ στὴν περιοχὴ Ἀττυππὰς⁶²¹, ἀμέσως δεξιὰ τοῦ δρόμου, ἓνα μικρὸ χαμηλὸ ὕψωμα γεμάτο ἀπὸ ὄστρακα σημειώνει τὴ θέση Λουριά, ὅπου ὁ INGLIERI ἀναφέρει λακκοειδεῖς τάφους (FN 68, **66**). Ἐνα ἄλλο ὕψωμα, «τοῦ Λιάμου τὸ Βουνό» (FN 69, **67**), βρίσκεται στὴν περιοχὴ ἀριστερὰ τοῦ δρόμου, πλησιέστερα πρὸς τὴ θάλασσα. Στὸ πλάτωμα τοῦ λόφου ὑπάρχουν διάσπαρτα ὄστρακα. Ὁ INGLIERI σημειώνει στὴν περιοχὴ ἀρχαίους καὶ κλασικοὺς τάφους, μετὰ πλούσια εὐρήματα (ἀγγεῖα) ἀπὸ λαθραῖες ἀνασκαφές.

Ἀμέσως δεξιὰ τοῦ νέου δρόμου, μετὰ τὴ θέση Λουριά, εἶναι ὁ λόφος Παρθενόνος (FN 70, **68**), ἓνα μέρος τοῦ ὁποῖου, στὰ ἀνατολικά, ἔχει ἀφαιρεθῇ κατὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ δρόμου. Στὴν ἀντίθετη πλευρὰ τοῦ λόφου, μέσα στὸ κτῆμα τοῦ Γεωργίου Πέρου ἀπὸ τὰ Ἀφάντου, διατηροῦνται ὁρατὰ ἔχνη ἐνὸς μνημειακοῦ ἀρχαίου κτίσματος, ποὺ τὸ ἔχει ἤδη σημειώσει καὶ σχολιάσει ὁ INGLIERI. Τὸ 1976 ἔγινε καθαρισμὸς τοῦ χώρου ἀπὸ θάμνους καὶ χόρτα, φωτογράφηση καὶ σχεδίαση τῶν ἀρχαίων (βλ. εἰκ. 13). Ἀπὸ τὸ κτίσμα διατηρεῖται κυρίως ἓνας τοῖχος μετὰ κατεύθυνση περ. ἀπὸ Β πρὸς Ν, ποὺ παρακολουθεῖται σὲ μῆκος σχεδὸν 7 μ. (ΤΟΙΧΟΣ 1, βλ. εἰκ. 14α-β, πίν. 15γ). Σὲ ἀπόσταση 2,70 μ. πρὸς τὰ βόρεια, ὑπάρχει μιὰ ἀκόμη μεγάλη πλίνθος, ποὺ φαίνεται ὅτι ἀνήκει στὸν ἴδιο τοῖχο. Τὸ πλάτος τοῦ τοίχου εἶναι περ. 0,60 μ. καὶ τὸ μέγ. σῶζ. ὕψ. 1,15-1,20 μ. Διακρίνονται, ἀπὸ κάτω πρὸς τὰ πάνω, μιὰ ὑποθεμελίωση ἀπὸ ἀκανόνιστες πέτρες, ὁ πρῶτος δόμος καὶ μέρος ἀπὸ τὸ δεύτερο δόμο, ποὺ ἀπο-

Είχ. 13. Παρθενόνος Ἀφάντου. Γενικό τοπογραφικό.

Είχ. 14. Παρθενόνος Ἀφάντου: α) Κάτοψη ἀρχαίων λειψάνων. β) Κατόψεις καὶ ὀψεις ἀρχαίων λειψάνων.

τελοῦνται ἀπὸ ἀκανόνιστα ὀρθογώνιες λιθοπλίνθους, ἀπὸ κακῆς ποιότητος πέτρωμα τῆς περιοχῆς, μὲ βύσματα στὰ ἐνδιάμεσα. Τὸ μῆκος τῶν πλίνθων κυμαίνεται ἀπὸ 0,60-0,80 μ. (ὁρισμένες εἶναι μεγαλύτερες, μία ἔχει μῆκος 1,70 μ.). Δύο νεώτεροι τοῖχοι, ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς ὁποίους (ΤΟΙΧΟΣ 2) ἔχει κατεύθυνση περίπου ἀπὸ Α πρὸς Δ καὶ ὁ ἄλλος (ΤΟΙΧΟΣ 3) εἶναι περίπου παράλληλος πρὸς τὸν ΤΟΙΧΟ 1, σὲ ἀπόσταση σχεδὸν 37 μ. πρὸς τὰ δυτικά, ἔχουν ἐνσωματώσει ἀρχαῖο ὕλικό. Στὸν ἴδιο τοῖχο (3) φαίνεται ὅτι ἀνήκει καὶ τὸ τμήμα 3Α (βλ. εἰκ. 14α-β), ἃν καὶ δὲν βρίσκεται στὴν ἴδια ἀκριβῶς εὐθεία. Ἄν οἱ νεώτεροι τοῖχοι ἀκολουθοῦν περίπου τὴν πορεία ἀρχαίων, τότε ἔχουμε μπροστὰ μας τὰ ἔχνη ἐνὸς περιβόλου, πού τὸ πλάτος του εἶναι περίπου 37 μ. καὶ τὸ μῆκος του παρακολουθεῖται κατὰ διαστήματα σὲ ἀπόσταση περ. 70 μ. Τὰ σχετικὰ προβλήματα ὅμως μόνο μιὰ συστηματικὴ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα θὰ μπορούσε νὰ τὰ ἐπιλύσει, ἐνῶ ὁ ΤΟΙΧΟΣ 1 παραμένει πρὸς τὸ παρὸν τὸ μόνο σταθερὸ καὶ βέβαιο στοιχεῖο τοῦ ἀρχαίου κτίσματος. Τὰ ὄστρακα πού εἶναι ἐγκατεσπαρμένα γύρω, τοποθετοῦν τὴν ἀκμὴ τῆς ζωῆς στὸ χῶρο στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο. Ἄπ' ἐδῶ λέγεται ὅτι προερχόταν μιὰ μαρμάρινη κεφαλὴ Ἀθηνᾶς, πού εἶδε τὸ 1892 ὁ Hiller στὰ Ἀφάντου⁶²². Ἡ πληροφορία αὕτη, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου, ὁδηγεῖ στὴν ὑπόθεση ὅτι ἐδῶ ὑπάρχει ἓνα ἀκόμη ἀπὸ τὰ ἱερὰ τοῦ ἀρχαίου δήμου⁶²³.

Τελευταία, πρὸς τὴν κατεύθυνση τῶν χωριῶν Ἀρχάγγελος καὶ Ἀρχίπολη (δῆμοι 11 Ἰαλυσίας καὶ 3 Λινδίας), ἀναφέρουμε τὴ θέση (ὁ) Νῆσσος (69). Βρίσκεται δεξιὰ ἀπὸ τὴ διακλάδωση πού ἀπὸ τὸν κεντρικὸ δρόμο ὁδηγεῖ πρὸς τὴν τοποθεσίαν Ἐπτὰ Πηγές καὶ τὸ χωριὸ Ἀρχίπολη, βόρεια ἀπὸ τὸν ποταμὸ Λουτάνη. Στὸ χῶρο γίνεται ἀκόμη σήμερα ἐξαγωγή «πατελιᾶς»⁶²⁴. Σὲ ἀρκετὴ ἔκταση παρατηρεῖται μεγάλος ἀριθμὸς ὀστράκων, ἀνάμεσα στὰ ὅποια ξεχωρίζουν λαβές ἐλληνιστικῶν ἀμφορέων. Οἱ ἐνδείξεις πού ὑπάρχουν, φανερόνουν ὅτι ὑπῆρχε ἐκεῖ ἓνας μικρὸς ἀρχαῖος οἰκισμὸς, ἐνῶ ὁ χῶρος φαίνεται ὅτι ἦταν σὲ χρῆση καὶ σὲ μεταγενέστερα χρόνια.

Τελευταῖες ἀναφέρονται οἱ θέσεις πού βρίσκονται στὸ ἐσωτερικόν, πρὸς τὴν κατεύθυνση τῶν χωριῶν Καλυθιές καὶ Ψίνθος. Δυτικὰ ἀπὸ τίς θέσεις Λουριά καὶ Παρθενόνος, ὁ INGLIERI σημειώνει στὴ θέση «Μάντρα Βουτουριού» (FN 71, 70) ἐνδείξεις γιὰ ἓνα μικρὸ ἀρχαῖο οἰκισμὸ καὶ στὴ θέση Κατσιμπῆ (FN 72, 71) νεκρόπολη κλασικῆς περιόδου, πού ἴσως συνεχίζεται καὶ ἀργότερα. Ὁ ἴδιος σημειώνει στὴ θέση Λιβάνια (FN 63, 72), βόρεια ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἀφάντου καὶ δεξιὰ ἀπὸ τὸ δρόμο πού ξεκινᾷ ἀπὸ Ἀφάντου καὶ ἔπειτα διακλαδίζεται πρὸς Καλυθιές καὶ Ψίνθο, ἔχνη νεκρόπολης ὑστερορωμαϊκῶν(;) καὶ μεσαιωνικῶν(;) χρόνων καὶ ἐνδείξεις γιὰ ἄλλα ἀρχαῖα εὐρήματα. Στὰ ἀριστερὰ τοῦ παραπάνω δρόμου, πρὶν ἀπὸ τὴ διακλάδωση πρὸς Ψίνθο καὶ Καλυθιές, στὰ δεξιὰ ἐνὸς μικροῦ δρόμου πού ὁδηγεῖ στὴ νέα γεώτρηση, εἶναι ἡ θέση Βόττες (73), ἀνάμεσα στὶς θέσεις Καλαμωνιά (FN 64), Ἀσπρό(β)ουνος (FN 65) καὶ Καρδάμαινα. Ἐνας μικρὸς λόφος καὶ τὰ κτήματα πού βρίσκονται βορειότερα εἶναι κατάσπαρτα

ἀπὸ χονδρὰ ὄστρακα καὶ κεραμίδια, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα παρατηρήσαμε μιὰ βάση ἀπὸ ὀξυπύθμενο ἄγγειο. Εἶναι φανερό ὅτι ὑπάρχει καὶ ἐδῶ ἓνας ἀγροτικὸς οἰκισμός. Ἡ θέση Ἀσπρόουνος (75) βρίσκεται ἀριστερὰ ἀπὸ τὴ διακλάδωση (πρὸς Ψίνθο). Ὁ INGLIERI σημειώνει ἐκεῖ τάφους ἀπροσδιόριστης ἐποχῆς. Σὲ ἓνα μικρὸ ὕψωμα, στὰ δεξιὰ τοῦ δρόμου (πρὸς Ψίνθο), παρατηροῦνται πολλὰ χονδρὰ ὄστρακα καὶ κεραμίδια (πάλι βάση ὀξυπύθμενου ἄγγειου, τμῆμα χειρό-μυλου ἀπὸ τραχύτη), ποὺ ἀποδεικνύουν τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς ἀκόμη μικροῦ οἰκισμοῦ, μὲ τὸν ὁποῖο σχετίζονται προφανῶς οἱ παραπάνω τάφοι. Ἡ θέση Καλαμωνιά βρίσκεται λίγο μετὰ τὴ διακλάδωση, πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ τὴ φορὰ τοῦ χωριοῦ Καλυθιές. Στὴ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ δρόμου —τὴν ἀντίθετη ἀπὸ ἐκείνη ὅπου ὁ INGLIERI σημειώνει ἐνδείξεις ἀρχαίων εὐρημάτων— εἶναι ἡ θέση Χαλό-σπιτα (74), ὅπου πολλὰ λείψανα ἀπὸ ἀκανόνιστες πέτρες καὶ πολλὰ ἀδιάγνω-στα ὄστρακα φανερόνουν ἓνα ἀκόμη οἰκισμό. Σποραδικὰ ὄστρακα παρατηροῦν-ται καὶ στὰ ἀριστερὰ τοῦ δρόμου.

Βόρεια ἀπὸ τὴν παραπάνω θέση καὶ δυτικὰ ἀπὸ τὸ βουνὸ Ψαλίδι, ἐκτείνε-ται μιὰ μικρὴ καλλιεργήσιμη πεδιάδα, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐπιβίωση ἑνὸς μικροῦ ἀγροτικοῦ οἰκισμοῦ. Στὶς πλαγιὰς τοῦ βουνοῦ Ψαλίδι, κοντὰ στὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἀγ. Γιώργη, ἀποκαλύφθηκε καὶ ἐρευνήθηκε πρό-σφατα, ἀπὸ τὸν Ἐπιμελητὴ Ἀρχαιοτήτων Ἀδ. Σάμψων, σπήλαιο μὲ ἔχνη κα-τοίκησης στὴ νεολιθικὴ περίοδο (76)⁶²⁵.

Συμπέρασμα

Ὁ δῆμος 10 (Βρυγινδαρίων), ἓνας ἀπὸ τοὺς σημαντικώτερους τῆς Ἰαλυ-σίας, ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴ μεγάλη καὶ πλούσια κοινότητα Ἀφάντου. Ἡ ταύτιση ἔγινε μὲ βάση μιὰ ἐπιγραφή, ὅπου ἀναφέρεται ἡ τοπικὴ θεότητα Βρύγινδρις, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ συσχετισθῇ καὶ μὲ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴν ἴδια περι-οχή.

Ross, Inselreisen III 110-111, Inselreisen IV 75-76, Guérin 204-205, Newton, Travels I 232, Berg II 97-98, W. Schulze, RhM 48, 1893, 248-251, Hiller, RE III (1899) 921-922 (λ. Brygindara), v. Gelder, Geschichte 13, 216-217, Hiller, 65. BWPr., 1905, 19-22, Elenco 56 ἀρ. 95-97, G. Gerola, Annuario I, 1914, 335, Inglieri 34-36 ἀρ. 60-72 (FN), Ὁρλάνδος, Παλαιοχρ. 24-28, Λαζαρ., Πεπρ. Θ' Βυζ. Συνεδρ. 243 ἀρ. 53, BSA 73 154, Mee 76.

Δῆμος 11 (Ποντωρέων)

Ὁ δῆμος 11 τοποθετεῖται σὲ γενικὲς γραμμὲς στὴν περιφέρεια τῆς μεγάλης κοινότητος Ἀρχαγγέλου, δεύτερης σὲ πληθυσμὸ στὸ νησί, μετὰ τὴν κοινότητα

Ἰαλυσοῦ (Τριάντα)⁶²⁶. Ὅτι ὁ δῆμος 11 εἶναι ὁ δῆμος Ποντωρέων ἀποδεικνύει κατὰ κύριο λόγο ἡ ἐπιγραφὴ LINDOS II 680⁶²⁷. Ἡ ἐπιγραφὴ βρέθηκε στὴν Τσαμπίκα τῆς κοινότητος Ἀρχαγγέλου, καὶ ἀπ' αὐτὴν διαπιστώνεται ὅτι ἡ περιοχὴ Τσαμπίκας, μαζί μὲ τὸ τοπικὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος, ἀνῆκε στὸ δῆμο Ποντωρέων. Ἐμμεση ἢ ἄμεση — ἂν γίνῃ δεκτὴ ἡ δεύτερη ἐρμηνεία ποὺ δίνουμε παρακάτω — ἀπόδειξη εἶναι καὶ ἡ ἐπιγραφὴ N.S. 429⁶²⁸, ποὺ βρέθηκε στὴ θέση Σύρα τῆς Ἰδίας κοινότητος. Ὅτι ὁ δῆμος Ποντωρέων ἀνήκει στὴν Ἰαλυσία δείχνουν ὅχι μόνο ὁ Κατάλογος τῶν ἱερέων τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος, ὅπου ὁ δῆμος ἀντιπροσωπεύεται μὲ 6 ὀνόματα ἱερέων⁶²⁹, καὶ ἡ ἐπιγραφὴ AM 1917 182-183 (Lindiaka VIII 6, 9-10), ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τῆς Λίνδου IG 786⁶³⁰. Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ ἀναφέρεται σὲ μιὰ προσωπικότητα τῶν πρώτων ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, τὸν Τίτο Φλαῦιο, γιὸ τοῦ Τίτου Φλαυτοῦ Λέοντος, ποὺ εἶχε διατελέσει ἱερέας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα καὶ τὶς τρεῖς παλαιᾶς πόλεις τοῦ νησιοῦ, καὶ σὲ διάφορους δῆμους, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους (στ. 10-11) παρὰ Ἰαλυσίοις Διὸς καὶ Ἡρας <Ὁ>ρολυ<γ>ίων⁶³¹ ἐν Πον[τωρ]είᾳ. Ποντῶρεια ἦταν ἐπομένως τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἀπὸ ὅπου προέρχεται τὸ δημοτικὸ Ποντωρεύς. Γιὰ τὴ θέση τῆς λατρείας τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἡρας δὲν εἶναι τίποτε γνωστό, οὔτε καὶ τῆς Δήμητρος, ποὺ μαρτυρεῖ ἡ ἐπιγραφὴ IG 949⁶³². Ἡ λατρεία τῆς Ἀρτέμιδος ἐς Φαγάς ἐντοπίζεται στὴν περιοχὴ Τσαμπίκας⁶³³. Ἀπὸ ἓνα πρόσφατο εὑρημα γίνεται γνωστὴ λατρεία Διὸς Ἀταβυρίου⁶³⁴.

Ὀνόματα Ποντωρέων (θηλ. Ποντωρεῖς ἢ Ποντωρηῖς) εἶναι γνωστὰ ἀπὸ ἐπιγραφὰς τῆς πρωτεύουσας καὶ ἄλλων δήμων⁶³⁵.

Ὁ δῆμος Ποντωρέων ἦταν ὁ πλησιέστερος πρὸς τὴ Λίνδο δῆμος τῆς Ἰαλυσίας. Τὰ σύνορά του μὲ τὸ γειτονικὸ δῆμο 2 τῆς Λινδίας πρέπει νὰ συμπίπτουν κατὰ προσέγγιση μὲ τὰ ὅρια τῶν σημερινῶν κοινοτήτων Ἀρχαγγέλου καὶ Μαλῶνας. Τὶς δύο περιοχὲς χωρίζει βασικὰ ὁ ὄρεινός ὄγκος τοῦ Προφήτη Ἡλία, μὲ τὶς συνέχειές του πρὸς τὰ δυτικά. Κοντὰ στὰ ὅρια τῶν δύο κοινοτήτων βρίσκεται καὶ ἡ ὠραία καὶ εὐφορὴ κοιλάδα (Ν)αίθωνας, ποὺ διασώζει ἓνα ἀρχαῖο ὄνομα⁶³⁶. Στὰ δυτικὰ καὶ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νησιοῦ, ὁ δῆμος συνόρευε μὲ τὴν περιοχὴ τῶν σημερινῶν κοινοτήτων Ἀρχίπολις καὶ Πλατάνια, ὅπου τοποθετοῦμε τὸ δῆμο 3 τῆς Λινδίας⁶³⁷. Πρὸς τὰ βόρεια, ὁ δῆμος Ποντωρέων συνόρευε μὲ τὸ δῆμο 10 (Βρυγινδαρίων) τῆς Ἰαλυσίας. Στὴν περιοχὴ του περιλαμβάνονταν μὲ βεβαιότητα ἡ περιοχὴ Τσαμπίκας (ἀρχ. Φαγαί, μὲ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος) καὶ μὲ πιθανότητα ἡ σημερινὴ περιοχὴ Κολύμπια, τὴν ὁποία πάντως συμπεριλαμβάνουμε στὴν περιγραφὴ τοῦ δήμου 11⁶³⁸.

Τὸ ἔδαφος τοῦ δήμου, σὲ μεγάλο μέρος ὄρεινὸ καὶ τραχύ, χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ ἐναλλαγὴ τῶν ὄρεινῶν ὄγκων μὲ μεσόγειες καὶ παραλιακὲς πεδιάδες καὶ κοιλάδες, ποὺ ἦταν ὅλες κατοικημένες στὴν ἀρχαιότητα. Ἡ σημερινὴ κωμόπολη Ἀρχάγγελος (πίν. 16) εἶναι χτισμένη κοντὰ στὸ νοτιοανατολικὸ ἄκρο —κάτω ἀπὸ τὸ βουνὸ Προφήτης Ἡλίας, μὲ τὸ ὁμώνυμο ἐκκλησάκι στὴν κορυφὴ

του— μιᾶς σχετικᾶ ἐκτεταμένης ἐσωτερικῆς πεδιάδας ποὺ βρίσκεται σὲ σημαντικὸ ὑψόμετρο πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας (περ. 200 μ.). Στὴν ἴδια περιοχὴ —στὴν ὁποία συμπεριλαμβάνουμε καὶ τὴ γειτονικὴ θέση Σύρα (FN 84)—, ποὺ παρουσιάζει ἔχνη κατοίκησης ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ χρόνια καὶ ἔπειτα⁶³⁹, πρέπει νὰ βρισκόταν τὸ κέντρο τοῦ ἀρχαίου δήμου, ἐνῶ ἄλλοι μεσόγειοι ἢ παραλιακοὶ οἰκισμοὶ ἀποτελοῦσαν τὴν περιφέρειά του.

Πάνω στὸ μικρὸ ὕψωμα Ἀναγρός (77), στὰ βόρεια τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ, οἱ HOPE SIMPSON-LAZENBY διαπίστωσαν ὄστρακα ἐνὸς προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ τῆς νεολιθικῆς ἢ τῆς πρώιμης ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, μὲ πιθανὴ συνέχεια ἕως τὴ μυκηναϊκὴ περίοδο⁶⁴⁰. Στὰ νοτιοανατολικά περίχωρα τῆς κωμόπολης πάλι, στὶς γειτονικὲς θέσεις Μαλὰ καὶ Πετροκοπιό (78, τόπος ὅπου γινόταν λατόμευση ἕως τὰ μεταπολεμικὰ ἀκόμη χρόνια), βρέθηκαν τυχαῖα τὸ 1949 δύο τουλάχιστο μυκηναϊκοὶ θαλαμοειδεῖς τάφοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐρευνήθηκε συστηματικὰ ἓνας⁶⁴¹. Τὰ ἀγγεῖα ποὺ ἔδωσαν οἱ τάφοι χρονολογοῦνται στὶς μυκ. περιόδους ΙΙΑ2-ΙΙΓ1⁶⁴². Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ὑπάρχει ἄμεση σχέση ἀνάμεσα στὸν προϊστορικὸ-μυκηναϊκὸ(;) οἰκισμὸ τοῦ Ἀναγροῦ καὶ τὸ μυκηναϊκὸ νεκροταφεῖο στὶς θέσεις Μαλὰ-Πετροκοπιό. Εἶναι ὅμως ἐξίσου πιθανὸ ὅτι κατοίκηση στὴ μυκηναϊκὴ περίοδο ὑπῆρχε καὶ πλησιέστερα πρὸς τοὺς τάφους⁶⁴³. Ἀλλὰ εὐρήματα δείχνουν ὅτι ἡ περιοχὴ τοῦ χωριοῦ ἐξακολουθοῦσε νὰ κατοικεῖται καὶ σὲ μεταγενέστερες ἐποχές. Στὴ θέση Ἀμπάς (FN 83, 79), νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὶς θέσεις Μαλὰ-Πετροκοπιό καὶ ἕως τοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ Κάραβος-Προφ. Ἡλίας, ὁ INGLIERI σημειώνει τάφους καὶ εὐτελεῖς τοίχους. Στὴν περιοχὴ ὑπάρχουν πολλὲς σπηλαιοειδεῖς κατασκευές, ὀρισμένες ἀπὸ τὶς ὁποῖες μπορεῖ νὰ εἶχαν χρησιμοποιοθῇ ὡς τάφοι. Λίγο βορειότερα εἶναι ἡ θέση Σεραφί (FN 82, 80), ὅπου ὁ INGLIERI σημειώνει τάφους κλασικοὺς καὶ ἐλληνιστικοὺς. Ἰχνη τάφων παρατηροῦνται στὴν περιοχὴ, ὅπως π.χ. δυτικὰ ἀπὸ τὸ σπιτάκι Παναγ. Παπανικόλα, κοντὰ στοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ, δύο ὀρθογώνιοι, λαξευτοὶ στὸ πέτρωμα, συλημένοι καὶ χωρὶς καλύμματα τάφοι.

Στὰ δυτικὰ βρίσκεται τὸ ὕψωμα Ἐρημόκαστρο (FN 81, 81), ὅπου τὸ ὄνομα καὶ ὀρισμένα πολὺ κατεστραμμένα ἔχνη ἀπὸ ἀρχαῖες κατασκευές ὁδηγοῦν στὴν ὑπόθεση ὅτι στὴ θέση αὐτὴ ὑπῆρχε ἓνα μικρὸ ἀρχαῖο ὄχυρό. Ἡ θέση δεσπόζει στὴν πεδιάδα καὶ στὸ πέρασμα ποὺ βρίσκεται βορειότερα καὶ ὁδηγεῖ μέσα ἀπὸ τὴν περιοχὴ Ψυχὰ (Ψυχρά) Νερά πρὸς τὴν κοιλάδα Αἰθωνας καὶ τὸ χωριὸ Μαλῶνα.

Θὰ μπορούσε νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς ὅτι ἐδῶ περνοῦσαν πρὶν ἀκόμα ἀπὸ τὸ συνοικισμὸ τὰ ὄρια Ἰαλυσίας καὶ Λινδίας. Μπορεῖ ὅμως νὰ ὑπῆρχε ἀπλῶς ἓνα μικρὸ ὄχυρό τοῦ ἐσωτερικοῦ στὴ μετὰ τὸ συνοικισμὸ περίοδο, προορισμένο νὰ ἐλέγχει καὶ νὰ προστατεύει τὴν περιοχὴ, ὅπως ἔχει διαπιστωθῇ καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ νησιοῦ⁶⁴⁴.

Ἀρχαιολογικὰ ἔχνη ἀναφέρονται ἀπὸ τοὺς κατοίκους καὶ σὲ ἄλλες θέσεις,

στην άμεση περιοχή του χωριού και στην πεδιάδα που εκτείνεται προς τα βορειοδυτικά, τη μεγαλύτερη της κοινότητας Άρχαγγέλου. Ίδιαίτερα αξίζει να σημειωθῇ ἡ περιοχή Νάπες (άρχ. Νάπαι;) και Κυρὰ Ναπενή (FN 80, 82), όπου έντοπίζεται ένας οίκισμός του αρχαίου δήμου. Το κέντρο του οίκισμοῦ βρίσκεται γύρω από τὰ ερείπια τῆς ἐκκλησίας τῆς Κυρᾶς, όπου γεωργικὲς ἐργασίες ἀποκάλυψαν τὰ τελευταῖα χρόνια πειστήρια γιὰ τὴν ὕπαρξή της ἰδιαίτερη θέση μιᾶς ἀκόμη παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας. Προφανῶς ἡ ζωὴ τοῦ αρχαίου οίκισμοῦ εἶχε συνεχισθῇ ἕως τὴν ἐποχὴ αὐτή. Τὸ πλῆθος τῶν ἐπιφανειακῶν ὀστράκων σὲ ἀκτίνα τουλάχιστο 500 μ. δείχνει ὅτι ὁ οίκισμός εἶχε σημαντικὴ ἔκταση, ἐνῶ ἔχουν ἐπισημανθῇ ἴχνη καὶ ἀπὸ τὶς νεκροπόλεις του (INGLIERI, FN 80b). Στὶς ἀρχὲς τοῦ 1978, στὴ θέση Πανάθουρας, γύρω στὰ 500 μ. ἀνατολικά ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κυρᾶς, στὸ κτῆμα Μαρίας Κλαδογένη-Χατζηστεργίου καὶ κοντὰ στὸ κτῆμα Ἀνθούλας Κολιάδη, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὸν ἀγροτικὸ δρόμο καὶ σὲ ἀπόσταση 4 μ. μεταξύ τους, ἐπισημάνθηκαν δύο τάφοι, ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς ὁποίους, συλημένος, ἦταν κτιστός, κιβωτιόσχημος, μὲ πώρινες ὀρθογώνιες πλάκες ὡς καλύμματα. Εἶχε ἔσωτ. διαστ. 0,85×2,30 μ., βάθος περ. 0,95 μ. Ἀπὸ τὸν τάφο καὶ τὰ γύρω περισυλλέχθηκαν λίγα μελαμβαφῇ ὀστρακὰ καὶ ὀστά. Ἀπὸ τὴν περιοχή Νάπες-Κυρὰ Ναπενή προέρχεται ἓνα μαρμάρινο ἀγαλματίο Ἀφροδίτης τοῦ Μουσείου Ρόδου⁶⁴⁵.

Πολὺ σημαντικὴ θέση τοῦ αρχαίου δήμου, γειτονικὴ πρὸς τὴν περιοχή τοῦ σημερινοῦ χωριού —στὰ νοτιοανατολικά, στὸ δρόμο πρὸς τὴν παραλία Κεραμὶ— εἶναι ἡ Σύρα (FN 84, 83)⁶⁴⁶, μὲ τὴ γειτονικὴ θέση Κάτω Ψίθθος. Τὸ τεράστιο πλῆθος ἀπὸ ὀστρακὰ, θραύσματα ἀπὸ κεραμίδες, λείψανα τοίχων, οἱ λαξεύσεις καὶ λατομεύσεις στὸ βράχο καὶ τὰ ἴχνη λαξευτῶν τάφων, ἰδιαίτερα στὴν τελευταία θέση, μαρτυροῦν τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς σημαντικοῦ οἰκιστικοῦ κέντρου, μὲ τὴ νεκρόπολή του, ποὺ ὁ INGLIERI τοποθετεῖ χρονικὰ ἀπὸ τὸν 6ο αἰ. ἕως τὴν ἐλληνιστικὴν περίοδο. Σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο, πρόχειρες ἀνασκαφὲς ἔγιναν γύρω στὸ 1915 ἀπὸ τὰ ἰταλικά στρατεύματα. Τότε βρέθηκε καὶ ἡ βάση μὲ τὴν ἐπιγραφὴ N.S. 429⁶⁴⁷. Ἄν εὐσταθεῖ ἡ ἐρμηνεία τοῦ εὐρήματος ποὺ δίνουμε παρακάτω, στὴν ἰδιαίτερη περιοχή θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἓνα ἀπὸ τὰ ἱερὰ τοῦ αρχαίου δήμου. Ἐδῶ, ὅπως καὶ σὲ ἄλλες θέσεις τοῦ ἴδιου δήμου, ἀπαντοῦν συχνὰ κοιλότητες λαξευτὲς στὸ ἔδαφος, κωνικὲς ἢ ὠοειδεῖς στὸ σχῆμα, ποὺ πρέπει νὰ εἶναι ἀρχαῖες δεξαμενές.

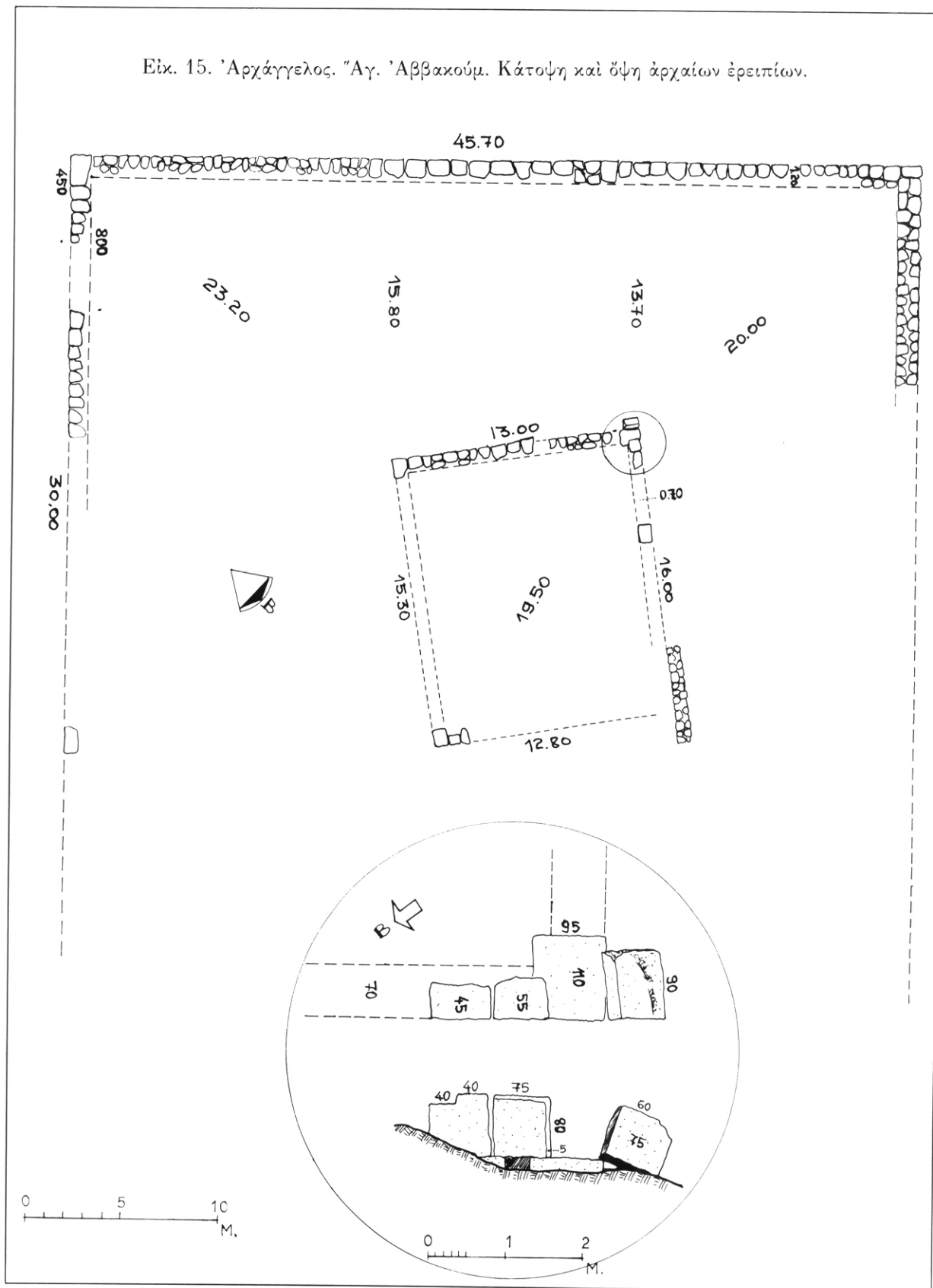
Λίγο ἀνατολικώτερα ἀπὸ τὴ Σύρα καὶ βόρεια ἀπὸ τὴν Ψίθθο, στὴ θέση Φελλαδούνη, μέσα σὲ ἓνα ὄχι ἐρευνημένο ταφικὸ συγκρότημα ποὺ εἶναι ὁρατὸ στὴν ἐπιφάνεια, βρέθηκε ἡ ὀψιμη ἐλληνιστικὴ ἐπιγραφὴ ποὺ δημοσιεύεται πκ. σ. 198 κέ. ἀριθ. 10. Ἡ ἐπιγραφὴ, κατάλογος εἰσφορῶν, πρέπει νὰ ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὸν ταφικὸ χῶρο ἀπὸ ὅπου ἔχει περισυλλεγῇ. Ἀρχαῖοι τάφοι ὑπάρχουν σὲ ὅλη τὴ γύρω περιοχή καὶ μακρύτερα, πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς παραλίας Στεγνά (βλ. πκ.).

Στὰ νότια τῆς Σύρας, ἓνα πέρασμα ἀνάμεσα στὰ βουνὰ Προφήτης Ἡλίας καὶ Κλίμακας, ὁδηγεῖ πρὸς τὴν παραλιακὴ θέσιν Κεραμί. Πρῶτος ἐπισκέφθηκε τὴν περιοχὴ καὶ περιγράφει σύντομα τὰ ἀρχαῖα ἐρείπια τῆς ὁ GUÉRIN. Ἡ παραλία αὕτῃ εἶναι ἡ νοτιώτερη ἀπὸ μιὰ σειρὰ παραλιακῶν θέσεων τοῦ ἀρχαίου δήμου, ποὺ ὅλες παρουσιάζουν ἀρχαῖα ἔχνη. Ἰδιαίτερη φαίνεται ὅτι ἦταν ἡ ἀνθησι τῶν παραλιακῶν αὐτῶν οἰκισμῶν στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο. Βορειότερα εἶναι ἡ παραλία Στεγνά, ἀκολουθεῖ ἡ παραλία τῆς Τσαμπίκας (ἀρχ. Φαγαί) καὶ τέλος ἡ παραλία τῆς περιοχῆς Κολύμπια.

Ἐνα μονοπάτι κατεβαίνει ὁμαλὰ ἀπὸ τὴ Σύρα καὶ τὸ ἐσωτερικὸ πρὸς τὴν παραλία στὸ Κεραμί. Ἀνάμεσα περὶπου στὶς δύο περιοχές, σὲ σημαντικὸ ἀκόμη ὕψος ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας, δεξιὰ ἀπὸ τὸ μονοπάτι, βρίσκεται ἡ θέσις "Αγ. Ἀββακούμ (84), μὲ ἐρείπια μιᾶς ἐκκλησίας (προφανῶς πρόκειται γιὰ τὴ θ. FN 85). Δίνουμε ἐδῶ μιὰ περιγραφή, μὲ σχέδιο (εἰκ. 15) καὶ φωτογραφίες, τῶν ἀρχαίων ἐρειπίων ποὺ σημειώνει πρῶτος ὁ INGLIERI: Τὸ συγκρότημα φαίνεται νὰ ἀποτελεῖται βασικὰ ἀπὸ ἓνα ὀρθογώνιο ἐξωτερικὸ περίβολο, μέσα στὸν ὁποῖο βρίσκεται ἓνα μικρότερο ὀρθογώνιο κτίσμα. Διατηρεῖται καλὰ ὁ νότιος τοῖχος, μὲ μῆκος 45,70 μ. Ἡ τοιχοδομία εἶναι πολυγωνικὴ ἢ τετράπλευρη ἀκανόνιστη, μὲ μικρότερους ἀκανόνιστους λίθους ἀνάμεσα στοὺς κύριους καὶ μεγαλύτερους, τὸ πλάτος τοῦ τοίχου εἶναι περ. 1,20 μ. καὶ τὸ σῶζ. ὕψος σὲ ὀρισμένα σημεῖα ὑπερβαίνει τὸ 1-1,50 μ. ἀπὸ τὴν ἐξωτ. πλευρά. Ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ κτίσμα διατηρεῖται ἐπίσης σὲ καλὴ κατάστασις ὁ νότιος τοῖχος, μὲ μῆκος 13 μ. (πίν. 17α). Ἰδιαίτερα σῶζεται ἡ νοτιοδυτικὴ γωνία, ὅπου σὲ μιὰ ὀρθογώνια λιθόπλινθο διακρίνονται καθαρὰ στὴν κύρια ἐπιφάνεια ἔχνη ἀπὸ περιτένεια καὶ ἔξεργο (πίν. 17β). Ἡ συμπλήρωσις στὰ σχέδια τῶν ἄλλων πλευρῶν τῶν δύο κτισμάτων εἶναι κατὰ προσέγγισιν καὶ ὑποθετικὴ, γιὰτὶ ὁ χῶρος εἶναι διάσπαρτος ἀπὸ ἀκανόνιστες πέτρες, καὶ δὲν ἔγινε καθαρισμὸς οὔτε ἀνασκαφικὴ ἔρευνα. Ὑπάρχουν ἐπίσης μεγάλες ποσότητες ἀπὸ χονδρὰ ὄστρακα.

Στὸ γενικὸ σχῆμα καὶ ἐν μέρει στὴν τοιχοδομία —ποὺ ἐκεῖ ὅμως εἶναι πιὸ κανονικὴ καὶ ἐπιμελημένη— ἀναλογίες παρουσιάζει, ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα λείψανα ποὺ εἶναι γνωστὰ στὴν ὕπαιθρο τῆς Ρόδου, ἓνα κτίσμα στὴ θέσιν Σταφύλια Λάρδου τῆς Λινδίας (FS 59). Τὰ δύο αὐτὰ κτίσματα θὰ μπορούσαν νὰ συσχετισθοῦν μὲ τὰ πολυάριθμα συμπλέγματα ὀρθογώνιων περιβόλων καὶ πύργων, ποὺ εἶναι γνωστὰ στὰ νησιὰ κυρίως καὶ σὲ ὀρισμένες περιοχές τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας⁶⁴⁸. Ἡ πιὸ σοβαρὴ ἀπὸ τίς παλαιότερες ἐρμηνεῖες αὐτῶν τῶν οἰκοδομημάτων εἶναι ὅτι ἦταν μικρὰ ὄχυρά ἢ φυλάκεια γιὰ φρουρές. Τὰ ἐρείπια τοῦ Ἀγ. Ἀββακούμ βρίσκονται σὲ ἐπίκαιρο σημεῖο, ἀνάμεσα στὴν παραλία καὶ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δήμου, καὶ μιὰ τέτοια ἐρμηνεία δὲν θὰ ἦταν ὅπωςδὴποτε ἀστήρικτη. Οἱ νεώτερες ὅμως ἔρευνες τοῦ J. Young, ποὺ συνδύασαν τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα μὲ τίς μαρτυρίες τῶν φιλολογικῶν πηγῶν καὶ ἐπιγραφῶν γιὰ ἀγροτικὰς ἐγκαταστάσεις μὲ πύργους, ὁδήγησαν σὲ ἄλλη κατεύθυνση, καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ

Εἰκ. 15. Ἀρχάγγελος. Ἁγ. Ἀββακούμ. Κάτοψη καὶ ὄψη ἀρχαίων ἐρειπίων.

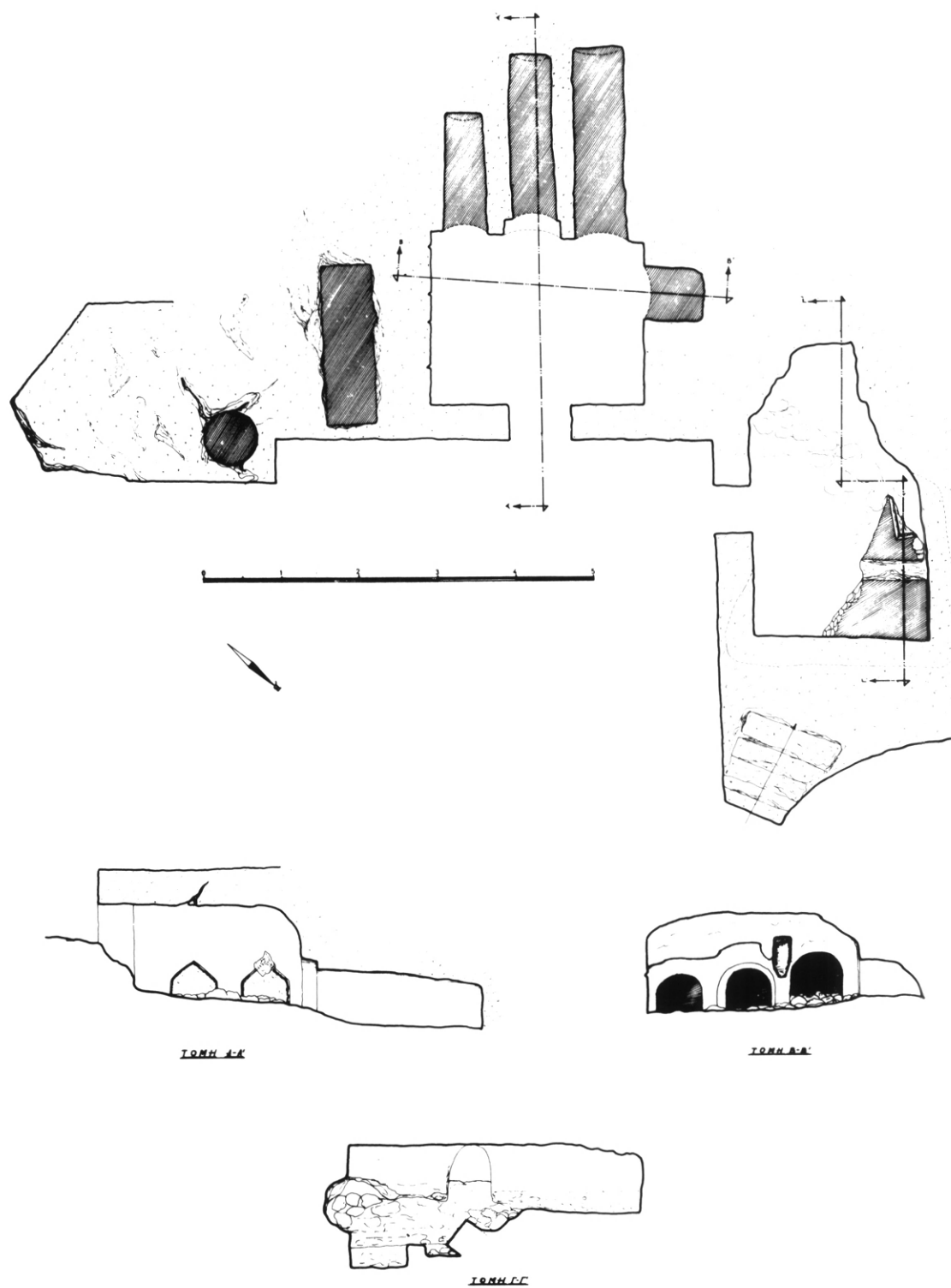

κτίσματα αὐτὰ συσχετίσθηκαν πειστικὰ μὲ γεωργικὲς δραστηριότητες⁶⁴⁹. Ἡ περιοχὴ ἙΑγ. Ἀββακούμ-Κεραμί, ἂν καὶ ὄχι πεδινὴ καὶ ἰδιαίτερα εὐφορῇ, παρουσιάζει ἀκόμη καὶ σήμερα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ποιμενικὴ, μιὰ σχετικὴ γεωργικὴ δραστηριότητα, ποὺ θὰ ἦταν ἐντονώτερη στὴν ἀρχαιότητα, ὅπως δείχνουν καὶ ἄλλα ἀρχαιολογικὰ λείψανα (βλ. πκ. σ. 140). Ἐπομένως δὲν ἀποκλείεται ἡ πιθανότητα, τὰ ἐρείπια τοῦ ἙΑγ. Ἀββακούμ νὰ εἶναι μιὰ ὀχυρωμένη ἀγροτικὴ ἐγκατάσταση.

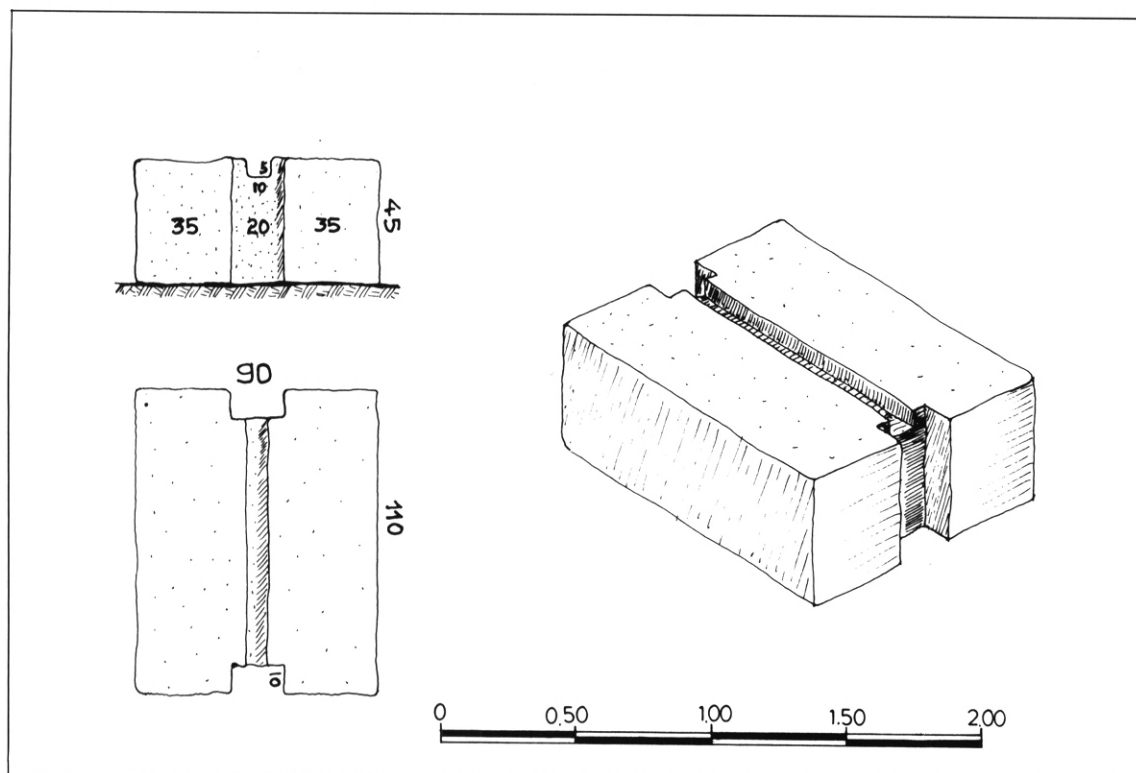
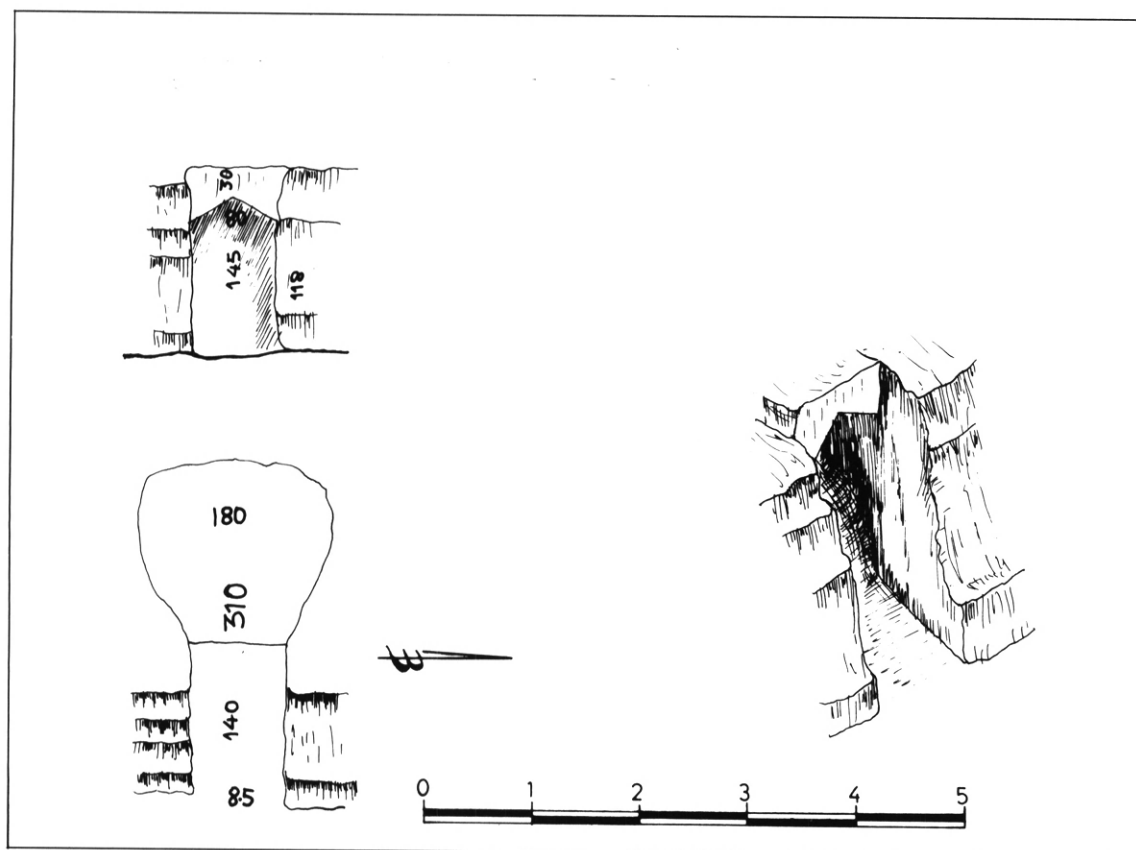
Στὰ δεξιὰ τοῦ ἴδιου μονοπατιοῦ πρὸς Κεραμί βρίσκεται ἡ θέση «τοῦ Σα-ρικᾶ ἢ μάντρα» (85), ὅπου μοῦ ὑποδείχθηκαν πάνω σὲ ἓνα πλάτωμα ἐκτεταμέ-να ἔχνη ἀπὸ ἓνα χῶρο ἀρχαίου λατομείου (πίν. 18α), ποὺ εἶχε χρησιμοποιηθῇ καὶ ὡς νεκροταφεῖο. Ὁρθογώνιοι λαξευτοὶ τάφοι ὑπάρχουν νοτιώτερα ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ κυρίως λατομείου, ἐνῶ ἀνατολικώτερα διακρίνεται ἓνα ταφικὸ συγκρό-τημα, ποὺ ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ δύο λαξευτοὺς θαλάμους ἀνοιγμένους στὴ νοτιοδυτικὴ καὶ τὴ βορειοδυτικὴ πλευρὰ ἐνὸς ἀνοικτοῦ χώρου ποὺ σχηματίζει ὁ βράχος, ἐνῶ κάμπτεται σὲ ὀρθὴ γωνία (εἰκ. 16). Ὁ θάλαμος τῆς νοτιοδυτικῆς πλευρᾶς, στὸν ὁποῖο ὁδηγεῖ τετράπλευρο ἄνοιγμα, ἔχει ἐσωτ. διαστ. 2,70×2,40 μ. Στὴν ἀπέναντι ἀπὸ τὴν εἴσοδο πλευρὰ τοῦ θαλάμου, ὑπάρχουν τρεῖς ὀρθογώ-νιοι λαξευτοὶ τάφοι μὲ θολωτὴ ὀροφή, ἐνῶ στὴν ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο πλευρὰ, ἡ χάραξη δύο τάφων μὲ ὀξυκόρυφη ὀροφή, ποὺ δὲν λαξεύτηκαν ποτέ. Στὴν ἀπέναντι ἀπὸ τὴν προηγούμενη πλευρὰ ὑπάρχει ἓνας ἀκόμη ἀνοικτὸς τά-φος.

Στὸ θάλαμο τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς, στὸν ὁποῖο ὁδηγεῖ καμπύλο ἄνοιγ-μα (πίν. 18β), ὑπάρχουν δύο ὀρθογώνιοι τάφοι λαξευμένοι στὸ δάπεδο. Ἐξωτε-ρικά, παρουσιάζεται στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ μιὰ λαξευτὴ κλιμακωτὴ διαμόρ-φωση. Νοτιοανατολικά ἀπὸ τὸν πρῶτο θάλαμο ὑπάρχει ἓνας ἀκόμη ὀρθογώνιος τάφος λαξευμένος ἐπιφανειακὰ στὸ βράχο (πίν. 19α) καὶ λίγο ἀνατολικώτερα ἓνα κυκλικὸ πηγάδι. Ὅλοι οἱ τάφοι εἶναι ἀνοικτοί. Νοτιώτερα, σὲ ἀπόσταση 7,80 μ. ἀπὸ τὸ πηγάδι, διακρίνονται ἔχνη ἐνὸς τοίχου, ποὺ φαίνεται ὅτι ἔκλεινε τὸ χῶρο ἀπὸ τὰ νότια.

Μεμονωμένοι τάφοι ἢ συγκροτήματα φαίνονται πολλὰ στὴν περιοχὴ καὶ σημειώνονται ἤδη ἀπὸ τὸν GUÉRIN. Οἱ τάφοι, μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα ἀρχαῖα λείψανα, δείχνουν ὅτι ὁ οἰκισμὸς ποὺ ἐκτεινόταν στὴν παραλία, καθὼς καὶ ψηλότερα καὶ γύρω ἀπ' αὐτήν, ἦταν ἀρκετὰ σημαντικός. Ὅμοιοι τάφοι καὶ συγκροτήματα ποὺ βρίσκονται στὶς νεκροπόλεις τῆς πρωτεύουσας, ἀνήκουν στὴν ἐλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ περίοδο, καὶ σ' αὐτὸ τὸ διάστημα φαίνεται ὅτι ὁ οἰκισμὸς ἦταν σὲ ἰδιαίτερη ἀκμὴ. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἡ δυνατότητα νὰ ὑπάρχουν καὶ τάφοι ἀπὸ παλαιότερες περιόδους. Δίνουμε φωτογραφία (πίν. 19β) καὶ σχέδιο (εἰκ. 17α), μὲ σύντομη περιγραφή, ἐνὸς ἀκόμη ἀνοιγμένου λαξευτοῦ τάφου, ποὺ βρί-σκεται ἀμέσως ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ δρόμο πρὸς Κεραμί, στὸ ὕψος περίπου τοῦ ἙΑγ. Ἀββακούμ: ἓνας λαξευτὸς διάδρομος ὁδηγεῖ μέσα ἀπὸ ἓνα ὀξυκόρυφο ἄνοιγμα στὸν κυρίως θάλαμο, ποὺ ἔχει σχῆμα σπηλαιοειδές.

Εικ. 16. Ἀρχάγγελος. «Σαρικᾶ ἡ μάντρα». Λείψανα ἀρχαίων τάφων.

Είκ. 17. Ἀρχάγγελος: α) Περιοχή Ἀγ. Ἀββακούμ. Ἀρχαῖος τάφος. β) Κεραμί. Μυλόπετρα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς τάφους, ὑπάρχουν ἔχνη καὶ ἀπὸ ἄλλες κατασκευές, ἰδιαίτερα χαμηλὰ πρὸς τὴν παραλία, ὅπου τὸ κέντρο τῆς περιοχῆς ἀποτελεῖ, λίγο ψηλότερα ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἀκτὴ, ἡ «Βρύση στὸ Κεραμί» (86). Ψηλότερα ἀπὸ τὴ βρύση, στὴ θέση «τοῦ Μάκκιου», ὑπάρχουν πάνω σ' ἓνα μικρὸ ὕψωμα, ποὺ φαίνεται νὰ περικλείεται ἀπὸ ἓνα κτιστὸ περίβολο, ἔχνη ἀπὸ μιὰ γεωργικὴ ἐγκατάσταση, μὲ κύριο χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα μιὰ ὀρθογώνια πέτρα, ἀνάλογη μὲ αὐτὴ ποὺ ἔχει περιγραφῇ ππ. σ. 100 (εἰκ. 17β, πίν. 20α). Ἡ πέτρα ἔχει μῆκ. 1,10, πλ. 0,90, ὕψ. 0,45 μ. καὶ παρουσιάζει τὴ χαρακτηριστικὴ αὐλάκωση κατὰ μῆκος τῆς πάνω ἐπιφάνειας καὶ τὶς ὀρθογώνιες ἐγκοπές στὶς δύο πλάγιες στενές πλευρές.

Παρόμοιες κατασκευές παρατηροῦνται σὲ πολλὰ σημεῖα τῆς ροδιακῆς ὑπαίθρου⁶⁵⁰, στὰ ἄλλα νησιὰ τῆς Δωδεκανήσου καὶ ἀλλοῦ⁶⁵¹. Ἡ προσφορώτερη ἐξήγηση εἶναι ὅτι οἱ κατασκευές αὐτὲς χρησίμευαν ὡς βάρη στὸ ἓνα ἄκρο τῶν μεγάλων δοκῶν τῶν ἐλαιοπιεστηρίων καὶ σταφυλοπιεστηρίων, σὲ μιὰ φάση ἐξέλιξης τῶν σχετικῶν ἐγκαταστάσεων λιγώτερο προχωρημένη· φαίνεται ὅμως ὅτι παλαιότερες μέθοδοι ἐξακολούθησαν νὰ εἶναι παράλληλα σὲ χρῆση καὶ σὲ περιόδους ποὺ χρησιμοποιοῦσαν πιὸ τελειοποιημένες μεθόδους γιὰ τὴ συμπίεση τοῦ καρποῦ καὶ τὴν ἐξαγωγή τοῦ ὑγροῦ (λαδιοῦ ἢ κρασιοῦ). Μιὰ ἄλλη δυνατότητα εἶναι ὅτι στὰ ἐλαιοπιεστήρια οἱ πέτρες αὐτὲς χρησίμευαν ὡς πιεστήρια γιὰ τὴ σύνθλιψη τοῦ ἤδη ἁλεσμένου καρποῦ⁶⁵².

Χαμηλότερα, γύρω στὴ βρύση, ὑπάρχουν ἔχνη ἀπὸ ἀρχαίους ἀναλημματικοὺς τοίχους ἢ περιβόλους. Πολὺ κοντὰ στὴν παραλία, στὰ δεξιὰ τῆς ἐκβολῆς ἐνὸς χειμάρρου, διακρίνονται ἔχνη ἀπὸ ἓνα ὀρθογώνιο ἀρχαῖο κτίσμα, μὲ γενικὲς διαστάσεις περ. 9×13,40 μ. Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι ἔχουν πᾶχος ± 0,80 μ., ἐνῶ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι χωρίζουν τὸ κτίσμα σὲ πολλὰ διαμερίσματα. Οἱ τοῖχοι εἶναι χτισμένοι μὲ μεγάλους ἀκανόνιστους λίθους ἀπὸ τὸ βραχῶδες πέτρωμα τῆς περιοχῆς.

Ὁ χῶρος εἶναι κατάλληλος γιὰ ἓνα μικρὸ ἀγκυροβόλιο, ἐνῶ κατὰ μῆκος τῆς ἴδιας ἀκτῆς ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι κατάλληλοι χῶροι. Ἡ θέση Κεραμί ἦταν ἀσφαλῶς ἓνα ἀπὸ τὰ δύο κύρια ἀγκυροβόλια τοῦ δήμου Ποντωρέων. Τὸ δεύτερο —καὶ σπουδαιότερο ἴσως— ἦταν στὴ σημερινὴ παραλία Στεγνά (87). Ἡ ἀρκετὰ ἐκτεταμένη καὶ πιὸ ὁμαλὴ ἀπὸ τὸ Κεραμί παραλιακὴ αὐτὴ πεδιάδα παρουσιάζει σημαντικὴ βλάστηση καὶ καλλιέργειες καὶ χρησιμεύει σήμερα ὡς ἐπίγειο καὶ θέρετρο τῶν κατοίκων τοῦ Ἀρχαγγέλου. Στὰ νοτιοανατολικά τοῦ πολὺ ἀνοιχτοῦ κόλπου καὶ πολὺ κοντὰ στὴν ξηρά, βρίσκεται τὸ μικρὸ νησάκι τοῦ Ἀη Νικόλα, μὲ ἐρείπια μιᾶς μονῆς ποὺ εἶχε σημαντικὴ ἀκμὴ στὴν ἵπποτικὴ περίοδο⁶⁵³. Ἀρχαῖα ἔχνη εἶχαν ἐπισημανθῇ σποραδικὰ τὰ τελευταῖα χρόνια στὴν περιοχὴ. Τὸ 1974, ἡ μηχανικὴ καλλιέργεια ἀποκάλυψε ἀρχαῖα λείψανα σὲ διάφορα σημεῖα, ὅπως στὸ κτῆμα Παναγ. Νικ. Ψαρᾶ, πρὸς τὸ νότιο μέρος τοῦ κόλπου, καὶ στὸ κτῆμα Σάββα Ἰακ. Τσακίρη, βορειότερα. Στὸ δεύτερο, ἡ καλ-

λιέργεια ἔφερε σὲ φῶς μεγάλες ὀρθογώνιες πωροπλίνθους μὲ ἐπάλειψη ἀπὸ κο-
νίαμα, ποὺ ἀνήκουν σὲ ἕνα σημαντικὸ κτίσμα. Ἀναφέρονται ἐπίσης τάφοι ψηλό-
τερα, στίς παρυφές τῆς πεδιάδας. Ἀναμφίβολα ὑπῆρχε ἐδῶ στὴν ἀρχαιότητα
ἕνας παραλιακὸς οἰκισμός.

Τὸ μονοπάτι ποὺ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὴν παραλία τῶν Στεγνῶν στὴν παραλία Κε-
ραμί, περνᾷ ἀπὸ τὸ ἀρκετὰ ἐκτεταμένο ὁροπέδιο τῆς Λαφτήρας⁶⁵⁴ (88).
Πρὸς τὸ νότιο ἄκρο τοῦ ὁροπεδίου εἶναι ὁρατὰ τὰ λείψανα ἑνὸς κτίσματος, ποὺ
ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα τετράπλευρο λαξευτὸ χῶρο, διαστ. $\pm 5,30 \times 4,80$ μ., καὶ
δύο τουλάχιστο ὀρθογώνιους κτιστοὺς χώρους, μὲ μεγάλες ὀρθογώνιες λιθοπλίν-
θους. Ἡ θέση εἶναι κατάλληλη γιὰ ἕνα μικρὸ ὄχυρὸ ἢ φρουκτωρία.

Νοτιώτερα ἀπὸ τὴ Λαφτήρα εἶναι τὸ βουνὸ Κούμελλο, κοντὰ στὴν κο-
ρυφὴ τοῦ ὁποῖου σχηματίζεται ἕνα πλάτωμα, ὅπου ὑπάρχουν λείψανα ἑνὸς παρό-
μοιου κτίσματος. Στὴν πλευρὰ τοῦ βουνοῦ ποὺ βλέπει πρὸς τὴ θάλασσα βρίσκε-
ται τοῦ Κούμελλου ὁ Σπήλιος (89), ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σπηλαιολογικὸ
παρουσιάζει, ὅπως ἀπέδειξαν οἱ ἔρευνες τῶν τελευταίων ἐτῶν, πολὺ σημαντικὸ
ἀρχαιολογικὸ ἐνδιαφέρον. Ἐκτὸς ἀπὸ σποραδικὰ ἔχνη ἀνθρώπινης παρουσίας
ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ περίοδο καὶ μετέπειτα⁶⁵⁵, ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἔδειξε ὅτι τὸ
σπήλαιο εἶχε κατοικηθῇ ἢ χρησιμοποιηθῇ στὴ νεολιθικὴ περίοδο καὶ τὴν πρώιμη
ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ⁶⁵⁶. Στὴν ἴδια περιοχὴ ὑπάρχουν καὶ ἄλλα σπήλαια.

Ὁ ἀνηφορικὸς καὶ μὲ πολλὰς στροφές δρόμος ποὺ συνδέει σήμερα τὴν πα-
ραλία τῶν Στεγνῶν μὲ τὸ χωριὸ Ἀρχάγγελος, περνᾷ ἀπὸ τὴ θέση Πετρῶνας
(βορειοδυτικὰ ἀπὸ τὰ Στεγνά), ποὺ παρουσιάζει μιὰ ιδιαίτερη σημασία γιὰ τὴ
νεώτερη ἱστορία τοῦ νησιοῦ, γιατί ἐδῶ λειτουργοῦσαν τὰ ἐργαστήρια ἀγγειο-
πλαστικῆς ποὺ ἐφοδίαζαν μὲ σκεύη καθημερινῆς χρήσης ὁλόκληρο τὸ νησί. Τὴ
μεταφορὰ καὶ διάθεση τῶν ἀγγείων στίς διάφορες περιοχὲς τῆς Ρόδου ἀναλάμ-
βαναν οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι τῆς Ἀρχαγγέλου. Ἡ ἀγγειοπλαστικὴ αὐτὴ παρά-
δοση, ποὺ συνεχίζεται ὡς σήμερα, εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ἔχει τὶς ρίζες της στὴν
ἀρχαία ἐποχὴ καὶ μιὰ συστηματικὴ ἐξερεύνηση τῆς περιοχῆς ἢ ἕνα τυχαῖο εὑ-
ρημα εἶναι δυνατό νὰ ἐπιβεβαιώσῃ αὐτὴ τὴν ὑπόθεσιν⁶⁵⁷. Εἶναι ὅμως τελείως
ἔξω ἀπὸ τὰ πράγματα τὸ νὰ ὑποστηρίξῃ κανένας⁶⁵⁸ ὅτι ὁ Πετρῶνας θὰ ἦταν τὸ
μοναδικὸ ἢ τουλάχιστο τὸ κύριον κέντρο ἀγγειοπλαστικῆς τοῦ νησιοῦ στὴν ἀρ-
χαιότητα, ἀφοῦ κεραμικὰ ἐργαστήρια φαίνεται ὅτι λειτουργοῦσαν στίς τρεῖς
παλαιὲς πόλεις καὶ ἀργότερα στὴν πρωτεύουσα, καὶ πηλὸς κατάλληλος ὑπάρχει
σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ νησιοῦ.

Ψηλότερα ἀπὸ τὴ θέση Πετρῶνας, στὰ δεξιὰ τοῦ ἴδιου δρόμου πρὸς τὸ
χωριό, στὴ θέση Μάκρωνας (90), ἡ ἐγκατάσταση τοῦ ἀγγειοπλαστείου Πα-
ναγιώτη Παπουρᾶ καὶ οἱ πρόσφατες δραστηριότητές του στὸ γύρω χῶρο ἀποκά-
λυψαν στοιχεῖα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ἀρχαίου κτίσματος. Ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον
ἔχει ἡ ἀνεύρεση ἐκεῖ καὶ παράδοση στὸ Μουσεῖο Ρόδου ἑνὸς κιονίσκου μὲ ἀνα-
θηματικὴ ἐπιγραφὴ στὸ Δία Ἀταβύριο⁶⁵⁹. Τὸ εὑρημα δείχνει ὅτι στὴ θέση αὐτὴ

πρέπει να υπήρχε κάποια λατρεία. "Ως τώρα δὲν δόθηκε ἡ δυνατότητα γιὰ μιὰ δοκιμαστικὴ ἔρευνα, ποὺ εἶναι ὅπωςδήποτε ἀπαραίτητη.

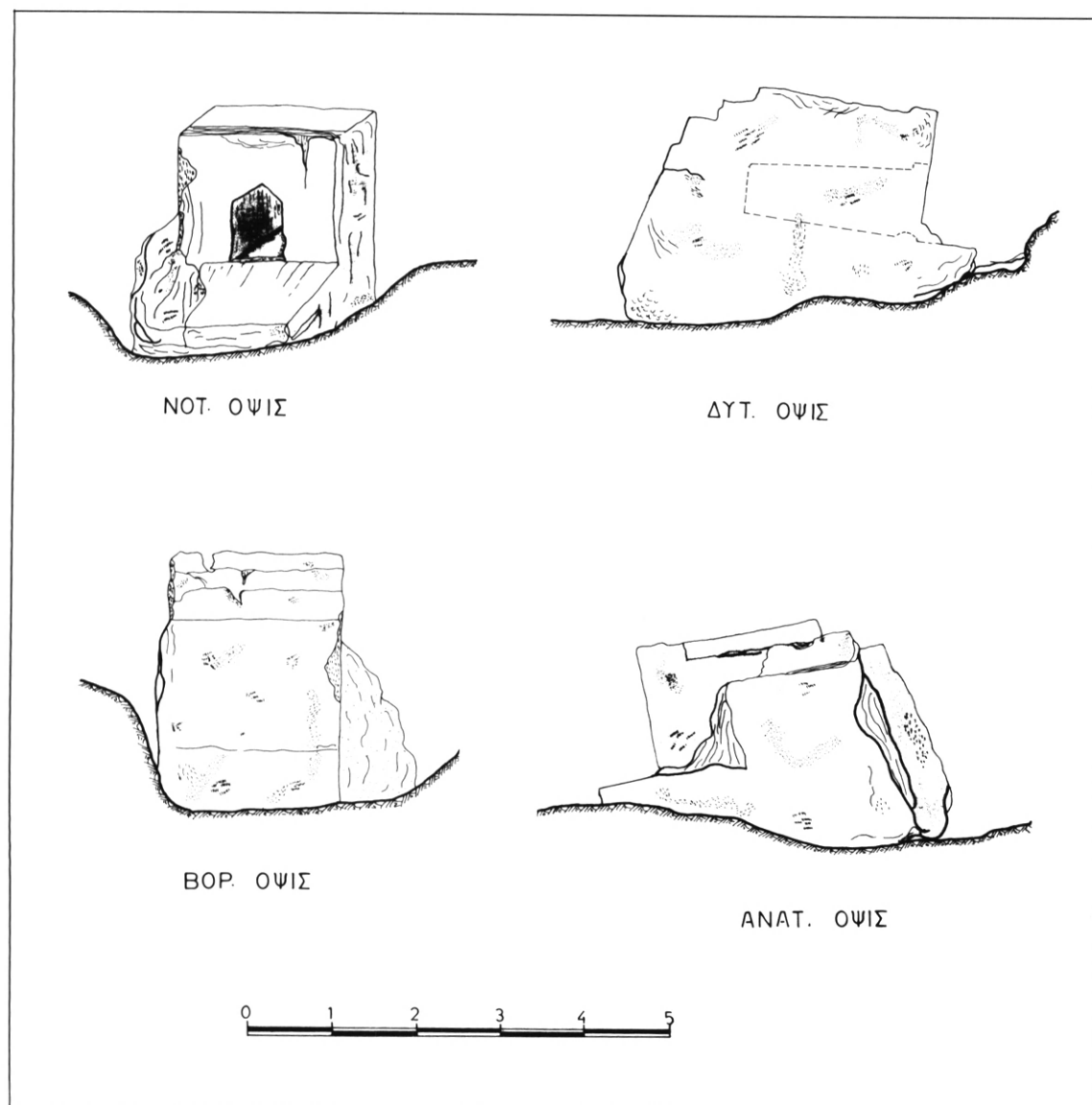
Στὸ δῆμο Ποντωρέων ἀνῆκε, ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθῆ, καὶ ἡ περιοχὴ τῆς Τσαμπίκας (91), ποὺ βρίσκεται βορειότερα ἀπὸ τὶς παραπάνω θέσεις, μὲ τὸ ὁμώνυμο βουνό⁶⁶⁰ (πίν. 20β) καὶ τὴν παραλία Τσιννίκι. Φαγαὶ ἦταν τὸ ἀρχαῖο ὄνομα τοῦ τόπου, γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ LINDOS II 680⁶⁶¹ καὶ ἐπιβεβαιωμένο ἀπὸ τὸ σύγχρονο τοπωνύμιο «τοῦ Φαγιοῦ», γύρω ἀπὸ τὴ βρύση, νότια ἀπὸ τὴν κάτω μονὴ τῆς Παναγίας Τσαμπίκας. Ἡ θέση Φαγαὶ τοῦ δήμου Ποντωρέων δὲν εἶχε σχέση μὲ τὸ δῆμο Φαγαίων, ποὺ ἀνῆκε στὴν Κάμειρο, παρὰ τὶς ἀντίθετες γνώμες καὶ ὑποθέσεις⁶⁶². Ἀπὸ τὴν παραπάνω ἐπιγραφὴ, ποὺ βρέθηκε στὴ θέση Στάσσουσα, στοὺς βορειοδυτικοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ τῆς Τσαμπίκας, μαθαίνουμε γιὰ τὴν τοπικὴ λατρεία τῆς Ἀρτέμιδος ἐς Φαγὰς. Πρόκειται γιὰ ἀπόσπασμα λατρευτικοῦ ἡμερολογίου τοῦ δήμου Ποντωρέων, τῶν Ἰαλυσίων ἢ τοῦ ἐνιαίου ροδιακοῦ κράτους⁶⁶³, ποὺ ὀρίζει ὅτι τὴν εἰκοστὴ τοῦ μηνὸς Ἀρταμιτίου θυσιάζεται στὴν Ἀρτεμὴ τῶν Φαγῶν ἀπὸ τὴν ἱερεὶά της μιὰ αἶγα καὶ ἔπειτα προσφέρεται ἓνα εἶδος ἄρτου ἢ πλακούντα. Στὴν κορυφὴ τοῦ βουνοῦ (ὑψ. 326 μ.) ὑπάρχει τὸ μικρὸ ἐκκλησάκι τῆς Παναγίας (τῆς Κυρᾶς, ὅπως τὴν ἀποκαλοῦν οἱ κάτοικοι), ποὺ εἶναι πιθανὸ ὅτι ἔχει χτιστῇ στὸ χῶρο τῆς ἀρχαίας λατρείας⁶⁶⁴, ἐκτὸς ἂν τὸ ἱερὸ βρισκόταν γύρω ἀπὸ τὴ θέση ὅπου βρέθηκε ἡ ἐπιγραφὴ.

Ἡ Παναγία λατρεύεται ὅμως σήμερα κυρίως στὴν εὐρύχωρη κάτω μονὴ τῆς Τσαμπίκας, ποὺ βρίσκεται νοτιοδυτικὰ καὶ σὲ ἀρκετὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ βουνό⁶⁶⁵. Ὅπωςδήποτε πάντως ἡ λατρεία τῆς Παναγίας, γνωστῆς μὲ τὸ ἐπιθετὸ Τσαμπίκα, συνεχίζει στὴν περιοχὴ τῶν ἀρχαίων Φαγῶν τὴν εἰδωλολατρικὴ λατρεία τῆς Ἀρτέμιδος, προσθέτοντας ἓνα ἀκόμη χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἐπιβίωσης μιᾶς ἀρχαίας λατρείας.

Οἱ Φαγές δὲν ἦταν ὅμως μόνο τὸπος λατρείας, ἀλλὰ καὶ ἓνας ἀξιόλογος οἰκισμὸς ἢ ἓνα ἄθροισμα μικρότερων οἰκισμῶν, ὅπως ἀποδεικνύουν τὰ πολυάριθμα ἀρχαιολογικὰ ἔχνη στὴν περιοχὴ. Ὁ INGLIERI σημειώνει στὶς νοτιοδυτικὲς πλαγιὲς τοῦ βουνοῦ Τσαμπίκα, νεκρόπολη μὲ μυκηναϊκοὺς(;) καὶ μεταγενέστερους τάφους (FN 79). Στὴ θέση Στάσσουσα, ὅπου βρέθηκε ἡ ἐπιγραφὴ, καὶ στὴν ἀμέσως γειτονικὴ Στενὴ (στὰ δεξιὰ τοῦ νέου ἐθνικοῦ δρόμου μὲ κατεύθυνση πρὸς Ρόδο), πλῆθος ὀστράκων, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα μελαμβαφῇ κλασικὰ καὶ ἐλληνιστικὰ, μικρὰ ἐπιτύμβια μνημεῖα (λ.χ. τετράπλευρη βάση κυλινδρικοῦ βωμοῦ, τμήμα ἀπὸ ἀέτωμα ἐπιτύμβιας στήλης) καὶ ἔχνη κατασκευῶν μὲ λείψανα τοίχων, φανερώνουν τὴν ὑπαρξὴ κατοίκησης(;) καὶ νεκροταφείων⁶⁶⁶.

Ἀλλὰ καὶ ἡ περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὴ βρύση τοῦ Φαγιοῦ, μὲ τὸ πλῆθος τῶν ἐγκατεσπαρμένων ὀστράκων, τῶν λαξευμάτων στὸ βράχο καὶ τῶν τάφων, δείχνει τὴν ὑπαρξὴ σημαντικοῦ κέντρου, ἴσως τοῦ σπουδαιότερου τῆς περιφέρειας. Πρὶν ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τῆς νέας ἐθνικῆς ὁδοῦ, ποὺ περνᾷ ἀμέσως νότια ἀπὸ τὴ

μονή Τσαμπίκας, ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ μονοπάτι ποὺ ὁδηγοῦσε ἀπὸ τὴ μονή στὴ θέση Φαγιοῦ, ὑπῆρχε στὴ θέση τοῦ ἑνα λαξευτὸ ταφικὸ μνημεῖο, γνωστὸ στοὺς κατοίκους μὲ τὸ ὄνομα «Ἀσκηταρειό»⁶⁶⁷ (εἰκ. 18, πίν. 21α-γ). Εἶναι λαξευμένο στὸ βράχο σὲ σχῆμα τετράπλευρο, μὲ κατὰ προσέγγιση διαστάσεις 3×2×1,50 μ.

Εἰκ. 18. Ἀρχάγγελος, Τσαμπίκα. Ἀρχαῖος τάφος.

(ὕψ.). Στὴ νότια στενὴ πλευρὰ παρουσιάζει ἓνα λαξευτὸ ὀρθογώνιο τάφο με ὀξυκόρυφη ὀροφή, ἐνῶ στὴ βόρεια ἔχει στὸ πάνω μέρος βαθμιδωτὴ διαμόρφωση. Ἡ πάνω ἐπιφάνεια τοῦ μνημείου εἶναι ἐπίπεδη⁶⁶⁸.

Ἐκτεταμένη νεκρόπολη, με λαξευτοὺς θαλαμοειδεῖς καὶ κιβωτιόσχημους τάφους, ὑπάρχει στὴ θέση Γεμαχί (FN 78, 92) στοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ Γοῦττος, βορειοδυτικὰ ἀπὸ τὴ μονὴ Τσαμπίκας καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὸν παλιὸ δημόσιο δρόμο ἀπὸ Ἀρχάγγελο πρὸς Ρόδο. Σύμφωνα με τὸν INGLIERI, ἡ νεκρόπολη αὐτὴ συλήθηκε ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Στὴν ἴδια περιοχὴ, στὸ ἱερὸ τῆς μικρῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγ. Μαρίνας (ἢ Ἀγ. Γιάννη) εἶναι ἐντοιχισμένη ἐξωτερικὰ ἀδημοσίευτη ἀρχαία ἐπιτύμβια ἐπιγραφή⁶⁶⁹.

Ἡ εὐφορὴ πεδιάδα τῶν Κολυμπίων (93), με τὴν παραλία της, ἦταν ὁ χῶρος ἐνὸς ἀκόμῃ ἀρχαίου οἰκισμοῦ. Τὴ συνέχεια τοῦ οἰκισμοῦ αὐτοῦ φανερώνουν τὰ περιφραγμένα σήμερα ἐρείπια τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς μέσα στὴν πεδιάδα. Πολλὰ ἐγκατεσπαρμένα ὄστρακα παρατηροῦνται στὴν παραλιακὴ περριοχὴ καὶ ἰδιαίτερα κοντὰ στὸ νότιο ἀπὸ τοὺς δύο κόλπους ποὺπλασιώνουν μιὰ χερσόνησο. Ἐδῶ οἱ HOPE SIMPSON-LAZENBY (154) βρῆκαν πιθανὰ μυκηναϊκὰ ἔχνη. Πολλὰ σποραδικὰ λείψανα παρουσιάζει κατὰ καιροὺς ἡ πρόσφατη ἔντονη κατασκευαστικὴ δραστηριότητα στὴν περιοχὴ. Πρόκειται κυρίως γιὰ τάφους καὶ μικρὰ ἐπιτύμβια μνημεῖα τοῦ συνηθισμένου τύπου (ἀπλὲς στῆλες, βάσεις ἐπιτύμβιων στηλῶν κτλ.)⁶⁷⁰.

Συμπέρασμα

Ὁ δῆμος 11 (Ποντωρέων) ἀντιστοιχεῖ με τὴν περιοχὴ τῆς μεγάλης κοινότητος Ἀρχαγγέλου. Ἡ ταύτιση στηρίχθηκε κυρίως στὴν ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν περιοχὴ Τσαμπίκα, ποὺ ἀναφέρεται στὴ λατρεία τῆς Ἀρτέμιδος ἐς Φαγὰς. Ὁ δῆμος αὐτὸς ἦταν ὁ πλησιέστερος πρὸς τὴ Λίνδο δῆμος τῆς Ἰαλυσίας καὶ περιλάμβανε στὴν ἑκτασὴ του πολλοὺς αὐτοτελεῖς παράλιους καὶ μεσόγειους οἰκισμούς.

Hamilton, *Researches* II 53-54, Ross, *Inselreisen* III 110 σημ. 28, *Inselreisen* IV 74-75, Guérin 209-212, Berg II 113-114, Newton, *Travels* I 182-189, Biliotti 447-448, Thera I 364-365 εἰκ. 5, 6, 11, v. Gelder, *Geschichte* 12, 217, Elenco 59-61 ἀρ. 113-126, Inglieri 36-37 ἀρ. 78-85, Hiller, RE XIX (1938) 1516 λ. Phagai, πρβλ. Phagarioi· λαμβασμένη ἡ τοποθέτηση πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς Μαλῶνας· βλ. καὶ GGA, 1934, 196, ΔΡΑΓΜΑ M. Nilsson 104 ἀρ. 8, LINDOS II σ. 986-987 ἀρ. 680, BCH 73, 1949, 535, Segre, *Parola del Passato* 6, 1951, 150, Hiller, RE XXII I (1953) 47 (λ. Ποντώρεια), Λαζαρ., Περρ. Θ' Βυζ. Συνεδρ. 243 ἀρ. 54, Orlandos, *Les baptistères du Dodécane* 199, Morelli, *Culti* 31 καὶ 114 (Ἀρτεμις ἐς Φαγὰς) 50 καὶ 144 σημ. 4 (Ζεὺς Ὀρλύγιος), K. Φωτίου, Χαρ. Ἀναστ. Ὀρλ. Δ' 176-177, BSA 73 152-154, Βολανάκης, *Παλαιοχριστιανικὰ βαπτιστήρια* τῆς Ἑλλάδος 128 (ὅπου ἄλλη βιβλιογραφία), Σ. Χαριτωνίδης, AD 18, 1963, Μελέται 135-140, Hope Simpson-Dickinson 356, Mee 75-76.

Δῆμος 12 (Ψίθθος-Ψίνθος, Σιβυθίων;)

Ὁ τελευταῖος δῆμος τῆς σειρᾶς μας πρέπει νὰ ἀντιστοιχοῦσε περίπου μὲ τὴν περιοχὴ τῆς σημερινῆς Ψί(ν)θου⁶⁷¹ (πίν. 22α). Τὸ ὄνομα φαίνεται προελληνικὸ⁶⁷² καὶ ὡς τοπωνύμιο ὑπάρχει καὶ ἄλλοῦ (Ἀρχάγγελος). Ἡ τοποθέτηση ἐδῶ τοῦ δήμου Σιβυθίων ἀπὸ τὸν Selivanov⁶⁷³, ἔγινε μὲ βάση τὴ σχετικὴ ὁμοιότητα τοῦ ὀνόματος τοῦ δήμου μὲ τὸ ὄνομα τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ, χωρὶς νὰ ὑπάρχει κανένα ἄλλο ἐπιγραφικὸ ἢ ἀρχαιολογικὸ στήριγμα. Ἔτσι ἡ ταύτιση παραμένει ὑποθετική.

Ὁ ἀρχαῖος δῆμος, ὅπως καὶ ἡ σημερινὴ κοινότητα, χωριζόταν μὲ τὰ βουνὰ Λευκόποδα καὶ Κούμουλλη ἀπὸ τοὺς δυτικούς δήμους 4 καὶ 7, ἐνῶ στὰ νοτιοδυτικὰ καὶ δυτικὰ πρέπει νὰ συνόρευε μὲ τὴ Λινδία, καὶ ἴσως μὲ τὴν Καμιρίδα.

Ἐπιγραφές ἢ κινητὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα δὲν ὑπάρχουν ὡς τώρα ἀπὸ τὴν περιοχὴ. Τὰ ἀρχαῖα λείψανα ὅμως ποὺ σώζονται πάνω στὸ ἔδαφος εἶναι ἀρκετά, γιὰ νὰ τεκμηριώσουν ἀρχαιολογικὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ ἀρχαίου δήμου.

Στὴν περιοχὴ τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ ἔχουν ἐπισημανθῇ ἀρχαῖοι τάφοι (βλ. INGLIERI, FN 73, **94**) καὶ εἶναι ἐπομένως πιθανὸ ὅτι ὁ οἰκισμὸς ἀνάγεται στὴν ἀρχαία ἐποχὴ. Στὰ νοτιοανατολικὰ τοῦ χωριοῦ, στὴ θέση Γιαματικὸ (FN 75, **95**), μαρτυροῦνται ἀρχαῖοι τάφοι. Σὲ ἓνα ὕψωμα βρίσκεται τὸ ἐκκλησάκι τῆς Ἀγ. Τριάδας (ἢ τοῦ Ἀγ. Πνεύματος, πίν. 22β), στὴ θέση τοῦ ὁποῦ διαπιστώθηκε ἡ ὕπαρξη παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς⁶⁷⁴. Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν Ἀγ. Τριάδα, πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ χωριοῦ, βρίσκεται ἡ σημερινὴ τοποθεσία Ἀρτεμη, τὸ ὄνομα τῆς ὁποίας καθιστᾷ πιθανὸ ὅτι στὴ θέση τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας ἢ στὴ γύρω περιοχὴ ὑπῆρχε ἓνα ἀρχαῖο ἱερὸ Ἀρτέμιδος. Οἱ δύο παραπάνω θέσεις βρίσκονται κοντὰ στὸ δρόμο ποὺ συνδέει τὴν Ψίθο μὲ τὸ χωριὸ Ἀρχίπολη. Πλησιέστερα πρὸς τὴν τελευταία, στὰ ἀριστερὰ τοῦ ἴδιου δρόμου, βρίσκεται τὸ ἐρειπωμένο ἐκκλησάκι τοῦ Ἀη Γιάννη, μὲ λείψανα τοιχογραφιῶν. Στὴν περιοχὴ σημειώνονται ἀρχαῖοι τάφοι (FN 76, **96**). Ἀνάμεσα στὰ ἐρείπια τῆς ἐκκλησίας ὑπάρχει τὸ κάτω μέρος μιᾶς ἐπιτύμβιας στήλης ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο, σῶζ. ὕψ. 0,15, πλ. 0,30, πᾶχ. 0,08 μ., μὲ κυμάτιο καὶ ἔχνη ἀπὸ γόμφο γιὰ ἐνθεση στὸ κάτω μέρος.

Ἀνάμεσα στὶς θέσεις Γιαματικὸ καὶ Ἀη Γιάννης, στὰ ἀριστερὰ τοῦ ἴδιου δρόμου, βρίσκεται τὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ταξιάρχη στὴ θέση Παρμένι⁶⁷⁵ (**97**). Μέσα στὸ ἐκκλησάκι ὑπάρχει ἓνας συνηθισμένος ἀρχαῖος κυλινδρικός βωμός, μὲ ἀνάγλυφους πλοχμούς, ταινίες καὶ βουκράνια. Στὴ γύρω περιοχὴ ἀναφέρεται ἀπὸ τοὺς κατοίκους ἀνεύρεση πῆλινων τάφων μὲ λύχνους(;) ὡς κτερίσματα. Στὴ θέση Κούγκου, νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὸν Ἀη Γιάννη, ὁ INGLIERI (FN 77, **98**) σημειώνει ἀνεύρεση ἀρχαίων τάφων. Τέλος, στὴ θέση Ἀη Νικόλας, σὲ ἀπομακρυσμένην περιοχὴ στὰ δυτικὰ τοῦ χωριοῦ, ὁ ἴδιος (FN 74, **99**) σημειώνει ἀρχαία νεκρόπολη, ὅπου, σύμφωνα μὲ πληροφορίες τῶν κατοίκων, ἔγιναν λαθραῖες ἀνα-

σκαφές στα τέλη τοῦ 19ου ἢ στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ. μὲ πλούσια ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα καὶ μερικὲς ἐπιγραφές, ποὺ πουλήθηκαν σὲ ξένους μελετητές. Πάντως, καμμιά ἐπιγραφή μὲ γνωστὴ προέλευση ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ ἢ, ὅσο γνωρίζω, τὴν περιοχὴ τῆς Ψίθου δὲν ἔχει δημοσιευθῇ ὡς τώρα.

Συμπέρασμα

Ὁ δῆμος 12 τῆς Ἰαλυσίας μπορεῖ νὰ τοποθετηθῇ στὴν περιοχὴ τῆς κοινότητος Ψί(ν)θου, ὅπου ὑπάρχουν ἀξιόλογα ἀρχαῖα καὶ παλαιοχριστιανικὰ λείψανα. Πιθανὴ εἶναι ἡ ταύτιση τοῦ παραπάνω δήμου μὲ τὸ δῆμο Σιβυθίων.

Ross, Inselreisen III 112, Selivanov 88 (παρὰ Hiller, Rhodos 749, 66), Guérin 206, Λαζαρ., Πεπερ. Θ' Βυζ. Συνεδρ. 245 ἀρ. 67.

ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ὁ «συνοικισμός», στὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ., τῶν τριῶν πόλεων τῆς Ρόδου, ἡ ἱδρυση ἑνὸς νέου μεγάλου ἀστικοῦ κέντρου καὶ ἡ δημιουργία τοῦ ἐνιαίου ροδιακοῦ κράτους εἶχαν σημασία καθοριστικὴ γιὰ ὅλη τὴ μετέπειτα ἱστορία της.

Ἡ ροδιακὴ πολιτεία μετὰ τὸ συνοικισμό παρουσιάζει τὴν ἰδιοτυπία ὅτι λειτούργησε ὡς «ὁμοσπονδία», μὲ κύρια συστατικὰ μέρη τὶς τρεῖς παλαιές πόλεις τοῦ νησιοῦ, οἱ ὁποῖες διατήρησαν σὲ σημαντικὸ βαθμὸ μέσα στὸ ἐνιαῖο κράτος τὴν ἰδιαιτερότητά τους. Ἡ ἰδιοτυπία αὕτῃ ἐξηγεῖ πολλὰ ἐπὶ μέρους ἐκδηλώσεις τοῦ ροδιακοῦ πολιτεύματος, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες καὶ ὁ ρόλος καὶ ἡ κατανομὴ τῶν ροδιακῶν δήμων. Ἐνα δεῦτερο βασικὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ ἐξάπλωση τοῦ ροδιακοῦ κράτους στὰ γύρω νησιά καὶ τὴν Περαία, ποὺ συντελέσθηκε σὲ δύο φάσεις: ἡ πρώτη ἔχει τὶς ρίζες της στὴν περίοδο πρὶν ἀπὸ τὸ συνοικισμό, μὲ ἰδιαίτερους πρωταγωνιστὲς τὶς τρεῖς ἀνεξάρτητες ροδιακές πόλεις, καὶ ὁλοκληρώνεται στὸν 4ο αἰ., ἐνῶ ἡ δευτέρη συντελεῖται στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο⁶⁷⁶. Εἶναι πιθανό, χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ ἀποδειχθῇ ἀδιαμφισβήτητα, ὅτι τὰ ἐδάφη τῆς δευτέρας κατηγορίας καὶ οἱ δῆμοι ποὺ περιλαμβάνονται σ' αὐτὰ δὲν ἀνῆκαν ἰδιαίτερα σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς παλαιές πόλεις, ὅπως ἐκεῖνα τῆς πρώτης κατηγορίας, ἀλλὰ βρίσκονταν σὲ μιὰ εἰδικὴ σχέση μὲ τὸ ἐνιαῖο ροδιακὸ κράτος. Μιὰ δευτέρη δυνατότητα εἶναι ὅτι ἐντάχθηκαν ἐκ τῶν ὑστέρων χωριστὰ σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις, ἀλλὰ οὔτε γι' αὐτὸ ὑπάρχουν ἀποδείξεις.

Οἱ δῆμοι ποὺ βρίσκονταν πάνω στὴ Ρόδο, καθὼς καὶ ὅσοι ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους ἐντάσσονται στὴν πρώτη κατηγορία, ἀνῆκαν συγχρόνως σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις καὶ στὸ ἐνιαῖο κράτος. Περισσότερο εἶναι γνωστὴ ἡ σημασία τους μέσα στὰ πλαίσια κάθε μιᾶς ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις, ὅπου ἦταν κατενεμημένοι ἀνάμεσα σὲ τρεῖς ὁμάδες δήμων ἢ «φυλές»⁶⁷⁷, ἐνῶ ὁ ρόλος τους στὴ λειτουργία τῆς ἐνιαίας ροδιακῆς πολιτείας μπορεῖ κατ' ἀναλογία μόνο νὰ ὑποτεθῇ, ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα τῶν δήμων τῆς Ἀττικῆς καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι στὴν πρωτεύουσα (τὸ ἄστυ) καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια κάθε μιᾶς ἀπὸ τὶς τρεῖς παλαιές πόλεις, τὸ δημοτικὸ καὶ ὄχι τὸ «ἐθνικὸν» (Λίνδιος, Καμιρεὺς κτλ.) συνόδευε κάθε ρόδιο πολίτῃ ποὺ ἀνῆκε συγχρόνως σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις.

Τὸ πολίτευμα τοῦ ἐνιαίου ροδιακοῦ κράτους εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐξέλι-

ξης, πού ἀρχίζει ἀμέσως μετὰ τὸ συνοικισμὸ καὶ ὁλοκληρώνεται πιθανώτατα μέσα στὸν 3ο αἰ. π.Χ. Ἡ ἰδιαίτερη φυσιογνωμία τῆς ροδιακῆς δημοκρατίας, ὅπως εἶναι γνωστὴ στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο, φαίνεται ὅτι διαμορφώθηκε κυρίως στὰ χρόνια τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ ὁλοκληρώθηκε στὶς ἐπόμενες δεκαετίες.

Ὅρισμένοι θεσμοὶ πού προϋπῆρχαν στὶς τρεῖς πόλεις, διατηρήθηκαν μετὰ τὸ συνοικισμὸ, ἐνῶ ὁ χαρακτήρας καὶ ὁ ρόλος τους, ὅπως φαίνεται, τροποποιήθηκαν σὲ διάφορους βαθμούς, ὡς ἀποτέλεσμα συγκεκριμένων μεταρρυθμίσεων. Ἡ κτοίνα, ἓνας θεσμὸς πού ἡ ἀρχὴ του ἔχει ἀνακαλυφθῇ μέσα στὰ πλαίσια τῶν μυκηναϊκῶν βασιλείων, ἐπέζησε μόνο στὸ ροδιακὸ χῶρο, ὅπου ἀπαντᾷ (κυρίως στὰ ἐδάφη τῆς Καμείρου) ἕως τὴ ρωμαϊκὴ περίοδο. Ὁ ροδιακὸς δῆμος δὲν εἶναι, ὅπως ἔχει συνήθως ὡς τώρα ὑποτεθῇ, ἀποκλειστικὰ ἓνα δημιούργημα τοῦ ἐνιαίου κράτους κάτω ἀπὸ ἀθηναϊκὴ ἐπίδραση. Ἡ διπλὴ ἐξάρτησή του, ἀπὸ τὶς παλαιὲς πόλεις καὶ τὴν ἐνιαίαν ροδιακὴ πολιτεία, δείχνει ὅτι πρέπει νὰ ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τὸ συνοικισμὸ καὶ ὅτι μιὰ ἀναδιοργάνωση τοῦ θεσμοῦ ἔγινε στὰ πλαίσια τοῦ ἐνιαίου κράτους. Οἱ ἀπώτερες ρίζες τοῦ ροδιακοῦ δάμου θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν, ὅπως καὶ τῆς κτοίνας, πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν τριῶν πόλεων, στὴ μυκηναϊκὴ περίοδο τοῦ νησιοῦ.

Ὁ κατάλογος τῶν ροδιακῶν δήμων περιλαμβάνει 55 βέβαια καὶ 12 πιθανὰ ἢ ἀβέβαια ὀνόματα⁶⁷⁸. Πρόσφατα ἐπιγραφικὰ εὐρήματα ἐπιβεβαιώνουν τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀμυδρὰ ἐξακριβωμένου προηγουμένως δήμου Πατυρέων, ὁ ὁποῖος εἶναι πιθανὸ ὅτι βρισκόταν στὴν Περαιά, καθὼς καὶ τὸ ἀρσενικὸ Δαματριεύς, παράλληλα μὲ τὸ παλαιότερα γνωστὸ θηλ. Δαματριάς. Πιστεύουμε ἐπίσης ὅτι ροδιακοὶ δῆμοι περιλαμβάνονται στὴν ἐπιγραφὴ τῆς Περαιᾶς BSA 52, 1957, 78-79 ἀρ. 10 καὶ ἴσως στὴν ἀρ. 11 (SEG 18, 1962, 445, 446).

Τὸ πρόβλημα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δήμων σὲ κάθε πόλη ἀπασχόλησε τὴν ἔρευνα καὶ κυρίως τὸν G. Pugliese Carratelli⁶⁷⁹, ὁ ὁποῖος, μὲ ἀφετηρία τοὺς 12 βέβαιους δήμους τῆς Λινδίας, διατύπωσε τὴν ἄποψη ὅτι σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις ὑπῆρχε ἓνας ἴσος ἀριθμὸς 12 δήμων ἢ τουλάχιστο ἓνας ἀριθμὸς πολλαπλάσιος τοῦ 3. Ἐνῶ γιὰ τὴν Καμιρίδα παραμένει ὑποθετικὸς ἓνας ἀριθμὸς 12 δήμων, γιὰ τὴν Ἰαλυσία ὑπάρχει τὸ πρόβλημα ἐκλογῆς ἀνάμεσα σὲ 9 καὶ 12 δήμους. Παραπάνω (σ. 79) ἐκθέτω τοὺς λόγους, γιὰ τοὺς ὁποίους νομίζω ὅτι ἓνας ἀριθμὸς 12 δήμων σὲ κάθε πόλη εἶναι ὁ πιὸ πιθανός. Τὴν ἄποψη αὕτῃ προσπαθῶ νὰ ἐφαρμόσω συστηματικὰ στὸ χῶρο τῆς Ἰαλυσίας, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ὑπόθεση τοῦ Carratelli, ὅτι τρεῖς ἀπὸ τοὺς δήμους τῆς Ἰαλυσίας πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν ἀνάμεσα στὴν παλαιὰ πρωτεύουσα τῆς Ἰαλυσοῦ καὶ τὴ νέα πρωτεύουσα τοῦ ροδιακοῦ κράτους. Διαφορετικὰ ἀπὸ τὸν Carratelli ὅμως, ὑποστηρίζω ὅτι ὁ δῆμος Νεοπολιτῶν δὲν εἶχε περιλάβει ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς νέας πρωτεύουσας, ἀλλὰ μόνο τοὺς Ἰαλυσίους πού εἶχαν ἐγκατασταθῇ σ' αὐτὴν κατὰ τὸ χρόνο τῆς ἀναδιοργάνωσης τῶν δήμων μέσα στὰ πλαίσια τοῦ ἐνιαίου κρά-

τους. Ἡ πρωτεύουσα μὲ τὴν ἄμεση περιοχή της πρέπει νὰ ἀποτελοῦσε μιὰ ἰδιαίτερη διοικητικὴ ἐνότητα, ὅπου κατοικοῦσαν δημότες ὅλων τῶν περιοχῶν τοῦ ροδιακοῦ κράτους, ρόδιοι ὑπήκοοι, μέτοικοι καὶ δοῦλοι.

Στὸ τοπογραφικὸ μέρος τῆς ἐργασίας, ἡ «κυρίως» Ἰαλυσός, ποὺ ἐκτεινόταν βασικὰ ἀνάμεσα στὶς σημερινές κοινότητες Τριάντα (Ἰαλυσοῦ) καὶ Κρεμαστῆς, ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη Ἰαλυσία καὶ ἐξετάζεται σύντομα σὲ ὅλα τὰ στάδια τῆς ἱστορικῆς της ἐξέλιξης. Μαζὶ μὲ τὸν L. Laurenzi, ὑποστηρίζουμε ὅτι τὸ κέντρο τῆς Ἰαλυσοῦ εἶχε διαμορφωθῇ πρὶν ἀπὸ τὸ συνοικισμό, στὴ διάρκεια τοῦ 6ου καὶ τοῦ 5ου αἰ., σὲ συμπαγῇ πόλιν, ἡ ὁποία παρακμάζει σταδιακὰ μετὰ τὴν ἱδρυση τῆς νέας πρωτεύουσας.

Ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους 9 δήμους τῆς Ἰαλυσίας, πέντε τοποθετοῦμε στὸ δυτικὸ καὶ τέσσερις στὸ ἀνατολικὸ μέρος τοῦ νησιοῦ. Ἀπὸ τὴν κατανομὴ στὸ χῶρο τῶν ἐννέα αὐτῶν δήμων, διαπιστώνεται ὅτι ὡς γεωγραφικὲς ἐνότητες ἀντιστοιχοῦν χονδρικὰ μὲ μεμονωμένες σημερινές κοινότητες τῆς βόρειας Ρόδου⁶⁸⁰. Στὴν περίπτωσιν τῶν 12 δήμων τῆς Λινδίας, ἡ μεγαλύτερη ἔκταση τῆς τελευταίας ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα, τὶς περισσότερες φορές, στὰ ὅρια κάθε ἀρχαίου δήμου νὰ περιλαμβάνονται περισσότερες ἀπὸ μία σημερινές κοινότητες (βλ. εἰκ. 3). Μολονότι καὶ οἱ δήμοι τῆς Λινδίας συμπίπτουν μὲ γεωγραφικὲς ἐνότητες, ἡ διαφορετικὴ κατανομὴ μέσα στὴ διαφορετικὴ ἔκταση τῆς χώρας τῶν δύο πόλεων, ὑποδηλώνει⁶⁸¹ μιὰ συγκεκριμένη πολιτικὴ ὀργάνωση, ποὺ οἱ ρίζες της μπορεῖ νὰ ἀνάγονται σὲ μιὰ ἀρχαιότερη παράδοση, ἀλλὰ τὴν ὀριστικὴ της μορφή πῆρε σὲ μιὰ ἀναδιοργάνωση μετὰ τὸ συνοικισμό.

Σὲ σύγκριση μὲ τὴν περιφερειακὴ ὀργάνωση τῆς Ἀττικῆς, ἡ μέση ἔκταση ἐνὸς ροδιακοῦ δάμου βρίσκει ἀνάμεσα στὴν ἀττικὴ τριττὸ καὶ τὸν ἀττικὸν δῆμον, εἶναι δηλ. μεγαλύτερη ἀπὸ τὸν τελευταῖο. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀττικῶν δήμων εἶναι πολὺ μεγαλύτερος (139, μὲ μέγιστο δυνατό ἀριθμὸ δήμων πάνω στὴ Ρόδο 36).

Σχετικὰ μὲ τὴ χρονολογικὴ κατανομὴ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων στοὺς δήμους τῆς Ἰαλυσίας (βλ. πκ. Πίνακα I), εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις (ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ) ὑπάρχουν βέβαια ἢ πιθανὰ μυκηναϊκὰ εὐρήματα. Αὐτὸ συμβαδίζει μὲ τὴν εἰκόνα ποὺ ἔχει ἀποκρυσταλλωθῇ, γιὰ ἐξάπλωση τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ σὲ ὅλη τὴ Ρόδο στὴν ὕστερη μυκηναϊκὴ περίοδο (βλ. ππ. σ. 31)⁶⁸², καὶ ἐνισχύει τὸ ἱστορικὸ συμπέρασμα γιὰ μιὰ ἀρχαιότατη καταγωγὴ τῶν ροδιακῶν δήμων.

Ἐπίσης, ἀπὸ τὴν ἔκταση καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐπιφανειακῶν κυρίως εὐρημάτων, εἶναι φανερό ὅτι ὁ χρόνος τῆς μεγαλύτερης ἀκμῆς τῶν περισσότερων οἰκισμῶν τῆς ὑπαίθρου εἶναι ἡ ἐλληνιστικὴ περίοδος.

Κατάλοιπα γεωργικῶν ἐγκαταστάσεων καὶ τεράστιος ἀριθμὸς ἀπὸ ἐγκατεσπαρμένα θραύσματα ἢ ἐνσφράγιστες λαβὲς ἀμφορέων τῆς ἐλληνιστικῆς καὶ πρώιμης ρωμαϊκῆς περιόδου, δείχνουν ὅτι στὴν ἐλληνιστικὴ — ἀλλὰ καὶ στὴ ρω-

μαϊκή και παλαιοχριστιανική περίοδο— ή γεωργία άνθει και γίνεται συστηματική παραγωγή όχι μόνο για την ἐγχώρα κατανάλωση τῶν πολυάριθμων κατοίκων τοῦ νησιοῦ, ἀλλὰ και για ἐξαγωγή στις μεγαλύτερες ἀγορές τῆς τότε ἐποχῆς. Ἡ ὕπαρξη μεγάλων γεωργικῶν ἐγκαταστάσεων και ἐπιχειρήσεων στὴν ὕπαιθρο διαφαίνεται και ἀπὸ πολλὰ σημερινὰ τοπωνύμια, ποὺ ἔχουν διασώσει τὰ ὀνόματα ἀρχαίων ιδιοκτητῶν (βλ. σημ. 573). Σὲ ἄμεση σχέση μὲ τὶς μεγάλες γεωργικὲς ἐγκαταστάσεις πρέπει νὰ βρίσκονταν στὶς περισσότερες περιπτώσεις τὰ κεραμικὰ ἐργαστήρια, τῶν ὁποίων βέβαια ἢ πιθανὰ ἔχνη ἔχουν ἐπισημανθῇ και διαπιστώνονται διαρκῶς σὲ διάφορα σημεῖα τῆς ὕπαιθρου.

Ὁ πληθυσμὸς ἀποτελεῖται, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς δημότες, ἀπὸ πολίτες ἄλλων δήμων, μετοίκους και δούλους. Τὴν ἀπασχόληση μὴ δημοτῶν και κυρίως μετοίκων σὲ γεωργικὲς ἐργασίες, φανερώνει ὁ ὅρος κατοικεῦντες και γεωργεῦντες στὶς ροδιακὲς ἐπιγραφές (βλ. σημ. 219). Πρέπει ἐπίσης νὰ ὑποτεθῇ ἡ χρησιμοποίηση σημαντικοῦ ἀριθμοῦ δούλων στὶς μεγάλες κυρίως γεωργικὲς ἐγκαταστάσεις.

Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν κατοίκων τῆς Ἰαλυσίας στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο —χωρὶς νὰ συμπεριληφθῇ ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα τοῦ ροδιακοῦ κράτους—, ἂν καί, ὅπως ἔχει ἤδη τονισθῇ, ἡ περιοχὴ αὐτὴ συγκεντρώνει σήμερα τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ νησιοῦ, θὰ μπορούσε σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω στοιχεῖα νὰ ἦταν, ἂν ὄχι μεγαλύτερος, τουλάχιστο ἴσος μὲ τὸ σημερινό⁶⁸³. Ἐνας πληθυσμὸς ὑπερτριπλάσιος ἔχει ὑποτεθῇ για τὴν ἀρχαία πρωτεύουσα, σὲ σύγκριση μὲ τὴ σημερινὴ πόλη⁶⁸⁴.

Μπορεῖ ἐπίσης νὰ τεθῇ τὸ ἐρώτημα, ἂν τὰ κέντρα τῶν δήμων τῆς Ἰαλυσίας συνεχίζονται στοὺς σημερινοὺς κύριους οἰκισμοὺς (χωρὶς ἢ κωμοπόλεις). Στὶς περισσότερες περιπτώσεις, σημαντικὰ ἀρχαιολογικὰ λείψανα ὑπάρχουν μέσα στὴν ἔκταση ἢ στὴν ἄμεση γειτονία τῶν σημερινῶν χωριῶν. Τὸ συμπέρασμα εἶναι ἐπομένως ὅτι στὸν ἴδιο χῶρο ἢ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὰ σημερινὰ χωριὰ βρίσκονταν στὶς περισσότερες περιπτώσεις τὰ κέντρα ἀντίστοιχων ἀρχαίων δήμων. Στὴ ρωμαϊκὴ και παλαιοχριστιανικὴ περίοδο παρατηρεῖται μιὰ ἰδιαίτερη ἄνθηση οἰκισμῶν ποὺ βρίσκονται κοντὰ ἢ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ θάλασσα.

Ἀπὸ τὴν ἐπισκόπηση τῆς τοπογραφίας τῆς Ἰαλυσίας —χωρὶς νὰ ὑπολογισθῇ ἡ «κυρίως» Ἰαλυσὸς— μπορεῖ νὰ γίνη ἡ διαπίστωση ὅτι, μὲ ἐξαίρεση τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος και ὀρισμένες μικρότερες ἀνασκαφές, ἡ ἔρευνα τῶν δήμων βρίσκεται κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀκόμη οὐσιαστικὰ σὲ προανασκαφικὸ στάδιο. Στόχοι μελλοντικῶν συστηματικῶν ἐρευνῶν στὴν ὕπαιθρο τῆς Ἰαλυσίας και τῆς Ρόδου γενικώτερα, πέρα ἀπὸ τὴ βαθμίδα τῆς ἐπιφανειακῆς ἐπισκόπησης (survey), θὰ πρέπει νὰ εἶναι:

— ἡ ἔρευνα συγκεκριμένων οἰκισμῶν σὲ διάφορες χρονολογικὲς φάσεις ἢ ἡ παράλληλη ἔρευνα οἰκισμῶν διαφορετικῶν περιόδων

— μιὰ συστηματικώτερη ἔρευνα τῶν ἀρχαίων νεκροπόλεων

— έρευνα γεωργικῶν ἐγκαταστάσεων, τῆς κατανομῆς καὶ χρήσης τῆς γῆς καὶ τῶν συστημάτων παραγωγῆς

— συστηματικὴ μελέτη τῶν ὀχυρώσεων καὶ τοῦ ἀμυντικοῦ συστήματος

— έρευνα λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων καὶ σημαντικῶν ὑποβρύχιων ἀρχαιολογικῶν λειψάνων

— βιοτεχνικές, κεραμευτικές, μεταλλευτικές καὶ λατομικές ἐγκαταστάσεις

— ἡ μελέτη τῆς λατρείας καὶ τῶν ἱερῶν στοὺς δήμους τῆς Ἰαλυσίας. Ἐπιβάλλεται ἡ ὁλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος, τοῦ σπουδαιότερου τῆς Ἰαλυσίας. Εἶναι ἐπίσης ἀναγκαία ἡ ἐξερεύνηση ἄλλων ἱερῶν τῶν δήμων, ὅπως τῆς Βρυγίνδιος, τῆς Ἀρτέμιδος ἐς Φαγὰς κ.ἄ.

Ὅλοι οἱ παραπάνω στόχοι συμβάλλουν, ὁ καθένας χωριστά, σὲ μιὰ συνολικὴ ἀντιμετώπιση καὶ έρευνα τῆς ροδιακῆς χώρας καὶ τῶν δήμων, ἐνῶ παράλληλα μὲ τὴ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ καὶ μελέτη τῆς ἀρχαίας πρωτεύουσας, θὰ ὁδηγήσουν σὲ μιὰ βαθειὰ καὶ καθολικὴ γνώση τῆς ἀρχαίας ροδιακῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, τέτοια ποὺ στὸ σημερινὸ στάδιο δὲν εἶναι ἀκόμη ἐφικτή. Ἰδιαιτέρα σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν περίοδο τῆς μεγάλης ἀκμῆς, θὰ βοηθήσουν νὰ κατανηθῇ σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποκληθῇ τὸ ροδιακὸ «θαῦμα» τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς.

ΠΙΝΑΚΑΣ I*

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΣΤΟΥΣ ΔΗΜΟΥΣ ΤΗΣ ΙΑΛΥΣΙΑΣ

ΔΗΜΟΣ	ΠΡ	Μ	Γ	Α	Κ	Ε	Ρ	Π
4	—	X	—	;	X	X	X	;
5 (Δαματρίων)	—	X	—	—	—	X	X	X
6	X	X	—	—	—	X	X	X
7 (Ἰστανίων)	X	X	—	;	X	X	X	X
8	—	X	—	;	—	X	;	X
9 (Ἵπερεγχείων;)	X	;	—	—	—	X	X	;
10 (Βρυγινδαρίων)	;	;	—	X	X	X	X	X
11 (Ποντωρέων)	X	X	—	—	X	X	X	X
12 (Σιβυθίων;)	—	—	—	—	—	X	—	X

* ΠΡ = προϊστορικά, Μ = μινωικά-μυκηναϊκά, Γ = γεωμετρικά, Α = ἀρχαϊκά, Κ = κλασικά, Ε = ἐλληνιστικά, Ρ = ρωμαϊκά, Π = παλαιοχριστιανικά (πρβλ. καὶ ὑπόμνημα στὸν ἀναδιπλούμενο χάρτη). Τὸ Χ σημαίνει τὴν ὕπαρξη εὐρημάτων, ἡ παύλα ὅτι δὲν ὑπάρχουν γνωστὰ εὐρήματα καὶ τὸ ἐρωτηματικὸ ὅτι τὰ εὐρήματα εἶναι πιθανὰ ἢ ἀβέβαια.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ*

ΟΙ ΛΑΤΡΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΙΑΛΥΣΙΑ

ΘΕΟΤΗΤΑ ἢ ΗΡΩΑΣ	ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ
Ἀθάνᾱ Ἰαλυσία Πολιάς καὶ Ζεὺς Πολιεὺς	Morelli, Culti 3, 80
Ἀθηνᾶ Παρθένος στὸ δῆμο Βρυγινδαρίων;	σ. 127-130
Ἀλεκτρώνα	σ. 84, σημ. 398
Ἄλιος	Morelli 15, 94 κέ.
Ἀπόλλων Ἐρεθίμιος	σ. 108 κέ.
Ἀριστομένης	Morelli 28, 111
Ἄρταμις (μαζὶ μὲ τὸν Ἀπόλλωνα Ἐρεθίμιο)	σ. 104, σημ. 544
Ἄρτεμις	σ. 84, σημ. 394
Ἄρτεμις ἐς Φαγάς	σ. 132, 142
Ἄρτεμις παρὰ Σιβυθίοις;	σ. 145
Βρύγινδις	σ. 124-125, 126-127
Δαμάτηρ ἐν Ποντωρείᾳ	σ. 132
Διόνυσος καὶ Ἥρα(;) (ἢ Ἡρακλῆς;)	σ. 84, σημ. 393 (πρβλ. Morelli 38, 53, 122, 147)
Διόνυσος στὸ δῆμο 8;	σ. 118
Διόσκουροι στὸ δῆμο 8;	σ. 118, σημ. 571-572
Ζεὺς Ἀταβύριος	σ. 132, 141-142
Ζεὺς Ἐριδίμιος;	σ. 113 σημ. 529, σ. 205
Ζεὺς καὶ Ἥρα Ὀρολύγιοι ἐν Ποντωρείᾳ	σ. 132
Ἥρα	Morelli 53, 147
Ἥρα Τελχινία	ῥ.π.
Ἥρωες	σ. 154 ἄρ. 8, Morelli 56, 149-150
Μοῦσαι	σ. 100 σημ. 466, σ. 159 (πρβλ. Morelli 61, 163 σημ. 2)
Νύμφαι	Morelli 62, 165
Νύμφαι Τελχίνιαι	ῥ.π.
Ποσειδῶν	Morelli 64, 167
Τλαπόλεμος;	Morelli 69-70, 175 σημ. 3
Φόρβας	Morelli 71-72, 178

* Ὅπου δὲν ὑπάρχει παραπομπὴ στὸ κείμενο τῆς ἐργασίας μας, γίνεται ἀναφορὰ στὸν Morelli.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ'

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ*

Ι. Κατάλογοι ἐπιγραφῶν τῆς Ἰαλυσίας

Α. ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΓΝΩΣΤΩΝ ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ ΤΗΣ ΚΥΡΙΩΣ ΙΑΛΥΣΟΥ**

1*. IG 677 = SGDI 4110.

Ἱερὸς νόμος σχετικὸς μὲ τὴ λατρεία τῆς Ἀλεκτρώνας. Χρόν. καὶ τόπ. εὖρ.: 1867, στὴ βορειοανατολικὴ πλαγιά τοῦ Φιλήρημου, κοντὰ στὸ ἐκκλησάκι τοῦ Προφ. Ἡλία. Σημ. θέση: Βρετ. Μουσ. ± 300 π.Χ. Εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς περισσότερο συζητημένες ροδιακὲς ἐπιγραφές. Γιὰ τὰ τοπογραφικὰ προβλήματα ποὺ σχετίζονται μ' αὐτὴν βλ. ππ. σ. 84.

Λοιπὴ βιβλιογραφία: Newton, Transact. Royal Soc. Lit., 2nd ser. XI, 1878, 435 κέ. U. Wilamowitz, Hermes 14, 1879, 457 κέ. (πρβλ. Kleine Schriften V2 1 κέ.), Biliotti 388 κέ., G. Curtius, Leipz. Stud. IV, 1881, 316, IBM II CCCXLIX, Cauer, Delectus² 177, Syll² 560, Michel, Recueil 434, LGS II 1 358-359 ἀρ. 145, E. Fehrle, Die Kultische Keuschheit (Giessen 1910) 45, Th. Wächter, Reinheitsvorschriften (Giessen 1910) 91 καὶ 137, Syll³ 338, Schwyzer, DGE 284, Wilamowitz, Glaube der Hellenen I 84, Nilsson, Gr. Rel. I² 98, P. Louis, RPh 31, 1957, 63 κέ., Buck 299 ἀρ. 103, Morelli, Culti 13 καὶ 89-91, J.-L. Robert, Bull. Épigr. 1958 216-217 ἀρ. 138, Page, History and the Homeric Iliad 38-39 σημ. 60, P. Chantraine, RPh 39, 1965, 205 κέ., L. Robert, Monnaies grecques (Genève-Paris 1967) 7 κέ. καὶ 145-146, Sokolowski, Cités 233-235 ἀρ. 136.

* Σὲ ὅσα ἀντικείμενα τῶν καταλόγων ὁ αὐξ. ἀριθμὸς συνοδεύεται ἀπὸ ἀστερίσκο, αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὸ ἀντικείμενο προέρχεται ἀπὸ τὴν περιοχὴ στὴν ὁποία κατατάσσεται. Ἄν ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι τὸ ἀντικείμενο εἶχε μεταφερθῇ ἀπὸ ἄλλο μέρος, αὐτὸ σημειώνεται ἰδιαίτερα. Χωρὶς ἀστερίσκο δηλώνονται αὐτὰ ποὺ δὲν ἔχουν βρεθῇ στὴν περιοχὴ, ἀλλὰ ἔχουν ἄμεση ἢ ἔμμεση σχέση μὲ τὸ δῆμο στὸν ὁποῖο κατατάσσονται. Ἡ ἐνδειξη Ν σημαίνει ὅτι τὸ εὕρημα δημοσιεύεται γιὰ πρώτη φορά. Στὴ συμπλήρωση τῶν ἐπιγραφῶν ἀκολουθεῖται τὸ «σύστημα Λέυντεν». Ὡς ἀφετηρία στὶς ἐπιγραφὰς χρησιμεύει ὁ ἀριθμὸς στὴν ἐκδοσὴ τῶν Inscriptiones Graecae, ὅπου ὑπάρχει, ἢ διαφορετικὰ ἄλλη βασικὴ δημοσίευση. Σημειώνεται ἐπίσης ἡ σημερινὴ θέση, ὅταν εἶναι γνωστὴ. Γιὰ ὅσα ἐκθέματα τῶν Μουσείων Ρόδου δὲν δηλώνεται ἡ ἀκριβὴς θέση, παραπέμπουμε στὸν Ὁδηγὸ τοῦ Γρ. Κωνσταντινόπουλου, Μουσεῖα τῆς Ρόδου I-II.

** Δὲν περιλαμβάνονται ἐπιγραφὰς σὲ ἀγγεῖα, ὅστρακα καὶ μικροαντικείμενα.

2*. IG 678 = SGDI 4111.

Κατάλογος. Τόπ. εὔρ.: Κρεμαστή (Hiller). Τέλος 4ου(;) αἰ. π.Χ. Βλ. καὶ Hermes 61, 1926, 476-477.

3*. IG 679.

Βάση με τιμητική ἐπιγραφή στὸν αὐτοκράτορα Οὐεσπασιανό. Τόπ. εὔρ.: Φιλήρημος. Σημ. θέση: ἕως τελευταῖα, θέση Καρυδιὰ Φιλήρημου· πρόσφατα μεταφέρθηκε στὸν περιφραγμένο ἀρχαιολογικὸ χῶρο τῆς ἀκρόπολης.

IGR IV 1138.

4*. IG 681.

Πολὺ μικρὸ ἀπόσπασμα πιθανῶς ἀπὸ τιμητικὸ ψήφισμα κάποιου κοινοῦ. Τόπ. εὔρ.: κοντὰ στὸ χωριὸ Κρεμαστή, στὰ ἐρείπια τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Γεωργίου.

Selivanov 90, 5 (βλ. Hiller), Carratelli, Associazioni 177.

5*. IG 683 = SGDI 4114.

Ὁρθογώνια βάση κυλινδρικοῦ βωμοῦ, με ἐπιτύμβια ἐπιγραφή πρώιμης ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Τόπ. εὔρ.: ὁ.π.

Selivanov 90, 4, Morelli, Stranieri 158.

6*. IG 684.

Στήλη με ἐπιτύμβια ἐπιγραφή. Τόπ. εὔρ.: Κρεμαστή.

Selivanov 90, 2, Morelli, ὁ.π. 180.

7*. IG 686.

Στήλη με ἐπιτύμβια ἐπιγραφή. Τόπ. εὔρ.: ὁ.π.

8*. IG 687.

Κυλινδρικός βωμὸς με ἐπιτύμβια(;) ἐπιγραφή. Τόπ. εὔρ.: βλ. ππ. ἀρ. 4 καὶ 5.

Selivanov 89, 3, 3, Morelli, Culti 56, 149-150, Fraser, Fun. Mon. 79 σημ. 452.

9*. IG 688.

Ἐπιτύμβια ἐπιγραφή. Τόπ. εὐρ.: Κρεμαστή.

Selivanov 90, 1.

10*. IG 689 = SGDI 4117.

Ἐπιτύμβια(;) ἐπιγραφή. Τόπ. εὐρ.: ὁ.π.

11*. IG 690.

Ἐπιτύμβια(;) ἐπιγραφή. Τόπ. εὐρ.: κοντὰ στὴν Κρεμαστή.

Selivanov 89, 3, 2.

12*. IG 691.

Στήλη μὲ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή. Τόπ. εὐρ.: βλ. ππ. ἀρ. 4, 5 καὶ 8.

Selivanov 89, 3, 2.

13*. IG 692.

Θραῦσμα ἐπιτύμβιας(;) ἐπιγραφῆς. Τόπ. εὐρ.: βλ. ππ. ἀρ. 11.

Selivanov 89, 3, 1.

14*. IG 693. Πίν. 23α.

Κτιτορικὴ ἐπιγραφή παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας. Θέση: Τριάντα, στὸ σπῖτι τῶν ἀδελφῶν Γεωργ., Νικ. κτλ. Παυλίδη (πρὶν Χαρατωμένης Μόσχου), χρησιμοποιημένη ὡς κατώφλι.

BCH 9, 1885, 123 ἀρ. 29, Grégoire, Recueil 51 ἀρ. 138 bis, ByzJb VII, 1928-1929, 86, Τρ. Εὐαγγελίδης, Ροδιακὰ Β' ('Αθήναι 1929) 6 σημ. 5.

15*. IG Add. 1462.

Τμῆμα ἐπιγραφῆς μὲ λείψανα δύο ὀνομάτων.

16*. IG Add. 1463 = SGDI 4116.

Ἀκρόπολη Ἰαλυσοῦ.

17*. Boll. d'Arte VIII-I, 1914, 224.

Ἐπιτύμβια ἐπιγραφή. Τόπ. εὐρ.: λίγο βορειότερα ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας τοῦ Φιλερήμου.

- 18*. Μ. Χαβιαράς, AE 1915 128-129 ἀρ. 1 = Maiuri, Annuario II, 1916, 136 ἀρ. 2.

Κατάλογος ὀνομάτων. Τόπ. εὔρ.: Φιλέρημος, σὲ ἐκσκαφὴ ἀγροῦ (Χαβιαράς). Περιῆλθε στὸ Μουσεῖο Ρόδου ἀπὸ κάποιο σπίτι στὴ συνοικία Ἀγ. Ἀναστασίας (Maiuri). Εἶναι πιθανὸ ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ εἶχε μεταφερθῇ καὶ ὅτι ἡ πρώτη πληροφορία εἶναι ἀκριβής.

- 19*. Κατάλογος ὀνομάτων (εἰκ. 4, κάτω), γνωστὸς ἀπὸ χειρόγραφο τοῦ ἔτους 1479, τῆς Staatsbibliothek τοῦ Δυτ. Βερολίνου (Ms. Lat. Qu. 432, φύλλ. 74, 5), σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἡ ἐπιγραφὴ βρισκόταν «apud Phileremum» (ἀκρόπολη Ἰαλυσοῦ). Ἐνα ἀπὸ τὰ βασικώτερα στοιχεῖα γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν δῆμων τῆς Ἰαλυσοῦ (βλ. ππ. σ. 77). Ἡ ὑπόθεση ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ σχετίζεται μὲ τὸν Κατάλογο τῶν ἱερέων τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος (IG 730) δὲν ἔχει σοβαρὰ στηρίγματα (πρβλ. πκ. σ. 165).

Hiller, AM 42, 1917, 182-183, Rhodos 748, 16 κέ., Blinkenberg, Lindiaka VIII 5 κέ.

- 20*. N.S. σ. 134 ἀρ. 425.

Ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ. Τόπ. εὔρ.: κτῆμα Δρακίδη, μεταξὺ Τριάντα καὶ Κρεμαστῆς.

- 21*. Μουσ. Ρόδ. E 1251.

Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ στὸ Διόνυσο καὶ τὴν Ἥρα (ἢ Ἡρακλῆ;). Συνθηκῆς εὔρ.: στίς ἀνασκαφές τῆς ἀκρόπολης Ἰαλυσοῦ (1925). Τὸν Ὀκτώβριο 1977 ξαναβρέθηκε ἐντοιχισμένη σὲ πηγάδι, στὴν ἴδια περιοχὴ. 1ος αἰ. π.Χ.

CIRh II, 1932, 185 ἀρ. 12, GGA 1933, τεῦχ. 1/2 20, Morelli, Culti 38, 53, 122, 147.

- 22*. Βάση ἐπιτύμβιας στήλης, μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Πυθείου Λύκωνος, καθ' ὑπόθεσιν δὲ Πολυκλεῦς Παλαιοπολίτα. Τόπ. εὔρ.: Ἀγ. Γιώργης Τριάντα, στὸ σπίτι τοῦ «Giovanni Costantipapi». 2ος αἰ. π.Χ.

CIRh II 220-221 ἀρ. 67, πρβλ. LINDOS II 162, Poma, Adozione 253 ἀρ. 335.

- 23*. Ἐπιτύμβια(;) ἐπιγραφὴ. Προέλ.: «dagli scavi della chiesetta bizantina del Fileremo» (Carratelli).

Parola del Passato 5, 1950, 80 ἀρ. 16.

24*. Βάση από λάρτιο, με ἐπιγραφὴ γνωστὴ μόνο ἀπὸ ἀπόγραφο τοῦ M. Segre καὶ μιὰ φωτογραφία. Προέλ.: Ἰαλυσός.

SER 281-282 ἀρ. 52.

25*. Ἐνεπίγραφη βάση ἀνδριάντα ἐνὸς ἱερέα τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀθηνᾶς. Τόπ. εὖρ.: ἀκρόπολη Ἰαλυσοῦ. Σημ. θέση: ναὸς Ἀθηνᾶς.

SER 282-283 ἀρ. 54.

26*. Ἀρχαϊκὴ ἐπιγραφὴ. Τόπ. εὖρ.: ἀκρόπολη Ἰαλυσοῦ (Φιλέρημος). Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου, νότια πλευρὰ στοῦ α' ὀρόφου (γύρω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ αὐλή).

Boll. d'Arte II ser. IV, 1924-1925, 335, NSER 164 ἀρ. 13.

27*. Ἀπόσπασμα ἱεροῦ νόμου σὲ βάση ξαναχρησιμοποιημένη ἀργότερα. Τόπος εὖρ.: ἀκρόπολη Ἰαλυσοῦ. Σημ. θέση: ναὸς Ἀθηνᾶς.

NSER 164-165 ἀρ. 14, Sokolowski, Lois sacrées Suppl. 93.

28*. Μουσ. Ρόδ. E 728 (= BE 888).

Τμῆμα ἐπιγραφῆς. Τόπ. εὖρ.: ἀκρόπολη Ἰαλυσοῦ.

NSER 165 ἀρ. 15.

29*. Ἱερὸς νόμος κρήνης ἀκροπόλεως Ἰαλυσοῦ (βλ. ππ. σ. 84 σημ. 396). Δὲν ἔχει ἀκόμη δημοσιευθῇ κανονικά.

CIRh I 80, NSER 157 σημ. 1, Bull. Épigr. 1958 291 ἀρ. 364, Χρ. Καροῦζος, Ρόδος² 104, Γρ. Κωνσταντινόπουλος, Ἰαλυσὸς-Κάμιρος 38-39.

30*. Γιὰ τὴν ἐπιγραφὴ πού συνοδεύει τὸ ἀνάγλυφο τοῦ Ἱερωνόμου βλ. Hermes 37, 1902, 121 κέ. καὶ τὴν ὑπόλοιπη βιβλιογραφία πκ. σ. 201-202 ἀρ. 3.

B. ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ 4-12

Δῆμος 4

1*. IG 682 = SGDI 4113.

Ὁστεοθήκη, πλ. 0,385, ὕψ. 0,17, πᾶχ. 0,27 μ. Ἡ ἐπιγραφὴ ἀντιγράφτηκε στὸ χωριὸ Μαριτσά, «Litteris elegantibus». Ὑψ. γραμμ. 0,02 μ. (Hiller).

Ἀλεξίδαμος
Πλειστάρχου
Ἄμιος

2*. Παλαιοχριστιανικὴ ἐπιγραφὴ σὲ μολύβδινο πλακίδιο, μήκ. 0,16 καὶ πλ. 0,12 μ. Τόπ. εὔρ.: ἀνάμεσα στὰ χωριὰ Μαριτσά καὶ Ψίνθο. Σημ. θέση: Βερολίνο;* Τὸ κείμενο (βλ. πκ. Hiller καὶ Guarducci, μὲ εἰκόνα) ἀνήκει στὸν 79ο (80ὸ) ψαλμό. 4ος-5ος αἰ. μ.Χ. (Guarducci, 3ος αἰ. μ.Χ.). Λεπτομέρειες γιὰ τὶς συνθῆκες εὑρεσης καὶ τὴν πιθανὴ σημασία βλ. ππ. σ. 97-98.

Hiller, SB Berlin, 1898, 582-588 πίν. II (ὅπου βλ. σύντομα κείμενα τῶν Στυλ. Σαριδάκη καὶ Prof. Dieterich), Bursian's Jahresber. CX-3, 1901, 58, Grégoire, Recueil 49-50 ἀρ. 128 (ὅπου βλ. ἄλλη βιβλιογραφία), Hiller, Rhodos 813-814, Κωνσταντινόπουλος, Ροδ. Κόσμ. I 39 σημ. 2, Guarducci, EG IV 365-368 ἀρ. 1 εἰκ. 106.

Δῆμος 5 (Δαματριέων)

1*. IG 680 = SGDI 4112.

Κυλινδρική βάση ἀπὸ λάρτιο, κατεστραμμένη στὸ πάνω μέρος της. Συνθ. εὔρ.: ἀντιγράφτηκε ἀπὸ τὸν Hiller στὸ ἐκκλησάκι τοῦ Σταυροῦ (βλ. ππ. σ. 99-100). Σημ. θέση: ἕως τὸ 1976 βρισκόταν κοντὰ στὸ πηγᾶδι βορειοδυτικὰ ἀπὸ τὸ προαύλιο τῆς μικρῆς ἐκκλησίας, ἀπὸ ὅπου περισυλλέχθηκε καὶ μεταφέρθηκε μέσα στὸ προαύλιο. Ἡ βάση σὲ δεύτερη χρήσις ἔχει κοιλανθῆ ἑσωτερικά, γιὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς γούρνα ἢ χριστιανικὴ κολυμβήθρα (στὸν πυθμένα πλάγια ὑπάρχει ὀπή γιὰ τὴν ἐκροὴ τοῦ νεροῦ). Ὑψ. 0,52, ἐσωτ. διάμ. στὸ χεῖλος 0,51, πᾶχ. χεῖλ. 0,06 μ. Ὑψ. γραμμ. 0,013-0,016 μ. 1ος π.Χ.

* Οἱ ἔρευνες γιὰ ἀνεύρεσίν του στὰ μουσεῖα τοῦ Δυτ. Βερολίνου ὑπῆρξαν ἄκαρπες.

- [τόν δεῖνα ἢ τήν δεῖνα τοῦ δεῖνος]
 [τὸ κ]οινόν τὸ Μουσαῖστᾶν ἐτίμασε
 [ἐπ]αίνωι [χ]ρυσέοις [σ]τεφά[ν]οις δυσί[ν]
 εἰκόνι χαλκέαι
 5 [εὖσε]βείας ἔνεκα καὶ εὐνοία[ς κ]α[ί] φιλ[οδοξί]ας
 τᾶς εἰς τὸ κοινόν ν τὸ Μουσαῖστᾶν

Σχόλια

Ἡ παραπάνω ἀνάγνωση εἶναι συνδυασμὸς τῆς ἀνάγνωσης τοῦ Hiller καὶ ἐπανειλημμένων δικῶν μου ἀναγνώσεων πάνω στὴν ἴδια τὴν πέτρα, σὲ πρόσφατο ἔκτυπο καὶ στὸ παλιὸ ἔκτυπο, ποὺ εἶδα στὴν Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου. Ἡ ἐπιγραφή ἔχει φθαρῇ σημαντικὰ καὶ ἐκτὸς ἀπὸ ἐξαιρέσεις διακρίνονται σήμερα λιγώτερα γράμματα. Εἰδικώτερα:

- στ. 1: διακρίνονται ἀδιάγνωστα ἔχνη γραμμάτων.
 στ. 2: διακρίνονται ἔχνη τοῦ ι στὸ ἐτίμασε.
 στ. 3: τὸ ρυ στὸ χρυσέοις καὶ τὸ οι στὸ στεφάνοις δὲν διακρίνονται σήμερα.
 στ. 4: ἀπὸ τὸ εικ διακρίνονται μόνο δυσδιάγνωστα ἔχνη.
 στ. 5: δὲν διακρίνονται σήμερα βέβαια γράμματα μετὰ τὸ εὐνοία[ς] καὶ ἕως τὸ τελικὸ ας.

- στ. 6: διακρίνονται ἔχνη τοῦ πρώτου τ.

Γιὰ τὴν ἐπιγραφή βλ. καὶ Carratelli, Associazioni 183. Γιὰ τὰ κοινὰ στὴ Ρόδο, ποὺ ἔπαιξαν ἓνα ἰδιαίτερα σπουδαῖο ρόλο στὴ ζωὴ τοῦ τόπου, βλ. γενικὰ Carratelli, ὁ.π. 147 κέ. καὶ Fraser, Fun. Mon. 58 κέ. (εἰδικώτερα γιὰ ὅ,τι ἔχει σχέση με τοὺς τάφους καὶ τὰ ταφικὰ ἔθιμα).

Γιὰ κοινὰ Μουσαῖστῶν βλ. Carratelli 165-166 ἀρ. 19 καὶ 183. Γιὰ τὴ λατρεία τῶν Μουσῶν στὴ Ρόδο, τὴν εἰδικὴ σχέση τῶν φιλοσόφων μετὰ τὴς Μοῦσες καὶ τὰ κοινὰ τῶν Μουσαῖστῶν βλ. Morelli, Culti 61 καὶ 162 κέ.

2*. IG 685 = SGDI 4115.

Κυλινδρικός ἐπιτύμβιος βωμός. Τόπ. εὔρ.: ὁ.π. Σημ. θέση: ἀνατολικὰ ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς ἐκκλησίας, μισοχωμένος κοντὰ στὸν τοῖχο τοῦ περιβόλου. Διακόσμηση μετὰ τρία βουκράνια, στεφάνους, ἀλυσίδες καὶ ταινίες, ἀσβεστωμένος. Ὑψ. 0,47, διάμ. 0,34 μ. Ὑψ. γραμμ. 0,015 μ. (Hiller). Μορφὴ γραμμάτων ὕστερης ἐλληνιστικῆς περιόδου (βλ. ἀντιγραφή IG).

Κανοῦς
 Πισίδας
 χρ[η]στός χαῖρε

Ὁ Morelli, Stranieri 183, κατατάσσει τὸ πρόσωπο τῆς ἐπιγραφῆς στὴν κατηγορίαν τῶν δούλων⁶⁸⁵.

- 3*. Μαρμάρινη ὀρθογώνια πλάκα, σπασμένη κάτω δεξιά.
 Συνθ. εὔρ.: εἶχε βρεθῇ ἀπὸ τὸ χωρικὸ Μανώλη Θεοδώρου στὴ θέση Δά-
 φνη, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ θέση Σταυρός. Μῆκ. περ. 0,50 μ. Βλ.
 Boll. d'Arte X-1, 1916, 94.

Ἑρμαῖος
 Χείρων [- - -]

Σχόλια

στ. 2: Χείρων[ος];

4. IG 646.

Ἐπιτύμβιο. Τόπ. εὔρ.: πόλη Ρόδος. (Τὸ κείμενο βλ. στὴ δημοσίευση).
 Στὸν τελευταῖο στίχο, στὴ λ. ΔΑΜΑΤΡΙΑΣ, ὁ Hiller ἀναγνώρισε τὸ
 δημοτικὸ στὸ θηλυκὸ γένος (βλ. Rhodos 749, 10 κέ., πρβλ. Carratelli, Sui
 damoi 69 σημ. 7, ὅπου γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὶς δύο ἐπόμενες ἐπιγρα-
 φές).

5. REG 9, 1896, 426 ἀρ. 2.

Τόπ. εὔρ.: ὁ.π.

Παυσανί[ας]
 Παυσαν[ίου]
 Δαματ [- - -]

Σχόλια

Ἀντὶ γιὰ τὴ συμπλήρωση τοῦ τρίτου στίχου: Δάματ[ρι εὐχάν], ὁ Hiller
 (ὁ.π.) προτίμησε τὴ συμπλήρωση τοῦ δημοτικοῦ Δαματ[ριεύς] στὸ ἀρσενικὸ γέ-
 νος.

6. Κατάλογος εἰσφορῶν Annuario II, 1916, 134 κέ. ἀρ. 1 (= SEG III 676).

Τόπ. εὔρ.: ὁ.π. (Τὸ κείμενο βλ. στὴ δημοσίευση). Στὸ στίχο 8: [ἀ δεῖνα
 Δ]ράκοντος Δαματριάς ὁ Hiller ἀναγνώρισε πάλι τὸ δημοτικὸ στὸ θηλ.
 γένος.

7. Ἐπιγραφή σὲ δεύτερη χρῆση στὴν παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Ἀφωτης Καρπάθου, ποὺ ἔχει ἀνασκαφῇ τὰ τελευταῖα χρόνια⁶⁸⁶. Πίν. 23β.

Τετράπλευρη βάση ἀπὸ ἐρυθρωπὸ ἀσβεστόλιθο, μῆκ. 0,64, πλ. 0,55, ὕψ.
 0,50 μ. Στὴν πλάγια ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς πέτρας, ποὺ εἶναι τοποθετη-
 μένη ἀνάποδα, εἶναι χαραγμένη ἡ ἐπιγραφή. Ὑψ. γραμμ. 0,025-0,030 μ.
 2ος πρὸς 1ο αἰ. π.Χ.;

Ἀθανοκλῆς
Ἱεροκλεῦς Δαματρίεϋς
ἐπιστάτας γενόμενος
vacat
Διοσκόροις

Σχόλια

Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ γιὰ πρώτη φορὰ ἐπιβεβαιώνει μὲ ἀπόλυτη σαφήνεια τὸ δημοτικὸ στὸ ἄρσενικὸ γένος. Τὸ ὄνομα Ἀθανοκλῆς εἶναι σπάνιο (βλ. Tit. Cam. 12 στ. 13, ΑΔ 18, 1963, Μελέται 24 ἄρ. 45). Ἕνας ἄλλο ἐπιστάτης στὸ Ποτίδαιο τῆς Καρπάθου, ὁ Παμφιλίδας Ἰέρωνος Καρπαθιοπολίτας, μνημονεύεται στὴν ἐπιγραφὴ LINDOS II σ. 1007 κέ., τῶν μέσων τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Γιὰ τὸν ὅρο ἐπιστάτας, τὶς διαφορὲς χρήσεις του καὶ τὴ διάδοσή του στὸ ροδιακὸ κόσμον βλ. ππ. σ. 54, 55 σημ. 191.

Ἔργον 1975 160, ΠΑΕ 1975 Α 253, πρβλ. Bull. Épigr. 1977 374 ἄρ. 329, SEG 27, 1977, 122 ἄρ. 482.

N8. Μουσ. Ρόδ. Ε 1321. Πίν. 23γ.

Ἐνεπίγραφο κομμάτι ἀπὸ λάρτιο, σὲ δεύτερη χρῆση ὡς κατώφλι. Τόπ.-χρόν. εὔρ.: πόλη Ρόδος, Ἔργα ΕΔΥΡ, ὁδὸς Ἀλεξ. Διάκου (4-7-1978). Σωζ. μῆκ. 0,32, πλ. 0,145, ὕψ. 0,11 μ. Σώζεται ἓνας στίχος. Ὑψ. γραμμ. 0,017-0,018 μ.

[- - - - -]
[Δ]αματρίεϋς

N9. Μουσ. Ρόδ. Ε 535.

Ἀδημοσίευτη ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν πόλη Ρόδου. Διασώζει τὸ δημοτικὸ στὴ γενικὴ ἐνικοῦ τοῦ ἄρσ. γένους.

N10. Πρόσφατο ἀδημοσίευτο εὔρημα ἀπὸ τὶς νεκροπόλεις τῆς πόλης Ρόδου (οἰκόπεδο Παναγ. Παναγιωτάκη, 1980). Διασώζει τὸ δημοτικὸ ἐπίσης στὴ γενικὴ ἐνικοῦ τοῦ ἄρσενικοῦ.

Δῆμος 7 (Ἰστανίων)

Α. Ἐπιγραφὰς ἄσχετες μὲ τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος

1*. Μικρὴ στήλη ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο. Τόπ. εὔρ.: Θεολόγος, στὸ σπῖτι τοῦ Στέργιου Σταμάτη. Ὑψ. 0,42, πλ. 0,17-0,19 μ.

ΛΙΝΟΣ

Βλ. Boll. d'Arte VIII-I 226.

N2*. Μουσ. Ρόδ. E 130 (= BE 1740). Πίν. 24α.

Μικρὸς ὀρθογώνιος βωμὸς «ροδιακοῦ τύπου» ἀπὸ λάρτιο, μὲ ὀρθογώνια ἐκβάθυνση στὴν πάνω ἐπιφάνεια, ἐφοδιασμένη μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ κυκλικὸ ἑξαρμα, καὶ ἀετωματικὴ διακόσμηση στὰ πλάγια⁶⁸⁷. Τόπ. εὔρ.: Κοσκινιστὴ Θολοῦ (στὸ δημόσιο δρόμο ἀπὸ Θεολόγο (Θολό) πρὸς Σορωνή, μετὰ τὰ Διπόταμα. Ὑψ. 0,335, πλ. 0,385 (πάνω)-0,405 (κάτω), βάθ. 0,235 (πάνω)-0,26 μ. (κάτω). Γράμματα κανονικά, χωρὶς ἀκρέμονες, ὕψ. 0,012-0,015 μ.

Ἑρμαῖς ν Πισίδας
χρηστὸς ν χαῖρε

Σχόλια

Πρβλ. Ἑρμαῖος, Bechtel, H.P. 163 καὶ Ἑρμαῖς, Fr. Preisigke, Namenbuch (Heidelberg 1922) 104 λ. Ἑρμαῖς (Αἴγυπτος, 3ος αἰ. μ.Χ.).

Ἡ ἐπιγραφὴ μπορεῖ νὰ χρονολογηθῇ στὸν 1ο αἰ. π.Χ. ἢ καὶ ἀργότερα (ἐξαιτίας τοῦ ὕστερου τύπου τοῦ ὀνόματος).

N3*. Μουσ. Ρόδ. E 131 (= BE 1741). Πίν. 24β.

Κυλινδρικός βωμὸς ἀπὸ λάρτιο, μὲ ἀνάγλυφα βουκράνια καὶ πλοχμούς. Τόπ. εὔρ: ὁ.π. Ὑψ. 0,47, διάμ. (πάνω) 0,31 μ. Γράμματα κανονικά μὲ ἀκρέμονες. Ὑψ. γραμμ. 0,011-0,012 μ. (τὸ φ μὲ μεγάλο κάθετο σκέλος, ὕψ. 0,02 μ.). Ἴδια ἐποχὴ μὲ τὴν προηγούμενη;

Μάνης
Φρύξ
χρηστὸς χαῖρε

Πρβλ. τὴν ἐπιγραφὴν BCH 34, 1910, 247 ἀρ. 37, ἀπὸ τὴν πόλη Ρόδο, ὅπου ἀπαντᾷ τὸ ἴδιο ὄνομα καὶ ἐθνικό.

B. Ἐπιγραφές σχετικὲς μὲ τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἑρεθιμίου Ἀπόλλωνος

1* IG 730 = SGDI 4135. Πίν. 25.

Τόπ. εὔρ: Περιοχὴ Ἱεροῦ, 150 βήματα νοτιοανατολικά ἀπὸ τὸ θέατρο (Ross). Εἶχε μεταφερθῇ στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ χωριοῦ Θολὸς καὶ εἶχε ἐντοι-

χισθῇ πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο, ὅπου ἀντιγράφτηκε γιὰ δεύτερη φορὰ (μετὰ τὸν Ross) ἀπὸ τὸν Hiller τὸ 1892. Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου, στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τῆς κεντρικῆς αὐλῆς τοῦ ἰσογείου.

Ὁρθογώνια στήλη ἀπὸ λάρτιο. Ὑψ. 1,18, πλ. 0,56 (πάνω)-0,59 (κάτω), πάχ. 0,15 μ. Οἱ πλάγιες καὶ ἡ πίσω ἐπιφάνεια ἔχουν ἀδρὴ ἐπεξεργασία. Ὑψ. γραμμάτων: στοὺς κανονικοὺς στίχους τὸ μέσο ὕψ. εἶναι 0,016 μ., ἀλλὰ φθάνει (στ. 11 καὶ 13) καὶ ἕως 0,025 μ. Στὶς σημειώσεις καὶ παρεμβολές τοῦ κειμένου τὸ μέσο ὕψ. εἶναι 0,01 μ. (στὸ στ. 25: 0,013 μ.). Τὸ μέγεθος καὶ ἡ μορφή τῶν γραμμάτων παρουσιάζουν διαφορὰς ἀπὸ στίχο σὲ στίχο καὶ μπορεῖ κανεὶς νὰ διακρίνῃ ομάδες στίχων ποὺ ἀνήκουν στὸ ἴδιο χέρι χαράκτη (πρβλ. ROSS, IG, SGDI). Οἱ σημειώσεις εἶναι χαραγμένες ἢ στὸ ἀριστερὸ περιθώριο ἢ ἀνάμεσα στοὺς κανονικοὺς στίχους (στὸ στ. 14 στὸ τέλος τοῦ κανονικοῦ στίχου). Πολὺ συχνὰ χρησιμοποιοῦνται συντομογραφίες.

	Ἱερεῖς Ἀπόλλωνος Ἐρεθιμίου	
πανάγ(υρίς)	Μηνόφιλος Ἐπικράτεως Βρυγινδάριος	63/62 π.Χ.
	Πεισικράτης Δαμεινέτου Ἰστάνιος	
πανάγ(υρίς)	Ἀγησίλοχος Κλευσθένης Ἰστάνιος	
5	Ἀστυκρατίδας Καλλιστράτου Ὑπερεγγεὺς	60/59 π.Χ.
τριε(τηρίς)	Πραξιφῶν Ἀριστομβρότου Βρυγινδάριος	
πανά(γυρίς)	Δεξινάυτας Ἀγήμονος Ἰστάνιος	
	Τεισαγόρας Τεισαγόρα Νεοπολίτας	
Ῥώμια	Ἀλεξίμαχος Εὐφάνεως Ἀστυπαλαιεὺς	
10 Διπα(νάμια)	Δαμόπολις Δαμοπόλιος Ποντωρεὺς	55/54 π.Χ.
[Ἀ]λίεια	Ἀρχίας Ἀρχία Ἰστάνιος	
	Εὐφράνωρ Ἀγήμονος Ποντωρεὺς	
Διπα(νάμια)	Ἀγησίπολις Φιληράτου Ἰστάνιος	
Ἀλίει- α	Σύμμαχος Συμμάχου Ἰστάνιος τρι(ετηρίς)	
15	Ἀριστομβροτίδας Δάμωνος Πολίτας	50/49 π.Χ.
	Εὐαγόρας Διονυσίου Νεοπολίτας	
	τριετηρίς Ῥώμια	
Δι(πανάμια)	Ἀρχίας Ἀριστανδρίδα Ἰστάνιος	
Ἀλεια	Ἀριστείδας Ξενομβρότου Ποντωρεὺς	
	Ἀλεια τριετηρίς	
	Ἀνταγόρας Ἀγεστράτου Βρυγινδάριος	
20	Ἀ	
	Ἀγέστρατος Δαμοκράτεως Ἰστάνιος	45/44 π.Χ.
	Ῥώμια τριετηρίς Διπανάμια	

	<i>Νικασικράτης Ξενοδάμου Ἰστανίος</i>	
	<i>Διπανάμια Ἀλίεια</i>	
	<i>Τιμοκλείδας Τιμαγόρα Σιβύθιος</i>	
	<i>Δαμόστρατος Σπουσίλα Ποντωρεὺς</i>	42/41 π.Χ.
	<i>πανάγυρις μετὰ τὸν πόλεμον</i>	
	<i>Ἀλεξιμβροτίδας Διοπείθευς</i>	
25	<i>Σιβύθιος Ῥώμαια τριετηρίς</i>	
	<i>Ξεῖνις Ξενομένευσ Ποντωρεὺς</i>	40/39 π.Χ.
	<i>πανάγυρις Διπανάμια Ἀλίεια</i>	
	<i>Ἡρόδοτος Λυσάνδρου</i>	
	<i>τριετηρίς Βρυγινδάριος</i>	
	<i>Φιλότιμος Φιλοτίμου Ποντωρεὺς</i>	
30	<i>Γόργων Γόργωνος Βρυγινδάριος</i>	
	<i>Κλευσθένης Ἀγγησιλόχου</i>	36/35 π.Χ.
	<i>Ἰστανίος</i>	
	<i>πανάγυρις Διπανάμια Ἀλίεια</i>	

Κριτικὸ ὑπόμνημα

στ. 19-20: ἀριστερὰ ἓνα μεμονωμένο *A*· δὲν εἶναι βέβαιο ἂν πρόκειται γιὰ λάθος τοῦ χαρακτῆ (τὸ πιθανώτερο) ἢ ἂν ἔχει κάποια σημασία (πρβλ. SER 261).

Σχόλια

στ. 3: [ὁ δεῖνα Δα]μινέτ[ου] ἱερέας(;) Ἀπόλλωνος στὴν ἐπιγραφή SER 48, μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο.

στ. 7: ἡ *Εὐφράνασσα Δεξιναύτα Ἰστανία* σὲ ἐπιτύμβιο τῆς πόλης Ρόδου (N.S. 395), εἶναι πιθανὸ ὅτι ἔχει σχέση μὲ τὸν ἱερέα *Δεξιναύταν Ἰστανίον* (θυγατέρα;) ἢ τὴν ἴδια οἰκογένεια.

στ. 8: ὁ *Τεισαγόρας* τιμᾶται ἀπὸ τὸ κοινὸ τῶν Ἰαλυσίων τῶν Ἐρεθιμιαζόντων στὴν ἐπιγραφή ClRh II 104 ἀρ. 1 (βλ. πκ. ἀρ. 7).

στ. 18: ὁ *Ἀρι[στ]είδας [Ξεν]ονβρότου*, ἱερέας Ἀθάνας Πολιάδος καὶ Διὸς Πολιέως στὴν πόλη Ρόδο (Hermes 36, 1901, 443, II), εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ἀποτελεῖ τὸ ἴδιο πρόσωπο (Σαριδάκης, Hiller).

στ. 22: ὁ *Τιμοκλείδας Τιμαγόρα Σιβύθιος* πιθανὸ νὰ εἶναι ἀπόγονος τοῦ ὁμώνυμου πρεσβυτέρου τῆς ἐπιγραφῆς IG 46 στ. 472 (\pm 68 π.Χ., βλ. Lindiaka VIII 27-28 ἢ \pm 75 π.Χ., βλ. Fraser-Bean 87 σημ. 1), γιὰτὶ ἡ χρονικὴ ἀπόσταση δὲν ἐπιτρέπει τὴν ταύτιση τῶν δύο προσώπων. Εἶναι ἐπίσης πιθανὸ ὅτι ἦταν γιὸς τοῦ *Τιμαγόρα Τιμαγόρα* τῆς ἴδιας ἐπιγραφῆς (στ. 473), ποὺ πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν *προφάταν* τῆς ἐπιγραφῆς Lindiaka ὁ.π. 14 ἀρ. 16 (= SER 5 στ. 39-40).

στ. 23: με τὸν ἱερέα *Δαμόστρατον Σπουσίλα* εἶναι πιθανὸ ὅτι ἔχουν σχέση ὁ [- -]ας *Σπουσίλα*, στρατηγὸς (LINDOS II 704, ± 80-50 π.Χ.) καὶ ὁ *Μενεκράτης Σπουσίλα* (IG 107 στ. 16 = SGDI 3819, 17, περ. ἴδια ἐποχή). Καὶ οἱ δύο παραπάνω ἐπιγραφές προέρχονται ἀπὸ τὴν πόλη Ρόδο.

στ. 30: γιὰ τὸν ὁμώνυμο συγγραφέα βλ. LINDOS II σ. 188-189. Δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο, ἀφοῦ ὁ συγγραφέας Γόργων χρησίμευσε ὡς πηγὴ τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Τιμαχίδα (Blinkenberg). Ἐπίσης ἡ χρονικὴ ἀπόσταση δὲν ἐπιτρέπει νὰ ταυτισθῇ μετὰ τὸν πρεσβύτερο IG 46 στ. 155, μετὰ τὸν ὁποῖο ὅμως μπορεῖ νὰ ὑπάρχει σχέση συγγενείας.

Κατάλογοι ἱερέων ἔχουν διασωθῇ σὲ ἐπιγραφές στὴν πόλη Ρόδο, καθὼς καὶ στίς τρεῖς παλαιές πόλεις⁶⁸⁸. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ κατάλογοι ἐκεῖνοι, ὅπου τὸ ὄνομα τοῦ ἱερέα συνοδεύεται ἀπὸ τὴ μνεία μιᾶς ἐορτῆς πὺ συνέπεσε στὸ ἴδιο ἔτος, ὅπως συμβαίνει μετὰ τὸν Κατάλογο τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος⁶⁸⁹. Δὲν προχωροῦμε ἐδῶ σὲ λεπτομέρειες σχετικὰ μετὰ τίς ἐορτές πὺ μνημονεύονται στὸν κατάλογο καὶ παραθέτουμε μόνο τὰ ὀνόματά τους: *πανάγυρις*⁶⁹⁰, *τριοτηρίς*, *Ρώμια*⁶⁹¹, *Διπανάμια*⁶⁹², *Ἀλίεια*. Ἡ *πανάγυρις* μετὰ τὸν πόλεμον, σύμφωνα μετὰ τὴν ἄποψη τοῦ Carratelli⁶⁹³, ἦταν μιὰ παρροδικὴ ἐορτὴ καὶ ὄχι ἡ τοπικὴ ἐορτὴ⁶⁹⁴. Ἡ ὑπόθεση ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη τῆς Ἰαλυσοῦ, πὺ διασώζεται σὲ χειρόγραφο τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βερολίνου (βλ. π. σ. 77 καὶ σ. 156 ἀρ. 19), ἔχει σχέση μετὰ τὸν Κατάλογο ἱερέων τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος δὲν ἔχει ἰσχυρὰ στηρίγματα.

Λοιπὴ βιβλιογραφία: Ross, *Inscr. gr. ined.* III 28-32 ἀρ. 277, Dittenberger, *De sacris Rhodiorum* I, VI, II, IX-X, W.R. Paton, *BCH* 14, 1890, 284, M. Holleaux, *RPh* 17, 1893, 180, Hiller, *Hermes* 29, 1894, 16-24, *AM* 21, 1896, 55 σημ. 1, Michel, *Recueil* 875, *Hermes* 36, 1901, 443 II, Prott-Ziehen, *LGS* II 1 σ. 363, F. Jacoby, *Hermes* 45, 1910, 310-311, A. Tresp, *Die Fragmente der griechischen Kultschriftsteller* (Giessen 1914) 14, Blinkenberg, *Tempelchronik* 8, *Syll*³ 724, N.S. 28 ἀρ. 25, Hiller, *Hermes* 61, 1926, 476-477, Hiller, *Gnomon* 2, 1926, 196-197, *IGR* IV 1140, Hiller, *ARW* 27, 1929, 349-354, Blinkenberg, *Lindia* VIII 6 κέ., LINDOS II σ. 91 καὶ ἀρ. 220 (σχόλια), Morricone, *Annuario* 27-29, 1949-1951, 362 σημ. 4, Carratelli, *SER* 259-261 ἀρ. 5b, Morelli, *Culti* 22 καὶ 105 σημ. 1, Mellor, *ΘΕΑ ΡΩΜΗ* 35 σημ. 45, Kontorini, *BCH* 99, 1975, 107 σημ. 45-46, Guarducci, *EG* IV 171-172.

2*. IG 731 = SGDI 4136.

Τόπ. εὐρ.: μαζὶ μετὰ τὴν προηγούμενη, μετὰ τὴν ὁποία εἶχε μεταφερθῇ στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ χωριοῦ, ὅπου εἶχε χρησιμοποιηθῇ ὡς παραστάδα (ROSS, πρβλ. Newton, *Travels* I 238). Ὁ Hiller δὲν εἶδε τὴν ἐπιγραφὴ.

Ἐπιστάται

Ἀριστόνομος Πολυκράτεις

Ἀριστόφυλος Ἀριστοφῶντος

- καθ' ὑοθεσίαν δὲ Φορμίωνος
 5 Νικαγόρας Πάσιος
 γραμματεὺς ἱεροφυλάκων
 Καλλίθεμις Ἀκεσταίου
 ἐπίσκοποι
 Τεισίας Διαγόρα
 10 καθ' ὑοθεσίαν δὲ Ἀριστοφάνεως
 ἱερο[π]οιοὶ
 Ἀντίστρατ[ος Φ]αν[ο]στράτου
 καθ' ὑοθεσίαν δὲ Πολυάρχου
 Κλει[- - - - -] Ἀρι[σ]τόλα
 15 Δαμαίνε[τος Πει]σικράτους
 Τιμασίλ[ας] Ἀρ[ισ]τομβρότου
 Ἀριστο[- - - - -] αγορα
 καθ' ὑο[θεσίαν δὲ Φι]ληράτου
 Ἀριστοφ[- - - - -] σάνδρου
 20 καθ' ὑο[θεσίαν δὲ] Εὐφάνεως
 [ταμί]ας
 Χαριφ[- - - - -]δευς
 ὑπο[γραμματε]ὺς ἱερ[οφ]υλάκων
 Δαμάγητος Τιμοκλεῦς

Σύμφωνα με τὴ μεταγραφὴ τοῦ ROSS, ἀνάμεσα στὸ ὄνομα καὶ τὸ πατρώνυμο τῶν προσώπων τοῦ καταλόγου, ὅπως καὶ μετὰ τὸ καθ' ὑοθεσίαν δέ, ὑπάρχει ἓνα κενό. Ἀπὸ τὶς συμπληρώσεις τῶν Ross καὶ Hiller, περιέλαβα στὴ μεταγραφὴ τοῦ κειμένου ὅσες θεωρῶ βέβαιες ἢ πολὺ πιθανές.

Σχόλια

Γιὰ τὴν ἐπιγραφὴ βλ. καὶ σχόλια ππ. σ. 108 κέ. σημ. 515 καὶ 545.

στ. 5: γιὰ τὸ ὄνομα Πᾶσις βλ. Bechtel, H.P. 362 (πρβλ. τὸ θηλ. Πασώ). Πρβλ. τὸ ἄρσ. Πάσιος καὶ θηλ. Πάσις -ιτος (Pape-Benseler, βλ. λ.) καὶ τὸ θηλ. Πασιώ (SER 71).

στ. 7: Ἀκεσταῖος Ἀκεσταίου, ἀπαντᾷ σὲ κατάλογο τῆς πόλεως Ρόδου τῶν μέσων τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.(;) (βλ. LINDOS II 705 στ. 17). Καλλίθεμις: πρβλ. LINDOS 378 στ. 90, Tit. Cam. 9 στ. 5.

στ. 14: Ἐνας Ἀριστόλας Κλειταινέτου Τήλιος μνημονεύεται στὴν ἐπιγραφὴ AM 23, 1898, 395 ἀρ. 67 (ἐπιτύμβιο πόλεως Ρόδου). Οἱ Σαριδάκης καὶ Hiller συσχετίζουν τὰ δύο πρόσωπα, αὐτὸ ὅμως θὰ προϋπέθετε ἰδιαίτερες σχέσεις τῆς Τήλου μετὰ τὴν Ἰαλυσὸ καὶ συμμετοχὴ τῶν Τηλίων στὰ λατρευτικὰ ζητήματα τῶν Ἰαλυσίων, πρᾶγμα ποὺ δὲν διαπιστώνεται ἀπὸ ἄλλη πηγή.

στ. 15: Βλ. v. Gelder (SGDI 8.π.). Τὸ πρόσωπο τῆς ἐπιγραφῆς μπορεῖ νὰ εἶναι γιὸς ἢ πατέρας τοῦ ἱερέα τοῦ ἔτους 62-61 π.Χ. στὴν ἐπιγραφὴ ππ. ἀρ. 1, στ. 3 (βλ. καὶ σχόλιο).

στ. 19: Ἀριστοφ[ῶν Λυ]σάνδρου; (Ross, Hiller).

στ. 22: Χαρिφ[άνης]: SGDI 8.π. Πρβλ. Χαρिφῶν Α[- - -] (N.S. 8b στ. 8).

Ἀπὸ τὸν πιθανὸν συσχετισμὸ τοῦ Δαμαινέτου (στ. 15) μὲ τὸν ἱερέα Πεισι-κράτη τοῦ ἔτους 62-61 π.Χ., βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ μπορεῖ νὰ ἀνήκει στὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ μὲ τὸν Κατάλογο τῶν ἱερέων τοῦ Ἑρεθιμίου Ἀπόλλωνος. Ἡ πιθανώτερη καὶ ἐπικρατέστερη ἄποψη εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ ἀξιωματούχους τοῦ Ἱεροῦ. Γιὰ τὶς διαφορὰς σημασίες τοῦ ὅρου ἐπιστάτας βλ. ππ. σ. 161 ἀρ. 7 καὶ σ. 54, 55 σημ. 191. Γιὰ τὸν ὅρο ἐπίσκοπος βλ. v. Gelder, Geschichte 257-258, πρβλ. Syll³ 619 σημ. 6, Hiller, Rhodos 767. Γιὰ τοὺς ἱερο-ποιούς βλ. τελευταῖα KONTORINI 105-106, ὅπου ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Δὲν μπορεῖ πάντως νὰ ἀποκλεισθῇ καὶ μιὰ ἄλλη ὑπόθεση, ὅτι δηλ. πρόκει-ται γενικώτερα γιὰ ἀξιωματούχους τῆς πόλεως Ἰαλυσοῦ καὶ ὅχι εἰδικὰ τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἑρεθιμίου Ἀπόλλωνος. Σ' αὐτὸ ὁδηγεῖ κυρίως ἡ παρουσία στὴν κορυφὴ τῆς ἐπιγραφῆς τῶν τριῶν ἐπιστάτων, ποὺ εἶναι γνωστὸ ὅτι στὴ Λίνδο καὶ τὴν Κάμειρο ἦταν μιὰ ἀπὸ τὶς κύριες ἀρχές.

Λοιπὴ βιβλιογραφία: Ross, Inselreisen III 100-101, IV 59, Inscr. gr. ined. III 27-28 ἀρ. 276, Hiller, Hermes 61, 1926, 477, Kontorini, BCH 99, 1975, 106 σημ. 35.

3*. IG 732 = SGDI 4137. Πίν. 26α.

Τμῆμα στήλης ἢ βάσης ἀπὸ λάρτιο, ἐλλιπὲς ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές, σκό-πιμα κτυπημένο στὸ κάτω μέρος. Τόπ. εὔρ.: Ἱερὸ Ἑρεθιμίου Ἀπόλλω-νος, στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ross, ὅπου βρέθηκε προφανῶς σὲ δεύτερη χρῆση, μὲ ἴχνη φωτιᾶς στὴν ἐπιφάνειά της. Σημ. θέση: Ἀποθῆκες Βρετ. Μουσείου. Ἡ πέτρα εἶναι ἤδη τουλάχιστο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς δημοσίευ-σης τοῦ Hiller (IG) πιὸ ἐλλιπὲς καὶ φθαρμένη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ τὴν βρῆκε ὁ Ross. Ὑψ. 0,373, πλ. 0,473 μ. (τὸ πάχος δὲν μπορεῖ νὰ διαπι-στωθῇ, γιὰτὶ εἶναι ἐνσωματωμένη σὲ σύγχρονη βάση). Ὑψ. γραμμ. 0,015-0,018 μ., στὸ στ. 9: 0,012-0,014 μ.

[- - - - -]σιος
 [- - - -]ος Φιλοκράτεως
 [- - - δ]αμος Ἀλεξιμβροτίδ[α]
 [- -]φίλος Λυσεναίτου
 5 [Ἀγ]ήσανδρος Δαμοκρίνεως
 [- -]λευσίας Πολυκλεῦς
 [Θ]εῦπομπος Σωσιτίμου
 [Ἰπ]πικῶν Τιμαπόλιος

[ἱερεὺς] Ἀπόλωνος Ἐρεθιμίου καὶ Ἀρτ[άμιτος]
 10 [Ὀνό]μαστος Β Ἐριναέους

Κριτικὸ ὑπόμνημα

Ἡ παραπάνω μεταγραφή εἶναι συνδυασμὸς τῶν παλαιότερων καὶ δικῆς μου ἐπὶ τόπου ἀνάγνωσης. Οἱ τρεῖς πρῶτοι στίχοι, ὅπως καὶ ἄλλα τμήματα λέξεων καὶ μεμονωμένα γράμματα ποὺ ὑπογραμμίζονται στὸ κείμενο, ἔχουν διασωθῇ μόνο ἀπὸ τὸν Ross: στ. 4: *Λυσ<αι>ν<έ>του*; *Λυσ[ά]ν[δρ]ου*; Hiller, *Δυσαινέτου*, διόρθ. A. Nauck (παρὰ Ross)· πρβλ. ὅμως *Λυσαινέτη* (IG II² 12004, SGDI ὁ.π.)· στ. 6: ἐπὶ τόπου τὸ δεύτερο γράμμα φαίνεται μᾶλλον *υ* καὶ ὄχι *ι*, ὅπως τὸ ἀντιγράφει ὁ Ross (πρβλ. Hiller)· στ. 9: συμπλ. Hiller. Ὁ Ross σημειώνει στὴν ἀρχὴ ἕνα *Ε* πρὶν ἀπὸ τὸ *ΑΠΟΛΩΝΟΣ* (ἔτσι διαβάζεται στὴν πέτρα). Ὅπως τόνισε πρῶτος ὁ Segre (βλ. πκ.) οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι τῆς ἐπιγραφῆς διαφέρουν ἀπὸ τοὺς προηγούμενους καὶ εἶναι πιθανώτατα μεταγενέστερη προσθήκη.

Σχόλια

στ. 6: πιθανὲς συμπληρώσεις: [*Π*]λεις<τ>ίας (Ross), [*Κ*]λειςίας (SGDI ὁ.π., πρβλ. SGDI 4299 στ. 20 = IG 993), [*Κ*]λευσίας (SGDI 4137), [*Ε*]λευσίας (Hiller).

στ. 7: ὁ M. Segre συσχέτισε τὸ ὄνομα μὲ τὸν ὁμώνυμο ἱερέα τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν ἐπιγραφὴ BSA Alex. 34 (n.s. XI 1, 1941) ἀρ. VII, σ. 30 στ. 13.

στ. 8: πρβλ. τὸν *Τιμάπολιν Τιμαπόλιος Βρυγινδάριον* τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ χειρογρ. Βιβλιοθ. Βερολίνου (ππ. σ. 156 ἀρ. 19 στ. 3), ἡ χρονολογία τῆς ὁποίας εἶναι ἀβέβαιη.

στ. 10: *Ἐριναέους*: γιὰ τὸν τύπο τῆς ὀνομαστικῆς σὲ -έους, ἀντὶ -εύς, πρβλ. L. Robert, *Études épigraphiques et philologiques* (Paris 1938) 194, CIRh II 106 ἀρ. 4(;), (πρβλ. πκ. ἐπιγραφὴ ἀρ. 10), LINDOS II 639 (3ος αἰ. μ.Χ.), Tit. Cam. 4b (1ος π.Χ.-1ος μ.Χ. αἰ.).

Ἄν ὁ συσχετισμὸς τοῦ Segre (ππ. στ. 7) εἶναι σωστός, ἡ ἐπιγραφὴ ποὺ ἐξετάζεται ἐδῶ πρέπει νὰ εἶναι σύγχρονη μὲ αὐτὴ ποὺ δημοσίευσε ὁ Segre καὶ χρονολόγησε στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Ἡ μορφή τῶν γραμμάτων καὶ στίς δύο ἐπιγραφές συμφωνεῖ μὲ αὐτὴ τὴ χρονολόγηση. Ὅσο γιὰ τὴ μεταγενέστερη προσθήκη, ἂν κρίνει κανεὶς κυρίως ἀπὸ τὸν ὕστερο τύπο σὲ -έους, πρέπει νὰ χρονολογηθῇ τουλάχιστο κατὰ ἕνα αἰῶνα καὶ περισσότερο ἀργότερα.

Λοιπὴ βιβλιογραφία: Ross, *Hellenika* I, 2, σ. 111-112 ἀρ. 43, *Inselreisen* IV 57-58, Newton, *Travels* I 238, IBM II 124-125 ἀρ. 350, Hiller, *GGA* 195, 1933, 17.

4*. IG 733+ΑΔ 24, 1969, Χρονικά 483 πίν. 481δ. Πίν. 39β.

Ἐπιγραφὴ στὸ κάτω μέρος ἀναγλύφου μὲ παράσταση ὀμφαλοῦ (γιὰ τὸ

ανάγλυφο βλ. πκ. σ. 205 ἀρ. 2)⁶⁹⁵. Συνθ. εὔρ.: τὸ πρῶτο κομμάτι βρέθηκε τὸ 1844, στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ross, καὶ τὸ δεύτερο τὸ 1968, στὸ χωριὸ Θολός, ἐντοιχισμένο στὸ σπίτι τοῦ Γεωργ. Κ. Κασταμούλα, ἀπὸ ὅπου μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο Ρόδου (Γ 222 = BE 2399). Τὸ πρῶτο κομμάτι εἶναι σήμερα γνωστὸ μόνον ἀπὸ τὴν ἀπεικόνιση τοῦ ROSS. Ὑψ. γραμμάτων στὸ δεύτερο κομμάτι: 0,017-0,02 μ. Ἀπὸ τὸ συνδυασμὸ τῶν δύο κομματιῶν (βλ. ΑΔ ὅ.π.) καὶ τὴ συμπλήρωση τοῦ ἀναγλύφου (γιατὴ τὴν ὁποία βλ. πκ.), βγαίνει ἡ παρακάτω (μερικὰ ὑποθετικὴ) συμπλήρωση τῆς ἐπιγραφῆς:

Ἀπόλλωνι Ἐρεθιμί[ωι καὶ Ἀρτάμιτι]
Θεὺδιππος Θεὺδίππου ἱερατ[εύσας ἀνέθηκε]

Σχόλια

Ἡ συμπλήρωση τοῦ καὶ Ἀρτάμιτι στὸν 1ο στίχο καὶ τοῦ ἀνέθηκε στὸ 2ο, κρίθηκε ἀναγκαία γιὰ νὰ καλυφθῇ ὁ κενὸς χώρος ποὺ μένει, σύμφωνα μὲ τὴν πιθανὴ ἀναπαράσταση τοῦ ἀναγλύφου (εἰκ. 19). Πάντως ἡ ἐπιγραφὴ θὰ μποροῦσε νὰ σταθῇ καὶ χωρὶς τὶς παραπάνω συμπληρώσεις. Ὁ ἱερέας Θεὺδιππος δὲν φαίνεται γνωστὸς ἀπὸ ἄλλοῦ. Γιὰ τὸ ὄνομα πρβλ. IG 1463 (= SGDI 4116), Tit. Cam. 12, 6, 39 I, 1, 4, 45, 5 κτλ.

Ἀπὸ τὴ μορφή τῶν γραμμάτων, τὸ ἀνάθημα χρονολογεῖται μὲ πιθανότητα στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

Λοιπὴ βιβλιογραφία: Ross, Hellenika ὅ.π. 112 ἀρ. 44, Inselreisen IV 58 σημ. 5 (μὲ ἀπεικόνιση), BCH 95, 1971, 1043 εἰκ. 528.

5*. IG 734 = SGDI 4138.

Τμήμα ἐπιγραφῆς σὲ σκληρὸ μαῦρο μάρμαρο. Τόπ. εὔρ.: ἀνασκαφὴ Ross (ὅπως καὶ ἡ ἐπιγρ. 3 καὶ μέρος τῆς 4). Ὁ Hiller δὲν εἶδε τὴν ἐπιγραφὴ.

[- - - - -] PIA[- - - - -]
[- - - - - α]ύτ[όν] καὶ εἴμ[εν αὐτῶι - - -]
[- - - - -] τ . [κ]α<ι> π[ροε]δ[ρί]αν ἐν τ[οῖς ἀγῶσι καὶ]
[στεφανοφορίαν] ἐν ταῖς παναγύρεσιν α[ῖς ἄγοντι - - -]
5 [- - - - καὶ ἀναγόρ]ευσιν τᾶνδε τᾶν τειμᾶν [εἰς τὸν αἰὶ χρόνον]
[- - - ἀρετ]ᾶς ἔνεκα καὶ εὐνοίας ἃν ἔχ[ων διατελεῖ]
[εἰς τὸ κοινόν] τὸ Ἰα<λυ>σ<ίω>ν <τ>ῶν Ἐ<ρ>εθιμ[ιαζόντων]

Σχόλια

Τὰ γράμματα τῶν δύο πρώτων στίχων ἦταν μεγαλύτερα ἀπὸ τῶν ἐπόμενων στίχων.

Ἡ παραπάνω μεταγραφὴ εἶναι συνδυασμὸς τῆς ἀντιγραφῆς τοῦ Ross καὶ τῶν ἀναγνώσεων καὶ συμπληρώσεων τῶν Ross, Hiller καὶ v. Gelder. Οἱ γωνιώδεις ἀγκύλες ἐδῶ σημαίνουν πιθανές ἐσφαλμένες ἀναγνώσεις ἢ παραλείψεις τοῦ Ross.

στ. 2: εἴμ[ειν]: SGDI ὁ.π.

στ. 7: τὸ ἀκατανόητο *ΤΟΙΑΠΙΣΟΥΝΕΩΝΕΝΝΕΟΙΝ* τοῦ Ross, διόρθωσε ὁ Hiller (Hermes, βλ. πκ.) τοποθετώντας τὸ κοινὸν τὸ *Ἰαλυσίων τῶν Ἐρεθιμιζόντων*, γνωστὸ ἀπὸ ἐπιγραφὰς ποὺ βρέθηκαν μετὰ τὴ δημοσίευση τοῦ IG XII 1 (πρβλ. ππ. σ. 113-114).

Λοιπὴ βιβλιογραφία: Ross, Hellenika ὁ.π., Inselreisen IV 58 σημ. 4, Hiller, Hermes 61, 1926, 477, Carratelli, Associazioni 182, Kontorini, ὁ.π. 107 σημ. 48.

6*. IG 735 = CIRh II 110 ἀρ. 22. Πίν. 26β.

Τμῆμα πλάκας ἀπὸ λάρτιο, ἐλλιπὲς ἀριστερὰ καὶ κάτω. Τόπ. εὖρ.: κοντὰ στὸ χωριὸ Θολός, τὸ εἶδε καὶ ἀντέγραψε ὁ Hiller μέσα σὲ μιὰ δεξαμενὴ. Ξαναβρέθηκε κατὰ τὶς ἰταλικὲς ἀνασκαφὰς καὶ ἔρευνες τοῦ Ἱεροῦ, μαζὶ μὲ πολλὰς ἄλλες ἀδημοσίευτες ἐπιγραφὰς καὶ τμήματα ἐπιγραφῶν (βλ. πκ.). Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου, ἀποθήκη ἐπιγραφῶν ἰσογείου 6. Μέγ. σωζ. ὕψ. 0,30, μέγ. σωζ. πλ. 0,45, πάχ. 0,19 μ.

Τὸ δεξιὸ ἄκρο τῆς ἐνεπίγραφης ἐπιφάνειας εἶναι κενὸ ἀπὸ γράμματα. Στὸ στ. 2, μετὰ τὸ β τοῦ *Σιβ* δὲν φαίνεται ἄλλο γράμμα, ἀλλὰ στὴ συνέχεια ἀκολουθεῖ φθορὰ τῆς πέτρας. Τὰ γράμματα τοῦ πρώτου στίχου εἶναι μικρὰ καὶ ἀβαθῆ, ἀραιὰ καὶ ἀκανόνιστα διατεταγμένα, τῶν ὑπολοίπων μεγάλὰ καὶ βαθιὰ χαραγμένα, χαρακτηριστικὰ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ὑψ. γραμμ. 1ου στίχου: 0,015-0,017 μ., τῶν ἄλλων στίχων: 0,027-0,033 μ.

[Ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἀπόλλωνος τ]οῦ Ἐρεθιμίου
[ὁ δεῖνα] Μελανθίου Σιβ
[τὸν ναὸν ἐπεσκέυα]σεν ἐκ θεμ[ελίω]ν
[σὺν τῷ παντὶ κόσμῳ ἐκ τ]ῶν ιδίων Ἀπόλ-
5 [λωνι καὶ τοῖς Ἰαλυσίοι]ς καὶ τοῖς Ἐρεθι-
[μιάζουσι]

Σχόλια

Ἡ συμπλήρωση τοῦ πρώτου στίχου εἶναι δική μου, οἱ ὑπόλοιπες τοῦ Hiller (βλ. πκ.). Ἡ διάταξη καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν στίχων εἶναι σύμφωνα μὲ τὴ νέα αὐτοψία.

στ. 2: *Σιβ*[ύθιος] Hiller. *Σιβ*(ύθιος);

Ἡ μορφή τῶν γραμμάτων καὶ κυρίως τοῦ Θ μὲ ὀριζόντια γραμμὴ ἀντὶ γιὰ

στιγμή, τοποθετεί την ἐπιγραφὴν στοὺς ρωμαϊκοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους. Ὁ Hiller ὑποθέτει ἐπισκευὴ τοῦ ναοῦ ἔπειτα ἀπὸ ἓνα σεισμὸ πού ἐπληξεν τὴ γειτο-
νικὴ Μ. Ἀσία στὴν ἐποχὴ τοῦ Τιβερίου (βλ. καὶ πκ. ἐπιγρ. ἀρ. 29).

Λοιπὴ βιβλιογραφία: Hiller, GGA 195, 1933, 19-20, Carratelli, ὁ.π.

7*. CIRh II 104 ἀρ. 1696.

Τμῆμα ἀπὸ κυκλικὴ βάση ἀπὸ λάρτιο, μὲ κυμάτιο στὸ πάνω μέρος. Τόπ. εὔρ.: ἰταλικὲς ἀνασκαφές Ἱεροῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος. Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου; Ὑψ. 0,40 μ. Ὑψ. γραμμ. 0,015-0,020 μ. (Jacopi). Στὸν 4ο στίχο μεγαλύτερα γράμματα.

Τὸ κοινὸν τὸ Ἰαλυ[σίων]
τῶν Ἐρεθιμιαζόντων
ἐτίμασε
[Τει]σαγόραν Τεισαγόρα
5 [ἱερῇ] τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Ἐρεθιμίου
[ἐπαίνωι χ]ρυσέωι στεφάνωι
[εἰκόνι] χαλκέαι
[προεδρίαι ἐν] τοῖς ἀγῶσι
[σιτήσει ἐν ἱ]εροθυτείωι
10 [- - - - -]

Σχόλια

Ἡ παραπάνω μεταγραφὴ εἶναι συνδυασμὸς τῆς ἀντιγραφῆς τοῦ Jacopi καὶ τῆς συμπλήρωσης τοῦ Carratelli (SER, βλ. πκ.). Ἀπὸ τὴ μορφή τῶν γραμμάτων ἢ ἐπιγραφὴ τοποθετεῖται στὸν 1ο αἰ. π.Χ. Ἐξάλλου τὸ τιμώμενο πρόσωπο εἶναι ὁ ἱερέας τοῦ ἔτους 57-56 π.Χ. στὸν Κατάλογο τῶν ἱερέων (ππ. ἀρ. 1). Σχετικὰ μὲ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιγραφῆς βλ. ππ. σ. 114.

Λοιπὴ βιβλιογραφία: Carratelli ὁ.π., SER 261.

8*. CIRh II 105 ἀρ. 2.

Θραῦσμα κυκλικῆς βάσης ἀπὸ λάρτιο. Τόπ. εὔρ. καὶ σημ. θέση: βλ. ππ. Διαστ. τοῦ ἐνεπίγραφου τμήματος: 0,435×0,20 μ. Ὑψ. γραμμ. 0,010-0,013 μ. (Jacopi). Ὁ τελευταῖος στίχος μὲ μικρότερα γράμματα.

[- - - - -] ΙΑ [- - - - -]
[- - - - -] ΑΣΚΑΖΩ [- - - - -]
[ἀρετᾶς ἔνεκα κα]ὶ εὐνοίας ἂν ἔχ[ων διατελεῖ]
[εἰς τὸ κ]οινὸν τὸ Ἰαλυσίων

5 [τῶν Ἑρε]θιμιαζόντων
[Ὁ δεῖνα - - -]δῶρου Ρόδιος ἐποίησε

Σχόλια

Ὅπως καὶ στὴν προηγούμενη ἐπιγραφή, πρόκειται γιὰ τιμητικὸ ψήφισμα τοῦ κοινοῦ τοῦ Ἰαλυσίων τῶν Ἑρεθιμιαζόντων. Ὁ καλλιτέχνης μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ Πλούταρχος Ἡλιοδώρου ἢ ὁ ἀδελφός του Δημήτριος, ποὺ ἀνήκουν στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. (LINDOS II σ. 55-56 ἀρ. 86-87). Ἐπίσης ὁ Χαρμόλας Ἀρτεμιδώρου ἢ ὁ ἀδελφός του Μηνόδοτος, τῆς ἴδιας περίπου ἐποχῆς (LINDOS ὁ.π. σ. 54 ἀρ. 69, 55 ἀρ. 82, Marcadé, Recueil I 17-20), ἂν καὶ ὁ δεύτερος, ὅσο γνωρίζω, δὲν μαρτυρεῖται ὡς Ρόδιος.

Λοιπὴ βιβλιογραφία: Carratelli ὁ.π.

9*. CIRh II 105 ἀρ. 3.

Ἐνεπίγραφο θραῦσμα ἀπὸ λάρτιο. Τόπ. εὐρ.-σημ. θέση: βλ. ππ. Διαστ. τοῦ ἐνεπίγραφου τμήματος: 0,112×0,34 μ. (Jacopi).

Κλεινα[γόρας - - -]
Σαμαρχίδας Πολυεύκτ[ου]
Κυδοφάνης Λαφείδευς
Δαμαγόρας Ἀριστίω[νος]
5 [. .]γόρας Φίλος [- - - -]

Σχόλια

στ. 5: στὴν ἀρχὴ χῶρος γιὰ 2-3 γράμματα.

Ὁ δεῖνα Κλειναγόρας καὶ ὁ δεῖνα Κυδοφάνεος ἀπαντοῦν στὴν παλαιότερη (τέλους 4ου αἰ. π.Χ.;) ἐπιγραφή IG 678 (= SGDI 4111, πρβλ. Hermes 61, 1926, 477) ἀπὸ τὸ χωριὸ Κρεμαστή. Ὁ Κλειναγόρας καὶ ὁ Κυδοφάνης εἶναι πιθανοὶ ἀπόγονοί τους. Τὸ ὄνομα Λαφείδης ἀπαντᾷ μὲ πιθανότητα καὶ στὶς ἐπιγραφές CIRh ὁ.π. 108 ἀρ. 13 καὶ 110 ἀρ. 20 (πκ. ἀρ. 19 καὶ 25).

Ἡ μορφή τῶν γραμμάτων καὶ τὰ προσωπογραφικά στοιχεῖα, σὲ σχέση μὲ τὴν ἐπιγρ. IG 678, τοποθετοῦν τὴν ἐπιγραφή στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

10*. CIRh II 106 ἀρ. 4 = NSER 158 ἀρ. 2 (μὲ φωτογραφία, εἰκ. 3, χωρὶς νὰ ἀναφέρεται στὴν πρώτη δημοσίευση).

Θραῦσμα (τὸ κάτω ἀριστερὸ μέρος ἐνεπίγραφης πέτρας) ἀπὸ λάρτιο. Τόπ. εὐρ.-σημ. θέση: βλ. ππ. Ἄν καὶ οἱ διαστάσεις ποὺ δίνονται ἀπὸ τὶς δύο δημοσιεύσεις καὶ ὁρισμένα στοιχεῖα τῆς μεταγραφῆς δὲν συμφωνοῦν μεταξὺ τους, πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἴδια ἐπιγραφή. Διαστ. 0,163×0,128 μ.

(Jacopi). Ύψ. 0,33, πλ. 0,42, πάχ. 0,41 μ. (Carratelli). Ύψ. γραμμ. 0,019-0,02 μ.: ὁ τελευταῖος στίχος 0,025 μ. (Carratelli). Τὸ ὄνομα στοὺς στ. 4-5 εἶναι γραμμένο μὲ κάπως μεγαλύτερα γράμματα ἀπὸ τὰ προηγούμενα, σὲ ἐπιφάνεια κτυπημένη μὲ τὸ ἐργαλεῖο.

[- - - -] ων Ἀριστ[- - - -]
 [Ἰ]ερεὺς Ἀπόλωνος [Ἐρεθιμίου]
 Γάιος Ἰούλιος Βάσσ[ος]
 Γάιος Ἰούλιος ΚΑ|
 5 Βάσσου
 Πυθόδωρος Καλ[- - -]
 vacat

Σχόλια

στ. 2: ὁ Jacopi δίνει τὸν τύπο [Ἰε]ρέους (πρβλ. ππ. τὴν ἐπιγρ. ἀρ. 3) καὶ ἡ φωτογραφία τοῦ Carratelli φαίνεται νὰ τὸ ἐπιβεβαιώνει, Ἀπόλωνος: πρβλ. τὴν ἐπιγρ. ἀρ. 3.

στ. 3: ἡ προσπάθεια τοῦ Jacopi νὰ ταυτίσῃ τὸ Γάιο Ἰούλιο Βάσσο μὲ γνωστή ρωμαϊκὴ προσωπικότητα, δὲν βρίσκεται σὲ σωστὴ κατεύθυνση. Θὰ πρόκειται μᾶλλον γιὰ Ρόδιο μὲ δικαιώματα ρωμαίου πολίτη καὶ ρωμαϊκὸ ὄνομα: πρβλ. τὸ Γάιο Λικίννιο, Γαίῳ υἱὸ Βάσσο καὶ τὸ Λικίννιο Θεόδωρο, στὸ ἐπιτύμβιο τῆς πόλης Ρόδου IG 648. Γιὰ τὴν ὁμοιότητα σημειώνουμε δύο ἀκόμη ὀνόματα: PIR² IV 152 κέ.: ἀρ. 203, Iulius Bassus, Στωϊκὸς καὶ ἰατρός (γνωστὸς ἀπὸ φιλολογικὲς πηγές), ἀρ. 204, G. Iulius Bassus Rhetor (ἀπὸ φιλολογικὲς πηγές καὶ ἐλληνικὴ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τῆς Ρώμης). Ὁ δεύτερος θὰ μπορούσε νὰ ἔχει σχέση μὲ τὸ πρόσωπο τῆς ἐπιγραφῆς μας, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι ἀβέβαιο.

στ. 6: Πυθόδωρος Καλ[- -]: πρόκειται μᾶλλον γιὰ ὑπογραφή καλλιτέχνη. Πιθανῶς εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο γλύπτες πού, σύμφωνα μὲ τὸν Πλίνιο (Nat. Hist. XXXVI, 38), κόσμησαν μαζὶ μὲ ἄλλους τὰ ἀνάκτορα τῶν Καισάρων στὴ Ρώμη, βλ. RE XXIV1 (1963) 596 ἀρ. 19, EAA VI, 1965, 578, Pythodoros-3.

11*. CIRh II 106 ἀρ. 5. Πίν. 27α.

Τμῆμα βάσης(;) ἀπὸ κυανὸ ἀσβεστόλιθο, μὲ ἀπόληξη ἀριστερά, ἐλλιπὲς στὶς ὑπόλοιπες πλευρές. Τόπος εὗρ.: ὁ.π. Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου, ἀποθήκη 6. Στὰ ἀριστερὰ τοῦ κομματιοῦ ὑπάρχει ἀναθύρωση. Δεξιὰ τὸ κομμάτι εἶναι σπασμένο πλάγια καὶ ἐπίπεδα. Μία σημαντικὴ φθορὰ ὑπάρχει στὸ κάτω ἀριστερὸ ἄκρο τῆς ἐνεπίγραφης ἐπιφάνειας. Σωζ. διαστ. 0,20×0,30×±0,30 μ. (πάχ.). Ύψ. γραμμ. 0,018-0,02 μ., τὸ φ 0,028 μ. Τελ. στίχος: 0,014-0,017 μ.

[- - -] Ω ννν ΩΣ [- - -]
 [- - -] Τιβέριον Κα [- - -]
 [- - -] Κυ ν ρείνα Φα [- - -]
 [- - -] έστάκαντ[ι - - - - -]
 5 [- - -] αν δεδώκαντι α [- - -]

Σχόλια

στ. 2: στο τέλος το α είναι σαφές.

στ. 3: μετά το Κυ υπάρχει φθορά της πέτρας, την οποία ο χαρακτήρας παρακάμπτει, συνεχίζοντας τη λέξη μετά το κενό.

Η μορφή της επιγραφής, και κυρίως του πρώτου στίχου, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ένα άριστερο τμήμα της επιγραφής έχει αποκοπῇ ἐκ τῶν ὑστέρων ἢ ότι συνεχιζόταν άριστερά σε ένα άλλο κομμάτι.

Ο Jacopi υποθέτει πάλι ως τιμώμενο πρόσωπο μιὰ ρωμαϊκή προσωπικότητα, τὸν Tiberius Claudius Flavianus (PIR I 372 άρ. 696 = PIR² II 201 άρ. 871· θὰ μπορούσε νὰ εἶναι καὶ ὁ ἀμέσως προηγούμενος στὸν κατάλογο (δεύτερο μισὸ 2ου αἰ. μ.Χ.), PIR άρ. 695 = PIR² άρ. 870). Θὰ μπορούσε ὅμως νὰ ἀναζητήση κανεὶς τὸ πρόσωπο ἀνάμεσα στοὺς πολλοὺς Ροδίους μὲ τὴν προσωνυμία Τιβέριος Κλαύδιος (βλ. IG σ. 227, LINDOS II σ. 1157-1158, Tit. Cam. Suppl. 101 f, b, 1-2 κτλ.). Πιθανώτερος εἶναι ὁ Κλαύδιος Φαρνάκης Καλλιστράτου τῆς ἐπιγραφῆς IG 4 III, 15 (± 70-80 μ.Χ.), πιθανὸς πατέρας τοῦ Τιβ. Κλαυδίου Ἰππολύτου Φαρνάκους, ἱερέα τῆς Λινδίας Ἀθηνᾶς (± 100 μ.Χ., LINDOS II 452).

Γιὰ τοὺς ρηματικὸς τύπους βλ. SGDI IV, 3, σ. 613.

12*. CIRh II 107 άρ. 6. Πίν. 27β.

Τμήμα πλάκας ἀπὸ λάρτιο. Τόπ. εὐρ.-σημ. θέση: ὁ.π. Τὸ κομμάτι ἔχει κανονικὴ ἀπόληξη στὰ δεξιά, ἐνῶ εἶναι ἐλλιπὲς στὶς ὑπόλοιπες πλευρές. Στὴν πίσω ὄψη σώζεται μέρος ἀπὸ τὴν κανονικὴ ἐπιφάνεια τῆς πλάκας. Διαστ. 0,013×0,085×0,065 μ. (πάχ.). Ὑψ. γραμμ. 0,01 μ. (τὸ α 0,016 μ.).

[- - - - -] Βράσι[ον]
 [ἀρετᾶς ἔνεκα καὶ εὐ]νοίας ἄν
 [ἔχων διατελ]εῖ ν ἰς τὸ κοινόν
 [- - - - -] συνσκάων

Σχόλια

Στὸ στ. 3 τὸ τελικὸ ν ἔχει χαραχθῇ πάνω ἀπὸ τὸ ο.

στ. 4: ὁ Jacopi μνημονεύει τὸ κοινόν Ἑρμαῖστᾶν αὐτονόμων συνσκάων, IG 101 (πρβλ. Carratelli, Associazioni 181).

13*. CIRh II 107 ἀρ. 7 = SER 280 ἀρ. 49 (μὲ φωτογραφία, εἰκ. 43, χωρὶς παραπομπὴ στὴν πρώτη δημοσίευση).

Τμῆμα πλάκας ἀπὸ γκρίζα πέτρα (λάρτιο, Jacopi). Τόπ. εὔρ.: ὁ.π. Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου; Διαστ. 0,17×0,105×0,065 μ. (Jacopi). Ὑψ. 0,11, πλ. 0,167, πάχ. 0,067 μ. Ὑψ. γραμμ. 0,01 μ. (Carratelli). 2ος αἰ. π.Χ. (Jacopi).

[- - -] ὕστρατ[ον- - -]

[- - - - π]όλιος

[- - - - σ]τεφάνωι

[- - ἔνεκ]α καὶ φιλοδοξίας

5 [τᾶς εἰ]ς αὐτοὺς

Σχόλια

στ. 2: [Κλε]ύστρατον ἢ [Πολ]ύστρατον.

στ. 3: [Νικοπ]όλιος ἢ [Ἀρχιπ]όλιος.

14*. CIRh II 107 ἀρ. 8. Πίν. 27γ, δεξιά.

Θραῦσμα ἀπὸ λάρτιο. Τόπ. εὔρ.: ὁ.π. Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου, ἀποθήκη 6. Διαστ. 0,165×0,08 μ., σωζ. πάχ. 0,085 μ. Ὑψ. γραμμ. 0,018-0,02 μ. Ἄν καὶ οἱ διαστάσεις τοῦ κομματιοῦ ποὺ ἐντοπίστηκε δὲν συμφωνοῦν μὲ αὐτὲς ποὺ δίνει ὁ Jacopi (0,24×0,10 μ.), ἀπὸ τὴ σύγκριση τῆς πρόσφατης φωτογραφίας μὲ τὸ σχέδιο τοῦ Jacopi, εἶναι φανερό ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο κομμάτι.

[- - - - -] ερατ[- - -]

[- - - κ]αὶ γυμνασ[- - -]

Πιθανὲς συμπληρώσεις

στ. 1: [ι]ερατ[εύσαντα].

στ. 2: γυμνασ[ιαρχήσαντα].

15*. CIRh II 107 ἀρ. 9. Πίν. 28α.

Ὁρθογώνιος βωμίσκος ἀπὸ λάρτιο, μὲ κυμάτιο στὸ πάνω μέρος τῆς ἐνεπίγραφης ἐπιφάνειας, μὲ κοίλωμα πλαισιωμένο στὴν πάνω ἐπιφάνεια, κάτω ἐλλιπῆς. Τόπ. εὔρ.: ὁ.π. Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου, ἀποθήκη 6. Ὑψ. 0,135, πλ. 0,125, βάθ. 0,07 μ. Ὑψ. γραμμ. 0,008-0,01 μ. Ἀπὸ τὴ μορφή τῶν γραμμάτων ἡ ἐπίγραφη τοποθετεῖται στὸν 1ο αἰ. π.Χ.

Ἀγήσανδρος

Ἀπόλλωνι

Ἐρεθιμίωι
[κ]αθ' ὄραμα

Πρβλ. τὴν ἐπιγραφὴν Parola del Passato 1, 1946, 140 σημ. 3 καὶ Guarducci, EG III 10 σημ. 4 (γὰρ τὴν ἔκφραση καθ' ὄραμα).

16*. CIRh II 108 ἀρ. 10. Πίν. 28β.

Τμῆμα βάσης ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο, μὲ ἐπίστεψη ἀπὸ κυμάτιο στὸ πάνω μέρος. Ἐλλιπὲς στὶς τρεῖς ἄλλες πλευρές. Τόπ. εὐρ.-σημ. θέση: ὁ.π. Διαστ. 0,10×0,095×0,04-0,055 μ. (πάχ.). Οἱ διαστάσεις καὶ ἡ ὕλη δὲν συμφωνοῦν μὲ τὴν περιγραφὴ τοῦ Jacopi, συμφωνεῖ ὅμως τὸ σχέδιο στὴ δημοσίευσή του. Γράμματα μὲ ἀκρέμονες, ὕψ. 0,012-0,014 μ.

[- - - - τ]ὸ κοινὸ[ν - - -]
[- - - -] ὑελπ[ι - - -]

Σχόλια

στ. 2: [E]ὕεल्प[ίδων], Jacopi. Ἄν εἶναι σωστὴ ἡ συμπλήρωση, τὸ κοινὸ αὐτὸ δὲν εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ἄλλου, οὔτε ἔχει συμπεριληφθῇ στὸν κατάλογο τοῦ Carratelli (Associazioni).

17*. CIRh II 108 ἀρ. 11. Πίν. 28γ.

Τμῆμα ἀπὸ λάρτιο, ἐλλιπὲς ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές. Τοπ. εὐρ.-σημ. θέση: ὁ.π. Διαστ. 0,16×0,18×0,09 μ. (σωζ. πάχ.). Ὑψ. γραμμ. 0,014-0,015 μ.

[- - - - -] . ἐρεθι . [- - -]
[- - - - -] εἶρον [- - - - -]
[- - - - -] ωι [- - - - -]
[- - - - -] πολίταγ [- - - - -]
5 [- - - φι]λοδοξίας [- - - - -]
[- - - - -]νε[κα - - - - -]

Σχόλια

στ. 1: ἔχνη γραμμάτων πρὶν ἀπὸ τὸ ε, πιθανῶς ἀπὸ ἓνα ν ἔχνη ἑνὸς γράμματος στὸ τέλος.

στ. 2: ρ ἢ ω.

Carratelli, Associazioni 182 σημ. 2: [Ἰαλυσίω]ν Ἐρεθι[μιαζόντων**]είων.

18*. CIRh II 108 ἀρ. 12. Πίν. 29α.

Κομμάτι ἀπὸ κυανωπὸ μάρμαρο, ἐλλιπὲς ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές. Τοπ.

εὐρ.-σημ. θέση: ὅ.π. Διαστ. 0,30×0,20×0,28 μ. (σωζ. πάχ.). Ὑψ. γραμμ. 0,018-0,022 μ., τελ. στίχος 0,033 μ.

[- - - - -] · [- - - - -]
 [- - -] ρεθειμ [- - - -]
 [- - -] ος ν Λινδ_ο [- - -]
 [- - -] λλιμαχ [- - - -]
 5 [- - -] κα [- - - - -]
 [- - -] λιμαχο [- - - -]

vacat

Σχόλια

στ. 1: ἔχνη στρογγυλοῦ γράμματος (ο ἢ θ).

στ. 3: κάτω ἀπὸ τὸ δ τοῦ Λινδ ὑπάρχει ἓνα μεμονωμένο ο μικρότερο ἀπὸ τὰ ἄλλα γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς.

στ. 3: Λινδο[πολίτας] ἢ παρόμοιο.

στ. 4-6: τὸ ὄνομα Καλλίμαχος(;).

19*. CIRh II 108 ἀρ. 13. Πίν. 29β.

Κομμάτι ἀπὸ λάρτιο, ἐλλιπὲς ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές. Τόπ. εὐρ.-σημ. θέση: ὅ.π. Διαστ. 0,20×0,10×0,18 μ. (σωζ. πάχ.). Γράμματα 3ου αἰ. π.Χ. Ὑψ. γραμμ. 0,009-0,015 μ. Οἱ χαραγές στὴν ἐνεπίγραφη ἐπιφάνεια εἶναι ἀποτέλεσμα πρόσφατου σπασίματος καὶ ἐπανασυγκόλλησης τοῦ κομματιοῦ.

[- - -] ιων [- - -]
 [Δι]ονυσ [- - - -]
 [Μ]ικύλιο[ς]
 ['Α]ναξίβ [- - -]
 5 [Δ]αμοκ [- - -]
 [Λ]αφείδ[ης]

vacat

Σχόλια

στ. 2: [Δι]ονύσιος ἢ [Δι]ονυσ[όδωρος]. Πρβλ. Διονύσιος Πυθία στὴ νέα ἐπιγραφὴ πκ. ἀρ. 29.

στ. 3: [Μ]ικύλιο[ς]: εἶναι πιθανώτατα ὁ ἴδιος μὲ τὸν Μικύλιον Ροδίππου, στὴν ἐπιγραφὴ SER 283 ἀρ. 54 καὶ στὴ νέα ἐπιγραφὴ πκ. ἀρ. 29.

στ. 4: ['Α]ναξίβ[ιος] ἢ ['Α]ναξίβ[ουλος].

στ. 5: Πρβλ. CIRh ὅ.π. 110 ἀρ. 20 (πκ. ἀρ. 25): [Δα]μοκρ[άτης] ἢ [Δα]μοκρ[ίνης] (πρβλ. IG 732 = ππ. ἀρ. 3).

στ. 6: πρβλ. ππ. ἀρ. 9 καὶ πκ. ἀρ. 25.

20*. CIRh II 109 ἀρ. 14. Πίν. 29γ.

Θραῦσμα ἀπὸ λάρτιο. Τόπ. εὐρ.-σημ. θέση: ὁ.π. Ὑψ. 0,185, πλ. 0,09, μέγ. πάχ. 0,09 μ. Ὑψ. γραμμ. 0,009-0,016 μ. Γράμματα 3ου αἰ. π.Χ., ὅμοια μὲ τῆς προηγούμενης ἐπιγραφῆς.

[- - -] A [- - -]
 [- - - P] ὀδιππ[ος]
 [- - -] ωι vac.
 [- - -] ἐδων
 5 [- - -] ρατος
 [- - -] λιστ [- - -]
 [- - -] ἄτ [- - -]

Σχόλια

στ. 6: [Καλ]λίστ[ρατος];

στ. 7: τὸ α διακρίνεται στὴν πέτρα.

21*. CIRh II 109 ἀρ. 15+17 = SER 281 ἀρ. 51.

Δύο τμήματα ποὺ συνανήκουν, ἀπὸ στήλη ἀκέραιη στὸ κάτω μέρος. Τόπ. εὐρ.: ὁ.π. Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου; Γκρίζα πέτρα (Carratelli, λάρτιος Jacopi). Ὑψ. 0,12, πλ. 0,27, πάχ. 0,07 μ. (Carratelli). Γράμματα ὅπως τῶν δύο προηγούμενων ἐπιγραφῶν.

[- - - - -] IE [- - - - -]
 Κλέανδρος Ἐντίμο[υ]
 Ἀγήσανδρος Θευπό[μμου]
 Ἰππόδαμος Πυργῶ [- - - - -]
 vacat

Σχόλια

στ. 3: πρβλ. τὸν Ἀγήσιππον Θευπόμμου Ἰστανίον στὸ ἐπιτύμβιο τῆς πόλης Ρόδου IG 167 (= SGDI 3845).

στ. 4: Πύργω[νος] ἢ Πύργω[υ] (πρβλ. Jacopi, IG 353) ἢ Πυργῶ[τέλευς] (Jacopi)· βλ. καὶ Bechtel, H.P. 391.

22*. CIRh II 109 ἀρ. 16. Πίν. 30α.

Κομμάτι ἀπὸ λάρτιο, ἐλλιπὲς ἀπὸ παντοῦ. Τόπος εὐρ.: ὁ.π. Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου, ἀποθήκη 6. Διαστ. 0,16×0,12×0,07 μ. (σωζ. πάχ.). Ὑστερη γραφή μὲ ἀκρέμονες. Ὑψ. γραμμ. 0,022-0,027 μ.

[- - -] IO [- - - -]

[- - -] *Βρυγιν* [- - -]
 [- - -] *ου Βρυ* [- - -]

Σχόλια

στ. 2-3: *Βρυγιν*[*δάριος*] ἢ *Βρυγιν*[*δάριον*] κτλ.

23*. CIRh II 110 ἀρ. 18.

Θραῦσμα ἀπὸ λάρτιο. Τόπ. εὔρ.: ὁ.π. Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου; Διαστ. 0,10×0,10 μ. (Jacopi).

[- - -] *α̣σ̣α̣* [- - - - - - -]
 [- - -] *ολλω* [- - - - - - -]
 [*καθ'*] *ύοθε*[*σίαν δε* - - - -]

Σχόλια

στ. 2: [*'Απ*] *ολλώ*[*νιος*] ἢ [*'Απ*] *ολλω*[*νίου*].

24*. CIRh II 110 ἀρ. 19. Πίν. 30β.

Θραῦσμα ἀπὸ λάρτιο, ἐλλιπὲς ἀπὸ παντοῦ. Τόπ. εὔρ.: ὁ.π. Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου, ἀποθήκη 6. Διαστ. 0,14×0,13×0,07 μ. (σωζ.λάχ.). Κομψὰ πρῶιμα γράμματα. Ὑψ. 0,013 μ. (τὸ *θ* μικρότερο).

[*Διο*] *πείθης* *Α* [- - -]

Σχόλια

Τὸ ἴδιο ὄνομα ἔχει ὁ ἱερέας τῆς ἐπιγραφῆς BCH 99, 1975, 99 κέ. (πκ. ἀρ. 30). Ἄν ὅμως πρόκειται γιὰ ὑπογραφή καλλιτέχνη, ὅπως φαίνεται πιὸ πιθανόν, τότε εἶναι ὁ γλύπτης [*Διο*] *πείθης* *'Α*[*θηναῖος*], γνωστὸς ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή LINDOS II 86 (± 270 π.Χ., βλ. στὴν εἰκόνα τὴν ὁμοιότητα τῶν γραμμάτων στὴν ὑπογραφή τοῦ καλλιτέχνη μὲ τὴ δική μας ἐπιγραφή, πρβλ. LINDOS ὁ.π. σ. 51 ἀρ. 18). Γνωστὸς ἀπὸ τὴ Λίνδο εἶναι ἐπίσης ὁ γλύπτης *Διοπείθης* *'Αργεῖος* (± 210 π.Χ., LINDOS ὁ.π. σ. 53 ἀρ. 40), ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶναι μεταγενέστερος ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή μας.

25*. CIRh II 110 ἀρ. 20. Πίν. 30γ.

Θραῦσμα ἀπὸ λάρτιο. Τόπ. εὔρ.-σημ. θέση: ὁ.π. Διαστ. 0,10×0,12×0,09 μ. (σωζ.λάχ.). Ὑψ. γραμμ. 0,012-0,013 μ.

[*Δα*] *μοκρ* [- - -]
 [*Λα*] *φείδης* [*ς*]

vacat

Σχόλια

στ. 1: [Δα]μοκρ[άτης] ἢ [Δα]μοκρ[ίνης], πρβλ. ἐπιγρ. ππ. ἀρ. 19 στ. 5.
στ. 2: πρβλ. ὁ.π. στ. 6.

26*. ClRh II 110 ἀρ. 21.

Θραῦσμα ἀπὸ λάρτιο. Τόπ. εὔρ.: ὁ.π. Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου; Διαστ. 0,08×0,06 μ. (Jacopi).

Φύλη[ς - - -]

Σχόλια

Πρόκειται προφανῶς γιὰ ὑπογραφή τοῦ γνωστοῦ γλύπτη ποὺ ὑπογράφει συνήθως ὡς Φύλης (Πολυγνώτου) Ἀλικαρνασσεύς (εὐεργέτας). δεῦτερο μισὸ 3ου αἰ. π.Χ. (LINDOS II σ. 52 ἀρ. 24, πρβλ. Marcadé, Recueil II σ. 89 κέ., τελευταῖα Κοντορίνη, ΣΤΗΛΗ 380 κέ.).

27*. Ὁ κατάλογος τῶν ἐπιγραφῶν ποὺ περισυλλέχθηκαν στὶς ἰταλικὲς ἀνασκαφὲς τελειώνει μὲ διάφορα μικρότερα θραύσματα, ποὺ σημειώνονται ClRh ὁ.π. 111 (βλ. ἐκεῖ fig. 29 καὶ 30). Ἀπ' αὐτὰ μπορέσαμε νὰ ἐντοπίσουμε τὰ παρακάτω, ποὺ βρίσκονται τώρα στὴν ἀποθήκη 6:

27α* ClRh II 111 fig. 29, ἄκρο ἀριστερά. Πίν. 31α.

Κομμάτι ἀπὸ λάρτιο, ἐλλειπὲς ἀπὸ παντοῦ. Διαστ. 0,22×0,10×0,07 μ. (σωζ. πάχ.). Ὑψ. γραμμ. 0,024 μ.

[- - -] ἡση [- - -]

[- - -] πολλ [- - -]

Κάτω ἀπὸ τὸ δεύτερο στίχο δὲν διακρίνονται ἄλλα γράμματα.

27β* ClRh ὁ.π., πρώτη σειρά. Πίν. 31α.

Κομμάτι ἀπὸ λάρτιο, ἐλλειπὲς ἀριστερὰ καὶ κάτω. Σωζ. ὕψ. 0,07, σωζ. πλ. 0,095, πάχ. 0,13 μ. Γράμματα ὕστερα μὲ ἐκρέμονες. Ὑψ. 0,016-0,018 μ.

[- - -] τορος [- - -]

[- - - -] · [- - - -]

Στὸ στ. 2 ἔχνη πιθανῶς ἐνὸς Ο.

27γ* ClRh ε.π. Πίν. 31α.

Κομμάτι από λάρτιο, έλλιπές από παντοῦ. Διαστ. 0,105×0,04×0,10 μ.
(σωζ. πάχ.). Γράμματα 3ου αἰ. π.Χ.; Ύψ. 0,01-0,014 μ.

[- - -]. M [- - -]

[- - -] A Σ [- -]

[- - -] . K [- -]

[- - -] Σ [- - -]

27δ* ClRh ε.π. Πίν. 31α.

Κομμάτι από λάρτιο, έλλιπές από παντοῦ. Διαστ. 0,135×0,08×0,13 μ.
(σωζ. πάχ.). Μέρος ενός στίχου σώζεται στο κάτω μέρος τῆς ἐνεπίγραφης ἐπιφάνειας. Ύψ. γραμμ. 0,029 μ.

[- - -] TO . [- - -]

Στο τέλος σώζεται τὸ πάνω ἀριστερὸ σκέλος ενός υ ἢ χ.

27ε* ClRh ε.π., δεύτερη σειρά. Πίν. 31α.

Κομμάτι από λάρτιο, έλλιπές από παντοῦ. Διαστ. 0,05×0,06×0,115 μ.
(σωζ. πάχ.). Ύψ. γραμμ. 0,01-0,013 μ.

[- - - -] .. [- - -]

[- - -] α γ ο [- - -]

[- - -] ρ ρ α [- - -]

Ίχνη ενός ἢ δύο γραμμάτων πάνω δεξιά.

27στ* ClRh ε.π. Πίν. 31α.

Κομμάτι από λευκὸ μάρμαρο, έλλιπές πάνω καὶ δεξιά. Σωζ. ὕψ. 0,085,
πλ. 0,11, πάχ. 0,04 μ. Γράμματα ὕστερα, ὕψ. 0,032 μ.

AN [- - -]

27ζ* ClRh ε.π. fig. 30. Πίν. 31β.

Κομμάτι από κυανωπὸ λίθο, ἀκέραιο ἀριστερά, έλλιπές από ὅλες τὶς
ἄλλες πλευρές. Διαστ. 0,13×0,08×0,20 μ. (σωζ. πάχ.). Ύψ. γραμμ.
0,009-0,012 μ.

A [- - -]

III [- - -]

ME [- - -]
 ΦΙ [- - -]
 5 ΔΙ [- - -]
 . [- - - - -]

Σχόλια

στ. 4: μετὰ τὸ *Ι* ἔχνη τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους ἐνὸς γράμματος.

στ. 6: στὴν ἀρχὴ ἔχνη ἐνὸς γράμματος, πιθανῶς μ.

27η* ClRh δ.π. Πίν. 31β.

Κομμάτι ἀπὸ λάρτιο, ἐλλιπές ἀπὸ παντοῦ. Διαστ. 0,085×0,075×0,10 μ. (μέγ. σωζ. πάχ.). Ὑψ. γραμμ. 0,009-0,014 μ. Σ πρώιμο, γράμματα μὲ ἀκρέμονες.

[- - - -] εσ [- - -]
 [- - -] πομ [- - -]
 [- - - -] γαδ [- - -]

270* ClRh δ.π. Πίν. 31β.

Κομμάτι ἀπὸ λάρτιο, ἐλλιπές ἀπὸ παντοῦ. Διαστ. 0,115×0,075×0,105 μ. (μέγ. σωζ. πάχ.). Ὑψ. γραμμ. 0,009-0,014 μ.

[- - -] .. [- - - - -]
 [- - -] σ ν να [- - -]
 [- - -] πολυ [- - - -]
 [- - -] παι [- - - - -]
 5 [- - -] . [- - - - -]

Σχόλια

Πιθανὰ ἔχνη γραμμάτων στὸ στ. 1. Στὸν τελευταῖο στίχο ἔχνη ἀπὸ τὸ πάνω ὀριζόντιο σκέλος πιθανῶς ἐνὸς Σ.

Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι τὸ κομμάτι αὐτὸ σχετίζεται μὲ τὸ προηγούμενο.

27ι* ClRh δ.π. Πίν. 31β.

Θραῦσμα ἀπὸ λάρτιο. Διαστ. 0,085×0,06×0,07 μ. (σωζ. πάχ.). Ὑψ. γραμμ. 0,013-0,015 μ.

[- - -] σοδα [- - -]
 [- - -] νιερ [- - - -]

271α* ClRh. ὁ.π. Πίν. 31β.

Κομμάτι ἀπὸ κυανόλευκο λίθο, μὲ ἀπόληξη ἐπάνω. Διαστ. 0,10×0,08×0,06 μ. (σωζ. πᾶχ.) Ὑψ. γραμμ. 0,014-0,016 μ.

[- - -] οδ. [- -]
 [- - -] ιππο. [- - -]
 [- - -] ιερο [- - -]
 [- - -] .ρα [- - -]

Σχόλια

στ. 1 καὶ 2: μετὰ τὸ τελευταῖο γράμμα ὁρατὰ ἀβέβαια ἔχνη ἐνὸς ἀκόμη γράμματος.

στ. 4: ἔχνη γράμματος στὴν ἀρχή.

28*. LINDOS II 679.

Πλάκα ἀπὸ ὑπόλευκο χονδρόκοκκο μάρμαρο, σπασμένη στὸ πάνω μέρος. Στὸ κάτω μέρος κομμένη, ἔτσι ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ εἰσαχθῇ σὲ ἓνα βᾶθρο. Τόπ. εὐρ.: Θολός. Εἶχε μεταφερθῇ στὴν πόλη Ρόδο, ὅπου τὴν εἶδε ὁ K. Kinch τὸ 1908. Σωζ. ὕψ. 0,195, πλ. 0,25, πᾶχ. 0,092 μ. Ἡ κύρια ὄψη, δουλεμένη προσεκτικά, φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦσε τὸ πρόσθιο τμήμα μιᾶς μικρῆς βάσης. Γράμματα κανονικὰ τοῦ τέλους τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., μὲ ἀκρέμονες. Ὑψ. 0,01-0,012 μ. (LINDOS ὁ.π.).

[- - - -] υλος [- - - -]
 [καθ ὕ] οθεσίαν δὲ Λυσ [- - -]
 [Αἰν] ησίδαμος Νικοδ[άμου]
 [Ἀρ] ισταρχος Εὐφράσ[του]
 5 [Ἀ] πόλλωνι Ἐρεθιμίωι
 [Π]εριγένης Ἀθηναῖος
 ἐποίησε

Σχόλια

στ. 1-2: βλ. καὶ Poma, Adozione 266 ἀρ. 451.

στ. 3: ὁ Αἰνησίδαμος συμπίπτει χρονικὰ μὲ τὸν ἐπώνυμο ἱερέα τοῦ Ἡλίου, τῆς περιόδου III τῆς V. Grace (BCH 76, 1952, 528).

στ. 5: ὁ γλύπτης Περιγένης ὁ Ἀθηναῖος δὲν φαίνεται γνωστὸς ἀπὸ ἄλλοῦ (πρβλ. Marcadé, Recueil II 86).

N29*. E 1578. Πίν. 33.

Νέα ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος.

Χρόν.-τόπ. εὔρ.: Σεπτ. 1978, στὸ κτῆμα Σωτηρίου Πότσου, ποὺ βρίσκεται νότια ἀπὸ τὸ θέατρο καὶ ἀπέναντι (ἀνατολικά) ἀπὸ τὸ ναό, κατὰ τὴ διάρκεια βαθειᾶς ἄροσης. Ἀκριβέστερα, βρέθηκε στὴ νοτιοανατολική πλευρὰ τοῦ κτήματος, κοντὰ στὸ ὄριο μὲ τὸ κτῆμα Κ. Κασταμούλα (πρβλ. ππ. σ. 114-115 σημ. 548 καὶ σημ. 556). Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου, Περβόλα⁶⁹⁷.

Ὁρθογώνια βάση ἀπὸ λάρτιο, ἐλλιπὴς πάνω καὶ ἀριστερά. Μικρότερες ἀποκρούσεις ὑπάρχουν σὲ διάφορα ἄλλα σημεῖα καὶ κυρίως στὸ ἀριστερὸ τμήμα τῆς ἐνεπίγραφης ἐπιφάνειας. Ἡ πίσω ἐπιφάνεια εἶναι ἀδρὰ δουλεμένη, ὅπως καὶ τὸ κατώτατο τμήμα τῆς πρόσθιας ἐνεπίγραφης ἐπιφάνειας (χαμηλότερα ἀπὸ τὸν τελευταῖο στίχο). Μέγ. σωζ. μῆκ. 1,27, πλ. 0,44, μέγ. σωζ. ὕψ. 0,625 μ.

Ἡ ἐπιγραφή ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ κυρίως κείμενο καὶ μιὰ μεταγενέστερη προσθήκη στὸν τελευταῖο στίχο. Τὸ κυρίως κείμενο μὲ κομψὰ γράμματα τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. (Ξ μὲ κάθετο σκέλος, Σ μὲ πλάγια σκέλη). Ὑψ. γραμμ. 0,014-0,015 μ. (ο, θ = 0,01 μ.)· προτελευταῖος στίχος 0,012-0,013 μ. (τὸ ο μικρότερο). Στὸν τελευταῖο στίχο (προσθήκη) ὕψ. γραμμ. 0,017-0,02 μ. (τὸ ο = 0,013 μ.)· γράμματα μὲ ἔντονους ἀκρέμονες, Σ μὲ ὀριζόντια σκέλη, Π μὲ ἰσομήκη κάθετα σκέλη.

(α)

	Μι[κύ]λιος Ροδ[ί]ππου]		[- - - - -]
	Ἀριστόμαχος [- - -]		[- - - - -]
	Ἀριστίων Ἀριστομβρ[-]	15	[- - - - -]
	Θεύγονος Πολυαράτο[υ]		[- - - - -]
5	Καλλιγένης Σωκράτεις		[- - - - -]
	Εὐφραγόρας Ἀριστείδα		[- - - - -]
	Τιρύνθιος Ἀρίστωνος		[- - - - -]
	Ἀναξικράτης Ἐπικράτεις	20	Δ[- - - - -]
	Σιμάριστος Ἀντικράτεις		Τιμοσ [- - - -]
10	Ἀλκιμέδων Στράτητος		Σώτιμος Ξε [- - -]
	Γέραιστις Ξενομβρότου		Ἀπολλόδοτο[ς Ἀ]πολλ [- -]
	[Ἀ]γλούμβροτος Κλειτανορίδα		Διονύσιος Πυθία

25

Πρύτανις ἐποίησε

(β)

[- - -] ἰστρατος ν ἱερατεύσας ν ἐπεσκεύασε συντριβέντα τῷ σισμῶ

Σχόλια

Πρόκειται γιὰ βάση ἀνδριάντα ἄγνωστου προσώπου, μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἀναθετῶν.

(α)

στ. 1: *Μικύλιος Ροδίππου*: πρέπει νὰ εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς γιοὺς τοῦ ἱερέα τοῦ Διὸς Πολιέως καὶ τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος *Ροδίππου Ἰσοδάμου*, ποὺ ἀνέθεσαν ἀνδριάντα τοῦ πατέρα τους στὴν ἀκρόπολη τῆς Ἰαλυσοῦ, μὲ τὴν ἐνεπίγραφη βάση SER 282-283 ἀρ. 54. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ὁμοιότητα στὴ μορφή τῶν γραμμάτων τῶν δύο ἐπιγραφῶν. Ὁ *Μικύλιος* ἀπαντᾷ καὶ στὸν κατάλογο ππ. ἀρ. 19 καὶ ὁ *Ρόδιππος* μὲ πιθανότητα στὸν ἀρ. 20.

στ. 2: ἔχνη γράμματος μετὰ τὸ Ἀριστόμαχος.

στ. 3: Ἀριστομβρ[ότου] ἢ Ἀριστομβρ[οτίδα].

στ. 4: *Θεύγονος*: γιὰ τὸ ὄνομα πρβλ. Pape-Benseler λ. Θεόγονος, LINDOS II, Tit. Cam. Indices λ. Θεύγενος καὶ Θευγένης.

στ. 6: ἀπὸ τοὺς ἐπώνυμους ἱερεῖς τοῦ Ἡλίου μὲ τὸ ὄνομα Ἀριστείδας (βλ. BCH ὅ.π., πρβλ. AM 89, 1974, 193 κέ. καὶ Chr. Börker, ZPE 28, 1978, 36) θὰ ταίριαζε χρονικὰ αὐτὸς ποὺ ἡ Grace τοποθετεῖ στὴν περίοδο I (γιὰ μιὰ χρονολόγηση τοῦ τελευταίου στὴν περίοδο II, δηλ. μετὰ τὸ 240 π.Χ., βλ. Börker ὅ.π.). Εἶναι ἀβέβαιο ἂν ὁ Ἀριστείδας τῆς ἐπιγραφῆς μας ταυτίζεται μὲ ἕνα ἀπὸ τοὺς ἐπώνυμους.

στ. 7: *Τιρύνθιος*: τὸ ὄνομα δὲν εἶναι γνωστὸ στὴ Ρόδο. Μαρτυρεῖ πάντως καὶ αὐτὸ τὶς σχέσεις μὲ τὴν Ἀργολίδα. Γιὰ τὰ ὀνόματα προσώπων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τοπωνύμια, βλ. Bechtel, H.P. 550 κέ.

στ. 9: γιὰ τὸ ὄνομα *Σιμάριστος*, πρβλ. Annuario 27-29, 1949-1951, 355, II, στ. 22.

στ. 10: Ἀλκιμέδων Στράτητος: πρέπει νὰ εἶναι γιὸς τοῦ Στράτητος Ἀλκιμέδοντος, ποὺ εἶχε προτείνει τὸ γνωστὸ ψήφισμα σχετικὰ μὲ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀλεκτρῶνας (βλ. ππ. σ. 84 καὶ 153 ἀρ. 1).

στ. 11: γιὰ τὸ ὄνομα *Γέραιστις* πρβλ. IG 1442 στ. 32 (= SGDI 3761), BSA Alex. 34, 1941, 30 στ. 24, LINDOS II 378b στ. 202, Tit. Cam. 38 στ. 3, 40 II στ. 7, Fraser-Bean 35 ἀρ. 23b στ. 5, κτλ.

στ. 12: πρβλ. τὸν ἐπώνυμο ἱερέα τοῦ Ἡλίου Ἀγλούμβροτον (Hiller, Rhodos 835 ἀρ. 13, Grace, BCH ὅ.π. (περίοδος III, ± 210-175 π.Χ.), Hesperia 22, 1953, 121 σημ. 13, BCH 58, 1934, 353 στ. 8, L. Robert, Études Anatoliennes 514 σημ. 2): ἡ ἐποχὴ του δὲν ἐπιτρέπει νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸ πρόσωπο τῆς ἐπιγραφῆς μας.

στ. 24: *Διονύσιος*, ἴσως τὸ ἴδιο πρόσωπο μὲ αὐτὸ τῆς ἐπιγρ. ππ. ἀρ. 19. Γιὰ τὸ ὄνομα *Πυθίας*, πρβλ. Pape-Benseler, RE XXIV 1 (1963) 549 λ. Pythias.

στ. 25: ὁ γλύπτης *Πρύτανις* δὲν φαίνεται γνωστὸς ἀπὸ ἄλλοῦ. Γιὰ τὸ ὄνομα, πρβλ. Pape-Benseler, Bechtel, ὅ.π. 515, RE XXIII 1 (1957) 1157-1158 λ. Prytanis, Bull. Épigr. 1971 ἀρ. 206, 463, 581.

Ἡ παρουσία τοῦ Ἀλκιμέδοντος Στράτητος στὴν ἐπιγραφή μας, φέρνει σὲ χρονικὴ σχέση τὴ βάση καὶ τὸ ἀνάθημα μὲ τὸν ἱερὸ νόμο τῆς Ἀλεκτρῶνας, ποὺ

χρονολογείται συνήθως ανάμεσα στο τέλος του 4ου και τον 3ο αἰ. π.Χ. ἂν ληφθῇ ὡς ἀφετηρία τὸ ἔτος 300 π.Χ., κατὰ προσέγγιση χρονολογία τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἀλεκτρώνας, ἡ νέα ἐπιγραφή θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ μέσα στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. καὶ πάντως ὄχι μετὰ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα. Μὲ τὴ χρονολόγηση αὕτη συμφωνοῦν ἡ μορφή τῶν γραμμάτων καὶ ἡ ὀρθογραφία.

(β)

Χαρακτηριστικὴ ἡ ὀρθογραφία τῆς τελευταίας λέξης.

Ἡ προσθήκη στὸ ἀρχικὸ κείμενο ἔγινε ἀρκετοὺς αἰῶνες ἀργότερα, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐπισκευὴ τοῦ ἀναθήματος, μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ ἀπὸ σεισμό, ἀπὸ ἓνα ἄγνωστο σὲ μᾶς ἱερέα τοῦ Ἑρεθιμίου Ἀπόλλωνος. Ἡ μορφή τῶν γραμμάτων τοποθετεῖ τὴν προσθήκη μετὰ τὰ μέσα τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. καὶ ἕως τὸν 1ο αἰ. μ.Χ. Ὁ μεγάλος σεισμὸς τοῦ 142 μ.Χ. εἶναι μᾶλλον πολὺ ἀργὰ γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ συσχετισθῇ μὲ τὸ ἴδιο γεγονὸς. Μὲ τὸν σεισμὸ ποὺ μνημονεύει ἡ νέα ἐπιγραφή θὰ πρέπει ἴσως νὰ συσχετισθῇ καὶ ἡ ἐπιγραφή ππ. ἀρ. 6. Εἶναι πιθανόν, ἂν καὶ δὲν ὑπάρχει γι' αὐτὸ καμμιά μαρτυρία, ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος ποὺ ἐπληξε πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας στὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορα Τιβερίου (βλ. D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor* (Princeton N. J. 1950) 499-500 σημ. 23, ὅπου σχετ. παραπομπές). Στὸ τέλος τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. πρέπει νὰ τοποθετηθῇ ὁ σεισμὸς ποὺ μνημονεύεται στὴν ἐπιγρ. LINDOS II 449 στ. 15-16. Εἶναι πολὺ πιθανὸς ἓνας συσχετισμὸς τοῦ τελευταίου μὲ αὐτὸν τῆς ἐπιγραφῆς μας. Στὸν ἴδιο σεισμὸ ἀναφέρεται ἴσως καὶ ἡ ἐπιγραφή IG 23 (= SGDI 3767, IGR IV 1121, πρβλ. 1123), ποὺ ἔχει χρονολογηθῇ στὴν ἐποχὴ τῶν Φλαβίων (μετὰ τὸ 69 μ.Χ.· βλ. ὅμως ἀντιρρήσεις LINDOS II σ. 865-866 ἀρ. 482, ὅπου ἡ ἐπιγρ. IG 23 συσχετίζεται μὲ τὸν σεισμὸ τοῦ 155 (142) μ.Χ.). Γιὰ διάφορους σεισμοὺς στὴ Μ. Ἀσία, Ρόδο κ.ἄ. νησιὰ βλ. L. Robert, BCH 102, 1978, 395 κέ. (ἰδιαίτ. 399, 402 κέ.).

Γιὰ ἐπισκευὲς κατεστραμμένων ἀνδριάντων στὴ Δῆλο ἀπὸ τὸ γλύπτη Ἀρίστανδρο Σκόπα βλ. Marcadé, *Recueil* II 10-11, 23, πρβλ. τοῦ ἴδιου, *Au Musée de Délos* (Paris 1969) 541 λ. Ἀρίστανδρος⁶⁹⁸. Ἐκεῖ αἰτία τῆς καταστροφῆς ἦταν τὰ γεγονότα τοῦ Μιθριδατικοῦ πολέμου.

30. Ἐπιγραφή δημοσιευμένη στὸ BCH 99, 1975, 97-117.

Χρόν.-τόπ. εὔρ.: 1969, στὴν παλιὰ πόλη τῆς Ρόδου, στίς ἐργασίες συντήρησης καὶ ἀνασκαφῆς τῆς μεσαιωνικῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας τοῦ Κάστρου (βλ. ΑΔ 25, 1970, Χρονικά 518 κέ.). Σημ. θέση: περίβολος Παναγίας τοῦ Κάστρου. Βλ. καὶ Bull. Épigr. 1976 506-507 ἀρ. 511.

Τὸ κείμενο τῆς σημαντικῆς αὐτῆς ἐπιγραφῆς, φωτογραφίες, ἄλλες λεπτομέρειες καὶ ἐκτενῆ σχόλια βλ. στὴ δημοσίευση. Πέρα ἀπὸ τὶς παραπομπές καὶ παρατηρήσεις ποὺ ἔγιναν σποραδικὰ παραπάνω (βλ. σ. 114 κέ.), θὰ ἀσχοληθοῦ-

με ἐδῶ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχικῆς προέλευσης τῆς ἐπιγραφῆς (πρβλ. σημ. 558). Ἡ πέτρα, ὕψ. 1,02, πλ. 0,473 μ. (Κοντορίνη), βρισκόταν ξαναχρησιμοποιημένη στὸ γέμισμα τῆς αὐλῆς τῆς ἐκκλησίας. Ἐξαιρετικὸ πλῆθος ἀπὸ ἀρχαῖο ὕλικὸ ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρχαία πρωτεύουσα καὶ τὴν ἄμεση περιοχὴ τῆς, ἔχει χρησιμοποιηθῇ στὴν οἰκοδόμησιν τῆς μεσαιωνικῆς πόλης καὶ σὲ ἕνα ποσοστὸ καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Δὲν εἶναι ὅμως βεβαιωμένη ἡ μεταφορὰ οἰκοδομικοῦ ὕλικου ἀπὸ μεγάλες ἀποστάσεις, ὅπως εἶναι ἡ θέσις τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος, καὶ δὲν εἶναι πιθανὸ ὅτι ἔχει συμβῇ συχνά, γιὰ ἐπὶ τόπου ὑπῆρχε ἀφθονία οἰκοδομικοῦ ὕλικου. Δὲν πρέπει νὰ γίνεται σύγχυσις μὲ τὴν μεταφορὰ ἀρχαίων κομματιῶν ὡς ἀντικειμένων ἀρχαιολογικῆς ἀξίας, ποὺ ἐγένε κυρίως σὲ πιὸ πρόσφατες ἐποχάς (βλ. λ.χ. τὴν ἐπιγραφὴ LINDOS II 679, ππ. ἀρ. 28). Στὴ δημοσίευσιν ἡ ἐπιγραφὴ συσχετίζεται μὲ τὴν ὅμοια στὴ μορφή καὶ τὸ περιεχόμενον ἐπιγραφὴ N.S. 35, ποὺ εἶχε βρεθῇ στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ἀρχαίου σταδίου στὴν ἀκρόπολιν τῆς Ρόδου. Εἶναι πιθανὸ ὅτι καὶ ἡ νέα ἐπιγραφὴ προέρχεται ἀρχικὰ ἀπὸ τὸ ἴδιον μέρος. Ἐνα τέτοιο ἐνδεχόμενον θὰ μποροῦσε νὰ ὁδηγήσῃ στὴν ὑπόθεσιν, ποὺ ἔχει ἤδη παραπάνω διατυπωθῇ, ὅτι οἱ ἀγῶνες τῶν μεγάλων Ἐρεθιμίων, ἡ ἕνα μέρος ἀπ' αὐτοὺς, γίνονταν στὴν πρωτεύουσα καὶ ὅχι στὴν περιοχὴ τοῦ Ἱεροῦ. Ὑπάρχει ἐπίσης μιὰ ἄλλη δυνατότητα: ἡ ἐπιγραφὴ νὰ εἶναι ἕνα δεύτερον ἀντίγραφο τοῦ καταλόγου τῶν νικητῶν, στημένο σὲ ἕνα δημόσιο ἢ ἱερὸ οἰκοδόμημα τῆς ἀρχαίας πρωτεύουσας⁶⁹⁹.

N31. Κομμάτι ἀπὸ γκριζωπὸ μαλακὸ ἀσβεστόλιθο, ἐλλιπὲς ἀπὸ παντοῦ. Πίν. 32α.

Δὲν περιλαμβάνεται στίς γνωστὰς ἐπιγραφὰς ἀπὸ τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος ἢ τὴν περιοχὴν τοῦ καὶ ἡ προέλευσίς του εἶναι ἄγνωστη. Σημ. θέσις: Μουσ. Ρόδου, ἀποθήκη 6. Διαστ. 0,21×0,11×0,14 μ. (σωζ. πᾶχ.). Γράμματα μὲ ἀκρέμονες. Ὑψ. 0,017 μ.

[- - - - -] . νο . [- - -]
 [- - - - -] σιβ[υ] [- - - -]
 [- - -] ρεθιμί[] [- - - -]
 [- - -] ιτος [- - - -]

Σχόλια

στ. 1: στὴν ἀρχὴ τὸ κάτω μέρος πιθανῶς ἐνὸς ο' ἔχνη γράμματος καὶ μετὰ τὸ νο.

στ. 2: Σιβ[υ](θιος)(;).

στ. 3-4: [Ἀπόλλωνος Ἐρεθιμί]ου καὶ Ἀρτάμ]ιτος(;).

Δῆμος 8

1*. IG 706 = Tit. Cam. 98a.

Θραῦσμα ἀπὸ μαῦρο μάρμαρο. Τόπ. εὔρ.: ὁ Hiller εἶδε καὶ ἀντέγραψε τὴν ἐπιγραφὴν στὸ χωριὸ Σορωνή, σὲ τοῖχο σπιτιοῦ τοῦ Ἀναστάσιου Κρητικοῦ. Μέγ. ὕψ. 0,28, μέγ. πλ. 0,18, μέγ. πάχ. 0,11 μ. Κανονικὴ ἀπόληξη τῆς πέτρας στὰ δεξιὰ. Γράμματα μὲ ἀκρέμονες, ὕψ. 0,018 μ. Ρωμαῖκοὶ αὐτοκρ. χρόνοι (Hiller).

[- - - - -] σφο

[- - - - - στ]εφάνω

[τειμαθέντα δὲ κ]αὶ ὑπὸ τῶν

[Καμειρέων καὶ τῶν Λιν]δίων καὶ

5 [τῶν Ἰαλυσίων πλεο]νάκις χρυ-

[σέοις στεφάνοις καὶ ἀν]δριάντων

[καὶ προσώπων ἀργυρέων ἀναθ]έσει νν

Σχόλια

στ. 7: γιὰ τὴ συμπλήρωση ποὺ προτείνεται ἐδῶ, βλ. ἀνάμεσα στὰ ἄλλα: IG 58 στ. 14 κέ., AM 25, 1900, 107 ἀρ. 106, N.S. 26, LINDOS II 384d στ. 15-16, Carratelli, Associazioni 154 ἀρ. 14 στ. 16-17, Tit. Cam. 88, AD 18, 1963, Μελέται 2 ἀρ. 1 στ. 9-10 καὶ σ. 7 ἀρ. 11 (πρβλ. Eranos 64, 1966, 150 ἀρ. 11). Δυσκολία γιὰ τὴ συμπλήρωση αὐτῇ, ἀλλὰ ὅχι ἀνυπέρβλητη (γιατὶ δὲν εἶναι γνωστὸ πόσος ἀκριβῶς διαθέσιμος χῶρος ὑπῆρχε στὰ ἀριστερὰ) δημιουργεῖ ἡ στενότητα χώρου ποὺ φαίνεται νὰ ὑπάρχει. Γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ ὅρου πρόσωπα καὶ τὴν ἀναθηματικὴ χρῆση τῶν προσώπων στὰ ἱερά, βλ. LINDOS I σ. 589-590.

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι πιθανὸ ὅτι ἔχει μεταφερθῇ ἀπὸ τὴν Κάμειρο ἢ ἀπὸ τὸ Ἱερό τοῦ Ἑρεθιμίου Ἀπόλλωνος.

2*. IG 712 = Tit. Cam. 168b.

Κυλινδρικός βωμὸς ἀπὸ μάρμαρο ἀσπρόμαυρο μὲ στίγματα, διακοσμημένος μὲ τρία βουκράνια, στεφάνους καὶ ταινίες μὲ καρπούς. Τόπ. εὔρ.: Σορωνή, μπροστὰ στὴν ἐκκλησία, ὅπου ἀντιγράφτηκε ἀπὸ τὸν Hiller. Ὑψ. 0,43, διάμ. 0,33 μ. Κομψὰ γράμματα, ὕψ. 0,01-0,012 μ. (Hiller).

Μενάνδρο[υ]

Μάγνητος

Βλ. Morelli, Stranieri 160 λ. Μάγνητες.

3*. N.S. 57-59 ἀρ. 48. Πίν. 41.

Ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα τοῦ Πλούτου, χαραγμένο σε ὑστερώτερη φάση πάνω καὶ κάτω ἀπὸ ὑστεροελληνιστικὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο (βλ. πκ. σ. 209 ἀρ. 2). Χρόν. καὶ τόπ. εὐρ.: τὸ ἀνάγλυφο βρέθηκε στὶς 7.12.1915, στὴ Σορωνή, ἐντοιχισμένο στὸ σπῖτι τῆς Αἰκατ. Ι. Φλάγκου. Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου. Κάτω ἀπὸ τὸ ἀνάγλυφο εἶναι χαραγμένοι οἱ 4 τελευταῖοι στίχοι τῆς ἐπιγραφῆς (2 τελ. στίχοι τοῦ ἐπιγράμματος). Γράμματα 1ου αἰ. π.Χ., ὕψ. 0,013-0,015 μ.

Παρακάτω δίνεται τὸ κείμενο τοῦ ἐπιγράμματος, ἐνῶ οἱ στίχοι τῆς ἐπιγραφῆς χωρίζονται μεταξὺ τους μὲ μιὰ κάθετη γραμμὴ (διατηρεῖται ἡ ὀρθογραφία τῆς ἐπιγραφῆς· γιὰ ἓνα διορθωμένο κείμενο τοῦ ἐπιγράμματος, βλ. πκ. βιβλιογραφία):

Στήλη σοι λέξει τὸν ἐμὸ[ν]/μόρον ἡδὲ χαρακτὰ/
γράμματα, πῶς τ' ἔθανον / καὶ οὔνομα τῶν γονέων/
λύσας μὲν στήρινγαν ἀμ[ά]/ξης κάθθανα τλήμων,/
οἰνώθρων φόρτον βαρὺν ἐνεκαμένης·

5 νν οὔνομά/μοι Πλοῦτος, τριέτης μό/λον "Αἰδος οὐδόν·/
'Αντιοχίς μήτηρ, ἥ τλή/μονα μασθὸν ὑπέσχε/
καὶ γενέτης Πλοῦτος / ὅς μοι ἔτευξε τάφον.

Σχόλια

στ. 4: οἰνώθρων: Wilamowitz παρὰ Hiller (βλ. πκ.), ἀντὶ γιὰ τὸ οἶ νωθρῶν τῆς πρώτης ἀνάγνωσης· πρβλ. οἰνωτρον· χάρακα ἢ τὴν ἄμπελον ἰστᾶσι. Δωριεῖς ('Ησύχ.) Ἀλλὰ ὁ τόνος πρέπει νὰ εἶναι στὴν παραλήγουσα (πρβλ. πκ. De Sanctis.

Τὸ ἐπίγραμμα ἀνήκει στὴν κατηγορία V, 2 τοῦ W. Peek (τὸ μνημεῖο ἢ ἡ ἐπιγραφὴ καθορίζεται ὡς φορέας πληροφοριῶν γιὰ τὸ νεκρό).

(Βλ. πκ. καὶ τὴ βιβλιογρ. σχετικὰ μὲ τὸ ἀνάγλυφο). Ἐμμ. Χ' Κυριαζῆς, Ἐφημ. Ροδιακή, 17-12-1915, Τρύφ. Εὐαγγελίδης, Ροδιακή, φύλλ. 17 (24-12-1915) καὶ 21 (21-1-1916). Πρβλ. Ν. Χαβιαρᾶς, α' Ἐλπίς» Σύμης ἀρ. 2, σ. 2 (παρὰ Εὐαγγ.), Hiller, Gnomon 2, 1926, 197, G. De Sanctis, RivFil 54, 1926, 60 σημ. 1, A. Vogliano, Atene e Roma, n.s. VII, 1926, 136 (δὲν τὸ εἶδα), Peek, GV I 486-487 ἀρ. 1625, Griech. Grabgedichte (Berlin 1960) 142 ἀρ. 217, Fraser, Fun. Mon. 34 σημ. 195 εἰκ. 96b καὶ σημ. 312 (ὅπου βλ. σχετικὰ μὲ τὸ ὄνομα Πλοῦτος σὲ ἐπιγραφὰς τῆς Ρόδου κ.ά.).

N4*. E 408. Πίν. 32β.

Τμῆμα ὀρθογώνιας πλάκας ἀπὸ λάρτιο, ποὺ εἶναι ἐλλιπὴς κάτω καὶ δεξιά. Τόπ.-χρόν. εὐρ.: Σορωνή, τυχαῖο εὑρημα, 1973. Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου. Σωζ. ὕψ. 0,165, μέγ. σωζ. πλ. 0,105, σωζ. πᾶχ. 0,09 μ. Ὑψ.

γραμμ. 0,011-0,012 μ. Τὸ πάνω μέρος τῆς κύριας ἐπιφάνειας παρουσιάζει ἀποκρούσεις. Στὸ κάτω μέρος διαβάζεται:

ΘΑΛΛΙΝ

Σχόλια

Πρβλ. N.S 7, θ(άλλινον στέφανον), 45, θάλ(λινον).

Βλ. ἐπίσης Θαλλῖνος, ὄνομα προσώπου: Bechtel, H.P. 593, ÖJh 14, 1911, Beibl. 145 ἀρ. IV στ. 23.

Δῆμος 9 (Ὑπερεγχείων;)

1*. ClRh II 230 ἀρ. 109. Πίν. 32γ.

Μικρὴ ὀρθογώνια πλάκα ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο. Τόπ. εὔρ.: Calitea (Καλυθιές), Jacopi. Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου, ἀποθήκη 6. Διαστ. 0,08×0,14×0,04 μ. (πάχ.). Ὑψ. γραμμ. 0,01-0,011 μ.

Δαμῶ
Σιδωνία
χαῖρε

Βλ. καὶ Morelli, Stranieri 170.

2*. ClRh II 233 ἀρ. 129.

Ὅμοια πλάκα. Τόπ. εὔρ.: ὁ.π. (Jacopi). Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου (Carratelli).

Καλλίκλεια
χαῖρε

Σχόλια

Ὁ Carratelli (Tit. Cam. Suppl. σ. 238 ἀρ. 168p εἰκ. 57) ἀναδημοσιεύει τὴν ἐπιγραφή, μὲ τὴν πληροφορία ὅτι πάνω στὴν πέτρα εἶναι σημειωμένη ἡ λέξις «Φικέλλουρα» (Καμείρου). Ἐπομένως ἡ προέλευσις τῆς ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὴν περικοχὴ τοῦ δήμου 9, ὅπως καὶ τῆς προηγούμενης, εἶναι ἀμφίβολη.

3*. Ἐπιγραφή σὲ μεγάλῃ σαρκοφάγῳ. Πίν. 34α-β.

Τόπ.-χρόν. εὔρ.: σύμφωνα μὲ μαρτυρίες κατοίκων τοῦ χωριοῦ Καλυθιές (Δημήτριος Σταματάς, πρώην κοινοτάρχης, Παναγιώτης Πιτιγής), βρέθηκε τὸ 1934 στὴ θέση Ἀχούσα, στὸ κτῆμα τοῦ πρώτου, κατὰ τὴν κατασκευὴ ἢ διαπλάτυνση τοῦ δημόσιου δρόμου Ρόδου-Λίνδου (βλ. καὶ ππ.

σ. 120 σημ. 586). Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου, βορειοανατολική γωνία στο-
 ῶν κεντρικῆς αὐλῆς ἰσογείου.

Ὁρθογώνια σαρκοφάγος ἀπὸ γκριζόλευκη πέτρα, μὲ ἀετωματικὸ κά-
 λυμμα. Διαστ. σαρκοφάγου: μῆκ. 2,02, πλ. 0,855 (πάνω), 0,87 (κάτω),
 ὕψ. 0,81 μ., καλύμματος: μῆκ. 2,17, πλ. 0,895, ὕψ. 0,42 μ. Τὸ κάλυμμα
 ἐλλιπές, συγκολλημένο καὶ συμπληρωμένο στὸ ἓνα τοῦ ἄκρο. Στὸ σωζό-
 μενο ἀέτωμα τὸ τύμπανο εἶναι διακοσμημένο μὲ ἀνάγλυφο ρόδακα. Ἐνα
 ἐξόγκωμα στὸ κάτω μέρος τῆς κάθε στενῆς πλευρᾶς τοῦ καλύμματος,
 εἶχε χρησιμεύσει γιὰ τὴν τοποθέτησή του. Διπλὸ κυμάτιο περιτρέχει τὸ
 πάνω μέρος τῆς λάρνακας, κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος. Γιὰ τὸ σχῆμα τῆς σαρ-
 κοφάγου πρβλ. LINDOS II 253 εἰκ. 2. Μεγάλᾳ γράμματα, τῶν πρώιμων
 ρωμαϊκῶν χρόνων, ὕψ. $\pm 0,06$ μ.

Γόργις [᾿Α]ριστοκ[ρ]άτ [- - -]

Σχόλια

Γιὰ τὸ ἄρσ. ὄνομα *Γόργις -ιος* βλ. Bechtel, H.P. 112, Kirchner, PA I 202 ἄρ.
 3080-3081 λ. *Γόργις*, πρβλ. θηλ. *Γοργία* (LINDOS II 56 E), *Γοργιάς* (N.S.
 230).

[᾿Α]ριστοκ[ρ]άτ[ευς] ἢ [᾿Α]ριστοκ[ρ]άτ[ου] (πρβλ. SGDI IV 3, σ. 646).

4*. E 1252. Πίν. 328.

Ὁρθογώνια ὀστεοθήκη ἀπὸ λάρτιο, ἐλλιπής, χωρὶς κάλυμμα. Χρόν.-τόπ.
 εὔρ.: Ὁκτ. 1977, Φαληράκι, περιοχὴ Μητροπολίτη, ἔξω ἀπὸ ἓνα παλιὸ
 σπίτι⁷⁰⁰. Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου, Περβόλα. Σὲ δεύτερη χρήση, στὴν
 ἐνεπίγραφη στενὴ πλευρὰ ἔχει ἀνοιχθῆ στὸ κάτω μέρος μιὰ ὀπή. Σωζ.
 μῆκ. 0,51, σωζ. πλ. 0,43, ὕψ. 0,25 μ. Γράμματα τέλους 2ου-ἀρχῶν 1ου
 αἰ. π.Χ., ὕψ. 0,017-0,02 μ. Ἰχνη ἐρυθροῦ χρώματος.

Μενάνδρου
 Θεωδώρου
 Πλαρίου

Σχόλια

Ἰδία εἶναι ἡ ἐπιγραφὴ N.S. 126 ἄρ. 374, ἀπὸ τοὺς τάφους στὸ Μακρὺ
 Στενό. Ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχουν πλήρη στοιχεῖα στὴ δημοσίευση, δὲν εἶναι βέβαιο
 ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια ὀστεοθήκη. Σὲ καταφατικὴ περίπτωση θὰ ἔχει μετα-
 φερθῇ στὸ Φαληράκι ἀπὸ τὴν πόλη Ρόδο.

Δῆμος 10 (Βρυγινδαρίων)

1*. IG 954 = SGDI 4244. Πίν. 45α.

Ἐπιγραφὴ ποῦ συνόδευε ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἀπὸ τὰ Ἀφάντου (βλ. πκ. σ. 218 ἄρ. 4). Γράμματα τοῦ 1ου αἰ. π.Χ., ὕψ. 0,015 μ. (Hiller).

Ἀπελλᾶτος καὶ
τᾶς γυναικὸς
Λυρίου
χρηστοὶ ν χαίρετε

Σχόλια

Εἶναι πιθανὸ ὅτι πρόκειται γιὰ δούλους. Πρβλ. Hiller, 65. BWPr. 21. Γιὰ τὸ ὄνομα Λύριον βλ. Bechtel, H.P. 604. Πρβλ. Λείριον, δούλη ἀπὸ τῇ Λυκαονία, Morelli, Stranieri 181.

2*. IG 955.

Τόπ. εὔρ.: «Route de Rhodes à Aphandou. Dans un mur de jardin. Bloc de marbre bleu brisé à droite et à gauche. L'inscription est complète en haut et en bas» (Holleaux-Diehl, βλ. πκ.).

[τοῦ δεῖνος] Μεμφίτ[α]
[τιμαθέντος ὑπὸ] τοῦ κοινο[ῦ]
[τ]οῦ [Ἀ]φρ[οδισιαστᾶν]

Σχόλια

Πρώτη δημοσίευση: M. Holleaux-Ch. Diehl, BCH 9, 1885, 121-122 ἄρ. 27· πρβλ. P. Foucart, BCH 10, 1886, 203 σημ. 2, ὅπου λανθασμένα γίνεται λόγος γιὰ κοινὸ Μεμφιτῶν. Βλ. καὶ Carratelli, Associazioni 179, Morelli, Stranieri 161.

3*. 65. BWPr., 1905, 19. Πίν. 35α.

Στήλη ἀπὸ «φαιὸν λίθον» (λάρτιο;), μήκ. 0,26, ὕψ. 0,82, πᾶχ. 0,10 μ. Τόπ. εὔρ.: ἦταν στὰ χέρια κατοίκου τοῦ χωριοῦ Ἀφάντου, ποῦ εἶχε βρῆ καὶ τὸ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο τοῦ Βερολίνου (πκ. σ. 212 ἄρ. 1). Hiller⁷⁰¹.

Ἀγησίστρατος
Μίλωνος
ἱερατεύσας
[Β]ρυγίνδιος
5 τρίς καὶ
δαμιουργήσας
Βρυγίνδει

Σχόλια

Ἀπὸ τῆ μορφῆ τῶν γραμμάτων ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται στὸν 1ο π.Χ.-1ο μ.Χ. αἰ. Ὁ Hiller προτίμησε τὴν πρώιμη χρονολόγησι, ἐνῶ ὁ Carratelli ἀρχικὰ θεώρησε τὴν παρουσίαν τοῦ δαμιουργοῦ σὲ ἐπιγραφὴ τῆς Ἰαλυσίας ὡς terminus post quem γιὰ χρονολόγησιν τῆς στὸν 1ο αἰ. μ.Χ.⁷⁰². Ὁ ἴδιος ὅμως παραδέχθηκε λίγῳ ἀργότερα ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφέρει ρητὰ ὅτι ὁ Ἀγησίστρατος ὑπῆρξε δαμιουργὸς στὴν Κάμειρο, ὅπως ἄλλες ἐπιγραφές ποὺ βρέθηκαν ἔξω ἀπὸ τὴν Κάμειρο (βλ. Tit. Cam. App. σ. 280 κέ. ἰδιαίτ. ἀρ. 24, 35, 37) καὶ ἐπομένως τὸ ἀξίωμα τοῦ δαμιουργοῦ θὰ τὸ εἶχε περιβληθῇ στὴν Ἰαλυσία. Δὲν εἶναι ὅμως κατὰ τὴ γνώμη μου ἀπαραίτητο τὸ ἀξίωμα αὐτὸ νὰ εἶχε πολιτικὴ σημασία στὴν Ἰαλυσία —δὲν μαρτυρεῖται ἄλλωστε— ἀλλὰ μόνον θρησκευτικὴ. Θρησκευτικὴ χρῆσι τοῦ ὅρου δείχνει καὶ ἡ ἐπιγραφὴ Tit. Cam. 57 (πρβλ. Morelli, Culti 63 λ. Πᾶν). Ἐξάλλου οἱ δαμιουργοὶ τῆς Καμείρου ἦσαν ἱερεῖς τῆς Ἑστίας⁷⁰³. Ὁ ἱερέας τῆς Βρυγίνδιος Ἀγησίστρατος Μίλωνος δὲν φαίνεται γνωστὸς ἀπὸ ἄλλου.

Λοιπὴ βιβλιογραφία: Tit. Cam., Appendix σ. 283 ἀρ. 32a, Tit. Cam. Suppl. σ. 241, Morelli, Culti 36 καὶ 119.

4. Ἐπιγραφὴ ποὺ συνοδεύει μικρὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο (ἀρ. ἐλέγχ. 113, βλ. πκ. σ. 219 ἀρ. 6). Πίν. 45β.

Τόπ. εὗρ.: τὸ ἀνάγλυφο προέρχεται ἀπὸ ἀγορὰ καὶ ἡ ἀκριβὴς προέλευσις εἶναι ἄγνωστη. Πιθανὸς τόπος προέλευσις εἶναι οἱ νεκροπόλεις τῆς πόλεως Ρόδου. Γράμματα τοῦ 3ου ἢ 2ου αἰ. π.Χ., ὕψ. 0,008-0,01 μ.

Στρατοκλῆς
Στρατοκλεῦς
τοῦ Στρατοκλεῦς
Βρυγινδάριος

Maiuri, Annuario II 172 ἀρ. 140, Laurenzi, CIRh IX, 1938, 95. Βλ. καὶ πκ. σ. 219 ἀρ. 6.

Δῆμος 11 (Ποντωρέων)

- 1*. IG 948.

Τόπ. εὗρ.: τὸ 1844 βρισκόταν στὸ πάτωμα τῆς ἐκκλησίας Ἀρχαγγέλου, ποὺ ἦταν τότε ὑπὸ ἀνακαίνισιν⁷⁰⁴. Ἡ τύχη τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἄγνωστη (δὲν τὴν εἶδε ὁ Hiller). Πρόκειται γιὰ ψήφισμα ποὺ τὸ ἀποτελοῦσαν περὶ σσότεροι ἀπὸ 40 στίχοι. Ἀπὸ τὴν πολὺ φθαρμένη ἐπιγραφὴ ὁ Ross εἶχε μπορέσει μόνον νὰ διαβάσῃ τὶς λέξεις δεδόχθαι, στεφανῶσαι καὶ Ρόδιοι.

Βλ. Ross, Inselreisen IV 74-75.

2*. IG 949 = SGDI 4241.

Πλάκα μαρμάρινη. Τόπ. εὔρ.: Ἐκκλησία Ἀρχαγγ. Μιχαήλ στὸν Ἀρχάγγελο. Πλ. 0,66, μέγ. ὕψ. 0,33, πάχ. 0,21 μ. Γράμματα 3ου αἰ. π.Χ., πολὺ φθαρμένα, ὕψ. 0,02 μ. (Hiller).

Ἀκεσις Ἰσοδάμου
καὶ Ἱερομ[β]ρότη Φίλωνος
Δά[μ]ατρι

Δὲν μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Morelli (Culti in Rodi).

3*. IG 950 = SGDI 4242. E 165. Πίν. 35β.

Ὁρθογώνια ἐπιμήκης βάση ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο. Τόπ. εὔρ.: σὲ κάποιο σπίτι τοῦ χωριοῦ Ἀρχάγγελος (Hiller). Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου, Περβολά⁷⁰⁵. Μῆκ. 0,82, πλ. 0,42-0,44, ὕψ. 0,37 μ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐνεπίγραφη ἐπιφάνεια, ποὺ εἶναι λεία, οἱ ἄλλες παρουσιάζουν ἀδρὴ ἐπεξεργασία. Σὲ μεταγενέστερη χρῆση εἶχε κοιλανθῆ καὶ χρησιμοποιηθῆ ὡς δοχεῖο(;), μὲ στρογγυλὸ ἄνοιγμα (διαμ. 0,27 μ.) στὴ μιὰ πλάγια στενὴ πλευρὰ καὶ δύο κυκλικὲς ὀπές στὴν πάνω καὶ κάτω ἐπιφάνεια (ἡ μία ὀπὴ συνδέεται καὶ μὲ ἐπιμήκη ἀβαθὴ αὐλάκα, ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ ἄκρο τῆς μιᾶς μακρᾶς πλευρᾶς). Στὴν ἐπιφάνεια ποὺ ἔχει τὸ στρογγυλὸ ἄνοιγμα στὴ μεταγενέστερη χρῆση, ἵχνη νεώτερου χαράγματος. Γράμματα τῆς ἀρχ. ἐπιγραφῆς κανονικά, μὲ ἀκρέμονες, δεύτερου μισοῦ 2ου-πρώτου μισοῦ 1ου αἰ. π.Χ.

Διάρεις καὶ
Διοπόμπου καὶ
Πολυκράτεις
Ἰέρωνος
5 Ὑγασέων

Στὸ στ. 5 ἡ λέξη, ἀντίθετα μὲ τὴ μεταγραφὴ τῶν IG, διαβάζεται ὁλόκληρη.

4*. IG 951.

Τόπ. εὔρ.: Ἀρχάγγελος. Κομμάτι ἀπὸ γκρίζο μάρμαρο, πλ. 0,25 μ., ποὺ χρησίμευε ὡς κάλυμμα μικροῦ ταφικοῦ ἀμφορέα (Martha, βλ. πκ.).

Μῆνις Κίλιξ
χαῖρε

Πρώτη δημοσίευση: J. Martha, BCH 2, 1878, 619 ἀρ. 10. Βλ. καὶ Morelli, Stranieri 181.

5*. IG 952 = SGDI 4243.

Σὲ σπίτι τοῦ χωριοῦ Ἀρχάγγελος, γνωστὴ στὸν Hiller μόνο ἀπὸ προφορικὴ μετάδοση.

*Ἀφροδίσιος Πέρσας
χρηστὸς χαῖρε*

Σχόλια

Γιὰ τὰ ὀνόματα τῶν δύο τελευταίων ἐπιγραφῶν βλ. καὶ Morelli, Stranieri 181, 183. Γιὰ τοὺς Κίλικες στὶς ἐπιγραφές τῆς Ρόδου, βλ. καὶ Γρηγ. Κωνσταντινόπουλος, ΑΔ 18, 1963, Μελέται 19-20 ἀρ. 31.

6*. N.S. 135 ἀρ. 429. E. 15. Πίν. 35γ.

Τετράπλευρη βάση κυλινδρικοῦ βωμοῦ, ἀπὸ λάρτιο. Χρόν.-τόπ. εὔρ.: γύρω στὸ 1915, Σύρα Ἀρχαγγέλου. Εἶχε μεταφερθῇ ἔπειτα καὶ τοποθετηθῇ στὴν πλατεία τοῦ χωριοῦ Ἀρχάγγελος. Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου, Περβόλα. Διαστ. πλευρῶν: 0,82×0,84, ὕψ. 0,25 μ. Διάμ. κυλινδρικοῦ ἐξάρματος: 0,68 μ. Μικρότερες ἀποκρούσεις ὑπάρχουν σὲ διάφορα σημεῖα, κυρίως στὶς γωνίες. Ἴχνη τετράγωνου συνδέσμου ἀπὸ σίδηρο στὸ κέντρο τοῦ κυλινδρικοῦ ἐξάρματος στὴν πάνω ἐπιφάνεια, εἶναι μᾶλλον νεώτερη προσθήκη. Γράμματα κανονικά, τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., ὕψ. 0,024 μ. (τὸ ο μικρότερο).

*Αὐτοκράτη
Δαμοσθένης
Ποντωρεῖς*

Σχόλια

Ἡ πιθανώτερη ἐρμηνεία, ποὺ ἔδωσε ὁ Maiuri, εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ ἐπιτύμβιο γυναίκας. Γιὰ τὸν τύπο σὲ -η, πρβλ. λ.χ. IG 744 (= SGDI 4145), βλ. καὶ SGDI IV, 3, σ. 601. Γιὰ τὸν τύπο Ποντωρεῖς πρβλ. IG 175, 750 (= SGDI 3852 καὶ 4148), SGDI IV, 3, σ. 604.

Μιὰ δεύτερη πιθανότητα ὅμως εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ διπλὴ βάση (τετράπλευρη καὶ κυλινδρική) ἀναθήματος σὲ ἓνα ἱερὸ τοῦ δήμου Ποντωρέων (διάβαζε τότε στὸ στίχο 3: Ποντωρεῖς), γιὰ κάποιον Αὐτοκράτη τοῦ Δαμοσθένης. Τὸ ὄνομα Αὐτοκράτης ἀνήκει σὲ γνωστὲς ροδιακὲς προσωνυμότητες, ὅπως ὁ ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἡλίου τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. (βλ. LINDOS II σ. 129, ἔτος 89, πρβλ. ὁ.π. 134, ἔτος 62, BCH 76, 1952, 529) καὶ ὁ Αὐτοκράτης Ἀνδρία ἀπὸ τὸ δῆμο

Νεττιδῶν τῆς Λίνδου, τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. (βλ. LINDOS ὅ.π.: ὁ τελευταῖος δὲν μπορεῖ βεβαίως νὰ συσχετισθῇ μὲ τὸ πρόσωπο τῆς ἐπιγραφῆς μας). Μὲ τὸ ὄνομα Δαμοσθένης εἶναι γνωστὸς ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἡλίου (βλ. Hiller, Rhodos 837 ἀρ. 112, Hesperia 22, 1953, 122 ἀρ 71bis). Γιὰ τὸν τύπο τῆς ἐπιγραφῆς στὴ δεύτερη περίπτωσι, πρβλ. λ.χ. τὴν ἐπιγραφὴ τῆς Καμείρου Tit. Cam. 101 (πρβλ. Fraser, Fun. Mon. 26 εἰκ. 61c). Γιὰ ὑπαρξὴ τέτοιου τύπου ἀναθηματικῶν βάσεων, βλ. λ.χ. τὶς φωτογραφίες ἀπὸ τὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο τῆς Καμείρου, πίν. 36α καὶ γ (= Tit. Cam. 13+93).

7*. LINDOS II 680. Πίν. 36β.

Μικρὴ ὀρθογώνια στήλη ἀπὸ λάρτιο μὲ ἀνοικτὴ ἀπόχρωση. Χρόν.-τόπ. εὔρ.: 1906, θέσις Στάσσουσα, στοὺς βορειοδυτικοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ Τσαμπίκα. Σημ. θέσις: Ἐθνικὸ Μουσεῖο Κοπεγχάγης. Ὑψ. 0,265, πλ. 0,195, πᾶχ. 0,07 μ. Μόνο ἡ κύρια ἐπιφάνεια εἶναι καλὰ δουλεμένη. Κα-
νονικὰ γράμματα μὲ ἀκρέμονες, ὕψ. 0,01-0,013 μ. Γύρω στὸ 200 π.Χ. (Blinkenberg).

Ποντωρέων
Ἄρταμιτίου
ἱκάδι Ἄρτέμει
ἐς Φαγὰς αἶγα
5 καῖτα ἐφίερος
θύει ἱέρεια
vacat

Κριτικὲς παρατηρήσεις-Σχόλια

στ. 3: πρὶν ἀπὸ τὸ ι ὑπῆρχε ἓνα ε ποὺ ἀποξέσθηκε (Blinkenberg). Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Blinkenberg, στὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς ἀπαντοῦν τύποι ἀσυνήθιστοι γιὰ τὶς ροδιακὲς ἐπιγραφές, ὅπως: [[ε]] ἱκάδι, Ἄρτέμει, ἐφίερος (ὅπου δὲν παίρνεται ὑπόψη ἡ συνηθισμένη ψίλωσις τοῦ ἱερός).

Γιὰ τὸ μήνα Ἄρταμίτιο καὶ τὴ θέσις του στὸ ροδιακὸ ἡμερολόγιο, βλ. Hiller, ARW 27, 1929, 350, Rhodos 743-744, τελευταῖα Chr. Börker, ZPE 31, 1978, 193 κέ., ἰδιαίτ. 218 (πρβλ. παρατηρήσεις Bull. Épigr. 1979 460-461 ἀρ. 310, γιὰ τὶς νέες ἀπόψεις τοῦ τελευταίου).

στ.4: γιὰ τὸν τύπο ἐς Φαγὰς, πρβλ. ἐς Κάμουνδον, ἐς Λώρυμα (Morelli, Culti 23).

στ. 5: καῖτα: καὶ εἴτα (Blinkenberg), καὶ τά (Sokolowski, βλ. πκ.).

στ. 5: ἐφίερος: εἶδος πλακούντα ἢ ἄρτου, Πολυδ. VI, 76 (βλ. καὶ παρατηρήσεις Blinkenberg).

Για τὴν τοπογραφικὴ σημασίᾳ τῆς ἐπιγραφῆς βλ. ππ. σ. 142 κέ. Τὸ κείμενο ἀνήκει στὴ χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴ Ρόδο σειρὰ τῶν μικρῶν ἱερῶν νόμων ποὺ περιέχουν κανονισμοὺς θυσιῶν, γιὰ τοὺς ὁποίους βλ. Blinkenberg, ΔΡΑΓΜΑ Μ. Nilsson 96 κέ., Segre, Parola del Passato 6, 1951, 139 κέ., καὶ τὶς δημοσιεύσεις LINDOS II, Tit. Cam., NSER 169-170 ἀρ. 20 καὶ Sokolowski, Lois sacrées Suppl. 92 κέ. Γιὰ ἓνα ὅμοιο ἱερὸ νόμο ἀπὸ τὴν Περαία, βλ. Fraser-Bean 43 ἀρ. 39. Γιὰ τὸν ἀδημοσίευτο ἱερὸ νόμο ἀπὸ τὸ Χαράκι Μαλῶνας (Μουσ. Ρόδ. Ε 484) βλ. BCH 78, 1954, 157, Annuario 33-34, 1955-1956, 157 σημ. 1, Bull. Épigr. 1958 291 ἀρ. 365. Γιὰ τὴν κατηγορία αὕτῃ ἐπιγραφῶν γενικώτερα, βλ. Guarducci, EG IV 35 κέ., γιὰ τὴ Ρόδο 42-43.

Τὰ κείμενα αὐτά, ποὺ διακρίνονται γιὰ τὴ συντομία τους, ἀνήκουν τὰ περισσότερα στὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο καὶ ἔχουν καταταχθῇ ἀπὸ τὸν Segre (ὁ.π. 152) σὲ 4 κατηγορίες. Ἡ δεύτερη ἀπὸ τὶς κατηγορίες αὐτές, στὴν ὁποία ἀνήκει καὶ ἡ ἐπιγραφή μας, περιλαμβάνει κανονισμοὺς σχετικoὺς μὲ λατρεῖς δῆμων ἢ κοινῶν. Ὁ Segre, ἐνῶ πιστεύει ὅτι τὰ κείμενα τῆς πρώτης κατηγορίας, αὐτὰ δηλ. ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὰ ἀστικά κέντρα τῶν ροδιακῶν πόλεων, εἶναι ἀποσπάσματα εὐρύτερων λατρευτικῶν ἡμερολογίων, δὲν δέχεται τὸ ἴδιο γιὰ τὰ κείμενα τῆς δεύτερης καὶ τρίτης κατηγορίας, ποὺ ἀνήκουν στοὺς δῆμους καὶ τὴν ὕπαιθρο. Εἶναι ὅμως πιθανὸ ὅτι καὶ αὐτὰ εἶναι ἀποσπάσματα ἢ περιλήψεις ἀπὸ εὐρύτερα ἡμερολόγια τοῦ ροδιακοῦ κράτους ἢ τῶν ἐπὶ μέρους πόλεων ἢ ἀπὸ τοπικὰ ἡμερολόγια τῶν δῆμων.

Λοιπὴ βιβλιογραφία: Morelli, Culti 31 καὶ 114, Sokolowski, Lois sacrées Suppl. 92.

N8*. Ε 1243. Πίν. 37α.

Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή σὲ κιονίσκο. Χρόν.-τόπ. εὔρ.: Ὀκτ. 1977, θέση Μάκρωνας Ἀρχαγγέλου, στὸ κτῆμα ὅπου τὸ ἀγγειοπλαστεῖο Παναγιώτη Παπουρᾶ (πρβλ. ππ. σ. 141 σημ. 659). Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου. Κάτω μέρος κιονίσκου ἀπὸ λάρτιο, μὲ συμφυῇ τετράγωνη βάση. Συνολ. σωζ. ὕψ. 0,285 μ. Ἡ βάση ἔχει πλευρὰ 0,19, ὕψ. 0,12 μ. καὶ παρουσιάζει ἀποκρούσεις, ἡ κυριώτερη ἀπὸ τὶς ὁποῖες στὴν πρόσθια ὄψη, κάτω ἀριστερά. Ψηλότερα ἀπὸ τὴν τετράγωνη βάση, ὁ κιονίσκος περιβάλλεται στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀπὸ ἓνα ἐπίπεδο καὶ ἓνα κοῖλο δακτύλιο μὲ μορφὴ τροχίλου. Διάμ. κιονίσκου 0,16 μ. Ἡ ἐπιγραφή στὸ κάτω σωζόμενο τμήμα τοῦ κιονίσκου. Γράμματα κανονικά, χωρὶς ἔντονους ἀκρέμονες, ὕψ. 0,011-0,014 μ. 2ος αἰ. π.Χ.;

Σιμ [- - -]

Διὶ

Ἀταβυρίωι

Σχόλια

Εἶναι ἡ πρώτη μαρτυρία γιὰ λατρεία τοῦ Διὸς Ἀταβυρίου στὴν Ἰαλυσία. Γιὰ λατρεία στὴ Λινδία, στὴν πόλη Ρόδο καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ ροδιακὸ κράτος, βλ. Morelli, *Culti* 46 κέ., 138 κέ. Ἐδῶ ἄς προστεθοῦν ἡ ἐπιγραφή IG 891 (πιθανὴ λατρεία στὸ δῆμο Νεττιδῶν) καὶ ἡ ἐπιγραφή AE 1911 52 κέ. ἀρ. 17 (πρβλ. Laumonier, *Cultes indigènes* 668 σημ. 6, Sokolowski, *Lois sacrées Suppl.* 109, Fraser, *Fun. Mon.* σημ. 102), σχετικὴ μὲ λατρεία στὰ Λώρυμα τῆς Περαίας. Γιὰ τὴ Ν. Ρωσία βλ. *IosPE* I² 670, πρβλ. *Bull. Épigr.* 1965 135 ἀρ. 272, Ἀρχαιογνωσία 2, 1981, 226.

N9*. Ὁρθογώνια ἐνεπίγραφη πλάκα. Πίν. 37β.

Ἡ πλάκα εἶναι ἐντοιχισμένη στὴν ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ ἱεροῦ τῆς μικρῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγ. Μαρίνας στὸ Γεμαχὶ Ἀρχαγγέλου. Εἶναι ἀσβεστωμένη καὶ ἔχει διαστ. 0,355×0,16 μ. (τὸ βάθος δὲν μπορεῖ νὰ μετρηθῇ). Γράμματα τῶν ὕστερων ρωμαϊκῶν χρόνων (ε καὶ σ καμπύλα), ὕψ. 0,025-0,029 μ.

Δορκὰς
Ἐφεσία

N10*. E 1438. Πίν. 38.

Ὁρθογώνια στήλη ἀπὸ λάρτιο. Τόπ.-συνθ. εὔρ.: θέση Φελλαδούνη, περιοχῆς Σύρας Ἀρχαγγέλου, στὸ χῶρο ἐνὸς ἀρχαίου ταφικοῦ συγκροτήματος (βλ. ππ. σ. 134). Βρέθηκε ἀπὸ τὸν πρόεδρο τῆς Κοινότητος κ. Ἐμμ. Χατζηγηρηγορίου, ὁ ὁποῖος τὴν παρέδωσε στὸ Μουσεῖο Ρόδου στὸ τέλος τοῦ 1978.

Ἡ στήλη εἶναι ἐλλιπὴς στὸ πάνω μέρος. Στὸ κάτω μέρος πλαισιώνεται ἀπὸ μιὰ βάση ἢ κανόνα, μήκ. 0,34, ὕψ. 0,04, πᾶχ. 0,085 μ., κάτω ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὑπάρχει γόμφος γιὰ τὴν ἐνθεση τῆς στήλης. Διαστ. τῆς στήλης: σωζ. ὕψ. (χωρὶς τὸ γόμφο) 0,32, πλ. 0,29 (πάνω), 0,30 (κάτω), πᾶχ. 0,06-0,065 μ. Ἡ πίσω καὶ ἡ κάτω ἐπιφάνεια τῆς στήλης εἶναι ἀδρὰ δουλεμένες, μὲ ἀναθύρωση στὰ ἄκρα.

Μικρὰ κανονικὰ γράμματα μὲ ἀκρέμονες, τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. Ὑψ. 0,008-0,009 μ.· τὸ ο μικρότερο, οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι καὶ μεμονωμένα γράμματα μεγαλύτερα, τὸ φ μὲ μεγάλο κάθετο σκέλος, ὕψ. 0,013 μ.

[- - - - -]
[- - - - -]
[- - - - -]

20 [- - - - -]
[- - - - -]
[- - - - -]

· ε
└ γ
└ ε

[- - - - -]					Ἀγαθῖνος	⊢ ι
5	· ιων	⊢ ·			Ἀπολλόνιος	⊢ ι
	Παπᾶς	⊢ γ			Ἑρμόφαντος	⊢ ι
	Περσεύς καὶ		25	Νέων		⊢ ε
	ἀ μάτηρ	⊢ ε		Ἰέραξ		⊢ ε
	Διογένης	⊢ ε		Κάρπος		⊢ γ
10	Ἀσκληπιάδας	⊢ ε		Καύαρος		⊢ β
	Μένων	⊢ γ		Μῆνις		⊢ γ
	Ἄτταλος	⊢ ε	30	Κράτιππος		⊢ γ
	Ἀρτεμίδωρος	⊢ δ		vacat		
	Δᾶος	⊢ γ				
15	Θέων	⊢ ε				
	Νουμήνιος	⊢ γ				
	Ἀπολλοφάνης	⊢ δ				
	Ἀπολλόδωρος	⊢ γ				

Κριτικὸ ὑπόμνημα

στ. 23: στὴν πέτρα: Ἀπολλόνιος.

στ. 28: δεξιὰ ἀπὸ τὸ ἀριθμητικὸ σημεῖο ὑπάρχει χάραγμα προφανῶς τυχαῖο.

Σχόλια

στ. 5: *Βίων* (πρβλ. *Βίων Κίλιξ*, IG 502, Morelli, Stranieri 180) ἢ *Δίων*.

στ. 6: γιὰ τὸ ὄνομα *Παπᾶς*, ποὺ ἀπαντᾷ ἰδιαίτερα στὴ Θράκη καὶ τὴ Μ. Ἀσία, βλ. L. Robert, *Hellenica* XI-XII, 1960, 372 κέ., REG 76, 1963, 10 κέ. Ὄνομα ἐργοστασιάρχῃ στὴ Ρόδο, βλ. Nilsson, *Timbres amphoriques* 468 ἀρ. 347.

στ. 14: ὄνομα ἐθνικὸ (=Δᾶκοι) ἀπαντᾷ καὶ ὡς ὄνομα δούλων στὴν κωμωδία, ἀλλὰ καὶ ὡς ὄνομα ἐλευθέρων, βλ. Pape-Benseler, λ. Δᾶοι.

στ. 22: Ἀγαθῖνος, ὡς ὄνομα ξένου (Δηλίου) ἀπαντᾷ IG 320 (= SGDI 3966).

στ. 27: γιὰ τὸ ὄνομα πρβλ. IG 620, 1330, Scrinzi, *Atti Venezia* 57, 1898-1899, 284 ἀρ. 38, Fraser, *Fun. Mon.* 156 σημ. 369.

στ. 28: πρβλ. *Καύαροι*, λαὸς τῆς Γαλατίας, *Καυάρας*, βασιλέας τῶν Γαλατῶν, Pape-Benseler, λ. *Καύαροι*, *Καύαρος*, Πολύβ. Δ 52, 1.

στ. 29: πρβλ. *Μῆνις Κίλιξ*, IG 951 (ππ. ἐπιγρ. ἀρ. 4).

στ. 30: πρβλ. IG 36 (= SGDI 3774), *Κράτιππος ἐγγενής*, LINDOS II 689.

Ἡ νέα αὐτὴ ἐπιγραφὴ προστίθεται στὴ σειρὰ τῶν κειμένων ποὺ ἔχουν σχέση μετὰ ροδιακὰ κοινά⁷⁰⁶. Ἡ θέση ὅπου βρέθηκε (βλ. ππ. σ. 134) δείχνει ὅτι σχετίζεται μετὰ τὸ ταφικὸ συγκρότημα κάποιου κοινοῦ στὸ δῆμο Ποντωρέων,

ὅπου εἶχε στηθῆ ἢ στήλη μετὰ τὰ ὀνόματα αὐτῶν ποὺ εἶχαν συνεισφέρει προφανῶς γιὰ τὴν ἐπισκευὴ ἢ τὴ διακόσμηση τοῦ νεκροταφείου. Εἰδικώτερα, ἡ ἐπιγραφή προστίθεται στὶς λίγες γνωστὲς ποὺ ἔχουν σχέση μετὰ νεκροταφεῖα κοινῶν στοὺς ροδιακοὺς δήμους, ὅπως ἡ ἐπιγρ. IG 736 (Syll³ 1118) ἀπὸ τὸ δῆμο Ρογκιδῶν τῆς Καμείρου, ἡ IG 937 (SGDI 4239) ἀπὸ τὴ Μαλῶνα (περιοχὴ Λινδίας) καὶ ἡ IG 680 ἀπὸ τὸ δῆμο Δαματρίων τῆς Ἰαλυσίας (ππ. δῆμος 5, ἐπιγρ. ἀρ. 1). Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔχει ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἀνήκει στὶς σπάνιες περιπτώσεις ποὺ τὸ κείμενο τοῦ εἵδους αὐτοῦ μπορεῖ νὰ συσχετισθῇ μετὰ τὸν ταφικὸ χῶρο ὅπου εἶχε στηθῆ⁷⁰⁷.

Σχετικὰ μετὰ τὸ περιεχόμενο, πλησιέστερες εἶναι: ἡ περίπου σύγχρονη ἐπιγραφή Carratelli, ὁ.π. 168 κέ. ἀρ. 21, ἡ λίγο παλαιότερη ὁ.π. 167 ἀρ. 20 καὶ ἡ ἐπίσης παλαιότερη ἐπιγραφή AD 21, 1966, Μελέται 56 κέ., ὅπου βλ. καὶ τὶς παρατηρήσεις τοῦ Γρ. Κωνσταντινόπουλου σχετικὰ μετὰ τοὺς «τόπους» καὶ τοὺς τάφους τῶν κοινῶν. Πρβλ. ἐπίσης τὶς ἐπιγραφές IG 9 (Syll³ 1116) καὶ Annuario VIII-IX, 1925-1926, 322 ἀρ. 5 (πρβλ. AD ὁ.π. 61 σημ. 22, BCH 102, 1978, 403).

Τὰ ποσὰ συνεισφορᾶς ποὺ γράφονται ἀπέναντι ἀπὸ κάθε ὄνομα —δὲν ξεπερνοῦν τὶς 10 δραχμὲς— εἶναι μικρὰ σὲ σχέση μετὰ τὰ ποσὰ σὲ ἀνάλογα κείμενα καὶ δείχνουν προφανῶς τοὺς περιορισμένους οἰκονομικοὺς πόρους τοῦ κοινοῦ. Τὰ ὀνόματα τῶν μελῶν, χωρὶς πατρωνυμικό, δείχνουν ὅτι ἀνήκουν σὲ ξένους καὶ ὀρισμένα (ὅπως, Δᾶος καὶ Καύαρος) εἶναι καθαρὰ βαρβαρικά. Ὁ χαρακτήρας τῶν ὀνομάτων θυμίζει τὸν κατάλογο τῆς ἐπιγραφῆς LINDOS II 278 (± 100 π.Χ.).

II. Κατάλογοι κινητῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων τῆς Ἰαλυσίας

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΩΝ ΚΙΝΗΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΚΥΡΙΩΣ ΙΑΛΥΣΟΥ*

1*. Μαρμάρινο κεφάλι νέου σὲ ὑπερφυσικὸ μέγεθος.

Προέλ.: Ἰαλυσός. Σημ. θέση: Ν. Ὑόρκη, Μητροπολιτικὸ Μουσεῖο. Προέρχεται ἀπὸ ὑψηλὸ ἀνάγλυφο, ποὺ θὰ κοσμοῦσε ἴσως ταφικὸ μνημεῖο. 4ου αἰ. ἢ πρῶιμο ἐλληνιστικὸ (ἄλλες λεπτομέρειες βλ. στὶς δημοσιεύσεις).

BSA 26, 1923-1925, 67 σημ. 8 πίν. VIII I, G. Chase, Greek and Roman Sculpture in American Collections (Cambridge Mass. 1924) 92 εἰκ. 106, G. Richter, Metropolitan Museum, Handbook of the Classical Collection⁶ (New York 1930) 272-274 εἰκ. 190, Lippold, HdArch III 1, 1950, 323

* Δὲν περιλαμβάνονται εὐρήματα συστηματικῶν ἀνασκαφῶν.

σημ. 10, G. Richter, Handbook of the Greek Collection (Cambridge Mass. 1953) 106 σημ. 2 πίν. 85c, Catalogue of Greek Sculptures (Oxford 1954) 72 άρ. 118 πίν. XCI (όπου άλλη βιβλιογραφία), Sculpture and Sculptors of the Greeks⁴ (New Haven-London 1970) 49 σημ. 39 (όχι 40) και 213 σημ. 52 εικ. 179, IstM 21, 1971, 121-124, A. Stewart, Skopas of Paros (Parke Ridge N. J. 1977) 120 σημ. 59 πίν. 49 c, d, G. Gualandi, Annuario 54, 1976, 34 σημ. 2.

2*. Μαρμάρινο άνδρικό κεφάλι.

Χρόν.-τόπ. εϋρ.: 1857, περιοχή χωριοϋ Τριάντα. Σημ. θέση: Κοπεγχάγη, Γλυπτοθήκη Ny Carlsberg, όπου έφθασε μέσω Ρώμης. Άπό όρισμένους θεωρήθηκε ότι παριστάνει τόν "Ηλιο. Ύστεροκλασικό ή πρώιμο έλληνιστικό.

RM II, 1887, 159 κέ. πίν. VII-VIIa, Bull. Com. 25, 1897, 140 σημ. 1, Strena Helbigiana (Lipsiae 1900) 100, Th. Schreiber, Studien über das Bildnis Alexanders des Grossen (Leipzig 1903) 75 σημ. 20 και σ. 288, Billedtavler (1907) πίν. XIX άρ. 262, P. Arndt, La Glyptothèque Ny Carlsberg (München 1912) 166 πίν. 118 (βιβλιογρ.), AJA 20, 1916, 283 κέ., MüJb X, 1916-1918, 181 σημ. 5, BSA 26, 1923-1925, 67 σημ. 7, F. Johnson, Lysippos (Durham N. Carolina 1927) 153 σημ. 88-90, Expedition Sieglin II I B (1927) 30 σημ. 1 και σ. 33, ClRh V 1, 1931, 42 κέ., Festschrift F. Poulsen (København 1941) 16 σημ. 2 εικ. 3, Picard, Manuel III (1948) 774 σημ. 4, Lippold, ό.π. 323 σημ. 9, F. Poulsen, Catalogue of Ancient Sculpture in the Ny Carlsberg Glyptothek (Copenhagen 1951) 194-195 άρ. 262 (I.N. 457) (βιβλιογρ.), L. Alscher, Griech. Plastik IV (Berlin 1957) 218 σημ. 33a, B. Mills Holden, The Metopes of the Temple of Athena at Ilion (Northampton Mass. 1964) 15 σημ. 39 πίν. XV εικ. 30, AA 1968 453-454, IstM 21, 1971, 124 σημ. 17 πίν. 38, 2, G. Merker, The Hellenistic Sculpture of Rhodes (Göteborg 1973) 30 στόν άρ. 66, ΑΔ 30, 1975, Μελέται 15 σημ. 79, Laurenzi, Memorie III, 1938, 22 σημ. 3, Gualandi, ό.π. 32 σημ. 3, 52-53.

3*. Έπιτύμβιο ένεπίγραφο ανάγλυφο τοϋ Ίερώνυμου, γιοϋ Σιμουλίνου άπό τόν δήμο Τλώων τής ροδιακής Περαιάς, έργο τοϋ γλύπτη Δαμάτριου.

Προέλ.: περιοχή Τριάντα, όπου θα κοσμοϋσε κάποιο ταφικό μνημείο. Άλλοτε στήν κατοχή τοϋ Hiller. Σημ. θέση: Pergamon-Museum. Έλληνιστική περίοδος.

Τό θέμα τοϋ αναγλύφου κατέχει ξεχωριστή θέση στήν πνευματική ιστορία και στίς γνώσεις μας για τίς θρησκευτικές δοξασίες τοϋ έλληνιστικοϋ κόσμου. Πολλές συζητήσεις έχει προκαλέσει επίσης ή προσπάθεια συσχετισμοϋ τοϋ εύρηματος με δύο γνωστούς φιλοσόφους, τόν Ίερώνυμο και τόν Άριδείκη.

Hermes 37, 1902, 121 κέ., ÖJh 13, 1910, 56 εικ. 36, BCH 36, 1912, 230 κέ., Reinach, Rép. de Reliefs II (1912) 51 άρ. 4, F. Winter, Kunstgeschichte in Bildern I (Leipzig 1912) 363 εικ. 5, A. v. Salis, Der Altar von Pergamon (Berlin 1912) 137 κέ., Br. Br. 579, Hermes 54, 1919, 105-107, A.W. Lawrence, Later Greek Sculpture (London 1927) 118, JDI 46, 1931, 200 σημ. 5, R. Raingeard, Hermès Psychagogue (Paris 1934) 238 (δέν τόν είδα), P. Boyancé, Le culte des Muses chez

les philosophes grecs (Paris 1937) 278 κέ., JHS 65, 1945, 47 σημ. 20 πίν. IXb, Lippold, *ὁ.π.* 361 σημ. 3 πίν. 125, 3, Mdl IV, 1951, 20 κέ. πίν. 8, SCO III, 1955, 111 κέ., *ιδιαιτ.* 123 κέ., JDI 70, 1955, 57 σημ. 46, J.-Ph. Lauer-Ch. Picard, *Les statues ptolémaïques du Sarapieion* (Paris 1955) 44-45 εἰκ. 18 καὶ σ. 158 σημ. 2, JHS 77, 1957, 132 κέ., 134 σημ. 33, Γ. Δοντάς, *Εἰκόνες καθημένων πνευματικῶν ἀνθρώπων* ('Αθήναι 1960) 70 σημ. 1 (βιβλιογρ.), M. Bieber, *The Sculpture of the Hellenistic Age*² (New York 1961) 127 σημ. 19 εἰκ. 490 (βιβλιογρ.), Nilsson, *Gr. Rel. II*² (1961) 234-235, F. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*² (Paris 1966) 29 σημ. 1, Καροῦζος, *Ρόδος*² 132, Fraser, *Fun. Mon.* 34-36 σημ. 197-203 εἰκ. 97, Pfuhl-Möbius II (1979) 500-501 ἀρ. 2085 πίν. 300, Gualandi, *ὁ.π.* 33 σημ. 4.

4*. Ἐπιτύμβια ἀνάγλυφη ἀετωματική στήλη.

Προέλ.: *ὁ.π.* Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου, ἀποθήκη 4, ἀρ. εὐρ. ἰτ. 13605. Παράσταση μιᾶς καθιστῆς καὶ μιᾶς ὀρθίας γυναικείας μορφῆς. 1ος αἰ. π.Χ.;

CIRh V 2, 1932, 17 ἀρ. 29 εἰκ. 7, Pfuhl-Möbius I 237 ἀρ. 915 πίν. 136.

5*. Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο στῆ θεᾷ Ἀρτεμῇ.

Προέλ.: ἀπὸ τὶς ἰταλικὲς ἀνασκαφὲς στὴν ἀκρόπολη τῆς Ἰαλυσοῦ (Φιλέρρημο). Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου, ἀρ. εὐρ. ἰτ. 10448. Ἑλληνιστικὴ περίοδος. Μνημονεύεται ἐδῶ, γιὰτὶ προσθέτει ἓνα νέο στοιχεῖο σχετικὰ μὲ τὶς λατρεῖες τῆς Ἰαλυσοῦ (βλ. ππ. σ. 152).

Cl.Rh II, 1932, 51 εἰκ. 25, Lippold, *ὁ.π.* 361 σημ. 5.

6*. Κυλινδρικός βωμὸς μὲ ἀνάγλυφη παράσταση χοροῦ ἀπὸ Νίκης ἢ Μαινάδες.

Προέλ.: βρέθηκε σὲ δεύτερη χρῆση σὲ ἓνα κῆπο στὰ Τριάντα. Σημ. θέση: Ἀνάκτορο Ἱπποτῶν Ρόδου. Πρώιμοι ρωμαϊκοὶ χρόνοι;

Ὁ Maiuri (βλ. πκ.) συνδέει τὴν παράσταση τοῦ βωμοῦ μὲ τὴ λατρεία τοῦ Διονύσου Θυωνίδα στὴ Ρόδο, στὴν ὁποία ἀποδίδει καὶ τὸ ἀγαλμάτιο τοῦ Διονύσου ἀπὸ τὴ Σορωνή (πκ. σ. 207 ἀρ. 1). Γιὰ παρόμοια μνημεῖα στὸ ροδιακὸ κόσμος, ποὺ τὰ θεωρεῖ στὴν πλειονότητά τους ἐπιτύμβια, βλ. Fraser, *Fun. Mon.* 26 καὶ 31 κέ.

Maiuri, *Annuario IV-V* 237 κέ., Fraser, *ὁ.π.* 31 σημ. 165 εἰκ. 85f, Κωνσταντινόπουλος, Μουσ. Ρόδ. II 33.

7*. Τμήμα ἀναγλύφου ἀπὸ ἀττική σαρκοφάγο ρωμαϊκῶν χρόνων, ποὺ ἀπεικόνιζε τὸ μῦθο τοῦ Ἱππόλυτου.

Προέλ.: περιοχὴ Δάφνη, ἀνάμεσα στὰ χωριὰ Τριάντα καὶ Κρεμαστή (πρβλ. ππ. σ. 90). Σημ. θέση: Μουσ. Ρόδου, ἀρ. εὐρ. ἰτ. 1158. Γιὰ ἄλλα δείγματα σαρκοφάγων βλ. πκ. σ. 203-204 ἀρ. 1-2.

CIRh II 64 ἀρ. 28 εἰκ. 33, Β. Καλλιπολίτης, Χρονολογική κατάταξις τῶν ἀττικῶν σαρκοφάγων ('Αθῆναι 1958) 31 ἀρ. 202, Α. Giuliano, *Il commercio dei sarcofagi attici* (Roma 1962) 48 ἀρ. 260, Κωνσταντινόπουλος, Μουσ. Ρόδ. I 103 ἀρ. 205 εἰκ. 183, G. Koch-H. Sichtermann, *Römische Sarkophage* (München 1982) 464.

8*. Ἐπιτύμβιο(;) ἀνάγλυφο καὶ ἄλλα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἰαλυσοῦ.

Βλ. Rottiers, *Monuments de Rhodes 384-385* πίν. LXXV, πρβλ. Pfuhl-Möbius I 27 ἀρ. 60.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ 4-12

Δῆμος 6

1*. Κομμάτια ἀπὸ ἓνα μαρμάρينو μνημεῖο, πιθανώτατα μιὰ σαρκοφάγο μεγάλων διαστάσεων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, εἶχε περισυλλέξει τὸ 1913 ἡ ΙΑΣ ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές καὶ ἀπὸ ἄλλα σημεῖα τοῦ χωριοῦ⁷⁰⁸. Ἀπὸ τὰ κομμάτια ποὺ σημειώνει ὁ Pace, τὸ ὑπ' ἀρ. 1 εἰκ. 9, ποὺ ἦταν τότε ἐντοιχισμένο στὸ σπίτι τοῦ δημάρχου Χ' Νικόλα Σταυριανοῦ, φυλάγεται σήμερα στὴν ἀποθήκη 4 τοῦ Μουσ. Ρόδου καὶ ἀπεικονίζεται ἐδῶ (πίν. 40α).

Τὸ κομμάτι⁷⁰⁹ εἶναι ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο, ἔχει μῆκος 0,48, πλ. 0.30 καὶ ὕψ. 0,35 μ. καὶ ἀποτελεῖ τμῆμα ἀπὸ τὸ κάλυμμα τῆς σαρκοφάγου, συγκεκριμένα τὴν ἀριστερὴ γωνία τῆς μιᾶς ἀπὸ τὶς ἀετωματικὲς προσόψεις τοῦ καλύμματος.

Διατηρεῖται ἡ κάτω ἀριστερὴ γωνία τοῦ ἀετώματος, μὲ μέρος ἀπὸ τὸ τύμπανο, ποὺ ἐδράζεται πάνω σὲ μιὰ ζωφόρο διακοσμημένη μὲ ἀνάγλυφους ρόδακες, ἔλικες καὶ φύλλα ἀκάνθου. Ἡ ζωφόρος αὐτὴ συνεχίζεται καὶ στὴν ἀριστερὴ μακρὰ πλευρὰ τοῦ καλύμματος. Τὸ ἀέτωμα ἐπιστέφεται ἀπὸ ἀκρωτήριο, διακοσμημένο ἐπίσης μὲ ἀνάγλυφες ἔλικες καὶ φύλλα ἀκάνθου. Σῶζεται ἐπίσης μέρος ἀπὸ τὴ στέγη τοῦ καλύμματος, μὲ τὴ συνηθισμένη σὲ καλύμματα ἀττικῶν σαρκοφάγων διακόσμηση μὲ ἀνάγλυφους φολιδωτοὺς κεράμους⁷¹⁰. Ἡ μορφὴ τοῦ καλύμματος ταιριάζει σὲ ἀττικὲς σαρκοφάγους τοῦ προχωρημένου τρίτου τετάρτου τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.⁷¹¹.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ παραπάνω κομμάτι, ὁ Pace σημειώνει καὶ ἀπεικονίζει (ἀρ. 2 εἰκ. 10) ἓνα ἀκόμη τμῆμα ἀπὸ ἀέτωμα, διαστ. 0,27×0,50×0,27 μ., μὲ ἀνάγλυφη παράσταση μιᾶς κινημένης μορφῆς, ποὺ βρέθηκε στὶς ἀνασκαφές, ὅπως καὶ δύο μικρὰ κομμάτια ζωφόρου, ὅμοια μὲ τὴ ζωφόρο τοῦ κομματιοῦ ἀρ. 1⁷¹². Σημειώνει ἐπίσης κοντὰ στὸ πηγάδι τῆς Ἀγ. Μαρίνας καὶ σὲ ἓνα σπίτι τοῦ χωριοῦ ἄλλα μεγάλα κομμάτια ἀπὸ τὸ κάλυμμα, μὲ τὴ γνωστὴ φολιδωτὴ διακό-

σμηση. Τὸ ἓνα, διαστ. 0,60×0,40 μ., εἶχε καὶ μιὰ προεξέχουσα ὑδρορρόη πάχ. 0.15 μ.

2*. Ἀνάγλυφο ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο.

Ἐντοιχισμένο ἄλλοτε στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ χωριοῦ. Εἶχε βρεθεῖ σὲ κοντινὸ χωράφι. Στὴν ἐκκλησίᾳ τὸ εἶχαν δῇ ὁ Newton⁷¹³ καὶ ὁ ζωγράφος Berg, ποὺ ἔχει στὸ βιβλίο του ἀπεικόνισι τοῦ ἀναγλύφου⁷¹⁴ (πρβλ. ἐδῶ πίν. 40β). Ἀργότερα τὸ ἀνάγλυφο μεταφέρθηκε στὸ τουρκικὸ Διοικητήριον (Κονάκι) καὶ ἔπειτα χάθηκαν τὰ ἔχνη του⁷¹⁵.

Ἀπὸ τὴ σύντομη περιγραφὴ τοῦ Newton καὶ τὴν ἀπεικόνισι τοῦ Berg διαπιστώνουμε ὅτι ἡ ἀνάγλυφη παράστασι πατοῦσε σὲ μιὰ ζώνη διακοσμημένη μὲ λέσβιο κυμάτιο καὶ πλοχμό. Ἀπὸ τὴν παράστασι σώζεται μόνον τὸ κάτω μέρος τῶν μορφῶν καὶ εἶναι ἐλλιπὴς στὰ δύο ἄκρα. Τὸ μέσο κατέχει μιὰ ἀνδρική μορφὴ μὲ ἱμάτιο, καθισμένη στὸ ἀριστερὸ τμήμα ἐνὸς ἐπιμήκους ἐδράνου, στραμμένη στὰ ἀριστερὰ πρὸς μιὰ νεανική μορφὴ ποὺ στέκεται πρὸς τὰ δεξιὰ, ἐνῶ στὸ δεξιὸ ἄκρο διακρίνεται ἓνα πόδι καὶ μέρος ἀπὸ τὸ ἱμάτιο μιᾶς ἄλλης μορφῆς, ποὺ στέκεται μὲ κατεύθυνσι πρὸς τὰ ἀριστερὰ. Ὁ Newton θεωρεῖ τὴν παράστασι τμήμα ἐνὸς ἐπιτύμβιου ἀναγλύφου, εἶναι ὅμως πολὺ πιθανὸ ὅτι ἀνήκει στὴ διακόσμησι μιᾶς σαρκοφάγου⁷¹⁶. Εἶναι ἐπομένως πιθανὴ ἡ ὑπόθεσι τοῦ Pace ὅτι τὸ ἀνάγλυφο ἦταν μέρος τῆς ἴδιας μνημειακῆς σαρκοφάγου, στὴν ὁποία ἀνήκουν καὶ τὰ κομμάτια ποὺ βρέθηκαν στίς ἔρευνες τῆς ΙΑΣ (ππ. ἀρ. 1).

Δῆμος 7

Εὐρήματα ἀπὸ τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἑρεθιμίου Ἀπόλλωνος

1*. Χάλκινο ἀγαλμάτιο Διός. Μουσ. Ρόδ. Μ 334 (= BE 1112). Πίν. 39α.

Συνθ. εὐρ.: βρέθηκε στὴν περιοχὴ τοῦ Ἱεροῦ καὶ παραδόθηκε γύρω στὰ 1953 στὸ Μουσεῖο Ρόδου ἀπὸ κάτοικο τοῦ χωριοῦ Θολός. Τψ. 0,19 μ.

Τὸ ἀγαλμάτιο εἶναι συμπαγές⁷¹⁷, χυτὸ, μὲ πρόσθετες ἐγγάρακτες λεπτομέρειες πολὺ κακῆς ἐκτέλεσις καὶ τέχνης. Ὁ θεὸς παριστάνεται ὄρθιος καὶ στηρίζεται στὸ δεξιὸ σκέλος, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ κάμπτεται πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ γόνατο καὶ κάτω καὶ στηρίζεται μόνον στὰ δάχτυλα τῶν ποδιῶν. Κρατοῦσε στὸ ἀριστερὸ χέρι σκῆπτρο (ποὺ δὲν σώζεται) καὶ στὸ προεκτεταμένο δεξιὸ τὸν ἀετὸ, πρὸς τὸν ὁποῖο εἶναι στραμμένο τὸ γενειοφόρο κεφάλι μὲ τὴν πλούσια κόμη.

Ὁ τύπος τοῦ ἀγαλματίου κατατάσσεται στὴν ἐνδέκατη ὁμάδα παραστάσεων ὄρθιου Δία τοῦ J. Overbeck⁷¹⁸. Παραστάσεις τοῦ Δία μὲ ἀετὸ στὴν ὁμάδα αὐτὴ εἶναι γνωστὲς ἀπὸ νομίσματα τῆς ἐλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ὁ Γ. Δοντὰς παρατηρεῖ ἐπίσης ὅτι τὸ σῶμα ἔχει βασικὰ κλασικὲς ἀναλογίες, ἂν

και ὄχι με ἀπόλυτη ἐπιτυχία μεταφερμένες ἀπὸ τὸ μεταγενέστερο τεχνίτη, καὶ ἀνάγεται σὲ ἓνα λυσίππειο πρότυπο. Ἀντίθετα τὸ κεφάλι εἶναι τυπικὰ «ἐλληνιστικὸ» καὶ θυμίζει ἰδιαίτερα ἔργα τοῦ 1ου αἰ. π.Χ., γύρω στὰ μέσα τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ ἀνήκει χρονικὰ τὸ μικρὸ αὐτὸ ἔργο.

Ἡ περίοδος αὐτὴ, ὅπως ἔχει τονισθῇ παραπάνω, χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἰδιαιτέρη δραστηριότητα στὸ Ἱερό. Ἡ παρουσία τοῦ Δία θυμίζει τὴ μαρτυρία τοῦ Ἡσυχίου (ππ. σημ. 529) γιὰ λατρεία στὴ Ρόδο Διὸς Ἐριδιμίου. Εἶναι πιθανόν, χωρὶς νὰ ὑπάρχουν γι' αὐτὸ ἄλλα στοιχεῖα, ὅτι ἡ λατρεία αὐτὴ ἐντασσόταν στὰ πλαίσια τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνα Ἐρεθιμίου.

BCH 78, 1954, 157, Γ. Δοντάς, ΑΔ 21, 1966, Μελέται 97-99, Gualandi, Annuario 54, 1976, 238 σημ. 4.

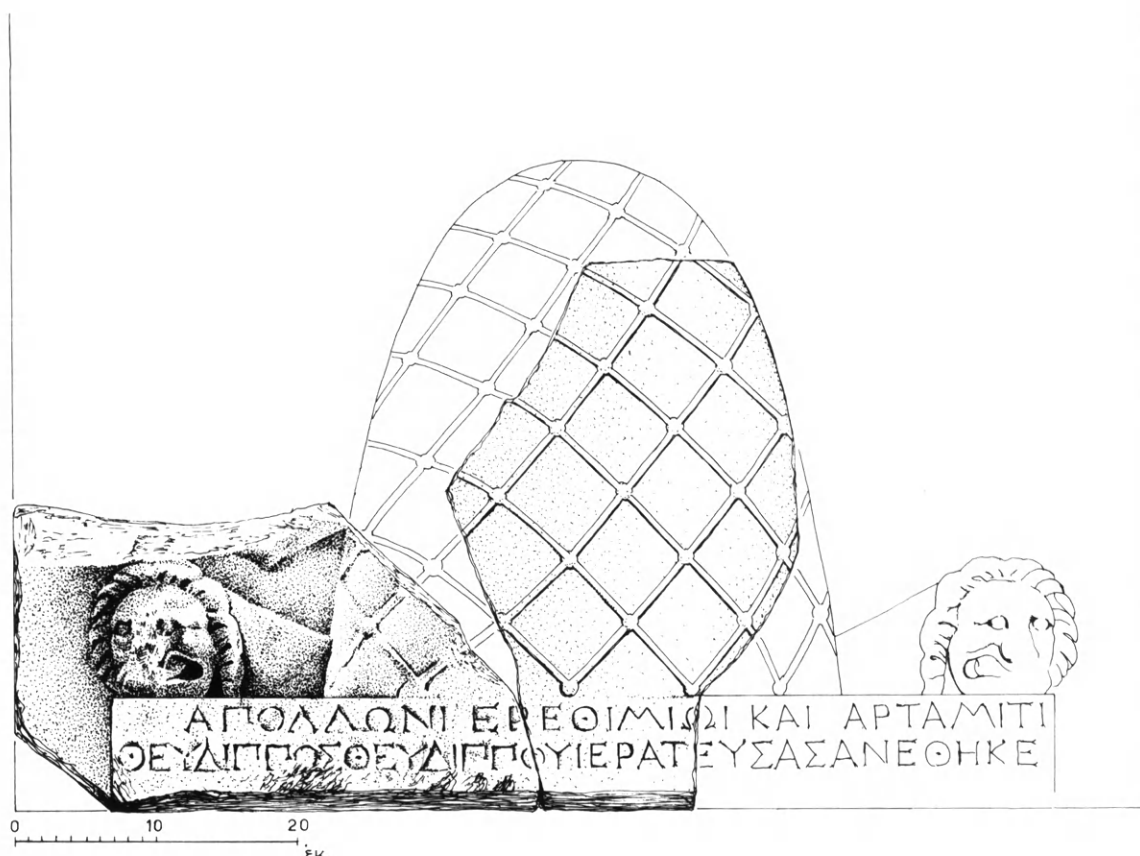
2*. Τμῆμα ὀρθογώνιας ἀνάγλυφης ἀνεπίγραφης πλάκας. Μουσ. Ρόδ. Γ 222 (= BE 2399) (βλ. ππ. σ. 168 ἐπιγρ. ἀρ. 4). Εἰκ. 19, πίν. 39β.

Λευκὸ μάρμαρο. Σωζ. ὕψ. 0,22, σωζ. μῆκ. 0,37, συνολ. πᾶχ. 0,18 μ.

Τὸ κομμάτι, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ κάτω ἀριστερὸ μέρος τοῦ ἀναγλύφου στὴν ἀρχικὴ του μορφή, διασώζει ἀκέραιο τμῆμα ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ ἀπόληξη τοῦ ἀναγλύφου. Ἀκέραια εἶναι ἐπίσης ἡ κάτω ἀπόληξη τοῦ κομματιοῦ, ἐνῶ σπασμένο εἶναι τὸ κομμάτι στὸ πάνω μέρος, στὴ δεξιὰ πλευρὰ καὶ λίγο κάτω ἀριστερά. Στὴν πίσω ὄψη, ἀπὸ ὕψος 0,075 μ. ἀπὸ τὸ κάτω μέρος καὶ ἀπὸ ἀπόσταση 0,08 μ. ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ ἀπόληξη, τὸ κομμάτι εἰσέχει κατὰ 0,05 μ.

Ἡ πλάγια καὶ πίσω ὄψη εἶναι ἄδρὰ δουλεμένες, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ κάτω ἐπιφάνεια. Στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀναγλύφου ταινία ὕψ. 0,065 μ., ποὺ προεξέχει κατὰ 0,04-0,05 μ. ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ ἀναγλύφου, ἔχει τὸ ἀριστερὸ τμῆμα τῆς ἐπιγραφῆς. Πάνω ἀπὸ τὴν ἐνεπίγραφη ταινία σώζεται μέρος ἀπὸ τὴν παράσταση σὲ ὑψηλὸ ἀνάγλυφο: στὰ δεξιὰ τὸ κάτω ἀριστερὸ τμῆμα ὀμφαλοῦ καὶ στὰ ἀριστερὰ λεοντοκεφαλὴ. Τὸ χῶρο ἀνάμεσα στὰ δύο διασχίζει λοξὰ δυσεξήγητο ἀνάγλυφο ἐπίμηκες ἑξαρμα.

Ἀπὸ τὴν ἀπεικόνιση τοῦ Ross σχηματίζουμε πληρέστερη εἰκόνα γιὰ τὴ μορφή τοῦ ὀμφαλοῦ: στὸ κάτω μέρος σώζεται τμῆμα ἀπὸ τὴ συνέχεια τῆς ἐνεπίγραφης βάσης, ἐνῶ ὁ ὀμφαλὸς ἀπεικονίζεται ἐλλιπῆς ἀριστερά, κάτω δεξιὰ καὶ πιθανώτατα στὸ πάνω μέρος. Ἀπὸ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἐνεπίγραφη βάση καὶ τὸ σύνολο στὴν ἀπεικόνιση τοῦ Ross, μπορούμε νὰ ὑπολογίσουμε τὸ ὕψος τοῦ ἀναγλύφου ὀμφαλοῦ μαζί με τὴν ἐνεπίγραφη ταινία, ὅπως σώζεται στὴν παράσταση, σὲ 0,37 μ. περίπου, ἐνῶ τὸ συνολικὸ ὕψος του πρέπει νὰ ἦταν λίγο μεγαλύτερο ($\pm 0,45$ μ.). Παριστάνεται καλυμμένος με δικτυωτὸ πλέγμα (ἀγρηνόν), ὅπως μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ πραγματικὰ παραδείγματα καὶ ἀπεικο-

Εἰκ. 19. Ἱερὸ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος. Ἐνέπιγροφὸ ἀνάγλυφο μὲ παράσταση ὀμφαλοῦ. Προσπάθεια ἀναπαράστασης (σχέδιο Κ. Ἡλιάκη).

νίσεις⁷¹⁹. Ὁ ὀμφαλὸς εἶναι τὸ σύμβολο τοῦ Ἀπόλλωνα, τοῦ δελφικοῦ ἱεροῦ καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν τοῦ θεοῦ⁷²⁰. Πραγματικοὶ ὀμφαλοὶ ἀφιερώνονταν καὶ ὡς ἀναθήματα στὰ ἱερὰ τοῦ Ἀπόλλωνα⁷²¹.

Ἡ συμπλήρωση τοῦ ἀναγλύφου παρουσιάζει προβλήματα. Δεξιά ἀπὸ τὸν ὀμφαλὸ μὲν πορεῖ νὰ ὑποθέσῃ κανένας ὡς πᾶρσο ἓνα δεύτερο κεφάλι λιονταριοῦ καὶ/ἢ ἀπεικόνιση τοῦ θεοῦ καὶ/ἢ τοῦ ἀναθέτη τοῦ ἀναγλύφου. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ χῶρος δεξιά δὲν ἦταν ἀρκετὸς γιὰ παράσταση μεγάλης μορφῆς καὶ γι' αὐτὸ ἡ πρώτη ὑπόθεση εἶναι ἡ πιθανώτερη (βλ. προσπάθεια ἀναπαράστασης στὸ σχέδιο τῆς εἰκ. 19). Τὸ νέο εὑρημα δὲν φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνει τὴν ὑπόθεση τοῦ Ross, ὅτι ὁ θεὸς παριστάνετο καθισμένος πάνω στὸν ὀμφαλόν, ὅπως σὲ ἀπεικονίσεις νομισμάτων. Ἀντίθετα, νομίσματα ἀπὸ τὴν Ταρσοῦ τῆς Κιλικίας, ὅπου ὁ Ἀπόλλων παριστάνεται ὀρθὸς πάνω σὲ χαμηλὴ βάση μὲ σχῆμα ὀμφαλοῦ, ἀνάμεσα σὲ ζῶα ὡς πότνιος θηρῶν⁷²², ἐνισχύουν τὴν συμπλήρωση μὲ μιὰ λεοντοκεφαλὴ δεξιά καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὸν ὀμφαλόν. Δὲν εἶναι βέβαιον ἂν τὸ κεφάλι ἐδῶ ἀντιπροσωπεύει ὅλο τὸ σῶμα τοῦ ζώου ἢ εἶναι παράσταση προσω-

πείου ἢ ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους⁷²³. Ἴχνη στὸ πάνω μέρος τοῦ κομματιοῦ ποὺ σώζεται σήμερα (ἀνάμεσα στὸ κεφάλι τοῦ λιονταριοῦ καὶ τὸν ὀμφαλὸ) δείχνουν ὅτι ἡ παράσταση συνεχιζόταν καὶ στὸ ἀνώτερο —χαμένο— τμήμα τοῦ ἀναγλύφου, ἀλλὰ μιὰ πειστική συμπλήρωση τοῦ συνόλου δὲν εἶναι δυνατή.

Βιβλιογραφία βλ. ππ. σ. 168-169 ἀρ. 4.

Δῆμος 8

1*. Ἀγαλμάτιο Διονύσου ἀπὸ τῆ Σορωνῆ. Μουσ. Ρόδ. ἀρ. εὐρ. ἰτ. 1166. Πίν. 42α.

Χρόν.-τόπ. εὐρ.: 1914, κατὰ τὴ διάνοιξη πηγαδιοῦ σὲ ἓνα κτῆμα στὴν περιοχὴ Σορωνῆς⁷²⁴. Λευκὸ μάρμαρο λεπτόκοκκο. Ὑψ. 0,65 μ.

Λείπουν ὁ ἀριστερὸς βραχίονας ἀπὸ τὸν ἀγκῶνα καὶ κάτω (τὸ τμήμα ποὺ λείπει ἦταν ἔνθετο) καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ τὸ δεξιὸ βραχίονα, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ ἀριστερὸ πόδι κάτω ἀπὸ τὸν ἀστράγαλο καὶ τὸ πρόσθιο τμήμα τοῦ ἄκρου δεξιοῦ ποδιοῦ. Μικρότερες ἀποκρούσεις παρατηροῦνται στὸ πρόσωπο, τὴ μύτη καὶ τὶς πτυχές τοῦ ἐνδύματος. Ἡ πίσω ὄψη τοῦ ἀγαλματίου εἶναι πρόχειρα δουλεμένη.

Ὁ θεὸς παριστάνεται ὄρθιος, γενειοφόρος, μὲ πλούσια κόμμωση καὶ ἐνδυμασία. Στηρίζεται στὸ δεξιὸ σκέλος, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ ἄνετο σκέλος εἶναι ἐλαφρὰ προτεταμένο. Τὸ κεφάλι εἶναι ἐλαφρὰ γερμένο πρὸς τὰ ἐμπρός. Τὰ μαλλιά εἶναι συγκεντρωμένα πίσω σὲ κρωβύλο, στὰ πλάγια πέφτουν σὲ χοντροὺς βοστρύχους καὶ εἶναι στερεωμένα μπροστὰ μὲ μιὰ κτενοειδῆ πόρπη. Μιὰ πλατεῖα ὀριζόντια ταινία διασχίζει τὸ μέτωπο. Τὰ γένεια πέφτουν πλούσια ἐπάνω στὸ στῆθος. Ἡ ἐνδυμασία, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο, ἀποδίδεται μὲ ἰδιαίτερη φροντίδα. Τὸ ἱμάτιο, στερεωμένο στοὺς ὤμους καὶ ζωσμένο στὸ στῆθος, κατεβαίνει πρὸς τὰ κάτω σὲ μιὰ πλούσια διαδοχὴ καὶ ἐναλλαγὴ πτυχώσεων καὶ στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος διαμορφώνεται σὲ τρεῖς βασικὲς κάθετες ὁμάδες πτυχῶν.

Ὅπως τόνισε ὁ Maiuri, ὁ πρῶτος ποὺ δημοσίευσε τὸ ἔργο, ἔχουμε ἐδῶ μιὰ ἱερατικὴ ἐμφάνιση τοῦ Διονύσου, ποὺ μᾶς ἐπιστρέφει σὲ παλαιότερες ἐποχές, διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀγένειου νεανικοῦ Διονύσου, ποὺ ἐπικρατεῖ στὴν τέχνη ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. καὶ ἔπειτα⁷²⁵. Ὁ θεὸς κρατώντας πιθανῶς στὰ χέρια τὰ ἱερά του σύμβολα, τὸ θύρσο καὶ τὸν κἀνθαρο, συμμετεῖχε σὲ μιὰ θρησκευτικὴ τελετουργία. Τὰ πρότυπα ὅμως τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖο ὁ Maiuri τοποθετεῖ στὸν 3ο μὲ 2ο αἰ. π.Χ., δὲν εἶναι παλαιότερα ἀπὸ τὸν 4ο αἰ., γιατί ἡ παράσταση τοῦ γενειοφόρου Διονύσου συνεχίζεται στὸν αἰῶνα αὐτὸ στὸ πρωτότυπο τοῦ λεγόμενου «Σαρδανάπαλου»⁷²⁶. Ὁ Maiuri βρίσκει ὁμοιότητες καὶ μὲ τὸ χάλκινο κεφάλι Διονύσου(;) ἀπὸ τὸ Herculaneum στὸ Μουσεῖο τῆς Νεάπολης, ποὺ ὅμως

φαίνεται νὰ εἶναι ἔργο μεταγενέστερο ἀπὸ τὸ Διόνυσο τῆς Ρόδου, καὶ μὲ τὴ μορφὴ τοῦ ἱεροφάντη, ὅπως παρουσιάζεται σὲ ὁμάδα ἔργων σχετικῶν μὲ τὰ ἐλευσίνια μυστήρια⁷²⁷.

Τὸ ἔργο, ἐξαιτίας τῆς ἰδιοτυπίας του, ἔχει ἀπασχολήσει ἀρκετὰ καὶ τὴ μεταγενέστερη βιβλιογραφία. Ὁ W.H. Schuchhardt συγκρίνει τὸ Διόνυσο μὲ μιὰ ὁμάδα ἔργων ποὺ τοποθετεῖ χρονικὰ στὸ δεύτερο μισὸ καὶ στὸ τέλος τοῦ 3ου αἰ., ὅπως ἓνας κορμὸς μαινάδας στὴ Mantua καὶ ἡ γνωστὴ κόρη τοῦ Antium. Τὴ χρονολόγηση αὐτὴ ἀποδέχεται καὶ ὁ Lippold. Διαφορετικὴ ἀξιολόγηση καὶ χρονολόγηση κάνει ὁ Laurenzi, ὁ ὁποῖος κατατάσσει τὸ ἔργο στὴν ὁμάδα ἔργων τῆς «ἀνοικτῆς» ἢ «κεντρόφυγας» μορφῆς τοῦ G. Krahmer⁷²⁸, ποὺ παρουσιάζεται μετὰ τὸ βωμὸ τοῦ Περγάμου καὶ κυρίως μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. Ἰδιαίτερα συγκρίνει ὁ Laurenzi τὸ Διόνυσο μὲ τὸ ἀγαλμάτιο τῆς Ἰσιδας τοῦ Catajo στὴ Βιέννη, ποὺ τὸ πρότυπό του χρονολογεῖ στὸ 130-120 π.Χ.⁷²⁹. Ἡ L. Borelli κατατάσσει τὸ ἔργο σὲ μιὰ σχολὴ «μανιεριστῶν», ποὺ κατ' αὐτὴν ἀκμάζει στὸ χῶρο τῆς Ρόδου καὶ τῆς κοντινῆς Ἀσίας στὴν ὀψιμὴ ἐλληνιστικὴ περίοδο (τέλος τοῦ 2ου-ἀρχὲς τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.). Ἀπὸ τὴν ὁμάδα τῶν ἔργων ποὺ συγκεντρώνει μέσα στὴν ἴδια σχολή, ξεχωρίζει τὸ Διόνυσο τῆς Ρόδου ὡς μιὰ πρῶιμη σχετικὰ ἐμφάνιση αὐτοῦ τοῦ ροδιοασιατικοῦ μανιερισμοῦ, ποὺ θεωρεῖ ἐκλεκτικὸ συνδυασμὸ τοῦ καλλιτεχνικοῦ ρεύματος ποὺ ὁ Laurenzi ὀνόμασε «virtuosismo veristico» (κατ' αὐτὸν μιὰ κριτικώτερη ἀπόδοση τοῦ ὅρου «ἀρχαῖο ροκοκὸ» τοῦ W. Klein) καὶ τοῦ κλασικισμοῦ. Ἀρχαϊστικὲς τάσεις καὶ στοιχεῖα ἀναγνωρίζουν στὸ ἔργο ὁ A.W. Lawrence καὶ ὁ A. Linfert. Οἱ περισσότεροι συμφωνοῦν ὅτι ὁ Διόνυσος τῆς Σορωνῆς μιμεῖται ἓνα σπουδαῖο πρότυπο, ποὺ ἔγινε στὴ Ρόδο καὶ ἴσως βρισκόταν στὸ περίφημο Διονύσιο, στὴν πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ. Ἐνα δεύτερο ἀντίγραφο τοῦ ἴδιου ἔργου ἀναγνωρίζει ὁ Linfert σὲ ἄλλο ἀγαλμάτιο τοῦ Μουσείου Ρόδου. Ὅσο γιὰ τὸ ἀγαλμάτιο τῆς Σορωνῆς, θὰ πρέπει νὰ ἀνῆκε σὲ ἓνα ἀγροτικὸ ἱερὸ τῆς περιοχῆς ὅπου ἔχει βρεθῇ. Ὁ Maiuri συνέδεσε τὸ εὑρημα μὲ ἓνα ἐπίθετο τοῦ θεοῦ ποὺ ὁ Ἡσύχιος (λ. *Θυωνίδας*) τοποθετεῖ στὴ Ρόδο⁷³⁰. Εἶναι πιθανὸ ὅτι μὲ τὸ ἐπίθετο αὐτὸ σχετιζόταν μιὰ ἀγροτικὴ, παραδοσιακὴ λατρεία τοῦ Διονύσου στὴ Ρόδο.

Maiuri, Guida dei Monumenti e del Museo di Rodi (1918) 81-82 ἀρ. 17, Annuario IV-V, 1921-1922, 234-237, A.W. Lawrence, BSA 26, 1923-1925, 71 σημ. 1, Jacopi, CIRh I, 1928, 27 εἰκ. 8, ὁ ἴδιος, Lo spedale dei Cavalieri e il Museo Archeologico di Rodi (Roma 1932) 42-43 εἰκ. 20, Reinach, Rép. de la statuaire VI (1930) 167 ἀρ. 7, W.H. Schuchhardt, GGA 196, 1934, 316-318, AA 1935 684 σημ. 9, 687, Laurenzi, RM 54, 1939, 50 πίν. 14, L. Borelli, Rend Linc. ser. VIII, vol. 4, 1949, 339 εἰκ. 3, 347-348, Lippold, ὁ.π. 323 σημ. 11, A. Di Vita, Arch. Cl VII, 1955, 13 σημ. 4, 15 σημ. 1, H. Walter, Griech. Götter (München 1971) 385 εἰκ. 364, Καροῦζος, Ρόδος² 130 πίν. 19, Merker, Helenist. Sculpture 28 ἀρ. 54 πίν. 15 καὶ σποραδικά, Linfert, Kunstzentren 95 σημ. 328-329, 97, Κωνσταντινόπουλος, Μουσ. Ρόδ. I 89 ἀρ. 157 εἰκ. 135, Gualandri, Annuario 54 241.

2*. 'Ενεπίγραφο ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἀπὸ τῆ Σορωνή. Μουσ. Ρόδ. ἀρ. εὐρ. ἰτ. 1151 (βλ. καὶ ππ. σ. 189, ἐπιγρ. ἀρ. 3). Πίν. 41.

'Ορθογώνια στήλη ἀπὸ λάρτιο, μὲ ὀριζόντια ἀπόληξη στὸ πάνω μέρος, ταινία στὸ κάτω μέρος καὶ γόμφο γιὰ τὴν ἔνθεση. 'Η ὀριζόντια ἀπόληξη ἔχει στὴν πάνω ἐπιφάνειά της δύο ὀπές γιὰ τὴ στερέωση ἐνὸς κομματιοῦ ποὺ θὰ χρησίμευε ὡς ἐπίστεψη. Ύψ. 0,90, πλ. 0,355 (πάνω)-0,39 μ. (κάτω), πάχ. 0,09 μ.

'Η παράσταση εἶναι σὲ ὑψηλὸ ἀνάγλυφο καὶ στὸ ἀριστερό της τμήμα βρίσκεται μέσα σὲ πλαίσιο, ἐνῶ τὸ δεξιό της ἐξέχει καὶ ἐπεκτείνεται πέρα ἀπὸ τὸ πλαίσιο. Στὸ κάτω μέρος ἡ παράσταση ὀρίζεται ἀπὸ μιὰ ταινία ποὺ ἐξέχει καὶ ἔχει πλάτος ὅσο καὶ ἡ παράσταση. "Οτι ἡ ταινία αὐτὴ ὑπῆρχε πρὶν χαραχθῇ ἡ μεταγενέστερη ἐπιγραφή, φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ δεῦτερος ἀπὸ τοὺς δύο στίχους τῆς ἐπιγραφῆς, ποὺ ἔχουν χαραχθῇ πάνω στὴν ταινία, συνεχίζεται δεξιότερα ἀπὸ τὴν ταινία, σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο (τὸ ε τοῦ ὑπέσχε). Στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ταινία δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα μεταγενέστερης ἀπόξεσης τοῦ κάτω τμήματος τῆς στήλης, ὅπως ἔχει ὑποστηριχθῇ⁷³¹, ὁδηγοῦν καὶ τὰ ἔχνη ἀναθύρωσης ποὺ παρατηροῦνται στὶς πλάγιες πλευρὲς τῆς στήλης καὶ συνεχίζονται ὁμοιόμορφα ἀπὸ πάνω ἕως κάτω. 'Η ἐπιφάνεια τοῦ βάθους τοῦ ἀναγλύφου εἶναι ἐντελῶς λεία, ἀντίθετα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια ὅπου χαραχθῆκε ἔπειτα ἡ ἐπιγραφή. Χαμηλότερα ἀπὸ τὸν τελευταῖο στίχο εἶναι φανερά τὰ ἔχνη ἀπὸ τὰ χτυπήματα τοῦ ἐργαλείου τοῦ τεχνίτη.

'Η παράσταση ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς μορφές, ποὺ τὰ πρόσωπά τους ἔχουν χτυπηθῇ καὶ φθαρῇ σὲ μεταγενέστερη ἐποχή. Δεξιὰ εἶναι μιὰ καθιστὴ ἀνδρική μορφή, στραμμένη πρὸς τὰ ἀριστερά, ποὺ φορᾷ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο καὶ δίνει τὸ χέρι σὲ μιὰ ὀρθία ἀνδρική μορφή μὲ ἱμάτιο, ποὺ ἀφήνει γυμνὸ χωρὶς χιτῶνα τὸ δεξιὸ ὤμο καὶ μέρος τοῦ σώματος. Στὸ ἀριστερὸ ἄκρο βρίσκεται ἓνας μικρὸς ὑπηρέτης σχεδὸν «κατενώπιον», ποὺ φορᾷ χιτωνίσκο μὲ κοντὲς χειρίδες.

'Η παράσταση εἶχε παρερμηνευθῇ παλαιότερα ὡς ἀπόδοση τῶν τριῶν προσώπων ποὺ ἀναφέρει ἡ μεταγενέστερη ἐπιγραφή, δηλ. τοῦ μικροῦ Πλούτου, τοῦ πατέρα του καὶ τῆς μητέρας του 'Αντιοχίδος.

Πρόκειται γιὰ μέτρια καὶ ἄρκετὰ πρόχειρη ἐργασία τῆς ὕστερης ἐλληνιστικῆς περιόδου, μᾶλλον τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.

Βλ. βιβλιογραφία ππ. σ. 189 ἀρ. 3 καὶ: Maiuri, CIRh II 67-68 ἀρ. 30 εἰκ. 35, Jacopi, Lo Spedale dei Cavalieri 45 εἰκ. 22, Pfuhl-Möbius I 225 ἀρ. 865 πίν. 127, Κωνσταντινόπουλος, Μουσ. Ρόδ. I 120 ἀρ. 221 εἰκ. 197.

Δῆμος 9

1*. Ἀναθηματικό ἀνάγλυφο ἀπὸ Καλυθιές. Μουσ. Ρόδ. ἀρ. εὐρ. ἰτ. 5300⁷³². Πίν. 42β.

Συνθῆκες εὐρ.: ἀνῆκε ἄλλοτε στὴ συλλογὴ Δρακίδη, ἀπὸ ὅπου περιῆλθε στὸ Μουσεῖο ἐπὶ ἰταλικῆς κατοχῆς. Σύμφωνα μὲ πληροφορίες, προερχόταν ἀπὸ τὰ ἐρείπια ἐνὸς «μοναστηριοῦ» στὴν περιοχὴ τοῦ κόλπου ποὺ σχηματίζει τὴν παραλία τοῦ παραπάνω χωριοῦ (baia di Calitea)⁷³³.

Ὁρθογώνια στήλη ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο νησιωτικὸ, ἐλλιπὴς στὰ δεξιὰ, μὲ ἀνάγλυφη παράσταση σὲ κακὴ διατήρηση. Ὑψ. 0,48, μέγ. σωζ. πλ. 0,38, πάχος πάνω 0,08, κάτω 0,14, μέγ. πάχ. ἀναγλ. 0,04 μ. Στὴν πάνω ἐπιφάνεια ὑπάρχει μιὰ ἀρχαία ὁπὴ διαμπερὴς γιὰ τὴ στερέωση τοῦ ἀναγλύφου.

Στὸ δεξιὸ σωζόμενο τμήμα τῆς παράστασης μιὰ καθιστὴ ἀνδρική μορφή στραμμένη πρὸς τὰ ἀριστερά, σὲ θρόνο διακοσμημένο μὲ ἀνάγλυφη σφίγγα, πατὰ τὰ πόδια σὲ ὑποπόδιο. Φορᾷ ἱμάτιο, ποὺ σκεπάζει τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος καὶ ἀφήνει νὰ διαφαίνεται κάτω ἀπ' αὐτὸ ἡ μορφή τῶν διασταυρωμένων σκελῶν, ἐνῶ τὸ πάνω μέρος τοῦ σώματος μένει γυμνόν.

Ὁ ἀριστερὸς βραχίονας ἀκουμπᾷ ἐλαφρὰ στὸ θρόνο, ἐνῶ ὁ δεξιὸς ἐκτείνεται πρὸς τὰ ἀριστερά καὶ στηρίζεται σὲ ἓνα πεσσό, ποὺ ἐπιστέφεται ἀπὸ μιὰ δυσδιάγνωστη μορφή⁷³⁴ καὶ βρίσκεται στὸ μέσο περίπου τῆς παράστασης. Τὸ ἀριστερὸ μέρος τῆς παράστασης κατέχει μιὰ ὀρθία γυναικεία μορφή ντυμένη μὲ ἱμάτιο. Στηρίζεται στὸ δεξιὸ σκέλος, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ ἄνετο σκέλος εἶναι λυγισμένο πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς παράστασης, ὅπως καὶ τὸ πάνω μέρος τοῦ σώματος. Ὁ δεξιὸς βραχίονας στηρίζεται στὸ δεξιὸ πλευρό, ἐνῶ ὁ ἀριστερὸς ἐκτείνεται πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἀκουμπᾷ στὸ δεξιὸ σκέλος τῆς ἀνδρικῆς μορφῆς. Τὰ πρόσωπα τῶν δύο κύριων μορφῶν εἶναι πολὺ κατεστραμμένα, ὥστε δὲν διακρίνονται λεπτομέρειες. Ἀπὸ τὶς λεπτομέρειες τοῦ ἱματίου τῆς γυναικείας μορφῆς διακρίνονται μιὰ κεντρικὴ ὁμάδα πτυχῶν ἀνάμεσα στὰ σκέλη καὶ μιὰ ἄλλη στὴ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ κάτω σώματος.

Πλησιέστερο παράλληλο γιὰ τὸ ἀνάγλυφο ἀπὸ τὶς Καλυθιές εἶναι ἓνα ἀνάγλυφο στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο ἀπὸ τὴ Ρόδο⁷³⁵, ποὺ μοιάζει πολὺ στὴ μορφή καὶ τὶς διαστάσεις μὲ τὴ στήλη ἀπὸ τὶς Καλυθιές. Ὑπάρχουν πολλὲς τυπολογικὲς ὁμοιότητες: στὰ δεξιὰ μιὰ γενειοφόρα ἀνδρική μορφή κάθεται σὲ θρόνο, ποὺ εἶναι διακοσμημένος μὲ ἀνάγλυφο γρύπα, καὶ κρατᾷ μὲ τὸ δεξιὸ χέρι τὸ σκήπτρο. Στὰ ἀριστερά εἶναι μιὰ ὀρθία γυναικεία μορφή καὶ στὸ μέσο πάλι ὁ πεσσός, μὲ ὑπολείμματα μιᾶς μορφῆς στὸ πάνω μέρος τοῦ⁷³⁶. Οἱ κύριες μορφὲς ταυτίζονται ἀπὸ τὰ σύμβολα: ἡ ἀνδρική ὡς Σάραπιδ ἀπὸ τὰ ἴχνη τοῦ καλάθου (modius) στὸ κεφάλι καὶ ἡ γυναικεία ὡς Ἴσις ἀπὸ τὸν «ἰσιανὸ κόμβο» στὸ ἔνδυμά της καὶ τὴν ἀγελάδα ἀνάμεσα σ' αὐτὴν καὶ τὴν καθιστὴ θεότητα. Τὸ ἔργο ἦταν πιθανῶτα ἀνάθημα στὸ γνωστὸ ἱερὸ τῆς Ἰσιδος στὴν πρωτεύουσα τῆς

Ρόδου⁷³⁷. Στο δεξιό τῆς παράστασης, πού εἶναι ἐλλιπές, ὑπάρχουν ἔχνη μιᾶς ἀκόμη μορφῆς, πού ἔχει ἐρμηνευθῇ ὡς Ἑρμῆς-Ἀνουβις⁷³⁸.

Σημαντικές ἀναλογίες παρουσιάζει ἐπίσης ἡ παράσταση τῶν δύο κύριων θεοτήτων στο γνωστό ἀναθηματικό ἀνάγλυφο τῆς Γλυπτοθήκης τοῦ Μονάχου⁷³⁹. Σ' αὐτό, τὸ περιβάλλον τοῦ ἱεροῦ δηλώνεται καθαρὰ μὲ τὸ βωμό, τοὺς λατρευτὲς καὶ τὸν πεσσὸ πού ἐπιστέφεται ἀπὸ δυὸ ἀγαλμάτια. Τὸ χῶρο τοῦ ἱεροῦ δηλώνει ὁ πεσσὸς καὶ στὰ δυὸ προηγούμενα ἀνάγλυφα.

Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ ἀνάγλυφο τοῦ Μονάχου ἔχει ροδιακὴ προέλευση, ὁ Laurenzi διατύπωσε τὴ θεωρία ὅτι σ' αὐτὸ καὶ στο ἀνάγλυφο τοῦ Μουσείου Ρόδου παριστάνεται τὸ ἴδιο ζεῦγος θεοτήτων, δηλ. ὁ Ζεὺς Χθόνιος καὶ ἡ Ἀρτεμις-Ἑκάτη. Ἡ ἄποψη ὅμως αὐτὴ σχετικὰ μὲ τὴν προέλευση τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Μονάχου ἔχει ἀμφισβητηθῇ, καὶ γιὰ τὴν ταυτότητα τῶν δύο θεοτήτων στο ἴδιο ἀνάγλυφο ἔχουν διατυπωθῇ οἱ πιὸ διαφορετικὲς γνώμες⁷⁴⁰.

Ἡ ἀνδρική μορφή τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Μουσείου Ρόδου ἔχει πολλές ὁμοιότητες μὲ τὶς ἀντίστοιχες τῶν δύο ἄλλων ἀναγλύφων, ἀλλὰ τὸ σῶμα εἶναι περισσότερο ἐκλεπτυσμένο καὶ ἡ παράσταση τοῦ ἐνδύματος παρουσιάζει μιὰ μεγαλύτερη μαλακότητα καὶ διαφάνεια. Γιὰ τὸν τύπο, τὸ μόνο πού θὰ μπορούσε νὰ πῇ κανένας εἶναι ὅτι ἦταν γνωστὸς στο χῶρο τῆς Ρόδου καὶ τῆς γειτονικῆς Μ. Ἀσίας⁷⁴¹. Ἡ γυναικεία μορφή τοῦ ἴδιου ἀναγλύφου παρουσιάζει ἀναλογίες μὲ τὸ γνωστὸ ἀπὸ πολλὰ παραδείγματα ροδιακὸ τύπο, πού ὁ Laurenzi ὀνόμασε Ἀρτεμη-Ἑκάτη⁷⁴². Ὅπως ὅμως ἔχει παρατηρηθῇ⁷⁴³, ὁ τύπος θὰ ταίριαζε περισσότερο σὲ μιὰ ντυμένη ἐλληνιστικὴ Ἀφροδίτη, καὶ τὸ ἀρχέτυπό του θὰ ἦταν ἓνα γνωστὸ ἄγαλμα πού εἶχε δημιουργηθῇ καὶ ἦταν στημένο στὴ Ρόδο. Ὁ τύπος ὅμως ἦταν ἀγαπητὸς καὶ εἶχε μιὰ πλατύτερη χρῆση, ἀκόμα καὶ σὲ ἐπιτύμβια ἀγάλματα.

Γιὰ τὶς θεότητες τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Μουσείου Ρόδου ὁ Maiuri εἶχε διατυπώσει τὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ Δία καὶ τὴν Ἥρα. Ὁ συσχετισμὸς αὐτός, ἀντίθετα μὲ ὅσα ὑποστηρίζει ὁ Laurenzi⁷⁴⁴, δὲν εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀδύνατος, καὶ ἔχομε ἐπιγραφικὴ μαρτυρία γιὰ λατρεῖα τῶν δύο αὐτῶν θεοτήτων στο δῆμο Ποντωρέων⁷⁴⁵. Πρέπει μᾶλλον νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ θεὸς πού παριστάνεται στο ἀνάγλυφο καὶ λατρευόταν στο μικρὸ ἱερὸ τῆς περιοχῆς, ἦταν ὁ Δίας, σὲ συνδυασμὸ μὲ μιὰ γυναικεία ἀγροτικὴ θεότητα. Τέτοιοι συνδυασμοὶ εἶναι γνωστοί, ὅπως τοῦ Διὸς Χθονίου καὶ τῆς Δήμητρος Χθονίας ἢ Διὸς Βουλέως (ἢ Εὐβουλέως) καὶ Ἥρας, Δήμητρος καὶ Κόρης⁷⁴⁶. Γνωστὸς ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές τῆς Ρόδου εἶναι ὁ Ζεὺς μὲ τὰ ἐπίθετα Δαμάτριος καὶ Καρποφόρος, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν Δήμητρα καὶ Κόρη ἢ Δήμητρα Καρποφόρο⁷⁴⁷.

Μὲ κάποια ἀπὸ τὶς παραπάνω γυναικεῖες θεότητες ἢ ἴσως κάποια ἄλλη ἄγνωστη τοπικὴ θεότητα, θὰ πρέπει νὰ ταυτίσουμε τὴ θεὰ τοῦ ἀναγλύφου. Νομίζω ὅτι οἱ δύο θεότητες δὲν μπορούν νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς Σάραπις καὶ Ἴσις (ὅπως δέχονται ὁ Thiemann, ὁ Hausmann καὶ ὁ Hornbostel, βλ. πκ.), γιὰτὶ λεί-

πουν τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, πὺ εἶναι σαφῆ στὸ ἀνάγλυφο τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου.

Γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ ἔργου εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ στηριχθοῦμε μόνο σὲ τεχνοτροπικὰ κριτήρια, σὲ σύγκριση μὲ τὰ δύο ἄλλα συγγενικὰ ἀνάγλυφα. Τὸ ἀνάγλυφο τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου ἔχει χρονολογηθῆ στὸ πρῶτο μισὸ (Lippold, Thiemann) ἢ τὸ δεύτερο μισὸ (Laurenzi, Beyen) τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Ἡ ἐκλεπτυσμένη μορφή τῆς Ἰσιδας καὶ ἡ κλασικιστικὴ διάθεση τοῦ ἔργου θὰ ταίριαζαν περισσότερο στὰ χρόνια μετὰ τὸ 150. Τὸ ἀνάγλυφο τοῦ Μονάχου χρονολογεῖται συνήθως στὰ μέσα ἢ στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 2ου αἰ. Στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ ἴδιου αἰώνα ὁδηγοῦν οἱ ἐκλεπτυσμένες μορφές τῶν δύο θεοτήτων τοῦ ἀναγλύφου τῆς Ρόδου καὶ ἡ κεντρόφυγα διάθεση τῆς γυναικείας μορφῆς.

Maiuri, CIRh II 44-46 ἀρ. 18 εἰκ. 22, Jacopi, Lo Spedale 44 ἀρ. 5900 (γιὰ τὸν ἀριθμὸ βλ. ππ.), Laurenzi, RM 54, 1939, 44 κέ. εἰκ. 4, 54 κέ., Cook, Zeus III, 2 1034-1035 εἰκ. 831, L. Borelli, Rend. Linc., ser. VIII 4, 1949, 344 σημ. 1, Lippold, Hd. Arch. III 1 361 σημ. 5, H.G. Beyen, BABesch 27, 1952, 10 σημ. 49, E. Thiemann, Hellenistische Vätergottheiten (Münster 1959) 92, 94 καὶ 138 D4, Hausmann, Griech. Weihrel. 88 σημ. 94, Gualandi, RA 1969 255 σημ. 3, 256-257, W. Hornbostel, Sarapis (Leiden 1973) 336 σημ. 5, Κωνσταντινόπουλος, Μουσ. Ρόδ. I 77 ἀρ. 133 εἰκ. 116.

Δῆμος 10

1*. Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο, σήμερα στὸ Ἀνατ. Βερολίνο (Staatliche Museen zu Berlin, Antikensammlung, Inv. Nr. SK 1545). Πίν. 43.

Τόπ. εὐρ.: θέση Ἀμμωτῆ Ἀφάντου (πρβλ. ππ. σ. 126). Ὁρθογώνια πλάκα ἀπὸ λεπτὸ, λεπτόκοκκο μάρμαρο⁷⁴⁸. Ὑψ. συνολ. 0,515, πλ. 0,79, πάχ. 0,07 μ. Ἐχει συγκολληθῆ ἀπὸ ἓνα μεγαλύτερο ἀνώτερο κομμάτι καὶ τρία κατώτερα μικρότερα⁷⁴⁹.

Τὸ ἀνάγλυφο εἶναι ἐλλιπὲς κάτω ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ καί, ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλες μικρότερες ἀποκρούσεις, φθαρμένα εἶναι τὰ πρόσωπα τῶν δύο κύριων μορφῶν, καθὼς καὶ ὁ δεξιὸς πῆχυς καὶ τὰ χέρια τῆς γυναικείας μορφῆς. Ἴχνη στὴν πίσω ὄψη τῆς πλάκας δείχνουν ὅτι εἶχε χρησιμεύσει σὲ δεύτερη χρῆση γιὰ κατώφλι. Στὸ πάνω μέρος τὸ ἀνάγλυφο ἐπιστέφεται ἀπὸ κυμάτιο καὶ ταινία. Στὴν ἐπάνω ἐπιφάνεια τῆς ἐπίστεψης σώζονται τρεῖς κυκλικές κοιλότητες —μιὰ στὸ μέσο, οἱ ἄλλες δύο κοντὰ στὰ ἄκρα— πὺ εἶναι πιθανώτατα ἀρχαῖες καὶ χρησίμευαν γιὰ τὴ στερέωση τριῶν ἀκρωτηρίων ἢ μιᾶς ἀετωματικῆς ἐπίστεψης. Μιὰ πλατεῖα ταινία κλείνει τὴν παράσταση στὸ κάτω μέρος καὶ τὰ λείψανα ἐνὸς γόμφου ἀπὸ κάτω⁷⁵⁰ δείχνουν ὅτι τὸ ἀνάγλυφο ἦταν στερεωμένο σὲ βάση μὲ μορφή πιθανώτατα πεσσοῦ καὶ κομοῦσε ὡς ἀνάθημα ἓνα ἱερό.

Στὰ πλάγια τὸ ἀνάγλυφο διακόπτεται ἀπότομα καὶ δὲν παρουσιάζει κανέ-

να ιδιαίτερο πλαίσιο. Ἡ παράσταση ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα τέθριππο ποὺ κινεῖται πρὸς τὰ ἀριστερά, πάνω στὸ ὁποῖο βρίσκονται στὸ δεξιὸ ἄκρο ἓνας ἄνδρας καὶ μιὰ γυναίκα. Ὁ ἄνδρας φορᾷ χιτῶνα ἀχειρίδωτο καὶ ἱμάτιο —μέρος του εἶναι τυλιγμένο γύρω ἀπὸ τὸ δεξιὸ βραχίονα. Μὲ τὸ δεξιὸ χέρι κρατᾷ τὰ χαλινάρια, ποὺ ἦταν δηλωμένα μὲ χρῶμα, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ ἀπλώνει προστατευτικὰ στὸν ἀριστερὸ ὦμο τῆς νέας γυναίκας, πρὸς τὴν ὁποία εἶναι στραμμένο τὸ πρόσωπό του. Ἡ γυναίκα φορᾷ ἰωνικὸ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο ποὺ σκεπάζει σὰν καλύπτρα τὸ κεφάλι, καθὼς καὶ τὸ πίσω μέρος τοῦ σώματος, ἐνῶ μιὰ ιδιαίτερη ὁμάδα πτυχῶν βγαίνει κάτω ἀπὸ τὸ δεξιὸ βραχίονα καί, ἀφοῦ διασχίζει λοξὰ τὸ σῶμα, περνᾷ πάνω ἀπὸ τὸ ἀριστερὸ χέρι καὶ ἔπειτα πέφτει πρὸς τὰ κάτω πλαισιώνοντας τὸ σῶμα ἀπὸ τὰ ἀριστερά. Τὸ κεφάλι της εἶναι γερμένο μπροστά, τὸ δεξιὸ χέρι στηρίζεται στὴν ἄντυγα τοῦ ἄρματος καὶ τὸ ἀριστερὸ προσπαθεῖ νὰ συγκρατήσῃ τὸ ἄκρο τῆς καλύπτρας. Ἡ κάμψη τῶν γονάτων τῆς γυναίκας καὶ ἡ στάση τῶν σκελῶν τῶν δύο μορφῶν δείχνουν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς κίνησης καὶ τῶν κραδασμῶν τοῦ ἄρματος. Μιὰ ὁπὴ στὸ κάτω μέρος πιστεύεται ὅτι δεχόταν τὸν ἄξονα τοῦ τροχοῦ τοῦ ἄρματος, ποὺ φαίνεται ὅτι ἦταν ἀπὸ χαλκὸ καὶ πρόσθετος στὸ ἀνάγλυφο. Τὸ ἀνάγλυφο κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν παράσταση τῶν τεσσάρων ἀλόγων, ποὺ κινοῦνται ζωηρὰ σὲ καλπασμὸ μὲ ἀνασηκωμένα τὰ μπροστινά τους πόδια. Ἡ ζωντάνια καὶ ἡ ὅλη ἀπόδοση τῶν μορφῶν θυμίζει μὲ πρώτη ματιὰ τὰ ἄλογα στὴ ζωφόρο τοῦ Παρθενῶνα. Ὀλόκληρο παριστάνεται μόνο τὸ πρῶτο ἄλογο, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα κρύβονται μερικὰ τὸ ἓνα πίσω ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ τὸ ὕψος τοῦ ἀναγλύφου μειώνεται ἀπὸ τὸ πρῶτο ἕως τὸ τελευταῖο. Τὰ τρία πρῶτα ἔχουν ὑψωμένο τὸ κεφάλι, ἐνῶ τὸ τέταρτο τὸ ἔχει κατεβασμένο πρὸς τὰ ἐμπρός. Ὅλες οἱ λεπτομέρειες ἔχουν ἀντίστοιχα στὴ ζωφόρο τοῦ Παρθενῶνα, ὅπως καὶ ἡ ἀπόδοση αὐστηρὰ σὲ κατατομή, χωρὶς προσπάθειες γιὰ προοπτικὴ παράσταση⁷⁵¹.

Στὸ ἄκρο ἀριστερὸ τοῦ ἀναγλύφου μιὰ γενειοφόρα ἀνδρική μορφή, μὲ πρόσωπο ποὺ ἀποδίδει ἀτομικὰ χαρακτηριστικά, στέκεται στραμμένη πρὸς τὸ ἄρμα. Ἡ ἐμφάνισή της ταιριάζει ἀπόλυτα μὲ τοὺς λατρευτὲς στὰ ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα. Φορᾷ ἱμάτιο ποὺ ἀφήνει γυμνὸ τὸ δεξιὸ βραχίονα μὲ τὸ δεξιὸ μέρος τοῦ στήθους. Στὸ ἀριστερὸ χέρι κρατοῦσε κάτι (κλάδο ἢ ἄνθος) ποὺ ἀποδιδόταν μὲ χρῶμα, ὅπως τὰ χαλινάρια τοῦ ἄρματος, ἐνῶ τὸ δεξιὸ εἶχε ὑψωμένο σὲ στάση δέησης. Τὸ ὕψος του δὲν διαφέρει πολὺ ἀπὸ αὐτὸ τῶν δύο θεοτήτων πάνω στὸ ἄρμα, ἀλλὰ ἡ διαφοροποίηση εἶναι σαφής, γιατί ὁ λατρευτὴς πατᾷ στὸ ἔδαφος καὶ δὲν φτάνει τὸ ὕψος τῶν ἀλόγων, ἐνῶ οἱ θεότητες ἐξαίρονται πάνω στὸ ἄρμα καὶ τὰ κεφάλια τους ἀγγίζουν τὸ ἐπάνω πλαίσιο τοῦ ἀναγλύφου.

Ἡ παράσταση ἀλόγων καὶ τεθρίπων εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ ἀγαπητὰ καὶ ὠραῖα θέματα τῆς τέχνης τοῦ 5ου αἰ., μὲ ἀποκορύφωμα τὰ γλυπτὰ τοῦ Παρθενῶνα. Ὁ Waywell διακρίνει στὶς παραστάσεις τεθρίπων τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰ. τρεῖς κύριες κατηγορίες: τὸν τύπο τῆς «ἀπαγωγῆς», τὸν τύπο τοῦ ἀποβάτη,

ανάθημα συνήθως ἀθλητῶν γιὰ μιὰ νίκη, μὲ δύο μορφές πάνω στὸ ἄρμα, καὶ τὸν τύπο ὅπου πάνω στὸ ἄρμα ὑπάρχει μόνο μιὰ μορφή. Τὸ ἀνάγλυφο αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα δείγματα τῆς πρώτης κατηγορίας. Ἡ μεταφορὰ τῆς νύμφης πάνω σὲ ἄρμα ἢ ἡ ἀπαγωγὴ τῆς εἶναι θέμα πολὺ συνηθισμένο στὴν τέχνη τῆς ἐποχῆς καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ συχνές παραστάσεις εἶναι ὁ μῦθος τοῦ Πλούτωνα καὶ τῆς Περσεφόνης. Ἡ παράσταση αὐτοῦ τοῦ ἀναγλύφου δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ συμπεριληφθῇ στὶς ἀπεικονίσεις τοῦ μύθου τῆς Περσεφόνης, γιατί δὲν ἔχει ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ χαρακτηρίζουν συνήθως τὶς ἀνάλογες παραστάσεις. Πλησιέστερο παράλληλο εἶναι ἓνα ἀποσπασματικὸ ἀνάγλυφο, ποὺ βρισκόταν ἄλλοτε στὸ Κάστρο τῆς Χίου⁷⁵². Τὸ κομμάτι αὐτὸ εἶναι σπασμένο ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές. Ἔχει ὕψ. 0,41 καὶ πλ. 0,32 μ. Σώζεται τὸ πίσω μέρος ἑνὸς ἀλόγου ἀπὸ τὸ τέθριππο καὶ τὸ ζεῦγος τῶν ἀνθρώπινων μορφῶν, πού, παρὰ τὶς ἐπὶ μέρους διαφορές, μοιάζει πολὺ στὴ στάση καὶ τὴν ἐνδυμασίᾳ μὲ τὸ ἀντίστοιχο τοῦ ἀναγλύφου τῆς Ρόδου. Εἶναι φανερὸ ὅτι στὸ ἀνάγλυφο τῆς Χίου, ἔργο πολὺ καλῆς τέχνης, ἔχουμε μιὰ τοπικὴ παραλλαγὴ τοῦ ἴδιου θέματος⁷⁵³. Περισσότερο διαφωτιστικὸ γιὰ τὴν παράσταση εἶναι τὸ γνωστὸ ἀττικὸ ἀνάγλυφο τοῦ Ἐχέλου καὶ τῆς Βασίλης ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Κηφισοῦ στὸ Νέο Φάληρο⁷⁵⁴. Καὶ ἐδῶ ἔχουμε τὸ τέθριππο μὲ τὶς δύο μορφές, ἐνῶ στὸ ἀριστερὸ ἄκρο ἀντὶ γιὰ λατρευτὴ παριστάνεται ὁ θεὸς Ἑρμῆς. Ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές καθορίζεται ἐδῶ ὅτι ὁ ἄνδρας εἶναι ὁ τοπικὸς ἥρωας Ἐχελος καὶ ἡ γυναίκα ἡ νύμφη Βασίλη (ἢ Ἰασίλη). Εἴτε πρόκειται γιὰ μιὰ τοπικὴ παραλλαγὴ τοῦ μύθου τοῦ Πλούτωνα καὶ τῆς Περσεφόνης, ὅπως πιστεύουν οἱ περισσότεροι, εἴτε γιὰ ἀπλὴ παράσταση ἀπαγωγῆς τῆς νύμφης ἀπὸ τὸν τοπικὸ ἥρωα, ὅπως ὑποστήριξε ὁ Ο. Walter⁷⁵⁵, εἶναι φανερὸ ὅτι, μὲ τὰ ἴδια καλλιτεχνικὰ μέσα καὶ μὲ ἓνα τρόπο ιδιαίτερα ἀγαπητὸ στὴν τέχνη τῆς ἐποχῆς, παραστάθηκε στὴ Χίο, τὴν Ἀττικὴ καὶ τὴ Ρόδο ἓνα μυθικὸ ἐπεισόδιο συνδεδεμένο μὲ μιὰ τοπικὴ λατρεία. Γιὰ τὸν ἀκριβέστερο καθορισμὸ τῆς λατρείας στὴ Ρόδο μᾶς βοηθᾷ ἡ ἐπιγραφή ππ. σ. 192-193 ἀρ. 3, ποὺ εἶναι πολὺ μεταγενέστερη ἀπὸ τὸ ἀνάγλυφο, ἔχει ὅμως, ὅπως φαίνεται, κοινὴ προέλευση⁷⁵⁶. Ἡ γυναικεῖα μορφή τοῦ ἀναγλύφου εἶναι ἡ τοπικὴ θεότητα ἢ νύμφη Βρύγινδης, ποὺ τὸ ὄνομά της, προφανῶς προελληνικόν, συνδέεται ἄμεσα μὲ τὸ ὄνομα τῆς περιοχῆς. Τὸ ὄνομα τοῦ τοπικοῦ θεοῦ ἢ ἥρωα παραμένει πρὸς τὸ παρὸν ἄγνωστο. Ὁ ἴδιος λατρεύεται στὸ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο πκ. ἀρ. 2, ἐνῶ εἶναι πιθανὸ ὅτι τὸ ζεῦγος παριστάνεται καὶ πάλι στὸ ἀνάγλυφο πκ. ἀρ. 3.

Ἡ ἐπίδραση τοῦ Παρθενῶνα τοποθετεῖ τὰ τρία ἀνάγλυφα χρονικὰ ὁπωσδήποτε μετὰ τὴ μεγάλη αὐτὴ δημιουργία. Τὸ ἀνάγλυφο τῆς Χίου ἔχει, παρὰ τὶς ἀττικὲς ἐπιδράσεις, ἔντονο ἰωνικὸ χαρακτήρα. Τὸ ἀνάγλυφο τοῦ Ἐχέλου, μὲ τὶς προσπάθειες γιὰ προοπτικὴ ἀπόδοση, ἀπέχει ὁπωσδήποτε χρονικὰ ἀπὸ τὰ γλυπτὰ τοῦ Παρθενῶνα καὶ χρονολογεῖται συνήθως στὰ τέλη τοῦ 5ου ἢ τὶς ἀρχές τοῦ 4ου αἰ. Τὸ ἀνάγλυφο τῆς Ρόδου εἶναι πιστότερο στὴν τεχντροπία τοῦ

Παρθενώνα καὶ εἶναι ἴσως γι' αὐτὸ παλαιότερο ἀπὸ τὸ προηγούμενο. Ὅπως δὲ ποτε καὶ σ' αὐτὸ εἶναι φανερὴ μιὰ χρονικὴ ἀπόστασις ἀπὸ τὸν Παρθενώνα καὶ πρέπει νὰ ἔγινε στὰ τελευταῖα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ συνοικισμὸ τῶν τριῶν πόλεων τῆς Ρόδου ἢ, σύμφωνα μὲ ἄλλους, στὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 5ου αἰ., δηλ. μᾶλλον στὰ πρῶτα χρόνια μετὰ τὴν ἱδρυση τῆς νέας πόλης⁷⁵⁷.

Ἡ καλλιτεχνικὴ του ποιότητα εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τὸ ἀνάγλυφο τοῦ Ἐχέλου. Ὁ ἔντονος ἀττικὸς χαρακτήρας του ὁδήγησε τοὺς περισσότερους μελετητὲς στὴν ἄποψη ὅτι εἶναι ἔργο καμωμένο ἢ παραγγελμένο στὴν Ἀθήνα ἢ τουλάχιστο ἔργο ἀθηναίου γλύπτη ἐγκατεστημένου στὴ Ρόδο. Ἀρκετοὶ ὅμως ὑποστηρίζουν ὅτι εἶναι ντόπιο ἔργο μὲ ἔντονη ἀττικὴ ἐπίδραση, πού ὅμως ἀνήκει στὴν ἰωνικὴ παράδοσις (E. Schmidt, Lippold, T. Dohrn, Waywell, B. Schlörb — μὲ ἔμφαση —, Pfuhl-Möbius — μὲ ἐπιφύλαξιν). Ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὸ ἀνάγλυφο μεταφέρθηκε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα πρέπει μᾶλλον νὰ ἀπορριφθῇ. Μιὰ σύγκρισις μὲ τὸ γνωστὸ, περίπου σύγχρονο, ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τῆς Τιμαρίστας ἀπὸ τὴν Κάμειρο⁷⁵⁸, δείχνει ὅτι τὸ τελευταῖο ἔχει ἐντονώτερο ἰωνικὸ-ἐπαρχιακὸ χαρακτήρα⁷⁵⁹. Ἡ εἶναι ἐπομένως τὸ ἀνάγλυφο ἀπὸ τὰ Ἀφάντου ἔργο ἀθηναίου μετανάστη ἢ δημιουργήμα ντόπιου καλλιτέχνη, πού εἶχε μαθητεύσει κοντὰ σὲ ἀθηναίους γλύπτες καὶ βρισκόταν κάτω ἀπὸ ἄμεση ἀττικὴ ἐπίδραση. Ὅπως καὶ ἂν ἔχει τὸ πρᾶγμα, εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ ὠραιότερα δῶρα τῆς ροδιακῆς γῆς καὶ μαρτυρεῖ μαζὶ μὲ τὸ ἀνάγλυφο τῆς Τιμαρίστας τὸ ὑψηλὸ ἐπίπεδο τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας στὴ Ρόδο, στίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 5ου αἰ. Ἡ εὕρεσί του στὴν περιοχὴ τοῦ χωριοῦ Ἀφάντου συμπληρώνει τὶς πληροφορίες πού ἔχουμε ἀπὸ τὶς ἐπιγραφὰς καὶ ἀπὸ φιλολογικὰς πηγὰς (πρβλ. π. 124) γιὰ τὸ σημαντικὸ καὶ ἀνθηρὸ οἰκισμὸ τῶν Βρικινδαρίων ἢ Βρυγινδαρίων στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 5ου αἰ.

R. Kekule, 65 BWPr. 4-18, μὲ παράρτημα τοῦ Hiller μὲ τίτλο Brygindara 19-22, AΘΗΝΑ XX, 1908, 347-350, Reinach, Rép. de Reliefs II 48, 1, AM 14, 1916, 269 σημ. 1, Hiller, AM 42, 1917, 180, AA 34, 1919, 105 ἀρ. 25, RA 11, 1920, 23-24, R. Kekule, Griech. Skulptur³ (Leipzig 1922) 166-168, Kurze Beschr.³ 105-106 ἀρ. 1545 πίν. 25, Blümel, Kat. Berlin III 56-57 ἀρ. K79, P. Jacobsthal, Die melischen Reliefs (1931) 77, E. Schmidt, Gnomon 7, 1931, 4 καὶ 10, DLZ 52, 1931, 414, Acta Arch. 3, 1932, 232 σημ. 3, ARW 30, 1933, 289 σημ. 2, H. Bloch, RivFil. 13, 1935, 317 (ἔπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία γιὰ τὰ τρία συγγενικὰ ἀνάγλυφα), O. Walter, AE, 1937, 114, H.K. Süsserott, Griech. Plastik des IV. Jahrh. (Frankfurt a.M. 1938) 99-100 σημ. 37, F. Gerke, Griech. Plastik (Zürich-Berlin 1938) 67, 249, 255, Picard, Manuel II 834 εἰκ. 333, Lippold, Gnomon 16, 1940, 317, H. Kenner, Der Fries des Tempels von Bassai (Wien 1946) 14 σημ. 16, C. Weickert, Griech. Plastik (Berlin 1946) 45-46 εἰκ. 25, Lippold, HdArch III 1 206 σημ. 15, JHS 75, 1955, 106, 113 εἰκ. 6, Nilsson, Gr. Rel. I² 453 σημ. 5, Dohrn, Att. Plastik 36, G. Mansuelli, Galleria Uffizi I (1958) 38 (σὲ σχέση μὲ τὸν ἀρ. 12), Laumonier, Cultes indigènes 682 σημ. 6-8 (σχετικὰ μὲ τὴ λατρεία τῆς Βρυγίνδιος), Fuchs, Neuatt. Reliefs 121 σημ. 13, Schlörb, Bildhauergeneration nach Phidias 66 σημ. 36, C. Blümel, Die klassisch-griechischen Skulpturen der Staatlichen Museen zu Berlin (1966) 59-60 ἀρ. 68 εἰκ. 100 (ἔπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία), G.B. Waywell, BSA 62, 1967, 23 σημ. 44 καὶ 48 καὶ 26 σημ. 87, E. Rohde, Griechische und römische Kunst in den Staatlichen Museen zu Berlin (1968) 86 ἀρ. 1545, J. Marcadé, Au Musée

de Délos (Paris 1969) 473 σημ. 5, Pfuhl-Möbius I 5 σημ. 12, Gualandi, Annuario 54, 1976, 31 σημ. 6.

2*. Ἀναθηματικό ἀνάγλυφο. Μουσ. Ρόδ. ἀρ. BE 1133⁷⁶⁰. Πίν. 44α.

Τόπ. καὶ συνθ. εὖρ.: ἡ ἴδια θέση ὅπου καὶ τὸ προηγούμενο ἀνάγλυφο. Τυχαιὸ εὖρημα τῶν πρώτων μεταπολεμικῶν χρόνων, παραδόθηκε στὸ Μουσείο. Ὁρθογώνια πλάκα ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο, μὲ κόκκους μέτριου μεγέθους. Μῆκ. 0,63, ὕψ. 0,32, πᾶχ. κάτω 0,08, πάνω 0,06-0,065 μ.

Ἡ πλάκα εἶναι φθαρμένη κυρίως πάνω δεξιά. Μικρότερες ἀποκρούσεις, ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλα δευτερεύοντα σημεῖα, παρουσιάζει πάνω καὶ κάτω ἀριστερά. Ἡ πίσω ἐπιφάνεια εἶναι ἀδρὰ δουλεμένη, πρᾶγμα ποὺ δείχνει ὅτι ἡ πίσω ὄψη δὲν ἦταν ὁρατή. Στὴν πλάγια δεξιά πλευρὰ ἡ κατάσταση τῆς πλάκας δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶχε μιὰ σκόπιμα ἀνώμαλη ἀπόληξη, ἐνῶ στὰ πλάγια ἀριστερὰ ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ἐπίπεδη, ἂν καὶ ἔχνη ἀπὸ ἐργασία μὲ τὸ βελόνι δείχνουν μιὰ ἀδρότερη ἐπεξεργασία ἀπὸ ὅ,τι στὴν πάνω καὶ κάτω ἐπιφάνεια τῆς πλάκας, ποὺ εἶναι ἐντελῶς λεῖες. Στὸ ἄκρο ἀριστερὸ τῆς πάνω ἐπιφάνειας ὑπάρχουν ἔχνη ἀπὸ κάποιο δυσερμήνευτο μικρὸ ἐξόγκωμα.

Ἡ παράσταση, ποὺ εἶναι σὲ ὑψηλὸ ἀνάγλυφο, πατεῖ σὲ ἐπίπεδη ταινία ὕψ. 0,045 μ. Στὸ ἄκρο ἀριστερὸ παριστάνεται τὸ πρόσθιο τμήμα ἐνὸς ἀλόγου πρὸς τὰ δεξιά, ἐνῶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς παράστασης κατέχει μακριὰ σειρὰ λατρευτῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, ποὺ καταλήγει σὲ ἓνα μικρὸ βωμό, ὁ ὁποῖος βρίσκεται μπροστὰ ἀπὸ τὸ ἄλογο. Ἡ πολυπρόσωπη ομάδα ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε ἐνήλικους καὶ ἕξι παιδιὰ ἢ ἐφήβους, ποὺ προχωροῦν σὲ δύο παράλληλες καὶ σὲ στενὴ συνάφεια μεταξύ τους σειρές. Ὅλες οἱ μορφές παρουσιάζουν, ἰδιαίτερα στὰ κεφάλια, μικρότερες ἢ μεγαλύτερες ἀποκρούσεις. Ὅλες, ἐκτὸς ἀπὸ μία, φοροῦν ἐπίσημη ἐνδυμασία ἀπὸ χιτῶνα ἀχειρίδωτο καὶ ἱμάτιο. Ἡ πρώτη ἀνδρική μορφή ἀριστερὰ προτείνει τὸ δεξιὸ χέρι, ποὺ κρατᾷ φιάλη πάνω ἀπὸ τὸ βωμό, ποὺ εἶναι κυλινδρικός πάνω σὲ τετράπλευρη βάση, μὲ κυμάτιο πάνω καὶ κάτω καὶ ἓνα ἕξαρχμα στὴν πάνω του ἐπιφάνεια. Ὅλες οἱ ὑπόλοιπες μορφές ποὺ ἀκολουθοῦν, ἔχουν ὑψωμένο τὸ δεξιὸ χέρι, ποὺ κρατοῦσε προφανῶς κάτι. Στὴν κορυφὴ τῆς σειρᾶς τῶν μικρῶν λατρευτῶν καὶ δίπλα στὴν πρώτη ἀνδρική μορφή, ἓνα παιδί μὲ διαφορετικὴ ἐνδυμασία — κοντὸ χιτῶνα, προφανῶς ἓνας μικρὸς δοῦλος — σκύβει πρὸς τὰ ἀριστερά, ὀδηγώντας ἓνα μικρὸ ζῶο (πρόβατο;) πρὸς τὸ βωμό. Τὸ πάνω μέρος τοῦ ἀλόγου ξεπερνᾷ ἐλαφρὰ σὲ ὕψος τὰ κεφάλια τῶν λατρευτῶν τῆς μεγάλης σειρᾶς. Πιθανὰ ἔχνη ἀπὸ ἐρυθρὸ χρῶμα σὲ διάφορα σημεῖα, ὅπως στὸ λαιμὸ τοῦ ἀλόγου(;) καὶ στὸ κεφάλι τῆς πρώτης νεανικῆς μορφῆς ἱματιοφόρου ἀπὸ ἀριστερά, ὑποδηλώνουν καὶ αὐτὰ ὅτι πολλὲς λεπτομέρειες τῆς παράστασης συμπληρώνονταν μὲ χρῶμα.

Ἡ παράσταση ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν λατρευτικῶν ἀναγλύφων⁷⁶¹. Ἡ παρουσία τοῦ ἀλόγου καὶ ἡ θέση εὕρεσης συνδέουν τὸ θέμα πάλι μὲ τὸ θεὸ ἢ ἥρωα τοῦ προηγούμενου ἀναγλύφου, καθὼς καὶ μὲ τὸν ἔφιππο θεὸ ἢ ἥρωα τοῦ ἀμέσως ἐπόμενου ἀναγλύφου, ποὺ ἔχει βρεθῇ ἐπίσης στὴν περιοχὴ Ἀφάντου.

Ἡ ἴδια ἡ μορφή καὶ ἡ διατήρηση τοῦ ἀναγλύφου δὲν ἐπιτρέπουν νὰ ἀποφανθῇ κανένας μὲ βεβαιότητα, ἂν ἡ παράσταση σώζεται ἀκέραιη ἢ ἂν συνεχιζόταν σὲ μιὰ δεύτερη χαμένη πλάκα ἀριστερά⁷⁶². Ἄν δεχθοῦμε ὅτι εἶναι ἀκέραιη, τότε τὸ ἡμίτομο τοῦ ἀλόγου ἀντιπροσωπεύει τὸν ἔφιππο θεὸ ἢ ἥρωα, ἀλλὰ μιὰ τέτοια ἐρμηνεῖα παρουσιάζει δυσκολίες⁷⁶³. Ἄν δεχθοῦμε τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς δεύτερης πλάκας στὰ ἀριστερά, τότε ὑπάρχει χῶρος γιὰ τὸ ὑπόλοιπο τοῦ ἀλόγου καὶ τὸν ἥρωα, ὁ ὁποῖος θὰ παριστανόταν ὄρθιος, ἐνῶ στὸ ἄκρο ἀριστερὸ εἶναι πιθανὸ ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἡ γυναικεία θεότητα ἢ νύμφη⁷⁶⁴.

Πρόκειται γιὰ μέτριο ἔργο ἀδέξιου τεχνίτη, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ χρονολογηθῇ γύρω στὸ 100 π.Χ.⁷⁶⁵.

Κωνσταντινόπουλος, Μουσ. Ρόδ. I 47 ἀρ. 54 εἰκ. 57.

3*. Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο Βρετ. Μουσ. ἀριθ. εὐρ. 753. Πίν. 44β.

Συνθ. εὐρ.: ἀγοράστηκε στὰ 1853 στὰ Ἀφάντου ἀπὸ τὸν Newton. Ὁρθογώνια πλάκα ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο. Ὑψ. 0,43, πλ. 0,60, πάχ. 0,055-0,06 μ. Πάχ. ἀναγλ. 0,02 μ.

Τὸ ἀνάγλυφο ἐπιστέφεται στὸ πάνω μέρος ἀπὸ κυμάτιο καὶ ταινία καὶ στὸ κάτω μέρος ὀρίζεται ἀπὸ πλατεῖα ταινία, ἐνῶ στὰ πλάγια δὲν ὑπάρχει κανένα πλαίσιο. Ἡ πίσω ἐπιφάνεια εἶναι ἀδρὰ δουλεμένη καὶ διάφοροι τὸρμοι δείχνουν δεύτερη χρῆση τοῦ ἀναγλύφου. Ἐκτὸς ἀπὸ μικρότερες ἀποκορύψεις, ἰδιαίτερα ἐλλιπὴς εἶναι ἡ πάνω ἀριστερὴ πλευρά.

Στὸ ἀριστερὸ τμήμα τῆς παράστασης σώζεται ἔφιππη νεανικὴ ἀνδρική μορφή πρὸς τὰ δεξιά. Τὸ ἄλογο ἔχει ὑψωμένα ἓνα μπροστινὸ καὶ τὸ ἓνα πίσω πόδι. Ὁ ἱππέας φορᾷ κοντὸ χιτῶνα καὶ χλαμύδα, ποὺ πέφτει στὸ πίσω μέρος τοῦ σώματος. Στὸ δεξιὸ τῆς παράστασης μιὰ γυναικεία μορφή μὲ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο στέκεται στραμμένη πρὸς τὴν ἔφιππη ἀνδρική μορφή. Στὸ κατεβασμένο δεξιὸ χέρι κρατᾷ οἰνοχόη καὶ στὸ ἀριστερὸ φιάλη. Στὸ ἄκρο δεξιὸ ἓνας γενειοφόρος λατρευτὴς, μικρότερος ἀπὸ τὶς δύο ἄλλες μορφές, στέκεται πρὸς τὰ ἀριστερά. Φορᾷ ἱμάτιο ποὺ ἀφήνει γυμνὸ τὸ στῆθος καὶ τὸ δεξιὸ βραχίονα. Στὸ ἀριστερὸ χέρι κρατοῦσε κάτι, ἐνῶ τὸ δεξιὸ ἔχει ὑψωμένο σὲ στάση δέησης.

Ἡ ἀκριβὴς προέλευση τοῦ ἀναγλύφου αὐτοῦ δὲν εἶναι γνωστή. Θέλουμε πάντως νὰ πιστεύουμε ὅτι ἦταν ἀνάθημα στὸ ἴδιο ἱερό, ὅπως καὶ τὰ δυὸ προηγούμενα ἀνάγλυφα, καὶ ὅτι ἔχουμε καὶ ἐδῶ τὸ ζεῦγος μὲ τὴν Βρύγινδιν καὶ τὸν ἥρωα ποὺ παριστάνονται στὸ ἀνάγλυφο τοῦ Βερολίνου. Παράσταση ἔφιππου

ἦρωα μὲ κἀνθάρο στὸ χέρι καὶ τὸ συχνὸ σὲ τέτοιες παραστάσεις δένδρο μὲ τὸ φίδι καὶ σειρὰ λατρευτῶν μπροστὰ σὲ βωμό, ἔχουμε καὶ στὸ μεταγενέστερο ἀνάγλυφο τοῦ Μουσείου Ρόδου ἀρ. 1173, ποὺ ἡ προέλευσή του ὅμως ἀπὸ τὴ Ρόδο δὲν εἶναι βέβαιη⁷⁶⁶.

Μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἔννοιας τῆς σπονδῆς ἀνάμεσα σὲ θεότητες ἀσχολήθηκε ὁ Γ. Μπακαλάκης⁷⁶⁷.

Τὸ ἀνάγλυφο τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου εἶναι ὡπωσδήποτε μεταγενέστερο ἀπὸ τὸ ἀνάγλυφο τοῦ Βερολίνου καὶ ἀνήκει στὸν 4ο αἰ. Οἱ στενὲς ὁμοιότητές του μὲ τὰ ἀττικὰ ἀνάγλυφα καὶ τὴν ἀττικὴ παράδοση τοῦ τέλους τοῦ 5ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ., τὸ τοποθετοῦν μᾶλλον στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ ἴδιου αἰῶνα⁷⁶⁸.

AA 1854 485 ἀριθ. 8, Newton, Travels I 232, AM 8, 1883, 370-371, Smith, Catal. of Sculpt. I 348 ἀρ. 753, Mitropoulou, ὁ.π. 24-25 ἀρ. 14.

4*. Ἐπιτύμβιο ἐνεπίγραφο ἀνάγλυφο τοῦ Ἀπελλᾶτος καὶ τῆς Λυρίου (πρβλ. ππ. σ. 192 ἐπιγρ. ἀρ. 1). Πίν. 45α.

Τὸ 1892 βρισκόταν στὰ Ἀφάντου. Σήμερα εἶναι γνωστὸ μόνον ἀπὸ φωτογραφία τοῦ Γερμ. Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου στὴν Ἀθήνα (Neg. Nr. Rhodos 7).

Ὁρθογώνια στήλη ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο. Σωζ. ὕψ. 0,58, πλ. 0,33, πάχ. 0,075 μ. (Hiller). Ἦταν σπασμένη στὸ πάνω μέρος, ἐνῶ κυμάτιο καὶ ἐπίπεδη ταινία ἀποτελοῦσαν τὴν κάτω ἀπόληξή της. Στὸ κατώτερο τμῆμα τῆς πρόσθιας ὀψης ἦταν χαραγμένη ἡ ἐπιγραφή, καὶ τὸ ἀνώτερο σὲ μεγαλύτερο βάθος καταλάμβανε ἡ ἀνάγλυφη παράσταση, ποὺ ὀριζόταν δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ πλαίσιο.

Τὸ ἀνάγλυφο εἰκονίζει δύο ὀρθιες μορφές, ἕναν ἄνδρα καὶ μιὰ γυναίκα σὲ χειρονομία «δεξιώσεως». Ὁ ἄνδρας ἀριστερὰ (λείπει ἡ μορφή ἀπὸ τοὺς ὤμους καὶ πάνω) φορᾷ κοντὸ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο ποὺ τυλίγεται γύρω ἀπὸ τὴ μέση, ἐνῶ ἕνα τμῆμα τοῦ ἱματίου ποὺ πέφτει πρὸς τὰ κάτω, στὰ ἀριστερά του, κρατᾷ μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι. Ἡ γυναίκα (λείπει ἡ κεφαλὴ καὶ μέρος τοῦ λαιμοῦ) φοροῦσε χιτῶνα ψηλὰ ζωσμένο καὶ ἱμάτιο, ποὺ μέρος του ἔπεφτε πρὸς τὰ κάτω περνώντας πάνω ἀπὸ τὸν ἀριστερὸ βραχίονα.

Ἡ παράσταση μπορεῖ ἀκόμη νὰ χρονολογηθῇ στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 2ου αἰ. (Pfuhl-Möbius), ἐνῶ τὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς τοποθετοῦν τὸ ἔργο στὸν 1ο αἰ. π.Χ.

Ἀπὸ κοινωνιολογικὴ ἄποψη παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ὅτι οἱ δύο νεκροὶ πιθανὸν νὰ ἦταν δοῦλοι⁷⁶⁹.

IG 954, BWPr. ὁ.π. 21, Pfuhl-Möbius I 193-194 ἀρ. 710 πίν. 106.

5*. Μαρμαρίνη κεφαλή 'Αθηνᾶς.

'Εφοδιασμένη ἄλλοτε μὲ χάλκινο(;) κράνος. 'Απὸ τῇ θέσῃ Παρθενόνος 'Αφάντου (βλ. ππ. σ. 127-130). Τὴν εἶχε δῆ στὰ 'Αφάντου τὸ 1892 ὁ Hiller. Τίποτε ἄλλο δὲν εἶναι γνωστό, οὔτε καὶ ἡ παραπέρα τύχη της⁷⁷⁰.

BWPr. ὅ.π., Woch. f. Klass. Philol. 10, 1893, 856, Hiller, Rhodos 749.

6. Μικρὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τοῦ βρυγινδάρου Στρατοκλέους (πρβλ. ππ. σ. 193, ἐπιγρ. ἀρ. 4)⁷⁷¹, Μουσ. Ρόδ. ἀρ. ἐλέγχ. 113. Πίν. 45β.

Λάρτιος. 'Επάνω ὀριζόντια ἐπίστεψη, κάτω γόμφος γιὰ στερέωση. Ύψ. 0,415, πλ. 0,207(πάνω)-0,225(κάτω), πᾶχ. 0,09 μ. 'Η παράσταση, σὲ ὑψηλὸ ἀνάγλυφο, βρίσκεται μέσα σὲ ὀρθογώνια κόγχη καὶ ἡ δυσανάγνωστη ἐπιγραφή στὸ κατώτερο μέρος τῆς στήλης, κάτω ἀπὸ τὴν παράσταση.

Τὸ ἀνάγλυφο εἰκονίζει ἓνα μεγάλο παιδὶ «κατενώπιον», μὲ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο, ποὺ μέρος τοῦ κατεβαίνει πάνω ἀπὸ τὸν ἀριστερὸ βραχίονα, ἐνῶ στὸ δεξιὸ χέρι κρατεῖ ἓνα μικρὸ λαγό. Κάτω δεξιὰ ἓνα σκυλάκι πηδᾷ πρὸς τὰ ἀριστερὰ πάνω στὸν κύριό του⁷⁷².

'Ο Laurenzi τονίζει τὴν ὁμοιότητα, ἰδιαίτερα στὴ στάση τῶν σκελῶν, μὲ τὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τῆς Κῶ ClRh IX 85 κέ. εἰκ. 53 κέ. (= Pfuhl-Möbius I ἀρ. 117), ποὺ ἀνήκει στὸ 2ο αἰ. π.Χ., ὅπου τοποθετεῖ καὶ τὸ ἀνάγλυφο τοῦ Στρατοκλέους. Γιὰ μιὰ χρονολόγησιν στὸν 3ο αἰ. βλ. Pfuhl-Möbius.

Βλ. βιβλιογραφία ππ. σ. 193 ἐπιγρ. ἀρ. 4 καί: Laurenzi, ClRh IX 95-96 εἰκ. 61, Pfuhl-Möbius I 82 ἀρ. 118 πίν. 28, Κωνσταντινόπουλος, ὅ.π. 64 ἀρ. 97 εἰκ. 92.

Δῆμος 11

1*. 'Αγαλμάτιο 'Αφροδίτης ἢ νύμφης. Μουσ. Ρόδ. Γ 1272 (=BE 1191). Πίν. 46α-β.

Συνθ. εὔρ.: σύμφωνα μὲ τὸν εὐρέτη Νικ. Δ. Κόζα, κάτοικο 'Αρχαγγέλου, βρέθηκε στὴν περιοχὴ Σφουγγάρια 'Αρχαγγέλου, ἀνάμεσα στὴν παραλία Στεγνὰ καὶ τὴν παραλία Τσαμπίκας —ἀκριβέστερα στὸ κτῆμα τοῦ ποὺ βρίσκεται στὶς πλαγιές τοῦ ὑψώματος Κατσούνα. Λευκό, χονδρόκοκκο νησιωτικὸ μάρμαρο. Σωζ. ὕψ. 0.56 μ. Διατήρησις κακή.

Παριστάνει γυναικεία μορφή καθισμένη σὲ βράχο. Λείπουν τὸ κεφάλι ποὺ ἦταν ἔνθετο, ὁ δεξιὸς βραχίονας καὶ ὁ ἀριστερὸς ἀπὸ τὸν ἀγκῶνα καὶ κάτω, τὸ κάτω μέρος τῶν ποδιῶν καὶ ἡ βάση μαζὶ μὲ τὴν ἀπόληξιν τοῦ βράχου. Τὸ ἀγαλμάτιο παρουσιάζει ἀποκρούσεις, ἰδιαίτερα στὸ ἀριστερὸ στήθος καὶ τὸν ὦμο, τὴν κοιλιά, τοὺς μηρούς καὶ σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ ἐνδύματος. 'Ο βράχος δηλώ-

νεται σχηματικά. Ἡ μορφή στηρίζεται με τὸν ἀριστερὸ ἀγκῶνα πάνω του. Τὸ ἱμάτιο ἀφήνει γυμνὸ τὸ πρόσθιο μέρος τοῦ κορμοῦ, περιβάλλει τὸν κορμὸ ἀπὸ τὰ ἀριστερά, ἐνῶ διασχίζει λοξὰ τὸ πίσω μέρος τοῦ σώματος, ὅπου δηλώνεται ἀδρά, καὶ ξαναγυρίζει ἀπὸ τὰ δεξιά, καλύπτοντας τὰ κάτω ἄκρα καὶ καταλήγοντας σὲ χοντρές πτυχές πάνω στὸ βράχο.

Τὸ ἀγαλμάτιο ἀποδίδει ἓνα τύπο ἀρκετὰ γνωστὸ τόσο στὴ Ρόδο ὅσο καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ ροδιακὸ χῶρο. Στὸ Μουσεῖο Ρόδου ὑπάρχουν τρία ἀκόμη παραδείγματα. Τὰ δύο προέρχονται ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν νεκροταφείων τοῦ Ἁγ. Γιάννη, στὰ νοτιοδυτικὰ τῆς ἀρχαίας πόλης⁷⁷³ (πίν. 47α-β). Τὸ τρίτο καὶ μεγαλύτερο ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ πολεμικοῦ λιμένα (σημ. Μανδράκι)⁷⁷⁴ (πίν. 48α). Κοινὰ χαρακτηριστικὰ ὅλων εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἢ μικρότερη συστροφή τοῦ κορμοῦ στὸ ὕψος τῶν ἰσχίων καὶ τῆς κοιλιᾶς, ἡ προβολὴ τοῦ ἀριστεροῦ γονάτου, ἡ μετωπικότητα τοῦ στήθους, ὁ τρόπος ποὺ τὸ ἐνδύμα περιβάλλει τὸ γυμνὸ πρόσθιο τμήμα τοῦ κορμοῦ καὶ ὁ βράχος ποὺ χρησιμεύει ὡς κάθισμα. Καὶ στὰ τέσσερα παραδείγματα λείπει τὸ κεφάλι καὶ τὰ χέρια εἶναι ἐλλιπῆ. Ἐνα παράλληλο γιὰ πιθανὴ συμπλήρωση δίνει ἀγαλμάτιο ἀπὸ τὴν Πριήνη⁷⁷⁵, ποὺ παρουσιάζει πολλὲς ὁμοιότητες. Ἐδῶ τὸ ἀριστερὸ χέρι ἀκουμπᾷ στὸ βράχο, ἐνῶ τὸ δεξιὸ εἶναι προτεταμένο πρὸς τὰ δεξιά. Τὸ ἀγαλμάτιο 519, τὸ μικρότερο σὲ διαστάσεις (ὑψ. 0.32 μ.), εἶναι τὸ καλύτερο ποιοτικὰ καὶ παρουσιάζει μιὰ ἔντονη κίνηση τοῦ κορμοῦ, ποὺ εἶναι πλησιέστερη στὸ πνεῦμα τοῦ ἐλληνιστικοῦ «μπαρόκ». Τὰ ἄλλα τρία, καὶ ἰδιαίτερα τὸ 521 καὶ τὸ ἀγαλμάτιο τῆς Ἀρχαγγέλου, ἔχουν λιγώτερη κίνηση καὶ περισσότερη μετωπικότητα καὶ ἐπιπεδικότητα, ποὺ τὰ ἐντάσσει μέσα στὸ κλίμα τοῦ κλασικισμοῦ. Τὸ ἀγαλμάτιο τῆς Ἀρχαγγέλου εἶναι τὸ δεύτερο σὲ μέγεθος μετὰ τὸ 13614 καὶ τὸ λιγώτερο σημαντικὸ ἀπὸ καλλιτεχνικὴ ἄποψη. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Gualandi, τὸ διακρίνει μιὰ κουρασμένη ἐπανάληψη τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ἔργων τῆς σειρᾶς, ἰδιαίτερα τοῦ 521, μιὰ ἀπλοποίηση στὴν παράσταση τῶν γυμνῶν μερῶν καὶ μιὰ σχηματοποίηση, σχεδὸν ἀμέλεια, στὴν ἀπόδοση τοῦ ἐνδύματος.

Ὁ B. Schweitzer παρατήρησε πρῶτος, με ἀφορμὴ τὸ ἀγαλμάτιο 13614, τὴν ὁμοιότητα τοῦ τύπου με τὴ Δίρκη τοῦ συντάγματος τοῦ Ταύρου Farnese, τὸ πρωτότυπο τοῦ ὁποῖου εἶχε μεταφερθῇ στὴ Ρώμη ἀπὸ τὴ Ρόδο πιθανώτατα μετὰ τὴν ἄλωση ἀπὸ τὸν Κάσσιο (42 π.Χ.) καὶ βρισκόταν στὴ συλλογὴ τοῦ Ἀσίνιου Πολλίων. Σχετικὰ με τὴ χρονολογία τοῦ πρωτοτύπου καὶ τῶν δημιουργῶν του ὑπάρχουν ἀντιγνωμίες. Σύμφωνα με μιὰ ἄποψη⁷⁷⁶, ἦταν περίπου σύγχρονο με τὴ μεταφορὰ του στὴ Ρώμη, ἐνῶ σύμφωνα με τὴν ἐπικρατέστερη γνώμη ἡ δράση τῶν καλλιτεχνῶν πέφτει στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. ἢ γύρω στὸ 100 π.Χ. Κατὰ τὴν ἴδια ἄποψη (βλ. Gualandi ὅ.π.), τὰ ἀγαλμάτια τῆς Ρόδου καὶ τὰ συγγενικὰ τῆς Πριήνης ἔχουν ὡς πρότυπο τὴ Δίρκη τοῦ συντάγματος τοῦ Ἀπολλώνιου καὶ Ταυρίσκου καὶ πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 1ου αἰ. ὁ τύπος τῆς Δίρκης ἔδωσε τὴν ἔμπνευση γιὰ σειρὰ

ἀπὸ παραστάσεις μὲ καθισμένες γυναικεῖες μορφές, μὲ ποικίλη σημασία καὶ διαφορετικὲς χρήσεις. Ὅπως ἔχει παρατηρηθῇ (βλ. Merker, Linfert), ἐξωτερικὰ στοιχεῖα εὗρεσης χρονολογοῦν τὰ ἀγαλμάτια τῆς Πριήνης καὶ ἄλλα παράλληλα ἀπὸ τῆ Μαγνησίας καὶ ἄλλοι στὸ 2ο αἰ. Ἡ ἐπομένως ὁ τύπος εἶναι παλαιότερος ἀπὸ τὸ σύνταγμα τῆς Δίρκης ἢ τὸ ἔργο πρέπει νὰ χρονολογηθῇ παλαιότερα. Σχετικὴ μὲ τὴ δεύτερη ἄποψη εἶναι ἡ σύνδεση τοῦ θετοῦ πατέρα τῶν καλλιτεχνῶν Μενεκράτη μὲ τὸν ὁμώνυμο καλλιτέχνη, ποὺ ὑποτίθεται ὅτι ἔπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στὴν κατασκευὴ καὶ διακόσμηση τοῦ βωμοῦ τοῦ Περγάμου. Ὁ Linfert ἀνεβάζει τὸ πρωτότυπο τοῦ Ταύρου Farnese γύρω στὰ 180 π.Χ.⁷⁷⁷ Ὅπως καὶ ἂν ἔχει τὸ πρᾶγμα, οἱ κλασικιστικὲς τάσεις ποὺ παρατηροῦνται στὴ σειρὰ τῶν ἀγαλματίων τοῦ τύπου τῆς καθιστῆς Ἀφροδίτης ἢ νύμφης χρονολογοῦν τὰ ἔργα αὐτὰ μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Ἐνα ἀκόμη πρόβλημα ποὺ δὲν ἔχει ὀριστικὰ λυθῇ, εἶναι ποῖα ἀπὸ τίς παραπάνω δύο βασικὲς ἐρμηνεῖες τοῦ τύπου ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα. Τὸ ἀγαλμάτιο τῆς Ἀρχαγγέλου, ποὺ ἴσως προέρχεται ἀπὸ κάποιο σπηλαιῶδες νυμφαῖο τῆς περιοχῆς, εἶναι πιθανὸ ὅτι παριστάνει μιὰ νύμφη.

⁷⁷⁷ Ἔργον 1956 107 εἰκ. 110, ΠΑΕ 1956 222 πίν. 107γ, ArchCl. VII, 1955, 14 σημ. 4, Gualandi, Arte Antica e Moderna 34-36, 1966, 182 κέ., ἰδιαίτ. 183-184, AntK 15, 1972, 57 σημ. 24, Merker, Hellenist. Sculpture 26 ἄρ. 8-11, Linfert, Kunstzentren 87 κέ., ἰδιαίτ. 88 σημ. 282 b (δὲν εἶναι σωστὴ ἡ παραπομπή στὴν εἰκ. 182, ὅπου ἀπεικονίζεται στὴν πραγματικότητα τὸ ἀγαλμάτιο (E) 519), Gualandi, Annuario 54, 1976, 56 κέ., ἰδιαίτ. 57 σημ. 3 εἰκ. 33.

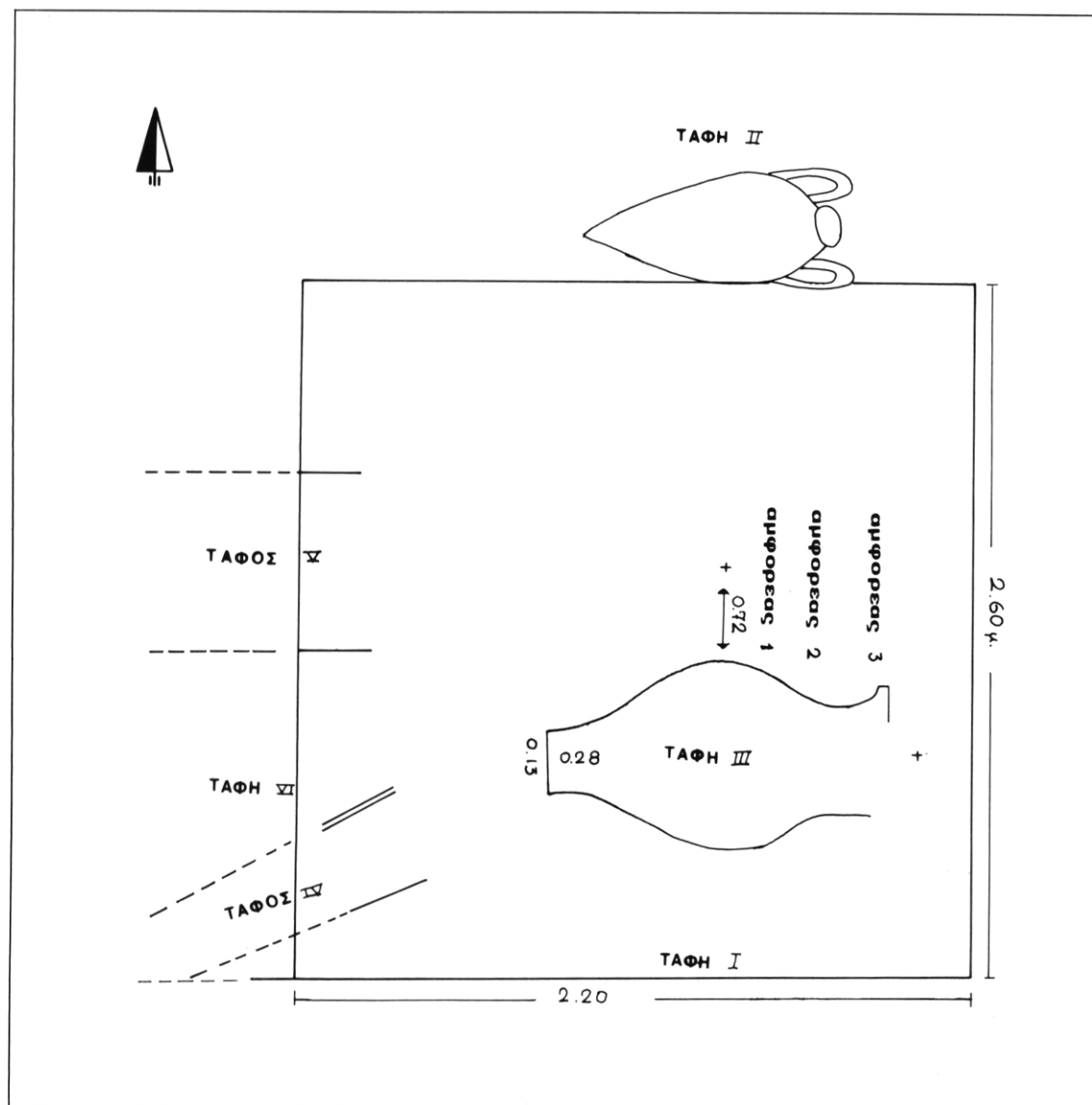
ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Ἀνασκαφή στὴ θέση Καθολικὴ Ἀφάντου

Σὲ ἀπόσταση σχεδὸν 40 μ. στὰ βορειοδυτικὰ τοῦ περιβόλου τῆς ἐκκλησίας Καθολικῆς (βλ. ππ. σ. 125) ἀποκαλύφθηκαν, στὶς ἀρχὲς Ἀπριλίου 1975, σὲ ἓνα ὄρυγμα ἔχνη ἀρχαίων τάφων, ποὺ ὁδήγησαν σὲ σύντομη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπὸ 4-4 ἕως 9-4-1975⁷⁷⁸. Σποραδικὰ εὐρήματα ἦταν: 1) τρία θραύσματα ἀπὸ τὸ λαιμὸ καὶ τὴν ἀρχὴ τοῦ σώματος πῆλινου ἀρχαϊκοῦ πίθου, ποὺ βρέθηκαν σὲ ἐκσκαφὴ κοντὰ στὸν περίβολο τῆς ἐκκλησίας (ἀρ. εὐρ. ΠΒΕ7690) (πίν. 49α)⁷⁷⁹, 2) ἀρύβαλλος, ὕψ. 0,047 μ. (χωρὶς τὸ λαιμὸ ὀλόκληρο), τῆς πρώιμης κορινθιακῆς περιόδου, μὲ παράσταση κωμαστῶν (κακὰ διατηρημένη) καὶ ρόδακες ὡς παραπληρωματικὰ κοσμήματα στὸ κύριο σῶμα, γλωσσοειδῆ γραμμίδια γύρω ἀπὸ τὸν ὦμο καὶ τὴ βάση (ἀρ. εὐρ. Π533⁷⁸⁰) (πίν. 49β ἀριστερὰ καὶ 49γ), 3) μιὰ κύλικα μὲ κωνικὸ πόδι, ἐπίσης ἀρχαϊκῆς περιόδου, ὕψ. 0,055, διάμ. χεῖλ. 0,10 μ. (ἀρ. εὐρ. Π532) (πίν. 49β δεξιὰ)⁷⁸¹. Τὰ δύο τελευταῖα εἶχαν βρεθῇ κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ τοῦ ὀρύγματος. Ἡ ἔρευνα μέσα στὸ τετράπλευρο ὄρυγμα, διαστ. 2,20×2,60 μ., ἔφερε σὲ φῶς, σὲ βάθος ποὺ κυμαίνεταν ἀπὸ 1,25-1,90 μ., ἔχνη ἀπὸ 5 ταφές (βλ. εἰκ. 20).

Ἀναλυτικώτερα: Τὴν ταφὴ I, στὴ νότια παρεῖα τοῦ ὀρύγματος, ἀποτελοῦσαν τὰ θραύσματα ἐνὸς ὀξυπύθμενου ἀμφορέα. Τὴν ταφὴ II στὴ βόρεια παρεῖα, σὲ βάθος ± 1,40 μ., ἐπίσης ὀξυπύθμενος ἀμφορέας ὕψ. 0,85 μ. (μὲ τὴ λαβὴ 0,97 μ.), μὲ στενὸ στόμιο καὶ μεγάλες κάθετες λαβές στὸν ὦμο (σώζεται ἡ μία, ἀρ. εὐρ. Π649 = Α405) (πίν. 48β)⁷⁸². Ἦταν τοποθετημένος πλάγια, μὲ τὸ στόμιο πρὸς τὰ ἀνατολικά, πάνω σὲ στρῶμα ἀπὸ χαλίκι καὶ ἄμμο μὲ ἔχνη καύσης, πάχ. ± 0,20 μ.

Τὴν ταφὴ III ἀποτελοῦσε μεγάλος πῆλινος πίθος ὕψ. 1,05, μέγ. πλ. 0,72 μ., στὴ νοτιοανατολικὴ πλευρὰ τοῦ ὀρύγματος, σὲ βάθος (πάνω ἐπιφ.) 1,90 μ. Εἶχε κατεύθυνση ἀπὸ δυτικὰ πρὸς ἀνατολικά, μὲ τὸ στόμιο πρὸς Α (πίν. 50α). Σὲ ἐπαφὴ μὲ τὰ βόρεια τοιχώματα τοῦ πίθου, κοντὰ στὸ στόμιο, ἦταν τοποθετημένα 5 ἀγγεῖα (πίν. 50β): ἀμφορέας «ροδιακοῦ» τύπου γνωστοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκὴ περίοδο, ὕψ. 0,278 μ.⁷⁸³ (δεύτερος ἀπὸ ἀριστερὰ στὴ φωτογραφία), δύο ἄλλοι μὲ εὐρὺ λαιμὸ καὶ σῶμα καὶ σειρὰ στιγμῶν στὸν ὦμο, κύλικα μὲ μελανωπὸ γάνωμα, ἀττικὸς σκύφος τύπου Bolsal ἐλλιπὴς στὴ μία λαβή, ὕψ. 0,05, διάμ. χεῖλ. 0,085 μ., μὲ μελανὸ γάνωμα, τέσσερα ἐμπέστα ἀνθέμια στὸ ἐσωτερικὸ διατεταγμένα σὲ σταυρὸ καὶ μελανὴ κυκλικὴ ταινία ποὺ περιβάλλει στιγμὴ πάνω σὲ ἐρυθρὸ βάθος στὴ βάση (πίν. 50γ)⁷⁸⁴ (ἀρ. εὐρ. Π512-516). Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πίθου βρέθηκαν τὰ λείψανα σκελετοῦ παιδιοῦ σὲ ὀκλάζουσα στάση, μὲ τὸ κρανίον στὰ δυτικὰ, λίγα ὄστρακα ἀγγείων καὶ κομμάτια ἀπὸ χάλκινο ἀντι-

Εικ. 20. Καθολική Ἀφάντου. Κάτοψη ἀνασκαφῆς (σκαρίφημα).

κείμενο. Στὴ βάση τοῦ πίθου ἵχνη ἀπὸ μετάλλινη σύνδεση δείχνουν ὅτι εἶχε ἐπιδιορθωθῇ.

Ὁ τάφος IV, πήλινος «κεραμοσκεπής», μήκ. ἐξωτ. 1,95 καὶ πλ. ἐξωτ. 0,42 μ., στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ ὀρύγματος, βρέθηκε σὲ βάθος $\pm 1,60$ μ. καὶ εἶχε τὴν ἴδια περίπου κατεύθυνση μὲ τὸν προηγούμενο, ἀλλὰ λοξὴ σὲ σχέση μ' αὐτόν.

Γύρω από τὸν τάφο ἐξωτερικὰ βρέθηκαν: ὀξυπύθμενος ἀμφορέας ὕψ. 0,465 μ., σκύφος Bolsal ὕψ. 0,05, διάμ. χεῖλ. 0,105 μ., μὲ διακόσμηση στὸ ἐσωτερικὸ ἀπὸ ἐμπέστα ἀνθέμια σὲ σχῆμα σταυροῦ, ποὺ περιβάλλονται ἀπὸ διπλὰ γραμμίδια σὲ κύκλο⁷⁸⁵, πρόχους καὶ σκύφος ἐλλιπής (ἄρ. εὐρ. Π517, 518, 520, 522) (πίν. 51α). Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τάφου περιεῖχε σκελετὸ μὲ τὸ κρανίον στὰ ἀνατολικά (πίν. 51β). Ὡς κτερίσματα εἶχε κἀνθαρο μὲ μελανὸ γάνωμα⁷⁸⁶, ὕψ. 0,09, διάμ. χεῖλ. 0,072 μ., ὄλπη καὶ δῖωτο κύπελλο (σώζ. μία λαβή) (ἄρ. εὐρ. Π519, 521, 523) (πίν. 52α)⁷⁸⁷.

Ὁ τάφος V, βόρεια ἀπὸ τὸν προηγούμενο, κάθετος στὴ δυτικὴ παρειὰ τοῦ ὀρύγματος, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Δ πρὸς Α, βρέθηκε σὲ βάθος $\pm 1,25$ μ. Κτιστός, ὀρθογώνιος, εἶχε ὡς καλύμματα τρεῖς πώρινες πλάκες, ἐνῶ τὰ τοιχώματά του ἀποτελοῦσαν ἐν μέρει πώρινες πλάκες καὶ ποτάμιοι λίθοι σὲ ἐπάλληλες σειρές. Διαστ. ἐξωτ. $1,80 \times 0,45$ μ. (πίν. 52β). Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ βρέθηκε σκελετὸς μὲ τὸ κρανίον στὰ ἀνατολικά (πίν. 53α). Κοντὰ στὰ πόδια τοῦ νεκροῦ βρέθηκαν θραύσματα ἀπὸ βαλσαμάριο καὶ 6 ἀκόμη ἀγγεῖα: δύο ὀξυπύθμενοι ἀμφορίσκοι (ὕψ. 0,175 καὶ 0,185 μ.), τρία βαλσαμάρια, τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα, ὕψ. 0,115 μ., φέρει γραπτές, παράλληλες, ὀριζόντιες ταινίες χρώματος καστανοῦ, καὶ σῶμα ληκύθου ἐλλιπές μὲ καστανὸ ἐπίχρισμα (ἄρ. εὐρ. Π524-530) (πίν. 53β). Κάτω ἀπὸ τὸ κρανίον βρέθηκαν θραύσματα ἀπὸ χάλκινο ἀντικείμενο.

Ἀμέσως νότια ἀπὸ τὸν τάφο V, σὲ ἐπίπεδο λίγο ψηλότερο ἀπὸ τὸν τάφο IV, βρέθηκε μικρὸς ὀξυπύθμενος ἀμφορέας πάνω σὲ στρῶμα καύσης πάχ. ἕως 0,23 μ. Χαμηλότερα ἀπὸ τὸν ἀμφορέα, μέσα στὸ στρῶμα τῆς καύσης, βρέθηκαν ἱχνη σκελετοῦ διαταραγμένα (Ταφή VI). Ὁ σκελετὸς εἶχε ὡς κτερίσματα χάλκινη περόνη (ἄρ. εὐρ. ΠΒΕ7052) καὶ μόνωτο κύπελλο, ὕψ. 0,068, διαμ. χεῖλ. 0,077 μ. (ἄρ. εὐρ. Π531) (πίν. 53γ).

Ἀπὸ τίς παραπάνω ταφές ἡ II καὶ ἡ VI εἶναι πιθανὸ ὅτι ἀνήκουν στὴν ἀρχαϊκὴ περίοδο. Οἱ τάφοι III ἕως V μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν ἀπὸ τὰ κτερίσματά τους: ὁ πρῶτος στὶς ἀρχές τοῦ 4ου αἰ., ὁ δεύτερος στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ ἴδιου αἰῶνα καὶ ὁ τρίτος στὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Τὰ εὐρήματα καλύπτουν ἔτσι μιὰ χρονικὴ περίοδο 300 καὶ περισσότερο χρόνων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πρβλ. RE V (1905) 1 κέ. λ. Δῆμοι, καὶ πκ. κεφ. Γ' σ. 56 κέ.
2. Τὸ χειρόγραφο βρίσκεται στὴ Βιβλιοθήκῃ τοῦ 'Ιστορικοῦ-Ἀρχαιολογικοῦ Ἰδρύματος Ρόδου.
3. Ὑλικὸ ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὰς τῆς Κάμειρου εἶναι ἀπεικονισμένο στὴν ἔκδοση τοῦ A. Salzmann, *Nécropole de Camiros* (Paris 1875), ἐνῶ ἀντίγραφα ἡμερολογίων ἀνασκαφῶν τοῦ Biliotti βρίσκονται στο Βρετ. Μουσεῖο.
4. Τὸ ἔργο αὐτὸ δὲν μπόρεσα νὰ βρῶ στὶς βιβλιοθηκὲς τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Δυτ. Γερμανίας. Ἐξάλλου ἡ γλῶσσα τὸ καθιστᾷ ἀπρόσιτο. Τὶς ἀπόψεις τοῦ συγγραφέα πάνω σὲ ἐπὶ μέρους θέματα μνημονεύουν στὶς δημοσιεύσεις τους οἱ Hiller καὶ v. Gelder (βλ. πκ.).
5. Εἶχαν προηγηθῇ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Torr, οἱ ἐργασίες τῶν: J.H. Schneidewirth, *Geschichte der Insel Rhodus* (Heiligenstadt 1868), A. Becker, *De Rhodiorum primordiis* (Lipsiae 1882), G. Bottermund, *De republica Rhodiorum commentatio* (Halis 1882), C. Schumacher, *De republica Rhodiorum commentatio* (Heidelberg 1886), G. Dittenberger, *De sacris Rhodiorum commentatio* (Halis 1886-1887), H. Ullrich, *De Polybii fontibus Rhodiis* (Lipsiae 1898). Γιά ἄλλες παλαιότερες ἐργασίες βλ. v. Gelder, ὁ.π. VII-VIII, MEE τόμ. KA (λ. Ρόδος) 197-199.
6. Τὸ ἔργο αὐτὸ εἶχε ὑπόψῃ του ὁ ρόδιος γυμνασιάρχης καὶ λόγιος Δ. Βενετοκλῆς καὶ χρησιμοποίησε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μελέτῃ τῶν πηγῶν, ὡς βασικὸ βοήθημα στὸ βιβλίον του, Ἱστορία τῆς νήσου Ρόδου ('Αλεξάνδρεια 1930), τὸ ὁποῖο ἂν καὶ ἀξιόλογο, ἐπειδὴ ἐκδόθηκε μετὰ τὸ θάνατο τοῦ συγγραφέα του, περιέχει σοβαρὰ τυπογραφικὰ λάθη καὶ πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖται μὲ μεγάλη προσοχή.
7. Ὁ τόμος III ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν E. Dyggve.
8. Στὴ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἱστορικοῦ-Ἀρχαιολογικοῦ Ἰδρύματος Ρόδου ὑπάρχουν καὶ χειρόγραφα Ἡμερολόγια τῶν ἀνασκαφῶν καὶ δραστηριοτήτων τῆς Ἱταλ. Ἀρχαιολ. Ὑπηρεσίας.
9. RA 14, 1866, 337-338.
10. Βλ. LINDOS II (Berlin-Copenhagen 1941).
11. Κύρια πηγὴ πάντως παραμένει ἡ πόλῃ τῆς Ρόδου, γιατί σ' αὐτὴν ἀπαντοῦν σὲ μεγαλύτερο ἢ μικρότερο ἀριθμὸ δημοτικά, κυρίως σὲ ἐπιτύμβια, ἀπὸ ὅλες τὶς περιοχὰς τοῦ ροδιακοῦ κράτους.
12. Στὸν ἐντοπισμὸ τοῦ ἐπιγραφικοῦ κ.ἄ. ὑλικοῦ βοήθησαν, ἐκτὸς ἄλλων, τὰ συστηματικὰ χειρόγραφα Εὐρετήρια τοῦ Μουσείου Ρόδου, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουν τόσο τὰ προπολεμικὰ ὅσο καὶ μεγάλο μέρος τῶν μεταπολεμικῶν εὐρημάτων.
13. Ἔτσι π.χ. στὸν 1ο τόμο τοῦ *Der Kleine Pauly* (1964) λ. Demoi, σ. 1476, 35 κέ., γράφεται ὅτι στὴν Ἰαλυσο εἶναι γνωστὸς μόνον ὁ δῆμος Ἐριναέων, ἐνῶ στὴν Κάμειρο γνωστὲς 11 κτοῖνες!
14. Τὸ θέμα περιπλέκεται βέβαια ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ τὰ κέντρα τῶν τριῶν πόλεων ἦταν ἐνταγμένα στὸ σύστημα τῶν δήμων (λ.χ. Λινδοπολίται). Ἐπειδὴ ὅμως τὰ κέντρα, ὅπως ἡ Λίνδος καὶ ἡ Κάμειρος, καὶ ἀντικείμενο συστηματικῶν ἀνασκαφῶν ἔχουν γίνῃ καὶ προσφέρουν πολὺ ὑλικὸ γιὰ εἰδικὲς χωριστὲς μελέτες, ἔκρινα ὅτι στὸ τοπογραφικὸ μέρος τοῦ ἔργου μου αὐτὰ δὲν πρέπει νὰ ἐξετασθοῦν συστηματικὰ, ἀλλὰ μόνον σύντομα, στὰ πλαίσια τῆς ὑπόλοιπης ἐργασίας.
15. Γιὰ τὴ σημασία ποὺ ἔχουν τὰ παλαιοχριστιανικὰ λείψανα ὡς πρὸς τὴν ἐπισήμανση καὶ ἔρευνα τῶν ἀρχαίων δήμων τῆς Ἀττικῆς, βλ. I. Τραυλός, Ἐπιστ. Ἐπετ. Πολυτεχνικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμ. ΣΤ-2, 1974, 190 κέ.
16. Μιὰ ἐπισκόπηση τῆς ἐξέλιξης τῆς Ρόδου καὶ τῆς Δωδεκανήσου στὴν προϊστορικὴ περίοδο βλ. στὸ ἄρθρο τῶν R. Hope Simpson καὶ J.F. Lazenby, BSA 68, 1973, 127-179, ἰδιαίτ. 129 κέ., 170 κέ. (πκ. τὸ ἄρθρο θὰ ἀναφέρεται ἀπλῶς ὡς BSA 73)· βλ. ἐπίσης Γρ. Κωνσταντινόπουλος, Ροδιακὰ III (ΑΔ 24, 1969, Μελέται 176 κέ.), C.B. Mee, *The Dodecanese in the Bronze Age* (London 1975, διδακτορικὴ διατριβή), *Rhodes in the Bronze Age* (Warminster 1982), καὶ E. Craik, *The Dorian Aegean* (London 1980) 22 κέ. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν τῶν Hope Simpson καὶ Lazenby στὰ νησιὰ τῆς Δωδεκανήσου ἔχουν δημοσιευθῇ καὶ σὲ δύο παλαιότερα ἄρθρα: BSA 57, 1962, 154-175 καὶ 65, 1970, 47-77. Βλ. ἐπίσης Hope Simpson-Dickinson 348 κέ.

17. Βλ. προκαταρκτική έκθεση του 'Επιμελητή 'Αδ. Σάμψων, AAA XII, 1979, 24 κέ., πρβλ. πκ. σημ. 625 και 656. Βλ. επίσης BSA 79, 1984, 239 κέ.
18. Σύμφωνα με την έκφραση του S. Dietz, Acta Arch. 45, 1974, 143· στο άρθρο αυτό, σ. 133 κέ., δημοσιεύονται τέσσερα σποραδικά εύρηματα της πρώιμης εποχής του χαλκού, από τις παλιές έρευνες της δανικής αρχαιολογικής αποστολής.
19. Για τη μινωική-μυκηναϊκή 'Ιαλυσό βλ. και πκ. σ. 84-87.
20. L. Morricone, Annuario 50-51, 1972-1973, 139 κέ.
21. Σύμφωνα με την άποψη του Καθηγ. Μ. Σακελλαρίου, το όνομα αυτό, όπως και άλλα σχετικά, είναι πιθανό κατάλοιπο ενός προελληνικού φύλου, των (Πρωτο-) 'Αχαιών, που ήρθαν στον ελληνικό χώρο πριν από τους πρώτους Έλληνες (M. Sakellariou, *Peuples préhelléniques d'origine indo-européenne* (Athènes 1977) 243).
22. "Όπως έχουν αποδείξει αναλύσεις του πληού των άγγείων (βλ. BSA 73 178 σημ. 342, J. Field A 5, 1978, 461 κέ.).
23. B 653-670, από τον *Νεών Κατάλογον*, πρβλ. Πινδ. 'Όλυμπ. Ζ', 20 κέ.
24. Μια χρήσιμη σύνοψη της ροδιακής μυθολογίας βλ. BSA 73 129-133.
25. 'Η θεωρία υποστηρίχθηκε αρχικά από τους B. Hrozný (Archiv Orientelny 1, 1929, 323 κέ.) και L. Laurenzi (Memorie II, 1938, 52 κέ.) και πιο πρόσφατα από τους D.L. Page, *History and the Homeric Iliad* (Berkeley-Los Angeles 1959) 15 κέ., Y. Boysal, *Anadolu* 11, 1967, 52 κέ.). Τη θεωρία για τη Ρόδο ευνουεί ή γειτνίαση με την 'Ασία και το τοπωνύμιο 'Αχαΐα, στην ακρόπολη της 'Ιαλυσού, ενώ σε αντίθεση έρχεται, εκτός από τα παραπάνω δεδομένα, το γεγονός ότι ο ήγεμόνας των Χετταίων αντιμετώπιζει τον ήγεμόνα των Ahhijava ως εκπρόσωπο μιας μεγάλης και περίπου ισότιμης δύναμης. 'Αντίθετος με την τοποθέτηση στη Ρόδο είναι και ο Γ. 'Ιακωβίδης, *MIEM* 189 κέ. Βλ. και BSA 73 174 κέ., F. Schachermeyr, *Die ägäische Frühzeit II* (Wien 1976) 190.
26. Λ.χ. G. Huxley, *Achaean and Hittites* (Oxford 1960) 29, L.A. Stella, *Tradizione micenea e poesia dell'Iliade* (Roma 1978) 158 κέ. Σύμφωνα με άλλη άποψη, το κράτος των Ahhijava είχαν σχηματίσει (Πρωτο-) 'Αχαιοί εγκατεστημένοι στη Μ. 'Ασία (βλ. Sakellariou, *δ.π.* 236).
27. Το πρόβλημα υπάρχει από την αρχαιότητα και ήδη ο Στράβων (ΙΔ 653) προσπαθεί να αποδείξει ότι η άφιξη των Δωριέων στη Ρόδο έγινε πολύ μετά τον τρωικό πόλεμο. Την άποψη ότι το χωρίο της 'Ιλιάδας δεν σημαίνει πρώιμη εγκατάσταση Δωριέων, υποστήριξαν οι Hope Simpson και Lazenby, *The Catalogue of the Ships in Homer's Iliad* (Oxford 1970) 117 κέ., BSA 73 130 κέ., ο Page, *δ.π.* 148-149 και ο A. Andrews, *Hermes* 89, 1961, 132-133. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, ο αποικισμός του Τληπολέμου σημαίνει ένα κύμα 'Αχαιών από την Πελοπόννησο (όχι το πρώτο, όπως υποστήριξε ο Page). Βλ. και D. Roussel, *Tribu et cité* (Paris 1976) 222-223. 'Αντίθετα, άλλοι νεώτεροι έρευνητές βλέπουν στον Όμηρο μια μαρτυρία για πρώιμη εγκατάσταση Δωριέων στη Ρόδο, όπως και στην Κρήτη (βλ. CAH³ II-2, 1975, 689, N. Hammond, *Epirus* (Oxford 1967) 379-380, Craik, *δ.π.* 27 κέ.).
28. 'Υποστηρίζεται ότι οι Δωριείς ήταν πάντοτε παρόντες στο περιθώριο του μυκηναϊκού κόσμου ή και μέσα στη μυκηναϊκή κοινωνία ως υποτελές στοιχείο (Craik, *δ.π.* 29, J. Chadwick, *Parola del Passato* 31, 1976, 103 κέ. και BICS 23, 1976, 115 κέ., C.G. Thomas, *SMEA* XIX, 1978, 77 κέ.
29. 'Εκτός αν δεχθώ κανέναν την άποψη ότι η άφιξη των Δωριέων συμπίπτει με την εμφάνιση στη Δωδεκάνησο του ύστερου πρωτογεωμετρικού ρυθμού στο δεύτερο μισό του 10ου αϊ. π.Χ. (βλ. Desborough, *LMTS* 253-254, J.N. Coldstream, *GGP* 339).
30. Hiller, *Rhodos* 739.
31. Coldstream, *BICS* 16, 1969, 1 κέ. Βλ. και R.B. Edwards, *Kadmos the Phoenician* (Amsterdam 1979), *ιδιαιτ.* 100-101 και 182-183.
32. 'Ιστορία του 'Ελληνικού Έθνους, τόμ. Α' ('Αθήναι 1970) 361, Sakellariou, *δ.π.* 125, 281 σημ. 3.
33. Βλ. πκ. σημ. 29 και πκ. σημ. 422.
34. *GGP* 346 κέ., Coldstream, *Geometric Greece* (London 1977) 68, 249, Acta Arch. 49, 1978, 139 κέ.
35. Coldstream, βλ. *έδω* πκ. σημ. 31.
36. *GGP* 380 κέ. 'Η άμφιλεγόμενη αρχαία παράδοση για μια πρώιμη ροδιακή θαλασσοκρατία — πριν από την 1η 'Όλυμπιάδα, βλ. Craik, *δ.π.* 31 — ίσως βρίσκει την επιβεβαίωσή της σε παλαιότερες ναυτικές

δραστηριότητες τῶν Μυκηναίων τῆς Ρόδου (βλ. G. Pugliese Carratelli, *Parola del Passato* 13, 1958, 212 κέ., Κωνσταντινόπουλος, *Ροδ. Κόσμ.* I 55 κέ.).

37. Κωνσταντινόπουλος, *δ.π.* Βλ. καὶ v. Gelder, *Geschichte* 66 κέ., Hiller, *Rhodos* 754 κέ., L.H. Jeffery, *Archaic Greece* (London-Tonbridge 1976) 195 κέ.

38. Βλ. τελευταῖα J. Schäfer κ.ἄ., *Phaselis*, *Beiträge zur Topographie und Geschichte der Stadt und ihrer Häfen* (Tübingen 1981) 31 σημ. 1. Βλ. γενικώτερα E. Blumenthal, *Die altgriechische Siedlungskolonisation im Mittelmeerraum* (Tübingen 1963).

39. Βλ. πκ. σημ. 112.

40. Βλ. *ιδιαιτ.* *Hermes* 48, 1913, 237-239.

41. Γιά τὴ Λινδία Ἀθηνᾶ βλ. *ιδιαιτ.* A. Momigliano, *RivFil* n.s. 14, 1936, 49 κέ.· γιά τὸ Δία Ἀταβύριο, *Tit. Cam. App.* 20+19 (βλ. πκ. σημ. 293), Alain Bresson, *Mythe et contradiction, Analyse de la VIIe Olympique de Pindare* (Paris 1979) 156-157. Πιθανὸ δείγμα αὐτῆς τῆς ἐνότητος πρὶν ἀπὸ τὸ συνοικισμὸ εἶναι καὶ ἡ παρουσία τῆς «Ρόδου» καὶ ὅχι τῶν τριῶν πόλεων χωριστὰ — ἐκτὸς ἂν αὐτὲς νοοῦνται περιεκτικά, ὅπως ἔχουν ὑποθέσει ὀρισμένοι ἐρευνητὲς — στὸ Ἑλλήνιον τῆς Αἰγύπτου (βλ. F. Cordano, *Parola del Passato* 29, 1974, 179 κέ., Bresson, *DHA* 6, 1980, 307 κ.έ.).

42. *Formazione dello stato rodio* 78-79, *Sui damoi* 74 σημ. 2.

43. Βλ. πκ. σημ. 195.

44. Πρβλ. Roussel, *δ.π.* 261 σημ. 24.

45. v. Gelder, *Geschichte* 70-71, Hiller, *Rhodos* 759, Morelli, *Culti* 28 καὶ 111.

46. Κωνσταντινόπουλος, *δ.π.* 61 κέ.

47. Παρὰ τὴν ἀντίθετη ἄποψη τοῦ J.M. Cook, *JHS* 81, 1961, 66.

48. Βλ., ἐκτὸς ἄλλων, ὅσα γράφει ὁ Χρ. Καροῦζος, *Ρόδος*² 37 κέ. Γιά τὴν τέχνη στὴ Ρόδο σ' αὐτὴ τὴν περίοδο βλ. *EAA* VI, 1965, 745-746, 753 κέ. λ. Rodi, ὅπου ἄλλη βιβλιογραφία.

49. v. Gelder 76.

50. Σχεδὸν τίποτε δὲν εἶναι γνωστὸ γιὰ τὴν περίοδο τῆς περσικῆς κυριαρχίας. Ἡ διήγηση τοῦ Λίνδιου Χρονικοῦ (LINDOS II, 2 D I στ. 2 κέ.) σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιφάνεια τῆς Λινδίας Ἀθηνᾶς καὶ τὴν πολιορκία τῆς ἀκρόπολης ἀπὸ τὸ στρατηγὸ τοῦ Δαρείου Δᾶτι, θεωρεῖται ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἔρευνα λιγώτερο ἕνα ἱστορικὸ γεγονός καὶ περισσότερο προσπάθεια τῶν μεταγενέστερων Ροδίων νὰ δημιουργήσουν τίτλους «ἀντιστασιακοὺς» ἀπέναντι στοὺς Πέρσες στὴν περίοδο τῶν περσικῶν πολέμων, στοὺς ὁποίους, ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ἔγκυρες ἱστορικὲς πηγές, οἱ Ρόδιοι, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες τῆς Ἀνατολῆς, ἔλαβαν ἀναγκαστικὰ μέρος στὸ πλευρὸ τῶν Περσῶν (βλ. Hiller, *Rhodos* 759-760, P. Faure, *RH* 192, 1941, 236-241, Κωνσταντινόπουλος, *δ.π.* 71-72).

51. Βλ. *ATL* I κέ., *ιδιαιτ.* I 216 κέ., R. Meiggs, *The Athenian Empire* (Oxford 1972), *ιδιαιτ.* 538 κέ. Ἡ ἐμφάνιση στοὺς καταλόγους, χωριστὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις, ὀνομάτων περιοχῶν ποὺ μετὰ τὸ συνοικισμὸ αποτελοῦσαν μὲ βεβαιότητα ροδιακοὺς δήμους ἢ τμήματα δήμων (λ.χ. Βρικινδάριοι (Βρυγινδάριοι, βλ. πκ. σ. 124 κέ.), Πεδιεῖς, Οἰῖται Λινδίων κ.ἄ.), φανερώνει περισσότερο τὴν ἐφαρμογὴ ἐνὸς πιὸ ἀποτελεσματικοῦ ἀθηναϊκοῦ φορολογικοῦ συστήματος (*circonscriptions fiscales*, βλ. Bresson, *Mythe et contradiction* 157 σημ. 51), ποὺ ἀπέβλεπε καὶ στὴν ἐξασθένιση τῶν πόλεων, ὅχι ὅμως καὶ τέλεια ἀνεξαρτητοποίηση τῶν περιοχῶν αὐτῶν ἀπὸ τὶς πόλεις στὶς ὁποῖες ἀνῆκαν, γιὰτὶ κάτι τέτοιο θὰ ὀδηγοῦσε στὴ διάλυσή τους. Ἀντίθετα, οἱ πόλεις ἐξακολουθοῦν, μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας, νὰ δροῦν ὡς αὐτοτελεῖς πολιτικοὶ ὀργανισμοί (βλ. πκ.).

52. Αὐτὸ εἶναι βέβαιο γιὰ τὴ Λίνδο (βλ. τὶς ἐπιγραφές *CIRh* IX, 1938, 211 κέ. (= Sokolowski, *Lois sacrées* Suppl. 85) καὶ LINDOS II 16 app.) καὶ πιθανὸ γιὰ τὴν Ἰαλυσό (βλ. Bresson, *δ.π.* 153-154).

53. Ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Bresson, *δ.π.* 153 κέ., *ιδιαιτ.* 156-157.

54. Γιά τὸ γεγονός αὐτὸ βλ. M. Moggi, *I sinecismi interstatali greci*, τόμ. I (Pisa 1976) 213 κέ., R.M. Berthold, *Historia* 29, 1980, 32 κέ., S. Hornblower, *Mausolus* (Oxford 1982) 104-105.

55. Ἔτος 395 π.Χ. Ἡ νεώτερη ἔρευνα, μὲ βάση τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ «Ἑλληνικά τῆς Ὁξυρύνχου», ξεχωρίζει καθαρὰ τὴν ἀποστασία ἀπὸ τὴ δημοκρατικὴ ἐπανάσταση, ποὺ ἀπέχουν μεταξὺ τους κατὰ ἕνα μικρὸ σχετικὰ (ἄγνωστο ἀκριβῶς πόσο) χρονικὸ διάστημα. Βλ. I. Bruce, *CIQ* 55, 1961, 166 κέ., P.M. Fraser, *BSA* 67, 1972, 122 σημ. 63, Berthold, *δ.π.* 35 κέ., P. Funke, *Festschrift Vittinghoff* 59 κέ., πρβλ.

τοῦ Ἰδίου, *Homonoia und Arché* (Historia Einzelschr. Heft 37, Wiesbaden 1980, 55 σημ. 29, 56 σημ. 30-31), E. Ruschenbusch, *Hermes* 110, 1982, 495 κέ., H.D. Westlake, *GRBS* 24, 1983, 333 κέ., Funke, *Hermes* 112, 1984, 115 κέ.

56. Για τὰ γεγονότα τῶν ἐτῶν αὐτῶν βλ. τὶς ἀλληλοσυγκρουόμενες ἀπόψεις, πού ἀντιστοιχοῦν σὲ ἀσυμφωνίες τῶν ἀρχαίων πηγῶν, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς v. Gelder (88 κέ.) καὶ Hiller (Rhodos 774), στοὺς: Momigliano, *ὅ.π.* 51 κέ., Fraser, *ὅ.π.* σημ. 65, Berthold, *ὅ.π.* 39 κέ., Funke, *Festschrift Vittinghoff* 65-66, Westlake, *MH* 40, 1983, 239 κέ. Πρβλ. Hornblower, *ὅ.π.* 123 κέ.

57. Για τὴν περίοδο αὐτὴ βλ. κυρίως Momigliano, *ὅ.π.* 54 κέ., Berthold, *ὅ.π.* 43 κέ., Hornblower, *ὅ.π.* Σπουδαία πηγὴ εἶναι οἱ λόγοι περὶ συντάξεως καὶ ὑπὲρ τῆς *Ροδίων ἐλευθερίας* τοῦ Δημοσθένη, πού προσπάθησε χωρὶς ἐπιτυχία νὰ παρακινήσῃ τοὺς Ἀθηναίους νὰ βοηθήσουν στὴν ἀποτίναξη τοῦ καρικοῦ ζυγοῦ.

58. Οἱ ἀπόψεις τῶν νεώτερων ἱστορικῶν σχετικὰ μὲ τὸ βαθμὸ τῶν καλῶν σχέσεων μεταξὺ Ρόδου καὶ Ἀλεξάνδρου καὶ τὸν πραγματικὸ χαρακτήρα καὶ ἔκταση τοῦ μακεδονικοῦ ἐλέγχου πάνω στὸ νησί στὰ χρόνια τῆς ζωῆς του, δὲν συμφωνοῦν μεταξὺ τους. Για τὴ συμβολὴ τοῦ Ἰδίου καὶ τῆ σημασία αὐτῆς τῆς περιόδου στὴ διαμόρφωση τῆς ροδιακῆς πολιτείας, βλ. πκ. σ. 65. Ἡ «διαθήκη» τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὰ σχετικὰ μὲ αὐτὴν κείμενα, σὲ ὅ,τι εἰδικὰ ἀφορᾷ τὴ Ρόδο, θεωροῦνται ἀπὸ τὴν ἔρευνα μεταγενέστερες προσθῆκες. Βλ. Fraser, *Ptolem. Alex.* I 678 σημ. 16 (II 947-949), H. Hauben, *Historia* 26, 1977, 307 κέ., Berthold, *ὅ.π.* 46 κέ.

59. Για τὶς σχέσεις Ἀλεξάνδρειας καὶ Ρόδου βλ. Fraser, *ὅ.π.*, κυρίως 162 κέ.

60. v. Gelder 106: der mächtigste Staat zweiten Ranges.

61. Hauben, *ὅ.π.* 339.

62. Για τὴν σημασία τῆς ἐλληνιστικῆς Ρόδου ὡς ἐμπορικοῦ καὶ ναυτικοῦ κέντρου, βλ. κυρίως Rostovtzeff, *SEHWW* II 676 κέ. Για τὴν πολιτικὴ της καὶ τὴ διεθνῇ της ἀκτινοβολία βλ. Rostovtzeff, *ὅ.π.* καὶ Hauben, *ὅ.π.* 318 κέ., R.M. Berthold, *Rhodian Foreign Affairs 205-164 B.C.* (διδακτ. διατρ., Cornell Univ., Ann Arbor Michigan 1971) 12 κέ., ἰδιαίτ. 24. Για τὰ γεγονότα τῆς πρώιμης ἐποχῆς τῶν Διαδόχων καὶ τοῦ 3ου αἰ. καθὼς καὶ γιὰ τὸ Κοινὸ τῶν Νησιωτῶν βλ. K. Buraselis, *Das hellenistische Makedonien und die Ägäis* (München 1982) (γιὰ τὴ Ρόδο βλ. ἰδιαίτ. στίς σ. 54-56). Για τὸ θέμα τῆς ἰσορροπίας ἀνάμεσα στὶς δυνάμεις τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς, βλ. H. Schmitt, *Entretiens sur l'Antiquité Classique XX* (1974) 67 κέ., ἰδιαίτ. 83 κέ.

63. 259 ἢ 258 π.Χ.; (βλ. Hiller, Rhodos 783, Berthold, *ὅ.π.* 24 σημ. 46). Διαφορετικὲς χρονολογίες δίνουν ὁ v. Gelder (110) καὶ ὁ A. Οἰκονομίδης (Δωδ. Ἀρχ. 2, 1956-1957, 218 κέ.). Ὁ J. Seibert (*Historia* 25, 1976, 45 κέ.) ἀσκεῖ κριτικὴ ὅλων τῶν παλαιότερων ἀπόψεων σχετικὰ μὲ τὴ ναυμαχία (ἢ μάχη) καὶ θεωρεῖ ὡς πιθανὸν χρόνον τοῦ πολέμου τῶν Ροδίων ἐναντίον τῶν Πτολεμαίων ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περίοδο τοῦ Β' Συριακοῦ πολέμου καὶ τὰ ἔτη ἀνάμεσα στὰ 253-252 καὶ 246 π.Χ.

64. Πρόσφατη σχετικὰ προσπάθεια νὰ χρονολογηθῇ ὁ σεισμὸς στὸ 228 π.Χ. (*Annuario* 45-46, 1967-1968, 450-451), ἐγίνε ἀντικείμενο ἀρνητικῆς κριτικῆς (*Bull. Épig.* 1971 507 ἀρ. 621, 1976 549 ἀρ. 652, πρβλ. *AM* 87, 1972, 201 σημ. 46). Βλ. καὶ *ΑΔ* 30, 1975, Μελέται 15 κέ. (ἰδιαίτ. σ. 16 σημ. 85) σχετικὰ μὲ τὸν Κολοσσό.

65. Πολύβ. Δ 47, 1, πρβλ. Hiller, *ὅ.π.* 785, Berthold, *ὅ.π.* 28.

66. Βλ. τελευταῖα P. Brulé, *La piraterie crétoise hellénistique* (Paris 1978) 29-32.

67. H.H. Schmitt, *Rom und Rhodos* (München 1957) 2 κέ. (στὸ βιβλίον παρακολουθοῦνται διεξοδικὰ οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὴ Ρώμη καὶ τὴ Ρόδο, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἕως τὰ ὕστερα ρωμαϊκὰ χρόνια καὶ παρατίθεται ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία). Βλ. ἐπίσης Berthold, *ὅ.π.* 4 κέ. Για τὶς σχέσεις στὸ 2ο αἰ. π.Χ., βλ. Berthold, *ὅ.π.* 29 κέ., E. Gruen, *CIQ* n.s. 25, 1975, 58 κέ. Νέα στοιχεῖα γιὰ τὶς σχέσεις Ρώμης καὶ Ρόδου παρέχει ἐπιγραφὴ τοῦ τέλους τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., πού προέρχεται ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς πόλης Ρόδου καὶ δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ *JRS* 73, 1983, 24 κέ.

68. Για τὸν Α' κρητικὸ πόλεμο βλ., ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία: M. Segre, *RivFil* n.s. 11, 1933, 365 κέ., H. van Effenterre, *La Crète et le monde grec de Platon à Polybe* (Paris 1948) 221 κέ., 254 κέ., A. Καραναστάσης, *Νισυριακὰ* 1, 1963, 18 κέ., Schmitt, *Staatsverträge* III 320, Berthold 29 σημ. 1, H.R. Rawlings III, *American Journal of Ancient History* I, 1976, 18-19, S. Sherwin-White, *Ancient Cos* (Göttingen 1978) 119-120, Brulé, *ὅ.π.* 29 κέ.

69. Βλ. πκ. Τη συνέπεια τῆς ροδιακῆς πολιτικῆς τονίζουν ιδιαίτερα ὁ Berthold στὴ διατριβή του καὶ ὁ Gruen (ὁ.π.). Τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ρώμη, ἂν καὶ δύναμη ὄχι ἐλληνική, ἦταν (ἀκόμη τότε) μιὰ δημοκρατικὴ πολιτεία, σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς μοναρχίες τῆς Ἀνατολῆς, πρέπει νὰ ἐπηρέασε ἐπίσης τὴ στάση τῆς δημοκρατικῆς Ρόδου στὰ χρόνια αὐτά καὶ νὰ βοήθησε στὸ νὰ ἀρθοῦν οἱ δισταγμοὶ τῆς (πρβλ. v. Gelder 130).

70. Ἡ Στρατονίκεια εἶναι πιθανὸ ὅτι ἦταν ροδιακὴ ἀπὸ τὸν 3ο αἰ., ἀλλὰ ἔφυγε ἀπὸ τὸ ροδιακὸ ἔλεγχον (ἴσως στὸ διάστημα τῆς ἐπέμβασης τοῦ Φιλίππου στὴ Μ. Ἀσία) καὶ ξαναεῖνε ροδιακὴ στὰ χρόνια αὐτά (Fraser-Bean 102 κέ., J. καὶ L. Robert, *Mél. Is. Lévy* 561 κέ. Βλ. καὶ M.Ç. Şahin, *The Political and Religious Structure in the Territory of Stratonikeia in Caria* (Ankara 1976) καὶ *Die Inschriften von Stratonikeia* I, II, 1 (Bonn 1981-1982) (IGSK, 21-22, 1). Γιὰ τὴν Καῦνο καὶ τὸ χρόνο ὑπαγωγῆς τῆς στὴ Ρόδο, βλ. τὶς ἐλαφρὰ διαφορετικὲς μεταξὺ τῶν ἀπόψεις τῶν: Fraser-Bean 105 καὶ Berthold, ὁ.π. 64 σημ. 51 ἀπὸ τὴ μιὰ, καὶ W. Huss, *Untersuchungen zur Aussenpolitik Ptolemaios' IV.* (München 1976) 195 σημ. 124, R.S. Bagnall, *The Administration of the Ptolemaic Possessions outside Egypt* (Leiden 1976) 99 σημ. 70 καὶ Rawlings, ὁ.π. 10 κέ. ἀπὸ τὴν ἄλλη (γιὰ παραπέρα βιβλιογραφία βλ. τὶς παραπάνω ἐργασίες).

71. Berthold, ὁ.π. 67, 76 κέ.· μὲ ἔμφαση τονίζει τὶς καλὲς σχέσεις Ρόδου καὶ Ἀντιόχου ὁ Rawlings, ὁ.π. 2 κέ. Γιὰ τὰ γεγονότα αὐτῆς τῆς περιόδου βλ. καὶ H.H. Schmitt, *Untersuchungen zur Geschichte Antiochos' des Grossen und seiner Zeit* (Wiesbaden 1964) 269 κέ.

72. Βλ. πκ. σ. 49.

73. Ἀντίθετα μὲ τοὺς περισσότερους σύγχρονους ἐρευνητές, ὁ Gruen (ὁ.π.) δὲν δέχεται καμμιά ὑπεροβουλία στὴ στάση τῶν Ρωμαίων σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς Λυκίας καὶ ὑποστηρίζει γενικὰ τὴν ἀποψη ὅτι οἱ διαθέσεις τοὺς ἀπέναντι στὴ Ρόδο ἦταν εὐνοϊκὲς ἕως τὸ τέλος τοῦ Γ' μακεδονικοῦ πολέμου. Ὁ Berthold (106 κέ.) βλέπει μιὰ ἀλλαγὴ στὴ συμπεριφορὰ τῶν Ρωμαίων μετὰ τὸ 178 π.Χ., ὅταν ἡ Ρόδος, συνοδεύοντας μὲ τὰ πλοῖα τῆς ἀπὸ τὴ Συρία τὴ νέα σύζυγο τοῦ Περσέα, ἔδωσε σ' αὐτοὺς τὴν ἐντύπωση γιὰ μιὰ προσέγγιση Μακεδονίας καὶ Ρόδου.

74. Βλ. Berthold, ὁ.π. 154 κέ.

75. «foedus aequum»; (βλ. Schmitt, *Rom und Rhodos* 168 κέ., Berthold, ὁ.π. 160).

76. van Effenterre, ὁ.π. 267 κέ., Schmitt, ὁ.π. 177, Berthold, ὁ.π. 163-164, Brulé, ὁ.π. 61 κέ. Βλ. ἐπίσης ππ. τὴ σημ. 68 γιὰ τὸν Α' χρητικὸ πόλεμο.

77. Fraser-Bean 172-173, Schmitt, ὁ.π. 182, 186. Τὰ νησιὰ αὐτὰ δὲν ἐνσωματώθηκαν βεβαίως ποτὲ στὸ κυρίως ροδιακὸ κράτος (βλ. πκ. σ. 43). Γιὰ τὶς σχέσεις μὲ τὴ Νάξο στὴν ἐποχὴ αὐτῇ, βλ. τὴ ναξιακὴ ἐπιγραφὴ τῆ δημοσιευμένη πρόσφατα ἀπὸ τὸ Β. Λαμπρινουδάκη (Μνήμη Γ.Ι. Κουρμούλη ('Αθήναι 1979) 1 κέ.).

78. v. Gelder 157, 166-167, 368 κέ., Hiller, *Rhodos* 823 κέ., C. Schneider, *Kulturgeschichte des Hellenismus I* (München 1967) 387 κέ. (μὲ μιὰ σύνθεση καὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῆς ἐλληνιστικῆς περιόδου). Περιεκτικὰ καὶ πολὺ παραστατικὰ πραγματεύεται τὴν πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ προσφορὰ τῆς Ρόδου ὁ Καρούζος, ὁ.π. 28 κέ. Γιὰ τὴν τέχνη βλ. κυρίως EAA, ὁ.π. 754-755, 760 κέ., ὅπου ἄλλη βιβλιογραφία.

79. Hiller, *Rhodos* 810 κέ., Momigliano, *JRS* 41, 1951, 150-151 (ὅπου συγκεντρωμένες ὅλες οἱ σχετικὲς πηγές), Schmitt, ὁ.π. 189-190.

80. Γιὰ τὴ χρονολογία τοῦ σεισμοῦ βλ. L. Morricone, *Boll. d'Arte* 1950 74 σημ. 17, I. Κοντής, *ΑΔ* 18, 1963, Μελέται 94 σημ. 34. Βλ. καὶ L. Robert, *BCH* 102, 1978, 402, γιὰ μιὰ χρονολόγηση γύρω στὸ 139.

81. Hiller, *Rhodos* 813, Fraser-Bean 105 σημ. 4.

82. Hiller, ὁ.π., Fraser-Bean 154 σημ. 2, Carratelli, *Studi Ciaceri* 256 κέ. (τέλος 2ου-ἀρχὲς 3ου αἰ. μ.Χ.), Schmitt, ὁ.π. 191-192. Ἡ πιὸ ὕστερη, ὅσο γνωρίζω, ἀκριβὲς μαρτυρία γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ ροδιακοῦ κράτους προέρχεται ἀπὸ ἓνα πάπυρο τῆς Αἰγύπτου, ποὺ χρονολογεῖται στὴ βασιλεία τοῦ Γορδιανοῦ Γ' (238-244 μ.Χ.) καὶ μνημονεύει τὸ ρόδιο ἐπώνυμο ἱερέα τοῦ Ἡλίου (*JEA* 55, 1969, 191 κέ., *BSA* 67, 1972, 113 κέ., πρβλ. πκ. σημ. 168).

83. Ὁ χριστιανισμὸς εἶχε πρώιμη διάδοση στὴ Ρόδο (Hiller, *Rhodos* 813, Torr, *Rhodes in Modern Times* 64 κέ., Ὁρλάνδος, *Παλαιοχρ.* 3 κέ.).

84. I. Kondis, *AM* 73, 1958, 158.

85. Βλ. καὶ πκ. σ. 48 καὶ σημ. 304. Σκοπὸς τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ δὲν εἶναι φυσικὰ νὰ ἐξαντλήσῃ τὸ

θέμα τῆς ἱστορίας τῶν ἐδαφῶν τοῦ ροδιακοῦ κράτους ἔξω ἀπὸ τὴν Ρόδον. Αὐτὸ θὰ εἶναι δυνατόν μόνο ἔπειτα ἀπὸ νέα συστηματικὴ ἐξερεύνηση τῶν περιοχῶν αὐτῶν, καθὼς καὶ νέα ἀρχαιολογικὰ καὶ ἐπιγραφικὰ εὐρήματα. Ἡ ἐργασία αὐτὴ περιορίζεται σὲ μιὰ ἐπανεξέταση τῶν σχετικῶν θεμάτων, μὲ βάση τὰ πιὸ πρόσφατα δεδομένα τῆς ἔρευνας καὶ τὴν βιβλιογραφία μετὰ τὸ βιβλίο τῶν P.M. Fraser καὶ G.E. Bean, *The Rhodian Peraea and Islands* (Oxford 1954) (συντομογρ. Fraser-Bean), ποὺ παραμένει πάντα βασικὸ στὸν τομέα αὐτό, καὶ στὴ διατύπωση προσωπικῶν ἀπόψεων πάνω σὲ γενικώτερα ἢ ἐιδικώτερα προβλήματα, ὅπως ἡ προσπάθεια ἀκριβέστερης χρονολόγησης τῆς ὑπαγωγῆς στοῦ ροδιακοῦ κράτος ὀρισμένων ἀπὸ τὰ ἐδάφη αὐτά. Γιὰ τὸ θέμα ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύει ὅ,τι ἔχει ἐπανειλημμένα τονίσει ὁ L. Robert σχετικὰ μὲ τὰ νησιὰ τοῦ ροδιακοῦ κράτους (RPh 60, 1934, 48, πρβλ. Bull. Épig. 1967 519): «L'histoire des possessions insulaires est à refaire».

86. Γιὰ τὰ ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ τῆς Χάλκης —περιοριζόμεστε, ὅπως καὶ παρακάτω, ἐκλεκτικὰ στὶς σημαντικώτερες καὶ κυρίως τὶς νεώτερες παραπομπές, ὅπου παλαιότερη βιβλιογραφία— βλ. IG XII 1, σ. 158, RE III (1899) 2066 (λ. Chalke, ἀρ. 2), v. Gelder, *Geschichte* 181-183, 218, Hiller, *Rhodos* 754, Fraser-Bean 144-145, Susini, *Suppl.* 247-261, BSA 73 156-157. Χρήσιμο γιὰ ὀρισμένα νέα ἀρχαιολογικὰ στοιχεῖα ποὺ παρουσιάζει, παρὰ τὶς ἀτέλειες καὶ τὴν ἑλλιπὴ ἱστορικὴ καὶ ἐπιγραφικὴ τεκμηρίωση, εἶναι τὸ ἄρθρο τῆς Εὐσας Ἀντωνίου, Ἐπισκόπηση τῆς Χάλκης τῆς Δωδεκανήσου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα (Δωδ. Χρον. Ε', 1976, 97-150). Βλ. ἐπίσης AAA XII, 1979, 26 γιὰ προϊστορικὰ εὐρήματα στὴ γειτονικὴ Ἀλινιὰ.

87. IG 694 = Tit. Cam. 109. Ἡ ἐπιγραφή χρονολογεῖται στὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. (πρβλ. πκ. σημ. 199).

88. Βλ. πκ. σ. 55-56, 62 κέ.

89. ATL I, 436 κέ. καὶ 561. Στὶς μεταγενέστερες ἐπιγραφές παρουσιάζεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ὁ τύπος *Χαλκήτας*.

90. BSA 47, 1952, 187-188 ἀρ. 3, *Festschrift C. Weickert* (Berlin 1955) 94-96, Susini, *Suppl.* 251 καὶ 256-257, Bull. Épig. 1954 ἀρ. 228, 1956 ἀρ. 273 καὶ 1967 ἀρ. 416. Δὲν μπορεῖ νὰ σταθῇ ἡ ἄποψη τοῦ Susini, ὅτι στὴν ἐπιγραφή ἡ Χάλκη ἐμφανίζεται ὡς δῆμος τοῦ ροδιακοῦ κράτους, γιὰτὶ εἶναι φανερό ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τοῦ κειμένου ὅτι πρόκειται γιὰ αὐτόνομη πολιτεία.

91. *Περὶ φυτῶν Ἱστορίας* Θ II, 9.

92. Tit. Cam. 3 Δ c 54, 4 b, 8, 11, 13 καὶ πκ. (πρβλ. Carratelli, *Sui damoi* 69 σημ. 5), IG 844 στ. 33-34. Ὅτι ἡ Χάλκη ἀνῆκε στὴν Κάμειρο, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν παρουσία Χαλκητῶν στοὺς καταλόγους τῶν δαμιουργῶν τῆς Καμείρου, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ παρουσία ἐνὸς Χαλκήτη ὡς ἐπιστάτα *πεμφθέντος ὑπὸ τοῦ δάμου* στὴ Λίνδο (IG ὅ.π.) δὲν ἀποδεικνύει μὴ κανένα τρόπο ὅτι ἡ Χάλκη μπορεῖ νὰ ἀνῆκε καὶ στὴ Λίνδο (ὅπως δέχονται, ὁ Hiller ὅ.π. καὶ ὁ Momigliano, *RivFil* n.s. 14 σ. 58 σημ. 1· τὴν ἄποψη αὐτὴ ἀντικρούουν τόσο οἱ Fraser-Bean 147 σημ. 1, ὅσο καὶ ὁ Susini, ὅ.π. 251-252· βλ. καὶ LINDOS II σ. 27).

93. Βλ. IG XII 3, σ. 1, v. Gelder, ὅ.π. 184, Hiller, *Rhodos* 753, 761-762, RE IV A 1 (1931) 1097-1098 λ. Syme, Fraser-Bean 139-141, BSA 52, 1957, 116 σημ. 205, 57, 1962, 154 κέ., 168-169, 65, 1970, 63.

94. Βλ. AD 29, 1973-1974, Χρονικά 964.

95. Στὸν *Νεῶν Κατάλογον* (Ἰλ. B, 671-675) ἐμφανίζεται ὁ Νιρέας μὲ κτήσεις καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ νησί, στὴν ἀπέναντι ἡπειρο (Διόδ. Ε 53).

96. Γιὰ πρώτη φορὰ στὰ 434-433 π.Χ., ATL I 416-417 καὶ 552-553.

97. Ὑπάρχουν μόνο σποραδικὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, ὅπως μιὰ ὑστεροαρχαϊκὴ ἀνάγλυφη ἐπιτύμβια στήλη (G. Lippold, *HdArch.* III 1 66 σημ. 15, Pfuhl-Möbius I ἀρ. 8).

98. JHS 81, 1961, 56 κέ., ἰδιαίτ. 59-60.

99. Βλ. πκ. σ. 49, σχετικὰ μὲ τὴν Περαιά. Θετικὸ στοιχεῖο στὶς ἀπόψεις τοῦ Cook εἶναι ὅτι τόνισε ἰδιαίτερα τὴν ἰδιοτυπία ποὺ χαρακτηρίζει τὴ θέση τῆς Σύμης μέσα στοῦ ροδιακοῦ κράτος (βλ. πκ. σ. 44).

100. Λ.χ. IG XII 3, 11, XII 3, *Suppl.* 1272-1274.

101. Carratelli, *Ancora sui damoi* 65-66, 71-73 (πρβλ. πκ. σημ. 310). Σχέσεις μὲ τὴν Κάμειρο δείχνει καὶ τὸ νέο ἀπόσπασμα μὲ κατάλογο πατρῶν (Peek, *Inscr. von den dorischen Inseln* 12-13 ἀρ. 10, πρβλ. τὶς ἐπιγραφές Tit. Cam. 1-2 καὶ πκ. σημ. 194) ποὺ βρίσκεται στοῦ Μουσείου Σύμης· δὲν εἶναι ὅμως βέβαιον ἂν προέρχεται ἀπὸ τὸ νησί, ἐνῶ εἶναι ἐπίσης πιθανὸ ὅτι ἀνήκει σὲ κάποιο δῆμο τῆς Περαιάς.

102. Βλ. v. Gelder 189-190, RE XV 1 (1931) 331-332 λ. Megiste, Fraser-Bean 54 κέ., 85 κέ., 97 σημ. 4, Annuario 30-32, 1952-1954, 341 κέ., BSA 65, 1970, 73 κέ., AM 96, 1981, 209 κέ.

103. *Περίπλους*, 100 (GGM I 74).

104. IG XII 1, σ. 158-159, v. Gelder 185-187, 215-216, Hiller, Rhodos 754, M.Γ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, 'Ιστορία τῆς νήσου Καρπάθου, τεύχ. Β' ('Αθήναι 1940), Fraser-Bean 141-144, Susini, Suppl. 225-246, BSA 57 159 κέ., 65 68-69, 68, 1973, 170, Ε. Μελάς, Καρπαθιακαὶ Μελέται Α', 1979, 131 κέ., Β', 1981, 99 κέ., Ν. Μουτσόπουλος, Κάρπαθος ('Επιστ. 'Επετ. Πολυτεχν. Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμ. Ζ, 1975-1977, 39-744). Στὴ σύντομη διαπραγμάτευση τῶν ἱστορικῶν προβλημάτων τῆς Καρπάθου, ποὺ ἀκολουθεῖ, πολὺ ὠφελήθηκα ἀπὸ τὴ συζήτηση μὲ τὸν Καθ. Μ. Jameson, ποὺ εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ θέσῃ στὴ διάθεσή μου καὶ ἀδημοσίευτο χειρόγραφό του. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Καθ. Jameson συμπίπτουν σὲ πολλὰ σημεῖα μὲ τὰ συμπεράσματα στὰ ὁποῖα εἶχα καταλήξει ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν σχετικῶν προβλημάτων, ἐνῶ ἡ ὁλοκληρωμένη παρουσίαση ἐκ μέρους τοῦ τοῦ θέματος «'Ετεοκαρπάθιοι καὶ ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία» ἔλυσε ἀρκετὰς ἀπορίες μου σχετικὰ μὲ τὴν πρώιμη ἱστορία τῆς Καρπάθου.

105. ATL I 234 κέ. καὶ 497-498.

106. Γιὰ τοὺς δῆμους τῆς Καρπάθου βλ. πκ. σ. 72-73.

107. Βλ. λ.χ. πκ. σ. 98 καὶ 160-161 ἀρ. 7.

108. IG 977, M.N. Tod, GHI II 110, Fraser-Bean 143-144.

109. 'Ανακοίνωση Καθ. Jameson.

110. 'Ο.π. 99, βλ. καὶ J. Cook, ὁ.π. 58.

111. Πρβλ. πκ. σημ. 210. Γιὰ ἓνα πιθανὸ ἱερέα τῆς Λινδίας 'Αθηνᾶς ἀπὸ τὴν Κάρπαθο στοὺς ρωμαϊκοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, βλ. LINDOS II 452 (πρβλ. Carratelli, Ancora sui damoi 66).

112. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὸν 'Ακράγαντα τῆς Σικελίας ὅπου εἶχαν μεταναστεύσει, ὅπως καὶ στὴ Γέλα, Ρόδιοι, εἶχαν μεταφέρει ροδιακὰς λατρεῖες (Πολύβ. Θ 27, 7, πρβλ. Morelli, Culti 10).

113. 'Εχει ἤδη τονισθῇ ὅτι οἱ 'Ετεοκαρπάθιοι δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ συνδεθοῦν μὲ τοὺς 'Ετεόκρητες, ἀλλὰ θὰ μπορούσαν νὰ παραβληθοῦν λ.χ. μὲ τοὺς 'Ετεοβουτάδες τῆς 'Αττικῆς (βλ. Craik, ὁ.π. 50-51). Οἱ Fraser-Bean ὁ.π., θεωροῦν πιθανώτερη μιὰ συνολικὴ κατάληψη τοῦ νησιοῦ, αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι ἀπαραίτητο.

114. IG XII 3, σ. 6, v. Gelder 183-184, 218, Hiller, Rhodos 754, RE VA 1 (1934) 427-431 λ. Telos, Fraser-Bean 145-147, Susini, Suppl. 261-290, BSA 52 116-118, 65 63-68, AD 28, 1973, Χρονικὰ 642.

115. BSA 65 68, Ann. Naturhist. Mus. Wien 80, 1976, 113 κέ.

116. Βλ. προκαταρκτικὴ ἔκθεση, AAA XIII, 1980, 68 κέ., ὅπου γίνεται σύντομη μνεία καὶ γιὰ σποραδικὰ νεολιθικὰ εὐρήματα.

117. ATL I 422-423 καὶ 555.

118. L. Robert, RPh 60, 1934, 43 κέ., Susini, Suppl. 266.

119. IG 844 στ. 31-32 (πρβλ. ππ. σημ. 92).

120. Σ. Χαριτωνίδης, AD 16, 1960, Μελέται 94-97 (Α), Schmitt, Staatsverträge III 348-349 ἀρ. 561, SEG 25, 1971, 261-262 ἀρ. 847. 'Η πρώιμη χρονολόγηση ποὺ πρότεινε πρῶτος ὁ Χαριτωνίδης, φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ πιθανώτερη. 'Η ἐπιγραφή φυλάσσεται σήμερα στὸ 'Αρχαιολ. Μουσεῖο Ρόδου (λείπει τὸ πᾶν ἄριστο τμήμα).

121. Πρβλ. Susini, ὁ.π. 270 καὶ 274, SEG 25 262 ἀρ. 848-849.

122. Πρβλ. Susini, ὁ.π. 275, SEG ὁ.π. 852. 'Η ἐπιγραφή φυλάσσεται στὴν 'Αρχαιολ. Συλλογὴ Τήλου.

123. Πρβλ. SEG 853. 'Ο κατάλογος αὐτός, ποὺ μνημονεύει τὸν ἐπώνυμο ἱερέα Τιμόδικο, χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Susini, μὲ βάση τὴ μορφή τῶν γραμμάτων, στὸ τέλος τοῦ 3ου αἰ. 'Όμως ἓνας ἐπώνυμος ἱερέας Τιμόδικος ἔχει χρονολογηθῇ ἀπὸ τὴ V. Grace (BCH 76, 1952, 530) στὴν περίοδο V (δεύτερο μισὸ 2ου αἰ.) καὶ ἡ μορφή τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς νομίζω ὅτι δὲν βρίσκεται σὲ ἀντίθεση μὲ μιὰ τέτοια χρονολόγηση (πρβλ. ZPE 28, 1978, 39 σημ. 26-27). 'Η ἐπιγραφή βρίσκεται ἀκόμη στὸ νεκροταφεῖο τοῦ Μ. Χωριοῦ.

124. Πρβλ. Susini, ὁ.π. 270-271, SEG ὁ.π. 850.

125. Βλ. Grace, BCH ὁ.π. 528 καὶ AM 89, 1974, 193 κέ. Γιὰ τὸ σεισμὸ βλ. καὶ L. Robert, BCH 102, 1978, 403 σημ. 68. 'Απὸ τὴ μορφή τῶν γραμμάτων ἡ ἐπιγραφή δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι νεώτερη ἀπὸ τὸ 2ο αἰ. (Hiller, IG ὁ.π.).

126. BCH 28, 1904, 358-359, Maier, Mauerbauinschr. I 181, L. Robert, *δ.π.* 400-401. "Όπως όμως έχει τονισθῇ (Maier, *δ.π.*) ἡ συχνότητα τῶν σεισμῶν στὴν περιοχὴ αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλείσῃ καὶ ἄλλες πιθανὲς χρονολογίες. "Όπως μὲ πληροφόρησε ἡ Miss Grace σὲ σχετικὴ ἐπιστολὴ τῆς, θεωρεῖ πιθανὴ μιὰ χρονολόγησιν τοῦ Ἀγλῶκριτου γύρω στὸ 227 π.Χ., ἐνῶ ἀποκλείει τὴ χρονολόγησιν στὰ 198 π.Χ.

127. Ἡ παρουσία ἐνὸς Τηλείου ὡς ἐπιστάτα στὴ Λίνδο (πρβλ. ππ. σημ. 92 καὶ 119) δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ὑπαγόταν στὴ Λίνδο, οὔτε ὁ θεσμὸς τῶν δαμιουργῶν ἀναντίρρητους δεσμοὺς μὲ τὴν Κάμειρο (πρβλ. L. Robert, REG 46, 1933, 439 σημ. 1, RPh *δ.π.* 47 σημ. 4· ἐξάλλου τὰ λίγα γνωστὰ ὀνόματα δαμιουργῶν τῆς Τήλου δὲν ἀπαντοῦν στὸν κατάλογο τῶν δαμιουργῶν τῆς Καμείρου.

128. IG XII 3, σ. 17, v. Gelder 184-185, 218-219, Hiller, Rhodos 754, Fraser-Bean 147-152, BSA 52 118-119, 57 169, Peek, *δ.π.* 27 κέ. καὶ Wiss. Zeitschrift der Universität Halle 16, 1967, 369 κέ. Γιὰ ἀρχαιολογικὰ ἀνασκαφὰς καὶ εὐρήματα, βλ. CIRh VI-VII, 1932-1933, 469-552, AD 20, 1965, Χρονικά 602, 25, 1970, Χρονικά 518, 29, 1973-1974, Χρονικά 964-965.

129. ATL I 356-357, 526.

130. Βλ. ἰδιαιτέρα τὸ ἐθνικὸ Νισύριος στὶς ἐπιγραφὰς τῆς Δήλου IG XI 4, 595, 622, 1132 καὶ τὶς ἐπιγραφὰς τῆς Νισύρου IG XII 3, 89-91 καὶ Peek, *δ.π.* 27-28 ἀρ. 63.

131. Πρόκειται πιθανώτατα γιὰ τὸν Ἀριστοκράτη (βλ. Hiller, Rhodos 798-799· βλ. καὶ 787 κέ. γιὰ τὰ σχετικὰ ἱστορικὰ γεγονότα). Διεξοδικὴ διαπραγματεύσιμη τῶν προβλημάτων ποὺ παρουσιάζουν οἱ δύο αὐτὲς βασικὲς γιὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Νισύρου ἐπιγραφὰς βλ. στοὺς Fraser-Bean 148 κέ.

132. IG XII 1, σ. 159, v. Gelder 185, 216, Fraser-Bean 152-153, Susini, Suppl. 203-224, BSA 57 168, 65 69-73, 68 169, AD 28, 1973, Χρονικά 640-641.

133. ATL I 302-303, 498, 499.

134. IG XI 2, 199 B στ. 14.

135. I. Cret. I 245 κέ. ἀρ. 4 C καὶ II 198 ἀρ. 4, πρβλ. Bull. Épigr. 1967 519 ἀρ. 419.

136. IG 1061, Hesperia 27, 1958, 122-123 ἀρ. 1 (πιθανώτατα ἀπὸ τὴν Κάσο καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν Κάρπαθο, Susini, *δ.π.* 217-218). Κάσιος μνημονεύεται στὴν ἐπιγραφὴ τῆς Ρόδου IG 236.

137. Ψευδο-Ἀριστείδης, *Ροδιακός*, XLIII, 546 (σ. 807 ἔκδ. Dindorf, XXV, 31 ἔκδ. Keil).

138. Οὔτε ἡ συμπτωματικὴ παρουσία δύο δημοτικῶν τῆς Καμείρου στὶς δύο γνωστὰς ἐπιγραφὰς τῆς Κάσου μὲ ροδιακὰ δημοτικά, οὔτε ἡ γειτνίαση μὲ τὴν Κάρπαθο, ἀποδεικνύουν τὴν ὑπαγωγὴ στὴν Κάμειρο ἢ τὴ Λίνδο.

139. Γιὰ τὴν Περαία παραμένει πάντα βασικὸ τὸ βιβλίον τῶν P.M. Fraser καὶ G.E. Bean (βλ. ππ. σημ. 85). Βλ. καὶ v. Gelder, Geschichte 191 κέ., Hiller, Rhodos 750-754, E. Meyer, RE XIX 1 (1937) 566-582 λ. Peraia ἀρ. 2, G.E. Bean-J.M. Cook, BSA 52 58 κέ., G.E. Bean, Turkey beyond the Maeander (London 1971, 2η ἔκδ. ἀναθεωρημένη ἀπὸ τὸν St. Mitchell, 1980), Lycian Turkey (London 1978), A. Mastrocinque, La Caria e la Ionia meridionale in epoca ellenistica (Roma 1979) 102-103. Σημαντικώτατη γιὰ τὴν τοπογραφίαν καὶ ἐπιγραφικὴ τῆς Περαίας εἶναι ἡ συμβολὴ τῶν συμαίων λογίων Δ., N. καὶ M. Χαβιαρῶ (βλ. κυρίως AE 1907 209 κέ., 1908 317-318, 1911 52 κέ. καὶ 1913 1 κέ.).

140. Πρβλ. πκ. σημ. 304, γιὰ τοὺς δῆμους τῆς Περαίας.

141. Βλ. ππ. σ. 40 καὶ σημ. 70.

142. Γιὰ τὴν Κνίδον βλ. τελευταῖα AM 89, 1974, 196 σημ. 15.

143. Πάντως ἡ ἔννοια τοῦ ὅρου παραμένει ἀσφής (βλ. Fraser-Bean 68-69).

144. ATL I 198, 450, 562-563.

145. SGDI 4271, LINDOS II 384b, στ. 6-7, πρβλ. Fraser-Bean 66-67.

146. JHS 81 56 κέ., πρβλ. ππ. σημ. 98.

147. Knidos, Die Münzen des sechsten und des fünften Jahrhunderts v. Chr. (Berlin 1970) 200 κέ., ἰδιαίτ. σημ. 638. Ὁ ἴδιος (202-203) ὑποστηρίζει, ἀντίθετα μὲ τὸν Cook, ὅτι οἱ Χερρονήσιοι οἱ ἀπὸ Κνίδου ἀνήκουν στὴ Χερσονήσο τῆς Κνίδου, καὶ δὲν πρέπει νὰ συγχέονται μὲ τοὺς κατοίκους τῆς Χερσονήσου τῶν Λωρύμων.

148. 94 κέ.

149. Βλ. πκ. σ. 55.

150. Fraser-Bean 94-96. Σχετικὴ ἀξία ἔχει ἡ μαρτυρία τοῦ Λιβίου (XXXII 33, 6, XXXIII 18, 1) ὅτι

ή Περαιά ήταν παλιά κτήση τῶν Ροδίων.

151. 99· πρβλ. Fraser-Bean 51 καὶ 52-53.

152. Βλ. LINDOS II 51 C II, στ. 17 κέ. (βλ. καὶ σ. 22, πρβλ. Fraser-Bean 97 σημ. 1). Κατὰ τὸν Hornblower (δ.π. 128) ἡ Περαιά πρέπει νὰ ἀποσπᾶσθῃ ἀπὸ τοὺς Ροδίους ἀπὸ τὸ 386 π.Χ. ἕως τουλάχιστο τὰ μέσα περίπου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

153. Βλ. πκ. σ. 70 κέ.

154. Γιὰ τὴν Κάρπαθο δὲν ὑπάρχουν ἀποδείξεις ὅτι στὸν 4ο αἰ. ἀνῆκε ἤδη στὸ ἐνιαῖο ροδιακὸ κράτος, αὐτὸ ὅμως μπορεῖ νὰ ὑποτεθῇ «κατ' ἀναλογίαν» μὲ τὰ ἄλλα ἐδάφη καὶ νησιὰ τῆς ἰδίας ομάδας.

155. Βλ. v. Gelder, Geschichte 179, 234, Berthold, Rhodian Foreign Affairs 14 κέ., J.L. O'Neil, Athenaeum 59, 1981, 468 κέ.

156. Δημοκρατία (Syll³ 581 στ. 14). Βλ. καὶ v. Gelder 179, Parola del Passato 4, 1949, 154 σημ. 1, Berthold, δ.π. 15 σημ. 14, Historia 29 47 σημ. 59, O'Neil, δ.π.

157. ID 652. Ἄν καὶ ἔχει καταβληθῇ προσπάθεια, ὁ ὅρος οὐ δημοκρατούμενοι νὰ ἐρμηνευθῇ μὲ τὴν σημασία τῆς ὅχι ριζοσπαστικῆς δημοκρατίας (λαοκρατίας), φαίνεται ὅτι ὁ Στράβων θεωροῦσε τὸ ροδιακὸ πολίτευμα μὴ δημοκρατικὸ (βλ. A. Wilhelm, RhM 90, 1941, 161 κέ.).

158. O'Neil, δ.π.

159. Βλ. Wilhelm, δ.π.

160. Βλ. Morelli, Culti 15 κέ., 94 κέ. Ἐπιγραφή ποὺ διασώζει κατάλογο τῶν ἱερέων τοῦ Ἡλίου ἀπὸ τὸ 408 ἕως τὸ 370-69 π.Χ. καὶ ἀπὸ τὸ 333 ἢ 327 ἕως τὸ τέλος τοῦ 4ου-ἄρχες 3ου αἰ., δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν L. Morricone (Annuario 27-29, 1949-1951, 351 κέ.).

161. Θεσμὸς πρυτάνεων ἀνάλογος μὲ τῆς Ρόδου ὑπῆρχε καὶ σὲ ἄλλες ἐλληνικὲς πόλεις, κυρίως στὶς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τὰ νησιὰ τοῦ Ἄν. Αἰγαίου (βλ. G. Busolt, Griechische Staatskunde I (München 1920) 504-505 καὶ F. Gschnitzer, RE Suppl. XIII (1973) 730 κέ. λ. Prytanis (γιὰ τὴ Ρόδο ἰδιαίτ. 766-769, 780). Ἀνάλογος εἶναι ὁ θεσμὸς τῶν προστατῶν στὴ γειτονικὴ Κῶ (βλ. Sherwin-White, Ancient Cos 199 κέ.).

162. CIRh II, 1932, 198-200 ἀρ. 31, Hiller, GGA 195, 1933, 23, M. Segre, BSA Alex. n.s. X 1, 1938, 131 κέ.

163. Μόνο στὰ ρωμαϊκὰ αὐτοκρατορικὰ χρόνια μαρτυρεῖται ἡ ὑπαρξὴ γερουσίας, ποὺ εἶναι στοιχεῖο ρωμαϊκῆς ἐπίδρασης (βλ. N.S. 2 στ. 2, LINDOS II 473, 4-6, σχόλια).

164. Βλ. Hiller, Rhodos 767.

165. v. Gelder 258, SER 1 στ. 23, AD 18, 1963, Μελέται 15-16 ἀρ. 21 στ. 3. Γιὰ τὸν ἴδιο θεσμὸ στὴν Κῶ, βλ. Sherwin-White, δ.π. 179, 211.

166. Γιὰ τὰ τρία τελευταῖα βλ. Carratelli, Studi Ciaceri 256 κέ., ἀπὸ ἐπιγραφή τῶν ὕστερων ρωμαϊκῶν χρόνων (πρβλ. Bull. Épig. 1946-1947 337 κέ. ἀρ. 156 καὶ ππ. σημ. 82). Ἀντιταμίας: LINDOS II 486 στ. 9-10 (ἴδια ἐποχή).

167. Θεσμοφύλαξ, σειτώνης: LINDOS II, δ.π. στ. 8-9 καὶ 11· χρεοφύλαξ: LINDOS II 482 στ. 8 (2ος αἰ. μ.Χ.).

168. Carratelli, Associazioni 154 ἀρ. 14 στ. 13 (πρώιμη ρωμαϊκὴ περίοδος), πρβλ. P. Fraser, BSA 67, 1972, 113 κέ., γιὰ ἓνα πάπυρο τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, σχετικὸ μὲ τὴ Ρόδο, ὅπου ξαναβρίσκεται ὁ ἴδιος ὅρος (πρβλ. ππ. σημ. 82).

169. Ὡς ἐξαίρεση ἐμφανίζεται ὁ ἀριθμὸς τῶν 12 (IG 50, στ. 11-24). Στὴν ἐπιγραφή CIRh II 198-200 ἀρ. 31, μνημονεύονται 8 στραταγοὶ χωρὶς εἰδικώτερη ὀνομασία, ἓνας ἐπὶ τὰν χώραν καὶ ἓνας εἰς τὸ πέραν. Στὶς ἐπιγραφὰς LINDOS II 420, 421, Tit. Cam. 75, 78a(;) καὶ SER 15, μνημονεύεται στραταγὸς ἐν τῷ ἄστει. Ὁ ὅρος αὐτὸς ἢ βρίσκεται σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τοὺς τίτλους τῶν στραταγῶν ἐπὶ τὰν χώραν καὶ εἰς τὸ πέραν ἢ εἶναι ἐξίσου πιθανὸ ὅτι σημαίνει εἰδικὰ καθήκοντα στὴ στρατιωτικὴ διοίκηση τῆς πρωτεύουσας. Παρακάτω θὰ γίνῃ εἰδικώτερος λόγος γιὰ τὶς ἀρμοδιότητες τῶν στρατηγῶν καὶ γενικὰ τὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωση σὲ περιφερειακὸ ἐπίπεδο, δηλ. στὴν ὑπαιθρο καὶ τὰ ἐδάφη ποὺ ἦταν ἔξω ἀπὸ τὸ νησί.

170. Γιὰ τὴ διοίκηση μισθοφορικῶν στρατευμάτων, ποὺ φαίνεται ὅτι ἦταν ἡ κύρια βάση τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως στὴν ξηρά, βλ. τὴν ἐπιγραφή CIRh II 169-170 ἀρ. 1, Segre, RivFil n.s. 10, 1932, 454-455 καὶ τὴν ἐπιγραφή I Cret I 143-144 ἀρ. 35.

171. Βλ. Segre, CIRh VIII, 1936, 227 κέ., *ιδιαιτ.* 232-233, I Cret. *δ.π.*, SER 62, NSER 4. Βλ. καὶ Chr. Blinkenberg, Triemiolia (Lindiaka VII, Archaeologisk-kunsthistoriske Meddelelser, II, 3) (København 1938), Rostovtzeff, SEHWW 685-687, L. Casson, Ships and Seamanship in the Ancient World (Princeton, N. J. 1971) 306-309.

172. Σὲ ἐπιγραφὰς κυρίως τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἀπαντᾷ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ διοικητῆ ἑνὸς μόνο πλοίου (βλ. LINDOS II 420α, 11-12).

173. CIRh II *δ.π.*, RivFil *δ.π.* 455.

174. *Καταπελταφέται*: CIRh *δ.π.*, CIRh VIII 228 στ. 30, NSER *δ.π.* στ. 21· *παδαλιούχοι*: CIRh VIII *δ.π.* στ. 13, NSER *δ.π.* στ. 21-24.

175. v. Gelder 243-244, Fraser, *δ.π.* 123.

176. Ἔχουν συγκεντρωθῇ ἀπὸ τὸν Fraser, *δ.π.* 119 κέ. Ἐνα νεώτερο παράδειγμα βλ. AD 29, 1973-1974, Χρονικά 961, πίν. 724 δ.

177. Γιὰ τὴν Ρόδο βλ. πκ. σ. 120 κέ. Γιὰ τὰ ἄλλα νησιά βλ. κυρίως τὶς ἐργασίες τῶν Hope Simpson-Lazenby καὶ Susini (βλ. ππ. βιβλιογρ. γιὰ κάθε νησί), γιὰ τὴν Περαία κυρίως τῶν Bean-Cook καὶ Bean (βλ. ππ. σημ. 139).

178. Βλ. τὴν ἐπιγραφὴ CIRh II 198-200 ἀρ. 31.

179. Susini, Suppl. 267, 279-280 ἀρ. 3, πρβλ. Peek, Inschr. 19 ἀρ. 31. Στὴν ἐπιγραφὴ τῆς Τήλου SEG III 718 (Peek 18 ἀρ. 25) μνημονεύεται ἀνάθημα ἐνὸς στραταγῆσαντος κατὰ πόλεμον, ἐνῶ σὲ ἀδημοσίευτη ἐπιγραφὴ τοῦ Μουσείου Τήλου, ἄλλου στραταγῆσαντος ἐκ πάντων (γιὰ τοὺς ὅρους βλ. Hiller, Rhodos 768, LINDOS II σ. 400, Carratelli, Ancora sui damoi 73-74). Καὶ οἱ δύο τελευταῖες ἐπιγραφές εἶναι τῆς ὀψιμης(;) ἐλληνιστικῆς περιόδου, πρόκειται ὅμως μᾶλλον γιὰ ἑκτακτες καὶ προσωρινές στρατηγίες καὶ ὄχι γιὰ μόνιμο θεσμό, ὅπως πιθανῶς στὴ ρωμαϊκῇ περίοδῳ.

180. Fraser-Bean 84. Βλ. καὶ 85 κέ., 90 κέ., γιὰ μιὰ προσπάθεια ἀναπαράστασης τοῦ ὅλου συστήματος τῆς περιφερειακῆς στρατιωτικῆς ὁργάνωσης τοῦ ρωδιακοῦ κράτους. Βλ. καὶ Berthold, Rhodian Foreign Affairs 93 κέ., γιὰ τὴν Περαία.

181. Peek, *δ.π.* 43-44 ἀρ. 90, Bull. Épigr. 1971 474 ἀρ. 482.

182. G. Bean, Türk AD 9-2, 1959, 42-45 (πρβλ. Bull. Épigr. 1962 203-204 ἀρ. 298). Πιθανῶς μὲ τὸ ὄνομα Κεδρεαὶ δηλώνεται ὁ παλαιότερος ὅρος Ἄπειρος μὲ τὴ στενότερή του ἔννοια (βλ. ππ. σ. 49).

183. Βασικὴ βιβλιογραφία γιὰ τοὺς ἐπιστάτες καὶ τὶς διάφορες χρήσεις τοῦ ὅρου: M. Holleaux, Études d'Épigraphie et d'Histoire grecques, I (Paris 1938) 409 κέ., LINDOS II σ. 24 κέ., 1007 κέ., Fraser-Bean 86 κέ.

184. Πρέπει νὰ διακρίνονται ἀπ' αὐτοὺς οἱ ἐπιστάται αἰρεθέντες ὑπὸ Λινδίων, βλ. πκ. σημ. 191.

185. Βλ. πκ. σ. 99 καὶ 160-161 ἀρ. 7.

186. Βλ. καὶ πκ. σ. 57.

187. Ἄν καὶ οἱ φυλὲς αὐτὲς μαρτυροῦνται στὶς ἐπιγραφές σὲ σχέση πάντα μὲ ἀθλητικούς ἢ δραματικούς ἀγῶνες (βλ. Carratelli, Sui damoi 75 κέ., BCH 99, 1975, 109), εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ἀποτελοῦσαν τὴ βάση καὶ τῆς πολιτικῆς ὁργάνωσης τοῦ ρωδιακοῦ κράτους, ὅπου πρέπει νὰ συμμετεῖχαν σὲ ἴση ἀναλογία ἀντιπρόσωποι τῶν τριῶν παλαιῶν πόλεων. Ἄν ὄχι, τότε ἓνα παράλληλο τριαδικὸ σύστημα, ποὺ στηριζόταν πάντοτε στὶς τρεῖς πόλεις, ἦταν ἡ βάση αὐτῆς τῆς ὁργάνωσης.

188. Βλ. Morricone, Annuario 27-29 364 κέ., 374 κέ., Carratelli, *δ.π.* 78 σημ. 2, Poma, Adozione 194.

189. Γιὰ τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξης καὶ παράλληλα σὲ ἄλλες ἐλληνικὲς πόλεις, βλ. v. Gelder, Geschichte 237, Hiller, Rhodos 770. Ἡ τοπικὴ ὁργάνωση τῶν τριῶν πόλεων μετὰ τὸ συνοικισμό ἦταν στὰ βασικά της σημεῖα ὁμοιόμορφη καὶ φαίνεται ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα συλλογικῆς διευθέτησης τοῦ ἐνιαίου κράτους, ἐνῶ τὸ πολίτευμα πρὶν ἀπὸ τὸ συνοικισμό εἶχε διαφορὲς ἀπὸ πόλη σὲ πόλη (βλ. Hiller, *δ.π.* 763, CIRh IX, 1938, 211 κέ., LINDOS II σ. 208 κέ. ἀρ. 15-16, Parola del Passato 4, 1949, 156-157, Tit. Cam. 102, RE Suppl. XIII 735-736, 780, 40-50).

190. Σ' αὐτὰ ὁ τύπος εἶναι: ἔδοξε (τῷ βουλῷ καὶ) τῷ δάμῳ (v. Gelder, *δ.π.* 242-243).

191. Λίνδος: βλ. ππ. σημ. 184, v. Gelder 236, RivFil n.s. 14 61, LINDOS II σ. 25. Κάμειρος: Tit. Cam. 38, 45, 46, 54, 90, 105, 108, 110 στ. 60-61.

192. Βλ. Carratelli, Associazioni, *ιδιαιτ.* 197 κέ.

193. Για τους δῆμους, πού εἶναι τὸ κύριο θέμα αὐτῆς τῆς ἐργασίας, γίνεται διεξοδικὸς λόγος παρακάτω.

194. Tit. Cam. 1. Για ἄλλη βιβλιογραφία βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ A. Andrews, BSA 52, 1957, 30 κέ., ὅπου ἀντιμετωπίζονται διεξοδικὰ τὰ δυσεπίλυτα προβλήματα πού παρουσιάζει αὐτὴ ἡ ἐπιγραφή (βλ. καὶ πκ. σημ. 271). Μικρὸ τμήμα δεύτερης ὁμοίας ἐπιγραφῆς προέρχεται ἐπίσης ἀπὸ τὴν Κάμειρο (Tit. Cam. 2, Andrews 31), ἐνῶ ἀντίγραφο μέρους τῆς 3ης στήλης τοῦ κειμένου IG 695 πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐπιγραφή Peek, ὁ.π. 12-13 ἀρ. 10 (πρβλ. πκ. σημ. 101).

195. Βλ. LINDOS II 199 (2ος αἰ. π.Χ.) καὶ 1012 κέ., Carratelli, Sui damoi 78, P. Fraser, Eranos 51, 1953, 24 σημ. 1 καὶ 4. Βλ. καὶ πκ. σημ. 271. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι δὲν ὑπάρχουν στὴ Ρόδο ἴχνη τῶν τριῶν παραδοσιακῶν δωρικῶν φυλῶν (Ὑλλεῖς, Δυμᾶνες, Πάμφυλοι). Ἡ παλαιότερη ὑπαρξὴ τους συμπεραίνεται μόνο ὑποθετικὰ ἀπὸ τὰ παράλληλα τοῦ Ἀκράγαντα καὶ τῶν Κεδρεῶν (οἱ Κεδρεεὲς ἐγίναν ροδιακὸς δῆμος σὲ ἄγνωστο χρόνο μετὰ τὸ 404 π.Χ.). Πολλὴ συζήτηση ἔχει προκαλέσει τὸ πρόβλημα ἂν ἡ φράση τοῦ Ὁμήρου *τριχθὰ δὲ ὤκηθεν καταφυλαδὸν* (βλ. πκ. σημ. 23 καὶ 27) σημαίνει πρῶτμῃ ἐμφάνιση τῶν τριῶν δωρικῶν φυλῶν καὶ κατανομή τους στὶς τρεῖς πόλεις ἢ ἀπλῶς τὴν κατανομή τῶν ἐποίκων ἀνάμεσα στὰ τρία διακεκριμένα κέντρα τοῦ νησιοῦ. Πρόβλημα εἶναι ἐπίσης, καὶ ἂν ἀκόμη γίνῃ δεκτὴ ἡ ὑπαρξὴ τῶν τριῶν δωρικῶν φυλῶν στὴ Ρόδο, ἂν κάθε πόλη εἶχε μιὰ μόνο ἀπὸ τὶς τρεῖς αὐτὲς φυλές ἢ ἂν, ὅπως εἶναι συνηθέστερο, καὶ οἱ τρεῖς φυλές ὑπῆρχαν σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις. Τὴν πρώτη ἀποψη δεχόταν ὁ v. Gelder (226) καὶ ὑποστήριξαν ἀργότερα ὁ Momigliano (RivFil ὁ.π. 61-63) καὶ ὁ Pugliese Carratelli (Formazione 78 κέ., Sui damoi 74 σημ. 2), ἐνῶ τὴν ἀπορρίπτουν ὁ Andrews (Hermes 89, 1961, 132-133) καὶ ὁ Roussel (Tribu et cité 222-223), γιὰ τὸν ὅποιο οἱ τρεῖς τυπικὰ δωρικὲς φυλές εἶναι γενικὰ δημιουργήματα τῆς ἀριστοκρατίας τῶν δωρικῶν πόλεων καὶ ὄχι ἐνὸς ἀπώτερου παρελθόντος. Γιὰ τὴ Ρόδο, ἀφοῦ λείπει κάθε ἄμεση μαρτυρία γιὰ τὶς τρεῖς δωρικὲς φυλές, ὁποιαδήποτε ἀπὸ τὶς παραπάνω ὑποθέσεις εἶναι παρακινδυνευμένη. Ἀπὸ τὰ λίγα στοιχεῖα πού ὑπάρχουν στὴ διάθεσή μας, βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι πιθανῶς καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ συνοικισμὸ, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε μετὰ τὸν 4ο αἰ. ὑπῆρχαν ἄλλα ὀνόματα φυλῶν (βλ. καὶ πκ. σημ. 212 καὶ 271).

196. Andrews, BSA ὁ.π. 34-35.

197. Ἡ ἀποψη πού ὑποστηρίχθηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τὸν Schumacher (De republica Rhodiorum 31 κέ.), ἀντικρούσθηκε ἀπὸ τὸν v. Gelder (224) καὶ διατυπώθηκε πάλι ἀργότερα ἀπὸ τὸν Pugliese Carratelli (Formazione 84-86), ὅτι οἱ κτοῖνες ἀνήκουν στὸ ἴδιο παραπάνω σύστημα καὶ μάλιστα ἀντιπροσωπεύουν τὴ μέση βαθμίδα στὶς ὁμάδες τῆς ἐπιγραφῆς IG 695, δὲν γίνεται ἀποδεκτὴ ἀπὸ τοὺς περισσότερους ἐρευνητές. Ἀπὸ τὴν πλούσια βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὶς κτοῖνες, ἀξίζει νὰ μνημονευθοῦν ἰδιαίτερα οἱ παρακάτω ἀκόμη ἐργασίες: Hiller, Rhodos 771, M. Guarducci, Historia 9, 1935, 420-430, Momigliano, ὁ.π. 57-60, Carratelli, Parola del Passato 4, 161 κέ., P. Fraser, Parola del Passato 7, 1952, 205 κέ., Tit. Cam. Suppl. σ. 240, Fraser-Bean 95-96, Carratelli, Ancora sui damoi 65 κέ., G. Maddoli, SMEA XII, 1970, 21 κέ. Ἡ ἀνάγνωση τῆς μυκηναϊκῆς γραφῆς ἀνοίξε νέους ὁρίζοντες στὴ μελέτη τοῦ θεσμοῦ, ἂν καὶ τὰ στοιχεῖα πού ὑπάρχουν εἶναι ἀσαφῆ καὶ δυσκολοερμήνευτα (βλ. πκ. σ. 62 κέ.).

198. Ἡ σύχ.: *κτύναι ἢ κτοῖναι* *χωρήσεις προγονικῶν ἱερείων* (διορθ. σὲ *ἱερείων ἢ ἱερῶν*) ἢ *δῆμος μεμερισμένος*. Τὶς ἐπιγραφὲς ἔχει συγκεντρώσει ἡ Guarducci, ὁ.π. 421-424. Στὸν κατάλογό της πρέπει νὰ προστεθοῦν: Syll³ 819 (AE 1911 60-61 ἀρ. 52B στ. 13-14, κτοῖνα *Στραπιατᾶν* στὸ Θουσανοῦντα τῆς ροδιακῆς Χερσονήσου, πρβλ. JHS 81 57 σημ. 9) καὶ Fraser-Bean 39 ἀρ. 26 (βλ. καὶ Tapha 87, 1956, 47 κέ., Bull. Épigr. 1958 317 ἀρ. 456, Sokolowski, Lois sacrées Suppl. 179-181 ἀρ. 111). Στοὺς ἀρ. 4 καὶ 5 τῶν σελ. 421-422 τῆς Guarducci, πρέπει νὰ προστεθοῦν οἱ παραπομπές: LINDOS II σ. 1007 κέ., Maier, Mauerbauinschr. I 188-191 ἀρ. 50.

199. Ὁ Carratelli, Parola del Passato ὁ.π. 159, προσπάθησε νὰ τὸ τοποθετήσῃ χρονικὰ στὸν 4ο αἰ., στὴν ἴδια ἐποχὴ μὲ τὴν ἐπιγραφή τῆς Λίνδου IG 761 (Syll³ 340), ἀντικρούσθηκε ὅμως ἀπὸ τὸν Fraser, Parola del Passato 7 194-195, πού θεωρεῖ τὴ μορφή τῶν γραμμάτων νεώτερη ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. Ἡ χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὸν v. Gelder (238) ἀμέσως μετὰ τὸ συνοικισμὸ, εἶναι ἐντελῶς ἀσυμβίβαστη μὲ τὴ μορφή τῶν γραμμάτων.

200. Momigliano, ὁ.π.

201. Ἡ ὑπόθεση τοῦ Fraser (ὁ.π. 196) ὅτι ἐδῶ δὲν πρόκειται γιὰ τὰ μέλη τῆς τοπικῆς βουλῆς, ἀλλὰ

για ένα σῶμα με την ονομασία *μάστροι*, που συγκροτήθηκε για συγκεκριμένο σκοπό, δεν φαίνεται πιθανή, γιατί, όπως παρατηρεί ο Carratelli (*Ancora sui damoi* 67 σημ. 14), στην περίπτωση αυτή θα περιορίζονταν απaráδεκτα οι αρμοδιότητες των κανονικών μαστρών, που είχαν σχέση κυρίως με λατρευτικά ζητήματα. Σωστά υποστηρίζει ο Fraser ότι οι μάστροι προϋπήρχαν από το ψήφισμα της Καμείρου, το ψήφισμα όμως δεν μαρτυρεί την ίδρυση του θεσμού, αλλά πιθανώτατα μια μεταβολή στον τρόπο της εκλογής, που επιβλήθηκε από το ένιαίο κράτος (βλ. πκ. σ. 64-65).

202. Οι Μάτιοι, από επιγραφή της πόλης Ρόδου (IG 157, Guarducci, δ.π. 423 αρ. 9)· η κτοίνα που μνημονεύεται στην επιγραφή IG 746 (Guarducci 421 αρ. 3, Tit. Cam. Suppl. σ. 240 αρ. 22b), από τη θέση που βρίσκεται σήμερα ή επιγραφή δεν είναι βέβαιο αν ανήκε στη Λινδία ή την Καμιρίδα (ή περιοχή του χωριού Σιάννα πρέπει να ανήκε στη Λινδία, βλ. πκ. σ. 76 αρ. 10, αλλά ή επιγραφή μπορεί να έχει μεταφερθεί από την κοντινή Κυμισάλα, που ανήκει στην Καμιρίδα)· οι Ποτιδαιείς βρίσκονταν στην Κάρπαθο, που πρέπει να ανήκε στη Λίνδο (πρβλ. ππ. σ. 45-46).

203. Όπως προσπάθησε να αποδείξει ο Carratelli, *Ancora sui damoi* 66-67.

204. Ο Carratelli (*Parola del Passato*, δ.π., *Ancora sui damoi* 69 σημ. 20) υποθέτει ότι οι παραπάνω επιγραφές, σε σχέση με την IG 694, που χρονολογεί στον 4ο αι., αποκαλύπτουν την υποκατάσταση των κτοινών από τους δήμους στο ρόλο που αυτές έπαιζαν παλαιότερα σε σχέση με την εκλογή των μαστρών και τη διαχείριση των ιερών. Τη μεταβολή τοποθετεί για την Κάμειρο στο πρώτο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. (πρβλ. πκ. σημ. 272). Η άποψη αυτή παραγνωρίζει όμως τη χαρακτηριστική διαφορά ότι η παραπάνω επιγραφή της Καμείρου προβλέπει ένα μάστρο σε κάθε κτοίνα, ενώ οι λινδιακές επιγραφές μαρτυρούν πολλούς σε κάθε δήμο. Δεν πρόκειται επομένως για υποκατάσταση του ενός θεσμού από τον άλλο, αλλά για μια βαθμιαία εξασθένηση του θεσμού της κτοίνας.

205. *Τρίκτινοι τοί εν Λέλωι* (Tit. Cam. 84 στ. 18, Carratelli, *Formazione* 85, *Ancora sui damoi* 67).

206. Για τον πιθανό ρόλο που έπαιζαν οι κτοίνες έξω από το νησί, βλ. πκ. σημ. 290. Ότι οι κτοίνες ήταν υποδιαιρέσεις δήμων, έχει υποστηρίξει με έμφαση ο v. Gelder (222-224).

207. v. Gelder 225, Guarducci, δ.π. 429, Carratelli, *Associazioni* 199-200, *Formazione* 84-85.

208. v. Gelder 222-223, Guarducci, δ.π. 422.

209. Η παρατήρηση αναφέρεται στους δήμους που βρίσκονται πάνω στο νησί και όσους από τους έξωτερικούς δήμους ανήκαν με βεβαιότητα σε μια από τις τρεις παλαιές πόλεις. Για τα προβλήματα τα οποία υπάρχουν σχετικά με τους έξωτερικούς δήμους που προστέθηκαν στο ροδιακό κράτος σε μια ύστερη σχετικά εποχή, βλ. ππ. σ. 46 κέ. και πκ. σ. 72.

210. Τη Λίνδο, σε αντίθεση με την Κάμειρο, χαρακτηρίζει ένας συντηρητισμός και απομονωτισμός σχετικά με τη συμμετοχή στα λατρευτικά ζητήματα των Λινδίων (βλ. RivFil n.s. 14 60 κέ., LINDOS II σ. 61-62, *Eranos* δ.π. 40).

211. Για τα θέματα αυτά βλ. LINDOS II σ. 95-96, Carratelli, *Sui damoi* 77 κέ., RivFil δ.π., *Eranos* δ.π. 23 κέ., Poma, *Adozione* 193-194.

212. Βλ. ππ. σημ. 195 και πκ. σημ. 271.

213. Βλ. πκ. σ. 60 κέ.

214. Βλ. v. Gelder 209.

215. Για τις διάφορες περιπτώσεις χρήσης ή παράλειψης του πατρωνυμικού ή του δημοτικού στις ροδιακές επιγραφές, βλ. κυρίως Fraser-Rönne 96-98, Fraser, *Fun. Mon.* 46 κέ. Προβληματική είναι ή ύπαρξη μιας τάξης πολιτών με την επωνυμία *Ρόδιοι*, χωρίς δημοτικό, σε αναλογία με τους *Άλεξανδρείς* στην Άλεξάνδρεια. Και αν υπήρχε, πρέπει να περιοριζόταν μόνο στην πρώτη γενιά, γιατί μαρτυρούνται περιπτώσεις παιδιών ξένων, που είναι πολίτες ένταχμένοι σε ένα ροδιακό δήμο (βλ. Hiller, *Rhodos* 766, Meyer, *Peraia* 571, Carratelli, *Sullo stato di cittadinanza* 487-489 και πκ., Tit. Cam. 163, Fraser-Bean 129 σημ. 5, Fraser, *Ptolem. Alex.* I 47-49 και 51 σημ. 123, *Fun. Mon.* 47-48). Μια ιδιαίτερη κατηγορία πολιτών, που ήταν ένταχμένοι σε ένα δήμο, αλλά διακρίνονταν από τους άλλους δημότες, ήταν οι *ματρόξενοι* (βλ. v. Gelder 229, Hiller, δ.π. 766, Rostovtzeff, *SEHWW* II 689, Carratelli, δ.π. 489-490, Morelli, *Stranieri* 139 σημ. 41, J.-M. Hannick, *Ant. Class.* 45, 1976, 137-138).

216. Βλ. Poma, δ.π. *ιδιαιτ.* 191 κέ. Ένας από τους κύριους λόγους που ή υιοθεσία παρουσίαζε μια τόσο μεγάλη συχνότητα, ήταν ότι πολλές φορές είχε ως στόχο να διευκολύνει κάποιο συγκεκριμένο πρό-

σωπο στο να φτάση σὲ διάφορα ὑψηλὰ ἀξιώματα, πού δὲν θὰ μπορούσε ἀλλοιῶς νὰ καταλάβῃ μὲ βάση τὸ δῆμο ἢ τὴν πόλιν τῆς καταγωγῆς του.

217. Βλ. ππ. σ. 27 καὶ πκ. τὸ τοπογραφικὸ μέρος αὐτῆς τῆς ἐργασίας (Κεφ. Δ').

218. Γιὰ τὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ ροδιακοῦ κράτους καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὶς κατηγορίες τῶν μὴ πολιτῶν (ξένοι οἷς ἂ ἐπιδαμεία (καὶ ἔγκτησις) δέδοται, μέτοικοι, δοῦλοι-ἐγγενεῖς) βλ. κυρίως v. Gelder 229 κέ., Hiller, Rhodos 766-767, Rostovtzeff, ὁ.π., LINDOS II σ. 581-582, Carratelli, Sullo stato di cittadinanza 485 κέ., Morelli, Stranieri 126 κέ., Ph. Gauthier, Symbola (Nancy 1972) 130-131. Ἡ ὑπόθεση ὅτι μὲ τὸν ὅρο ξένοι χαρακτηρίζονται μιὰ ἰδιαίτερη κατηγορία μὴ πολιτῶν, διαφορετικὴ ἀπὸ τοὺς μετοίκους, στηρίχθηκε κυρίως σὲ λανθασμένη ἀνάγνωση τῆς ἐπιγραφῆς IG 383 (γιὰ μιὰ διορθωμένη ἀνάγνωση βλ. Bull. Éprigr. 1959 157 ἀρ. 41, 219 ἀρ. 286) καὶ πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῇ. Ξένοι ἦταν γενικὰ οἱ ἀλλοδαποὶ οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχαν τὰ δικαιώματα πού ἀποκτοῦσε ἕνας μέτοικος, ξένος δηλ. μόνιμα ἐγκατεστημένος στὴ Ρόδο.

219. v. Gelder 232, Morelli, ὁ.π. 132-133, Fraser-Bean 45-46 ἀρ. 42, πρβλ. Sherwin-White, Ancient Cos 172 σημ. 124. Γιὰ τὴ σημασία τῶν ὅρων κατοικοῦντες, πάροικοι κτλ. στὴν ἐλληνιστικὴ Μ. Ἀσία, βλ. καὶ Blavatskaja κ.ἄ., Die Sklaverei in hellenistischen Staaten 118 κέ. "Ὅτι ὁ ὅρος κατοικοῦντες περιλάμβανε σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις καὶ τοὺς πολίτες ἄλλων δῆμων, φαίνεται, νομίζω, λ.χ. ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές τοῦ δήμου Βρυκουντίων τῆς Καρπάθου IG 994, 995, 1032 (πρβλ. Susini, Suppl. 237 καὶ 239), ὅπου ὁ δῆμος τῶν Βρυκουντίων καὶ οἱ δαμέται βρίσκονται σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τοὺς κατοικοῦντας (ἐν Βρυκοῦντι πάντας)· ἀνάμεσα στοὺς δευτέρους δὲν εἶναι δυνατό νὰ μὴ περιλαμβάνονταν καὶ οἱ πολίτες ἄλλων δῆμων (διαφορετικὰ ὁ v. Gelder, ὁ.π.). Γιὰ ἕνα παράλληλο ἀπὸ τὴν Κῶ, πού ἐνισχύει τὴν παραπάνω ἀποψη, βλ. τὴν ἐπιγραφὴ SGDI 3698 (Sherwin-White, ὁ.π.).

220. Γιὰ τοὺς δούλους στὴ Ρόδο βλ. Rostovtzeff, ὁ.π., ἰδιαίτ. 675 σημ. 87, 691, W. Westermann, The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity (Philadelphia 1955) 37, Morelli, Stranieri ἰδιαίτ. 137 κέ., 178 κέ.

221. Γιὰ τὸ ροδιακὸ χῶρο βλ. τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ δήμου Βρυκουντίων IG 1032 (SGDI 4320). Γιὰ τὴν Κῶ βλ. Sherwin-White 263 κέ.

222. Βλ. v. Gelder 209 καὶ γιὰ νεώτερα παραδείγματα N.S. 27, LINDOS II 216, 384 d στ. 19, 420 b στ. 33-34, 421, Tit. Cam. 98. Γιὰ τοὺς 12 δῆμους τῆς Λίνδου βλ. LINDOS ὁ.π. 347 στ. 56-59, 349 στ. 50-61.

223. Tit. Cam. 158 στ. 9, 159 στ. 8.

224. CIRh II 237 ἀρ. 148, πρβλ. GGA 1933 17.

225. Βλ. πκ. σ. 196-197 ἀρ. 7.

226. Βλ. καὶ Chr. Börker, ZPE 28, 1978, 35 κέ. Μὲ βάση τὸν ἐπώνυμο ἱερέα Ἀριστείδα χρονολογοῦνται ἀπὸ τοὺς πρώτους ἐκδότες γύρω στὸ 200 π.Χ., ἐνῶ ὁ Börker τὶς τοποθετεῖ στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. (γιὰ τὸν ἐπώνυμο Ἀριστείδα βλ. καὶ πκ. σημ. 562 καὶ σ. 185).

227. Fraser-Bean 19 σημ. 2, πρβλ. Hornblower, ὁ.π. 128 σημ. 177, 337 σημ. 33.

228. Πρβλ. πκ. τὰ στοιχεῖα πού παρέχει ἡ τοπογραφικὴ καὶ ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐρευνα.

229. Βλ. A. v. Schöffer, RE V (1905) 1-131 λ. Δῆμοι, Busolt, Griech. Staatskunde I 262-272, RE Suppl. IV (1924) 950 κέ. λ. Κώμη, Der Kleine Pauly, τόμ. 1 (Stuttgart 1964) 1474-1476 λ. Demoi, G. Maddoli, ΔΑΜΟΣ ἢ ΒΑΣΙΛΗΣ (SMEA XII, 1970) 7-57.

230. Πρβλ. τὴ σημ. Ἀντιμάχεια.

231. A. Neppi Modona, L'isola di Coe nell'Antichità Classica (Memorie I, 1933) 22 κέ., Sherwin-White, ὁ.π. 58 κέ., ὅπου βλ. καὶ γιὰ ἄλλα ὑποθετικὰ ἢ ἀβέβαια ὀνόματα δῆμων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ βγῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ κατάλογος τῶν δῆμων τῆς Κῶ δὲν εἶναι ἀκόμη πλήρης.

232. Βλ. Sherwin-White 171 καὶ 182 κέ.

233. Segre, Memorie III, 1938, 39, Tituli Calymnii (Annuario 22-23, 1944-1945) 41 κέ., G.E. Bean-J.M. Cook, BSA 52, 1957, 131, Γ.Ν. Κουκούλης, Ἡ Κάλυμνα τῆς Ἱστορίας, τόμ. Α' (Ἀθήνα 1980) 29 κέ.

234. Ἡ Λέρος, ἡ Πάτμος κ.ἄ. μικρότερα γειτονικὰ νησιὰ ἀνῆκαν, ὅπως εἶναι γνωστό, στὴν ἐπικράτεια τῆς Μιλήτου.

235. Didyma II 162-163 ἀρ. 215, 170 κέ. ἀρ. 228 κέ. RE V, 128, F. Gschnitzer, Abhängige Orte im

griechischen Altertum (München 1958) 119 κέ. Για ἐπιγραφὲς τῆς Λέρου καὶ τῶν ἄλλων ἰωνικῶν νησιῶν, βλ. G. Manganaro, *Annuario* 41-42, 1963-1964, 293 κέ.

236. Fraser, *Ptolem. Alex.* I 38 κέ.

237. Ἡ σχέση ἀνάμεσα στοὺς δύο ὅρους δὲν εἶναι ἀπόλυτα ξεκαθαρισμένη. Πάντως δὲν φαίνεται νὰ εὐσταθεῖ ἡ ἀποψη ὀρισμένων ἀρχαίων πηγῶν, ὅτι κώμη = δῆμος στὴν Πελοπόννησο, γιατί καὶ οἱ δύο ὅροι ἀπαντοῦν παντοῦ. Γενικὰ ἡ ἔννοια τῆς κώμης εἶναι πλατύτερη, ἐνῶ δῆμος σημαίνει πιὸ συγκεκριμένα ὀργανικὸ τμῆμα ἐνὸς συνόλου καὶ τοπικὴ ὑποδιαίρεση μιᾶς κρατικῆς ὀργάνωσης μὲ καθορισμένη ἐδαφικὴ ἔκταση (βλ. *RE Suppl.* IV 951 καὶ ππ. σημ. 1).

238. F. Kiechle, *Lakonien und Sparta* (München 1963) 122-123, πρβλ. P. Cartledge, *Sparta and Lakonia* (London 1979) 107.

239. Βλ. βασικά: BCH 33, 1909, 182 κέ., *Mnemosyne* 44, 1916, 53 κέ., *Hesperia* 21, 1952, 215 κέ., BCH 77, 1953, 389 κέ. καὶ 98, 1974, 774 κέ., τελευταῖα ΣΤΗΛΗ 506 σημ. 51 καὶ 59 (ὅπου ἄλλη βιβλιογραφία) καὶ BCH 105, 1981, 611-613.

240. H 385-386.

241. V 9, 5-6, 16, 4-6, VIII 27, 3-8, 45, 1.

242. Μερικὲς φορὲς τοὺς ὀνομάζουν πόλεις.

243. W. Wallace, *Hesperia* 16, 1947, 115 κέ.

244. Βασικὴ βιβλιογραφία, ὅπου βλ. καὶ ἄλλες παραπομπές: *RE* V 1-122 (βλ. καὶ *RE*, τὰ λήμματα: Demarchoi, Neukraria καὶ Trittyes), C.W.J. Eliot, *Coastal Demes of Attica* (Toronto 1962), P.J. Bicknell, *Studies in Athenian Politics and Genealogy* (Wiesbaden 1972), *Agora XVII* (D.W. Bradeen, *Inscriptions, The Funerary Monuments*, 1974), J. Traill, *The Political Organization of Attica* (Princeton 1975).

245. Πρβλ. πκ. σημ. 289.

246. Βλ. A.E. Raubitschek, *DAA* 467 κέ.

247. Στράβ. Θ 397 (ποὺ παραπέμπει στὸ Φιλόχορο).

248. Βλ. πκ. σ. 66.

249. Ἀριστ. Ἀθ. Πολ. VIII 3. Βλ. P.J. Rhodes, *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia* (Oxford 1981) 150-153.

250. Αὐτὸ τονίζεται ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν Eliot (ὅ.π. 136 κέ.) καί, παρὰ τὶς ἀντιρρήσεις ποὺ ἔχουν διατυπωθῇ, φαίνεται ὅτι εἶναι βασικὰ σωστό (πρβλ. Traill, ὅ.π. 73 σημ. 6).

251. Βλ. Traill, ὅ.π. 37 κέ., 81 κέ., 96 κέ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν «ἐπίσημων» ἀττικῶν δήμων ἔχει ὑπολογισθῇ ἀπὸ τὸν Traill σὲ 139 (142 ἀργότερα). Ὁ ἀριθμὸς τῶν 174 δήμων ποὺ παραδίδει ὁ Στράβων (Θ 396) μπορεῖ νὰ καλυφθῇ μόνο μὲ τοὺς «ἀνεπίσημους» ἢ «ἀπρόσθετους» δήμους ἢ μὲ οἰκισμοὺς ποὺ ἀποκαλοῦνταν δήμοι μὲ εὐρύτερη ἔννοια καὶ ὅχι μὲ τὴ στενότερη πολιτικὴ σημασία τῆς κλεισθένειας ὀργάνωσης.

252. *Documents in Mycenaean Greek* (Cambridge 1956, 2η ἐκδ. 1973).

253. Βλ. M. Lejeune, *Le ΔΑΜΟΣ dans la société mycénienne* (*REG* 78, 1965, 1-22). Ἀπὸ τὴν τεράστια βιβλιογραφία πάνω στὰ σχετικὰ θέματα, ἀναφέρουμε ἐδῶ τὰ παρακάτω ἄρθρα καὶ αὐτοτελῆ ἔργα, ὅπου ὑπάρχει ἄλλη βιβλιογραφία: Lejeune, *REA* 67, 1965, 5 κέ., L. Palmer, *Mycenaeans and Minoans* (London 1961) 75 κέ., L.A. Stella, *La civiltà micenea* (Roma 1965) 49 κέ., Klaus Wundsam, *Die politische und soziale Struktur in den mykenischen Residenzen* (Wien 1968) κυρ. 153 κέ., Maddoli, *ΔΑΜΟΣ e ΒΑΣΙΛΗΣ* (πρβλ. ππ. σημ. 229), St. Hiller, *Studien zur Geographie des Reiches um Pylos* (Wien 1972), C.G. Thomas, *SMEA XVII*, 1976, 93 κέ., J. Chadwick, *The Mycenaean World* (Cambridge 1976) κυρ. 76-77, G. Maddoli (ἐκδ.), *La civiltà micenea* (Roma 1977), M. Marazzi (ἐκδ.), *La società micenea* (Roma 1978), L.A. Stella, *Tradizione micenea e poesia dell'Iliade* (Roma 1978).

254. *deweroa₃koraija*, *perakoraija* = δεῦρο καὶ πέραν χώρα.

255. 9 καὶ 7, σύνολο 16, σύμφωνα μὲ τὴν κλασικὴ κατὰτάξη ποὺ ἔχει γίνει.

256. *χωρητήρ; *προχωρητήρ; *δαμοκόρος;

257. Βασιλεὺς. Εἶναι γνωστὰ πολλὰ ὀνόματα ἀξιωματοῦχων μὲ τὸν τίτλο αὐτό. Γιὰ τὰ ὅρια τῆς δικαιοδοσίας καὶ τὴ σπουδαιότητά τους μέσα στὴ μυκηναϊκὴ ὀργάνωση δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία, καὶ ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ ἔχουν περιορισθῇ στὸ ρόλο ὑπαλλήλων ἐπιφορτισμένων μὲ τὴν ἐπεξεργασία καὶ συγκέντρωση τῶν μετᾶλλων (Palmer), ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη θεωροῦνται τοπικοὶ εὐγενεῖς καὶ ἡγεμόνες σὲ περιφερειακὸ ἐπίπεδο, σὲ ἀναλογία μὲ ὅ,τι εἶναι γνωστὸ γι' αὐτοὺς ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη (Maddoli).

258. Για τὴν ἐτυμολογία καὶ τὴ σημασία τῆς λέξεως, βλ. M. Durante, SMEA XI, 1970, 46 κέ., A. Morpurgo, Mycenaean Graecitatis Lexicon (Ρώμη 1963) 55.

259. Ὁ ὅρος ὅμως δὲν περιορίζεται μόνο στὶς γαῖες ποὺ συνδέονται μὲ τὸ δᾶμο (kekemena), ἀλλὰ καὶ σ' ἐκεῖνες ποὺ χαρακτηρίζονται ὡς kitimena, ἐνῶ φαίνεται ὅτι ἐκτείνεται καὶ σὲ γαῖες ποὺ ἦταν σὲ κατοχὴ ἰδιωτῶν (kotonooko, βλ. πκ.). Γιὰ τὴ σημασία τῶν παραπάνω ὄρων καὶ ἄλλων (etonijo, kama κτλ.), ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴ διάκριση διάφορων κατηγοριῶν γῆς καὶ τὴ διαπραγμάτευση τῶν σχετικῶν προβλημάτων, βλ. τὴ βιβλιογραφία ππ. σημ. 253).

260. Maddoli, ΔΑΜΟΣ ε ΒΑΣΙΛΗΣ 18, 46 κέ., W. Donlan, Parola del Passato 25, 1970, 381 κέ., ἰδιαίτ. 394.

261. Μιὰ σύντομη ἐνδιάμεση περίοδο ἀνάμεσα στὰ 411 καὶ 408-407 π.Χ., ὅταν ὁργανώνεται ἡ νέα «πόλις», πιστεύεται ὅτι μαρτυρεῖ τὸ ψήφισμα LINDOS II 16 (βλ. Hiller, Rhodos 763, Carratelli, Formazione 81-82, Berthold, Historia 29 34 σημ. 12). Κατάλοιπο πιθανώτατα τῆς «ὀλιγαρχικῆς» περιόδου, ποὺ διαρκεῖ ἕως τὸ 395 π.Χ. — ἂν δὲν ἀνάγεται σὲ μιὰ ἀρχαιότερη παράδοση (βλ. Tit. Cam. 102) — εἶναι ὁ ροδιακὸς θεσμὸς τῶν πρυτάνεων, διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν ἴδιο θεσμὸ στὴν προσυνοικιστικὴ δημοκρατικὴ Λίνδο (Blinkenberg-Kinch, Troisième rapport 41 κέ., ἰδιαίτ. 48, CIRh IX 211 κέ., ἰδιαίτ. 226 κέ., Gschnitzler, ὁ.π. (βλ. ἐδῶ σημ. 161) 780, 41-46) καὶ στὴν Ἀθήνα. Ἄλλο πιθανὸ κατάλοιπο σπαρτιατικῆς ἐπίδρασης εἶναι ἡ ὁργάνωση τοῦ ροδιακοῦ στόλου (βλ. Segre, RivFil n.s. 10 456).

262. Βλ. ππ. σ. 36.

263. Carratelli, Parola del Passato 4 154 κέ., Formazione 83 κέ., Fraser, Parola del Passato 7 192 κέ.

264. Βλ. σχετικὰ Berthold, ὁ.π. 47 σημ. 60-61.

265. IG 761 (Syll³ 340), LINDOS II 51· ἂν καὶ πρόκειται γιὰ argumentum ex silentio, γιὰτι ἐλάχιστες ἐπιγραφές σώζονται ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. (βλ. Fraser, ὁ.π. 198). Ἐξ ἄλλου καὶ σὲ μεταγενέστερα χρόνια δὲν ὑπάρχει καμμιά συνέπεια στὴ δῆλωση ὅχι τοῦ δημοτικοῦ σὲ ἀνάλογα κείμενα. Τέλος, καὶ οἱ δύο παραπάνω ἐπιγραφές μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν χαμηλότερα, ἕως τὸ τέλος περίπου τοῦ 4ου αἰ. (πρβλ. Fraser, ὁ.π. 194).

266. Blinkenberg, Lindiaka VI 15 κέ., Benediktsson, Chronologie 40 κέ. Βλ. καὶ Carratelli, ὁ.π. 159-160, Fraser 198-199. Οἱ ἱερεῖς ἦταν προηγουμένως στατοί, δηλ. ισόβιοι.

267. RivFil n.s. 14 60.

268. Βλ. ππ. σ. 55.

269. Ὁ Carratelli τοποθετεῖ τὴν ἐπιγραφὴ IG 694 γύρω στὸ 325 π.Χ. (πρβλ. ππ. σημ. 199).

270. Πρβλ. RivFil ὁ.π. 57 κέ. καὶ ππ. σημ. 201. Ἄν εὐσταθεῖ ἡ χρονολόγηση τοῦ Carratelli, οἱ μεταβολές αὐτὲς ἔγιναν ἓνα τέταρτο περίπου τοῦ αἰῶνα νωρίτερα, αὐτὸ ὅμως δὲν ἀλλάζει τὸ γενικὸ σχῆμα τῆς ἐξέλιξης ποὺ διατυπώνουμε ἐδῶ.

271. Ππ. σ. 55. Ὁ Andrews (βλ. ππ. σημ. 194) προχώρησε σημαντικὰ πάνω στὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς τῆς ἐπιγραφῆς. Διέκρινε ὅτι τὸ σύστημα ποὺ ἀντιπροσωπεύει ἡ φυλὴ Ἀλθαιμενίς μὲ τὶς ὑποδιαιρέσεις της, εἶχε δημιουργηθῇ στὴν Κάμειρο πρὶν ἀπὸ τὴν ἐλληνιστικὴν περίοδο καὶ ὅτι τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς φανερώνει κάποια μεταρρύθμιση. Ὁ ἴδιος καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μεταρρύθμιση εἶναι προγενέστερη ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ, δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἐπανάληψιν τῆς φυλῆς Ἀλθαιμενίδος καὶ τῶν συννομῶν της σὲ δύο ἀπὸ τὶς τρεῖς στῆλες τῆς ἐπιγραφῆς (ἡ ἐρμηνεία τοῦ Hiller, Rhodos 771, ὅτι ἡ πρώτη στῆλη ἀντιπροσωπεύει τὴ Ρόδο καὶ ἡ δευτέρη τὴν Περαιά, ἀφήνει τὴν τρίτη στῆλη χωρὶς ἐξήγηση καὶ δὲν λύνει ἱκανοποιητικὰ τὸ πρόβλημα). Νομίζω ὅτι ἡ ἰδιοτυπία τῆς ἐπιγραφῆς θὰ μπορούσε νὰ ἐρμηνευθῇ, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι στὶς ἀρχὲς ἢ στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 3ου αἰ. — ἢ καὶ λίγες δεκαετίες παλαιότερα — ἔγινε μιὰ μεταρρύθμιση καὶ ἀνακατάταξη τῶν ομάδων ἐνὸς συστήματος ποὺ ὑπῆρχε στὴν Κάμειρο σὲ μιὰ παλιότερη περίοδο, ἴσως καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ συνοικισμὸ. Οἱ ομάδες αὐτὲς ἐντάχθηκαν σὲ ἓνα νέο σύστημα τριῶν ομάδων δῆμων ἢ «φυλῶν», ποὺ εἶναι γνωστὸ ὅτι ὑπῆρχε τόσο στὴν Κάμειρο ὅσο καὶ στὴ Λίνδο στὴν ἐλληνιστικὴν περίοδο. Τὸ σύστημα αὐτὸ θὰ ἀντικατέστησε ἓνα παλιότερο σύστημα τριῶν φυλῶν σὲ κάθε πόλη. Ἄν ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ εἶναι σωστή, ἡ φυλὴ Ἀλθαιμενίς εἶναι κατάλοιπο τοῦ παλιότερου συστήματος στὴν Κάμειρο — γιὰτι ἂν ἦταν μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς νέες «φυλές», θὰ ἔπρεπε νὰ βρισκεται στὴν κορυφὴ μιᾶς ἀπὸ τὶς τρεῖς στῆλες καὶ ὅχι νὰ ἐπαναλαμβάνεται δύο φορές — ἐνῶ ἡ φυλὴ Ἀργεία στὴ Λίνδο, ὁμώνυμη μὲ ἓνα λινδιακὸ δῆμο (βλ. πκ. σημ. 338), εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς νέες «ομάδες δῆμων» ἢ «φυλές» αὐτῆς τῆς πόλεως (πρβλ. μιὰ ἀνάλογη ὁργάνωση στὴ Χίο καὶ τὶς ἀπόψεις τοῦ W.G. Forrest, BSA 55, 1960, 172 κέ., ἰδιαίτ. 175 σημ. 11).

272. Ancora sui damoi 69 κέ.: ἂν καὶ ἐπαναλαμβάνει τὴν ἀποψή του, ὅτι ἡ ἐπιγραφή IG 694 ἀνήκει στὸν 4ο αἰ. καὶ ἀποτελεῖ μαρτυρία γιὰ μιὰ παλιότερη μεταρρύθμιση στὴν Κάμειρο.

273. Eranos δ.π. 37.

274. Βλ. Poma, δ.π. 203 καὶ ππ. σημ. 216.

275. Βλ. ππ. σημ. 263: Fraser 198, 205-206, Carratelli 160 κέ.

276. Βλ. ππ. σημ. 52.

277. Σ' αὐτὸ συνηγορεῖ ἡ ἐμφάνιση στοὺς ἀθηναίκοις φορολογικοὺς καταλόγους ὀνομάτων ποὺ συμπίπτουν μὲ γνωστὰ ὀνόματα ροδιακῶν δήμων (βλ. ππ. σημ. 51). Τὴν ἀποψή ὅτι οἱ δήμοι ὑπῆρχαν πρὶν ἀπὸ τὸ συνοικισμό, ποὺ εἶχε ἤδη ὑποστηρίξει ὁ v. Gelder (Geschichte 208), ἀμφισβήτησαν νεώτεροι ἐρευνητές (Carratelli, Parola del Passato δ.π. 163 σημ. 1, Fraser, δ.π. 205-206), θεωρώντας τὴν κτοίνα πρόδρομο τοῦ δήμου (βλ. καὶ Guarducci, Historia 9 426 κέ.). Εἶναι ὅμως πιθανώτερο ὅτι οἱ δύο θεσμοὶ συνυπῆρχαν πρὶν καὶ μετὰ τὸ συνοικισμό (βλ. πκ.).

278. Ππ. σ. 31-32.

279. Βλ. πκ. σ. 74 κέ.

280. Γιὰ τὴν ιδιαίτερη σημασία τοῦ ἀριθμοῦ 12 στὴν πρώιμη ἐλληνικὴ ἱστορία βλ. Mycenaean Geography, Proceedings of the Cambridge Colloquium, September 1976 (ed. by John Bintliff, Cambridge 1979²) 14 σημ. 3.

281. Ππ. σ. 63.

282. 'Ομ. 'Οδύσσεια θ 390 κέ., Maddoli, δ.π. 28, Mycenaean Geography δ.π.

283. Mycenaean Geography δ.π., βλ. καὶ ππ. σημ. 247.

284. Στράβ. Η 385-386.

285. Βλ. K.-W. Weeber, Geschichte der Etrusker (Stuttgart κ.ά. 1979) 133 κέ., πρβλ. SCO II, 1953, 79 κέ.

286. Βλ. ππ. σημ. 249.

287. Πανσ. V 9, 5.

288. Βλ. G. Roux, L'Amphictionie, Delphes et le temple d'Apollon au IVe siècle (Paris 1979) 12 κέ. 'Αξιοσημείωτος εἶναι καὶ ὁ ρόλος ποὺ παίζει ὁ ἀριθμὸς 12 στὴν ὀργάνωση τῆς πολιτείας τῶν πλατωνικῶν Νόμων (745 b κέ.).

289. Mycenaean Geography δ.π., Maddoli, δ.π. 36-37. 'Ο Maddoli θεωρεῖ ἐπίσης τοὺς δήμους τῆς Κῶ καὶ τῆς Ρόδου κατάλοιπα τοῦ μυκηναϊκοῦ παρελθόντος καὶ θέτει σὲ δεύτερη μοῖρα τὴ μεταγενέστερη ἀττική ἐπίδραση.

290. Οἱ κτοῖνες ἔξω ἀπὸ τὴ Ρόδο εἶναι πιθανὸ ὅτι σημαίνουν πρώιμες ἐγκαταστάσεις Ροδίων στὰ γύρω νησιά καὶ τὴν Περαία, ποὺ ἀργότερα(;) συμπεριλήφθηκαν σὲ ροδιακοὺς δήμους (βλ. ππ. σ. 46, 50 καὶ σημ. 104). Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι ἡ κτοίνα Ποτιδαίων στὴν Κάρπαθο. Εἶναι πιθανώτερη ἡ ἀποψή τῆς ροδιακῆς ἐξάπλωσης ἀπὸ τὴν ὑπόθεση τοῦ Carratelli, ὅτι ἡ κτοίνα αὐτὴ εἶναι κατάλοιπο τῆς μυκηναϊκῆς παράδοσης τῆς ἰδίας τῆς Καρπάθου (Ancora sui damoi 68, Parola del Passato 14, 1959, 424-426).

291. Βλ. ππ. σημ. 207.

292. Αὐτὲς ἀπαριθμοῦνται χωριστὰ παρακάτω.

293. 'Οπως διαπιστώθηκε, οἱ ἐπιγραφές Tit. Cam. App. 20 καὶ 19 εἶναι τμῆμα τοῦ ἴδιου κειμένου, συναποτελώντας ἓνα ἐνιαῖο κομμάτι μὲ διαστάσεις: σωζ. ὕψ. 0,42, μέγ. σωζ. πλ. 0,165 καὶ πᾶχ. 0,11-0,115 μ. 'Ο στίχος 7 τοῦ Tit. Cam. App. 20 συμπίπτει μὲ τὸ στίχο 1 τοῦ Tit. Cam. App. 19. 'Η δυσκολία ποὺ ἀνακύπτει στὴν ἐρμηνεία μπορεῖ νὰ λυθῇ ἂν στὸ στίχο 2 τοῦ Tit. Cam. App. 20 συμπληρωθῇ ἡ λέξη [ἀρχιθέωρ]ος. Προηγούνται δύο ἀκόμη ἀρχιθέωροι, ἓνας ἀπὸ τὴ Λίνδο καὶ ἓνας ἀπὸ τὴν 'Ιαλυσό (μέρος τοῦ ὀνόματος τοῦ δευτέρου διατηρεῖται στὸ στ. 1). 'Ακολουθοῦν ἀνὰ πέντε ὀνόματα θεωρῶν κατὰ σειρὰ ἀπὸ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις, Λίνδο, 'Ιαλυσό καὶ Κάμειρο. Στὴ συνένωση τῶν δύο κομματιῶν θὰ πρέπει νὰ τονισθῇ ἡ συμβολὴ τοῦ συντηρητῆ τοῦ Μουσείου Ρόδου κ. 'Ηλ. Αὐγενικοῦ.

294. Τὰ περισσότερα εἶναι ἀκρωτηριασμένα, ἀλλὰ μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν σὲ γνωστοὺς δήμους. Στὸ στίχο 5, ἂν ἡ λέξη ἀρχίζει ἀπὸ Ο, τότε πρόκειται γιὰ ἄγνωστο ὄνομα δήμου· ἔχει ὅμως συμπληρωθῇ ὡς Θ (Θ[υσσανούτιος] Hiller, ARW 27, 1929, 352 ἢ Φ (Φ[αγαῖος]), Carratelli, δ.π.

295. Βλ. πκ. σ. 71.

296. Για τις συντομογραφίες αυτές βλ. κυρίως IG σ. 240, Index XI (πρβλ. Fraser-Bean 4-5 και 61-62, Al. Oikonomides, *Abbreviations in Greek Inscriptions* κτλ. (Chicago 1979) 45 κέ.). Βασική πηγή είναι ή επιγραφή IG 4 (SGDI 3759, IGR IV 1132, SEG III 675), τής εποχής των Φλαβίων. Σημαντικό αριθμό από συντομογραφίες δήμων περιλαμβάνει ή νέα δημοσίευτη επιγραφή E 1498 του Μουσ. Ρόδου (από την ανασκαφή τής παλαιοχριστιανικής βασιλικής Χατζηανδρέου στην πόλη Ρόδο· τὸ δικαίωμα δημοσίευσης ἀνήκει στὴ δ. Β. Κοντορίνη).

297. IG 4 III 39, I 52 και II 60, III 43, Fraser-Bean 4 και 180, Index II A. Οἱ Fraser-Bean ἀμφιβάλλουν ἂν οἱ παραπάνω συντομογραφίες ἀναφέρονται σὲ ροδιακὰ δημοτικά, στὴν ἴδια ἐπιγραφή ὅμως ὑπάρχουν βέβαια ροδιακὰ δημοτικά και τὰ πρόσωπα ποὺ περιλαμβάνονται στὸν κατάλογο φαίνονται ὅλοι Ρόδιοι. Για τὴν πιθανότητα ή συντομογραφία *ΚΛΑΡΟ* νὰ συμπληρωθῇ *κλαρο(νόμος)* βλ. A. Wilhelm, *Anz. Ak. Wien*, 1924, 134 κέ. ἀρ. 10 (πρβλ. Hiller, *Rhodos* 811).

298. Carratelli, *Sui damoi* 70 σημ. 3. 'Η ὑπόθεση τοῦ Hiller (IG 290) ὅτι τὸ ὄνομα «μυρίζει» Περαιά, δὲν ἔχει κάποιο ἄλλο πὶδ σταθερὸ στήριγμα. Τελείως ἀπίθανη εἶναι ή ἀποψη τοῦ Selivanov (βλ. v. Gelder, *Geschichte* 221-222) ὅτι ἐδῶ ἀνήκει ὁ στραταγὸς ἐπὶ τᾶς χώρας τᾶς ἐν ταῖ νάσωι (βλ. ππ. σ. 53, πρβλ. Fraser-Bean 82 σημ. 2). Βλ. και BCH 34, 1910, 243 ἀρ. 10, *Annuario* II, 1916, 145-146 ἀρ. 17 (SEG III 681). Τὸ ὄνομα (θηλ. Νασσία) ἀπαντᾷ με πιθανότητα και στὸ SER 70 στ. 1, καθὼς και (με ἓνα σ) στὶς νέες ἀδημοσίευτες ἐπιγραφὲς τοῦ Μουσ. Ρόδου E 1289, 1604 (ἐπιτύμβια) και 1441 (κατάλογος τοῦ δευτέρου μισοῦ 2ου-πρώτου μισοῦ 1ου αἰ. π.Χ.). Στὰ παραπάνω ἐπιτύμβια, ὅπως και στὴν ἐπιγραφή IG 290, τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ συνοδεύεται ἀπὸ πατρώνυμο, πρᾶγμα ποὺ ἐνισχύει τὴν ἀποψη ὅτι πρόκειται γιὰ ροδιακὸ δημοτικό. 'Αναντίρρητη ἀπόδειξη ὅμως ἀποτελεῖ ὁ κατάλογος ἀρ. 1441, ὅπου ἓνας *Νάσιος* βρίσκεται ἀνάμεσα σὲ δημότες γνωστῶν ροδιακῶν δήμων.

299. Βλ. Fraser-Bean 81.

300. Carratelli, *Studi Ciaceri* 257· ὁ τύπος *Πατυρῆ* στὴν ἐπιγραφή δ.π. ἀρ. III στ. 3, ποὺ συνοδεύει ἓνα πρόσωπο, τὸ ὁποῖο ὑπῆρξε πρύτανις και στρατηγὸς — ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλα ἀξιώματα — τοῦ ροδιακοῦ κράτους, ἦταν ἤδη βέβαιο ὅτι ἀνῆκε σὲ ἓνα ροδιακὸ δημοτικό, ἀλλὰ ὁ Carratelli, ἐπειδὴ ή μαρτυρία ἦταν μοναδική, ἐνῶ στὴν πρώτη δημοσίευση χαρακτηρίζει τὸν τύπο ὡς δημοτικό, δίστασε τελικὰ νὰ τὸν συμπεριλάβῃ στοὺς ροδιακοὺς δήμους (βλ. *Sui damoi* και *Ancora sui damoi*).

301. Βλ. AD 32, 1977, *Χρονικά* 371.

302. Βλ. ππ. σημ. 296.

303. Βλ. και v. Gelder, *Geschichte* 443 ἀρ. 17, L. Robert, *Ét. Anat.* 474 ἀρ. 2. Οἱ ἐπιγραφὲς αὐτές, ὅπως και ή BSA δ.π. ἀρ. 11 (βλ. πκ.) προέρχονται ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν 'Ιδυμῶν τῆς Περαιάς.

304. 'Ενα ἀκόμη ἀβέβαιο ὄνομα ἴσως ἄρχιζε ἀπὸ Σ (BSA δ.π. στ. 9). Για τὸ *Λωσσεῦς*, ἤδη ὁ v. Gelder (δ.π. 221) εἶχε διατυπώσει τὴν ἀποψη ὅτι ἀνῆκει στὰ ροδιακὰ δημοτικά (πρβλ. Meyer, *Peraia* 568, Carratelli, *Sui damoi* 70, Poma, *Adozione* 265 ἀρ. 447). 'Ο Robert (δ.π. 474 κέ.) θεωρεῖ τοὺς *Λωσσεῖς* και *Πεδιεῖς* πολίχνες τοῦ «κοινοῦ» τῶν 'Ιδυμῶν, δηλ. τῆς «ὑποτελοῦς» Περαιάς. 'Η ἀποψη γιὰ ὑπαρξὴ Πεδιέων στὴν Περαιά στηρίζεται στὴν ἀμφίβολη μαρτυρία τοῦ Στέφανου Βυζάντιου (λ. Πεδιεῖς· πόλις Καρίας) και τῆς ἐπιγραφῆς IG 452 (πρβλ. Robert, δ.π.). Πάντως και ἂν ὑπῆρχαν Πεδιεῖς στὴν Καρία, πρᾶγμα ποὺ δὲν εἶναι ἀπίθανο, πουθενὰ δὲν μαρτυρεῖται με βεβαιότητα δεύτερος ροδιακὸς δήμος με τὸ ἴδιο ὄνομα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γνωστὸ λινδιακὸ δῆμο. 'Εξἄλλου μετὰ τὴ συμπλήρωση τοῦ δήμου Πατυρέων, ποὺ προτείνω στὴν ἐπιγραφή BSA δ.π. ἀρ. 10, πιθανώτερο εἶναι ὅτι και ὅλα τὰ ἄλλα ὀνόματα (βλ. ππ.) ἀνήκουν σὲ ροδιακοὺς δήμους. Τέλος, στὴν ἐπιγραφή BSA δ.π. ἀρ. 11 (SEG δ.π. 446, πρβλ. *Bull. Épig.* 1973 162 ἀρ. 421), κατάλογο ὀνομάτων, ὑπάρχει μιὰ χτυπητὴ διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ μετοίκων ἀπὸ γνωστὲς κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος πόλεις ἀπὸ τὴ μιὰ, και ἐνὸς 'Ιδυμίου και ἐνὸς *Καλλιπολείτα* ἀπὸ τὴν ἄλλη. Οἱ πρῶτοι μνημονεύονται μόνο με τὸ κύριο ὄνομα και τὸ ἐθνικὸ τους, ἐνῶ οἱ δύο τελευταῖοι και με τὸ πατρώνυμό τους. Βέβαια, τοῦτο μπορεῖ νὰ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι αὐτοὶ εἶναι ὑπήκοοι τοῦ ροδιακοῦ κράτους, ἔστω τῆς ὑποτελοῦς Περαιάς, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ξένοι (πρβλ. BSA δ.π. 80 σημ. 79). Νομίζω ὅμως ὅτι πρέπει νὰ τεθῇ, ἔστω και ὡς ἀπλὴ ὑπόθεση, τὸ ἐρώτημα, μήπως οἱ δύο αὐτὲς πόλεις τῆς Περαιάς ὑπῆρξαν σὲ κάποια τουλάχιστο χρονικὴ περίοδο ροδιακοὶ δήμοι. 'Οτι τὰ 'Ιδυμα ἀνῆκαν στὴν ἐνσωματωμένη Περαιά ἦταν ή κοινὴ ἀποψη στὴν παλιότερη βιβλιογραφία, ἔως και τὸ ἄρθρο *Peraia* τοῦ E. Meyer (568-571). 'Ο

Robert (δ.π. 472 κέ.), προσκομίζοντας αναμφισβήτητα παραδείγματα της χρήσης του εθνικού *Ρόδιος* ἀντὶ γιὰ τὸ δημοτικό, κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ Ἰδυμα δὲν ἀνῆκαν στὸ ἐνσωματωμένο ροδιακὸ κράτος, καὶ τὴν ἴδια ἄποψη υἱοθετοῦν οἱ Fraser-Bean (71-72). Ἡ γνώμη αὐτὴ ἔχει περισσότερο βάρος, ἂν καὶ ὑπάρχουν ἀκόμη ἐπιχειρήματα γιὰ τὴν ἀντίθετη ἄποψη (ἡ ἐπιγραφή Robert 476 ἀρ. 3 καὶ τὰ δημοτικά τῶν ἐπιγραφῶν BSA δ.π. ἀρ. 10 καὶ BCH δ.π.). Σχετικὰ μὲ τὸ ἐθνικό, στίς ἐλληνιστικές ἐπιγραφὰς κυριαρχεῖ τὸ Ἰδύμιος, ἐνῶ στοὺς ἀθηναϊκοὺς φορολογικοὺς καταλόγους τοῦ 5ου αἰ. τὸ Ἰδυμεύς (- Ἰδυμῆς) — ὁ Στέφ. Βυζάντιος μνημονεύει καὶ τὰ δύο. Ἐνας Ἰδυμεύς(;) μέτοικος μνημονεύεται στὴν ὑστεροελληνιστικὴ ἐπιγραφή τῆς Σύμης IG XII 3, 6 στ. 3 (SGDI 4288). Ὁ Robert (δ.π. 489 σημ. 3) διορθώνει τὸ Ἰδυμεύς σὲ [Σ]ιδυμεύς. Πρόσφατη αὐτοψία στὴν ἀρχικὴ θέση ἀντιγραφῆς τῆς ἐπιγραφῆς ἔδειξε ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸ *ι* τοῦ *ΙΔΥΜΕΩΣ* δὲν ὑπάρχει ἔχνος ἄλλου γράμματος, ἀλλὰ ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἀρκετὰ φθαρμένη, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴ μπορεῖ νὰ βγῇ βέβαιο συμπέρασμα.

Πέρα ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν ἔχω τὴ δυνατότητα νὰ προχωρήσω καὶ τελειώσω ἐπαναλαμβάνοντας τὴν ἄποψη ποὺ διατύπωσα σὲ προηγούμενο κεφάλαιο (βλ. σημ. 140), ὅτι τὰ ὄρια «ἐνσωματωμένης» καὶ «ὑποτελοῦς» Περαίας δὲν εἶναι δυνατό νὰ διαγραφόνταν μὲ ἀπόλυτη ἀκρίβεια, ὅτι δηλ. ἡ διάκριση αὐτή, μολονότι βασικὰ ἔγκυρη, εἶναι περισσότερο δημιουργημὰ τῆς νεώτερης ἔρευνας παρὰ μιὰ σύλληψη τῶν ἰδίων τῶν ἀρχαίων Ροδίων. Ἀξίζει τέλος νὰ μνημονευθῇ ἐδῶ ἡ ἄποψη τοῦ A.H.M. Jones (CERP 382 σημ. 6, πρβλ. Fraser-Bean 53 σημ. 2), ποὺ ἀπορρίπτει τὴ διάκριση σὲ ἐνσωματωμένη καὶ ὑποτελῆ Περαία καὶ ὑποστηρίζει ὅτι βασικὸ κριτήριον γιὰ τὴ χρήση τοῦ ὅρου *Ρόδιος* ἢ τοῦ δημοτικοῦ στίς ἐπιγραφὰς εἶναι ἡ ιδιότητα τῶν προσώπων ποὺ ἔχουν σχέση μὲ αὐτές· δηλ. οἱ ξένοι χρησιμοποιοῦν τὸ *Ρόδιος*, ἐνῶ οἱ Ρόδιοι τὸ δημοτικό. Ὅτι ὅμως καὶ ὁ κανόνας αὐτὸς δὲν ἔχει ἀπόλυτη ἐφαρμογή, φαίνεται λ.χ. ἀπὸ τὶς ἐπιγραφὰς *Ét. Anat.* 487 ἀρ. 8 καὶ Fraser-Bean 47 ἀρ. 44. Οἱ Fraser-Bean ἀπορρίπτουν τὴ θεωρία τοῦ Jones, ἡ ὁποία ὅμως πιθανῶς εἶναι μερικὰ σωστὴ καὶ γι' αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἐπανεξετασθῇ κάτω ἀπὸ τὸ φῶς νέων στοιχείων.

305. Πρβλ. π.π. σημ. 304.

306. *Πον(τωρέως)*; Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ τὸ *B* θὰ μπορούσε νὰ σημαίνει τὸ πατρώνυμο τοῦ κύριου προσώπου, ὅπως συνηθίζεται στίς ροδιακὰς ἐπιγραφὰς. Ἡ ἐπιγραφή εἶναι πρωτοδημοσιευμένη στὴν AE 1911 64-65 ἀρ. 58. Βλ. καὶ AE 1907 217, Hiller, Rhodos 753, 24 κέ., Meyer, Peraia 574, Fraser-Bean 61-62, Morelli, Stranieri 150 λ. Βοσπορανοί, L. Robert, Gnomon 31, 1959, 19 (πρβλ. Bull. Épig. 1959 245 ἀρ. 399). Ὅλοι σχεδὸν οἱ μεταγενέστεροι μελετητὲς ἀπορρίπτουν τὴν ταύτιση τῶν ἀδελφῶν Χαβιαρᾶ, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναζητοῦν τὴν πιθανότητα, ἢ συντομογραφία νὰ ἀφορᾷ ἓνα ἄλλο ροδιακὸ δῆμο καὶ ὄχι τὴν ξένη πόλιν Βόσπορος, τὴν ταύτιση μὲ τὴν ὁποία θεωρῶ ἀπίθανη.

307. LINDOS II σ. 22, Fraser-Bean 79-80.

308. Tit. Cam. App. 19 στ. 5, Fraser-Bean 80-81.

309. Tit. Cam. δ.π. στ. 6, Fraser-Bean, δ.π. Γιὰ τὴν παλιότερη ταύτιση τοῦ δήμου Ἑρινάων βλ. Hiller, Rhodos 752, Fraser-Bean 67-88. Ἀμφιβολίες διατύπωσε πρῶτος ὁ J. Cook (JHS 81 62 κέ.), ποὺ τόνισε (σ. 64) καὶ ὅτι ὅλες οἱ γνωστὰς ἐπιγραφὰς μὲ Ἑριναεῖς προέρχονται ἀπὸ τὴ Ρόδο καὶ καμμιὰ ἀπὸ τὴν Περαία. Βλ. καὶ J.M. Cook-W.H. Plommer, The Sanctuary of Hemithea at Kastabos (Cambridge 1966) 6-7. Βλ. ἐπίσης LINDOS II σ. 848-849.

310. Carratelli, Sui damoi 69 κέ. καὶ Ancora sui damoi 71 κέ., Tit. Cam. σ. 279, Tit. Cam. Suppl. σ. 239, Fraser-Bean 80 (δὲν εἶχαν προλάβει τὶς δημοσιεύσεις τοῦ Carratelli). Tit. Cam. App. 19 στ. 13, 15: βέβαιοι δῆμοι τῆς Περαίας ποὺ ἀποδίδονται στὴν Κάμειρο: Εὐθηνῖται, Τύμνιοι. Ἡ ἀπόδοση τῶν παραπάνω δῆμων τῆς Περαίας, ὅπως καὶ ὁ πλήρης κατάλογος τῶν δῆμων τῆς Καμείρου, στηρίζεται στίς ἐπιγραφὰς τὶς δημοσιευμένες στὸ Tit. Cam. καὶ Tit. Cam. Suppl. (βλ. τὰ σχόλια τοῦ Carratelli στίς παραπάνω παραπομπές). Εἰδικὰ γιὰ τὸ δῆμο Κασαρέων, ποὺ εἶχε παλαιότερα ἀποδοθῇ στὴ Λίνδο (LINDOS II σ. 22-23, Fraser-Bean 79 σημ. 3), ἀνάμεσα σὲ ἄλλες μαρτυρίες, τὸ ὕστερο τμήμα τοῦ καταλόγου τῶν δαμιουργῶν τῆς Καμείρου (Tit. Cam. 4) ὅπου ὑπάρχουν 6 Κασαρεῖς καὶ ὁ κατάλογος Tit. Cam. Suppl. 157 b (ἀρχῶν 2ου αἰ. π.Χ.), ποὺ ἀποτελεῖται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ δημότες τῆς Καμείρου καὶ περιλαμβάνει 4 Κασαρεῖς, ἀποδεικνύουν ὅτι πιθανώτερη εἶναι ἡ κατάταξίς του ἀπὸ τὸν Carratelli στοὺς δῆμους τῆς Καμείρου. Δυσκολίες μόνο δημιουργεῖ ἡ παρουσία στὸν κατάλογο τῶν ἱερέων τῆς Λινδίας Ἀθηνῶς (ἔτος 71 π.Χ.) ἐνὸς Βρασίου, ποὺ πρέπει (κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Blinkenberg) νὰ εἶχε υἱοθετηθῇ ἀπὸ ἓνα Κασαρέα. Ἐπειδὴ σύμφωνα μὲ τὴ «*regle triennale*» ἡ «φυλὴ» ποὺ εἶχε σειρὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο δὲν εἶναι αὕτη στὴν ὁποία

ἀνῆκαν οἱ Βράσιοι, ὑποτέθηκε ὅτι πῆρε τὸ ἀξίωμα ὡς Κασαρεὺς καὶ ὅτι ἄρα ὁ δῆμος αὐτὸς ἀνῆκε στὴ Λίνδο. Αὐτὸ ὅμως βρίσκεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ γνωστὴ συνήθεια τῶν Λινδίων, νὰ μὴ περιλαμβάνουν ἐξωτερικοὺς δῆμους (βλ. ππ. σημ. 210) στὶς λατρεῖες καὶ τὶς ἀρχὲς τῆς πόλης τους. Ὁ Carratelli (*Ancora sui damoi* ὅ.π.) ὑπέθεσε υἱοθεσίαν τοῦ θεοῦ πατέρα ἀπὸ ἓνα Λίνδιο, ποὺ τὸν ἔκαμε μέλος ἐνὸς δῆμου διαφορετικῆς «φυλῆς» ἀπὸ τὸ δῆμο Βρασίων. Ἀλλὴ δυνατότητα λιγώτερο πιθανὴ εἶναι ὅτι οἱ προσωπογραφικοὶ συσχετισμοὶ τοῦ Blinkenberg εἶναι λανθασμένοι. Γιά τὸ πρόβλημα αὐτὸ βλ. καὶ LINDOS II 1 (ἔτος 71 π.Χ.), LINDOS II 252 στ. 150-156, Fraser, *Eranos* ὅ.π. 31-32, Fraser-Bean 79 σημ. 3, Poma, *Adozione* 200. Ἀστήρικτη εἶναι ἡ κατὰ τάξιν τοῦ δῆμου Κασαρέων ἀπὸ τὸν Hiller (Rhodos 753, 40 κέ.) στὴν Ἰαλυσό, ποὺ εἶχε ὡς βάση τὴν ὑπόθεση ὅτι ἡ Σύμη ἀνῆκε στὴν Ἰαλυσό, ὅχι ἀποδεκτὴ σήμερα, καὶ τὴ γειτονία μὲ τὴν Ἰαλυσία.

311. Βλ. ππ. σ. 46 κέ. Ὅλη ἡ ἐπιχειρηματολογία ἡ σχετικὴ μὲ ὑπαγωγή στὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλή πόλιν (βλ. Fraser-Bean 147 κέ.) νομίζω ὅτι δὲν ἔχει ἰσχυρά στηρίγματα.

312. Βλ. ππ. σ. 50.

313. Δὲν φαίνεται ἐξ ἄλλου νὰ συμμετεῖχαν στὶς ἐσωτερικὲς ὑποθέσεις καμμιᾶς ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις. Πρβλ. Meyer, *Peraia* 577, 34-40, σχετικὰ μὲ ὀρισμένους δῆμους τῆς Περαίας.

314. Βλ. ππ. σημ. 92.

315. Ππ. σ. 45-46.

316. IG 990 (SGDI 4297), *Historia* 7, 1933, 577 ἀρ. 1 στ. 4.

317. Ἀξιοσημεῖωτο τὸ θηλ. *Βρυκούντισσα* (Fraser, *Fun. Mon.* 101 σημ. 89), παράλληλα μὲ τὸ κανονικὸ *Βρυκουντία* (IG 1008).

318. Hiller, Rhodos 754, 48, Μιχαηλίδης-Νουάρος, Ἱστορία τῆς Καρπάθου, Β' 129-130, Κ. Μηνάς, Δωδ. Χρον. Α', 1972, 230 κέ., Δωδώνη Β', 1973, 105 κέ. Βλ. καὶ Fraser-Bean 141-142 σημ. 4, ὅπου ἡ ὑπόθεση χαρακτηρίζεται ὡς ἀπίθανη (πρβλ. Carratelli, *Sui damoi* 74 σημ. 1).

319. I 489· ὁ Ψευδο-Σκύλαξ ὅμως τὴν ὀνομάζει *τρίπολιν* (ππ. σημ. 110).

320. Βλ. καὶ Susini, ὅ.π. 240.

321. Πρβλ. Segre, *Historia* ὅ.π. 585-587.

322. ATL I 397 καὶ 497-498.

323. IG 1010 (SGDI 4308), 1011· ὑποθετικὴ εἶναι ἡ συμπλήρωση *Σα[ρ]ίου* στὴν ὕστερη ἐπιγραφή N.S. 339 στ. 3-4 ἀπὸ τὴν πόλιν Ρόδο.

324. Πρβλ. ππ. σημ. 215.

325. Πρβλ. Carratelli, ὅ.π.: ἀντίθετα ὁ Susini, ὅ.π. 246.

326. Πρβλ. ππ. σημ. 310. Παλαιότερη βιβλιογραφία, συμπληρωμένη ἀπὸ τὶς παραπάνω δημοσιεύσεις, κυρίως: AM 42, 1917, 177-179, Hiller, Rhodos 750.

327. Βλ. BSA 73 146-147 καὶ χάρτη εἰκ. 1, σ. 134.

328. Βλ. πκ. σημ. 340.

329. A. Maiuri, *Annuario* II, 1916, 301-302, LINDOS II 676, BSA 73 144-145, Fraser, *Fun. Mon.* 54 σημ. 293. Ἡ σύνδεση τοῦ δῆμου Λελίων μὲ τὴν σημ. περιοχὴ Λίρος (κοντὰ στὴν Κάμειρο Σκάλα, AM ὅ.π. 178 καὶ Hiller, Rhodos 750 — ὅπου συγχέονται κατὰ λάθος παραπομπὲς σὲ ἰταλικὲς δημοσιεύσεις γιὰ δύο διαφορετικὲς περιοχάς, Λίρος-Καστράκι καὶ Ἀπόλλωνα-Λέλος) εἶναι αὐθαίρετη. Ἀρχαία θέση Λέρος στὴ Ρόδο καὶ ἂν ὑπῆρχε, δὲν μπορεῖ νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸ δῆμο Λελίων. Ἡ συμπλήρωση *Λ[έρ]ωι* στὸ στ. 12 τῆς ἐπιγραφῆς IG 701 (Tit. Cam. 78) δὲν εἶναι πειστικὴ. Ὅπως ἔδειξε αὐτοψία ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸ γράφοντα στὸ Βρετ. Μουσ. μετὰ τὸ εὑρεθῆναι χώρος γιὰ ἓνα ἀκόμη γράμμα, πιθανῶς ἓνα *ι* πρὶν ἀπὸ τὸ *ρ* (;). Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ὁ τύπος εἶναι *Λεῖρος* καὶ πλησιάζει περισσότερο στὸ ὄνομα ποὺ ἔχει διασωθῇ ὡς σήμερα. Ἐδῶ πρέπει νὰ ἀνήκει καὶ ἡ *Λύρος* τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐπιγραφῆς SER 88: τῆς ἐν *Λύρω ἀγιωτ(άτης) ἐκκλησίας* (πρβλ. Bull. *Épigr.* 1956 ἀρ. 197 σ. 148). Ὁ Carratelli (Tit. Cam. ὅ.π., σχόλια), προτιμᾷ στὴν παραπάνω ἐπιγραφὴ τὴν ἀνάγνωσιν: *Λέλωι*.

330. *Sui damoi* 70-71, 72-73.

331. Βλ. πκ. σ. 79.

332. Tit. Cam. 157 I στ. 11-12, 17 καὶ 159 στ. 8, καὶ κυρίως Parola del Passato 5, 1950, 80 ἀρ. 19, Carratelli, ὅ.π. 70.

333. Βλ. πκ. σ. 77 κέ.
334. Βλ. ππ. σημ. 310.
335. Βλ. Carratelli, *ὁ.π.* 73-74. 'Ο ἴδιος τοποθετεῖ τὸ δῆμο Σιλυρίων ἀνάμεσα στοὺς βέβαιους δήμους τῆς Καμείρου στὴ Ρόδο, νομίζω ὅμως ὅτι αὐτὸ δὲν στηρίζεται σὲ ἀποδείξεις.
336. Βλ. Hiller, AM 42 171 κέ., LINDOS II σ. 20-23, Carratelli, *ὁ.π.* 70 σημ. 1.
337. Βλ. Eranos *ὁ.π.* 23 κέ.
338. Βλ. *ὁ.π.* 38, πρβλ. ἐδῶ ππ. σ. 65. Γιὰ λόγους ποὺ δὲν εἶναι δυνατόν μετὰ τὰ δεδομένα ποὺ ὑπάρχουν νὰ διαπιστωθοῦν μετὰ βεβαιότητα, οἱ περίπου σύγχρονες ἐπιγραφές LINDOS II 347 καὶ 349 ἀκολουθοῦν στὴν ἀπαρίθμηση τῶν δήμων μιὰ ἄλλη ὁμοία σειρά, ἐνῶ ἄλλη διαφορετικὴ σειρά ἀκολουθεῖ ἡ λίγο νεώτερη ἐπιγραφή LINDOS *ὁ.π.* 378 (Eranos *ὁ.π.*). Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ ὁμάδα Α, ποὺ περιλαμβάνει τὸ δῆμο 'Αργείων, μπορεῖ νὰ ταυτισθῇ μετὰ τὴ φυλὴ 'Αργεῖα τῆς Λίνδου (Eranos *ὁ.π.* 24).
339. LINDOS *ὁ.π.* σ. 21 ἀρ. 6.
340. Ππ. σημ. 329.
341. Βλ. καὶ Hiller, RE Suppl. VII (1940) 126-127 λ. Diakrioi. 'Ισως προχωρεῖ πολὺ μακριὰ ἡ ὑπόθεση τοῦ Carratelli (Ancora sui damoi 74-75) ὅτι ἡ κοινὴ χώρα μπορεῖ νὰ περιλάμβανε εὐρύτερα τμήματα δήμων, ποὺ ἦταν κοινὰ ἀνάμεσα στίς δύο πόλεις. Τουλάχιστο αὐτὸ δὲν ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ μερικῶν δημοτῶν τῆς Καμείρου στὸν κατάλογο εἰσφορῶν LINDOS II 51, τοῦ ἱεροῦ τῆς Λινδίας 'Αθηνᾶς.
342. Βλ. πκ. σημ. 379.
343. Βλ. Rhodos 751-752, εἰκ. 2, πρβλ. ἐδῶ εἰκ. 3.
344. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς συστηματικῆς ἀρχαιολογικῆς καὶ ἐπιγραφικῆς ἐρευνας τῆς Λινδίας ποὺ ἔχει γίνῃ, θὰ ἐκτεθοῦν μετὰ λεπτομέρειες ἄλλοι. Πάντως ἡ τοποθέτηση τῶν λινδιακῶν δήμων, ποὺ ἐκτίθεται ἐδῶ μετὰ συντομία, ἔχει ὡς βάση, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προγενέστερη ἐρευνα τῶν δήμων, καὶ τὴ δική μας συστηματικὴ περιοδεῖα καὶ ἐρευνα τῆς Λινδίας. 'Ὅπως καὶ στὴ συστηματικὴ τοπογραφικὴ ἐρευνα τῆς 'Ιαλυσίας, ποὺ ἀναπτύσσεται στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο, ἀφετηρία ἀποτελεῖ ἡ τοποθέτηση στὸ χῶρο καὶ ὄχι τὰ γνωστὰ ὀνόματα δήμων. 'Ετσι οἱ δῆμοι παίρνουν αὐξ. ἀριθμὸ (1 κέ.) καὶ ὅπου αὐτὸ εἶναι δυνατόν οἱ ἀριθμοὶ ταυτίζονται μετὰ βεβαιότητα ἢ πιθανότητα μετὰ γνωστὰ ὀνόματα δήμων (πρβλ. ππ. σ. 27-28). Φυσικὰ, τὰ ὅρια τῶν δήμων, ὅπως καὶ αὐτὰ τῶν τριῶν πόλεων, μόνο κατὰ προσέγγιση μποροῦν νὰ καθορισθοῦν καὶ αὐτὸ ἰσχύει γιὰ τὸ χάρτη τῆς εἰκ. 3. Σὲ πολλὰς περιπτώσεις μπορεῖ νὰ καθορισθῇ μετὰ ἀρκετὴ ἀκρίβεια τὸ κέντρο (πυρῆνας) τοῦ ἀρχαίου δήμου, τὰ πράγματα ὅμως γίνονται ἀβεβαιότερα, ὅσο προχωρεῖ κανένας ἀπὸ τὸ κέντρο πρὸς τὴν περιφέρεια. Σχετικὴ βοήθεια, καὶ ὄχι πάντοτε, παρέχουν στὸ θέμα αὐτὸ τὰ ὅρια τῶν σημερινῶν κοινοτήτων τῆς Ρόδου.
345. Hiller, Rhodos 747, 42, LINDOS *ὁ.π.* σ. 21 ἀρ. 4.
346. LINDOS *ὁ.π.* σ. 22 ἀρ. 10.
347. LINDOS *ὁ.π.* σ. 21 ἀρ. 4.
348. Βλ. ππ. σημ. 339.
349. LINDOS *ὁ.π.* ἀρ. 8, RE Suppl. VII 567-568 λ. Netteia-Nettidai.
350. Hiller, Rhodos 747, 12, LINDOS *ὁ.π.* σ. 20 ἀρ. 2.
351. Πρβλ. LINDOS *ὁ.π.* σ. 21 ἀρ. 7.
352. Βλ. πκ. σ. 107 σημ. 503, σ. 108 σημ. 514 καὶ σ. 162 κέ. ἀρ. 1.
353. Hiller, AM 42 182-183, πρβλ. πκ. σ. 107 σημ. 504.
354. Ππ. σ. 70.
355. Στ. 10-11. Γιὰ τὴν ἐπιγραφή βλ. πκ. σημ. 630 καὶ Hiller, Rhodos 749, 26-28.
356. Βλ. πκ. σ. 98 καὶ 160-161 ἀρ. 4-10.
357. Βλ. ππ. σημ. 308-309.
358. Βλ. καὶ πκ. σ. 114.
359. Πρβλ. Hiller, GGA 1933 17.
360. Sui damoi 73-74. Πρβλ. ππ. σημ. 211.
361. 'Η ὑπόθεση αὐτὴ φαίνεται ὅτι εἶχε εὐνοϊκὴ ἀπήχηση σὲ ἄλλους γνώστες τῶν ροδιακῶν πραγμάτων (βλ. J.-L. Robert, Bull. Épig. 1955 247 ἀρ. 172, Fraser, Ptolem. Alex. II 112 σημ. 2 (ὅπου οἱ δῆμοι τῆς Ρόδου καθορίζονται σὲ 12 σὲ κάθε μιὰ πόλιν)).
362. Βλ. ππ. σ. 70.

363. Πρβλ. ππ. σ. 66. Καί ἂν ἀκόμη ὁ ἀριθμὸς 12 ἦταν χαρακτηριστικὸς μιᾶς πόλης, λ.χ. τῆς Λίνδου, θὰ ἦταν πιὸ πιθανὸ κατὰ τὴν ἀναδιοργάνωση μετὰ τὸ συνοικισμὸ νὰ εὐθυγραμμισθοῦν καὶ οἱ ἄλλες μετὰ τὸν ἀριθμὸ αὐτό, ποὺ εἶχε μιὰ παραδοσιακὴ καὶ συμβολικὴ σημασία.

364. Ἄλλοι χαρακτηρισμοί: κοινὰ πόλεις, μεγάλα ἢ μεγάλη πόλεις, νέα πόλεις-Νεάπολεις(;) (βλ. v. Gelder, Geschichte 235 — εἶναι ἀμφίβολο ὅμως ἂν ἡ πόλις ποὺ μνημονεύεται στὴν ἐπιγραφὴ τῆς Ἀλεκτρῶνας IG 677 εἶναι, ὅπως πιστεύει ὁ v. Gelder, ἡ πρωτεύουσα καὶ ὄχι ἡ παλαιὰ πόλις Ἰαλυσός, βλ. πκ. σ. 84— LINDOS II 384 b στ. 13, σ. 731-732, Index 19 λ. ἄστν, πόλις, Tit. Cam. Ind. VIII λ. ἄστν).

365. Ὁ.π. 217.

366. Σὺν βέβαια τοὺς ξένους διάφορων κατηγοριῶν καὶ τοὺς δούλους.

367. Ὑποστηρίζοντας ὅμως συγχρόνως καὶ τὴν πιθανότητα, ὁ δῆμος Πολιτῶν νὰ ταυτίζεται μετὰ τὴν *μεγάλην πόλιν*. AM ὁ.π. 181, Rhodos 749-750.

368. Ὁ.π. 72. Γιὰ τοὺς Νεοπολίτες τῆς Κνίδου βλ. Bull. Épig. 1954 169 ἀρ. 228 (πρβλ. ὁ.π. 1955 247 ἀρ. 172), BSA 47, 1952, 206-207.

369. Fun. Mon. 138 σημ. 246.

370. Ὁ.π. 71-72.

371. Βλ. ππ. σημ. 364.

372. Γιὰ σποραδικὰ ἀρχαιολογικὰ ἔχνη τῆς περιόδου πρὶν ἀπὸ τὸ συνοικισμὸ στὴν περιοχὴ τῆς νέας πόλης, βλ. πκ. σ. 94.

373. Πιστεύω ὅτι ἔχνη αὐτῆς τῆς διοικητικῆς ὁργάνωσης ἔχει διασώσει ἡ ἐπιγραφὴ IG 128 (SGDI 4109) ἀπὸ τὴν πόλιν Ρόδο, ὅπου παραδίδεται μιὰ διαίρεση σὲ μέρη καὶ κόμης. Ἐνὰ ἀπὸ τὰ μέρη, σύμφωνα μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν, ἦταν ὁ λιμὴν. Γιὰ τὸν ὅρο *κόμη* ὡς διοικητικὴ ὑποδιαίρεση μιᾶς πόλης, βλ. RE Suppl. IV 961. Γιὰ τὴν ἔννοια «συνοικία μιᾶς πόλης», βλ. LSJ, λ. *κόμη* II (ὅπου σχετικὲς παραπομπές). Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὡς *κωμάρχης* ἀναφέρεται στὴν ἐπιγραφὴ ἑνὸς Δρυΐτας, δηλ. Λίνδιος. Στὸ ἄρθρο «Κώμη» (RE ὁ.π.) ὑπάρχει παρανόηση πάνω στὸ θέμα. Γιὰ τὴν παραπάνω ἐπιγραφὴ βλ. v. Gelder 225, Schwyzer, DGE 293, L. Robert, Hellenica X (Paris 1955) 25 σημ. 4 καὶ XI-XII (1960) 578 (τὶς δύο τελευταῖες παραπομπές ὀφείλω στὴ δ. Β. Κοντορίνη).

374. Αὐτὸ ἐξηγεῖ ἴσως τὴ λιγοστὴ παρουσία ἐκπροσώπων τῶν δύο δήμων στίς ἐπιγραφές τῆς ἐλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς περιόδου.

375. Ἡ τοποθέτηση τῶν Ἀστυπαλαίων ἀπὸ τὸν Hiller (Rhodos 749 ἀρ. 9) στὴν περιοχὴ Ἐρμηόκαστρο Καλυθῶν (γιὰ τὴ θέση βλ. πκ. σ. 120 κέ.), στηρίζεται μόνο στὴ μορφὴ τῆς ἀκρόπολης καὶ τὴν ὁμοιοτήτά της μετὰ τὴν πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ Ἀστυπάλαια. Τελείως ἀστήρικτη εἶναι ἡ σύνδεση ἀπὸ τὸν v. Gelder (189, 217) τοῦ ροδιακοῦ δήμου Ἀστυπαλαίων μετὰ τὸ ὁμώνυμο νησί, τὸ ὁποῖο δὲν ὑπῆρξε ποτὲ τμῆμα τοῦ ροδιακοῦ κράτους.

376. Βλ. πκ. σ. 95 κέ.

377. Hiller, Rhodos 749 ἀρ. 5.

378. Hiller, ὁ.π. 748 ἀρ. 4.

379. Hiller, ὁ.π. 749 ἀρ. 6 καὶ 8.

380. Hiller, ὁ.π. ἀρ. 10.

381. Γιὰ τὴ γεωγραφικὴ καὶ γεωλογικὴ διαμόρφωση καὶ ἱστορία τοῦ νησιοῦ, βλ. Hiller, Rhodos 731 κέ. (μετὰ γεωλογικὸ χάρτη), A. Philippson, Die griechischen Landschaften IV (Frankfurt a. M. 1959) 329 κέ. Γιὰ νεώτερη γεωλογικὴ βιβλιογραφία, βλ. E. Mutti κ.ἄ., Annales géologiques des pays helléniques τόμ. 22, 1970, 190 κέ., A. Desio-E. Orombelli-G. Pozzi, Geological Studies on the Dodecanese Islands (Univ. of Milan, 1973), Δημ. Μητρόπουλος, Γεωλογικὴ μελέτη τοῦ ἀνατολικοῦ ἡπειροπλαisiοῦ τῆς νήσου Ρόδου (Ἀθήναι 1982) (ἐκδ. ΙΓΜΕ). Γιὰ τὶς τελευταῖες παραπομπές εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν κ. Εὐ. Καμπουρόγλου, γεωλόγο τῆς Ἐφορείας Παλαιοανθρωπολογίας καὶ Σπηλαιολογίας τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ.

382. Πρβλ. Ross, Inselreisen III 98.

383. Γεωγραφικὴ περιγραφὴ τῶν κοινοτήτων τῆς Ρόδου, μετὰ πληροφορίες γιὰ τὴ φυσικὴ κατάσταση, τὸν πληθυσμὸ, τὴν οἰκονομία καὶ τὶς ἀσχολίες τῶν κατοίκων, βλ. στὸν Παπαχριστοδούλου, X., Ἰστ. Ρόδ. 11 κέ., ἰδιαίτ. 35 κέ.

384. Βλ. Morelli, Culti 3, 80, 145.

385. CIRh I, 1928, 78.

386. Βλ. RE IX 1 (1914) 630 κέ. λ. Ialysos, Hiller, Rhodos 748 και BSA 73 130, όπου συζητούνται όλες οι σχετικές πηγές. 'Αξίζει να σημειωθῇ επίσης τὸ νεώτ. τοπωνύμιο «στοὺς 'Αχιούς», ποὺ τοποθετεῖται στὶς βορειοδυτικὲς πλαγιὲς τοῦ Φιλήρημου καὶ εἶναι πιθανὸ ὅτι ἀποτελεῖ ἀνάμνηση τῆς ἀρχ. 'Αχαΐας (βλ. Παπαχριστοδούλου, X., Τοπων. Ρόδ. 78 καὶ 'Ιστ. Ρόδ. 52 σημ. 5).

387. Βλ. πκ. σ. 84.

388. Βλ. BSA ὁ.π. Βλ. καὶ Carratelli, Parola del Passato 36, 1981, 391-392 (τὴν παραπομπὴ ὀφείλω στὸν κ. Φ. Κωστομητσόπουλο).

389. BICS 16, 1969, 1 σημ. 6, BSA 73 137 σημ. 55-56, Hope Simpson-Dickinson 349. 'Αρ. εὐρ. ἱτ. 10904-10910.

390. G. Monaco, CIRh X, 1941, 48 σημ. 1.

391. Τὰ εὐρήματα τοῦ ἀποθέτη δὲν ἔχουν ἀκόμη δημοσιευθῇ. Γιά τὶς πόρπες τοῦ ἀποθέτη, βλ. E. Sapounas-Sakellarakis, Die Fibeln der griechischen Inseln (München 1978) 26 κέ.

392. "Ενα μυκηναϊκὸ ἀνάκτορο θὰ μπορούσε νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς μόνο κατ' ἀναλογία μὲ ἄλλες μυκηναϊκὲς ἀκροπόλεις ('Αθῆνα, 'Αργος, Τίρυνθα κτλ.), ὅπου στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ὑπῆρχαν ναοὶ τῆς 'Αθηνᾶς.

393. Βλ. πκ. σ. 156, ἐπιγρ. ἀρ. 21. Πρόκειται πιθανώτατα γιὰ τὴν "Ἡρα Τελχινία, γνωστὴ ἀπὸ τὶς φιλολογικὲς πηγές (βλ. Morelli, Culti 53 καὶ 147, RE IX 1 632). 'Επειδὴ ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἐλλιπής, μιὰ ἄλλη πιθανότητα, ποὺ δὲν μνημονεύει ὁ Morelli, εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ Διόνυσο καὶ 'Ηρακλῆ (βλ. Hiller, GGA 1933 20).

394. Πκ. σ. 202 ἀρ. 5.

395. LINDOS II 441 (50-70 μ.Χ.), Morelli, Culti 3 καὶ 85.

396. Βλ. πκ. σ. 157 ἀρ. 29.

397. Βλ. I. Παπαποστόλου, ΑΔ 23, 1968, Μελέται 77 σημ. 2 καὶ σ. 80. Τὰ εὐρήματα δὲν ἔχουν δημοσιευθῇ (βλ. καὶ CIRh III, 1929, 19 ἀρ. 145-154). Τὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τοὺς τάφους (στὸ Μουσ. Ρόδου) χρονολογοῦν τὴ νεκρόπολη στὴν κλασικὴ περίοδο.

398. "Όλα τὰ σχετικὰ βλ. στὸ Morelli, Culti 13 καὶ 89-91. Γιά τὴν ἐπιγραφή βλ. πκ. σ. 153 ἀρ. 1, ὅπου καὶ λεπτομερὲς βιβλιογραφία.

399. Στὴν περιοχὴ αὐτή, μέσα σὲ ἓνα ρυάκι, ἐπισημάνθηκε πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια ἓνας τοῖχος μὲ μνημειώδη ἐμφάνιση, ποὺ ἀργότερα καλύφθηκε πάλι ἀπὸ τὰ χρώματα ποὺ παρασύρουν οἱ βροχές (τὴν πληροφορία ὀφείλω στὴ συνάδελφο δ. 'Ἡὼ Ζερβουδάκη καὶ τὸ φύλακα 'Αρχαιοτήτων κ. Νικ. Κουφοῦ).

400. 'Η φάση ΠΑ καταστράφηκε ἀπὸ φυσικὰ αἰτία, καὶ ἐξετάζεται ἡ πιθανότητα συσχετισμοῦ μὲ τὴν καταστροφὴ τῆς μινωικῆς Κρήτης καὶ τῆς Θήρας (βλ. καὶ BSA 73 172-173, πρβλ. πκ. σημ. 401).

401. Βλ. περιοδικὸ Nature, τόμ. 287, 1980, 322 κέ., ἰδιαίτ. γιὰ τὴν ἀνεύρεση ἡφαιστειακῆς τέφρας στὴν ἀνασκαφή.

402. Τὸ εὔρημα εἶναι ἀδημοσίευτο.

403. Βλ. ΑΔ 34, 1979, Χρονικὰ 446-447. 'Η ἔντονη τουριστικὴ ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς 'Ιαλυσοῦ, ποὺ συναγωνίζεται αὐτὴ τῆς πρωτεύουσας, ἔχει ὀδηγήσει στὴν ἀνέγερση πολλῶν καὶ συχνὰ μεγάλων ξενοδοχειακῶν ἐγκαταστάσεων. 'Ορισμένες ἀπὸ τὶς πιὸ γνωστὲς χρησιμοποιοῦνται παραπάνω καὶ παρακάτω γιὰ τὴν ἐπισήμανση ἀρχαιολογικῶν θέσεων, γιὰτὶ ἀποτελοῦν σήμερα πρόσφορα σημεῖα ἀναγνώρισης καὶ σταθερὰ τοπογραφικὰ σημεῖα.

404. Ross, Inselreisen III 97-98, Guérin 323-324, Biliotti 386. 'Ο Hiller (Rhodos 748) προτείνει τὸν κόλπο τῶν Τριάντα, ἀνάμεσα στὰ Τριάντα καὶ τὴν πόλη τῆς Ρόδου, συχνὸ σημεῖο ἀπόβασης ξένων εἰσβολέων, ποὺ βρίσκεται ὅμως σὲ κάποια ἀπόσταση ἀπὸ τὴν 'Ιαλυσοῦ (βλ. καὶ πκ. βιβλιογραφία).

405. 'Η χιλιόμετρησι ἀντιστοιχεῖ στὸν παλιὸ δρόμο, πρὶν ἀπὸ τὴ διαπλάτυνσή του στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1960.

406. Βλ. ΑΔ 23, 1968, Χρονικὰ 432. Τὰ εὐρήματα, ποὺ βρίσκονται στὸ Μουσ. Ρόδου, περιλαμβάνουν χρυσὸ διάδημα (B.E. 2344), σιδερένια στλεγγίδα, μελαμβαφὴ κοτύλη καὶ ὀστέινες ψήφους ἀπὸ ὄρνο.

407. Βλ. Coldstream, GCP 274-275, 277.

408. 'Ο A. Maiuri (Annuario VI-VII, 1923-1924, 258 καὶ 283) γράφει ὅτι στὶς ἀνασκαφὲς τοῦ 1916 βρέθηκαν πολλοὶ τάφοι τῆς ἐλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, μὲ φτωχὰ συνήθως κτερίσματα. Βλ. καὶ τὶς

καύσεις CCLXI και CCLXII (247, 281) ανασκαφής Δρακίδη (CIRh III 274).

409. Boll. d'Arte VIII-I, 1914, 225.

410. CIRh III 146.

411. Πρβλ. Maiuri, *ό.π.* 326.

412. Πρβλ. τὸ εὔρημα Βιλλανόβας, *πκ. σ.* 105 κέ.

413. Βλ. ΑΔ 34, 1979, Χρονικά 447.

414. Στὰ Ἀνωάκια ἔγιναν ἔρευνες καὶ τὸ 1923. Τὰ εὔρηματα τοῦ 1923, ὅπως καὶ ὀρισμένα ἀπὸ τὴν περιοχὴ Δρακίδη, παραμένουν κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀδημοσίευτα (βλ. Παπαποστόλου, *ό.π.* 77 σημ. 2).

415. Βλ. BSA 73 138.

416. Βλ. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά 456, πρβλ. ΑΔ 23, 1968, Χρονικά 432.

417. Βλ. *πκ. σ.* 154 κέ. ἄρ. 4 κέ.

418. Τὸ σημεῖο 26 τοῦ INGLIERI εἶναι νοτιώτερα ἀπὸ τὸ σημεῖο 21 τοῦ χάρτη μας, πὺ συμπίπτει κατὰ προσέγγιση μὲ τὸ ἐκκλησιὰκι Ἀξεστράτηγος. Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποφανθῇ κανέννας μὲ βεβαιότητα ἂν ὁ τοῖχος αὐτὸς εἶναι ὁ ἴδιος μὲ ἓνα τοῖχο πὺ μνημονεύεται στὸ χειρόγραφο Ἰταλ. Ἡμερολόγιο ἀνασκαφῶν ἔτους 1928 (στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Ἰστορ.-Ἀρχαιολ. Ἰδρ. Ρόδου) στὴ θέση Ἑλληνικά, στὸ μέσο τοῦ παλιοῦ δρόμου Κρεμαστής-Μαριτσῶν, δηλ. στὴν περιοχὴ τοῦ μετέπειτα ἀεροδρομίου τῶν Μαριτσῶν.

419. Βλ. καὶ BSA 73 137.

420. Βλ. Chr. Buondelmonti, *Liber Insularum Archipelagi* (ἔκδ. Λειψία-Βερολίνο 1824) 74, Ross, *ό.π.* 97, Guérin 329, CIRh I, 1928, 72-73. Μὲ τὸ μεσαιωνικὸ οἰκισμὸ εἶναι πιθανὸ ὅτι ἔχει σχέση ἢ βυζαντινὴ ἐκκλησιὰ τοῦ 10ου αἰ., πὺ ἔχει ἀποκαλυφθῇ δυτικὰ ἀπὸ τὸ ἱπποτικὸ μοναστήρι καὶ τὸ ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς (βλ. Α. Ὁρλάνδος, ABME ΣΤ', 1948, 70-72).

421. Περιγηγῆς τοῦ 19ου αἰ. ἀναφέρουν πιθανὰ ἔχνη τῆς ἀρχαίας ὀχύρωσης (βλ. Ross, *ό.π.*, Guérin 328-329, πρβλ. Annuario III, 1921, 252 σημ. 2, A. Maiuri, Rodi (Roma 1921) 157.

422. Βλ. BSA 73 174.

423. Ἀρ. εὔρετ. ἱτ. 6523. Βλ. Παπαποστόλου, *ό.π.* 82 κέ., Coldstream, *Geom. Greece* 46 σημ. 52.

424. Λ.χ. στὸ νεκροταφεῖο τοῦ Μάρμαρου βρέθηκαν πρῶτοι γεωμετρικοὶ τάφοι, ἐνῶ στὰ ὑψώματα τῆς Δάφνης κιβωτιόσχημοι τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

425. Ὁ Παπαποστόλου (*ό.π.* 79-80) πιστεύει ὅτι οἱ τάφοι Δρακίδη-Τσαμπίκου καὶ «Μάρμαρο 1934» ἀποτελοῦν χωριστὲς ἐνότητες, πὺ ἀνήκουν σὲ διαφορετικὲς κῶμες. Οἱ ἀποστάσεις ὅμως εἶναι τόσο μικρές, ὥστε θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ μιλήσῃ ἀπλῶς γιὰ συνοικίες ἐνὸς συμπαγοῦς οἰκιστικοῦ κέντρου μετὰ τὸν 6ο αἰ.

426. CIRh VIII, 1936, 9-10.

427. Λ.χ. στὸ κτῆμα Μαρχάκη, ἀπὸ ὅπου προέρχονται καὶ δημοσιευμένες ἐπιγραφές (βλ. *πκ. σ.* 155 ἄρ. 11 καὶ 13).

428. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι σποραδικοὶ τάφοι εἶναι ὁρατοὶ στὰ ὑψώματα ἀνατολικώτερα ἀπὸ τὶς ἱταλικὲς ἀνασκαφές, ὅπως λ.χ. περίπου ἀπέναντι (νότια) ἀπὸ τὴ θ. Βαλσαμῆ (FN 17, 12).

429. ID 655.

430. Βλ. *πκ. σ.* 153 κέ. καὶ 200 κέ.

431. IG 693, βλ. *πκ. σ.* 155 ἄρ. 14.

432. Βλ. BSA 73 155, γιὰ πιθανὴ μυκηναϊκὴ ἐγκατάσταση στὸ χῶρο αὐτό.

433. Λ.χ. λίθινη ἀξίνη, ΠΑΕ 1953 287.

434. Σ. Χαριτωνίδης, ΑΔ 18, 1963, Μελέται 133-134, πρβλ. BSA 73 155, Hope Simpson-Dickinson 357, Mee 77.

435. Maiuri, Annuario II, 1916, 150-151, LSAG 349-350, 357 ἄρ. 25, Guarducci, EG I 332-333, Fraser, Fun. Mon. 8 σημ. 20, πρβλ. *σ.* 9 σημ. 24.

436. Γιὰ τὴν πιθανότητα χρήσης τῶν λιμανιῶν τῆς Ρόδου πρὶν ἀπὸ τὸ συνοικισμὸ, βλ. N. Nikolitsis, Antike Welt 12-Heft 1, 1981, 49 σημ. 6.

437. Ἀπογραφή 1961 (βλ. Παπαχριστοδούλου, Χ., Ἰστ. Ρόδ. 29. Κάτοικοι 1.352, ἀπογραφή 1981). Οἱ ἀριθμοὶ τῆς ἀπογραφῆς 1961 νομίζουμε ὅτι ἀποδίδουν καλύτερα τὴν πληθυσμιακὴ δύναμη τῶν κοινοτήτων τῆς Ρόδου ἀπὸ ὅ,τι οἱ ἀριθμοὶ μεταγενέστερων ἀπογραφῶν, μετὰ τὴ μεγάλη διαρροὴ κατοίκων τῆς

υπαίθρου, ιδιαίτερα τῆς νότιας Ρόδου ἢ ἀντίστροφα τὴν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς βόρειας Ρόδου. (Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς τελευταίας ἀπογραφῆς τοῦ 1981, οἱ κοινότητες τῆς βόρειας Ρόδου παρουσιάζουν σημαντικὴ αὐξηση πληθυσμοῦ. Οἱ ἀριθμοὶ τῆς τελευταίας ἀπογραφῆς, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τοὺς ἐπίσημους πίνακες τοῦ Ὑπουργείου Ἑσωτερικῶν, θὰ δίνονται παρακάτω σὲ παρένθεση). Τὰ παραπάνω στοιχεῖα, ποὺ δίνονται καὶ παρακάτω χωριστὰ σὲ κάθε κεφάλαιο, νομίζουμε ἐπίσης ὅτι βοηθοῦν νὰ σχηματισθῇ κατ' ἀναλογία μιὰ εἰκόνα γιὰ τὶς πληθυσμιακὲς δυνατότητες τῆς ἀντίστοιχης ἀρχαίας περιοχῆς, γιὰ τὴν ἴδια καὶ σὲ σχέση μὲ τὶς ἄλλες περιοχές. Τονίζουμε τέλος ὅτι ἓνα περιορισμὸς στὴν ἀξιοπιστία τῶν ἀριθμῶν ποὺ δίνουν ὅλες οἱ ἀπογραφὲς τῶν τελευταίων ἐτῶν, συνιστᾷ τὸ γεγονὸς ὅτι πολλοὶ σημερινοὶ μόνιμοι κάτοικοι τῆς πόλης ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἐγγεγραμμένοι στοὺς δήμους ἢ τὶς κοινότητες τῆς καταγωγῆς τους.

Γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ, ποὺ ἀνάγεται στὴ μεσαιωνικὴ περίοδο, βλ. Α. Τσopanάκης, *TEXNH* 14, 1948, 7-8, Τοπων. Ρόδ. 186. Τὸ ὄνομα ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ μιὰ ἐπιγραφὴ τοιχογραφίας στὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἀγ. Νικολάου, στὴν περιοχή τῆς κοινότητος, ποὺ ἀνάγεται στὸ 15ο αἰ. (βλ. Ἡλ. Κόλλιας, *AAA* VI, 1973, 271, πρβλ. *ΑΔ* 28, 1973, *Χρονικά* 645).

438. Βλ. πκ. (FN 30-31).

439. Πληροφορία τοῦ ἐντόπιου Θαρρενοῦ Μπιλιᾶ (ἔτος γενν. 1882).

440. *BSA* 73 140 εἰκ. 9 ἀρ. 13.

441. Βλ. πκ. βιβλιογραφία δήμου 4. *JACOPI, LAURENZI, BSA* 73. Ὅπου παρακάτω ἀναφέρονται περιληπτικὰ ὀνόματα συγγραφέων μὲ κεφαλαῖα στοιχεῖα ἢ παραπομπές, ἢ ὀλοκληρωμένη παραπομπὴ βρίσκεται στὴ βιβλιογραφία τοῦ κάθε δήμου, στὸ τέλος τοῦ ἀντίστοιχου κεφαλαίου, ἢ στοὺς ἀντίστοιχους ἀριθμοὺς τῶν καταλόγων, στὸ τέλος τοῦ τόμου. Ὅπου ὑπάρχει παραπομπὴ σὲ κάποιο ἀριθμὸ τῶν καταλόγων, τὸ ἀντίστοιχο κείμενο τοῦ καταλόγου ἔχει χαρακτήρα συμπληρωματικὸ γιὰ τὸ κυρίως κείμενο καὶ εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὴν πλήρη κατανόησή του.

442. Οἱ παραπάνω πληροφορίες προέρχονται ἀπὸ τοὺς κατοίκους.

443. Στὴ θέση αὐτή, σύμφωνα μὲ τὸ χειρόγρ. Ἱταλ. Ἡμερολ. ἔτους 1928, εἶχαν ἐντοπισθῇ ἐρείπια ἐκκλησίας καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐνὸς μνημειακοῦ ἀρχαίου κτίσματος. Ἡ θ. Ἀγ. Εἰρήνη τοποθετεῖται σήμερα ἀπὸ τοὺς κατοίκους στὰ νότια τοῦ ἀεροδρομίου Μαριτσῶν, σὲ ἀπόσταση περίπου 100 μ. νότια ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο καὶ 100 μ. δυτικὰ ἀπὸ τὴ θ. Μαρμάρι (27, βλ. ἀμέσως πκ.), στὰ κτήματα τῆς οἰκογένειας Μπιλιᾶ.

444. Ἡ θέση εἶναι νοτιοδυτικώτερα ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου τοποθετεῖται στὸ χάρτη τοῦ *INGLIERI*.

445. Βλ. *JACOPI*, πρβλ. *CIRh* III 20, ἀρ. 292-307 καὶ 313-317 καὶ ἱταλ. Ἡμερολόγιο ἔτους 1926. Σύμφωνα μὲ τὸ τελευταῖο, ὁ τάφος 307 (σαρκοφάγος) βρέθηκε στὴ θ. Πατέλλες. Τὰ εὐρήματα εἶναι ἀδημοσίευτα. Κατὰ τὸ Θαρρ. Μπιλιᾶ, ἡ ἀνασκαφὴ ἔγινε στὸ κτῆμα τοῦ Ἡλίου Νικολαντζᾶ.

446. Π4653-4655. Ἀπὸ τοὺς σκύφους, ὁ πρῶτος ἀπὸ ἀριστερὰ πρέπει νὰ εἶναι κορινθιακός (βλ. *Corinth* XV-III 206 ἀρ. 1105-1106 πίν. 47, πρβλ. σ. 208-209 ἀρ. 1124 πίν. 48, *Corinth* XIII 245 ἀρ. 341, 1-2, πίν. 51 καὶ σ. 249 ἀρ. 352-1, πίν. 54). Ὁ τρίτος εἶναι ἀττικός (βλ. *Agora* XII 84 κέ. ἀρ. 343-344 πίν. 16).

447. *BM* 606 (βλ. *Newton, Travels* I 259 σημ. 124, *Smith, Catal. of Sculpt.* I 306, *H. Möbius, Die Ornamente der griechischen Grabstelen* (München 1968²) 49 σημ. 3 πίν. 36b, *Pfuhl-Möbius* I 6 σημ. 36.

Λευκὸ μάρμαρο. Ὑψ. 0,67, πλ. 0,69, πᾶχ. 0,22 μ. Ἐνα κεντρικὸ ἀνθέμιο, ποὺ πλαισιώνεται στὰ πλάγια ἀπὸ δύο μισὰ ἀνθέμια, βγαίνει ἀπὸ φύλλα ἀκάνθου στὸ κάτω μέρος, ἐνῶ τὴ διακόσμηση συμπληρώνουν ἐλικες καὶ ἓνα μικρὸ ἄνθος στὸ μέσο —γιὰ τὸ τελευταῖο ὡς κόσμημα βλ. *Möbius*, δ.π. 50, 91 πίν. 37a (ἀπὸ τὴ Δῆλο καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν Τῆνο, βλ. *Délos* 30 95-96 ἀρ. 88 πίν. 21). Ὅπως τονίζει ὁ *Möbius*, τὸ ἔργο εἶναι ἐπαρχιακῆ-ἀνατολικοῦ ἀπομίμηση τῶν ἀνάλογων ἀττικῶν ἐπιστῆσεων ἐπιτύμβιων στηλῶν τοῦ πλούσιου ρυθμοῦ. Μπορεῖ νὰ χρονολογηθῇ στὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. καὶ μαρτυρεῖ, μαζί μὲ ἄλλα περίπου σύγχρονα ἢ παλαιότερα εὐρήματα ἀπὸ τὴ ροδιακὴ ὑπαίθρο (βλ. πκ. σ. 215), τὴν ἰσχυρὴ ἀττικὴ καλλιτεχνικὴ ἐπίδραση ποὺ ὑπῆρχε στὸ νησί στὴν κλασικὴ περίοδο.

448. Βλ. πκ. σ. 158 ἀρ. 1.

449. «im Antiquarium der Königlichen Museen», βλ. πκ. σ. 158 ἀρ. 2.

450. Βλ. πκ. σ. 158 ἀρ. 2, βιβλιογραφία.

451. Πρβλ. *DIETERICH* παρὰ *HILLER*.

452. Πρβλ. P. Perdrizet, BCH 20, 1896, 349 κέ. πίν. XXIV, για μιὰ μαρμάρινη πλάκα στὴν Κύπρο, ποὺ περιεῖχε τὸ 14ο ψαλμὸ. Βλ. ἐπίσης στὸ ἴδιο ἄρθρο παραδείγματα ἀπὸ Συρία καὶ Ν. Ρωσία, γιὰ ἀνεύρεση κειμένων τῆς Βίβλου σὲ τάφους. Γιὰ συμπληρωματικὴ βιβλιογραφία βλ. GRÉGOIRE.

453. Κάτοικοι 319 (ἀπογραφὴ 1961, πρβλ. ππ. σημ. 437, 370 ἀπογραφὴ 1981).

454. Τὸ ὄνομα τοῦ βουνοῦ στὴν ἀρχικὴ του μορφὴ φαίνεται ἀρχαῖο, τὸ Λευκόποδα εἶναι ἴσως μετὰ-πλασὴ ἢ παραφθορὰ τοῦ ἀρχικοῦ Λεπτόπαγος ἢ Λευκόπαγος (Τοπων. Ρόδ. 52).

455. Πρβλ. Δαματρία, θέσις στὰ Πηγάδια (ἀρχ. Ποτίδαιον) τῆς Καρπάθου. Εἶναι ὁ δωρικὸς τύπος τοῦ Δημήτριος-Δημητρία (πρβλ. Τοπων. Ρόδ. 74. Διαφορετικὴ ἄποψη γιὰ τὴν προέλευση τοῦ ὀνόματος τοῦ χωριοῦ διατυπώνει ὁ Καθηγ. Ἀγ. Τσοπανάκης, Phonétique 38). Δαματρία ὡς ὄνομα γυναικας ἀπαντᾷ στὴν ἐπιγραφὴ Ν.Σ. 232 (δούλη ἀπὸ τῆς Συρίας, πρβλ. Morelli, Stranieri 184). Πρβλ. Δαματρία ἢ Δαμάτρεια, τόπος Στιρίων στὴ Φωκίδα (Syll³ 647, 80).

456. Πκ. σ. 160-161 ἀρ. 7.

457. Πκ. σ. 160 κέ. ἀρ. 4 κέ.

458. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο λ.χ. ἀπὸ τὸ κέντρο Κυμίσαλα (σημ. Κυμισάλα) πῆρε τὸ ὄνομά του ὁ δῆμος Κυμισαλέων, ἀπὸ τὸ Κάτταβος ὁ δῆμος Κατταβίων, ἀπὸ τὴν Ποντώρεια ὁ δῆμος Ποντωρέων κ.ο.κ.

459. Βλ. πκ. βιβλιογραφία δήμου 5.

460. Γιὰ τὸ συμπέρασμα ὅπου ὁδηγεῖ αὐτὴ ἡ διαπίστωση, ἔγινε λόγος ππ. σ. 77.

461. Βλ. πκ.

462. ΠΒΕ 7784. Μεγάλα γράμματα (πρβλ. Nilson, Timbres amphoriques 435 ἀρ. 252, 1-3) καὶ κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα ἔχνη κηρύκειου πρὸς τὰ δεξιὰ. Πρόκειται γιὰ τὸν ἐργοστασιάρχῃ μετὰ τὸ ὄνομα αὐτό (ΒCH 76, 1952, 527). Λαβὴ μετὰ ὅμοια σφραγίδα καὶ τὸ κηρύκειο πρὸς τὰ ἀριστερά, βρῆκα στὴ θ. Στενὴ Τσαμπίκας Ἀρχαγγέλου (ΠΒΕ 7783, πίν. 3β). Ὁ ἐπώνυμος ἱερέας μετὰ τὸ ἴδιο ὄνομα ἀπαντᾷ στὸν ἀποθέτη τοῦ Περγᾶμου καὶ τὸ εὔρημα τῆς Βιλλανόβας (βλ. πκ. σ. 105 κέ.) καὶ τοποθετεῖται στὴν περίοδο III τῆς V. Grace (ΒCH, δ.π. 529, πρβλ. Délos 27, 1970, 286 κέ. καὶ AM 89, 1974, 193 κέ.). Ἕνας δεῦτερος ἐπώνυμος μετὰ τὸ ἴδιο ὄνομα πρέπει νὰ ἀνήκει στὸ τέλος τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. (βλ. Délos δ.π. 305, σὲ συνδυασμὸ μετὰ τὸν ἐργοστασιάρχῃ Ἀγαθόβουλο).

463. Πρβλ. ἀμφιβολίες τῶν Hope Simpson-Lazenby, BSA 73 133 σημ. 34.

464. Βλ. πκ.

465. Βλ. JACOPI (βιβλιογρ. δήμου 5).

466. Βλ. πκ. σ. 158-159 ἀρ. 1-2.

467. Στὴν ἐκκλησία αὐτὴ ἀνήκει ἴσως ὁ «βυζαντινὸς» τοῖχος ποὺ ἔσκαψε τὸν ἴδιο χρόνον ἢ IAY (βλ. χειρόγρ. Ἱταλ. Ἡμερολ. ἀνασκαφῶν ἔτους 1928).

468. Γιὰ μιὰ ἀπ' αὐτὲς γίνεται παρακάτω λεπτομερέστερος λόγος (βλ. σ. 140), μετὰ σχετικὰ παραδείγματα, παραπομπὲς καὶ βιβλιογραφία.

469. Βλ. AD 34, 1979, Χρονικά 447.

470. Memorie III, 1938, 7 κέ., πρβλ. LINDOS III σ. 448 σημ. 16, εἰκ. XII, 8.

471. Ἐσφαλμένα Ἄνω Καλαμῶνα στοὺς ἐλληνικοὺς χάρτες (πρβλ. πκ. σημ. 507).

472. Βλ. χειρόγρ. Ἱταλ. Ἡμερολ. No 2 bis, 10-10-1923.

473. Γιὰ τὴν περιοχὴ Καλαμῶνα βλ. καὶ πκ. στὰ σχετικὰ μετὰ τὸ δῆμο 7 (Ἰστανίων).

474. Κάτοικοι 1.893 (ἀπογραφὴ 1961, 2.207, ἀπογραφὴ 1981).

475. Τοπων. Ρόδ. 219.

476. Βλ. Pace, Boll. d'Arte X 94.

477. Πκ. ΙΑΣ. Βλ. Pace, δ.π. 87 κέ., Annuario VI-VII 252.

478. Βλ. Pace, δ.π. 88 εἰκ. 1.

479. Pace, δ.π. 90 εἰκ. 3 καὶ 4. Λεῖψανα τῶν τάφων διακρίνονται ὡς σήμερα. Ὁ INGLIERI (FN 43, πρβλ. BSA 73 σημ. 60) συγχέει τὴν τοποθεσίαν μετὰ τὴ θέσιν Ἀσπροσπηλιές. Οἱ HOPE SIMPSON-LAZENBY δὲν μπόρεσαν νὰ ἐντοπίσουν σωστὰ τὴ θέσιν.

480. Ἰσως πρόκειται γιὰ τοὺς δύο τάφους ποὺ ἐπισήμαναν οἱ HOPE SIMPSON-LAZENBY καὶ ποὺ ἀποδίδουν λανθασμένα στὴ συστάδα τοῦ Ἀσπρόπηλου.

481. Βλ. πκ. βιβλιογραφία BSA 73 καὶ FURUMARK.

482. Βλ. PERNIER εἰκ. 6. Ὁ τάφος αὐτὸς εἶναι ἀκόμη ὁρατὸς σήμερα.

483. Pace, ὁ.π. 87. 'Ο INGLIERI (FN 40) τοποθετεῖ στὸ κείμενό του τοὺς παραπάνω τάφους στὴν Ἀγ. Μαρίνα, παρερμηνεύοντας προφανῶς τὶς ἐνδείξεις τοῦ PERNIER: «a un'altura a sud della chiesetta di Aghia Marina» (= Πατελλάκια).

484. BE 1461-1464. Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὴν ἴδια θέση.

485. Πρβλ. Pace, ὁ.π. 93 σημ. 1. Σήμερα βαμμένος μὲ βαθύ γαλανό χρῶμα. Γιὰ τὸ σχῆμα βλ. Fraser, Fun. Mon. 15 κέ. εἰκ. 40c, 49a, πρβλ. RM 54, 1939, 43 κέ. εἰκ. 1.

486. Πρβλ. Σταυρὸ Δαματριάς, σ. 100.

487. Βλ. πκ. σ. 203-204 ἄρ. 1-2.

488. Πρβλ. BSA 73 133 σημ. 34.

489. Βλ. BSA 73 138.

490. Βλ. προκαταρκτικὴ ἔκθεση ΑΔ 29, 1973-1974, Χρονικά 984.

491. Δυστυχῶς ἡ ταχύτητα ἐκτέλεσης καὶ ἡ μεγάλη ἔκταση τοῦ ἔργου τοῦ νέου ἀεροδρομίου, δὲν ἐπέτρεψαν συστηματικὴ ἔρευνα ὅλων τῶν εὐρημάτων.

492. Μαζί μὲ θαύσματα καὶ κομμάτια, ποὺ εἶχαν προηγουμένως λεηλατηθῇ ἀπὸ τοὺς χωρικούς.

493. Παραθέτουμε ἐδῶ συγκεντρωμένη τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία: Maiuri, Annuario IV-V, 1921-1922, 249-267, CIRh I 84-87, Grace, Hesperia 3, 1934, 216-217, 22, 1953, πίν. 42 ἀριθ. II a-b, πρβλ. σ. 119-120 καὶ Supplement VIII, 1949, 179 σημ. 19, Studies presented to Hetty Goldman (New York 1956) 94-95 καὶ 108 πίν. XI, ἀριθ. 7-11, V. Grace-M. Petropoulakou, Délos 27 294-295, πρβλ. Grace, AM 89, 1974, 193-200.

494. Γιὰ τὰ δύο αὐτὰ σύνολα βλ. Délos, ὁ.π. 290 κέ. Γιὰ τὴ Μεσαία Στοὰ βλ. καὶ Hesperia 54, 1985, 1 κέ. Στὸ ἴδιο δημοσίευμα βλ. στοιχεῖα γιὰ ἄλλα εὐρήματα καὶ συλλογές. Γιὰ τὸ εὖρημα τοῦ Περγάμου βλ. τελευταῖα Börker, ZPE 28, 1978, 35 σημ. 3 κ.ά., 31, 1978, 193 κέ.

495. Ἐνα ἀκόμη σπουδαῖο ἀδημοσίευτο εὖρημα εἶναι τοῦ ξενοδοχείου «Ἡλῖος» (Soleil) ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Ρόδου. Γι' αὐτὸ βλ. σύντομες ἀναφορές: Ἔργον 1960 199-201 εἰκ. 231, BCH 85, 1961, 861-862 εἰκ. 5, V. Grace, Amphoras and the Ancient Wine Trade (Princeton 1961) εἰκ. 63, Délos, ὁ.π. 293, 301 σημ. 3, 304 ἄρ. E12. Γιὰ τρία ἀκόμη νεώτερα εὐρήματα ἀπὸ τὴν πόλη, βλ. Délos 292 σημ. 5 (οἰκόπ. Δημ. Παπαδημητρίου, βλ. ΠΑΕ 1957 129, Hesperia 32, 1963, 333 ἄρ. 6), Délos 301 σημ. 3 καὶ ΑΔ 24, 1969, Χρονικά 457 (οἰκόπ. Ι. Πιπίνου). Γιὰ ἕνα σύνολο δημοσιευμένο παλιότερα, ἐπίσης ἀπὸ τὴ Ρόδο, βλ. Délos 296 σημ. 2. Βλ. ἐπίσης IG 1065-1416, γιὰ σφραγίδες ἀμφορέων τοῦ Βρετ. Μουσείου ἀπὸ Βιλλανόβα, Φάνες καὶ Καλαβάρδα, καὶ G. Porro, Annuario II 103 κέ. γιὰ σφραγίδες ἀπὸ Καλαβάρδα (περιοχὴ Καμείρου). Οἱ σφραγίδες τῆς Λίνδου εἶναι δημοσιευμένες στὴ θεμελιακὴ ἐργασία τοῦ M.P. Nilsson, Timbres amphoriques de Lindos (Copenhagen 1909).

496. Délos ὁ.π., AM ὁ.π.

497. Στὸν ἀποθέτη ἀπαντοῦν μὲ ἀλφαβητικὴ σειρὰ οἱ παρακάτω ἐπώνυμοι καὶ ἐργοστασιάρχες (δὲν περιλαμβάνονται ἐδῶ τὰ σποραδικὰ εὐρήματα):

Ἐπώνυμοι

Ἀρχοκράτης

Ἰασικράτης

Ἰέρων

Κλεώνυμος

Κρατίδας

Ξενοφάνης

Πρατοφάνης

Σιμυλῖνος (δὲν ἀπαντᾷ στὸν ἀποθέτη

τοῦ Περγάμου)

Τιμασαγόρας

Φιλόδαμος

Ἐργοστασιάρχες

Ἀγοράναξ

Ἄριστος

Δαμοκράτης

Δίσκος

Ἰστρος (δὲν ἀπαντᾷ στὸν ἀποθέτη τοῦ Περγάμου)

Νικαγίς

498. Hesperia 3 ὁ.π.

499. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ παρατηρήθηκε λ.χ. στὶς ἀδημοσίευτες ἀνασκαφές τῶν οἰκοπέδων Πατούνα, ὁδὸς Ὁθωνος καὶ Ἀμαλίας 13 (1973, βλ. προκαταρκτικὴ ἔκθεση ΑΔ 29, 1973-1974, Χρονικά 951, ἐδῶ πίν. 6β), Καθολικῆς ἐκκλησίας Santa Maria, ὁδὸς Ἰωνος Δραγούμη 5-7 (ΑΔ 30, 1975, Χρονικά 366), Ἀδελφῶν Χαστᾶ, ὁδὸς Καναδᾶ καὶ Ἑρν. Μπέβιν (1979) κτλ.

500. Βλ. πκ. σημ. 573 και Τοπων. Ρόδ. 73 κέ.
501. Βλ. Rostovtzeff, SEHW II 677 και 680 σημ. 97 για την παραγωγή κρασιού και την εξαγωγή προϊόντων μέσα σε άμφορείς. Για αγροτικές εγκαταστάσεις και συστήματα εκμετάλλευσης γης σε άλλες περιοχές, βλ. τις εργασίες των J. Bradford, *The Antiquaries Journal* 36, 1956, 172 κέ. και *Ancient Landscapes* (London 1957), J. Young, *Hesperia* 10, 1941, 163 κέ. και 25, 1956, 122 κέ., J.E. Jones κ.ά., *BSA* 68, 1973, 355 κέ. και *AAA* VII, 1974, 293 κέ. όπου βλ. κ.ά. βιβλιογραφία. 'Ιδιαίτερα αξιοσημείωτες είναι οι έρευνες που έχουν γίνει σε αρχαίες ελληνικές αγροτικές εγκαταστάσεις στην περιοχή της Κριμαίας (βλ. *BSA* ε.π. 436-437, πρβλ. *Hesperia* 50, 1981, 327 κέ., ιδιαίτ. 329 σημ. 12, και έδω πκ. σημ. 652). Βλ. επίσης πκ. σ. 135 κέ., για αγροτικές εγκαταστάσεις στη Ρόδο.
502. Délos, ε.π. 295.
503. Βλ. πκ. σ. 162 κέ. άρ. 1.
504. Πρβλ. ππ. σ. 77 και πκ. σ. 156 άρ. 19.
505. Για την έτυμολογία του όνόματος, βλ. Hiller, *Hermes* 61, 1926, 477, *Rhodos* 748, 60-64. Πιθανότερη είναι μια προελληνική προέλευση, όπως συμβαίνει με τόσα άλλα όνόματα στο νησί. Το όνομα του δήμου θα πρέπει μάλλον να προέρχεται από θ. 'Ιστανος (πρβλ. 'Ιτανος στην Κρήτη, Κάσταβος-Κάτταβος-δήμος Κατταβίων στη Ρόδο). Στη Λυκία υπήρχε 'Ιστώνη 'Απερλεΐτις. Για θ. Istanos στη Μ. 'Ασία, βλ. G. Mendel, *BCH* 26, 1902, 230 άρ. 14, *Pful-Möbius* I 259 άρ. 1035.
506. Κάτοικοι 423 (751).
507. Το κέντρο του Καλαμώνας σημειώνεται συχνά στους μεταπολεμικούς χάρτες ως 'Ανω Καλαμώνας. 'Ο Πάνω Καλαμώνας όμως βρίσκεται στην πραγματικότητα σε αρκετή απόσταση στα νότια (βλ. χάρτη INGLIERI, όπου το κέντρο σημειώνεται ως Κάτω Καλαμώνας, πρβλ. GUÉRIN 316-317).
508. Βλ. και *BSA* 73 140. 'Επίσης ένα αδημοσίευτο χάλκινο μινωικό ειδώλιο «λατρευτή», ύψ. 0,042 μ., με έλλιπή τα κάτω άκρα, προέρχεται από τη θ. 'Αμμοῦδες Καλαμώνας (Μουσ. Ρόδ. BE 1166, M 606).
509. *BSA* ε.π. σημ. 64, *CIRh* VI-VII 44 και 49 εικ. 46, *Furumark*, MP 596 και 654, *Chron.* MP 42, 53, 150, F.H. Stubbings, *Mycenaean Pottery from the Levant* (Cambridge 1951) 11 σημ. 3, HOPE SIMPSON-DICKINSON, MEE.
510. Σε ένα κτῆμα βόρεια από το ὕψωμα όπου βρίσκεται το εκκλησάκι, περισυλλέξαμε στο τέλος του 1971 μια λαβή άμφορέα με την έπιγραφή: ['Α]ρίστων και παράσταση κηρύκειου κάτω από το όνομα πρὸς τὰ δεξιὰ (ΠΒΕ 7786). Πρόκειται για τὸν έργοστασιάρχη με το όνομα αυτό (βλ. *Pergamon* VIII 2 452 άρ. 938, Nilsson, *Timbres amphoriques* 394 άρ. 114, *BCH* 76, 1952, 526).
511. Μια λαβή άμφορέα είχε την έπιγραφή:
- 'Επί Ξ[ε]νο-
φῶ[ν]τος
Π[ανάμ]ου(;)
- Πρόκειται για έπώνυμο, γνωστό από τὸν άποθέτη του Περγάμου, πὸν ανήκει στην περίοδο III τῆς V. Grace (βλ. Nilsson, ε.π. 466-467 άρ. 342, Hiller, *Rhodos* 839 άρ. 234, *BCH* ε.π. 529. Δευτερεύουσα σφραγίδα: σχῆμα Χ ἢ σταυροῦ μέσα σε ὀρθογώνιο (ΠΒΕ 7785).
512. Το εὔρημα μνημονεύεται και στο 'Υπηρεσιακό 'Αρχεῖο τῆς 'Εφορείας 'Αρχαιοτήτων.
513. *Inselreisen* III 100-101.
514. *IG* 730, βλ. πκ. σ. 162 κέ. άρ. 1.
515. Πκ. σ. 165 κέ. άρ. 2.
516. Βλ. *Inselreisen* IV 57-58.
517. Βλ. πκ. σ. 167 κέ. άρ. 3 και 5.
518. *IG* 733. Πολὺ άργότερα βρέθηκε ένα συμπλήρωμα του εὔρηματος αὐτοῦ (βλ. πκ. σ. 168 άρ. 4, σ. 205 άρ. 2).
519. Βλ. πκ. βιβλιογραφία.
520. *IG* 735, πκ. σ. 170 άρ. 6.
521. Σύμφωνα με τὸ χειρόγρ. 'Ιταλ. 'Ημερολ. έτους 1927, κάποιες πρώτες δοκιμαστικές έρευνες έγιναν εκείνο τὸ χρόνο (βλ. και *CIRh* II, 1932, 79).
522. *CIRh* II 79-103, οἱ έπιγραφές σ. 104-111.
523. Βλ. πκ. σ. 171 κέ. άρ. 7-27.

524. Ἀποθῆκες Μουσ. Ρόδου. Βλ. καὶ Merker, Hellenist. Sculpture 28 ἀρ. 47, ὅπου ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ταύτιση.

525. Σύμφωνα μετὰ τὸ χειρόγρ. Ἰταλ. Ἡμερολόγιο (Ἀνασκαφὲς Θολοῦ καὶ Καμείρου, 1931-1932), φαίνεται ὅτι ἡ γωνία τοῦ κτίσματος αὐτοῦ βρέθηκε σὲ μεγαλύτερη ἀπόσταση, πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ χειμάρρου.

526. Ὁ.π. 112-116. Στὴ νεώτερη βιβλιογραφία (ἐκτὸς ἀπὸ ἐργασίες ποὺ μνημονεύονται πκ. στὴ βιβλιογραφία) γιὰ τὸ θέατρο γίνεται μνεία στοὺς: P.E. Arias, Il teatro greco (Firenze 1934) 128-130 εἰκ. 85-86, Aldo Neppi Modona, Gli edifici teatrali greci e romani (Firenze 1961) 51 (metà del IV sec. a.C.) καὶ LINDOS III σ. 408 σημ. 52 (ὅπου ὅμως γίνεται παραπομπὴ μόνο στὸν L. Ross).

527. Βλ. LINDOS III σ. 399 κέ.

528. IG 613: *Ρόδιοι δὲ Ἐρυθρίου Ἀπόλλωνος ἔχουσιν ἐν τῇ χώρᾳ ἱερόν, τὴν ἐρυσίβην καλοῦντες ἐρυθρίβην*. Πρβλ. Εὐσταθίου, Σχόλ. στὴν Ἰλ. Α στ. 39, σ. 34 (ἐκδ. M. van der Valk I (1971) 56 στ. 22): *Ρόδιοι δὲ Ἀπόλλωνα Ἐρυθρίον, τὴν ἐρυσίβην ἐρυθρίβην καλοῦντες*.

529. *Ἐριδίμιος*· *Ζεὺς ἐν Ρόδῳ*. Πρβλ. Morelli, Culti 49, 141.

530. *Ἐρεθύμιος*· ὁ Ἀπόλλων παρὰ Λυκίους, καὶ ἑορτὴ Ἐρεθύμια.

531. *Ἐρυσίβη*, *Δημήτηρ παρὰ Γοργονίους*, πρβλ. RE VI 571 λ. Erysibe.

532. Πρβλ. Nilsson, Gr. Rel. I² 535.

533. Hermes 61, 1926, 477, Gnomon 2, 1926, 196, Rhodos 748-749.

534. Ὁ Hiller στηρίζεται καὶ στὴν ἐπιγραφὴ N.S. 18, στ. 25, ὅπου τὸ συνήθως διορθωμένο *ἱεροθυτησάντων ἐν Ἐρεθιμ<ι>οις* κοινὸν ἀφήνει ὅπως εἶναι στὴν πέτρα (*Ἐρεθίμοις*). Πρβλ. Carratelli, Associazioni 182, Laumonier, Cultes indigènes 680, BCH 99, 1975, 106 σημ. 42. "Ἄν δὲν ὑπῆρχε αὐτὴ ἡ γεωγραφικὴ εὐρύτητα, θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρίξη κανεὶς ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἐρεθίμιου Ἀπόλλωνα στὴ Λυκία ὀφείλεται σὲ ροδιακὴ ἐπίδραση (βλ. JESSEN). Ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνα ἦταν ὅμως γενικὰ πολὺ διαδεδομένη στὴ Λυκία (βλ. ἰδιαίτ. W.H. Roscher, Omphalos (Leipzig 1913) 107 κέ.).

535. RA 14, 1866, 337-338.

536. Βλ. ππ. σ. 77 κέ.

537. Βλ. σχετικὲς παραπομπές: Carratelli ὁ.π., MORELLI, BCH ὁ.π. 107-108.

538. Βλ. πκ. σ. 171 ἀρ. 7.

539. Πρβλ. ππ. τὸ κοινὸν τῶν *ἱεροθυτησάντων ἐν Ἐρεθιμ<ι>οις*. Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἀναζητηθῇ τὸ ἱεροθυτεῖο αὐτὸ στὴν πρωτεύουσα τῆς Ἰαλυσίας καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Ἱεροῦ. Ἱεροθυτεῖα ὑπῆρχαν καὶ σὲ μικροὺς τόπους, ὅπως λ.χ. τὸ Ποτίδαιον καὶ ἡ Ἀρκάσεια τῆς Καρπάθου (βλ. τίς ἐπιγραφές LINDOS II σ. 1007 κέ. καὶ Historia 7, 1933, 577 ἀρ. 1, πρβλ. Susini, Suppl. 239 καὶ 242, L. Robert, Opera Minora Selecta II (Amsterdam 1969) 1369-1370 σημ. 1).

540. Πκ. σ. 169 ἀρ. 5.

541. Πκ. σ. 171 ἀρ. 8.

542. Tit. Cam. 87 στ. 6-7.

543. Πκ. σ. 167 κέ. ἀρ. 3.

544. Ὅπως ἔχει τονισθῇ (βλ. E. Simon, Die Götter der Griechen (München 1980²) 153), δὲν ὑπάρχει σχεδὸν τόπος λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνα, ὅπου νὰ μὴ ἐμφανίζεται καὶ ἡ Ἄρτεμις.

545. Πκ. σ. 165 κέ. ἀρ. 2.

546. Hermes, ὁ.π. Βλ. ὅμως καὶ πκ. σ. 167.

547. BCH 99 97 κέ., πρβλ. πκ. σ. 186 ἀρ. 30.

548. Βλ. πκ. σ. 183 κέ. ἀρ. 29.

549. Ὁ 7ος εἶναι γνωστὸς καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ ClRh II 104 ἀρ. 1. Ἡ ἐπιγραφὴ IG 733 + AΔ 24, 1969, Χρονικὰ 483 (πκ. σ. 168 ἀρ. 4) προσθέτει τὸ ὄνομα ἐνὸς παλαιότερου ἱερέα: *Θεῦδιππος Θεωδέππου*, ἐνῶ ὁ κατάλογος τῶν νικητῶν μετὰ πιθανότητα δύο ἀκόμη ἀπὸ τὸν 3ο αἰ. π.Χ.: [*Διο*]πείθης (ὁψη Α στ. 1) καὶ Ἀντίλοχος ἢ [*ὁ δεῖνα*] Ἀντιλόχου (ὁψη C στ. 1). Στὴ δημοσίευση τοῦ καταλόγου (ὁ.π. 103-105) ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ (ὁψη Α στ. 1) μνημονεύει τὸν ἐπώνυμο ἱερέα τοῦ Ἡλίου καὶ ὄχι τὸν ἱερέα τοῦ Ἐρεθίμιου Ἀπόλλωνος. Στούς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἀνήκει ὁ ἱερέας ποὺ μνημονεύεται στὴ νέα ἐπιγραφὴ (ππ. σημ. 548) καὶ τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα τελείωνε σὲ [- - -]ίστρατος.

550. Πρβλ. πκ. σ. 162 κέ., ιδιαίτ. σ. 165.

551. Νομίζουμε ότι δεν υπάρχει λόγος να αμφισβητηθῇ ἡ γνώμη τοῦ Blinkenberg (Carratelli, SER 261, πρβλ. πκ. σημ. 694) ὅτι πανάγυρις μετὰ τὸν πόλεμον εἶναι ὁ πρῶτος μεγάλος ἑορτασμός τῶν Ἑρεθιμίων μετὰ τὴν πολιορκία τοῦ Κασσίου.

552. Blinkenberg, Lindiaka VIII 26.

553. Μιὰ συστηματικὴ ἐπανεξέταση τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καὶ ἄλλων δεδομένων —πρᾶγμα ποῦ ξεφεύγει ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἐργασίας αὐτῆς— θὰ καθορίσῃ ἴσως ἀκριβέστερα τὴν ἡλικία τῶν δύο κτισμάτων. Εἶναι ὅμως φανερό ὅτι τουλάχιστο ὁ ναὸς δὲν ἀνήκει στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο, ἐποχὴ τῆς μεγάλης ἀκμῆς τοῦ Ἱεροῦ.

554. Βλ. ππ. σ. 110.

555. Ὁ Jacopi στὴν ἐκθεσὴ του (βλ. ππ. σημ. 522) δὲν κάνει λόγο γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ross.

556. Πρόσφατες ἐρευνες στὸ κτῆμα Σωτ. Πότσου, νότια ἀπὸ τὸ θέατρο, ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο πρὸς τὸ χωριό (ἀπέναντι ἀπὸ τὸ κτῆμα ὅπου ἀνασκάφηκε ὁ ναός), ἔφεραν στὸ φῶς, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σημαντικὴ ἐπιγραφὴ πκ. σ. 183 κέ. ἀρ. 29, λείψανα δαπέδων παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας(;) καὶ ἔχνη παλαιότερων κτισμάτων. Οἱ ἐρευνες βρίσκονται ἀκόμη σὲ προκαταρκτικὸ στάδιο, φαίνεται ὅμως νὰ ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἄποψη ποῦ διατυπώνεται ἐδῶ. (Προκαταρκτικὴ ἐκθεση βλ. ΑΔ 34, 1979, Χρονικὰ 447-448).

557. Ἡ συνύπαρξη ναῶν ἀπὸ διαφορετικὲς ἐποχὲς εἶναι φαινόμενο συχνὸ στὰ ἀρχαῖα ἱερά (βλ. λ.χ. τὸ γειτονικὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Κῶ, R. Herzog, Kos I (Berlin 1932). Ἄν εἶναι ἐξἄλλου σωστὴ ἡ συμπλήρωση ἀπὸ τὸν Hiller τῆς ἐπιγραφῆς IG 735 (CIRh II 110 ἀρ. 22, βλ. πκ. σ. 170 ἀρ. 6), τότε στὰ πρῶτα ρωμαϊκὰ χρόνια μνημονεύεται μιὰ ριζικὴ ἐπισκευὴ τοῦ ναοῦ. Ἰχνη ὅμως ἀπὸ τέτοια ἀνακαίνιση δὲν ὑπάρχουν στὸ ναὸ ποῦ ἀνέσκαψε ὁ Jacopi. Εἶναι ἐπομένως πιθανὸ ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἓνας δεύτερος ναὸς στὸ Ἱερό.

558. Ἡ εὕρεση τοῦ καταλόγου τῶν νικητῶν στὴν πρωτεύουσα καὶ ἡ πιθανὴ προέλευσή του ἀπὸ ἐκεῖ καὶ ὅχι ἀπὸ τὸ ἱερό (βλ. πκ. σ. 187), θὰ μπορούσε νὰ ὁδηγήσῃ στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ ἀγῶνες τῶν μεγάλων Ἑρεθιμίων ἦ μέρος ἀπ' αὐτοὺς διεξάγονταν στὴν πρωτεύουσα.

559. Βλ. μόνο ππ. σημ. 525 ἀόριστη μνεῖα τοῦ INGLIERI γιὰ ἀρχαῖκα εὐρήματα.

560. Πρβλ. ππ. σημ. 471 καὶ 507. Τὸ ὄνομα εἶναι ἴσως ἀρχαῖο (Καλαμών -ῶνος).

561. Βλ. καὶ ππ. σημ. 473.

562. Μὲ τὸ ὄνομα Ἀριστείδας εἶναι γνωστοὶ τρεῖς ἐπώνυμοι ἱερεῖς τοῦ Ἥλιου, ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς ὁποίους χρονολογεῖται στὴν περίοδο I (II κατὰ Börker, βλ. πκ.), ὁ δεύτερος στὴν περίοδο III καὶ ὁ τρίτος στὴν περίοδο V τῆς V. Grace (βλ. BCH 76 528, πρβλ. Délos 27 286 κέ., AM 89 193 κέ., Börker, ZPE 28, 1978, 36). Μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα ἐπώνυμου χρονολογεῖται τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς Fraser-Bean 6 ἀρ. 8 (πρβλ. ππ. σημ. 226). Τὸ ἴδιο ὄνομα ἔχει καὶ ἓνας ἐργοστασιαρχῆς (Nilsson, Timbres amphoriques 377-378 καὶ 533, BCH 6.π. 526).

563. Μουσ. Ρόδ. Α 4 (= ΠΒΕ 4980). Ὑψ. 0,75, διάμ. χεῖλους 0,10 μ. Οἱ λαβὲς δὲν ἔχουν σφραγίδες. Στὸ σχῆμα τοῦ χεῖλους, τῶν λαβῶν καὶ τοῦ σώματος, τὸ ἀγγεῖο μοιάζει μὲ τοὺς «πρωτοροδιακοὺς» ἀμφορεῖς τῆς V. Grace (βλ. Hesperia 32, 1963, 323 εἰκ. 1, ιδιαίτ. ἀριθ. 2 καὶ 5) καὶ εἶναι ἓνα ὅχι πολὺ ἐπιτυχημένο παράδειγμα. Σύμφωνα μὲ τίς πιὸ πρόσφατες ἀπόψεις τῆς Grace (AM 6.π.) θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ πρὶν ἀπὸ τὸ 265 π.Χ. καὶ πιθανώτατα μέσα στὸ πρῶτο τέταρτο ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ δεύτερου τετάρτου τοῦ 3ου αἰ. Χωρητικότητα 21 λίτρα (σύμφωνα μὲ μέτρηση ποῦ ἔγινε ἀπὸ τὸν Καθ. Malcolm Wallace τοῦ Πανεπιστημίου Toronto βλ. καὶ ἄρθρο του Hesperia 51, 1982, 293 κέ.).

564. Ἡ εὕρεση ἰχνῶν ἀπὸ ἀρχαῖες ἐγκαταστάσεις σὲ θέσεις καλυμμένες σήμερα ἀπὸ δάση, δείχνει πόσο ἀρραῖα κατοικημένη εἶναι στὴν ἐποχὴ μας ἡ ροδιακὴ ὑπαιθρος. Ἡ σημερινὴ κατάσταση βρίσκεται σὲ ἀντίθεση ἀκόμη καὶ μὲ τίς ἀρχὲς τοῦ σημερινοῦ αἰῶνα ἢ καὶ πιὸ πρόσφατες ἐποχές, ὅταν γινόταν ἀκόμη ἐντατικὴ καλλιέργεια στὴν ὑπαιθρο.

565. Βλ. ππ. σημ. 473.

566. Κάτοικοι 886 (926). Τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ ἀνάγεται στὸν ἀρχαῖο τύπο *σορωνίς* ἢ *σαρωνίς*, ποῦ εἶναι, ὅπως φαίνεται, ὄνομα δένδρου ἢ φυτοῦ. Πρβλ. Σόρων στὴν Ἀρκαδία, Σάρων, Σαρωνίς στὴν Τροιζηνία (Τοπων. Ρόδ. 66).

567. Πρβλ. ππ. σ. 80-81.

568. Βλ. ππ. σημ. 379 καὶ πκ. σ. 125. Ὁ Inglieri (33 ἀρ. 51) καὶ ὁ Laurenzi (CIRh IX 95) ἐξακολου-

θοῦν ἀκόμη νὰ τοποθετοῦν τὸ δῆμο Βρυγινδαρίων στὴν περιοχή Σορωνῆς, ἐνῶ ὁ Maiuri (Annuario IV-V 236) περιλαμβάνει τὴν περιοχή στὴν Καμιρίδα.

569. Πρβλ. LAURENZI, BSA 73.

570. Παπαχριστοδούλου, Χ., 'Ιστ. Ρόδ. 286-287.

571. 'Εδῶ γίνεται κάθε χρόνο στὶς 30 'Ιουλίου ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ γραφικὰ καὶ παραδοσιακὰ πανηγύρια τῆς Ρόδου, ποὺ θυμίζει πολὺ τὶς ἀρχαῖες πανηγύρεις (βλ. καὶ Thera I 369 εἰκ. 25-26, 'Εμμ. Χ' 'Κυριαζής, 'Ο 'Αγιος Σουλᾶς (Ρόδος 1934).

572. Βλ. Λαζαρ., Πεπρ. Θ'. Βυζ. Συνεδρ. 245 ἀρ. 66. Γιὰ τὴ λατρεία τῶν Διοσκούρων στὴ Ρόδο βλ. Morelli, Culti 42 καὶ 126-127. Λατρεία Διοσκούρων στὸ Ποσίδειο τῆς Καρπάθου μαρτυρεῖ νέα ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ 'Αφωτῆς (βλ. ππ. σ. 98 σημ. 456). Σχετικὰ μὲ ἱαματικὲς ιδιότητες τῶν Διοσκούρων, βλ. RE V (1905) 1097 λ. Dioskuren.

573. = Ζήνωνος. 'Αρχαῖα καὶ βυζαντινὰ ὀνόματα σὲ γενική, ποὺ δίχως ἄλλο φανερώνουν τὸν ἰδιοκτήτη τοῦ τόπου, ὑπάρχουν πολλὰ σὲ ὅλο τὸ νησί (πρβλ. ππ. σ. 106 καὶ Τοπων. Ρόδ. 73 κέ.).

574. Πρβλ. ππ. σημ. 507.

575. Πρβλ. INGLIERI.

576. Βλ. πκ. σ. 207 κέ. ἀρ. 1.

577. Εἶναι ὅμως πιθανὸ ὅτι ἡ μνεῖα θεάτρου στὸ ELENCO ὀφείλεται σὲ σύγχυση μὲ τὸ θέατρο τοῦ 'Ιεροῦ τοῦ 'Ερεθιμίου 'Απόλλωνος, τὰ λείψανα τοῦ ὁποῖου μνημονεύει ἀμέσως παρακάτω.

578. Βλ. ΑΔ 29, 1973-1974, Χρονικὰ 982-983.

579. Βλ. πκ. σ. 188 ἀρ. 1.

580. Πκ. σ. 189 ἀρ. 3, σ. 209 ἀρ. 2.

581. Τὸ ὄνομα τῆς θέσης πρέπει νὰ εἶναι ἀρχαῖο καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ φυτὸ κολυτέα (βλ. Τσopanάκης, Τέχνη 14, 1948, 9-10, Τοπων. Ρόδ. 64-65). Κάτοικοι τῆς κοινότητος 1.697 (2.788).

582. Στὴν περιοχή Φαληράκι, ἔως τὰ προπολεμικὰ χρόνια ὑπῆρχαν μόνο κτήματα καὶ μερικὲς ἀγροικίες τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ Καλυθιές. Μεταπολεμικὰ ἀναπτύχθηκε πάλι ἓνας μικρὸς οἰκισμὸς, ὁ ὁποῖος ἐξελισσεται συνεχῶς, ἐν μέρει σὲ βάρος τοῦ παλίου χωριοῦ, ποὺ εἶναι σὲ σημαντικὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ θάλασσα. Δύο παράγοντες, ὁ ἓνας οἰκονομικός (τουριστικὴ ἀνάπτυξη), ὁ ἄλλος ὁ παράγοντας τῆς ἀσφάλειας, μετατόπισαν πάλι τὸν πληθυσμὸ πρὸς τὴ θάλασσα.

583. Πρβλ. ππ. σ. 100 καὶ πκ. σ. 140.

584. Βλ. πκ. σ. 210 κέ. ἀρ. 1. 'Απὸ τὸ Φαληράκι, σύμφωνα μὲ τὸν εὐρέτη του, προέρχεται καὶ ἓνα μικρὸ μαρμάρινο παλαιοχριστιανικὸ κιονόκρανο τοῦ Μουσ. Ρόδου (AP 435 = εὐρ. Χριστ. ἀρχιτ. 65 = BE 2804).

585. Τὸ καφενεῖο κατεδαφίσθηκε πρόσφατα, ἀλλὰ ἡ βρύση ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει.

586. Βλ. πκ. σ. 190 ἀρ. 3.

587. 'Ο Φαρακλὸς καὶ ἡ ἀκρόπολη Λίνδου, ἀντίθετα μὲ τὸ 'Ερημόκαστρο, ἦταν σὲ χρῆση ὡς φρούρια καὶ στὸ Μεσαίωνα. Γιὰ τὸ ὕψωμα τοῦ Φαρακλοῦ ὑπάρχουν μόνο ἐνδείξεις ὅτι ἦταν σὲ χρῆση στὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ ἡ γύρω ἀπ' αὐτὸ περιοχή εἶναι γεμάτη ἀπὸ ἀρχαῖα λείψανα. Στὴ γειτονικὴ χερσόνησο 'Οβρι-ακὴ ὑπάρχουν ὁρατὰ ἔχνη ἀρχαίας ὁχύρωσης. Πάνω σὲ ὅμοια βραχώδη ὑψώματα ἔχουν χτιστῇ καὶ τὰ μεσαιωνικὰ φρούρια τῆς Μονολίθου καὶ Καστέλλου (σημ. Κρητηνίας), στὴ νοτιοδυτικὴ πλευρὰ τοῦ νησιοῦ.

588. 'Η ἀπόσταση ποὺ σημειώνει ὁ TISSOT μεταξὺ a καὶ b εἶναι μικρότερη. Τὸ σχεδιαγράφημά του (fig. 1) χρειάζεται ὅπωςδήποτε διόρθωση στὴ νοτιοδυτικὴ πλευρὰ τοῦ τείχους.

589. 'Ανάλογη διαμόρφωση τῆς πύλης σὲ σχῆμα L ἢ Γ ὑπάρχει λ.χ. στὸ φρούριο Κοκωτῶν Φθιώτιδας (AM 31, 1906, 34 εἰκ. 13, πρβλ. F.E. Winter, Greek Fortifications (London 1971) 223 σημ. 43).

590. 'Ο TISSOT παραβάλλει τὸ σπήλαιο αὐτὸ μὲ τὸ «σπήλαιο στὴν ἀκρόπολη τῆς Λίνδου», ἐννοώντας προφανῶς τὰ λατρευτικὰ σπήλαια τῆς Παναγίας Σπηλιώτισσας κάτω ἀπὸ τὸ νὰὸ τῆς 'Αθηνᾶς, γιὰ τὰ ὁποῖα βλ. LINDOS III σ. 445 κέ.

591. Οἱ πλευρὲς τοῦ διαδρόμου τῆς πύλης ἔχουν, ὅπως συμβαίνει καὶ ἄλλοι, μιὰ περισσότερο μνημειώδη ἐμφάνιση (πίν. 11α). Κοντὰ στὸ βορειοδυτικὸ ἄκρο, ἡ ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ τείχους εἶναι πιὸ ἐπιμελημέ-νη καὶ σὲ μερικὰ σημεῖα πλησιάζει τὸ πολυγωνικὸ σύστημα (πίν. 13α)

592. Rohpolygone, rubble masonry: Maier, *Mauerbauinschr.* II 106, R. Scranton, *Greek Walls* (Cambridge Mass. 1941) 145 κέ., Winter, *AJA* 75, 1971, 413 κέ., J. Schilbach, *Festungsmauern des 1. Jahrtausends v. Chr. in der Argolis* (München 1975) 66, 100 σημ. 1. Τὸ πρόβλημα τῆς ἀπόδοσης ὀχυρώσεων στοὺς μυκηναϊκοὺς ἢ στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους δὲν ὑπάρχει μόνο ἐδῶ, ἀλλὰ εἶναι γενικώτερο (βλ. λ.χ. σχετικὰ μὲ ὀρισμένες ὀχυρώσεις τῆς Ἀργολίδας).

593. Βλ. Winter, *Fortifications* 217 κέ. Εἶναι ὅμως γεγονὸς ὅτι καὶ σὲ ἀκροπόλεις τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου παρατηροῦνται ἀνάλογες διαμορφώσεις. Βλ. ἰδιαίτ. τὴν ἀκρόπολη τοῦ Γλᾶ Βοιωτίας (N. Scoufopoulos, *Mycenaean Citadels* (Göteborg 1971) 80 κέ. σχ. 12-14). Οἱ ὀδοντώσεις ποὺ παρατηροῦνται ἰδιαίτερα στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τοῦ τείχους καὶ πλησιάζουν πρὸς τὸ σύστημα ποὺ ἀποκαλεῖται «indented trace» (à crémaillères, βλ. Scranton, ὁ.π. 149 κέ.), μολονότι σὲ μιὰ πρώτη μορφή ἐμφανίζονται ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ περίοδο, συνηθίζονται καὶ σὲ μεταγενέστερες ἐποχές, ἰδιαίτερα σὲ μιὰ ἐξελιγμένη μορφή στὴν πρώιμη ἑλληνιστικὴ περίοδο (Winter, *AJA* ὁ.π., *Fortifications* 102-103).

594. Α.χ. LINDOS II σ. 1007 κέ. (Maier, *Mauerbauinschr.* I 188 κέ. ἀρ. 50, Susini, *Suppl.* 239). Γιά περιπόλια καὶ πύργους γενικώτερα στὰ ἑλληνικὰ νησιά, βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ H.A. Ormerod, *Towers in the Greek Islands* (LAAA 11, 1924, 31 κέ.). Γιά τὶς διαφορὲς ἐρμηνεῖες τῶν πύργων βλ. πκ. σ. 135. Γιά τὴ σημασίαν τῆς λ. περιπόλιον σὲ φιλολογικὲς πηγές καὶ ἐπιγραφές, βλ. Maier ὁ.π.

595. Κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τοῦ νησιοῦ σημειώνουμε τὶς παρακάτω βέβαιες ἢ πιθανές ὀχυρωμένες θέσεις, ἀπὸ Β πρὸς Ν: Ἐρημόκαστρο, Ἀγ. Ἀββακοῦμ Ἀρχαγγέλου(;) (πκ. σ. 135), Φαρακλὸς-Χαράκι Μαλῶνας (FS 46), Λίνδος, Σταφύλια Λάρδου(;) (FS 59), Βίγλα (Κιοτάρι, FS 73), Πλημμύρι(;) (FS 85). Πρβλ. πκ. σ. 133 σημ. 644, γιὰ μικρὰ ὀχυρὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ.

596. Ἀναλημματικοὶ τοῖχοι τῆς ἴδιας περίπου κατασκευῆς μὲ τὸ τεῖχος τοῦ Ἐρημόκαστρου, μερικὰ ξαναχρησιμοποιημένοι στὰ νεώτερα χρόνια, ὑπάρχουν βόρεια ἀπὸ τὸ Ἐρημόκαστρο καὶ ἀμέσως δεξιὰ ἀπὸ τὸ δρόμο ποὺ ὁδηγεῖ στὴν παραλία τοῦ Λαδικοῦ (ἀκριβῶς λίγο πρὶν ὁ δρόμος ἀρχίση νὰ κατηφορίζει πρὸς τὴ θάλασσα).

597. Τὸ ὄνομα δὲν ἔχει βέβαια καμμιά σχέση μὲ τὸν Τραϊανό, ὅπως ἤθελε ὁ BILLOTI. Οἱ HOPE SIMPSON-LAZENBY περισυνέλεξαν πάνω στὸ ὕψωμα τοῦ Ἐρημόκαστρου ἓνα κομμάτι ἀπὸ ὄψιανὸ καὶ ἓνα ὄστρακο πιθανῶς προϊστορικό. Καὶ ἄλλες σπουδαῖες ὀχυρὲς θέσεις τῆς Ρόδου, ὅπως ἡ ἀκρόπολη τῆς Ἰαλυσοῦ (Φιλέρημος), δὲν ἔχουν δώσει ὥς τώρα σημαντικὰ μυκηναϊκὰ ἔχνη, ὅμως οἱ ἀρχαιολογικὲς καὶ ἄλλες ἐνδείξεις πείθουν ὅτι ὑπῆρξαν μυκηναϊκὰ κέντρα.

598. Παλαιοτάτη Ἀκρόπολις εἰς Ρόδον (Ἀθήναι 1961), Χαρ. Ἀναστ. Ὀρλ. Δ' 169 κέ. Βλ. ἐπίσης BSA 73 152 σημ. 160.

599. Ὁ Φωτίου (ὁ.π. 174-176, βλ. καὶ χάρτη εἰκ. 2) σημειώνει ἀρχαῖα εὐρήματα καὶ στίς παρακάτω θέσεις ποὺ δὲν μοῦ δόθηκε ἡ δυνατότητα νὰ ἐπισκεφθῶ: Χαλατὸς Βουνός, Πλατάνια-Ἀγριοσυκιὰ, στοῦ Ντόνακα, Βρούβες, Φλετρὸ τοῦ Γιωργαδιοῦ, Κλιμακίες (στοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ Ψαλίδι). Ἀπὸ τὰ σημερινὰ τοπωνύμια τοῦ χωριοῦ ἰδιαίτερα ἀξιοσημείωτο εἶναι «τὰ Δάμου» (Τοπων. Ρόδ. 47), ποὺ θυμίζει τὸν «Δᾶμο» τῆς Καλύμνου, θέση μὲ πολλὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, ἓνα ἀπὸ τὰ δωρικὰ κατάλοιπα στὴ διάλεκτο τῶν νησιῶν. Ἐδῶ ὅμως εἶναι πιθανὸ ὅτι πρόκειται γιὰ ὄνομα προσώπου (πρβλ. Pape-Benseler, λ. Δᾶμος).

600. Δὲν μπόρεσα πάντως νὰ διαπιστώσω στὴ θέση αὐτὴ σημαντικὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, ἐκτὸς ἀπὸ σποραδικὰ ἀδιάγνωστα ὄστρακα στοὺς γύρω ἀπὸ τὸ ὕψωμα ἀγρούς, ἡ ἔρευνα ὅμως δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐξαντλημένη. Ἐξάλλου δὲν εἶναι σπάνιο τὰ τοπωνύμια νὰ ἀλλάζουν θέσεις καὶ ἡ ὀνομασία νὰ ἀνῆκε ἀρχικὰ σὲ μιὰ ἄλλη γειτονικὴ τοποθεσία.

601. Τὴν πληροφορίαν μοῦ ἔδωσαν ὁ Δημήτριος Σταματάς, πρώην πρόεδρος τῆς κοινότητος Καλυθιῶν, καὶ ὁ Παναγιώτης Πινιγής, κάτοικοι καὶ οἱ δύο Καλυθιῶν. Ἐνα συνδυασμὸ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων στὴ θ. Ἀχοῦσα μὲ τὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τῆς Ὑπερεγχίδος ἐπιχειρεῖ ἡ νεώτερη ἐπιγραφή: ΑΧΟΥΣΑ / ΠΕΡΕΧΙΣ, ποὺ εἶναι χαραγμένη στὴ βρύση μπροστὰ στὸ πρώην καφενεῖο Βαγιανοῦ Μανιᾶ, στὴ διακλάδωση πρὸς Καλυθιές (πρβλ. ππ. σημ. 585). Ὅπως μοῦ εἶπε ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς πληροφοριοδότες, τὴν ἐπιγραφή χάραξε ὁ ἴδιος πρὶν ἀπὸ κάμποσα χρόνια, γιὰ νὰ τονίσῃ τὴν ἱστορικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ σημασίαν τῆς περιοχῆς!

602. Στὸ χωρίο τοῦ Ἡρώνδα (II, στ. 55-59, ἔκδ. Teubner, 1894) γίνεται λογοπαίγνιο σὲ σχέση μὲ

τὴν πόλιν Ἀβδηρα: σὺ δ' οὐκ οἶσθας οὐ[τ]ε πόλιν οὔτε πῶς πόλις διοικεῖται. Ο[ικεῖ]ς δὲ σήμερον μὲν ἐν Βρικινδήροις, ἐχθές δ' ἐν Ἀβδήροις, αὐριον δ', ἦν σοι ν[α]ῦλον διδοῖ τις, ἐς Φασηλῖδα πλώσῃ.

603. ΙΔ, 652 d (πρβλ. Γ, 109 d): *κάν τῇ πρὸς Διαγόραν δὲ Ἐπιστολῇ γράφει οὕτως*: «ἡ δὲ γῆ ταῖς μὲν χελιδονίοις ἰσχάσιν ἀντιπαρτιθεῖσα τὰς Βρυγινδαρίδας καλουμένας, τῷ μὲν ὀνόματι βαρβαρίζουσας, ταῖς δὲ ἡδοναῖς οὐδὲν ἤττον ἐκείνων ἀττικίζουσας», πρβλ. Πολυδ. ΣΤ', 81: *καὶ βαγινδάριοι (= Βρυγινδάριοι) δὲ (ἰσχάδες) αἰ Ῥόδιαι*.

604. ΑΤΛ τόμ. Ι 150 κέ.: ἀρ. 26, IV, 13 (429-428 π.Χ.), 34, Ι, 103-104 (421-420 π.Χ.), 40 (= 37, Ι, 15, 415-414 π.Χ.) καὶ σ. 513, τόμ. ΙΙ 79, τόμ. ΙΙΙ 348.

605. Πρβλ. πκ. σ. 126 καὶ 192 ἀρ. 3.

606. Κάτοικοι 2.775 (3.925). Γιά τὴν ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος τοῦ σημ. χωριοῦ βλ. Τοπων. Ρόδ. 73-74.

607. Πρβλ. ππ. σ. 117, σχετικὰ μὲ τὸ δῆμο 8.

608. Πρβλ. BSA 73 154.

609. Φαίνεται ὅτι τὸ κοντινότερο ὄχυρό ἦταν τὸ Ἐρμηόκαστρο καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἄλλο ἀξιόλογο φρούριο ἀνάμεσα σ' αὐτὸ καὶ στὸ δῆμο Ποντωρέων (βλ. πκ.), τουλάχιστο κατὰ μῆκος τῆς παραλιακῆς ζώνης.

610. Ὀρλάνδος, Παλαιοχρ. 24 κέ. Τὰ κιονόκρανα καὶ ἄλλα μέλη ἔχουν μεταφερθῇ στὴν πόλιν καὶ στεγάζονται στὴν Παναγία τοῦ Κάστρου. Τὸ 1975, κατὰ τὴ διάρκεια ἐργασιῶν στὰ βόρεια τῆς σημ. ἐκκλησίας, ἐπιστημάνθηκαν ἔχνη ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς.

611. Γιά τὴν ἀνασκαφὴ αὐτὴ καὶ τὰ σποραδικὰ εὐρήματα, βλ. πκ. σ. 222 κέ.

612. Ἡ περιοχὴ Κολύμπια, ἀμέσως νότια ἀπὸ τὸ ποτάμι, ἀνήκει σήμερα στὴν κοινότητα Ἀφάντου, παλαιότερα ὅμως ἀνῆκε στὴν κοινότητα Ἀρχαγγέλου. Γι' αὐτὸ θεωρήσαμε προτιμότερο νὰ τὴ συμπεριλάβουμε στὸν ἐπόμενο δῆμο 11 (Ποντωρέων), πρβλ. πκ. σημ. 638.

613. Πρβλ. BSA 73 154 (καὶ πίν. 39c, 5, 11, εἰκ. 10 ἀρ. 14, 19), ὅπου σημειώνονται ὄστρακα πιθανῶς ἀρχαῖα, κλασικὰ καὶ κυρίως ἐλληνιστικὰ, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἐπιβεβαίωση γιὰ μυκηναῖα λείψανα.

614. Βλ. ΑΔ 29, 1973-1974, Χρονικὰ 961.

615. Πκ. σ. 212 κέ. ἀρ. 1.

616. Πκ. σ. 216 ἀρ. 2.

617. Βλ. ππ. σημ. 605.

618. Βλ. καὶ πκ. σ. 192 ἀρ. 3.

619. Βλ. πκ. σ. 217 ἀρ. 3.

620. Πρβλ. ππ. σημ. 615. Γιά τὴ λατρεία τῆς Βρυγίνδιος βλ. Morelli, Culti 36, 119, Laumonier, Cultes indigènes 682 σημ. 6.

621. Τοπων. Ρόδ. 181.

622. Βλ. πκ. σ. 219 ἀρ. 5.

623. Πρβλ. INGLIERI, FN 70. Γιά τὸ Παρθένος ὡς ἐπίθετο θεοτήτων, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες καὶ ἡ Ἀθηνᾶ, βλ. RE XVIII 4 (1949) 1968. Γιά τὸ σημ. ὄνομα πρβλ. τὸ Παρθένι τῆς Λέρου, ὅπου ὑπῆρχε ἀρχαῖο ἱερὸ τῆς Παρθένου (BSA 52 134 σημ. 318, J. Benson, Ancient Leros (Durham 1963) 18-19). Ἀπὸ τὸ Παρθένι(ον) εἶναι δυνατὸ νὰ προῆλθε τὸ Παρθενό(βου)νος, κατὰ τὸ Μεσό(ου)νος, Περνό(ου)νος κτλ.

624. Χῶμα γιὰ ἐπίστρωση τῆς ἐπίπεδης στέγης τῶν παραδοσιακῶν σπιτιῶν τῆς Ρόδου.

625. Βλ. προκαταρκτικὴ ἔκθεσι τοῦ ἴδιου στὰ AAA XII, 1979, 24 κέ., γιὰ νεολιθικὰ εὐρήματα στὴ Ρόδο (πρβλ. πκ. τὸ Κούμελλο Ἀρχαγγέλου). Ἡ θέσι τοῦ σπηλαίου περιλαμβάνεται στὰ ὄρια τῆς κοινότητος Καλυθιῶν.

626. Κάτοικοι Ἀρχαγγέλου 2.934 (4.171). Τὸ ὄνομα εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἱπποτικὴ ἐποχὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία σώζονται καὶ τὰ ἐρείπια ἐνὸς φρουρίου (Gerola, Annuario I, 1914, 336-337).

627. Βλ. πκ. σ. 142 καὶ 196 ἀρ. 7.

628. Πκ. σ. 195 ἀρ. 6.

629. Πρβλ. ππ. σ. 115.

630. = Tit. Cam. App. 38. Πρβλ. HILLER, Ποντώρεια, Morelli, Culti 50 καὶ 144 σημ. 4, καὶ ἐδῶ ππ. σημ. 355.

631. Για την ανάγνωση αυτή, που στηρίζεται στην επιγραφή SER 6 στ. 5 και για άλλες παλαιότερες αναγνώσεις, βλ. Morelli *δ.π.*, Hiller *δ.π.*

632. Πκ. σ. 194 άρ. 2.

633. Βλ. πκ. σ. 142.

634. Βλ. πκ. σ. 141 και 197 άρ. 8.

635. Βλ. κυρίως IG, Indices.

636. Για τὸ *Αἰθων* ὡς ὄνομα προσώπου, βλ. L. Robert, *Études déliennes* (BCH, Suppl. I, Paris 1973) 466-468, πρβλ. Pape-Benseler, λ. *Αἰθων*.

637. Βλ. ππ. σ. 76.

638. Πρβλ. ππ. σημ. 612.

639. Δὲν εὐσταθεῖ ἐπομένως ἡ ἄποψη (GUÉRIN, HILLER κ.ά.), πού δὲν ἔχει ὑπόψη τῆς τῆς νεώτερες ἀρχαιολογικῆς ἐρευνῆς στὴν περιοχὴ καὶ ἰδιαίτερα τῆς διαπιστώσεως τοῦ INGLIERI, ὅτι ὁ πληθυσμὸς μετακινήθηκε στὸ ἐσωτερικὸ ἀπὸ τῆς παραλίας γιὰ πρώτη φορὰ στὸ Μεσαίωνα. Βέβαια καὶ ἐδῶ θὰ παρατηρήθηκε τέτοιου εἶδους μετακίνηση στὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἀπὸ τῆς παραλιακῆς θέσεις, πού σὲ μεγάλο ποσοστὸ ἐρμώθηκαν, ὅχι ὅμως πρὸς μιὰ θέση προηγουμένως ἀκατοίκητη ἢ ὅχι συστηματικὰ κατοικημένη (ὅπως λ.χ. τὸ χωριὸ Ἀσκληπειὸ (περιοχὴ δήμου 4 τῆς Λινδίας), ὅπου φαίνεται ὅτι μετακινήθηκαν κατὰ κύριο λόγο οἱ κάτοικοι τοῦ ἀρχαίου παραλιακοῦ οἰκισμοῦ στὸ Κιοτάρι).

640. Πρβλ. ΦΩΤΙΟΥ.

641. ΑΔ 18, 1963, Μελέται 135, Σχέδ. 1. Οἱ τάφοι εἶχαν βρεθῇ στὰ κτήματα Δ. Ψαῖ καὶ Στεργούλλας Κολλιού. Τὰ εὐρήματα δημοσίευσε ὁ ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ.

642. Βλ. BSA 73, HOPE SIMPSON-DICKINSON, MEE.

643. Ἀδημοσίεута μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τῆ θ. Λιπαρὴ Ἀγ. Νικολάου —δυτικὰ ἀπὸ τῆ θ. Σεραφί (FN 82), κοντὰ στὴ διασταύρωση τῆς νέας ἐθνικῆς ὁδοῦ μὲ τὸν παλιὸ δημόσιο δρόμο Ἀρχαγγέλου-Μαλώνας— ὑπάρχουν στὸ Μουσ. Ρόδου (BE 1930 α-β, 1931).

644. Ἀναφέρουμε μερικὰ ἄλλα πιθανὰ παραδείγματα ἀπὸ τέτοια μικρὰ ὄχυρά τοῦ ἐσωτερικοῦ: Καμίνι (Ἀρχίπολη, FN 91), Καστράκι Λίρου (Καμιρί, FN 142), Κάστελλα (Σιάννα, πρβλ. Newton, *Travels I* 205-206). Δὲν περιλαμβάνουμε ἐδῶ εὐρύτερες ὄχυρώσεις, ὅπως ὁ Ἀγ. Φωκᾶς Κυμισάλας κ.ά.

645. Γ 144 (BE 2531).

646. Προφανῶς ἀπὸ τὸ ἀρχ. θηλυκὸ τοῦ ἔθν. Σύρος, πού ἀπαντᾷ καὶ ὡς κύριο ὄνομα, βλ. Τοπων. Ρόδ. 79, πρβλ. Morelli, Stranieri 183-184.

647. Βλ. ππ. σημ. 628.

648. Βλ. κατάλογο, *Hesperia* 25, 1956, 144-146. Βλ. καὶ ππ. σημ. 501, ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία.

649. Γεωργικὴ δραστηριότητα μαρτυρεῖ λ.χ., παρὰ τὴ φυσικὴ ὀχυρότητα τοῦ χώρου, ἡ ὑπαρξὴ ἐλαιοπιεστήριου μέσα στὸ μικρὸ «ὄχυρό» στὸ Ἐμπορεῖο Καλύμνου, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. CR VIII, 1894, 376, JHS 18, 1898, 214 (δ), *Hesperia* *δ.π.* 140 καὶ 145, BSA 52 130 σημ. 293 (ὅπου ἄλλη βιβλιογραφία). Βλ. καὶ πκ. σημ. 651.

650. Τὸ θέμα ἀξίζει μιὰ πιὸ ἐκτεταμένη διαπραγμάτευση. Παραθέτουμε ἐδῶ ἓνα προκαταρκτικὸ κατάλογο θέσεων, ὅπου ἔχουμε ἐπισημάνει τέτοιες κατασκευές: Σταυρὸς Δαματριᾶς (ππ. σ. 100), Καλυθιές, Μητροπολίτη (ππ. σ. 120), Κεραμί Ἀρχαγγέλου, Κέσκιντος Λάρδου, Καθολικὴ, Ἀγ. Παντελεήμονας (FS 90), Μεμῆ (FS 93) Κατταβιᾶς, Ἐριντος Μεσσαναγοῦ (FS 82). Στὴν τελευταία θέση, στὴν πέτρα εἶναι χαραγμένες δύο παλαιοχριστιανικὲς ἐπιγραφές, ἡ μιὰ ἀπὸ τῆς ὁποῖες εἶναι ἡ IG 897 (Grégoire, *Recueil* 50 άρ. 131). Οἱ ἐπιγραφές αὐτὲς μᾶς δίνουν ἓνα *terminus ante quem* γιὰ μιὰ τουλάχιστο ἀπὸ τῆς παραπάνω κατασκευές.

651. Γιὰ ἐγκαταστάσεις ἐλαιοπιεστηρίων στὴν Κάλυμνο κ.ά. βλ. W. Paton-J. Myres, JHS 18, 1898, 209 κέ. Γιὰ νεώτερα ἐλαιοπιεστήρια στὴ Ρόδο, βλ. X. Παπαχριστοδοῦλου, Λεξικογραφικὰ καὶ Λαογραφικὰ Ρόδου (Ἀθήναι 1969, Παράρτ. περιόδ. «Λαογραφία») 89 κέ.

652. Τὰ πλησιέστερα παραδείγματα προέρχονται ἀπὸ τῆ Ν. Ρωσία (βλ. B.F. Gajdukevitch, MIA 85, 1958, 352-457 εἰκ. 38, 43, 44, 67, 75, 76 (ρωσικὰ) (τὴν παραπομπὴ ὀφείλω στὴ συνάδελφο Ἡὼ Ζερβουδάκη). Βλ. ἐπίσης γενικώτερα σχετικὰ μὲ τὸ θέμα: R.J. Forbes, *Studies in Ancient Technology*, τόμ. III (Leiden 1955) 91 κέ. (ἰδιαίτ. 101-111), Ch. Singer κ.ά., *A History of Technology*, τόμ. II (Oxford 1956) 112 κέ., πρβλ. εἰκ. 71. Πρβλ. ππ. σημ. 501.

653. Βλ. Ζ.Ν. Τσιρπανλής, Μελέτες για την ιστορία της Ρόδου στα χρόνια των Ίπποτων (Θεσσαλονίκη 1970) 12 κέ.

654. Λαφτήρα = Λαμπτήρ. Λαμπτήρες = πυρσοί (Τοπων. Ρόδ. 88).

655. Στο έσωτερικό του σπηλαίου επισημάνθηκε και περισυλλέχθηκε από το γράφοντα το 1975, μαζί με άδιόγνωστα όστρακα, το πάνω μέρος έλληνιστικού άμφορέα με ένσφράγιστη λαβή (κυκλική σφραγίδα).

656. Βλ. προκαταρκτική έκθεση του Α. Σάμψων, ΑΑΑ XII, 1979, 30 κέ.

657. Στην παραλία των Στεγνών παρατηρούνται σε διάφορα σημεία μεγάλες ποσότητες από θραύσματα άμφορέων, ίχνη καύσης και άλλα στοιχεία, που υποδηλώνουν την ύπαρξη αρχαίων κεραμεικών έργαστηρίων.

658. Όπως τείνει να υποστηρίξει ο Nilsson, *Timbres amphoriques* 55-56, πρβλ. Maiuri, *Annuario IV-V* 266 (ο Μ. δέν δέχεται αυτή την άποψη).

659. Βλ. ππ. σημ. 634.

660. Τσαμπίκα = σαμβύκη, όνομα πλοίου, από το σχήμα του βουνοῦ (Τοπων. Ρόδ. 140-141, πρβλ. Ross, *Inselreisen IV* 75).

661. Βλ. ππ. σ. 132 σημ. 627 και 633.

662. Carratelli, *Sui damoi* 70-71, Tit. Cam. Suppl. σ. 239, πρβλ. Hiller, GGA 1934 196, Meyer, *Peraia* 577, 16 κέ., RE XIX 2, 1516 και έδω ππ. σ. 74. Ό Βlinkenberg (LINDOS II σ. 986-987) υποστηρίζει έσφαλμένα την παλαιότερη άποψη ότι ό δήμος Φαγαίων βρισκόταν στην περιοχή Φαγαί (Τσαμπίκα) και άνηκε στην Ίαλυσία.

663. Γι' αυτό και για μιá σειρά από παρόμοια ροδιακά κείμενα, βλ. περισσότερες λεπτομέρειες πκ. σ. 196-197.

664. Είναι πιθανό ότι ή έπιγραφή ήταν στημένη στο δρομο που οδηγούσε στην κορυφή του βουνοῦ, όπως λ.χ. ή έπιγραφή της Άλεκτρώνας στο δρόμο που οδηγούσε από την άκρόπολη της Ίαλυσοῦ στο ιερό. Είναι τέλος πιθανό, ανάλογα με τη σημερινή κατάσταση και με αρχαία παράλληλα, ότι ένα μικρό ιερό υπήρχε στην κορυφή του βουνοῦ και ένα μεγαλύτερο στους πρόποδες ή στη γύρω περιοχή. Οι κάτοικοι της Άρχαγγέλου συνηθίζουν να άνεβαίνουν στην Κυρά όμαδικά και να παρακολουθούν τη λειτουργία την ήμέρα της Σταυροπροσκυνήσεως. Ένα έθιμο που σχετίζεται πιθανώτατα με την αρχαία λατρεία, είναι ή συνήθεια των ζευγαριών της Ρόδου που δέν μπορούν να άποκτήσουν παιδί να άνεβαίνουν (οί γυναίκες ξυπόλητες) για να προσκυνήσουν στο έκκλησάκι. Για την Άρτεμη ως κουροτρόφο, παιδοτρόφο και Ειλείθια, βλ. Nilsson, Gr. Rel I² 493-495, Simon, *Die Götter der Griechen* 155, Th. Hadzisteliou Price, *Kourotrophos* (Leiden 1978) 189-190. Βλ. και όσα γράφει ή Σέμνη Καρούζου, συσχετίζοντας το έθιμο με τὰ Θεσμοφόρια στα AM 82, 1967, 165 κέ. σημ. 37. Είναι πολύ πιθανό, αν και δέν έχουμε μέχρι στιγμής αρχαιολογικά εύρήματα που να τὸ άποδεικνύουν, ότι ή τοπική αυτή λατρεία έχει τις ρίζες της στην προϊστορική περίοδο (βλ. και Morelli, *Culti* 112 κέ.).

665. Έδω γίνεται πανηγύρι στα Γενέθλια της Θεοτόκου (8 Σεπτεμβρίου). Βλ. όσα γράφει για τὸ μοναστήρι και ένα πασχαλιάτικο πανηγύρι ό NEWTON 182 κέ.

666. Στη θ. Στενή περισυλλέξαμε ένσφράγιστη λαβή άμφορέα, με την έπιγραφή *ΙΕΡΩΝΟΣ* (βλ. και ππ. σημ. 462) και τμήμα άβαφης κεραμίδας, διαστ. 0,17×0,10 μ., με σφραγίδα που έχει ένα άνάγλυφο Μ (τὸ άριστερό σκέλος του Μ δέν φαίνεται να φθάνει έως κάτω, αντίστοιχα με τὸ δεξιό σκέλος). Στην ίδια θέση διαπιστώθηκε ή ύπαρξη ενός κατεστραμμένου χαλικοῦ δαπέδου. Στη Στάσσουσα υπάρχει μιá πέτρα με τὸ όνομα Τρυπητός, όπου συνήθιζαν παλαιότερα να κρεμοῦν ροῦχα, πιστεύοντας ότι έτσι θεραπεύονται από την έλονοσία.

667. Τὸ μνημείο μετατοπίστηκε κατά την κατασκευή της νέας όδοῦ και βρίσκεται ακόμη στα πλάγια του δρόμου. Στη θέση αυτή σχεδιάστηκε, ενώ οι φωτογραφίες του πίν. 21α-β τὸ δείχνουν στην πρώτη κατάσταση. Στην αρχική του μορφή τὸ περιέγραψε και τὸ άπεικόνισε πρώτος ό ΦΩΤΙΟΥ.

668. Ό τάφος είναι μικρών διαστάσεων δείγμα υπέργειου ταφικοῦ μνημείου, με όμοιότητες πρὸς τις άνάλογες ταφικές κατασκευές της Μ. Άσίας. Τὸ πιό χαρακτηριστικό και μνημειακό παράδειγμα τέτοιου είδους τάφων στη Ρόδο είναι ό λεγόμενος ατάφος των Πτολεμαίων, για τὸν όποιο και για τις σχέσεις της ταφικής άρχιτεκτονικής της Ρόδου με την άπέναντι Μ. Άσία, βλ. Maiuri, *ClRh* I 53 κέ., *Annuario IV-V* 455 κέ., LINDOS III σ. 489, Fraser, *Fun. Mon.* 5 σημ. 11 (όπου άλλη βιβλιογραφία). Η βαθμιδωτή διαμόρφωση

τοῦ τάφου ἀπαντᾷ σὲ τάφους τῆς πόλης Ρόδου καὶ τοῦ ὑπόλοιπου ροδιακοῦ χώρου. Γιὰ τὴν ταφικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Καρίας καὶ Λυκίας, βλ. τὶς νεώτερες δημοσιεύσεις: P. Roos, *The Rock-Tombs of Caunus I-II* (Göteborg 1972-1974), Borchardt, *Myra* 95 κέ., *Xanthos I* κέ., AA, 1974, 514 κέ. καὶ 1975 312 κέ.

669. Πκ. σ. 198 ἀρ. 9. Σὲ μικρὴ ἀπόσταση, στὰ νοτιοδυτικὰ τῆς μικρῆς ἐκκλησίας, ὑπάρχουν πάνω σὲ ἓνα βράχο τὰ ἐρείπια ἐνὸς μεσαιωνικοῦ κτίσματος, ποὺ εἶναι γνωστὸ ὡς «Πύργος τῆς Βασιλοπούλας».

670. Πρβλ. ἐνδείξεις γιὰ τάφους στὸ *Elenco* 60 ἀρ. 122. Σύμφωνα μὲ πληροφορίες ἐργατῶν, βρέθηκε στὴν περιοχὴ ἐπιτύμβια στήλη μὲ τὴν ἐπιγραφή: *ΕΥΘΑΛΙΔΑΣ ΤΟΛΜΑΚΡΑΤΕΥΣ ΠΟΝΤΩΡΕΥΣ*.

671. Κάτοικοι τῆς κοινότητος 563 (680).

672. Τοπων. Ρόδ. 37.

673. Βλ. Hiller, *AM* 42 180-181, *Rhodos* 749, 64-68, πρβλ. *Bursian's Jahresber.* CX-3, 1901, 65.

674. Βλ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ πκ.

675. Πρβλ. τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα: Παρμένων, Παρμενίων, Παρμενᾶς, βλ. IG 46, στ. 437, v. Gelder, *Geschichte* 422 ('Αθήναιος Z, 308 f: *Παρμένων φησὶν ὁ Ῥόδιος ἐν πρώτῳ μαγειρικῆς διδασκαλίας*).

676. Ἡ διάκριση ἀναφέρεται στὰ ἐδάφη τοῦ «ἐνσωματωμένου» ροδιακοῦ κράτους, ἀλλὰ ἡ δημιουργία τῆς «ὑποτελοῦς» Περαιάς καὶ ἡ περιστασιακὴ ὑπαγωγή ὁρισμένων νησιῶν στὴ ροδιακὴ κυριαρχία, χρονο-λογοῦνται ἐπίσης στὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο καὶ ἀργότερα.

677. Στὴν περίπτωσι τῆς Λίνδου, στίς τρεῖς ὁμάδες ἐντάσσονται μόνο οἱ δῆμοι τῆς Ρόδου, ἐνῶ στὴν Κάμειρο περιλαμβάνονται καὶ οἱ δῆμοι ποὺ βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὸ νησί (πρβλ. ππ. σημ. 111 καὶ 210). Γιὰ τὴν Ἰαλυσοῦ δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα.

678. Τρία ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῆς δεύτερης κατηγορίας μποροῦν μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα νὰ ἀποκλεισθοῦν σχεδὸν μὲ βεβαιότητα ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ροδιακῶν δήμων, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα εἶναι ἀπὸ πιθανὰ ἔως ἀβέβαια.

679. *Sui damoi* 73-74.

680. Αὐτὸ ἰσχύει ἀκόμη καὶ στὴν περίπτωσι ποὺ 9 καὶ ὄχι 12 ἦταν ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν δήμων τῆς Ἰαλυσίας.

681. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὸ χῶρο τῆς ἀρχαίας Λινδίας ὁ πληθυσμὸς στὰ νεώτερα χρόνια εἶναι κατανεμημένος σὲ περισσότερα, μικρότερα χωριά, ἐνῶ στὴν Ἰαλυσία σὲ λιγώτερα καὶ μεγαλύτερα.

682. Πρβλ. *Laurenzi, Memorie* II, 1938, 51.

683. Ὁ σημερινὸς πληθυσμὸς τῶν κοινοτήτων τῆς Ἰαλυσίας (συμπεριλαμβάνονται ἡ Ἰαλυσοῦ καὶ ἡ Κρεμαστή, ἐνῶ δὲν συμπεριλαμβάνονται τὰ Κοσκινού, ἐπεὶδὴ γεωγραφικὰ βρίσκονται σὲ ἄμεση σχέσι μὲ τὴν πρωτεύουσα) μπορεῖ νὰ ὑπολογισθῇ σὲ 28.566 κατοίκους (χονδρικὰ 30.000).

684. Βλ. L. Livì, *Prime linee per una storia demografica di Rodi* (Firenze 1944) 36 κέ. (δπου παλαιότερη βιβλιογραφία). Σύμφωνα μὲ τὴν τελευταία ἀπογραφή, ὁ πληθυσμὸς τοῦ Δήμου Ρόδου εἶναι 41.425, σὲ ἓνα σύνολο πληθυσμοῦ τοῦ νησιοῦ 87.833. Ὁ πραγματικὸς ὅμως μόνιμος πληθυσμὸς τῆς πόλης Ρόδου πρέπει νὰ εἶναι (σημαντικᾶ;) μεγαλύτερος (πρβλ. ππ. σημ. 437). Γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἀρχαίας Ρόδου καὶ τοῦ ροδιακοῦ κράτους εἶναι ἀπαραίτητες νέες τεκμηριωμένες ἐρευνες.

685. Βλ. ὅμως ἀντιρρήσεις τοῦ Fraser, *Fun. Mon.* 144-145 σημ. 308. Κατ' αὐτὸν δὲν εἶναι βέβαιο ὅτι σὲ ὅμοιες περιπτώσεις πρόκειται πάντοτε γιὰ δούλους καὶ ὄχι γιὰ ξένους ἢ ἄτομα τῶν χαμηλῶν κοινωνικῶν στρωμάτων.

686. Εὐχαριστῶ τὸ συνάδελφο κ. Ἡλία Κόλλια, γιὰ τὴν ἄδεια νὰ συμπεριλάβω τὸ εὔρημα στὴν ἐργασία μου.

687. Γιὰ τοὺς βωμοὺς αὐτοῦ τοῦ εἴδους, βλ. Fraser, *ὁ.π.* 15 κέ.

688. Ὅλους τοὺς ἔως τότε γνωστοὺς καταλόγους ἔχει συγκεντρώσει ὁ L. Morricone (*Annuario* 27-29, 1949-1951, 360 κέ. Βλ. καὶ Poma, *Adozione* 185 κέ., Guarducci, *EG* IV 168 κέ.

689. Βλ. τὰ σχετικὰ κείμενα SER σ. 250 κέ. Πρόσφατα (1979) βρέθηκε στὴν πόλη Ρόδου, κοντὰ στὴν ἐκκλησίαν τῶν Εἰσοδίων Θεοτόκου, νέος κατάλογος τοῦ ἴδιου τύπου, ποὺ πρέπει νὰ ἀνήκει σὲ ἓνα ἱερό, τὸ ὁποῖο ἔχει ἐπισημανθῇ στὴν ἴδια περιοχὴ (E 1441).

690. Γενικὰ παραδεκτὴ ὡς ἡ τοπικὴ ἐορτή.

691. Βλ. σχετικὰ Morelli, *Culti* 174 καὶ τελευταῖα Mellor, *ΘΕΑ ΡΩΜΗ* 35.

692. Ἀντίθετα μὲ τοὺς Hiller καὶ Blinkenberg (βλ. *Lindiaka* VIII 16) ὁ Carratelli (SER σ. 251) ὑποστή-

ριξε ότι τὰ Διπανάμια εἶναι ἐορτὴ ξεχωριστὴ ἀπὸ τὰ Ἀλίσια.

693. "Ο.π. σ. 261 (πρβλ. Hiller, Rhodos 807, 24), ἀντίθετα μὲ τὸν Blinkenberg, ὁ.π. 26.

694. Πρβλ. ππ. σημ. 551.

695. Εὐχαριστῶ τὸ Γεν. Ἐφορο κ. Γρηγ. Κωνσταντινόπουλο γιὰ τὴν ἄδεια νὰ συμπεριλάβω τὸ εὔρημα στὴν ἐργασία μου.

696. Μὲ τὸν ἀριθμὸ 7 ἀρχίζει ἡ σειρὰ τῶν ἐπιγραφῶν ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὶς ἰταλικὲς ἀνασκαφές τοῦ Ἱεροῦ (πρβλ. καὶ τὴν προηγούμενη), ἕως τὸν ἀρ. 271α. Δυστυχῶς ἡ τακτοποίηση τοῦ ἐπιγραφικοῦ ὑλικοῦ τοῦ Μουσείου Ρόδου δὲν ἔχει ἀκόμη ὀλοκληρωθῇ, ὥστε νὰ μοῦ δοθῇ ἡ δυνατότητα νὰ ἐντοπίσω ὅλες τὶς ἐπιγραφές, γιὰ νὰ τὶς ἐλέγξω ἀπευθείας στὴν πέτρα. Γι' αὐτό, γιὰ ὅσες ἐπιγραφές δὲν βρῆκα, ὡς βάση γιὰ τὴ μελέτη τους χρησιμεύουν κυρίως τὰ σχέδια ποὺ συνοδεύουν τὸ κείμενο τοῦ Jacopi, CIRh ὁ.π. 104 κέ.

697. Ἐτσι ὀνομάζεται ὁ ἀνοικτὸς χώρος ποὺ βρίσκεται δυτικὰ ἀπὸ τὸ Ἀρχαιολ. Ἰνστιτούτο καὶ τὰ Ἐργαστήρια τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, καὶ χρησιμεύει καὶ ὡς ὑπαίθρια ἀποθήκη ἀρχαίων (κυρίως βωμῶν, ἐπιγραφῶν κτλ.).

698. Γιὰ τὶς τελευταῖες παραπομπές εὐχαριστῶ τὸν κ. Martin Kreeb.

699. Ὅπως μὲ πληροφόρησε ἡ δ. Κοντορίνη, σήμερα θεωρεῖ καὶ αὐτὴ πιθανώτερο ὅτι ἡ ἐπιγραφή προέρχεται ἀπὸ τὴν πόλη Ρόδο καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ Ἱερό τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος.

700. Στὸ πεζούλι τοῦ ἴδιου σπιτιοῦ εἶναι ἐντοιχισμένος πεσσίσκος ἀπὸ παλαιοχριστιανικὸ θωράκιο.

701. Ἀπὸ τὴν περιγραφή φαίνεται ὅτι στὸν Hiller ἡ ἐπιγραφή ἔγινε γνωστὴ μόνο ἀπὸ ἔκτυπο, μὲ μεσολάβηση κάποιου ντόπιου ἀρχαιοφίλου, ὅπως ἔγινε καὶ μὲ ἄλλες ἐπιγραφές ποὺ δημοσίευσε στὸ Corpus κ.ά.

702. Μετὰ τὴν ἐποχὴ ἀφ' ἧς ἔδοξε ἐκ πάντων αἰρεῖσθαι (βλ. τὸν κατάλογο τῶν δαμιουργῶν τῆς Καμείρου, Tit. Cam. 3, Δε, στ. 56-57, πρβλ. Benediktsson, Chronologie 14 κέ.).

703. Γιὰ τὸ θεσμὸ τοῦ δημιουργοῦ βλ. Historia 6, 1957, 385 κέ. (ἰδιαίτερα γιὰ τὴ σχέση του μὲ τὴ λατρεία, 392-393), Der Kleine Pauly 1 (1964) 1472-1473 (λ. Demiurgoi), SMEA XII, 1970, 48 κέ. (ὅπου ἄλλη βιβλιογραφία).

704. Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὴν κεντρικὴ ἐκκλησία τοῦ Ἀρχαγγ. Μιχαήλ, γιὰτὶ τὸ ἐπίθετο Πατη-τηριώτης, ποὺ σημειώνει ὁ Ross, ἔχει ὡς σήμερα τὸ παλιὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἀγ. Γαβριήλ.

705. Οἱ διαστάσεις τῆς πέτρας καὶ τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς, ὅπως εἶναι σήμερα, δὲν συμφωνοῦν ἀπόλυτα μὲ τὴν περιγραφή τοῦ Hiller. Εἶναι ὅμως βέβαιο ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο ἀντικείμενο. Στὸ εὑρετήριο γράφεται λανθασμένα ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴν πόλη Ρόδο.

706. Βλ. Carratelli, Associazioni, πρβλ. Fraser, ὁ.π. 58 κέ.

707. Ἐνα ἐνδιαφέρον παράδειγμα ἀπὸ τὰ νεκροταφεῖα τῆς πόλης Ρόδου εἶναι ἡ ἐπιγραφή E 1240 (Kontorini, Rhodiaka I 71 κέ. ἀρ. 8) ἀπὸ τὸ οἰκόπεδο Ἐλευθ. Πέρου (γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ βλ. ΑΔ 19, 1964, Χρονικά 473).

708. Βλ. Pace, Boll. d'Arte X, 1916, 90-92.

709. Χωρὶς ἀριθμὸ εὑρετηρίου.

710. Βλ. λ.χ. AE 1890 224 πίν. 9, Καλλιπολίτης, Χρονολ. κατὰτάξεις τῶν ἀττ. σαρκοφάγων 16 ἀρ. 25 καὶ σ. 37, F. Matz, ASR IV, 1 (1968) ἀρ. 8 πίν. 10-12, Borchardt, Myra 205-210 εἰκ. 36 πίν. 91.

711. Γιὰ ἄλλα δείγματα ἀττικῶν σαρκοφάγων στὴ Ρόδο, βλ. Giuliano, Il commercio dei sarcofagi attici 48 ἀρ. 260-262 (τὸ κομμάτι ἀρ. 262 εἶναι, ὅπως φαίνεται, τὸ ἴδιο μὲ τὸ κομμάτι ἀπὸ τὸ Παραδείσι ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ) καὶ σ. 72, πρβλ. Καλλιπολίτης, ὁ.π. 17 ἀρ. 42 καὶ 31 ἀρ. 202, CIRh II 64 ἀρ. 28 εἰκ. 33 καὶ 76 ἀρ. 35 εἰκ. 41, Koch-Sichtermann, ὁ.π.

712. Πρβλ. ππ. σ. 104.

713. Travels I 238-239 σημ. 113.

714. Βλ. ππ. σ. 106-107, βιβλιογρ. δῆμου 6.

715. Βλ. Boll. d'Arte, ὁ.π. 92 σημ. 1-2.

716. Ἰδιαίτερα, τὸ κόσμημα ποὺ διατρέχει τὸ κάτω μέρος τοῦ ἀναγλύφου συνηθίζεται σὲ ἀττικὲς σαρκοφάγους τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Βλ. λ.χ. AE ὁ.π., Matz, ὁ.π. πίν. 10-11.

717. Ὁ τελικὸς καθαρισμὸς ἀπέδειξε ὅτι τὸ κεφάλι συνανήκει μὲ τὸ σῶμα καὶ δὲν ἔχει προστεθῇ ἐκ τῶν ὑστέρων. Τὴν ἐνδειξὴ αὐτὴ ὀφείλω στὴν Η. Ζερβουδάκη.

718. Griechische Kunstmythologie I (Leipzig 1871) 151-152. Πρβλ. Γ. Δοντάς, πκ. βιβλιογραφία.
719. Βλ. H.-V. Herrmann, *Omphalos* (Münster 1959) 17 πίν. 3, 1, σ. 16 σημ. 25-26 (όπου και άλλη βιβλιογραφία για άπεικονίσεις σε ανάγλυφα).
720. Για τη λατρεία του 'Απόλλωνα και του όμφαλου στα ιερά της Λυκίας, βλ. ιδιαίτ. W.H. Roscher, *Omphalos* (Leipzig 1913) 107 κέ.
721. Herrmann, ό.π. 100 σημ. 300.
722. Lacroix, *Reproductions de statues* 90-91.
723. 'Υδρορρόης; Πιθανώς οι δύο λεοντοκεφαλές ύποδηλώνουν τὸ ναὸ καὶ τὴ λατρεία τοῦ 'Απόλλωνος καὶ τῆς 'Αρτέμιδος μέσα στοῖς ιεροῖς.
724. Σύμφωνα με πληροφορίες τῶν κατοίκων Σορωνῆς, πρόκειται γιὰ τὸ κτῆμα Γιάννη Διακογιάννη, ποὺ βρίσκεται ἀνάμεσα στὰ χωριὰ Θολὸς καὶ Σορωνή, στὰ δεξιὰ τοῦ δημόσιου δρόμου, μετὰ τὰ Διπὸταμα καὶ τὴ διακλάδωση πρὸς τὸ νέο ἐργοστάσιο τῆς ΔΕΗ. Μέσα στοῖς κτῆμα καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν δημόσιο δρόμο ὑπάρχει ὡς σήμερα ἓνα πηγάδι.
725. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. τελευταῖα τὴν ἀνάπτυξη τῆς Σέμνης Καρούζου (*Wandlungen, Studien zur antiken und neueren Kunst* E.H. Wedeking gewidmet, *Waldsassen* 1975, 207 κέ.).
726. Br. Br. 381, Lippold, *HdArch* III 1, 1950, 242 σημ. 7. Γιὰ ἄλλο παράδειγμα τοῦ ἴδιου ἢ ὁμοίου τύπου ἀπὸ τὴ Ρόδο σὲ ἀγαλμάτιο τοῦ Βρετ. Μουσείου, βλ. Smith, *Catal. of Sculpt.* III 42 ἀρ. 1607, Merker, *Hellenist. Sculpture* 28 ἀρ. 54.
727. Br. Br. 382, G.E. Rizzo, *RM* 25, 1910, 89 κέ., ιδιαίτ. 163 κέ., L. Curtius, *AE* 1953-1954 A' 230 κέ. (όπου ἄλλη βιβλιογραφία).
728. *RM* 38-39, 1923-1924, 138 κέ., *JDI* 40, 1925, 188 σημ. 1.
729. Διαφορετικὴ χρονολόγηση βλ. λ.χ. στοὺς: Lippold, ό.π. 345 σημ. 4, Linfert, *Kunstzentren* 102 σημ. 365.
730. Βλ. καὶ v. Gelder, *Geschichte* 323-324, Morelli, *Culti* 40 καὶ 124 σημ. 1.
731. Pfuhl-Möbius, βλ. πκ.
732. Αὐτὸς εἶναι ὁ πραγματικὸς ἀριθμὸς εὐρετηρίου καὶ ὄχι ὁ 5900, ὅπως γράφεται στὶς δημοσιεύσεις.
733. 'Η παραλία ὀνομάζεται σήμερα Φαληράκι. Γιὰ τὴν πιθανὴ θέση τῶν ἐρειπίων βλ. ππ. σ. 120 σημ. 584.
734. 'Η μορφή αὐτὴ ἐρμηνεύθηκε ἀπὸ τὸν Maiuri, ποὺ δημοσίευσε πρῶτος τὸ ἀνάγλυφο, ὡς παράσταση αἰετοῦ. 'Η ἐρμηνεία αὐτὴ δὲν ἐπιβεβαιώνεται οὔτε ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἀνάγλυφο οὔτε ἀπὸ τὸ παράλληλό του στὸ Βρετ. Μουσείο (γι' αὐτὸ βλ. ἀμέσως πκ.), στὸ ὁποῖο, ὅπως ἔχουμε διαπιστώσει ἀπὸ αὐτοψία, ὁ πεσσὸς ἐπιστέφεται ἀπὸ ἀνθρώπινη μορφή (σῶζονται ἔχνη ἀπὸ τὰ πόδια, πρβλ. Smith, *Catal. of Sculpt.* III 223 ἀρ. 2150). Μιὰ ἄλλη δυνατὴ ἐρμηνεία τῆς χειρονομίας τῆς ἀνδρικής μορφῆς στὸ ἀνάγλυφο τοῦ Μουσείου Ρόδου, εἶναι ὅτι στὸ δεξιὸ χέρι κρατοῦσε ἓνα γραπτὸ σκῆπτρο ποὺ δὲν σώζεται σήμερα.
735. *BM* 2150, Smith ό.π., Hausmann, *Griech. Weihrel.* 88-89 εἰκ. 54, *RA* 1969 256 σημ. 1, Dunand, *Culte d'Isis* III 23-24 κ.ά.
736. Πρβλ. ππ. σημ. 734.
737. Γιὰ τὴ λατρεία καὶ τὸ ἱερὸ βλ. Morelli, *Culti* 155-156.
738. Εἶναι ἀπίθανο ὅτι στὸ μῆμα ποὺ λείπει ὑπῆρχε παράσταση λατρευτῶν τόσο στὸ ἀνάγλυφο τοῦ Βρετ. Μουσείου ὅσο καὶ τοῦ Μουσείου Ρόδου.
739. *RA* ό.π. 255 σημ. 4 (όπου σχετικὴ βιβλιογραφία), Laurenzi, *RM* 54, 1939, 42 κέ., H.G. Beyen (βλ. πκ. στὴ βιβλιογραφία) 1 κέ., κ.ά.
740. Hausmann, ό.π. 89 κέ., Fraser, *Fun. Mon.* 20 σημ. 87, Laurenzi, ό.π. 55, *RA* ό.π. 256 σημ. 2.
741. Laurenzi, ό.π. 62.
742. Γιὰ τὸν τύπο αὐτὸ βλ. τὴ μελέτη τοῦ G. Gualandi, *RA* ό.π. 233 κέ. καὶ πιὸ πρόσφατα *Annuario* 54, 1976, 130 κέ.
743. Merker, ό.π. 27-28, Linfert, *Kunstzentren* 156 κέ.
744. "Ο.π. 54.
745. Βλ. ππ. σ. 132 σημ. 631.
746. Γιὰ τὴ λατρεία τοῦ Διὸς ὡς ἀγροτικοῦ θεοῦ τῆς γονιμότητος, βλ. Nilsson, *Gr. Rel.* I² 401-402.

747. Βλ. Morelli, *Culti* 141 και σχετικά λήμματα.

748. Παλιότερα το μάρμαρο θεωρούσαν πεντελικό, σήμερα όμως ή άποψη αυτή δέν είναι πιά δεκτή (βλ. Blümel).

749. Τό μεγαλύτερο άγοράστηκε από τό έμπόριο και μπήκε στο Μουσείο Βερολίνου τό 1903. Τά τρία υπόλοιπα άποκτήθηκαν μέ φροντίδα του Hiller από ένα κάτοικο του χωριού 'Αφάντου, που ήταν ό άρχικός κάτοχος του ανάγλυφου καθώς και της έπιγραφής ππ. σ. 192 άρ. 3. Τό ανάγλυφο είχε βρεθή σύμφωνα μέ όλες τις ένδείξεις στην παραπάνω θέση, όπου βρέθηκε πολύ άργότερα και τό ανάγλυφο πκ. άρ. 2.

750. Είναι όρατός στον πίν. I του 65. BWPr. (βλ. πκ. βιβλιογρ.) και στον πίν. 68 του C. Blümel, *Kat. Berlin III*, K 79.

751. 'Ο C. Vermeule III (*JHS* 75, 1955, 104 κέ.) τονίζει τη διαφορά ανάμεσα στον τρόπο αυτό της άπόδοσης, που χαρακτηρίζει τον Παρθενώνα και έργα όπως τό ανάγλυφό μας, και τις προσπάθειες για προοπτική παράσταση, που έμφανίζεται σε έργα του τελευταίου τετάρτου του 5ου αϊ. και άργότερα, όπως λ.χ. στο άττικό ανάγλυφο του 'Εχέλου και της Βασίλης. Πρβλ. G.B. Waywell, *BSA* 62, 1967, 25-26.

752. Βλ. F. Studniczka, *AM* 13, 1888, 190-191, R. Kekule, 65. BWPr. 15 κέ., 'Αθηνά 20, 1908, 347-350 εικ. 2, Pfuhl-Möbius I 5 σημ. 12. Σήμερα στο 'Αρχαιολ. Μουσείο Χίου, άριθ. εύρ. 255. (Εύχαριστώ τον 'Εφορο 'Αρχαιοτήτων κ. 'Ηλία Τσιριβάκο και την 'Επιμελήτρια κ. Ρ. Κολώνια, για διάφορες πληροφορίες και φωτογραφία του ανάγλυφου).

753. Σκηνή άρπαγής εικονίζεται και στο άποσπασματικό μηλιακό ανάγλυφο από τό ιερό της Δήμητρας και Περσεφόνης στην Κω (P. Jacobsthal, *Die melischen Reliefs* (Berlin-Wilmersdorf 1931) 77 άρ. 100, πρβλ. H. Bloch, *RivFil* 13, 1935, 329, όπου παρατίθεται κατάλογος σχετικών παραστάσεων). Για άλλα άποσπάσματα τέτοιων άπεικονίσεων, βλ. *BSA* 6.π. 23.

754. 'Εθν. Μουσείο 1783. Βλ. Σ. Καρούζου, Συλλογή Γλυπτών 53 πίν. 27, O. Walter, *AE* 1937 112 κέ., Γ. Μπακαλάκης, 'Ελληνικά 'Αμφίγλυφα (Θεσσαλονίκη 1946) 63-64 άρ. 2, Hausmann, 6.π. 37 κέ., 50 κέ., W. Fuchs, *Die Skulptur der Griechen*² (München 1979) 525-526 εικ. 617.

755. 'Ο.π. 114 σημ. 4.

756. Βλ. Hiller, BWPr. 6.π. 19 κέ.

757. Στην τελευταία αυτή περίοδο φαίνεται να τοποθετείται και ή άνέγερση του ναού του 'Ερεθιμίου 'Απόλλωνος στο δήμο 'Ιστανίων (βλ. ππ. σ. 110).

758. Βλ. τελευταία Pfuhl-Möbius I 22-23 άρ. 46, όπου ή παλαιότερη βιβλιογραφία.

759. Πρβλ. Bloch, 6.π. 330-331.

760. Για διάφορες παρατηρήσεις και ύποδείξεις εύχαριστώ θερμά τις κυρίες 'Ηώ Ζερβουδάκη και Βασιλική Μαχαίρα.

761. Βλ. λ.χ. τό λατρευτικό ανάγλυφο για τη Δήμητρα στο Μουσείο του Λούβρου, Hausmann, 6.π. 69 σημ. 73 εικ. 36, Süsserott, *Griech. Plastik des IV. Jh.* 120 πίν. 24, 1. Βλ. και τό ανάγλυφο ΑΔ 22, 1967, Μελέται 195 πίν. 104α, από τό ιερό της Βραυρώνος.

762. Δέν ύπάρχουν ίχνη για ύπαρξη συνδέσμου, έκτός από τό μικρό έξόγκωμα στην πάνω επιφάνεια άριστερά. 'Η έργασία της πλάγας άριστερής επιφάνειας της πλάκας θα επέτρεπε ίσως να συνάπτεται μέ κάποια συνδετική ύλη μέ μια δεύτερη πλάκα άριστερά, αν οι δύο πλάκες ήταν έντοιχισμένες ή προσαρμοσμένες σε ένα μεγαλύτερο μνημείο.

763. Για ιππόμορφες θεότητες στην έλληνική μυθολογία και λατρεία, βλ. *RE Suppl VIII* 94 κέ., ΑΔ 23, 1968, Μελέται 127 σημ. 52, Simon, 6.π. 70-71. Για τη σχέση άνθρώπου και άλόγου στα έπιτύμβια και άναθηματικά ανάγλυφα βλ. Fr. Langefass-Vuduroglu, *Mensch und Pferd auf griechischen Grab- und Votivsteinen* (Diss., München 1973) ιδιαίτ. 102 κέ., όπου άλλη βιβλιογραφία.

764. Για παραστάσεις όρθιου ιππέα, συνήθως κοντά στο πρόσθιο τμήμα του άλόγου, βλ. Reinach, *Rép. de Reliefs II* 415 κέ., 534 άρ. 4, Svoronos, N.M. II. 330 άρ. 1385, πίν. LI, 359 άρ. 1410 πίν. LXV, III 634-635 άρ. 2125 πίν. CXXXVIII, E. Mitropoulou, *Libation Scenes with Oinochoe in Votive Reliefs* (Athens 1975) 13 κέ. Για τό θέμα του ήρωα-ιππέα («Θράκα» ιππέα) βλ. τελευταία Pfuhl-Möbius II 310 κέ. πίν. 190, *BCH Suppl. XIV*, 1986, 67 κέ., 237 κέ., όπου παλαιότερη βιβλιογραφία. Για τη σχέση άνδρικής και γυναικής θεότητας σε ένα και τό ίδιο ανάγλυφο και τά προβλήματα που άνακύπτουν, βλ. και πκ. στο έπόμενο ανάγλυφο άρ. 3.

765. Για την έπιμήκυνση που παρουσιάζουν οι μορφές, πρβλ. Kreeb, *ΣΤΗΛΗ* 335 σημ. 24, που

παραπέμπει στη ζωφόρο του ναού της 'Εκάτης στα Λάγινα, ή οποία χρονολογείται μεταξύ 129 και 81 π.Χ. (βλ. και F. Rakob-W.D. Heilmeyer, *Der Rundtempel am Tiber in Rom* (Mainz 1973) 24 σημ. 38). Πρβλ. επίσης το περίπου σύγχρονο ή λίγο ύστερότερο επιτύμβιο ανάγλυφο Pfuhl-Möbius I αρ. 1021, πίν. 153 και χρονολογικά το ανάγλυφο πκ. αρ. 4 (Pfuhl-Möbius, δ.π. αρ. 710 πίν. 106). Για τη στάση των λατρευτών και το βωμό, πρβλ. το ανάγλυφο Μουσ. Ρόδ. αρ. 1173 (πκ. σημ. 766).

766. CIRh II αρ. 31 εικ. 36, Κωνσταντινόπουλος, δ.π. 51 αρ. 64, Pfuhl-Möbius II 331 αρ. 1381 πίν. 201. Πρβλ. και το ανάγλυφο ΑΔ 22, 1967, Χρονικά 531 πίν. 387γ, από τις ανασκαφές της πόλης Ρόδου. Σχετικά με την ήρωική λατρεία βλ. και Fraser, δ.π. 76 κέ.

767. 'Ανασκαφή Στρώμης (Θεσσαλονίκη 1967) 62 κέ., όπου όλη η παλαιότερη βιβλιογραφία. Βλ. επίσης Mitropoulou, δ.π., ιδιαιτ. 88 κέ.

768. Είναι όπωσδήποτε μεταγενέστερο από το ανάγλυφο του Δεξίλεω (Dohrn, *Att. Plastik* 127, πίν. XII). 'Η γυναικεία μορφή παρουσιάζει ομοιότητες με ανάλογες μορφές, που ό Dohrn κατατάσσει στη «γενιά της 'Ηγησῶς» (μετά το 394 π.Χ., δ.π. 127 κέ., 137).

769. Για το πρόβλημα όμως της ταυτότητας αρχικής κατασκευής και χρήσης των αναγλύφων και όλα τα σχετικά θέματα, βλ. Pfuhl-Möbius I 77.

770. 'Ο Hiller σημειώνει ότι φωτογραφία της ύπρχε στο Γερμ. 'Αρχαιολ. 'Ινστιτούτο στην 'Αθήνα, όπως και του αναγλύφου ππ. αρ. 4. Σε σχετική έρευνα όμως (1976) δέν βρέθηκε φωτογραφία της κεφαλής. Για την πληροφορία εύχαριστώ θερμά τον Καθ. B. Schmaltz και την αρχαιολόγο δ. 'Ελ. Λαζαρίδου του Γερμ. 'Αρχαιολ. 'Ινστιτούτου.

771. Δέν υπάρχει κανένα στοιχείο ότι το έργο προέρχεται από την περιοχή του αρχαίου δήμου, είναι όμως μιὰ ενδιαφέρουσα επιγραφική και αρχαιολογική μαρτυρία για ένα δημότη και γι' αυτό περιλαμβάνεται εδώ.

772. Πρβλ. τα ροδιακά ανάγλυφα Pfuhl-Möbius I αρ. 37, 103 (= Κωνσταντινόπουλος, δ.π. 103 αρ. 208 εικ. 186) και 726.

773. 'Αρ. έλέγχ. (Ε) 519 και 521. Βλ. γι' αυτά τη βιβλιογραφία πκ.

774. 'Αρ. εύρετ. ίτ. 13614. Πρωτοδημοσιεύθηκε από τον Jacopi (CIRh V 2, 1932, 30 κέ.). Για τη μεταγενέστερη βιβλιογραφία, βλ. GUALANDI (1966) σημ. 1 και την άλλη βιβλιογραφία πκ. Βλ. και Κωνσταντινόπουλος, δ.π. 95 αρ. 176 εικ. 154.

775. Priene 372 κέ. εικ. 469, GUALANDI (1966) 184 σημ. 11-12.

776. Βλ. και v. Gelder, *Geschichte* 402-403.

777. 'Ο GUALANDI (1976) 61 (πρβλ. σ. 57 σημ. 1), δέχεται την παλαιότερη χρονολόγηση του έργου και το τοποθετεί στα μέσα του 2ου αί., ενώ τα καλύτερα αντίγραφα χρονολογεί στις άμέσως επόμενες δεκαετίες.

778. Την ανασκαφή επόπτευσε κάτω από την επίβλεψη του γράφοντος ή αρχαιολόγος Μαρία Τουλαντᾶ.

779. Πάχος τοιχωμάτων 0,02-0,025 μ., διαστ. του μεγαλύτερου κομματιού 0,20x0,215 μ. Το ανάγλυφο θέμα των διπλών έλικών σε μορφή άνθους άπαντᾶ σε πίθους των έργαστηρίων της 'Ιαλυσού μετά το τελευταίο τέταρτο του 7ου αί. (βλ. D. Feytmans, BCH 74, 1950, 160 εικ. 12 αρ. 3, 163 εικ. 15, 1¹-1², 169 εικ. 20 αρ. 2· για τη χρονολογία 176 κέ., J. Schäfer, *Studien zu den griech. Reliefpithoi* (Kallmünz 1957) 57, 66, για τη χρονολογία 64-65. Βλ. και Linda H. Anderson, *Relief Pithoi from the Archaic Period* (Ann Arbor 1975, διδακτ. διατρ. Πανεπιστημίου Colorado), ιδιαιτ. 29 κέ.

780. 'Ομάδα Β του H. Payne, NC 288, πρβλ. Perachora II 149 αρ. 1574 πίν. 61· για την παράσταση κωμαστών πρβλ. τον άρύβαλλο Corinth VII-I 64 αρ. 239 πίν. 33.

781. Πρβλ. CIRh III 64 αρ. XXXVII, 6, πίν. II (T. 344 Κουκκιᾶ).

782. Για το σχῆμα, πρβλ. CIRh IV 261 πίν. VIII, τ. CXXXI, Κάμειρος-Μακρὺ Λαγγόνι (με κτέρισμα μιὰ μελανόμορφη όλπη).

783. Πρβλ. CIRh VIII 24 εικ. 7 έγχρ. πίν. I, 109 εικ. 97, 188 εικ. 179 (πρώμος 5ος αί.), Agora XII 192, 341 αρ. 1498 πίν. 63 (τρίτο τέτ. 4ου αί.;).

784. Πρβλ. Agora XII πίν. 24, ιδιαιτ. αρ. 556.

785. Πρβλ. Agora δ.π. πίν. 53 αρ. 558.

786. Πρβλ. Agora δ.π. πίν. 29 αρ. 706-714.

787. Πρβλ. τα άγγεῖα CIRh II 121 εικ. 3 (τάφος 3 στον Πόνταμο Χάλκης).

ZUSAMMENFASSUNG*

Die Arbeit bildet den ersten Teil eines grösseren Projektes, das als Ziel die Untersuchung der rhodischen Deme im Rahmen einer topographischen Erforschung der einzelnen Gebiete des altrhodischen Staates hat. Das Werk stützt sich auf eine Autopsie aller Teile der Insel und der in verschiedenen Perioden «einverleibten» Gebiete des rhodischen Staates und der Nachbargebiete, hat sich aber in erster Phase auf eine systematische Erforschung der Ialysia und Lindia konzentriert. Dieser Band enthält ausser dem historischen Teil die Ergebnisse der topographischen Untersuchung der Ialysia hinsichtlich der Probleme ihrer Deme, sowie Kataloge der Inschriften und archäologischen Funde aus der Ialysia.

Diese Forschungen wurden hauptsächlich während zweier Jahre durchgeführt, als der Verfasser Stipendiat der Alexander von Humboldt-Stiftung war. Die Abfassung des Werkes geschah zum grossen Teil während dieser Zeit und wurde dann in den folgenden Jahren vollendet.

Rhodos ist eine der wenigen Städte ausserhalb Attikas, deren Demeorganisation verhältnismässig gut bekannt ist. Die Kenntnis beruht fast ausschliesslich auf epigraphischen Zeugnissen. Die rhodische Deme-forschung hat eine Geschichte von ungefähr 140 Jahren und ist mit der übrigen historischen und archäologischen Erforschung des Inselstaates eng verbunden. Als wichtigste Namen in diesem Forschungsbereich ragen L. Ross, F. Hiller von Gaertringen, K. Kinch, Chr. Blinkenberg und G. Pugliese Carratelli hervor.

Seit dem Erscheinen von Hillers Artikel «Rhodos» (RE Suppl. V (1931) S. 731 ff, bes. 746-754) und auch nach den grundlegenden Aufsätzen von Pugliese Carratelli (SCO II und VI, 1953-1956) ist viel neues archäologisches und epigraphisches Material hinzugekommen, sodass eine neuerliche Bearbeitung des Themas sich als notwendig erwies. Diese Arbeit versucht auch einer Forderung gerecht zu werden, die P.M. Fraser (Rhodian Funerary Monuments (1977) S. VII-VIII) erhoben hat, nämlich dass Monographien über Teilaspekte der rhodischen Geschichte und Archäologie im Lichte neuen Materials präsentiert werden sollten. Diese Arbeiten würden eines Tages zu einer weitreichenden Kenntnis der historischen und archäologischen Probleme von Rhodos führen und ein neues umfassendes Werk über die rhodische Geschichte ermöglichen, sowie es zu Beginn unseres Jahrhunderts H. van Gelder (Geschichte der alten Rhodier, Den Haag 1900) unternommen hat.

* Herrn Dr. Gerhard Schmidt sei für die Hilfe bei der Niederschrift dieser Zusammenfassung herzlich gedankt.

Der erste Teil des Bandes besteht aus den folgenden Kapiteln:

- A. Eine kurze Übersicht der Geschichte der Insel und der übrigen Gebiete des späteren Inselstaates, von den Anfängen bis in die späte Kaiserzeit, mit Berücksichtigung der modernen Literatur, die sich direkt oder indirekt mit Rhodos befasst.
- B. Die allmähliche Ausbreitung des rhodischen Staates auf die Nachbarinseln und die Peraia. Grundlegend zum Thema bleibt immer das Buch von P.M. Fraser und G.E. Bean, *The Rhodian Peraea and Islands* (Oxford 1954). In vorliegender Arbeit werden hauptsächlich die einverleibten (incorporated) Inseln und Teile des Festlandes berücksichtigt, in denen nach dem Synoikismos (411-408 v. Chr.) meistens rhodische Demen bezeugt sind. Zur Ansicht von Fraser und Bean, dass rhodische Besitzungen in der Peraia schon zur Zeit der drei unabhängigen Städte (Ialysos, Kamiros, Lindos) vor dem Synoikismos existiert haben, wird positiv Stellung genommen. Die überseeischen Gebiete des rhodischen Staates werden in zwei Gruppen gegliedert: solche, die wahrscheinlich schon früher zu einer der drei Städte und seit dem 4. Jh.v.Chr. zum einheitlichen Staat gehörten (Chalke, Syme, Megiste, Karpathos und grosser Teil der Peraia) und diejenigen, die erst im 3. und 2.Jh. einverleibt worden sind (wie Telos, Nisyros und Kasos).
- C. Die Demen im Rahmen der Organisation des rhodischen Staates. Nach einigen Bemerkungen über den Charakter der Staatsverfassung wird die zentrale und territoriale Organisation des Staates, wie sie aus der hellenistischen Zeit bekannt ist, kurz skizziert.

Besondere Aufmerksamkeit finden die Elemente der Lokalaautonomie der drei alten Städte (Versammlung, Rat (Mastroi) und das Augenmerk richtet sich auf die gleichberechtigte Teilnahme der drei Städte als Glieder des einheitlichen Staates an dessen Zentralorganisation. Diese Struktur verleiht dem rhodischen Staat den Charakter eines «Bundesstaates». Die Untersuchung behandelt auch die Gruppen oder Unterabteilungen der Bevölkerung, die innerhalb der drei Städte zu finden sind: Phylai, Synnomai, Patrai, Diagoniai, Ktoinai. Für die Ktoinai und Patrai sind die Inschriften IG XIII, 694 und 695 von besonderer Bedeutung. Für die erstgenannten ist ein territorialer Charakter (Unterabteilungen von Demen?) vorzuziehen, dagegen wird die Ansicht, dass die Ktoinai nur in Kamiros und nicht in allen drei Städten existiert haben in Zweifel gezogen.

Die Demen auf der Insel selbst sind sowohl von einer der drei Städte, wie vom Gesamtstaat abhängig. Während diese doppelte Abhängigkeit für viele der überseeischen Demen gesichert oder doch möglich ist, kann sie für einige und besonders für die Demen, die sich in den Gebieten der zweiten Gruppe (s.o.) befanden, nicht nachgewiesen werden. Die genaue Rolle der Demen im Rahmen des

Gesamtstaates ist nicht bekannt, aber hier bieten wohl die attischen Deme eine Parallele. Das Demotikon ist eines der Hauptmerkmale des rhodischen Bürgers; es wird nicht nur innerhalb des Territoriums der Stadt, zu welcher der entsprechende Demos besonders gehörte, sondern auch in der Hauptstadt des Gesamtstaates und in allen «einverleibten» Gebieten verwendet. In diesem Kapitel werden auch die übrigen bekannten Aktivitäten und Besonderheiten der rhodischen Deme behandelt. Besonderes Gewicht wird dabei auf die Pflege der Lokalkulte und der Ländereien der Heiligtümer gelegt, wie sie aus Inschriften von Amos in der Peraia näher bekannt ist.

Weiter werden zum Vergleich die Kenntnisse über die Demeorganisation und territoriale Gliederung vieler griechischer Stadtstaaten und Gebiete und besonders Attikas nach dem heutigen Forschungsstand kurz zusammengestellt und die Vorgeschichte der Institutionen des Damos und der Ktoina in der mykenischen Zeit, wie sie heute aus den Linear B-Texten bekannt ist, behandelt.

Über die Entstehung der Verfassung des Gesamtstaates wird die von den früheren Theorien abweichende Ansicht vertreten, dass diese Verfassung, wie sie in hellenistischer Zeit bekannt ist, das Ergebnis einer längeren Entwicklung ist, die gleichzeitig mit dem Synoikismos unter oligarchischem Regime begonnen hat und wahrscheinlich im 3. Jh. v. Chr. ihren Abschluss fand. Den Charakter der «gemässigten» Demokratie, den die Verfassung in der hellenistischen Zeit hatte, muss sie zur Zeit Alexanders des Grossen nach dem Sturz der karopersischen Oligarchie bekommen haben.

Die Deme, die in irgendeiner Form schon vor dem Synoikismos existiert haben müssen, wurden danach zu einem nicht näher bestimmbar Zeitpunkt neu organisiert. Ihre Wurzeln, wie der nur im rhodischen Bereich bezeugten Ktoinai, gehen in die aus den archäologischen Resten sehr gut bezeugte mykenische Vergangenheit der Insel zurück.

Es wird dann versucht, ein System der Demeordnung in Tabellenform darzustellen, wobei alle bekannten rhodischen Deme (insgesamt 55 sichere und 12 mögliche oder unsichere Namen) nach der Stadtzugehörigkeit (Ialysos, Kamiros, Lindos) und der Lage angeordnet sind. Die Existenz des Demos der *Patyreis* wird durch neue inschriftliche Zeugnisse gesichert. Ebenso werden neue Inschriften über die Deme der *Nassioi* und *Damatris* vorgelegt. Die Inschriften BSA 52, 1957, S. 78-79, Nr. 10 (= SEG 18, 1962, 445) und BCH 10, 1886, S. 430, Nr. 6 aus der Peraia enthalten m. E. Namen rhodischer Deme. Die Theorie von Pugliese Carratelli, die sich auf die sichere Existenz von 12 Deme im Gebiet von Lindos stützt und eine gleiche Anzahl oder ein Vielfaches der Dreizahl (z.B. 9) für Kamiros und Ialysos in Vorschlag bringt, wird weiter verfolgt und entwickelt. Der Versuch wird unternommen, die Deme von Lindos und Ialysos auf der Karte als Territorien ungefähr zu bestimmen. Für Ialysos wird in Analogie zu den beiden

anderen Städten eine Zwölfzahl von Demen als die wahrscheinlichste angenommen. Drei von ihnen müssen zwischen der alten Stadt Ialysos und der nahe gelegenen späteren Hauptstadt des Gesamtstaates gesucht werden.

Der zweite Teil des vorliegenden Bandes enthält die Ergebnisse einer topographischen Untersuchung der Ialysia, die als Ausgangspunkt die oben begründeten Ansichten über Anzahl und Verteilung der Demen hat. Am Anfang wird die Topographie des Zentrums der Ialysia, der Stadt Ialysos und ihrer Umgebung in ihrer historischen Entwicklung zusammenfassend behandelt. Es wird dabei die Obere Stadt und Akropolis Achaia von der Unteren Stadt geschieden. Die Arbeit schliesst sich der früher schon von L. Laurenzi geäusserten Vermutung an, dass in spätarchaischer und frühklassischer Zeit das Untere Ialysos nicht den Charakter von lose miteinander verbundenen Komen besass, sondern sich zu einer richtigen dicht besiedelten «Stadt» mit Vororten entwickelt hatte. Diese Stadt verfiel nach der Gründung der neuen Hauptstadt dann langsam und stieg endgültig auf den Rang einer Kome herab. Das Gebiet der neuen Hauptstadt und ihrer Umgebung, das ein eigenes grosses Kapitel der Topographie und Archäologie von Rhodos bildet, wird im Rahmen dieser Arbeit nur am Rande erwähnt.

Die Topographie der eigentlichen Demen — ausser den drei «städtischen» — wird dann im einzelnen behandelt. Davon sind besonders zu erwähnen: Im Westteil der Ialysia das Gebiet des Damos der Damatrieis, dessen Name im heutigen Dorf Damatria erhalten ist, eine Neubehandlung des sogenannten «Villanova-Fundes» im Gebiet der Gemeinde Paradeisi (Damos Nr. 6 unserer Arbeit) und das Heiligtum des Apollon Erethimios im Gebiet des Damos der Istanioi (Nr. 7), das in hellenistischer Zeit eine führende Rolle gespielt hat. Hier werden die topographischen Probleme des Heiligtums anhand neuer Beobachtungen und Funde auf eine neue Basis gestellt.

Im Ostteil sei die Beschreibung der «Erimokastro» genannten antiken Festung erwähnt, die in das Gebiet des Damos Nr. 9 (Hyperencheis?) gesetzt wird. In ihrer heutigen Form wird die Festung in hellenistischer Zeit datiert und mit der Militärorganisation und Befestigung der rhodischen «Chora» verbunden. Im Demos 10 (Brygindarioi) ist das Heiligtum der Brygindis von besonderer Bedeutung für die Lokalkulte und auch deshalb, weil das feine klassische Berliner Relief mit «Entführungsszene» hierher stammt. Der grosse Demos der Pontoreis, der dem Gebiet des ebenfalls grossen heutigen Dorfes Archangelos ungefähr entspricht, ist reich an archäologischen Zeugnissen, die in der Arbeit erwähnt und beschrieben werden. Aus den Kulte dieses Demos ist der der «Artemis es Phagas» aus einer Inschrift besonders gut bekannt, die am Fuss des Berges Tsambika gefunden worden ist, wo die Panagia Tsambika heute verehrt wird.

Im kurzen Kapitel «Übersicht und Schlussfolgerungen» wird besonders hervorgehoben, dass in fast allen geographischen Einheiten, die nach unserer Auffas-

sung den ialysischen Demen entsprechen, archäologische Funde aus mykenischer Zeit festgestellt worden sind. Bemerkenswert ist auch die überwiegende Anzahl an hellenistischen Resten, die eine dichte Besiedlung des ialysischen Landes in dieser Periode bezeugen, sowie die Blüte von Siedlungen in Küstengebieten in römischer und frühchristlicher Zeit.

Der Katalog der Inschriften der Ialysia ist als Corpus angelegt und soll als Beitrag zu einem künftigen neuen Corpus der rhodischen Inschriften verstanden werden. Die Inschriften aus dem Heiligtum des Apollon Erethimios bilden im Katalog eine grosse einheitliche Gruppe, wobei ältere und spätere Funde vereint werden und dabei als Neufund ein Sockel mit Namensliste des 3.Jh.v.Chr. zum erstenmal veröffentlicht wird. Aus dem Demos der Pontoreis stammt eine neue Liste von Personen, die mit einem Grabbezirk verbunden sind, ein neuer Beitrag zum wohlbekannten Thema der rhodischen Vereine (Koina) in hellenistischer und römischer Zeit.

Der Katalog der archäologischen Funde aus der Ialysia enthält Skulpturen, die, wie die Inschriften, nach Fundorten geordnet sind. Die Stücke sind zum grössten Teil bekannt und mehrmals in der Literatur publiziert und erwähnt, doch werden sie in dieser neuen Behandlung unter einem neuen Aspekt im Rahmen der Landschaft, der sie angehören, untersucht. Unter den Funden befinden sich: die Statuette des Dionysos und das Grabrelief des Ploutos aus Soroni, ein Weihrelief aus Kalithies, alle drei aus hellenistischer Zeit, das schon erwähnte Berliner Relief und andere Skulpturen aus Aphandou und die hellenistische Statuette einer Aphrodite oder Nymphe aus Archangelos.

Im Anhang wird über die Ergebnisse einer kleinen Ausgrabung berichtet, die vor wenigen Jahren bei Aphandou (Demos der Brygindarioi) unternommen wurde. Es wurden Gräber freigelegt, deren Funde von der früharchaischen bis zur frühhellenistischen Zeit reichen.

Dem Text sind 53 Tafeln, 20 Abbildungen und Pläne und eine archäologische Karte der Ialysia beigelegt.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

A. ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ*

- "Αβδηρα σημ. 602
 άγεμόνες 52, 53, 54
 "Αγ. "Ισίδωρος 76
 "Αγ. Σουλάς (Σορωνή) 118, σημ. 571
 "Αγλούμβροτος (έπων.) 185
 "Αγλώκριτος (έπων.) 46-47, σημ. 126
 "Αγοράναξ (έργοστ.) σημ. 497
 άγορανόμοι 52
 άγροτικές έγκαταστάσεις 106, 135 κέ.
 "Αθάνα, "Αθηνά 130, 157· "Ιαλυσία Πολιάς 83, 92, βλ. καί Ζεύς· Καμειράς 55, 65· Λινδία 46, 57, 65, 113, σημ. 41, 111, 310, 341, 590· Παρθένος, βλ. Παρθένος
 "Αθηναίοι, άθηναική ήγεμονία 35, 44, 64, 66, 179, 183, σημ. 104· "Αθηναική συμμαχία 1η 45 κέ., 50, 124· "Αθηναική συμμαχία 2η 36, 64· άθηναικοί φορολογικοί κατάλογοι 35, 44 κέ., 49, 72, σημ. 51, 277
 "Αθήναιος 124, σημ. 603, 675
 Αίγαϊο 31, 34, σημ. 161
 Αἴγιον 60
 Αἴγυπτος 33, 37, 60, σημ. 82, 168· πάπυρος άπό-, βλ. πάπυρος
 "Αιδος ούδδς 189 άρ. 3 στ. 5
 Αἴθων σημ. 636
 Αἴθωνας ("Αρχάγγελος) 132, 133
 Αἴλιος "Αριστείδης, βλ. "Αριστείδης
 Αἰσχίνης 59
 "Αεσίμβροτος 47
 "Αεσταῖος "Αεσταίου 166
 "Ακράγας 33, 34, σημ. 112, 195
 "Ακραμίτης 74
 "Αλεια, βλ. "Αλίεια
 "Αλεκτρώνα (ή) 79, 83, 84, 92, 153, 185, σημ. 664
 "Αλεξανδρεία, "Αλεξανδρεῖς 36, 60, σημ. 59, 215
 "Αλέξανδρος ό Μέγας 36, 65, σημ. 58
 "Αλθαιμενίς (φυλή Καμείρου) 55, σημ. 271
 "Αλίεια, "Αλεια (τά) 163 κέ., σημ. 692
 "Αλιμνιά (ή) σημ. 86
 "Αμιοι (ροδ. δῆμος), "Αμος, βλ. δῆμοι
 "Αμνίστιοι (ροδ. δῆμος), βλ. δ.π.
 άμπελος 97
 άμφορεῖς, έργαστήρια 104 κέ., 140 κέ., σημ. 501 καί σποραδικά
 "Ανάκτορο "Ιπποτῶν Ρόδου 202 άρ. 6
 άναξ, Γάναξ 62
 άνασκαφές 24, 25, 30 καί σποραδικά
 "Ανατολή 32, 33
 άνατολίζουσα περίοδος 47
 άνδριάς, άνδριάντες 184, 186, 188 άρ. 1
 "Ανδρος, Τῆνος, Νάξος, Μύνδος 40
 "Ανταλκίδας 36
 "Αντίγονος 36
 "Αντίλοχος (ιερέας "Ερεθιμ. "Απόλλ.;) σημ. 549
 "Αντιμάχεια (ή) (Κῶς) σημ. 230
 "Αντίοχος ό Γ' 38, σημ. 71
 άντιπειρατική πολιτική Ρόδου 37
 άντιταμίας 52, σημ. 166
 "Αντώνιος 40
 άπαγωγῆς τύπος 213
 "Απάμεια, συνθήκη "Απάμειας 38
 "Απειρος (ῥπειρος) 49, 50, σημ. 182

* Βραχυγραφίες: άρχ. = άρχαῖος, έπων. = έπώνυμος άρχων, ιερέας τοῦ "Ηλίου, έργοστ. = έργο-
 στασιάρχης, κατασκευαστής άμφορέων, θ. = θέση, θηλ. = θηλυκό, καλλ. = καλλιτέχνης, κ.ύ. = καθ' ύοθεσίαν
 δέ, ναυτ. = ναυτικό, σῆμ. = σήμερα, σημ. = σημείωση, στ. = στίχος έπιγραφῆς, συγγρ. = συγγραφέας.

- ἀποβάτη τύπος 213
 ἀποθέτης Περγάμου, βλ. Πέργαμον
 ἀποικιακή κίνηση 33
 Ἀπολακκιά (ή) 76
 Ἀπόλλων 206, σημ. 720, 723 καὶ σποραδικά· Belvedere 110· Ἐρεθίμιος, Ἐρεθύμιος, Ἐρυθίβιος 26, 77, 80, 107 κέ., 124, 132, 151, 156, 162 κέ., σημ. 528 κέ., 534, 539, 544, 757 καὶ σποραδικά
 Ἀπόλλων Ἐρεθίμιος καὶ Ἄρταμις 168 ἄρ. 3 στ. 9, 169 ἄρ. 4
 Ἀπόλλωνα (τὰ) 73, 74, σημ. 329
 Ἀπολλώνιος καὶ Ταυρίσκος 220
 Ἀργεία φυλὴ (Λίνδος) 57, σημ. 338
 Ἀργεῖοι (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
 Ἀργολίδα 33, 185, σημ. 592
 Ἄργος 60, 76
 Ἀριδείκης (φιλόσοφος) 201
 Ἄριοι (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
 Ἀρίστανδρος Σκόπα (καλλ.) 186
 Ἀριστείδας (ἐπών.-ἐργοστ.) 116, 185, σημ. 226, 562
 Ἀριστείδης (Ψευδο-)Αἴλιος 40, βλ. καὶ εὐρετήριο φιλολογικῶν πηγῶν
 Ἀριστοκράτης σημ. 131
 Ἀριστόλας Κλειταινέτου Τήλιος 166
 ἀριστοκρατικὰ πολιτεύματα, ἀριστοκρατικοὶ 35, 51
 Ἀριστομένης 34
 Ἄριστος (ἐργοστ.) 105, σημ. 497
 Ἀρίστων (ἐργοστ.) σημ. 510
 Ἀρκασ(ε)ιεῖς (ροδ. δῆμος), Ἀρκάσεια, Ἀρκέ(σ)σεια, βλ. δῆμοι
 Ἀρνίθα (ή) 76
 Ἄρταμίτιος (μήνας) 142, 196 ἄρ. 7 στ. 2
 Ἄρτεμη (ή) (Ψίνθος) 145
 Ἄρτεμις 84, 114, 132, 145, 202, σημ. 544, 664, 723 καὶ σποραδικά· Εἰλείθουα, βλ. λ. Ἐκάτη 211· — ἐς Φαγὰς 132, 142 κέ., 152, 196 ἄρ. 7 στ. 3-4
 Ἀρτούβων καὶ Παραβλείας, ἄγεμῶν 53-54
 Ἄρχ - - - (ροδ. δῆμος;), βλ. δῆμοι
 Ἀρχάγγελος (ή) 76, 81, 82, 131 κέ., 193 κέ., 219-221, σημ. 462, 595, 650, 664
 ἀρχαῖκή περίοδος 34, 46 κέ., 103, σημ. 613 καὶ σποραδικά
 Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία 25
 Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία 25 κέ.
 ἀρχαῖσμός 208
 Ἀρχεῖο Ὑπηρεσιακὸ Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου σημ. 512
 ἀρχιθέωρος σημ. 293
 Ἀρχίπολη (ή) 76, 132, σημ. 644
 Ἀρχοκράτης (ἐπών.) σημ. 497
 ἄρχων, στόλου (τριήρεων, ἀφράκτων) 52· Φύσκου καὶ Κεδρεῶν 54
 Ἀσκληπειὸ (τὸ) 76
 Ἀσκληπειῖο Κῶ σημ. 557
 Ἀσκληπιὸς ὁ ἐν Κεγχρεαῖς ταῖς ἐν Ἄργει 76
 ἄστρ. 79, σημ. 364· στραταγὸς ἐν τῷ ἄστει σημ. 169
 ἀστυνόμοι 52
 Ἀστυπάλαια (νησὶ) 54, σημ. 375
 Ἀστυπαλαιεῖς (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
 Ἀτάβυρος (ἀρχ. Ἀτάβυρις), Ἀταβύριος Ζεὺς 74, 141, 197 ἄρ. 8, σημ. 41, βλ. καὶ Ζεὺς
 Ἀττυπὰς (Ἀφάντου) 127
 Ἀττική, ἀττικὸς 23, 27, 29, 60 κέ., 66, 127, 147, 149, 203, 214, σημ. 113, 251, 446, 447, 711, 716
 Αὐγούστος (αὐτοκράτορας) 40
 αὐτοδιοίκηση 23
 Αὐτοκράτης (ἐπών.) 195
 Αὐτοκράτης Ἀνδρία 195
 Αὐτοκράτης Δαμοσθένης (;) 195
 Ἀφάντου (τὰ) 81, 117, 120, 125, 127, 192-193, 212 κέ., 222 κέ., σημ. 749
 Ἀφροδισιασταί, βλ. κοινὸν Ἀφροδισιαστῶν
 Ἀφροδίτη 134, 211, 219-221
 Ἄφωτη (ή) (Κάρπαθος) 160
 Ἀχαῖα 31, 66
 Ἀχαῖα πόλις 79, 80, 83, 84, 92-93, σημ. 25, 386
 Ἀχαιοί, (Πρωτο-)Ἀχαιοὶ σημ. 21, 26
 Ἀχούσα (ή) (Καλυθιές) 120, 190, σημ. 601
 Ahhijava 32, σημ. 26
 Andrews A. σημ. 194, 195, 271
 Βαλεαρίδες 33
 βασιλεία, βασιλεῖς 34, σημ. 257, βλ. καὶ qa-sireu

Βασίλη (ή) 127, 214, σημ. 751

Βάτι (τὸ) 74 κέ.

Βενετοκλῆς Δ. σημ. 6

Βερολίνο 126, 158, 192, 217, σημ. 749· Δυ-
τικ.-Βιβλιοθήκη (Staatsbibliothek) 77,
156, 165, 168· Ἀνατ.-Μουσείο Περγά-
μου 201, 212

Βιλλανόβα (ή) (σήμ. Παραδείσι) 101

Βιλλανόβας ἀποθέτης 105 κέ., σημ. 412,
462

Βολανάκης Ι. 95 καὶ σποραδικὰ

Βοσπορανοὶ 71, σημ. 306· ροδ. δῆμος (;), βλ.
δῆμοι

Βουλίδαι (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι

βουλά, βουλή 52, 54, σημ. 190

Βράσιοι (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι

Βρετανικὸ Μουσείο 24, 55, 85, 97, 153,
167, 210, 212, 217, σημ. 3, 726, 738

Βρυγινδάριοι (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι

Βρύγινδεις (ή) 124, 127, 192, 214, 217, σημ.
620

Βρυκούντιοι (ροδ. δῆμος), Βρυκοῦς, βλ. δῆμοι

Βυβάσσιοι (ροδ. δῆμος), Βυβασσός, βλ. δῆ-
μοι

Βυζαντινὴ περίοδος, σημ. 420, 467, 573 καὶ
σποραδικὰ

Βυζάντιο (ἀρχ.) 37

βωμὸς Περγάμου, βλ. Πέργαμον

Balducci H. 110

Bean G. 26-27, βλ. καὶ J. Cook καὶ P. Fraser

Benson J. σημ. 623

Berg A. 23, 204

Berthold R. 14, σημ. 54, 62, 73, 155, 264
καὶ σποραδικὰ

Biliotti A. 24, 85, σημ. 3 καὶ σποραδικὰ, βλ.
καὶ A. Salzmann

Biliotti Ed.-Abbé Cottret 24

Blinkenberg Chr. 24, 26, 57, σημ. 310, 662
καὶ σποραδικὰ, βλ. καὶ K. Kinch

Bolsal σκύφος 222

Börker Chr. 196, σημ. 226, 494, 562 καὶ
σποραδικὰ

Bradford J. σημ. 501

Bresson A. σημ. 41, 51, 53

Brulé P. σημ. 66

Buondelmonti Chr. σημ. 420

Buraselis K. σημ. 62

Γάιος Λικίνιος Βάσος 173

γάμοι Ροδίων 57

Γέλα (ή) 33, 34

Γεννάδι (τὸ) 76

Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο Ἀθή-
νας 218, σημ. 770

γερουσία σημ. 163

γεωλογία Ρόδου 82, σημ. 381

γεωμετρικὴ περίοδος 33, 34, 48, σημ. 424

γεωργεῦντες (οἱ) 58, 150, βλ. καὶ κατοι-
κοῦντες

Γλαῖ Βοιωτίας σημ. 593

Γοργία, Γοργιάς (ή) 191

Γόργων (συγγρ.) 165

Γορδιανὸς Γ' σημ. 82

γραμματεὺς ἱεροφυλάκων 166 στ. 6, βλ. καὶ
ἱεροφύλακες

γυναίκα, θέση στὴ Ρόδο 57

Cahn H. 49, σημ. 147

Carratelli, βλ. G. Pugliese Carratelli

Cartledge P. σημ. 238

Chadwick J. 62 καὶ σποραδικὰ

Coldstream J. σημ. 29, 31 καὶ σποραδικὰ

Cook J. 26, 27, 44, 49, 70, σημ. 47, 99, 139,
147, 309 καὶ σποραδικὰ, βλ. καὶ G. Bean

Δαίδαλα (τὰ) 48

Δαμάγητος (βασιλεὺς) 34

Δαματρεία, Δαμάτρεια ἡ (Φωκίδα) σημ.
455

Δαματρία (ή) (Κάρπαθος) ὁ.π.

Δαματριά (ή) 80, 98 κέ., 107, σημ. 486,
650

Δαματρίεις (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι

Δαματρίεύς, θηλ. Δαματριάς 148, 160 ἀρ.
6, 161 ἀρ. 7-8, βλ. καὶ δῆμοι (Δαματρι-
εῖς)

Δαμάτριος (καλλ.) 201

δαμέται 58 σημ. 219

δαμιουργός, δημιουργός 192-193

Δαμοκράτης (ἐργοστ.) σημ. 497

δαμοκρατία σημ. 156

Δαμοσθένης (ἐπών.) 196

δᾶμος ὁ Ροδίων, βλ. σύμπας δᾶμος

Δαρεῖος σημ. 50

Δᾶτις ὁ.π.

Δεξιλέως σημ. 768

Δῆλος 48, 186, σημ. 130· ἐλεύθερο λιμάνι 39

Δήμητρα, Δημήτηρ (Δαμάτηρ), 98, 99, 132, 194 ἄρ. 2· Ἐρυσίβη 113· — καὶ Κόρη (Περσεφόνη) 211, σημ. 753· χθονία 211

Δημήτριος, πολιορκία Ρόδου 37

Δημήτριος Ἡλιοδώρου (καλλ.) 172

δῆμοι, δᾶμοι, δῆμος, δημότες, 23, 26 κέ., 56 κέ., 65 κέ., 67 κέ., 79 κέ., σημ. 202, 206, 209, 344, 677 κέ. καὶ σποραδικά, βλ. καὶ ὁ σύμπας δᾶμος

δῆμοι ροδιακοί: Ἄμιοι, Ἄμος 49, 58-59, 69, 71· Ἀμνίστιοι 68, 74· Ἀργεῖοι 69, 74, 76· Ἀριοι 68, 74· Ἀρκασ(ε)ιεῖς, Ἀρκάσεια, Ἀρκέ(σ)σεια 45, 46, 69, 72, σημ. 539· Ἀρχ[- -] (;) 69, 70· Ἀστυπαλαιεῖς 68, 79, 80, 81, σημ. 375· Βοσπορανοὶ (;) 69, 71, σημ. 306· Βουλίδαι 69, 74, 76· Βράσιοι 69, 74, 76, 174 ἄρ. 12, σημ. 310· Βρυγινδάριοι, Βρυγίνδαρα, Βρικίνδηρα, 68, 77, 81, 115, 117, 124, 127, 151, 179 ἄρ. 22, 192, 214, 215, σημ. 51, 568, 602, 603· Βρυκούντιοι, Βρυκοῦς, Βρυκούντισσα 45, 46, 69, 72, σημ. 221, 317· Βυβάσσιοι, Βυβασσὸς 49, 68, 72· Δαματρίεις 68, 77, 79, 80, 81, 98 κέ., 107, 148, 158 κέ., 200, βλ. καὶ Δαματριά· Δρυῖται 69, 74, 76, σημ. 373· Ἐρινα(ι)εῖς 68, 71, 77, 81, σημ. 13, 309· Εὐθηνῖται 68, 72, σημ. 310· Εὐριάδαι 68, 74· Ἡριεῖς 68, 74· Θυσσανούντιοι, Θυσσανοῦς 68, 72, σημ. 198· Ἰδύμιοι (;) 69, σημ. 304· Ἰστάνιοι, Ἰστανος κτλ. 68, 77, 80, 81, 99, 107, 115, 117, 161 κέ., σημ. 505, 757· Καλλιπολ(ε)ῖται (;) 69, σημ. 304· Καμύνδιοι, Κάμυνδος 69, 73, 74, 76, 196· Καρπαθιοπολῖται 69, 72· Κασαρεῖς 44, 68, 72, σημ. 310· Κάσιοι 69, 72· Καττάβιοι, Κατταβιά, ἡ (σῆμ.) 69, 74, 76, σημ. 650· Κεδρεᾶται, Κεδρεαὶ 48, 54, 69, 70, σημ. 182, 195· Κλαρο[- -] (;) 69, 70· Κλάσιοι 69, 74, 76· Κοτεῖται (;) 69, 71· Κρυασσεῖς 68, 71, 77· Κυμισαλεῖς, Κυμί-

σαλα, Κυμισάλα (ῆ) 24, 68, 73 σημ. 202, 458· Λαδάρμιοι, Λάδαρμα, Λάερμα (τὰ) 69, 74, 76· Λέλιοι, Λέλος (Λέρος) 68, 73, σημ. 205, 329· Λινδοπολῖται 69, 74, 76· Λοξίδαι 68, 74· Λωσσεῖς 69, 71, σημ. 304· Νάσ(σ)ιοι 69, 70, σημ. 298· Νεοπολῖται 68, 79, 80, 81, σημ. 368· Νεττίδαι 69, 74, 76, 196, 198· Νισύριοι 69, 72, βλ. καὶ Νίσυρος· Νισύριοι Καρπάθου (;) 69, 72· Πάγιοι, στοὺς Πάγους 69, 74, 76· Παλαιοπολῖται 68, 73· Πατυρεῖς 69, 70-71, σημ. 300· Πεδιεῖς 69, 74, 76, σημ. 304· Πλάριοι 68, 74· Πολῖται 68, 74, 79, 80, 81, σημ. 367· Ποντωρεῖς, Ποντώρεια 58, 68, 74, 77, 81, 115, 120, 131 κέ., 193 κέ., 196 ἄρ. 7 στ. 1, 211, 219 κέ., σημ. 458, 609· Ρογκίδαι, Ρογκίδαι, Ρυγχίδαι 68, 73, 200· Σ[- -] (;) 69, σημ. 304· Σάριοι (;) 69, 72-73· Σερμι[- -] (;) 69, 70· Σιβύθιοι 68, 77, 81, 145· Σιλύριοι 68, 74· Τ[- -] (;) 68, 77· Τήλιοι 69, 72· Τλῶιοι, Τλῶς 68, 72, 201· Τύμνιοι 68, 72, σημ. 310· Ὑγασσεῖς 69, 70, 194 ἄρ. 3 στ. 5· [- - -]υνεῖτα[- -] (;) 69, 71· Ὑπερεγχεῖς 68, 81, 119, 190, σημ. 601· Φαγαῖοι 68, 74, 142, σημ. 662· Φύσκοι, Φύσκος 48, 49, 50, 54, 69, 71· Χαλκῆται 68, 72, βλ. καὶ Χάληκη

δημοκρατικὸ πολίτευμα, δημοκρατικοὶ 35, 36, 51, 66

Δημοσθένης σημ. 57

διαγονία 55

Διαγορίδαι 35, βλ. καὶ Ἐρατίδαι

Διάδοχοι Ἀλεξάνδρου 36

διαθήκη Μ. Ἀλεξάνδρου, βλ. Ἀλέξανδρος δικαιοσύνη, δικαστικὰ πινάκια 53

διμοιρῖται 52

Διμυλιὰ (ῆ) 117

Διόδωρος 83

Διόνυσος 84, 156, 202, 207 κέ.· Θυωνίδας 202, 208

Διόνυσος καὶ Ἥρα (ῆ Ἡρακλῆς) 84, 156, σημ. 393

Διοπέιθης (;) (ἐπών.; ἱερέας Ἐρεθ. Ἀπόλλ.;) σημ. 549

Διοπέιθης Ἀθηναῖος (καλλ.) 179

Διοπέιθης Ἀργεῖος (καλλ.) ὁ.π.

Διόσκοροι, Διόσκουροι, Διοσκόριον, Διόσκο-
ρος, Διόσορος 99, 118, 161, σημ. 572
Διπανάμια 163 κέ., σημ. 692
Δίρκη 220
Δίσκος (έργοςτ.) 105, 106, σημ. 497
Δίων Χρυσόστομος 40
Δοντάς Γ. 204
Δοξιάδης Κ. 28
δοῦλοι 58, 149, 150, 159, 192 ἄρ. 1, σημ.
218, 366, 685
δραχμές 200
Δρυῖται (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
Δυμᾶνες σημ. 195, βλ. καὶ Ὑλλεῖς, Πάμφυ-
λοι
Δυσαίνετος 168
Δωδεκάνησος 28, 32, σημ. 16, 29
δωδεκάπολις ἰωνική, βλ. ἰωνική δωδεκάπολις
Δωριεῖς, δωρική ἐξάπολη 32, 34, σημ. 27,
28, 29

damo 62 κέ., βλ. καὶ δῆμοι, δᾶμοι
damokoro 63
Desborough V.R. σημ. 29
Dittenberger G. σημ. 5 καὶ σποραδικὰ
duma 63
Dyggve E. σημ. 7 καὶ σποραδικὰ

ἐγγενής, ἐγγενεῖς 73, σημ. 218
εἰκὼν χαλκέα 159 ἄρ. 1 στ. 4, 171 ἄρ. 7
στ. 7
Εἰλείθυια (Ἄρτεμις) σημ. 664, βλ. καὶ Ἄρ-
τεμις
ἐκκλησία δῆμου (δᾶμος) 52
Ἑλλήνιον (τὸ) 33, σημ. 41
Ἑλληνικά Ὁξύρυγχου, βλ. Ὁξύρυγχος
ἐλληνιστική περίοδος, ἐλληνιστικὸς 123, 137,
205, 209, 211, 217, σημ. 62, 78, 408,
593, 613, 676 καὶ σποραδικὰ
Ἑλπία 33
ἐμφύλιοι πόλεμοι Ρωμαίων 39
ἔπαινος 159 ἄρ. 1 στ. 3, 171 ἄρ. 7 στ. 6
ἐπαποσταλεῖς (ὁ) (ναυτ.) 53, βλ. καὶ ἐπι-
πεμφθεῖς
ἐπιβάται (ναυτ.) 53
ἐπιγραφές 26 κέ., 29 καὶ σποραδικὰ
ἐπιδαμία σημ. 218

ἐπιμεληταὶ ἐμπορίου 52
ἐπιμελητὴς ἔργων 52
ἐπιπεμφθεῖς ὑπὸ τοῦ τριηράρχου 53
ἐπίπλους (ὁ) (ναυτ.) 53
ἐπίσκοποι 52, 114, 166 στ. 8, 167
ἐπιστάται 45, 54, 55, 114, 161, 165 κέ.,
σημ. 183, 184
ἐπιστάται τῶν παίδων 52
ἐπώνυμος ἄρχων 52
Ἐρατίδαι 35, βλ. καὶ Διαγορίδαι
ἐργαζόμενοι (ναυτ.) 53
Ἐργίας 83
Ἐρεθειβιάζοντες, βλ. κοινὸν Ἐρεθειβιαζόν-
των
Ἐρέθιμα (τὰ) 114
Ἐρεθίμια (τὰ) 114 κέ., σημ. 558
Ἐρεθιμιάζοντες, βλ. κοινὸν Ἰαλυσίων τῶν
Ἐρεθιμιάζόντων
Ἐρεθίμιος, βλ. Ἀπόλλων
Ἐρέτρια 60
Ἐρημόκαστρο Καλυθιῶν 120 κέ., 125, σημ.
375, 587, 595, 596, 609· Ἀρχαγγέλου
133
Ἐριδίμιος, βλ. Ζεὺς
Ἐριναέους (ὁ) 168
Ἐρινα(ι)εῖς (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
Ἐριντος (ῆ) (Μεσαναγρὸς) σημ. 650
Ἐρμαῖσταί, βλ. κοινὸν συνσάκνων
Ἐρμῆς 214· — Ἄνουβις 211
Ἐρυσίβη 113, σημ. 528, 531
Ἐστία 193
Ἐτεοβουτάδαι σημ. 113
Ἐτεοκαρπάθιοι 45, 46, σημ. 113
Ἐτεόκρητες σημ. 113
Εὐδαμος 47
Εὐέλπιδες (;), βλ. κοινὸν Εὐελπίδων
Εὐεργέτας 180
Εὐθαλίδας Τολμακράτευς Ποντωρεὺς σημ.
670
Εὐθηνῆται (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
εὐνοια 159 ἄρ. 1 στ. 5, 171 ἄρ. 8 στ. 3, 174
ἄρ. 12 στ. 2
Εὐριάδαι (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
εὐσέβεια 159 ἄρ. 1 στ. 5
Εὐφράνασσα Δεξιναύτα Ἰστανία 164
ἐφίερος (ὁ) 196 ἄρ. 7 στ. 5
Ἐχελος (ὁ) 127, 214, 215, σημ. 751

Eliot C. 28, σημ. 250

Erine 71

Ζερβουδάκη Ἡώς σημ. 399, 652, 717 καὶ
σποραδικὰ

Ζεὺς Ἀταβύριος 141, 197 ἄρ. 8, σημ. 41,
βλ. καὶ Ἀτάβυρος· Βουλεύς, Εὐβουλεύς
211· Δαμάτριος 211· Ἐριδίμιος 113,
205, σημ. 529· Καρποφόρος 211· Πολιεύς
83, βλ. καὶ Ἀθηνᾶ· Χθόνιος 211

Ζεὺς καὶ Ἀθηνᾶ 157 ἄρ. 25

Ζεὺς καὶ Ἡρα 211· Ὀρολύγιοι 132

Foucart P. 24, 26, 114

Fraser P. 26, 27, 29, 44, 48, 49, 58, 64, 65,
70, 79, σημ. 56, 199, 277, 361 καὶ σπο-
ραδικὰ, βλ. καὶ G. Bean

van Gelder H. 24, 26, 79, σημ. 195, 199,
206, 364, 373 καὶ σποραδικὰ

Grace V. 105 κέ., σημ. 126, 562 καὶ σπορα-
δικὰ

Gruen E. σημ. 67, 69, 73

Gualandi G. 220, σημ. 742, 777 καὶ σπορα-
δικὰ

Guarducci M. 97-98, σημ. 197, 198, 277 καὶ
σποραδικὰ

Guérin V. 23, 99, 120, 135 καὶ σποραδικὰ

Ἡλιαία 53

Ἡλιος (Ἄλιος), ἱερεῖς Ἡλίου 46, 52, 185,
201, σημ. 82, 160, 549, 562 καὶ σπορα-
δικὰ

Ἡλις, Ἡλεῖοι 60, 66

Ἡρα 84, 132, 156, 211· Τελχινία σημ. 393,
βλ. καὶ Διόνυσος, Ζεὺς

Ἡρακλεΐδες 34

Ἡρακλῆς 156, σημ. 393

Ἡριεῖς (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι

Ἡρώνδας 124, σημ. 602

Ἡσύχιος 55, 113, 208

Hadzisteliou Price Th. σημ. 664

Hauben H. σημ. 58

Hausmann U. 211

Heilmeyer W.D. σημ. 765

Hedenborg J. 24

Hiller F. von Gaertringen 24, 26, 70, 73, 76,
77, 79, 80, 110, 114, 117, 124, 130, 163,
201, 218, 219, σημ. 298 καὶ σποραδικὰ

Holleaux M. σημ. 183

Hope Simpson R. 26 καὶ σποραδικὰ, βλ. καὶ
J.F. Lazenby

Hornblower S. σημ. 54, 56, 57

θάλλινος (στέφανος) 190

Θαλλῖνος 190

Θάσος 105

Θεολόγος, Θελὸς 80, 99, 107 κέ., 118, 161,
163, 169, σημ. 525, βλ. καὶ Ἰστάνιοι
(ροδ. δῆμος)

Θεοφιλίσκος 47

Θεόφραστος 43

θεσμοφύλακες 52, σημ. 167

Θουκυδίδης 33

Θυσσανούντιοι (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι

Θυωνίδας, βλ. Διόνυσος

Ἰαλυσία 26, 29, 30, 58, 74, 77 κέ., 82 κέ.,
124, σημ. 344, 681 καὶ σποραδικὰ

Ἰαλυσία φυλὴ 54

Ἰαλυσός, Ἰαλύσιοι 24, 29, 30, 31, 34, 57,
71, 73, 77 κέ., 124, 156, 188 ἄρ. 1, σημ.
52, 293, 677 καὶ σποραδικὰ

Ἰαλυσός (Τριάντα) 80, σημ. 437, βλ. καὶ
Τριάντα

Ἰασικράτης (ἐπών.) σημ. 497

Ἰδυμα, Ἰδύμιοι, Ἰδυμεύς, Ἰδυμῆς σημ. 303,
304

Ἰδύμιοι (ροδ. δῆμος;), βλ. δῆμοι

ἱεραγωγός 72

ἱέρεια 196 ἄρ. 7 στ. 6

ἱερεῖς 84, 163 κέ., σημ. 266

ἱερεῖς στατοὶ σημ. 266

ἱεροθυτήσαντες, βλ. κοινὸν ἱεροθυτησάντων

ἱεροὶ νόμοι 197

ἱερομνάμονες 59

ἱεροποιοὶ 114, 166 στ. 11, 167

ἱεροφύλακες 114, γραμματεὺς, ὑπογραμμα-
τεὺς ἱεροφυλάκων 114, βλ. καὶ λ.

Ἰέρων (ἐπών.-ἐργαστ.) 99, σημ. 462, 497

Ἰερώνυμος (φιλόσοφος) 201

- Ἱερώνυμος Σιμυλίνου Τλῶος 157, 201
 ἱκᾶς -άδος 196 ἄρ. 7 στ. 3
 Ἱλιάδα 32
 ἱπποδάμειος τρόπος 25
 Ἱππόλυτος 202
 ἱπποτική περίοδος σημ. 420, 626
 Ἱσις, ἱερὸ Ἱσιδος 210 κέ.
 Ἱσπανία 33
 Ἱστάνιοι (ροδ. δῆμος), Ἱστανος, βλ. δῆμοι
 ἱστιατόριον 84
 Ἱστορικὸ-Ἀρχαιολογικὸ Ἰδρυμα (Ἰνστιτού-
 το) Ρόδου σημ. 2, 8, 418, 697
 Ἰστριος (ἡ) 76
 Ἰστρος (ἐργαστ.) σημ. 497
 Ἰστῶνη σημ. 505, βλ. καὶ Ἱστάνιοι
 Ἱτανος (ἡ) σημ. 505
 ἰσχάδες βρυγινδαρίδες 124, σημ. 603
 ἰωνικὴ δωδεκάπολις 66
 ἰωνικὸς ἢ νησιωτικὸς φόρος 47
- Inglieri R. 25, 27, 30 καὶ σποραδικὰ
 Iulius Bassus 173
- Jacopi G. 110 κέ., σημ. 555, 774 καὶ σπορα-
 δικά
 Jameson M. σημ. 104, 109
 Jones A. σημ. 304
 Jones J. σημ. 501
- Καθολικὴ (Ἀφάντου) 125, 222 κέ.
 Καλαβάρδα (τὰ) 104, σημ. 495
 Κάλαθος (ἡ) 76
 Καλαμώνας (Θεολόγος) 98, 101, 104, 107,
 116, 118, σημ. 507, 508 καὶ σποραδικὰ
 Καλλίθεμις 166
 Καλλιπολ(ε)ῖται (ροδ. δῆμος;), βλ. δῆμοι
 Καλυθιᾶς 81, 119, 123, 124, 190-191, 210
 κέ., σημ. 582, 601, 650 καὶ σποραδικὰ
 Κάλυμνα (ἡ), Κάλυμνος-δῆμοι 59, σημ. 599,
 649, 651
 Καμ(ε)ιρεῖς 147, 188 ἄρ. 1
 Καμειρὶς φυλὴ 54
 Κάμειρος, Καμυρίδα 24, 26, 34, 43, 44, 54,
 55, 56, 57, 65, 72, 73, 74, 77, 79, 81,
 196, σημ. 101, 138, 191, 194, 202, 210,
 293, 310, 782 καὶ σποραδικὰ
- Καμύνδιοι (ροδ. δῆμος), Κάμυνδος, βλ. δῆμοι
 Καραβοκυρὸς Σ. 24
 Καραναστάσης Α. σημ. 68
 Κᾶρες, Καρία, καρικὴ δυναστεία 32, 36, 49,
 54, σημ. 668· ἄγεμῶν ἐπὶ Καρίας 54· κα-
 ρικὸς φόρος 47· καροπερσικὴ κυριαρχία
 36
 Καροῦζος Χρ. 25, σημ. 48, 78
 Καρούζου Σ. σημ. 664, 725
 Καρπαθιοπολῖται (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
 Κάρπαθος, Καρπάθιοι 45, 46, 47, 50, 69,
 72, 99, σημ. 104, 106, 111, 136, 154,
 219, 290
 Κασαρεῖς (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
 Κάσος (ἡ), Κάσιοι 45, 47, 48, 50, σημ. 136,
 138
 Κάσιοι (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
 Κάσσιος-πολιορκία Ρόδου 39, 220, σημ. 551
 Κάσταβος (ἡ) 54, σημ. 505
 Κάστελλα (τὰ) (Σιάννα) σημ. 644
 Καστελλόριζο, βλ. Μεγίστη
 Κάστελλος (Λιβάδια Τήλου) 46
 Κάστελλος (ἡ) (Κρητηνία) σημ. 587
 κατάλογοι ἱερέων 165
 καταπαλταφέται ἢ καταπελταφέται 53, σημ.
 174
 κατοικοῦντες, κατοικεῦντες 58, 150, σημ.
 219, βλ. καὶ γεωργεῦντες
 Καττάβιοι (ροδ. δῆμος), Κατταβιά, βλ. δῆ-
 μοι
 Καῦνος (ἡ) 38, 39, 40, 48, σημ. 70· ἄγεμῶν
 ἐπὶ Καύνου 54
 Κεγχρεαὶ αἱ ἐν Ἀργεῖ 76, βλ. καὶ Ἀσκλη-
 πιδὸς
 Κεδρεᾶται (ροδ. δῆμος), Κεδρεαί, βλ. δῆμοι
 κελευστᾶς (ναυτ.) 53
 «κεντρόφυγα» ἢ «ἀνοικτὴ» μορφή 208
 Κεραμὶ (τὸ) (Ἀρχάγγελος) 135 κέ.
 Κηφισὸς (Ἀττικὴ)-ἱερὸ Κηφισοῦ 214
 Κίλικες 195
 Κιστάρη (τὸ) (Ἀσκληπειῖδ) 76
 Κλαρο[- - -] (ροδ. δῆμος;), βλ. δῆμοι
 κλαρωτᾶς δικαστᾶν 53
 Κλάσιοι (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
 κλασικὴ περίοδος, κλασικὸς 48, σημ. 613 καὶ
 σποραδικὰ
 κλασικισμὸς 208

- Κλεισθένης 60 κέ.
 Κλεόβουλος 34
 Κλεωναῖος 47
 Κλεώνυμος (ἐπών.) σημ. 497
 Κνίδος, Κνίδιοι 43, 44, 49, σημ. 147· ναυμα-
 χία Κνίδου 45· Νεοπολῖται Κνίδου σημ.
 368· Χερρονήσιοι οἱ ἀπὸ Κνίδου σημ.
 147· Χερσόνησος Κνίδου 44, 49, σημ. 147
 κοινά, κοινότητες 23, 52, 55, 56, 199· κοινὸν
 Ἀφροδισιαστᾶν 192 ἀρ. 2· Ἐρεθειβια-
 ζόντων Ὀμονοείων 114· (Ἐρμαῖστᾶν αὐ-
 τονόμων) συνσκάνων 174 ἀρ. 12· Εὐελπί-
 δων (;) 176 ἀρ. 16· Ἰαλυσίων τῶν Ἐρε-
 θιμιαζόντων 77, 114, 169 ἀρ. 5 στ. 7,
 171 ἀρ. 7 στ. 1-2, 171 ἀρ. 8 στ. 4-5, 176
 ἀρ. 17· ἱεροθυτησάντων ἐν Ἐρεθιμ(ί)οις
 σημ. 534· Μουσαῖστᾶν 159· τῶν ἐν Σύμῃ
 κατοικούντων 44· Χερσονασίων ἢ Χερσο-
 νασσιτᾶν, βλ. Χερσόνησος
 κοινωνικὴ μέριμνα 51
 Κόλλιας Ἥλ. σημ. 686 καὶ σποραδικὰ
 Κολοσσὸς (Ρόδου) σημ. 64
 Κολύμπια (τὰ) (Ἀφάντου) 144, σημ. 612
 Κοντῆς I. 25 κέ. καὶ σποραδικὰ
 Κοντορίνη B. 114, σημ. 373, 699 καὶ σπο-
 ραδικὰ
 Κόνων 35
 Κοπεγχάγη, Γλυπτοθήκη Ny Carlsberg 201·
 Ἔθν. Μουσεῖο 196
 Κόρη, βλ. Δήμητρα
 Κοσκινού (τὰ) 94
 Κοτεῖται (ροδ. δῆμος;), βλ. δῆμοι
 Κουκούλης Γ. σημ. 233
 Κούμελλο (τὸ) (Ἀρχάγγελος) 141
 Κούμουλλη (ἡ) 82, 95, 145
 Κρατίδας (ἐπών.) σημ. 497
 Κρεμαστή 80, 91, 92, 93, 95, 97, 154 κέ.,
 172, 202
 Κρήτη 32, 45, 48, σημ. 400· κρητικοὶ πόλε-
 μοι: 1ος 38, 2ος 39, 47
 κρητομυκηναϊκὴ περίοδος 45 καὶ σποραδικὰ
 Κριμαία σημ. 501
 Κρυασσεῖς (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
 κτοίνα, κτοινέται, κτοινᾶται 46, 50, 52, 55
 κέ., 63, 66-67, 148, σημ. 13, 197, 198,
 202, 204, 290, βλ. καὶ koto(i)na
 κυβερνάτας (ναυτ.) 53
 Κυκλάδες 31
 Κυμισαλεῖς (ροδ. δῆμος), Κυμισάλα, βλ. δῆ-
 μοι
 Κύπρος 33, σημ. 452
 Κυρεῖνα (ἡ) 174 ἀρ. 11 στ. 3
 Κυρήνη 33
 κωμάρχας σημ. 373
 κώμη, κῶμες 23, 60, σημ. 373
 Κωνσταντινίδης Θ. 27
 Κωνσταντινόπουλος Γρηγ. 25, 200, σημ. 36,
 46 καὶ σποραδικὰ
 Κῶς 38, 47, 59, 219, σημ. 161, 165, 289,
 557, 753· δῆμοι Κῶ 59, σημ. 231, 289
 Kiechle F. σημ. 238
 Kinch K. 24 καὶ σποραδικὰ, βλ. καὶ Blinken-
 berg
 korete 63
 koto(i)na, kotoneta, kotonooko 63, βλ. καὶ
 κτοίνα
 Krahmer G. 208
 Kreeb M. σημ. 698, 765
 Λαδάρμιοι (ροδ. δῆμος), Λάδαρμα, Λάερμα,
 βλ. δῆμοι
 λαφαγέτας 62
 Λαμπρινουδάκης B. σημ. 77
 Λάππα (ἡ) (Κρήτη) 48
 Λάρτος, Λάρδος, λάρτιος λίθος 76, 158 κέ.,
 σημ. 595, 650 καὶ σποραδικὰ
 Λαχανιά (ἡ) 76
 Λεῖριον (ἡ) 192
 Λέλεγες (οἱ) 32
 Λέλιοι (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
 Λέρος (νησί) σημ. 234, 235
 Λέσβος 49
 Λεφτόπαγος (ὁ), Λευκόποδα (τὰ) 82, 98,
 145, σημ. 454
 Λιβάδια (Τῆλος) 46
 λίθου ἐποχή 31
 Λικίνιος Θεόδωρος 173
 λιμενάρχης 52
 λιμὴν σημ. 373
 Λινδία (ἡ) 24, 28, 29, 66, 74, 76, σημ. 344·
 ἄγεμὼν ἄμισθος ἐπὶ τᾷς χώρας τᾷς Λιν-
 δίας 53
 Λινδία φυλὴ 54
 Λινδοπολῖται (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι

Λίνδος, Λίνδιοι 24, 25, 26, 33, 34, 35, 45, 46, 50, 56, 57, 65, 72, 74 κέ., 77, 79, 147, 188 άρ. 1, σημ. 52, 138, 191, 210, 293 και σποραδικά, βλ. και 'Αθάνα Λινδία, Λινδοπολίται
 Λίρος (ή και ό), Λεϊρος, Λύρος (Λέρος) σημ. 329, 644
 Λοξίδα (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
 λοχαγοί 52
 Λυκαονία 192
 Λυκία 39, 48, 113, σημ. 73, 505, 534, 668, 720· άγεμών επί Λυκίας 54
 Λυσαίνετος, Λυσαινέτη 168
 Λύσανδρος 168
 Λώρυμα (τά), Χερσόνησος Λωρύμων 49, σημ. 147
 Λωσσεῖς (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι

 Langenfass-Vuduroglu Fr. σημ. 763
 Laurenzi L. 93, 149, 208, 211, 219, σημ. 25, 568, 682 και σποραδικά
 Lawrence A. 208 και σποραδικά
 Lazenby J. 26 και σποραδικά, βλ. και R. Hope Simpson
 Linfert A. 208, 221 και σποραδικά
 Lippold G. 208, 212, 215 και σποραδικά

 Μαγνησία 221
 Μάγνητες 188 άρ. 2
 Μαίανδρος 49
 Μαινάδες 202, 208
 Μακεδονία σημ. 73
 μακεδονικοί πόλεμοι 38, 39
 Μακριά Βουνάρα (ή) ('Ιαλυσός) 85
 Μαλλιαράκης Μ. 24
 Μαλώνα (ή) 76, 200, σημ. 595
 «μανιεριστές», μανιερισμός 208
 Μαντίνεια 60
 Μάντρα Μπογαζι ('Ιαλυσός) 84
 Μαριτσά (τά) 80, 92, 95 κέ., 158, σημ. 443
 μαστροί, μάστροι 54, 55, 56, σημ. 201, 204
 Μάτιοι (οί) (κτοίνα) σημ. 202
 ματρόξενoi, σημ. 215
 Μαύσωλος 36
 Μεγίστη 44-45, 48, 50
 Μενεκράτης (καλλ.) 221

Μενεκράτης Σπουσίλα 165
 μέρη (τά) σημ. 373
 Μεσαναγρός (ό, ή) 76, σημ. 650
 μέτοικοι 58, 149, σημ. 218
 Μηνόδοτος 'Αρτεμιδώρου 172, βλ. και Χαρμόλας
 Μητροπολίτη, θ. (Καλυθιές) 120, 191 άρ. 4
 μιθριδατικοί πόλεμοι 39, 186
 Μ. 'Ασία 43, 47, 186, σημ. 161, 668
 Μίλητος, δῆμοι Μιλήτου 59
 μινωικό είδώλιο σημ. 508
 μινωικός πολιτισμός, άποικίες, Τριάντα ('Ιαλυσού) οικισμός, 31, 85-87, 92
 Μιχαηλίδης-Νουάρος Μ., βλ. Νουάρος
 Μόβωλλα (τά) Muğla 49
 Μόναχο, Γλυπτοθήκη, αναθηματικό ανάγλυφο 211-212
 Μονόλιθος (ή) 76, σημ. 587
 μόρος 189 άρ. 3 στ. 1
 Μόσκου Βουνάρα (ή) 84, 85
 Μουσαῖσταί, βλ. κοινόν Μουσαῖστᾶν
 Μουσεία Κοπεγχάγης, βλ. Κοπεγχάγη
 Μουσεία Μονάχου, βλ. Μόναχο
 Μουσεία Ρόδου: 'Αρχαιολογικό 25, 116, 119, 120 σημ. 584 και 586, 126 σημ. 616, 141 σημ. 659, 156 άρ. 18, 20 (;), 21, 157 άρ. 26, 28, 160 άρ. 6, 161 άρ. 8, 9, 10, 162 άρ. 2, 3, 162 άρ. 1, 168 άρ. 4, 170 κέ. άρ. 6-27, 183 άρ. 29, 186 άρ. 30, 187 άρ. 31, 189 άρ. 3, 4, 190-191 άρ. 1-4, 193 άρ. 4, 194 άρ. 3, 195 άρ. 6, 197 άρ. 8, 198 άρ. 10, 202 άρ. 4, 5, 7, 203 άρ. 1, 204 κέ. άρ. 1-2, 207 κέ. άρ. 1-2, 210 κέ., 216 άρ. 2, 219 κέ., 222 κέ., σημ. 12, 120, 298, 508, 524, 563, 584, 643, 696, 734, 758, 766, 772, 773, 774, 779 κέ.
 'Ανάκτορο 'Ιπποτών (Καστέλλο) 202 άρ. 6
 Μουσείο Βρετανικό (Λονδίνο), βλ. Βρετανικό Μουσείο
 Μουσείο 'Εθνικό 'Αρχαιολογικό ('Αθήνα) σημ. 754
 Μουσείο Λούβρου (Παρίσι), βλ. Παρίσι, Λοῦβρο
 Μουσείο Μητροπολιτικό (Ν. 'Υόρκη), βλ. Νέα 'Υόρκη

Μουσείο Νεάπολης (Ίταλίας), βλ. Νεάπολη
Μουσείο Περγάμου (ΊΑνατ. Βερολίνο), βλ.
Βερολίνο

Μουσείο Σύμης, βλ. Σύμη

Μουσείο Χίου, βλ. Χίος

Μοῦσες 159

Μπακαλάκης Γ. 218

μυκηναϊκή περίοδος, Μυκηναῖοι, Μυκῆνες
26, 31, 32, 45, 62 κέ., μυκηναϊκὰ εὐρή-
ματα 44 κέ. καὶ σποραδικὰ (βλ. καὶ τὸν
πίνακα I τῆς σ. 151 καὶ ὑπόμνημα στὸ
χάρτη τῆς Ίαλυσίας)

Μύνδος, βλ. Ἄνδρος

Maddoli G. σημ. 229, 253, 289 καὶ σπορα-
δικὰ

Maier F. σημ. 594 καὶ σποραδικὰ

Maiuri A. 25, 105, 195, 202, 207 κέ., 211,
σημ. 408, 568, 734 καὶ σποραδικὰ

Mantua, κορμὸς Μαινάδας 208

Mastrocinque A. σημ. 139 καὶ σποραδικὰ

Meiggs R. σημ. 51

Merker G. 201, 221, σημ. 524, 726, 743 καὶ
σποραδικὰ

Meyer E. 27, σημ. 139, 313 καὶ σποραδικὰ

Mitropoulou E. 218, σημ. 764, 767

Möbius H. σημ. 447, βλ. καὶ E. Pfuhl

Moggi M. σημ. 54

Momigliano A. σημ. 41, 56, 79, 195, 200 καὶ
σποραδικὰ

Morelli D. 113, 116 καὶ σποραδικὰ

Morricone L. σημ. 20, 80, 160 καὶ σπορα-
δικὰ

Muğla, βλ. Μόβωλλα

Νάξος 40, σημ. 77

Νάσ(σ)ιοι (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι

ναύαρχος 52

ναυκλαρεῦντες (οἱ) 58, βλ. καὶ κατοικοῦντες,
γεωργεῦντες

Ναύκρατις 33

ναυμαχία· Ἐφέσου 37· Κνίδου 45· Χίου 38·
Σίδης καὶ Μυοννήσου 38

ναυπαγὸς (ναυτ.) 53

ναυτικὸ 52

Νεάπολη, Μουσείο 207, 220

Νέα Ὑόρκη, Μητροπολιτικὸ Μουσείο 200
ἀρ. 1

νεολιθικὰ εὐρήματα 131, 141, σημ. 116,
625, 656

Νέο Φάληρο 214

Νεοπολῖται (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι

Νεττίδαι (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι

Νεῶν Κατάλογος 32, 45, σημ. 23, 95

Νικαγίς (ή) (ἐργοστ.), σημ. 497

Νίκες 202

Νιρέας σημ. 95

Νίσυρος, Νισύριοι 47, 50, σημ. 130, 131·
ἀγγειογραφικὸς ρυθμὸς 47

Νισύριοι (ροδ. δῆμος), Νισύριοι Καρπάθου(;)·
βλ. δῆμοι

Νουάρος M.M. σημ. 104, 318

νύμφη, Νύμφες, Νυμφαῖα 214, 219 κέ.

Nauck A. 168

Newton C. 23, 204, 217, σημ. 447 καὶ σπο-
ραδικὰ

Nilsson M. σημ. 462, 495 καὶ σποραδικὰ

ξένοι 58, 200, σημ. 218, 366

Ξενοφάνης (ἐπών.) σημ. 497

Ξενοφῶν (ἐπών.) σημ. 511

Οἰκονομίδης A. σημ. 63, 296

οἶνωθρον, οἶνωτρον 189 ἀρ. 3 στ. 4

ὀλιγαρχικὸ καθεστῶς, ὀλιγαρχικοὶ 35, 36

Ὀλοῦς (ή) 48

Ὅμηρος 32, σημ. 27, 195

ὁμοσπονδία 54

Ὁξυρύγχου Ἑλληνικὰ σημ. 55

ὄραμα 176 ἀρ. 15

Ὀρλάνδος A. σημ. 83, 420, 610 καὶ σπορα-
δικὰ

Οὔεσπασιανὸς 154 ἀρ. 3

Ὁχύρωμα 83

onato 63

O'Neil J. σημ. 155 καὶ παρακάτω

opidamijo 63

Overbeck J. 204

Πάγιοι (ροδ. δῆμος), στοὺς Πάγους, βλ. δῆμοι
παδαλιοῦχοι 53
παλαιοντολογικὰ εὐρήματα 46
Παλαιοπολιταί (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
παλαιοχριστιανικὴ περίοδος 29 40, 84, 99, 100, 117, 120, 125, 134, 144, 145, 150, 151, σημ. 15, 556, 584 καὶ σποραδικὰ (βλ. καὶ τὸν πίνακα I τῆς σ. 151 καὶ τὸ ὑπόμνημα στὸ χάρτη τῆς Ἰαλυσίας)
Πάμφυλοι σημ. 195, βλ. καὶ Ὑλλεῖς, Δυμᾶνες
Πᾶν 193
πανάγυρις-παναγύρεις 115, 163 κέ., 169 ἄρ. 5 στ. 4· πανάγυρις μετὰ τὸν πόλεμον 115, 164, 165, σημ. 551
Πάναμος (μῆνας) σημ. 511
Παπαποστολόου I. 95, σημ. 425 καὶ σποραδικὰ
Παπαχριστοδούλου X. 25, 27, σημ. 383, 386, 437, 651 καὶ σποραδικὰ
πάπυρος ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο σημ. 82, 168
Παραβλείας καὶ Ἀρτούβων ἀγεμῶν 53-54
Παραδεῖσι 80, 81, 95, 98, 101 κέ., 110, 118 καὶ σποραδικὰ
Παρθενόνος (Ἀφάντου) 127, 219 ἄρ. 5
Παρθενόπη 33
Παρθένος (Ἀθηνᾶ) σημ. 623
Παρθενώνας 213 κέ., σημ. 751
Παρίσι, Λοῦβρο σημ. 761
Παρμένων -ίων -ᾶς σημ. 675
πάροικοι, παροικοῦντες 58, σημ. 219
Πᾶσις, Πασώ, Πάσιος, Πάσις -ιτος, Πασιώ 166
Παστίδα (ἡ) 80, 84, 95, 97
Πάτμος σημ. 234
πάτραι 55, σημ. 101, 194, πρβλ. σημ. 271
Πάτραι, Πάτρα (πόλη) 60
Πατυρεῖς (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
Παυσανίας ὁ περιηγητὴς 34, 60 καὶ σποραδικὰ (βλ. καὶ εὐρετήριο φιλολογικῶν πηγῶν)
Πεδιεῖς (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
Πελοποννησος 60 σημ. 237
πελοποννησιακὸς πόλεμος 35
πεντηκόνταρχος (ναυτ.) 53

Περαία ροδιακὴ, τὸ πέραν 27, 38, 40, 44, 48 κέ., 53, 54, 58-59, 70, 71, 72, 74, 77, 81, 147, 148, 197, 201, σημ. 139, 150, 177, 304, 313, 676 καὶ σποραδικὰ
Πέργαμος (ἡ), Πέργαμον (τὸ) 38· ἀποθέτης Περγάμου 105, 106, σημ. 462, 494, 497, 511· βωμὸς Περγάμου 208, 221
Περέχες (οἱ, θηλ.) 120, 124, σημ. 600, 601
περιπόλια (τὰ) 53, 123, σημ. 594
Περσέας 39, σημ. 73
Πέρσες, περσικοὶ πόλεμοι, σημ. 50
Περσεφόνη 214, βλ. καὶ Δήμητρα καὶ Κόρη, Πλούτων
Πισίδαι 159, 162
Πλάριοι (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
Πλατάνια (τὰ) 76, 132
πληθυσμὸς Ρόδου, ἀρχαῖος 150, σημ. 684· σημερινός, σημ. 437
Πλημμύρι σημ. 595
Πλούταρχος Ἡλιοδώρου (καλλ.) 172
Πλούτων 214, βλ. καὶ Περσεφόνη
πόλις-εις 59, σημ. 261, 364 καὶ σποραδικὰ
πόλις-κράτος 23, 34
Πολῖται (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
πολιτικὴς ἀρχὲς ροδιακοῦ κράτους 52
Πολύβιος 37
Ποντωρεῖς (ροδ. δῆμος), Ποντώρεια, βλ. δῆμοι
Ποσειδῶν Ἴππιος 65· Πόρθμιος 72
Ποσειδώνιος 40
Ποτίδιαιον (Ποσείδιον), Ποτιδαιεῖς, κτοίνα - 45, 54, 99, σημ. 202, 290, 539
Πράσος-Βράσος, Βράσιοι 76, βλ. καὶ δῆμοι (Βράσιοι)
Πρατοφάνης (ἐπών.) σημ. 497
Πριήνη 220-221
προεδρία ἐν τοῖς ἀγῶσι 169 ἄρ. 5 στ. 3, 171 ἄρ. 7 στ. 8
προϊστορικὴ περίοδος, προϊστορικὰ 26, 31, 123, 131, 141 καὶ σποραδικὰ
προστάτης (Κῶς) σημ. 161
πρόσωπα ἀργύρεα 188 ἄρ. 1
προφᾶται 70, 164
Προφ. Ἡλίας (Ἰαλυσός) 84, 153
Προφύλια (ἡ) 76
πρυτάνεις 52, σημ. 161, 261

- πρωιρεὺς (ναυτ.) 53
 πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς σημ. 29
 Πτολεμαῖοι 36, 37
 «Πτολεμαίων» τάφος σημ. 668
 Πυθαῖσταϊ-κατάλογος (Τῆλος) 46
 Πύθειος Λύκωνος κ.ύ. Πολυκλεῦς Παλαιο-
 πολίτας 156 ἄρ. 22
 Πυλῶνα (ῆ) 76
 πύργοι σημ. 594
 Πύργος Βασιλοπούλας (Ἀρχάγγελος) σημ.
 669
 πωληταὶ 52
- Pace B. 98, 99 κέ. καὶ σποραδικὰ
 Peek W. 26, σημ. 101, 128 καὶ σποραδικὰ
 Pernier L. 90, 95 καὶ σποραδικὰ
 Pfuhl E.-Möbius H. 202, 209, 215, σημ. 769
 καὶ σποραδικὰ
 porokorete 63
 Pugliese Caratelli G. 25, 26-27, 73, 77, 79,
 80, 148, 165, σημ. 199, 204, 269, 290,
 310, 329 καὶ σποραδικὰ
- qasireu 63
- Ρογκίδαι (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
 Ρόδη 33
 Ρόδιος, Ρόδιοι, βλ. Ρόδος
 Ρόδος-πόλη 25, 29, 40, 41, 79 κέ., 94, 148-
 149, σημ. 373 καὶ σποραδικὰ· ροδιακὴ
 μυθολογία 32 καὶ σποραδικὰ· ροδιακὴ
 πολιτεία, ροδιακὸ κράτος 43, 51 κέ., 147
 κέ. καὶ σποραδικὰ· Ρόδιος, Ρόδιοι 43,
 σημ. 215, 304 καὶ σποραδικὰ· βλ. καὶ ἀνά-
 κτορο Ἰπποτῶν Ρόδου, Μουσεῖο Ρόδου
 Ρώμια (τὰ) 163 κέ.
 Ρώμη, ρωμαϊκὴ περίοδος 37, 38, 39, 40,
 173-174, 202, 203-204, σημ. 67, 408 καὶ
 σποραδικὰ· συνθήκη Ρώμης καὶ Ρόδου 39
 Ρωσία 198, σημ. 452, 652
- Rakob F. σημ. 765
 règle triennale 57, 65, 74, σημ. 310 καὶ σπο-
 ραδικὰ
 Reinach S. σημ. 764 καὶ σποραδικὰ
 Rhodes P. σημ. 249
- Robert L. σημ. 85, 125-127, 303-304, 361,
 539 καὶ σποραδικὰ
 Roscher W. σημ. 534
 Ross L. 23, 26, 98, 108 κέ., 163 κέ., 205 κέ.,
 σημ. 704 καὶ σποραδικὰ
 Rostovtzeff M. 58, σημ. 62, 215, 218, 501
 Rottiers B. 94, 203 ἄρ. 8
 Roussel D. σημ. 27, 195
 Roux G. σημ. 288
- Σακελλαρίου Μ. σημ. 21, 26
 Σάμος 49
 Σάμψων Α. 131, σημ. 17, 625, 656
 Σαραντάπηχος (ὁ) (Καλυθιᾶς) 123
 Σάραπες 210-211, βλ. καὶ Ἴσις
 «Σαρδανάπαλος» 207
 Σαριδάκης Στυλ. 27, 97, 158, 164, 166
 Σάριοι, Σάρος, Σαρία 45, 72-73, ροδ. δῆμος;
 (βλ. δῆμοι)
 σαρκοφάγος -οι 190, 202 ἄρ. 7, 203-204
 σεισμοὶ 37, 40, 46-47, 186, σημ. 64, 80,
 125 καὶ σποραδικὰ· σισμὸς 184 ἄρ. 29β
 Σερμι - - (ροδ. δῆμος;), βλ. δῆμοι
 Σιάννα (τὰ) 76, σημ. 644
 Σιβύθιοι (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
 Σιδώνιοι 190
 Σικελία 35, 46, σημ. 112, βλ. καὶ Ἀκράγας,
 Γέλα
 Σιλύριοι (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
 Σιμυλῖνος (ἐπών.) σημ. 497
 σισμὸς, βλ. σεισμοὶ
 σίτησις ἐν ἱεροθυτείῳ 171 ἄρ. 7 στ. 9
 σιτοφύλακες 52
 σιτῶναι (σειτῶναι) 52, σημ. 167
 Σκύλαξ (Ψευδο-) 45, 50, σημ. 319 (βλ. καὶ
 εὐρετήριο φιλολογικῶν πηγῶν)
 Σόλοι 33
 Σόλων 34
 Σορωνή, Σόρων, Σάρων 81, 107, 117, 119,
 162, 188 κέ., 202, 207 κέ., σημ. 566, 724
 Σπαενὸ ρυάκι (Λάερμα) 76, βλ. δῆμος Λα-
 δαρμίων (στοὺς Πάγους)
 Σπάρτη, σπαρτιατικὴ ἡγεμονία 35, 36, 60
 στέφανος, στέφανοι 159 ἄρ. 1 στ. 3, 171 ἄρ.
 7 στ. 6, 175 ἄρ. 13 στ. 3, 188 ἄρ. 1 στ. 6
 στήλη 189 ἄρ. 3 στ. 1

στῆριγξ ἀμάξης 189 ἀρ. 3 στ. 3
 Στράβων 51, 60, 72, 83, 113, βλ. καὶ εὐρετήριο φιλολογικῶν πηγῶν
 στραταγοί, στρατηγοί 52, 53-54· στραταγήσας ἐκ πάντων σημ. 179· στραταγήσας κατὰ πόλεμον σημ. 179· στραταγὸς ἐν τῷ ἄστει, βλ. ἄστν· εἰς τὸ πέραν 53· ἐπὶ Τήλου, βλ. Τῆλος· ἐπὶ τὰν χώραν 53· στρατηγὸς Χερρονήσου καὶ Σύμης, βλ. Σύμη
 Στράτης Ἀλκιμέδοντος 185
 στρατιωτικὴ ὀργάνωση 52 κέ.
 Στρατονίκεια (ή) 38, 39, σημ. 70
 στρατὸς ξηρᾶς 52 κέ.
 Συλλογὴ ἀρχαιολογικῆ Τήλου, βλ. Τῆλος
 Σύμη 44, 49, 50, σημ. 310· στρατηγὸς Χερρονήσου καὶ Σύμης 53· Μουσεῖο σημ. 101
 Συμμαχικὸς πόλεμος 36
 ὁ σύμπας δᾶμος, ὁ δᾶμος ὁ Ροδίων (δῆμος Ροδίων), οἱ Ρόδιοι 51, 54, 56, 57, 72, σημ. 190
 συνθήκη Ἀπάμειας, βλ. Ἀπάμεια· Ρώμης-Ρόδου, βλ. Ρώμη
 συνοικισμὸς 25, 35, 49, 50, 51, 52, 147 κέ., σημ. 189, 199, 372, 436 καὶ σποραδικὰ συννομαὶ 55
 συνταγματάρχαι 52
 Σύρα (ή)-Σύρος (ὁ) 134, 195, 198, σημ. 646
 Συρία 33, σημ. 73, 452

 Salzmänn A. 24, σημ. 3
 Schilbach J. σημ. 592
 Schmitt H. σημ. 67, 71 καὶ σποραδικὰ
 Schneidewirth H. σημ. 5
 Schuchhardt W. 208 καὶ σποραδικὰ
 Schumacher C. σημ. 5
 Schweitzer B. 220
 Scoufopoulos N. σημ. 593
 Scranton R. σημ. 592
 Segre M. 25, 168, 197 καὶ σποραδικὰ
 Selivanov S. 24, 145, σημ. 298
 Simon E. σημ. 544, 664, 763
 Susini G. 26, 46, σημ. 90, 177 καὶ σποραδικὰ
 Svoronos J. σημ. 764

 Ταβάζι 84

ταμίας, ταμίης 52, 114, 166 στ. 21
 Ταυρίσκος, βλ. Ἀπολλώνιος
 Ταῦρος Farnese 220
 τάφος, τάφοι κοινῶν 189 ἀρ. 3 στ. 7, 199-200
 Τεγέα 60
 Τελχινία Ἦρα, βλ. Ἦρα
 τετράπολις 72, πρβλ. τρίπολις
 Τῆλος, Τήλιοι 46-47, 48, 50, 166, σημ. 127, 179· Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ σημ. 122· στραταγὸς ἐπὶ Τήλου 53· Τήλιοι (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
 Τῆνος, βλ. Ἄνδρος
 Τιμαγόρας Τιμαγόρα 164
 Τιμάπολις Τιμαπόλιος Βρυγινδάριος 168
 Τιμαρίστα (ή) 215
 Τιμασαγόρας (ἐπών.) σημ. 497
 Τιμαχίδας-Χρονικὸ 165, σημ. 50
 Τιμόδικος (ἐπών.) σημ. 123
 Τίτος Φλαύιος Λέων 132
 Τληπόλεμος, Τλαπόλεμος 32, 152, σημ. 27
 Τλώιοι (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
 τοπογραφία ἀρχαιολογικῆ Ρόδου 25, 29, 149 καὶ σποραδικὰ
 τόποι (οἱ) 200
 τοπωνύμια 32, 150 καὶ σποραδικὰ
 Τραπεζ(ε)ίτας (ὁ) 52
 Τριάντα (τὰ) (σήμ. Ἰαλυσὸς) 31, 80, 84, 87, 91, 155 κέ., 202, σημ. 404 καὶ σποραδικὰ, βλ. καὶ Ἰαλυσὸς
 τριετηρὶς 163 κέ.
 τριήραρχος (ναυτ.) 52
 τρίκτοινοι τοὶ ἐν Λέλῳ σημ. 205
 τρίπολις 45, πρβλ. τετράπολις
 τριττὺς 66, 149
 Τσαμπίκα (ή) (Ἀρχάγγελος) 132, 142 κέ., 196, σημ. 462, 660, 665
 Τσιρπανλής Z. σημ. 653
 Τσοπανάκης A. σημ. 437, 455, 581
 Τύμνιοι (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
 τύραννος 34

 Tiberius Claudius Flavianus 174
 Tissot C. 120 κέ.
 Torr C. 24, σημ. 5

Ἵγασσεῖς (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
 υἰοθεσία 57, 65, σημ. 310 καὶ σποραδικὰ
 Ἵλλεῖς 34, σημ. 195, βλ. καὶ Δυμᾶνες, Πάμ-
 φυλοι
 Ἵπερεγγεῖς (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
 ὑπήκοοι 149
 ὑπογραμματαεὺς ἱεροφυλάκων 114, 166 στ.
 23, βλ. καὶ ἱεροφύλακες

Ullrich H. σημ. 5

Φαγαὶ (αἱ) 132, 142, σημ. 662, βλ. καὶ Ἄρ-
 τεμις ἐς Φαγάς
 Φαγαῖοι (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι
 Φαληράκι (Καλυθιές) 119 κέ., 191 ἄρ. 4,
 σημ. 582, 584, 733
 Φαρακλὸς 120, σημ. 587, 595, βλ. καὶ Χα-
 ράκι
 Φάσηλις (ῆ) 33, σημ. 602
 Φθιῶτις σημ. 589
 Φικέλλουρα (τὰ) (Κάμειρος) 190 ἄρ. 2
 Φιέρημος 83 κέ., 92 κέ., 95 κέ., 153 κέ.,
 202, σημ. 597, βλ. καὶ Ἰαλυσὸς
 Φίλιππος Ε' 38, 47, σημ. 70
 Φιλόδαμος (ἐπών.) σημ. 497
 φιλοδοξία 159 ἄρ. 1 στ. 5, 175 ἄρ. 13 στ. 4,
 176 ἄρ. 17 στ. 5
 Φιλόχορος σημ. 247
 Φλάβιοι 186
 Φοίνικες, Φοινίκη 32, 33, 36
 φορολογικοὶ κατάλογοι Ἀθηναίων, βλ. Ἀ-
 θηναῖοι
 φρούρια 53
 φυλές 55 κέ., 65, 74, 79, 81, 147, σημ. 187,
 195, 271, 310 καὶ σποραδικὰ φυλές: Ἀλ-
 θαιμενίς, Ἀργεῖα, Ἰαλυσία, Κάμειρίς,
 Λινδία, βλ. λ.
 Φύσκιοι (ροδ. δῆμος), Φύσκος, βλ. δῆμοι
 Φωκίς σημ. 455
 Φωτίου Κ. 124, σημ. 599, 667

Ventris M. 62, βλ. καὶ J. Chadwick

Vermeule C. σημ. 751

virtuosismo veristico 208

Walter O. 214 καὶ σποραδικὰ

Waywell G. 213, 215 καὶ σποραδικὰ

Weeber K.-W. σημ. 285

Wilhelm A. σημ. 157, 297

Winter F. σημ. 589, 592, 593 καὶ σποραδικὰ

Wiseman J. 28

Χαβιαράς Δ., Μ. καὶ Ν. 27, 71, 156, σημ.
 139, 306 καὶ σποραδικὰ

Χάλκη, Χαλκε(ι)ᾶται, Χαλκιᾶται 43-44, 50,
 σημ. 787

Χαλκήται (ροδ. δῆμος), βλ. δῆμοι

Χαλκοῦ ἐποχή 31, σημ. 18, 656 καὶ σπορα-
 δικά

Χαράκι (Μαλὼνα) 197, σημ. 595, βλ. καὶ Φα-
 ρακλὸς

Χαριτωνίδης Σ. σημ. 120, 434, 641 καὶ
 σποραδικὰ

Χαρκαδεῖό (τὸ) (Τῆλος) 46

Χαρμόλας Ἀρτεμιδώρου 172

Χαρωνίδας-στήλη 94

Χατζηκυριαζῆς Ε. σημ. 571

Χερσόνησος (Χερσόνασος), κοινὸν Χερσονα-
 σίων ἢ Χερσονασσιτᾶν 44, 49, Χερρονή-
 σιοι, Χερσόνησος Κνίδου, βλ. Κνίδος

Χετταῖοι-Χεττιτικὲς πηγές 32, σημ. 25, βλ.
 καὶ Ahhijava

Χθόνιος Ζεὺς, βλ. Ζεὺς· Χθονία Δημήτηρ,
 βλ. Δήμητρα

Χίος 49, σημ. 271· ἀνάγλυφο ἀπὸ τῆ Χίου
 127, 214· Ἀρχαιολ. Μουσεῖο Χίου σημ.
 752· ναυμαχία Χίου 38, 47

χρεοφύλακες 52, σημ. 167

χριστιανισμὸς σημ. 83

Χρονικὸ Λίνδου (Τιμαχίδα), βλ. Τιμαχίδας
 χώρα 28, 53, σημ. 169, 254, 341

χωρητῆρ σημ. 256, βλ. καὶ korete, porokorete

Ψίθθος (ῆ) (Ἀρχάγγελος) 134

Ψίνθος (ῆ) 81, 145-146, 158

Young J. 135, σημ. 501

ὁ δεῖνα Δαμαινέτου (;) 164

ὁ δεῖνα Κλειναγόρα 172

ὁ δεῖνα Κυδοφάνεος 172

B. ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΠΟΥ ΑΠΑΝΤΟΥΝ ΣΤΙΣ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ*

- Ἀγαθῖνος 199 στ. 22
 Ἀγέστρατος Δαμοκράτευσ Ἰστάνιος 163 στ. 20
 Ἀγήσανδρος 175 ἀρ. 15
 Ἀγήσανδρος Δαμοκρίνευς 167 ἀρ. 3 στ. 5
 Ἀγήσανδρος Θευπόμπου 178 ἀρ. 21
 Ἀγησίλοχος Κλευσθένευς Ἰστάνιος 163 στ. 4
 Ἀγησίπολις Φιληράτου Ἰστάνιος 163 στ. 13
 Ἀγησίστρατος Μίλωνος 127, 192 ἀρ. 3 στ. 1-2
 Ἀγλούμβροτος Κλειτανορίδα 184 ἀρ. 29 στ. 12, 185
 Ἀθανοκλῆς Ἱεροκλεῦς Δαματρίεϋς 99, 161 ἀρ. 7
 Αἰνησίδαμος Νικοδάμου 183 ἀρ. 28 στ. 3
 Ἀκεσις Ἰσοδάμου 194 ἀρ. 2
 Ἀλεξίδαμος Πλειστάρχου Ἄμιος 158 ἀρ. 1
 Ἀλεξίμαχος Εὐφάνεϋς Ἀστυπαλαιεῦς 163 στ. 9
 Ἀλεξιμβροτίδας Διοπείθεϋς Σιβύθιος 164 στ. 24-25
 Ἀλκιμέδων Στράτητος 184 ἀρ. 29 στ. 10, 185
 Ἀναξίβιος ἢ Ἀναξίβουλος 177 ἀρ. 19 στ. 4
 Ἀναξικράτης Ἐπικράτεϋς 184 ἀρ. 29 στ. 8
 Ἀνταγόρας Ἀγεστράτου Βρυγινδάριος 163 στ. 19
 Ἀντιοχίς 189 ἀρ. 3 στ. 6, 209
 Ἀντίστρατος Φανοστράτου κ.ύ. Πολυάρχου 166 στ. 12-13
 Ἀπελλᾶς -ἄτος (ὅ) 192 ἀρ. 1, 218
 Ἀπολλόδοτος Ἀπολλ[- -] 184 ἀρ. 29 στ. 23
 Ἀπολλόδωρος 199 στ. 18
 Ἀπολλόνιος 199 στ. 23
 Ἀπολλοφάνης 199 στ. 17
 Ἀπολλώνιος (;) 179 ἀρ. 23
 Ἀρίσταρχος Εὐφράστου 183 ἀρ. 28 στ. 4
 Ἀριστείδας Ξενομβρότου (Ξεονοβρότου) Ποντωρεῦς 163 στ. 18, 164
 Ἀριστίων Ἀριστομβρ[- -] 184 ἀρ. 29 στ. 3, 185
 Ἀριστο[- -]αγόρα κ.ύ. Φιληράτου 166 στ. 17-18
 Ἀριστόμαχος [- -] 184 ἀρ. 29 στ. 2
 Ἀριστομβροτίδας Δάμωνος Πολίτας 163 στ. 15
 Ἀριστόνομος Πολυκράτεϋς 165 ἀρ. 2 στ. 2
 Ἀριστοφ[- -]σανδρου κ.ύ. Εὐφάνεϋς 166 στ. 19-20, 167
 Ἀριστόφυλος Ἀριστοφῶντος κ.ύ. Φορμίωνος 165-166 στ. 3-4
 Ἀρτεμίδωρος 199 στ. 13
 Ἀρχίας Ἀριστανδρίδα Ἰστάνιος 163 στ. 17
 Ἀρχίας Ἀρχία Ἰστάνιος 163 στ. 11

* Περιλαμβάνονται τὰ ὀνόματα ποὺ μνημονεύονται στὶς ἐπιγραφὰς τῶν καταλόγων I, B τῶν δῆμων 4-12 (σ. 158-200).

Ἀσκληπιάδας 199 στ. 10
 Ἀστυκρατίδας Καλλιστράτου Ὑπερεγγεὺς 163 στ. 5
 Ἀτταλος 199 στ. 12
 Αὐτοκράτη Δαμοσθένεως Ποντωρεῖς 195 ἀρ. 6
 Ἀφροδίσιος Πέρσας 195 ἀρ. 5

Γάιος Ἰούλιος (Βάσσος) 173 ἀρ. 10
 Γέραιστις Ξενομβρότου 184 ἀρ. 29 στ. 11, 185
 Γόργις Ἀριστοκρατ[- -] 191 ἀρ. 3
 Γόργων Γόργωνος Βρυγινδάριος 164 στ. 30

Δαμάγητος Τιμοκλεῦς 166 στ. 24
 Δαμαγόρας Ἀριστίωνος 172 ἀρ. 9 στ. 4
 Δαμαίνετος Πεισικράτεως 166 στ. 15, 167
 Δαμοκράτης ἢ Δαμοκρίνης 177 ἀρ. 19 στ. 5, 179 ἀρ. 25
 Δαμόπολις Δαμοπόλιος Ποντωρεὺς 163 στ. 10
 Δαμόστρατος Σπουσίλας Ποντωρεὺς 164 στ. 23
 Δαμῶ Σιδωνία 190 ἀρ. 1
 Δᾶος 199 στ. 14
 Δεξιναύτας Ἀγήμονος Ἰστάνιος 163 στ. 7
 Διάρης 194 ἀρ. 3 στ. 1
 Διογένης 199 στ. 9
 Διονύσιος 177 ἀρ. 19 στ. 2
 Διονύσιος Πυθία 184 ἀρ. 29 στ. 24, 185
 Διοπεΐθης Α[- -] 179 ἀρ. 24
 Διόπομπος 194 ἀρ. 3 στ. 2
 Δορκᾶς Ἐφεσία 198 ἀρ. 9

Ἑρμαῖος 160 ἀρ. 3
 Ἑρμαῖς, Ἑρμάιος, Ἑρμαῖς Πισίδας 162 ἀρ. 2
 Ἑρμόφαντος 199 στ. 24
 Εὐαγόρας Διονυσίου Νεοπολίτας 163 στ. 16
 Εὐφραγόρας Ἀριστείδα 184 ἀρ. 29 στ. 6, 185
 Εὐφράνωρ Ἀγήμονος Ποντωρεὺς 163 στ. 12

Ἡρόδοτος Λυσάνδρου Βρυγινδάριος 164 στ. 27-28

Θεύγονος Πολυαράτου 184 ἀρ. 29 στ. 4, 185
 Θεύδιππος Θευδίππου 169 ἀρ. 4, σημ. 549
 Θεύπομπος Σωσιτίμου 167 ἀρ. 3 στ. 7
 Θέων 199 στ. 15

Ἰέραξ 199 στ. 26

Ἰερομβρότη Φίλωνος 194 ἀρ. 2

Ἰέρων 194 ἀρ. 3 στ. 4

Ἰππικῶν Τιμαπόλιος 167 ἀρ. 3 στ. 8

Ἰππόδαμος Πύργω[-] 178 ἀρ. 21

Καλλιγένης Σωκράτεως 184 ἀρ. 29 στ. 5

Καλλίθεμις Ἀκεσταίου 166 στ. 7

Καλλίκλεια 190 ἀρ. 2

Καλλίμαχος 177 ἀρ. 18

Καλλίστρατος (;) 178 ἀρ. 20 στ. 6

Κανοῦς Πισίδας 159 ἀρ. 2

Κάρπος 199 στ. 27

Καύαρος 199 στ. 28

Κλέανδρος Ἐντίμου 178 ἀρ. 21

Κλει[- - - Ἀρι]στόλα 166 στ. 14

Κλειναγόρας 172 ἀρ. 9 στ. 1

Κλευσθένης Ἀγησιλόχου Ἰστάνιος 164 στ. 31-32

Κράτιππος 199 στ. 30

Κυδοφάνης Λαφείδευς 172 ἀρ. 9 στ. 3

Λαφείδης 172, 177 ἀρ. 19 στ. 6, 179 ἀρ. 25

Λίνος 162 ἀρ. 1

Λύριον (ῆ) 192 ἀρ. 1, 218

Μάνης Φρύξ 162 ἀρ. 3

Μένανδρος Θευδώρου Πλάριος 191 ἀρ. 4

Μένανδρος Μάγνης 188 ἀρ. 2

Μένων 199 στ. 11

Μῆνις (ὀ) 199 στ. 29

Μῆνις Κίλιξ 194 ἀρ. 4, 199

Μηνόφιλος Ἐπικράτεως Βρυγινδάριος 163 στ. 2

Μικύλιος 177 ἀρ. 19 στ. 3

Μικύλιος Ροδίππου 184 ἀρ. 29 στ. 1, 185

Νέων 199 στ. 25

Νικαγόρας Πάσιος 166 στ. 5

Νικασικράτης Ξενοδάμου Ἰστάνιος 164 στ. 21

Νουμήγιος 199 στ. 16

Ξεῖνις Ξενομένεως Ποντωρεὺς 164 στ. 26

Ὀνόμαστος \bar{B} Ἐριναέους 168 ἀρ. 3 στ. 10

Παπᾶς 199 στ. 6
Παυσανίας Παυσανίου (Δαματρίεως) 160 ἄρ. 5
Πεισικράτης Δαμεινέτου Ἰστάνιος 163 στ. 3
Περιγένης Ἀθηναῖος (καλλ.) 183 ἄρ. 28 στ. 6
Περσεύς 199 στ. 7
Πλοῦτος 189 ἄρ. 3 στ. 5 καὶ 7
Πολυκράτης 194 ἄρ. 3 στ. 3
Πραξιφῶν Ἀριστομβρότου Βρυγινδάριος 163 στ. 6
Πρύτανις (καλλ.) 184 ἄρ. 29 στ. 25, 185
Πυθόδωρος Καλ[- -] (καλλ.;) 173 ἄρ. 10 στ. 6

Ρόδιππος 178 ἄρ. 20 στ. 2

Σαμαρχίδας Πολυεύκτου 172 ἄρ. 9 στ. 2
Σιμ[- -] 197 ἄρ. 8
Σιμάριστος Ἀντικράτεως 184 ἄρ. 29 στ. 9, 185
Στρατοκλῆς Στρατοκλεῦς τοῦ Στρατοκλεῦς Βρυγινδάριος 193 ἄρ. 4, 219
Σύμμαχος Συμμάχου Ἰστάνιος 163 στ. 14
Σώτιμος Ξε[- -] 184 ἄρ. 29 στ. 22

Τεισαγόρας Τεισαγόρα Νεοπολίτας 114, 163 στ. 8, 171 ἄρ. 7 στ. 4
Τεισίας Διαγόρα κ.ύ. Ἀριστοφάνεως 166 στ. 9-10
Τιβέριος (Καλλιστράτου Φαρνάκης;) 174 ἄρ. 11 στ. 2-3
Τιμασίλας Ἀριστομβρότου 166 στ. 16
Τιμοκλείδας Τιμαγόρα Σιβύθιος 164 στ. 22
Τιμοσ[- -] 184 ἄρ. 29 στ. 21
Τιρύνθιος Ἀρίστωνος 184 ἄρ. 29 στ. 7, 185

Φαρνάκης (;) βλ. Τιβέριος
Φιλότιμος Φιλοτίμου Ποντωρεὺς 164 στ. 29
Φύλης (Πολυγνώτου Ἀλικαρνασσεύς) (καλλ.) 180 ἄρ. 26

Χαριφ[- -]δευς 166 στ. 22, 167
Χείρων 160 ἄρ. 3

[- - -] γόρας Φιλοσ[- -] 172 ἄρ. 9 στ. 5
[- - -] δαμος Ἀλεξιμβροτίδα 167 ἄρ. 3 στ. 3
[- - -] εδων 178 ἄρ. 20 στ. 4
[- - -] ἰστρατος 184 ἄρ. 29β, 186
[- - -] ιων 199 στ. 5
[- - -] λευσίας Πολυκλεὺς 167 ἄρ. 3 στ. 6, 168
[- - -] ος Φιλοκράτεως 167 ἄρ. 3 στ. 2
[- - -] ρατος 178 ἄρ. 20 στ. 5

- [- - -] τας 198 ἀρ. 10 στ. 21
 [- - -] υλος - - - κ.ύ. Λυσ[- - -] 183 ἀρ. 28 στ. 1-2
 [- - -] υστρατος[- - -] πόλιος 175 ἀρ. 13 στ. 1-2
 [- - -] φίλος Λυσαινέτου 167 ἀρ. 3 στ. 4
 ἁ δεῖνα Δράκοντος Δαματριάς 160 ἀρ. 6
 [ὁ δεῖνα - - -] δώρου Ρόδιος (καλλ.) 172 ἀρ. 8 στ. 6
 ὁ δεῖνα Μελανθίων Σιβύθιος 170 ἀρ. 6 στ. 2
 ὁ δεῖνα Μεμφίτας 192 ἀρ. 2
 [ὁ δεῖνα (;) - - -] σιος 167 ἀρ. 3 στ. 1

Γ. ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ

- ΑΘΗΝΑΙΟΣ, Δειπνοσοφισταί, Γ, 109d:
 σημ. 603· Ζ, 308f: σημ. 675· ΙΔ 652d:
 σημ. 603
 ΑΙΣΧΙΝΗΣ (ΨΕΥΔΟ-), Ἐπιστολαί, 9 καὶ
 12, 11: 59
 ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΑΙΛΙΟΣ (ΨΕΥΔΟ-), Ρο-
 διακός (XLIII), 546: σημ. 137
 ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Ἀθηναίων Πολιτεία,
 VIII, 3: σημ. 249
 ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, Περὶ Συντάξεως (XIII):
 σημ. 57· Ὑπὲρ τῆς Ροδίων Ἐλευθερίας
 (XV): σημ. 57
 ΔΙΟΔΩΡΟΣ ΣΙΚΕΛΙΩΤΗΣ, Βιβλιοθήκη
 Ἱστορική, Ε 53: σημ. 95
 ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΟΞΥΡΥΓΧΟΥ Χ (Jacoby,
 FG+Hist. II A, 66): σημ. 55
 ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ, Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὅμηρου
 Ἱλιάδα, Α στ. 39, σ. 34 (ἐκδ. M. van der
 Valk I, Leiden 1971, σ. 56, στ. 22): σημ.
 528
 ETYMOLOGICUM GUDIANUM, λ. Ἑρυσίβη:
 113, σημ. 531
 ΗΡΩΝΔΑΣ, Μιμιάμβοι, II, 55-59: σημ.
 602
 ΗΣΥΧΙΟΣ, Λεξικόν: λ. Ἑρεθύμιος: 113,
 σημ. 530· Ἐριδίμιος: 113, σημ. 529· Θυ-
 ωνίδας: 208· κτύναι ἢ κτοῖναι: σημ. 198·
 οἴνωτρον: 189
 ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΣ, Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας Θ,
 II, 9: σημ. 91
 LIVIUS TITUS, ab urbe condita: XXXII, 33,
 6 καὶ XXXIII, 18, 1: σημ. 150
 ΟΜΗΡΟΣ, Ἱλιάς, Β 653-670: σημ. 23· Β
 671-675: σημ. 95· Ὀδύσσεια, θ 390 κέ.:
 σημ. 282
 ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ, Ἑλλάδος Περιήγησις, V, 9,
 5-6 καὶ 16, 4-6: σημ. 241· V, 9, 5: σημ.
 287· VIII, 27, 3-8 καὶ 45, 1: σημ. 241
 ΠΙΝΔΑΡΟΣ, Ὀλυμπιονίκος Ζ': 35· στ. 20
 κέ.: σημ. 23
 ΠΛΑΤΩΝ, Νόμοι, 745b κέ.: σημ. 288
 ΠΟΛΥΒΙΟΣ, Ἱστορίαι, Δ 47, 1: σημ. 65·
 Δ 52, 1: σ. 199· Θ 27, 7: σημ. 112
 ΠΟΛΥΔΕΥΚΗΣ ΙΟΥΑΙΟΣ, Ὀνομαστικόν,
 ΣΤ' 76: 196· ΣΤ' 81: σημ. 603
 PLINIUS C. SECUNDUS, Naturalis Historia,
 XXXVI, 38: 173
 ΣΚΥΛΛΑΞ (ΨΕΥΔΟ-), Περίπλους, 99: σημ.
 110, 151, 319· 100: σημ. 103
 ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, Ἑθνικῶν Ἑ-
 πιτομή, λ. Πεδιεῖς: σημ. 304
 ΣΤΡΑΒΩΝ, Γεωγραφικά, Η 385-386: σημ.
 240, 284· Θ 396: σημ. 251· Θ 397: σημ.
 247· Ι 489: σημ. 319· ΙΓ 613: σημ. 528·
 ΙΔ 652: σημ. 157· ΙΔ 653: σημ. 27· ΙΔ
 655: σημ. 429

Δ. ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ

ΑΔ:

- 16, 1960, Μελέται, σ. 94 (Α): σημ. 120
 16, 1960, Μελέται, σ. 97 (Β): 46
 18, 1963, Μελέται, σ. 2 άρ. 1, σ. 7 άρ.
 11: 188· σ. 15 άρ. 21: σημ. 165· σ.
 19 άρ. 31: 195· σ. 24 άρ. 45: 161
 21, 1966, Μελέται, σ. 56: 200
 24, 1969, Χρονικά, σ. 483: 168, σημ.
 549

ΑΕ:

- 1911, σ. 52 άρ. 17: 198
 1911, σ. 60 άρ. 52: σημ. 198
 1911, σ. 64 άρ. 58: σημ. 306
 1915, σ. 128 άρ. 1: 156

ΑΜ:

- 23, 1898, σ. 395, άρ. 67: 166
 25, 1900, σ. 107, άρ. 106: 188
 42, 1917, σ. 182-183: 107, 124, 132,
 156

ΑΝΝΥΑΡΙΟ:

- II, 1916, σ. 134, άρ. 1: 160, σ. 136, άρ.
 2: 156, άρ. 18, σ. 145, άρ. 17: σημ.
 298, σ. 172, άρ. 140: 193
 VIII-IX, 1925-1926, σ. 322, άρ. 5: 200
 27-29, 1949-1951, σ. 351 κέ.: 185,
 σημ. 160

ΒCH:

- 2, 1878, σ. 619, άρ. 10: 195
 9, 1885, σ. 121-122, άρ. 27: 192
 σ. 123, άρ. 29: 155, άρ. 14
 10, 1886, σ. 430, άρ. 6: 71, σημ. 304
 34, 1910, σ. 243, άρ. 10: σημ. 298
 99, 1975, σ. 97 κέ.: 186, σημ. 547, 549

BLINKENBERG, Lindiaka VIII:

- σ. 9 κέ., άρ. I B: 107, 124, 132, 156
 σ. 10 κέ., άρ. II: 70, 164

BOLLETINO D'ARTE:

- VIII-I, 1914, σ. 224: 155 άρ. 17
 σ. 226: 162 άρ. 1

X-I, 1916, σ. 94: 160 άρ. 3

II ser., IV, 1924-1925, σ. 335: 157 άρ.
 26

BSA:

- 47, 1952, σ. 187, άρ. 3: σημ. 90
 52, 1957, σ. 78 άρ. 10: 70, 71, 148,
 σημ. 304
 σ. 79, άρ. 11: 70, 71, 148, σημ.
 303, 304

65. BWpr. σ. 19: 124, 192 άρ. 3

CARRATELLI, Associazioni:

- σ. 154, άρ. 14: 188, σημ. 168
 σ. 167, άρ. 20: 200
 σ. 168, άρ. 21: 200

CARRATELLI, Studi Ciaceri:

- σ. 256, άρ. III: σημ. 82, 166, 300

CIRh:

- II, σ. 104, άρ. 1: 114, 171, σημ. 549
 σ. 105, άρ. 2: 114, 171
 σ. 105, άρ. 3: 172
 σ. 106, άρ. 4: 168, 172
 σ. 106, άρ. 5: 173
 σ. 107, άρ. 6: 174
 σ. 107, άρ. 7: 175
 σ. 107, άρ. 8: 175
 σ. 107, άρ. 9: 175
 σ. 108, άρ. 10: 176
 σ. 108, άρ. 11: 176
 σ. 108, άρ. 12: 176
 σ. 108, άρ. 13: 172, 177
 σ. 109, άρ. 14: 178
 σ. 109, άρ. 15+17: 178
 σ. 109, άρ. 16: 178
 σ. 110, άρ. 18: 179
 σ. 110, άρ. 19: 179
 σ. 110, άρ. 20: 172, 179
 σ. 110, άρ. 21: 180
 σ. 110, άρ. 22: 170, σημ. 557
 σ. 111: 180-183

- σ. 169, ἀρ. 1: σημ. 170, 173, 174
 σ. 185, ἀρ. 12: 156 ἀρ. 21
 σ. 198, ἀρ. 31: σημ. 162, 169, 178
 σ. 220, ἀρ. 67: 156 ἀρ. 22
 σ. 230, ἀρ. 109: 190 ἀρ. 1
 σ. 233, ἀρ. 129: 190 ἀρ. 2
 σ. 238-239, ἀρ. 150-151: 70
 σ. 247, ἀρ. 186: 70
 σ. 237, ἀρ. 148: σημ. 224
 VIII, σ. 228: σημ. 174
 IX, σ. 211 κέ.: σημ. 52, 189
 DIDYMA II, 215, 228 κέ.: σημ. 235
 FRASER-BEAN:
 8-10: 58
 23: 185
 26: 58
 39: 197
 44: σημ. 304 (στο τέλος)
 GRÉGOIRE, Recueil:
 σ. 50, ἀρ. 131: σημ. 650
 σ. 51, ἀρ. 138 bis: 155 ἀρ. 14
 HERMES 37, 1902, σ. 121: 157 ἀρ. 30
 HESPERIA 27, 1958, σ. 122, ἀρ. 1: σημ. 136
 HISTORIA 7, 1933, σ. 577, ἀρ. 1: σημ. 316, 539
 I. Cret:
 I, σ. 143, ἀρ. 35: σημ. 170, 171
 I, σ. 245, ἀρ. 4: σημ. 135
 II, σ. 198, ἀρ. 4: σημ. 135
 IGR:
 IV, 1121, 1123: 186
 IV, 1132: σημ. 296
 IV, 1138: 154 ἀρ. 3
 IG:
 II², 12004: 168
 XI 2, 199: σημ. 134
 XI 4, 595: σημ. 130
 XI 4, 622: σημ. 130
 XI 4, 1132: σημ. 130
 XII 1
 4: σημ. 296, 297
 9: 200
 23: 186
 36: 199
 46: 164, σημ. 675
 50: σημ. 169
 58: 188
 101: 174
 107: 165
 128: σημ. 373
 157: σημ. 202
 167: 178
 175: 195
 236: σημ. 136
 290: σημ. 298
 320: 199
 353: 178
 383: σημ. 218
 452: σημ. 304
 502: 199
 620: 199
 646: 160
 648: 173
 677: 153, σημ. 364
 678: 154, 172
 679: 154
 680: 158, 200
 681: 154
 682: 158
 683: 154
 684: 154
 685: 159
 686: 154
 687: 154
 688: 155
 689: 155
 690: 155
 691: 155
 692: 155
 693: 155, σημ. 431
 694: 55, σημ. 87, 204, 272

695: 55, σημ. 194
 701: σημ. 329
 706: 188
 712: 188
 730: 77, 115, 156, 163, σημ. 514
 731: 108, 114, 165
 732: 110, 114, 167
 733: 168, σημ. 518, 549
 734: 110, 114, 169
 735: 170, σημ. 520, 557
 736: 200
 744: 195
 746: σημ. 202
 750: 195
 761: 74, σημ. 199, 265
 786: 77, 132, σημ. 355
 844: σημ. 92, 119
 891: 198
 897: σημ. 650
 937: 200
 948: 193
 949: 194
 950: 194
 951: 194, 199
 952: 195
 954: 192, 218
 955: 192
 977: σημ. 108
 990: σημ. 316
 993: 168
 994: σημ. 219
 995: σημ. 219
 1008: σημ. 317
 1010: σημ. 323
 1011: σημ. 323
 1032: σημ. 219, 221
 1035: 72
 1061: σημ. 136
 1330: 199
 1442: 185
 Add. 1462: 155
 Add. 1463: 155, 169

XII 3

6: σημ. 304
 11: σημ. 100

29: 46
 30: 46
 89: σημ. 130
 91: 47, σημ. 130
 103: 47

XII 3, Suppl. 1272-1274: σημ. 100

Ios PE, I² 670: 198

LINDOS II:

1: σημ. 310
 2: σημ. 50
 15: σημ. 189
 16: σημ. 189, 261
 16 app.: σημ. 52
 51: 74, σημ. 152, 265, 341
 56: 191
 86: 179
 162: 156
 199: σημ. 195
 216: σημ. 222
 252: σημ. 310
 278: 200
 346: 56, 74
 347: 74, σημ. 222, 338
 348: 74
 349: 74, σημ. 222, 338
 378: 74, 166, σημ. 338
 378b: 56, 185
 384: 188, σημ. 145, 222, 364
 420: σημ. 169, 170, 222
 421: σημ. 169, 222
 441: σημ. 395
 449: 186
 452: σημ. 111
 473: σημ. 163
 482: σημ. 167
 486: σημ. 166
 639: 168
 676: σημ. 329
 679: 183
 680: 58, 132, 142, 196
 689: 199
 704: 165
 705: 166

- σ. 1007 κέ.: σημ. 198, 539, 594
- JRS 73, 1983, 24 κέ.: σημ. 67
- MAIER, Mauerbauinschr. I, 50: σημ. 198, 594
- N.S.:
- 2: σημ. 163
 - 8: 167
 - 18: σημ. 534
 - 26: 188
 - 27: σημ. 222
 - 48: 189
 - 230: 191
 - 232: σημ. 455
 - 339: σημ. 323
 - 374: 191
 - 425: 156
 - 429: 132, 134, 195
- NSER:
- σ. 157, σημ. 1: 157
 - ἀρ. 2: 172
 - ἀρ. 4: σημ. 171, 174
 - ἀρ. 13: 157
 - ἀρ. 14: 157
 - ἀρ. 15: 157
 - ἀρ. 20: 197
- ΠΑΕ 1975 A, σ. 253: 161
- PAROLA DEL PASSATO:
- 5, 1950, σ. 80, ἀρ. 16: 156
 - ὅ.π. ἀρ. 19: σημ. 332
- PEEK, Griech. Grabgedichte, 217: 189
- PEEK, GVI, 1625: 189
- PEEK, Inschr. von den Dor. Inseln:
- σ. 12, ἀρ. 10: σημ. 101, 194
 - σ. 18, ἀρ. 25: σημ. 179
 - σ. 19, ἀρ. 31: σημ. 179
 - σ. 27, ἀρ. 63: σημ. 130
 - σ. 43, ἀρ. 90: σημ. 181
- REG 9, 1896, σ. 426, ἀρ. 2: 160
- ROBERT L., Ét. Anat.:
- σ. 474, ἀρ. 2: σημ. 303
 - σ. 476, ἀρ. 3: σημ. 304
 - σ. 487, ἀρ. 8: σημ. 304
- ROSS, Hellenika:
- I, 2, σ. 111-112, ἀρ. 43: 168
 - ὅ.π. σ. 112, ἀρ. 44: 169, 170
- ROSS, Inscriptiones Graecae ineditae:
- III, σ. 27-28, ἀρ. 276: 167
- SB Berlin 1896, σ. 582: 158
- SCHMITT, Staatsverträge III, 561: σημ. 120
- SCRINZI, Atti Venezia 57, 1898-1899,
- σ. 284, ἀρ. 38: 199
- SEG:
- 3, 675: σημ. 296
 - 676: 160, ἀρ. 6
 - 681: σημ. 298
 - 716: 46
 - 718: σημ. 179
 - 18, 445: 71, 148
 - 446: 148, σημ. 304
 - 25, 847: σημ. 120
 - 848: σημ. 121
 - 849: σημ. 121
 - 850: σημ. 124
 - 852: σημ. 122
 - 853: σημ. 123
- SEGRE, BSA Alex:
- 34 (n.s.XI 1, 1941) σ. 29, ἀρ. VII: 168, 185
- SER:
- 1: σημ. 165
 - 5: 78, 164
 - 5b: 107, 165
 - 6: σημ. 631
 - 15: σημ. 169

49: 175
 51: 178
 52: 157
 54: 157, 185
 62: σημ. 171
 70: σημ. 298
 71: 166
 88: σημ. 329

SGDI:

3698: σημ. 219
 3759: σημ. 296
 3761: 185
 3767: 186
 3774: 199
 3819: 165
 3845: 178
 3852: 195
 3966: 199
 4110: 153
 4111: 154, 172
 4112: 158
 4113: 158
 4114: 154
 4115: 159
 4116: 155, 169
 4117: 155
 4135: 162
 4136: 165, 167
 4137: 167, 168
 4138: 169
 4145: 195
 4148: 195
 4154: 74
 4239: 200
 4241: 194
 4242: 194
 4244: 192
 4271: σημ. 145
 4288: σημ. 304
 4297: σημ. 316
 4299: 168
 4308: σημ. 323
 4320: σημ. 221
 4323: 72

SOKOLOWSKI, Lois sacrées, Suppl:

85: σημ. 52
 93: 157
 109: 198
 111: σημ. 198

SUSINI, Suppl:

σ. 256-257: σημ. 90
 σ. 275, ἀρ. 1: 46
 σ. 279, ἀρ. 3: σημ. 179

SYLL³:

340: 74, σημ. 199, 265
 572: 47
 581: σημ. 156
 619: 167
 647: σημ. 455
 673: 47
 819: σημ. 198
 1116: 200
 1118: 200

TIT. CAM:

1: σημ. 101, 194
 2: σημ. 101, 194
 3: σημ. 92, 702
 4: σημ. 310, 4b: 168
 8: σημ. 92
 9: 166
 11: σημ. 92
 12: 169
 13: 196, σημ. 92
 38: 185, σημ. 191
 39: 169
 40: 185
 45: 169, σημ. 191
 46: σημ. 191
 54: σημ. 191
 75: σημ. 169
 78: σημ. 329
 78α: σημ. 169
 84: σημ. 205
 87: σημ. 542
 88: 188
 90: σημ. 191

93: 196
 98: σημ. 222
 98a: 188
 101: 196
 102: σημ. 189, 261
 105: σημ. 191
 108: σημ. 191
 109: 55, σημ. 87
 110: 74, σημ. 191
 157: σημ. 332
 158: σημ. 223
 159: σημ. 223, 332
 163: σημ. 215
 168b: 188
 App. 19: 70, 77, σημ. 41, 308, 309, 310

App. 20: 70, 77, σημ. 41
 App. 32a: 193
 App. 38: σημ. 630

TIT. CAM. SUPPL.
 22b: σημ. 202
 101f: 174
 157a: 73
 157b: 73, σημ. 310
 168p: 190

TOD, GHI, II, 110: σημ. 108

TÜRK AD 9-2, 1959, 42-45 αρ. 2, 4: σημ.
 182

Ἐπιγραφές Μουσείου Ρόδου*

E 15: 195
 130: 162
 131: 162
 165: 194
 408: 189
 484: 197
 535: 161
 728: 157
 1210: 71
 1240: σημ. 707
 1243: 197

1251: 156
 1252: 191
 1260: 70
 1289: σημ. 298
 1321: 161
 1323: 70
 1438: 198
 1441: σημ. 298, 689
 1498: σημ. 296
 1578: 183
 1604: σημ. 298

* Καταγεγραμμένες στο εύρετήριο ἐπιγραφῶν· γιὰ ἄλλες βλ. στὸ Γενικὸ Εὐρετήριο, λ. Μουσεία Ρόδου.

ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙΣ

στή σ. 72 (πρβλ. καὶ παραπ. σ. 47 κέ.): σχετικὰ μὲ ὅσα ἀναφέρει ἡ E.E. Rice, JHS 104, 1984, 185, θὰ ἤθελα νὰ παρατηρήσω τὰ ἀκόλουθα: ἡ ἄποψή μου δὲν εἶναι ἀποφασιστικὰ ὑπὲρ τῆς πιθανότητος ὅτι τὰ νησιὰ Τήλος, Νίσυρος καὶ Κάσος δὲν εἶχαν ἐνταχθῇ ὡς δῆμοι σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς παλαιᾶς πόλεις. Νομίζω ὅμως ὅτι τὰ ὡς τώρα διαθέσιμα στοιχεῖα δὲν ἀποδεικνύουν ἀναμφισβήτητα τὴν ἐνταξή. Ὅπως ἔχω ἀναπτύξει στὰ σχετικὰ σημεῖα τοῦ βιβλίου μου, οἱ ὡς τώρα ὑποθέσεις γιὰ τοποθέτηση ἑνὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω νησιὰ στὴ μία ἢ στὴν ἄλλη πόλιν δὲν ἔχουν στέρεη βάση. Πῶς τὰ νησιὰ αὐτὰ θὰ μπορούσαν νὰ συμμετέχουν ὡς τμήματα τοῦ ἐνσωματωμένου ροδιακοῦ κράτους στὴ λειτουργία τῆς πολιτείας, χωρὶς νὰ ἀνήκουν ἰδιαίτερα σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς παλαιᾶς πόλεις, δὲν εἶναι δυνατὸ μὲ τὶς σημερινὲς γνώσεις μας νὰ τὸ ἐξηγήσουμε. Πουθενὰ πάντως δὲν ὑποστηρίζαμε ὅτι ἀνῆκαν στὴν ἴδια κατηγορία μὲ τὰ ὑποτελῆ νησιὰ, ὅπως ἡ Ἄνδρος, Τήνος καὶ Νάξος, ἢ τὴν ὑποτελῆ Περαία. Τὸ πρόβλημα ποὺ ὑπάρχει θὰ λυθῇ πιθανῶς μὲ βάση νεώτερα εὐρήματα καὶ τὶς σχετικὲς δημοσιεύσεις.

στή σ. 161 ἄρ. 10: ἄρ. εὐρ. ἐπιγραφῆς: E 3413.

στή σημ. 51: βλ. καὶ IG I³, 1, 259 κέ.

στή σημ. 306: στὸ ἴδιο συμπέρασμα, σχετικὰ μὲ τὴ συντομογραφία ποὺ ὑπάρχει στὴν παραπάνω ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν Περαία, ἔφθασε παράλληλα καὶ ἀνεξάρτητα ὁ P. Fraser, JHS 103, 1983, 137 κέ. (βλ. ἰδιαίτ. σημ. 9). Βλ. καὶ τὶς παρατηρήσεις τοῦ A. Bresson πάνω στὴν ἴδια ἐπιγραφὴ, REA 85, 1983-1-2, 45 κέ.

στή σημ. 666: ὅμοια σφραγίδα μὲ αὐτὴ τῆς κεραμίδας ὑπάρχει καὶ στὶς δύο λαβὲς ἀμφορέα ποὺ βρίσκεται στὸ Μουσεῖο Χώρας Ἀμοργοῦ (ἀριθμ. εὐρ. 6). Πρόκειται γιὰ ἀμφορέα τύπου Dressel, τοῦ 1ου π.Χ.-1ου μ.Χ. αἰ. (εὐχαριστῶ πολὺ τὸν ἀρχαιολόγο κ. Δημ. Κокώνη γιὰ τὶς σχετικὲς πληροφορίες).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Είκ. 1. Χάρτης τοῦ ἀρχαίου ροδιακοῦ κράτους. Ἀναπροσαρμογή καὶ σμίκρυνση σύγχρονου χάρτη τῆς Τουρκίας, μὲ προσθήκη τῶν ἀρχαίων πόλεων.

Είκ. 2. Χάρτης τῆς Ρόδου, μὲ τὰ ὅρια τῶν ἀρχαίων ροδιακῶν πόλεων. Ἀπὸ RE, Suppl. V 754, είκ. 3 (μὲ μικρὲς τροποποιήσεις).

Είκ. 3. Χάρτης τῆς Ρόδου, μὲ τὰ κατὰ προσέγγιση ὅρια τῶν ἀρχαίων δήμων Λινδίας καὶ Ἰαλυσίας. Μὲ βάση σύγχρονο χάρτη τῆς Ρόδου, ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Χ. Παπαχριστοδούλου, Ἱστορία τῆς Ρόδου.

Είκ. 4. Φωτοτυπία χειρογράφου (Ms. Lat. Qu 432 φυλλ. 74.5) τῆς Staatsbibliothek, Preussischer Kulturbesitz τοῦ Δυτ. Βερολίνου. Ἀπὸ τὴ Δ/νση τῆς Βιβλιοθήκης.

Είκ. 5. Χάρτης περιοχῆς μινωικοῦ οἰκισμοῦ Τριάντα. Ἀπὸ CIRh X, 1941, 43 κέ. πίν. I.

Είκ. 6. Χάρτης νεκροπόλεων Ἰαλυσοῦ. Ἀπὸ CIRh VIII, 1936, 8 κέ. είκ. 1.

Είκ. 7. Τοπογραφικὸ περιοχῆς νεκροπόλεων ἀπὸ τὸ Μάρμαρο Ἰαλυσοῦ. Ἀπὸ ΑΔ 23, 1968, Μελέται 78 σχεδ. 1.

Είκ. 8. Χάρτης περιοχῆς δήμου 6. Μὲ βάση φύλλο ἰταλικοῦ χάρτη 1:25.000. Ἀρχεῖο συγγραφέα.*

Είκ. 9. Γενικὸ τοπογραφικὸ περιοχῆς Ἱεροῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος. Ἀρχεῖο Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας Δωδεκανήσου.**

Είκ. 10. Κάτοψη θεμελίων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος. Ἀπὸ CIRh II, 1932, 79 κέ. είκ. 5.

Είκ. 11α. Κάτοψη ναοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος. Ἀναπαράσταση (1η λύση). Ἀπὸ CIRh II, 1932, 79 κέ. είκ. 11.

Είκ. 11β. Κάτοψη ναοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος. Ἀναπαράσταση (2η λύση). Ἀπὸ CIRh II, 1932, 79 κέ. είκ. 13-14.

* Στὸ ἐξῆς: ΑΣ.

** Στὸ ἐξῆς: ΑΥΔ.

Εἰκ. 12. Σχεδιογράφημα ἀκρόπολης Ἐρημόκαστρου Καλυθιῶν. Ἀπὸ RA n.s. 18-2, 1868, 154, εἰκ. 1.

Εἰκ. 13. Παρθενόνος Ἀφάντου. Γενικὸ τοπογραφικόν. ΑὐΔ.

Εἰκ. 14α. Παρθενόνος Ἀφάντου. Κάτοψη ἀρχαίων λειψάνων. ΑὐΔ.

Εἰκ. 14β. Παρθενόνος Ἀφάντου. Λεπτομέρειες ἀρχαίων λειψάνων σὲ κάτοψη καὶ ὄψη. ΑὐΔ.

Εἰκ. 15. Ἄγ. Ἀββακοῦμ Ἀρχαγγέλου. Κάτοψη καὶ ὄψη ἀρχαίων ἐρείπιων. ΑΣ. (Σχέδιο ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα I.N. Παπαχριστοδούλου).

Εἰκ. 16. Ἀρχάγγελος. «Σαρικᾶ ἡ μάντρα». Λείψανα ἀρχαίων τάφων. ΑὐΔ.

Εἰκ. 17α. Ἄγ. Ἀββακοῦμ Ἀρχαγγέλου. Ἀρχαῖος τάφος. ΑΣ. (Σχέδιο ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα I.N. Παπαχριστοδούλου).

Εἰκ. 17β. Ἀρχάγγελος. Κεραμί. Μυλόπετρα(;). ΑΣ. (Σχέδιο ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα I.N. Παπαχριστοδούλου).

Εἰκ. 18. Ἀρχάγγελος. Τσαμπίκα. Ἀρχαῖος λαξευτὸς τάφος. ΑὐΔ.

Εἰκ. 19. Ἀνάγλυφο μὲ παράσταση ὀμφαλοῦ ἀπὸ τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος. Ἀναπαράσταση Κ. Ἡλιάκη. ΑΣ.

Εἰκ. 20. Καθολικὴ Ἀφάντου. Κάτοψη ἀνασκαφῆς. ΑὐΔ.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

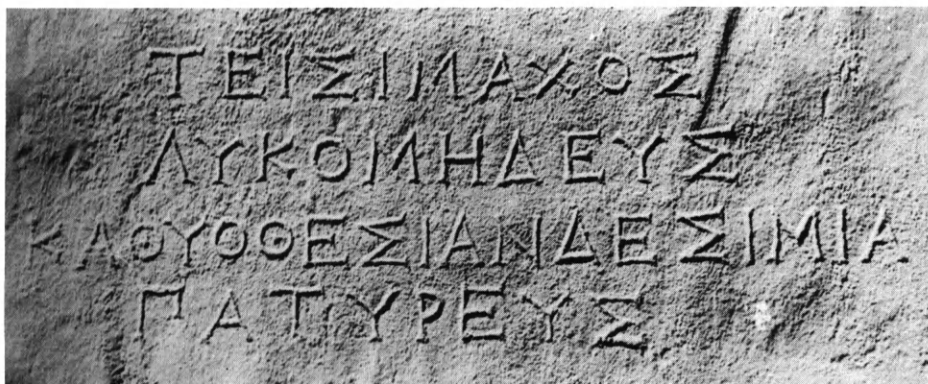
- 1α. 'Επιγραφή E 1260. Μουσ. Ρόδ. 'Αρχεῖο ΑΥΔ.
 1β. 'Επιγραφή Tit. Cam. App. 20+19. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
 1γ. 'Επιγραφή E 1323. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 2α. 'Αποψη ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη 'Ιαλυσοῦ (Φιλέρημο). ΑΣ.
 2β. Μυλόπετρα(;) στὸ Σταυρὸ Δαματριᾶς. ΑΣ.
- 3α. 'Ενσφράγιστη λαβὴ ἀμφορέα ΠΒΕ 7784. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
 3β. 'Ενσφράγιστη λαβὴ ἀμφορέα ΠΒΕ 7783. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
 3γ. Εὐρήματα τάφου Μαριτσῶν. Π 4653-4655. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
4. 'Επίστεψη ἐπιτύμβιας στήλης ἀπὸ τὴ θέση Κατσίκη Μαριτσῶν. BM606. Φωτογρ. Βρετ. Μουσείου.
- 5α. Παραδείσι. 'Αποψη ἀπὸ τοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ. ΑΣ.
 5β. Παραδείσι. Εἴσοδος τάφου στὴ θέση Πατελλάκια. ΑΣ.
- 6α. Εὐρημα «Βιλλανόβας». 'Απὸ CIRh I, 1928, 86 εἰκ. 67. ΑΥΔ.
 6β. Σειρὰ ἀμφορέων. Πόλη Ρόδος. ΑΥΔ.
- 7α. Λείψανα τοῦ ναοῦ τοῦ 'Ερεθιμίου 'Απόλλωνος. ΑΣ.
 7β. 'Αμφορέας ἀπὸ τὸν Καλαμώνα. Α4. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 8α. Τὸ θέατρο τοῦ 'Ερεθιμίου 'Απόλλωνος ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνασκαφή. 'Απὸ CIRh II, 1932, 112 εἰκ. 31. ΑΥΔ.
 8β. Λείψανα τοῦ θεάτρου τοῦ 'Ερεθιμίου 'Απόλλωνος. ΑΥΔ.
- 9α. Σορωνή. ΔΕΗ. Παλαιοχριστιανικοὶ τάφοι. ΑΥΔ.
 9β. 'Αποψη τῆς περιοχῆς Φαληράκι. ΑΣ.
- 10α. 'Ερημόκαστρο Καλυθιῶν. Γενικὴ ᾠποψη. ΑΥΔ.
 10β. 'Ερημόκαστρο Καλυθιῶν. 'Αποψη πύλης ἐξωτερικά. ΑΥΔ.
- 11α. 'Ερημόκαστρο Καλυθιῶν. Δυτικὴ πλευρὰ διαδρόμου τῆς πύλης. ΑΣ.
 11β. 'Ερημόκαστρο Καλυθιῶν. 'Αποψη τῆς πύλης ἀπὸ τὸ ἐσωτερικό. ΑΥΔ.
- 12α. 'Ερημόκαστρο Καλυθιῶν. 'Αποψη τοῦ τείχους ἐξωτερικά. ΑΣ.
 12β. 'Ερημόκαστρο Καλυθιῶν. 'Αποψη τοῦ τείχους ἐσωτερικά. ΑΣ.
- 13α. 'Ερημόκαστρο Καλυθιῶν. 'Αποψη τοῦ τείχους ἐξωτερικά. ΑΣ.
 13β. Καλυθιές. Σαραντάπηχος. Σήραγγα; ΑΣ.

- 14α. 'Αφάντου. Προφήτης 'Ηλίας. ΑΣ.
 14β. 'Αφάντου. Καθολική. ΑΣ.
- 15α. 'Αφάντου. Περιοχή Γκόλφ. 'Ελληνιστικός τάφος. ΑΥΔ.
 15β. 'Αφάντου. Θέση 'Αμμωτή. ΑΥΔ.
 15γ. 'Αφάντου. Παρθενόνος. 'Αρχαῖος τοῖχος. ΑΥΔ.
16. 'Αρχάγγελος. "Αποψη ἀπὸ τὸ Κάστρο. ΑΣ.
- 17α. 'Αρχάγγελος. "Αγ. 'Αββακούμ. 'Αρχαῖο κτίσμα. ΑΣ.
 17β. 'Αρχάγγελος. "Αγ. 'Αββακούμ. 'Αρχαῖο κτίσμα. Λεπτομέρεια. ΑΣ.
- 18α. 'Αρχάγγελος. «Σαρικᾶ ἡ μάντρα». 'Αρχαῖο λατομεῖο. ΑΣ.
 18β. 'Αρχάγγελος. «Σαρικᾶ ἡ μάντρα». Πλευρὰ ταφικοῦ μνημείου. ΑΣ.
- 19α. 'Αρχάγγελος. «Σαρικᾶ ἡ μάντρα». 'Ορθογώνιος λαξευτὸς τάφος. ΑΣ.
 19β. 'Αρχάγγελος. Περιοχή 'Αγ. 'Αββακούμ. Εἴσοδος ἀρχαίου τάφου. ΑΣ.
- 20α. 'Αρχάγγελος. Κεραμί. Μυλόπετρα; ΑΣ.
 20β. 'Αρχάγγελος. "Αποψη τοῦ βουνοῦ Τσαμπίκα. ΑΣ.
- 21α. 'Αρχάγγελος. Τσαμπίκα. 'Αρχαῖος λαξευτὸς τάφος. ΑΣ.
 21β. 'Αρχάγγελος. Τσαμπίκα. 'Αρχαῖος λαξευτὸς τάφος. ΑΣ.
 21γ. 'Αρχάγγελος. Τσαμπίκα. 'Αρχαῖος λαξευτὸς τάφος. ΑΥΔ.
- 22α. "Αποψη τοῦ χωριοῦ Ψίνθος. ΑΣ.
 22β. Ψίνθος. Γιαματικό. 'Αγία Τριάδα. ΑΣ.
- 23α. 'Επιγραφή IG 693. Τριάντα. Σπίτι Γεωργ. κτλ. Παυλίδη. ΑΣ.
 23β. Κάρπαθος. Παλαιοχριστιανική βασιλική "Αφωτης. 'Αρχαία ἀναθηματική ἐπιγραφή σὲ δεύτερη χρήση. ΑΣ.
 23γ. 'Επιγραφή E 1321. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 24α. 'Ενεπίγραφος βωμὸς ἀπὸ τὴ θέση Κοσκινιστὴ Θεολόγου. E 130. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
 24β. 'Ενεπίγραφος βωμὸς ἀπὸ τὴν παραπάνω θέση. E 131. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
25. 'Επιγραφή IG 730 (SGDI 4135). Μουσ. Ρόδ. 'Απὸ SER εἰκ. 6.
- 26α. 'Επιγραφή IG 732 (SGDI 4137). Βρετ. Μουσ. Φωτογρ. τοῦ Μουσείου.
 26β. 'Επιγραφή IG 735=CIRh II 110 ἀρ. 22. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 27α. 'Επιγραφή CIRh II 106 ἀρ. 5. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
 27β. 'Επιγραφή CIRh 107 ἀρ. 6. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
 27γ. 'Αριστερά: ἡ ἐπιγραφή IG 10. Δεξιά: ἡ ἐπιγραφή CIRh II 107 ἀρ. 8. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 28α. 'Επιγραφή CIRh 107 ἀρ. 9. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.

- 28β. 'Επιγραφή CIRh II 108 ἀρ. 10. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
 28γ. 'Επιγραφή CIRh II 108 ἀρ. 11. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 29α. 'Επιγραφή CIRh II 108 ἀρ. 12. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
 29β. 'Επιγραφή CIRh 108 ἀρ. 13. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
 29γ. 'Επιγραφή CIRh II 109 ἀρ. 14. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 30α. 'Επιγραφή CIRh II 109 ἀρ. 16. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
 30β. 'Επιγραφή CIRh II 110 ἀρ. 19. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
 30γ. 'Επιγραφή CIRh II 110 ἀρ. 20. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 31α. Οἱ ἐπιγραφές CIRh II 111 fig. 29 (μέρος). Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
 31β. Οἱ ἐπιγραφές CIRh II 111 fig. 30. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 32α. 'Επιγραφή Μουσείου Ρόδου. ΑΥΔ.
 32β. Τμῆμα ἐπιγραφῆς ἀπὸ τῆ Σορωνή. Ε 408. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
 32γ. 'Επιγραφή CIRh II 230 ἀρ. 19. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
 32δ. 'Ενεπίγραφη ὀστεοθήκη. Ε 1252. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
33. 'Ενεπίγραφη βάση ἀπὸ τὸ 'Ιερὸ τοῦ 'Ερεθιμίου 'Απόλλωνος. Ε1578. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 34α. 'Ενεπίγραφη σαρκοφάγος ἀπὸ τῆς Καλυθιέας. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
 34β. 'Ενεπίγραφη σαρκοφάγος ἀπὸ τῆς Καλυθιέας. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 35α. 'Επιγραφή 65. BWPr 19 (Tit. Cam. App. 32α). 'Απὸ τὴν πρώτη δημοσίευση.
 35β. 'Επιγραφή IG 950 (SGDI 4242). Ε 165. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
 35γ. 'Επιγραφή N.S. 429. Ε 15. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 36α. 'Αρχαία Κάμειρος. Τμῆμα ἀναθηματικῆς(;) βάσης. ΑΣ.
 36β. 'Επιγραφή LINDOS II 680. Κοπεγχάγη, 'Εθν. Μουσείο. Φωτογρ. Μουσείου.
 36γ. Κάμειρος. Οἱ ἐνεπίγραφες βάσεις Tit.Cam. 13 καὶ 93. ΑΥΔ.
- 37α. Τμῆμα ἐνεπίγραφου κιονίσκου ἀπὸ τὴν 'Αρχάγγελο. Ε 1243. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
 37β. 'Αρχάγγελος. 'Αγ. Μαρίνα στὸ Γεμαχί. 'Αρχαία ἐπιγραφή. ΑΣ.
38. 'Αρχαία ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν 'Αρχάγγελο. Ε 1438. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 39α. Χάλκινο ἀγαλμάτιο Διὸς ἀπὸ τὸ Θεολόγο. Μ 334. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
 39β. 'Ενεπίγραφο ἀνάγλυφο ἀπὸ τὸ Θεολόγο. Γ 222. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 40α. Τμῆμα ρωμαϊκῆς σαρκοφάγου ἀπὸ τὸ Παραδείσι. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
 40β. Τμῆμα ἀρχαίου ἀναγλύφου, ἀπὸ ἀπεικόνιση τοῦ ζωγράφου Α. Berg. ΑΥΔ.
41. 'Ενεπίγραφο ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴ Σορωνή. 'Αρ. εὐρ. ἰτ. 1151. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 42α. 'Αγαλμάτιο Διονύσου ἀπὸ τὴ Σορωνή. 'Αρ. εὐρ. ἰτ. 1166. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.

- 42β. 'Αναθηματικό ανάγλυφο από τις Καλυθιές. 'Αρ. εύρ. ιτ. 5300. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
43. 'Αναθηματικό ανάγλυφο από τὰ 'Αφάντου. Βερολίνο, Pergamon-Museum, Inv. Nr. SK 1545. Φωτογρ. Μουσείου.
- 44α. 'Αναθηματικό ανάγλυφο από τὰ 'Αφάντου. BE1133. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 44β. 'Αναθηματικό ανάγλυφο από τὰ 'Αφάντου. BM753. Φωτογρ. Βρετ. Μουσείου.
- 45α. 'Ενεπίγραφο ἐπιτύμβιο ανάγλυφο από τὰ 'Αφάντου. Φωτογρ. Γερμ. 'Αρχαιολ. 'Ινστιτούτου 'Αθήνας.
- 45β. 'Επιτύμβιο ανάγλυφο. 'Αρ. ἐλέγχ. 113. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 46α. 'Αγαλμάτιο 'Αφροδίτης ἢ νύμφης από τὴν 'Αρχάγγελο. Γ 1272. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 46β. Βλ. παραπάνω, πίν. 46α.
- 47α. 'Αγαλμάτιο. 'Αρ. ἐλέγχ. 519. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 47β. 'Αγαλμάτιο. 'Αρ. ἐλέγχ. 521. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 48α. 'Αγαλμάτιο. 'Αρ. εύρ. ιτ. 13614. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 48β. 'Ανασκαφή Καθολικῆς 'Αφάντου. 'Αμφορέας Π649 (= Α405). Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 49α. Θραύσματα ανάγλυφου πίθου από τὴν Καθολικὴ 'Αφάντου. ΠΒΕ7690. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 49β. Σποραδικὰ εὐρήματα από τὴν Καθολικὴ 'Αφάντου. Π533-532. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 49γ. Καθολικὴ 'Αφάντου. Κορινθιακὸς ἀρύβαλλος. Π533 (λεπτομέρεια). Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 50α. Καθολικὴ 'Αφάντου. Ταφικὸς πίθος (ταφή ΙΙΙ). ΑΥΔ.
- 50β. Καθολικὴ 'Αφάντου. Εὐρήματα ταφῆς ΙΙΙ. Π512-516. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 50γ. Καθολικὴ 'Αφάντου. Λεπτομέρεια ἀγγείου Π515. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 51α. Καθολικὴ 'Αφάντου. Εὐρήματα τοῦ τάφου ΙV. Π517, 518, 520, 522. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 51β. Καθολικὴ 'Αφάντου. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τάφου ΙV. ΑΥΔ.
- 52α. Καθολικὴ 'Αφάντου. Εὐρήματα τοῦ τάφου ΙV. Π519, 521, 523. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 52β. Καθολικὴ 'Αφάντου. 'Ο τάφος V ἐξωτερικά. ΑΥΔ.
- 53α. Καθολικὴ 'Αφάντου. 'Ο τάφος V. 'Εσωτερικό. ΑΥΔ.
- 53β. Καθολικὴ 'Αφάντου. Εὐρήματα τοῦ τάφου V. Π524-528, 530. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.
- 53γ. Καθολικὴ 'Αφάντου. Εὐρημα ταφῆς VI. Π531. Μουσ. Ρόδ. ΑΥΔ.

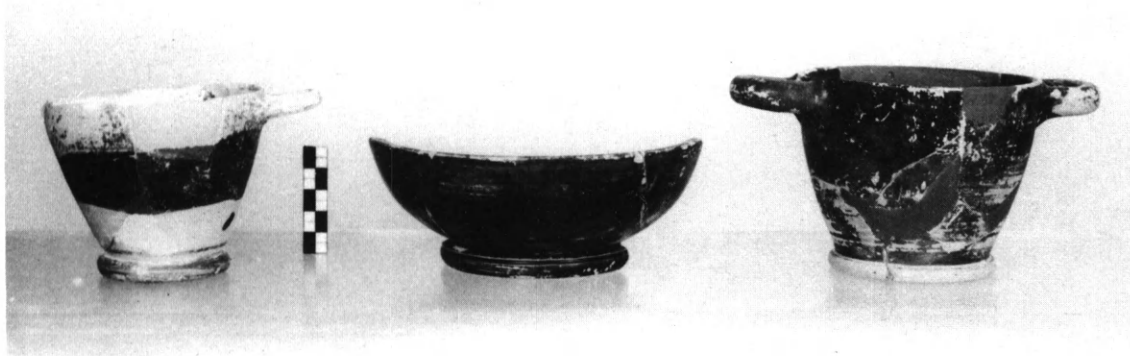
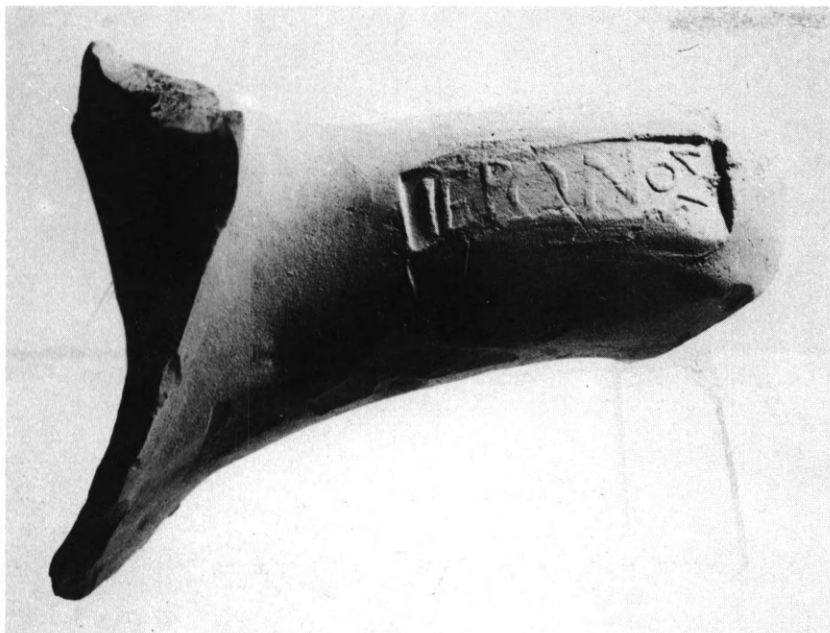
ΠΙΝΑΚΕΣ

Μουσείο Ρόδου: α) Ἡ ἐπιγραφή E 1260. β) Ἡ ἐπιγραφή Tit. Cam. App. 20+19. γ) Ἡ ἐπιγραφή E 1323.

α) "Αποψη από την ακρόπολη της Ίαλυσού. Μέρος από την πεδιάδα της Ίαλυσού. Στο βάθος
αριστερά ή ακρόπολη της πόλης Ρόδου (λήψη 1972). β) Σταυρός Δαματριᾶς. Μυλόπετρα;

Μουσείο Ρόδου: α) ΠΒΕ 7784. Ένσφράγιστη λαβή ἀμφορέα. β) ΠΒΕ 7783. Ένσφράγιστη λαβή ἀμφορέα. γ) Π 4653-4655. Εὐρήματα τάφου ἀπὸ τὰ Μαριτσά.

Βρετανικὸ Μουσεῖο. BM606. Ἐπίστεψη ἐπιτύμβιας στήλης, ἀπὸ τῆ θέσης Κατσίκη Μαριτσῶν.

Παραδείσι: α) Ἀποψη ἀπὸ τοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ πρὸς τὸ χῶρο τοῦ νέου ἀεροδρομίου καὶ τῇ θάλασσᾳ. β) Θέση Πατελλάκια. Εἴσοδος ἀρχαίου τάφου.

α) Παραδείσι. Ἀποθέτης ἀμφορέων («εὕρημα Βιλλανόβας»). β) Ρόδος, οἰκόπεδο Πατούνα.
Σειρὰ ἀμφορέων.

α) Λείψανα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἑρεθιμίου Ἀπόλλωνος ἀπὸ Α. β) Μουσεῖο Ρόδου. Α4. Ἀμφορέας ἀπὸ τὸν Καλαμώννα.

α) Τὸ θέατρο τοῦ Ἑρεθιμίου Ἀπόλλωνος ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνασκαφή. β) Λεῖψανα τοῦ θεάτρου τοῦ Ἑρεθιμίου Ἀπόλλωνος. Μεταπολεμικὴ κατάσταση.

α) Σορωνή. Έργοστάσιο ΔΕΗ. Παλαιοχριστιανικοί τάφοι. β) Άποψη τῆς περιοχῆς Φαληράκι
ἀπὸ ΝΔ.

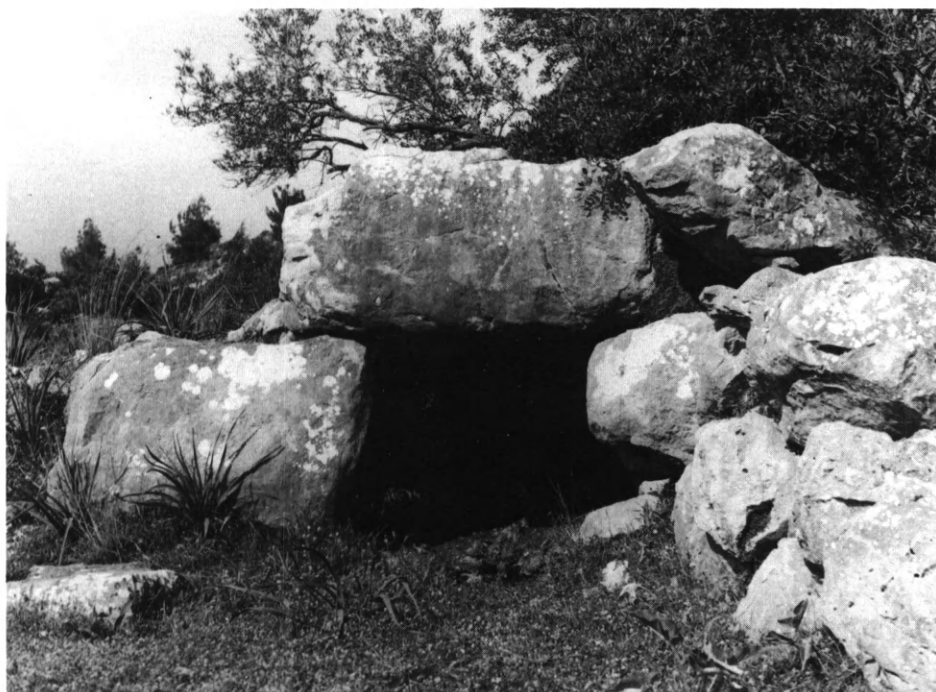
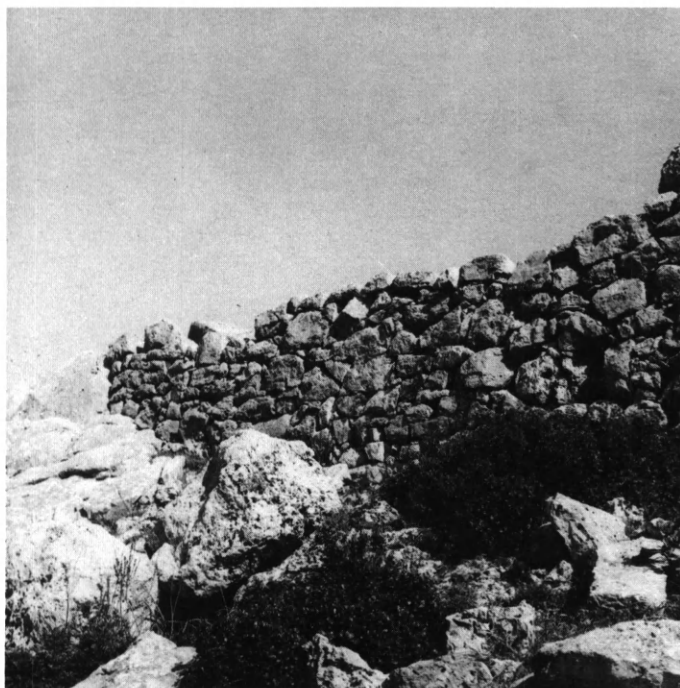
Ἐρημόκαστρο Καλυθιδῶν: α) Γενικὴ ἄποψη ἀπὸ Δ. β) Ἀποψη τῆς πύλης ἐξωτερικά (ἀπὸ ΒΔ).

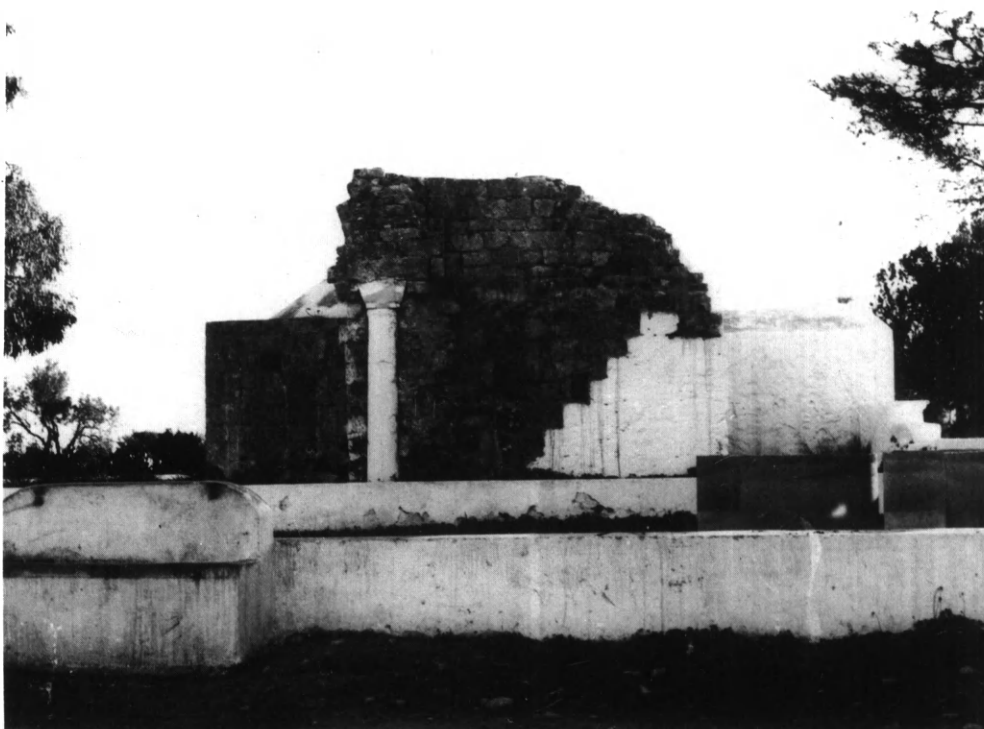
Ἐρμιόκαστρο Καλυθιῶν: α) Δυτική πλευρὰ διαδρόμου πύλης. β) Ὑπόψη τῆς πύλης ἀπὸ τὸ ἐσωτερικό.

Ἐρημόκαστρο Καλυθιῶν: α) Ἀποψη τοῦ τείχους ἐξωτερικά. β) Ἀποψη τοῦ τείχους (βορειοδυτική πλευρά) ἀπὸ τὸ ἐσωτερικό.

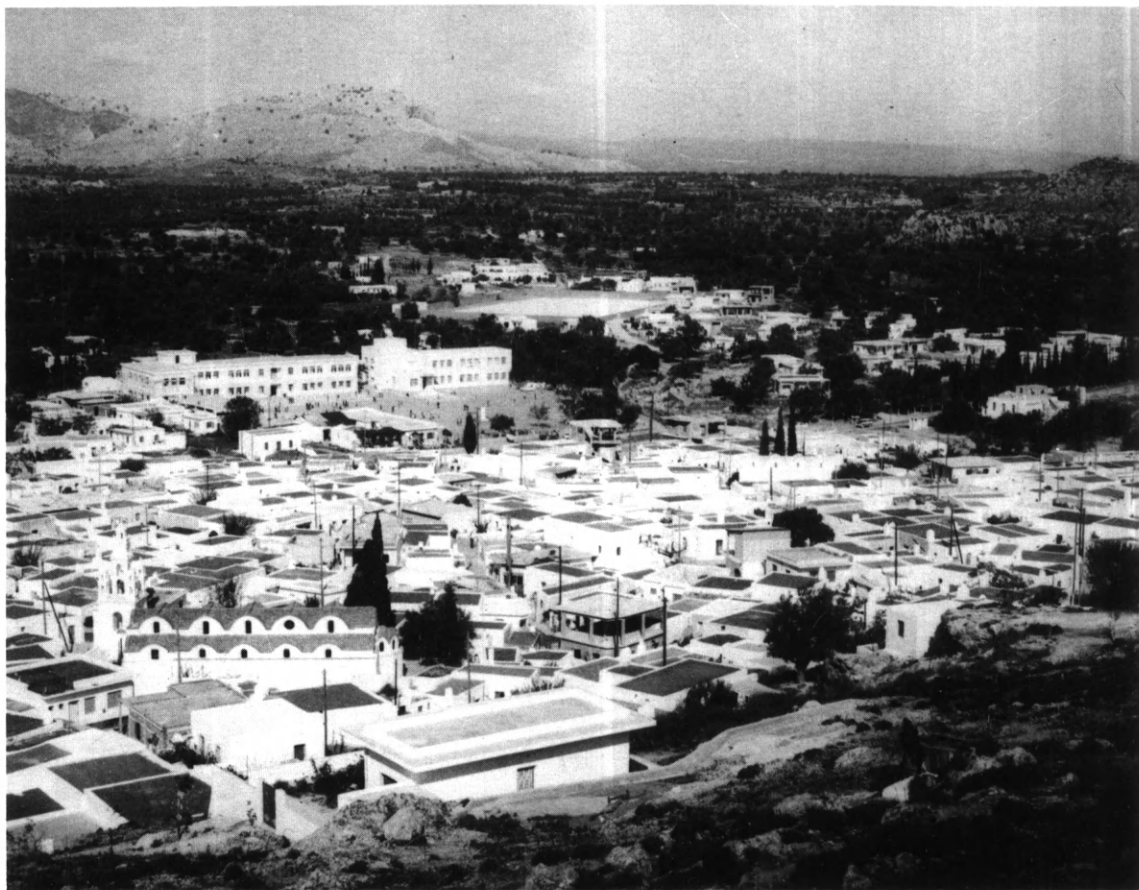
α) Ἑρμόκαστρο Καλυθίων. Ἀποψη τοῦ τείχους ἐξωτερικά. β) Καλυθιές, Σαραντάπηχος.
Σήραγγα;

Ἀφάντου: α) Προφήτης Ἡλίας. β) Ἐκκλησία Καθολικῆς. Ἀποψη ἀπὸ Β.

Ἀφάντου: α) Περιοχή Γκόλφ. Ἐσωτερικὸ τάφου: β) Ἡ θέση Ἀμμωτή. γ) Παρθενόνος. Δυτικὴ ὄψη ἀρχαίου τοίχου.

Ἀργάγγελος. Ἀποψη ἀπὸ τὸ Κάστρο (λήψη 1972).

Ἀρχάγγελος. Ἀγ. Ἀββακούμ: α) Ἀποψη τοῦ νότιου τοίχου τοῦ ἐσωτερικοῦ κτίσματος ἀπὸ Ν.
β) Νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ ἐσωτερικοῦ κτίσματος.

Ἄρχάγγελος. «Σαρικᾶ ἡ μάντρα»: α) Ἀρχαῖο λατομεῖο. β) Βορειοδυτικὴ πλευρὰ τοῦ ταφικοῦ μνημείου.

α) Ἀρχάγγελος. «Σαρικᾶ ἡ μάντρα». Ὁρθογώνιος λαξευτὸς τάφος ἀπὸ Α. β) Ἀρχάγγελος.
Περιοχὴ Ἀγ. Ἀββακούμ. Εἴσοδος ἀρχαίου τάφου.

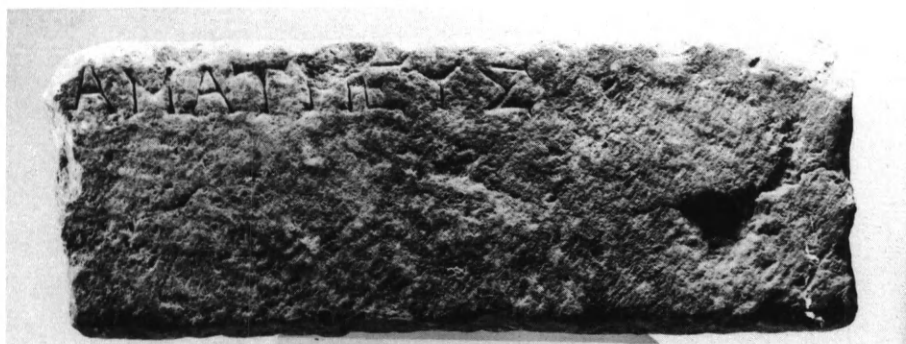
Ἀρχάγγελος: α) Κεραμί. Μυλόπετρα; β) Ὑπόψη τοῦ βουνοῦ Τσαμπίκα ἀπὸ Ν.

Ἄρχάγγελος. Τσαμπίκα: α) Ταφικὸ μνημεῖο στὴν ἀρχικὴ τοῦ θέση. Νότια ὄψη. β) Βόρεια καὶ δυτικὴ ὄψη τοῦ ταφικοῦ μνημείου. γ) Τὸ ταφικὸ μνημεῖο μετὰ τὶς ἐργασίες κατασκευῆς τῆς νέας ὁδοῦ.

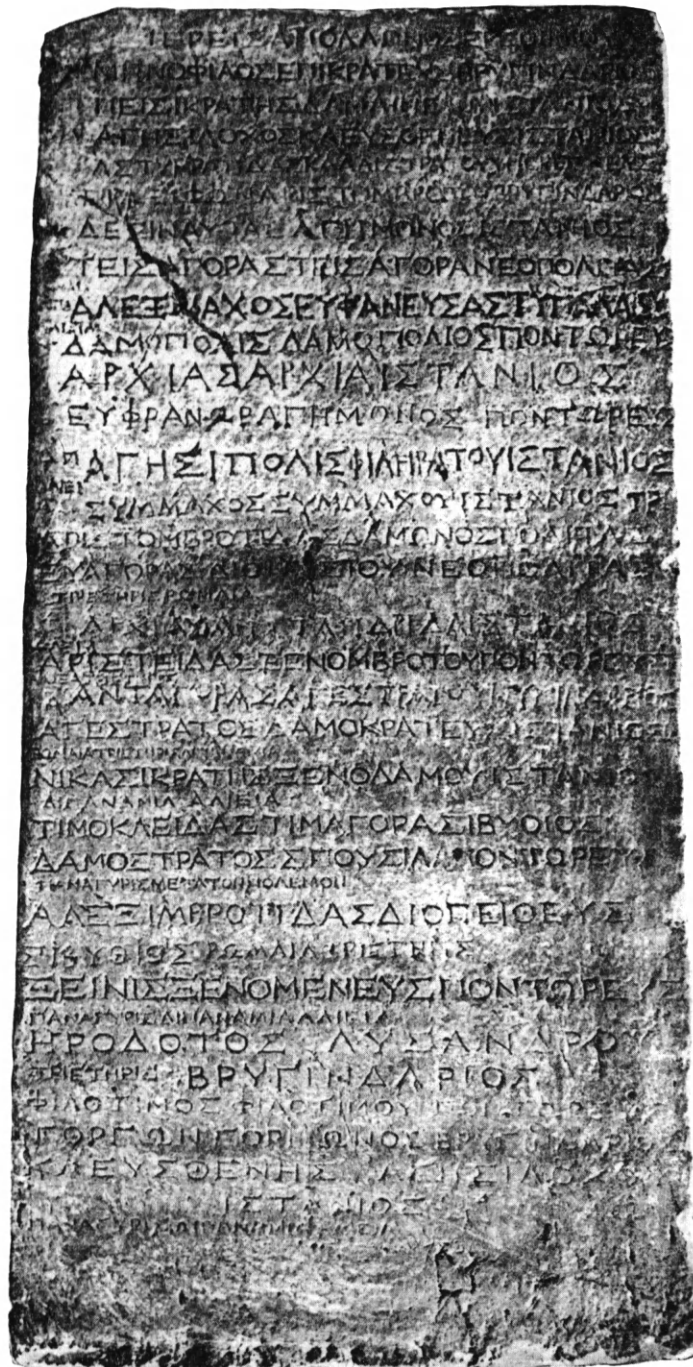
α) Ἀποψη τοῦ χωριοῦ Ψίνθος ἀπὸ ΝΑ (λήψη 1972). β) Ψίνθος, Γιαματικό. Ἁγία Τριάδα.

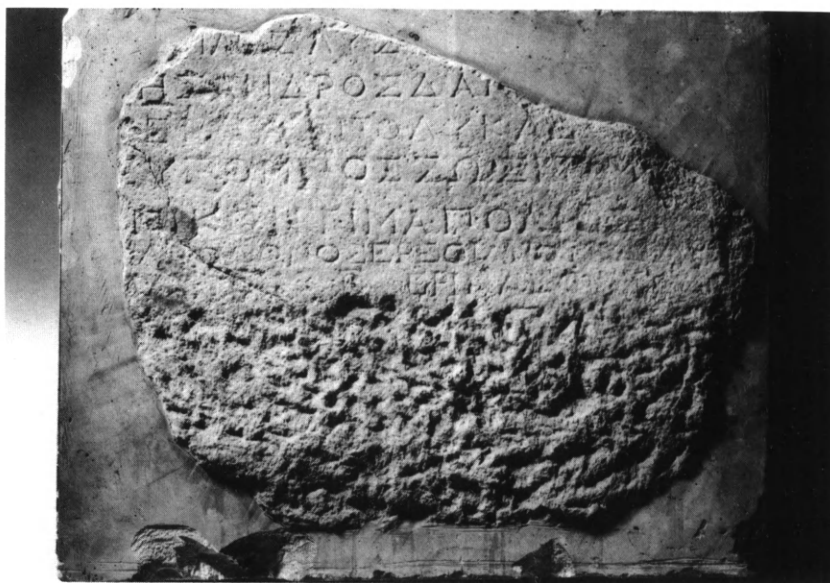
α) Τριάντα. Ἡ ἐπιγραφή IG 693. β) Κάρπαθος. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ ᾿Αφωτης. ᾿Αναθηματικὴ ἐπιγραφή σὲ δεύτερη χρήση. γ) Μουσεῖο Ρόδου. Ἡ ἐπιγραφή E 1321.

Μουσείο Ρόδου: α) Ε 130. Βωμὸς ἀπὸ τῆ θέσης Κοσκινιστὴ Θεολόγου. β) Ε 131. Βωμὸς ἀπὸ τὴν προηγούμενη θέση.

Μουσείο Ρόδου. Ἡ ἐπιγραφή IG 730. Κατάλογος ἱερέων τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος.

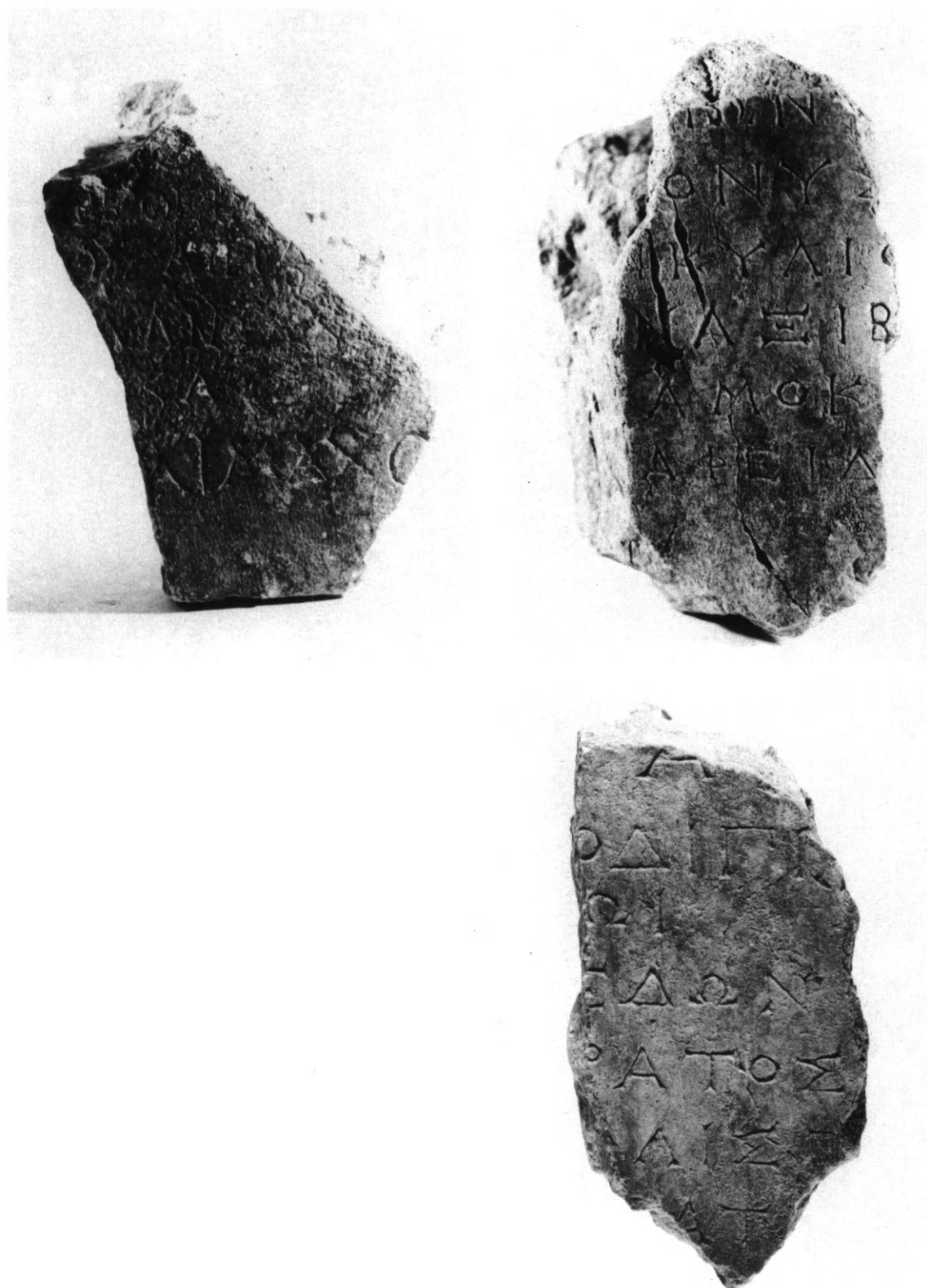
- α) Βρετανικὸ Μουσεῖο. Ἡ ἐπιγραφὴ IG 732, ἀπὸ τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἑρεθιμίου Ἀπόλλωνος.
β) Μουσεῖο Ρόδου. Ἡ ἐπιγραφὴ IG 735 = CIRh II 110 ἀρ. 22.

Μουσείο Ρόδου: α) Ἡ ἐπιγραφή ClRh II 106 ἀρ. 5. β) Ἡ ἐπιγραφή ClRh II 107 ἀρ. 6.
 γ) Ἀριστερὰ ἡ ἐπιγραφή IG 10, δεξιὰ ἡ ἐπιγραφή ClRh II 107 ἀρ. 8.

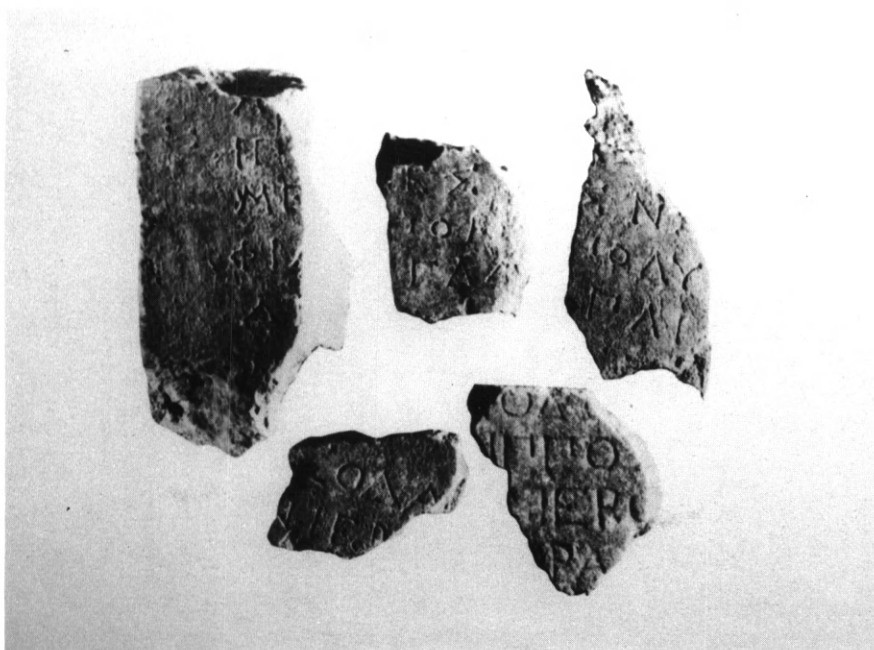
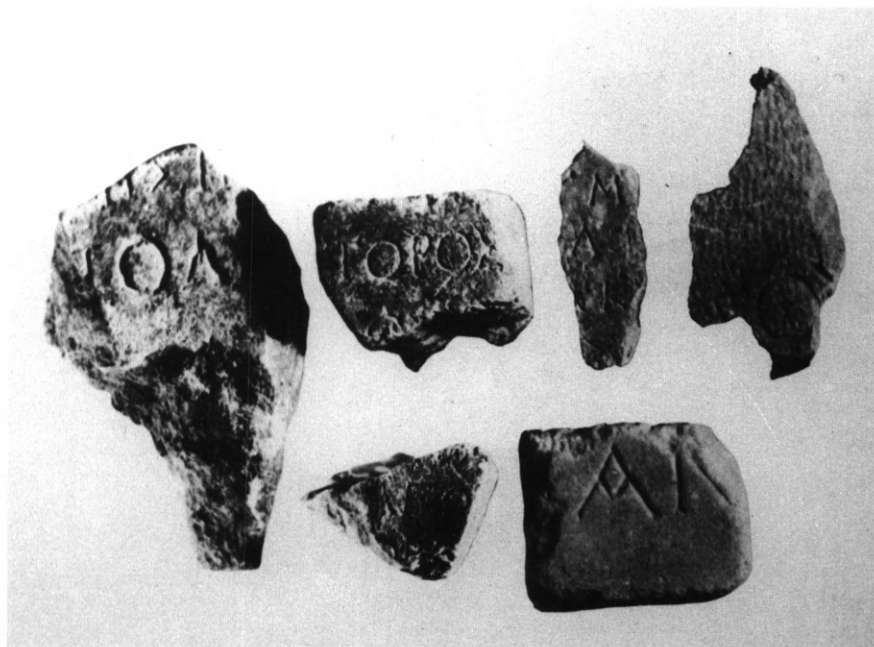
Μουσείο Ρόδου: α) Ἡ ἐπιγραφή CIRh II 107 ἀρ. 9. β) Ἡ ἐπιγραφή CIRh II 108 ἀρ. 10. γ) Ἡ ἐπιγραφή CIRh II 108 ἀρ. 11.

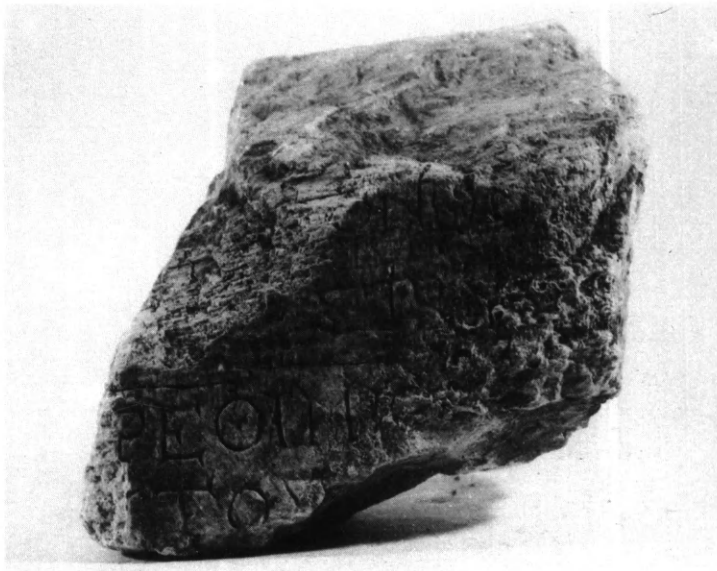
Μουσείο Ρόδου: α) Ἡ ἐπιγραφή ClRh II 108 ἀρ. 12. β) Ἡ ἐπιγραφή ClRh II 108 ἀρ. 13. γ) Ἡ ἐπιγραφή ClRh II 109 ἀρ. 14.

Μουσείο Ρόδου: α) Ἡ ἐπιγραφή ClRh II 109 ἀρ. 16. β) Ἡ ἐπιγραφή ClRh II 110 ἀρ. 19. γ) Ἡ ἐπιγραφή ClRh II 110 ἀρ. 20.

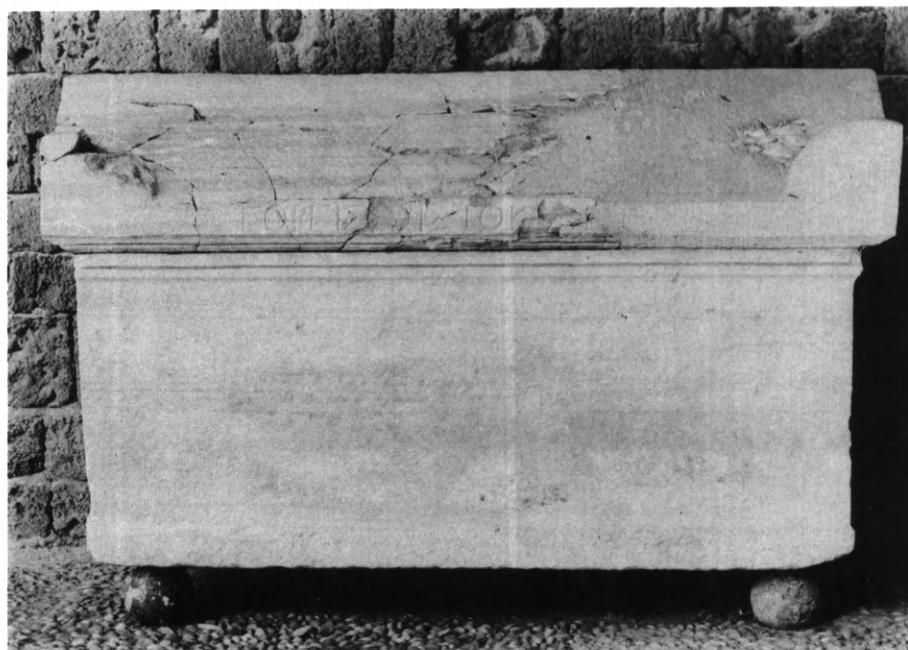
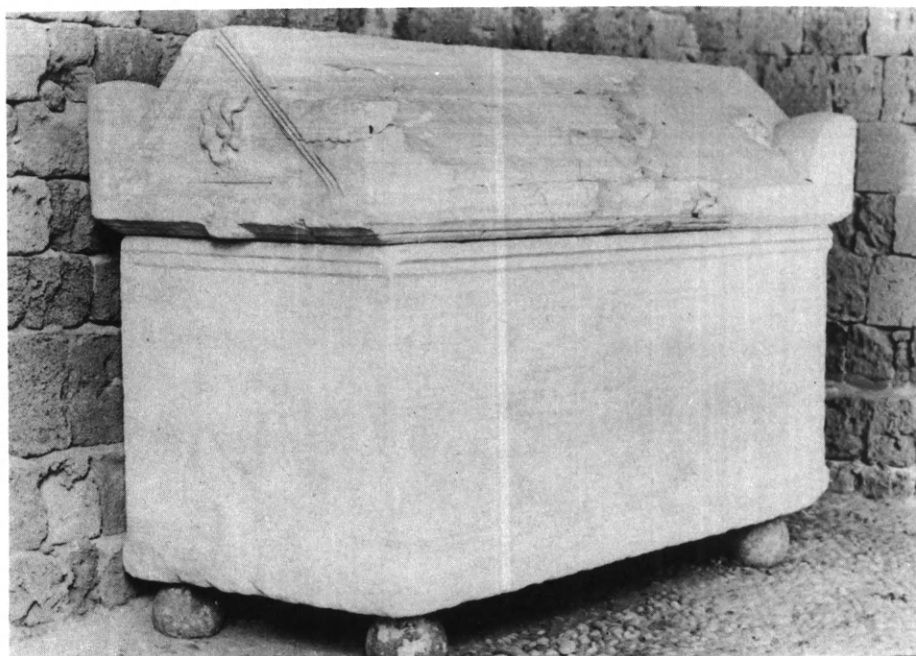
Μουσείο Ρόδου: α) Οἱ ἐπιγραφές CIRh II 111 fig. 29 (μέρος). β) Οἱ ἐπιγραφές, CIRh II 111 fig. 30.

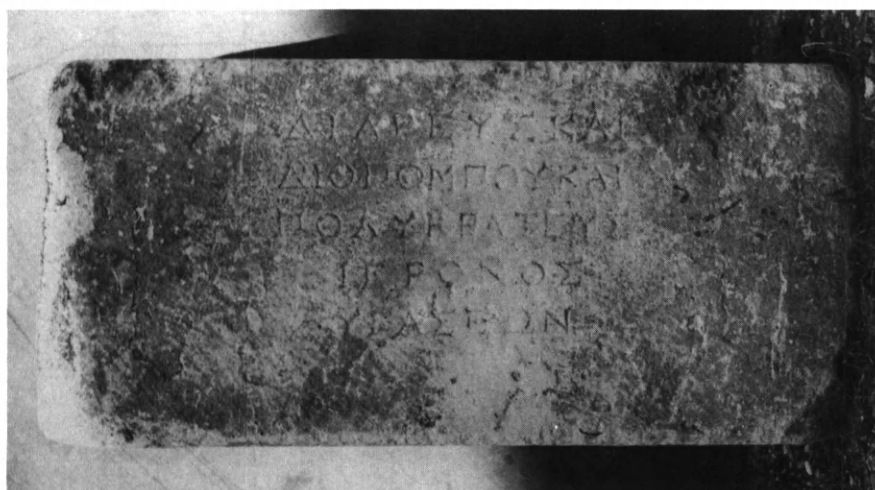
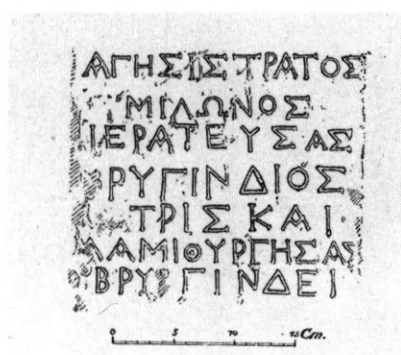
Μουσείο Ρόδου: α) Έπιγραφή. Πιθανή σχέση με τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἑρεθιμίου Ἀπόλλωνος. β) E 408. Τμῆμα ἐπιγραφῆς ἀπὸ τῆ Σορωνῆ. γ) Ἡ ἐπιγραφή ClRh II 230 ἀρ. 109. δ) E 1252. Ἐνεπίγραφη ὀστεοθήκη.

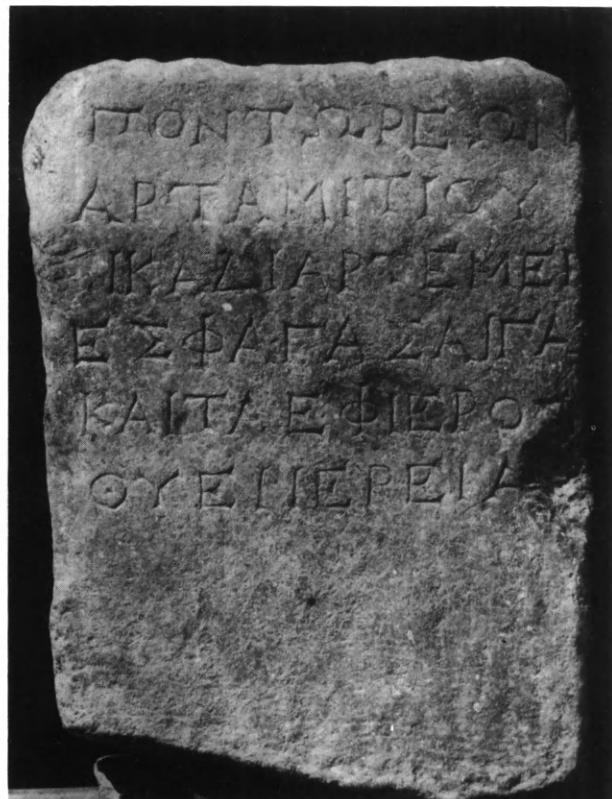
Μουσείο Ρόδου. Ε 1578. 'Ενεπίγραφη βάση ἀπὸ τὸ 'Ιερὸ τοῦ 'Ερεθιμίου 'Απόλλωνος.

Μουσείο Ρόδου: α) Ἐνεπίγραφη σαρκοφάγος ἀπὸ τῆς Καλυθιᾶς. β) Ἡ ἐνεπίγραφη ὄψη τῆς σαρκοφάγου.

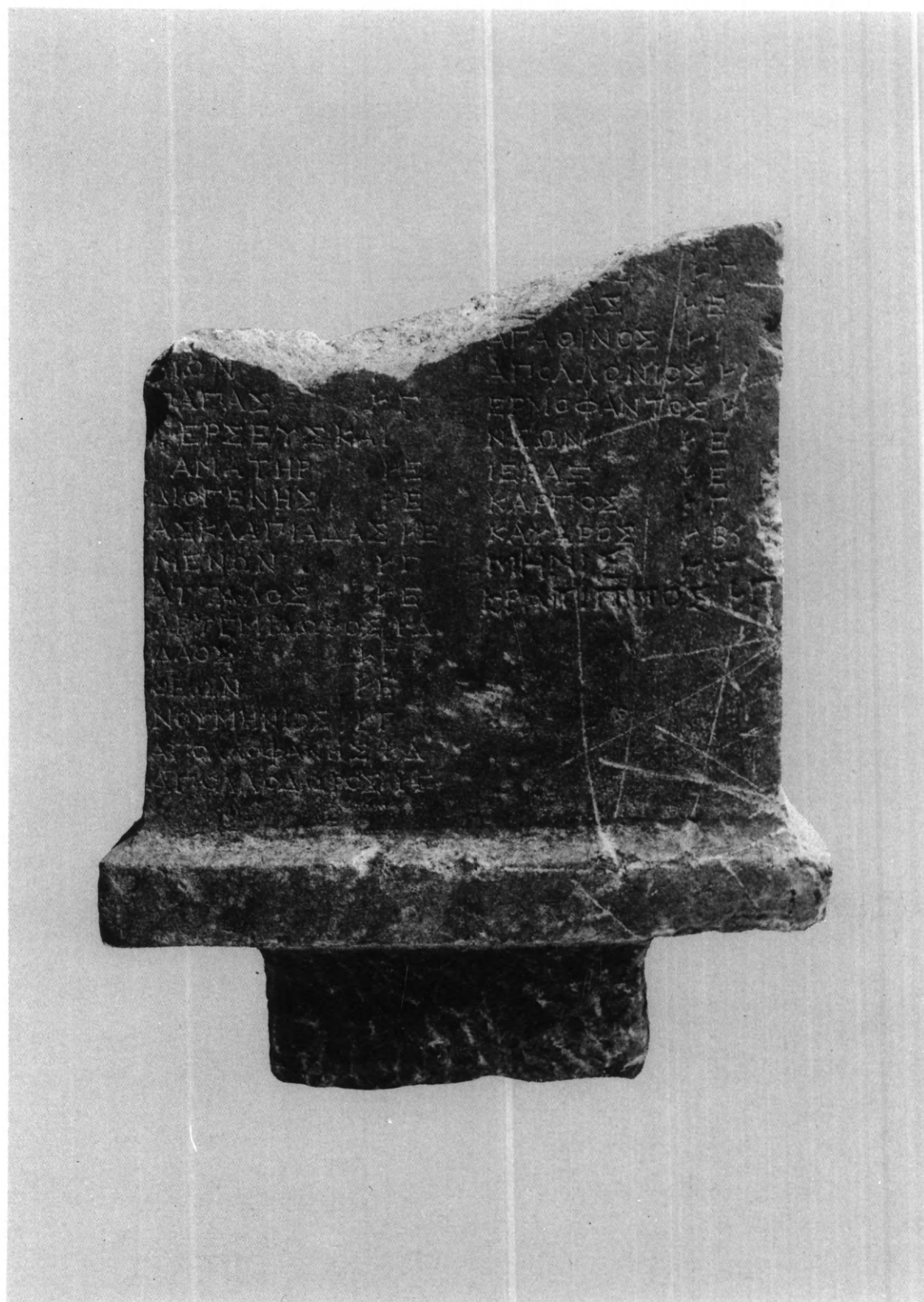
α) Ἡ ἐπιγραφή 65. BWPr 19 (Tit. Cam. App. 32α). β) Μουσείο Ρόδου. E 165. Ἡ ἐπιγραφή IG 950 (SGDI 4242). γ) Μουσείο Ρόδου. E 15. Ἡ ἐπιγραφή N.S. 429.

α) Ἀρχαία Κάμειρος. Τμήμα ἀναθηματικῆς(;) βάσης. β) Κοπεγχάγη, Ἐθν. Μουσεῖο. Ἡ ἐπιγραφή LINDOS II 680. γ) Κάμειρος. Οἱ ἐν ἐπιγραφῇ βάσεις Tit.Cam. 13 καὶ 93.

α) Μουσείο Ρόδου Ε 1243. Τμήμα ἐνεπίγραφου κιονίσκου ἀπὸ τὴν Ἀρχάγγελο. β) Ἀρχάγγελος, Ἀγ. Μαρίνα στὸ Γεμαχί. Ἀρχαία ἐπιγραφή.

Μουσείο Ρόδου. Ε 1438. Ἀρχαία ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν Ἀρχάγγελο.

Μουσείο Ρόδου: α) Μ 334. Χάλκινο άγαλμάτιο Διός από τὸ Θεολόγο. β) Γ 222. Ἐνεπίγραφο ἀνάγλυφο ἀπὸ τὸ Θεολόγο, μὲ παράσταση ὀμφαλοῦ.

α) Μουσείο Ρόδου. Τμήμα ρωμαϊκής σαρκοφάγου από τὸ Παραδείσι. β) Τμήμα ἀρχαίου ἀναγλύ-
φου, ἀπὸ ἀπεικόνιση τοῦ ζωγράφου Α. Berg.

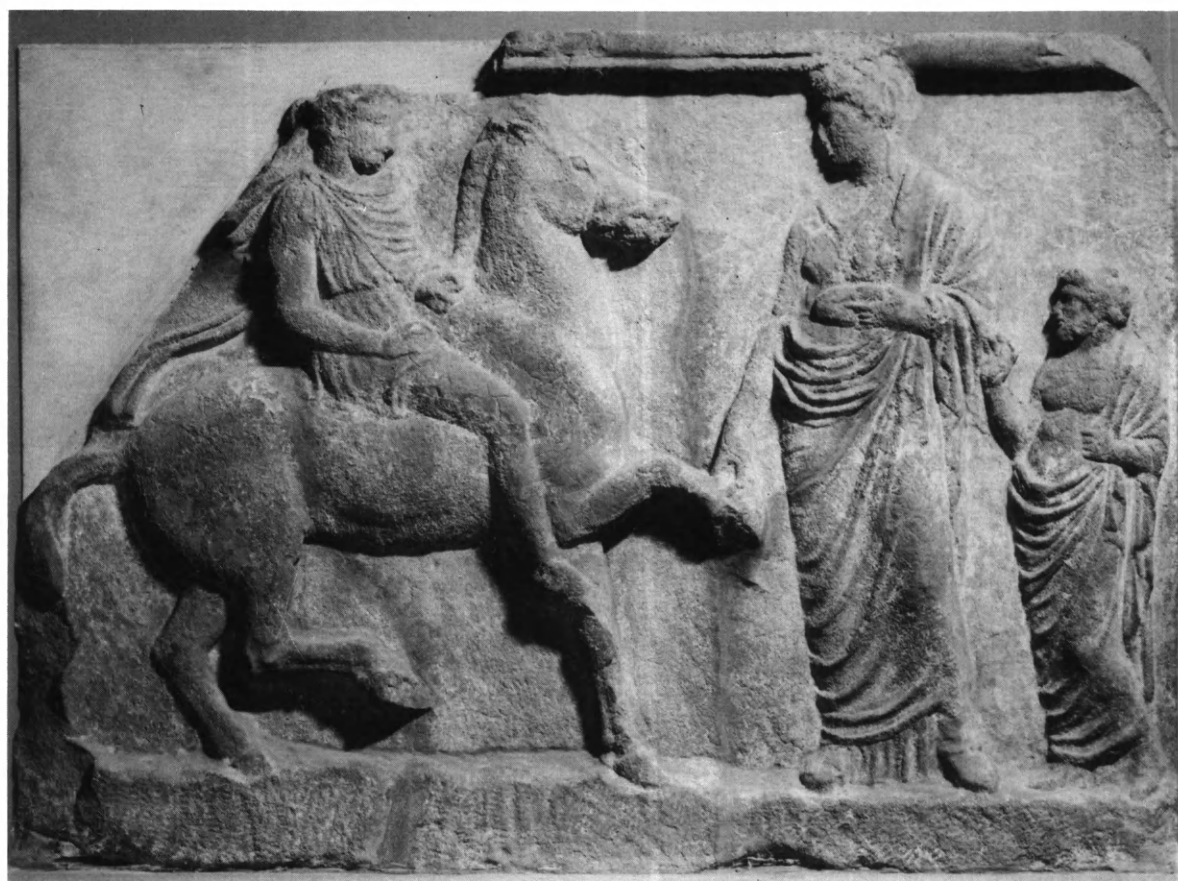
Μουσείο Ρόδου. Ἀρ. εύρ. ιτ. 1151. Ἐνεπίγραφο ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἀπὸ τῆ Σορωνή.

Μουσείο Ρόδου: α) 'Αρ. εύρ. ιτ. 1166. 'Αγαλμάτιο Διονύσου από τή Σαρωνή. β) 'Αρ. εύρ. ιτ. 5300. 'Αναθηματικό ανάγλυφο από τίσ Καλυθιές.

Βερολίνο, Pergamon-Museum. SK 1545. Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο ἀπὸ τὰ Ἀφάντου.

α) Μουσείο Ρόδου. BE 1133. 'Αναθηματικό ανάγλυφο από τὰ 'Αφάντου. β) Βρετανικό Μουσείο. BM 753. 'Αναθηματικό ανάγλυφο από τὰ 'Αφάντου.

α) 'Ενεπίγραφο ἐπιτύμβιο ανάγλυφο ἀπὸ τὰ 'Αφάντου (ἐπιγραφή IG 954). β) Μουσείο Ρόδου.
'Αρ. ἐλέγχ. 113. 'Επιτύμβιο ανάγλυφο.

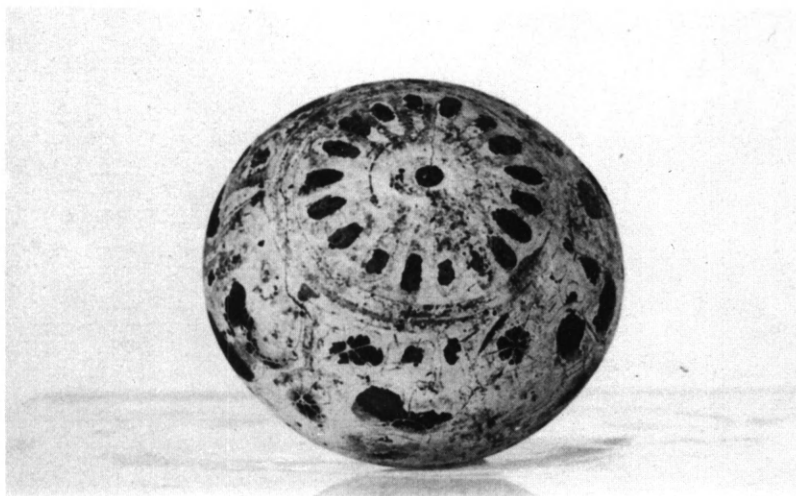
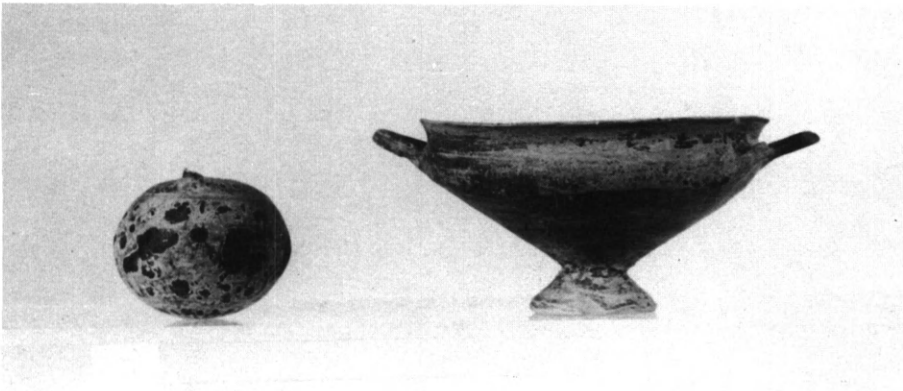
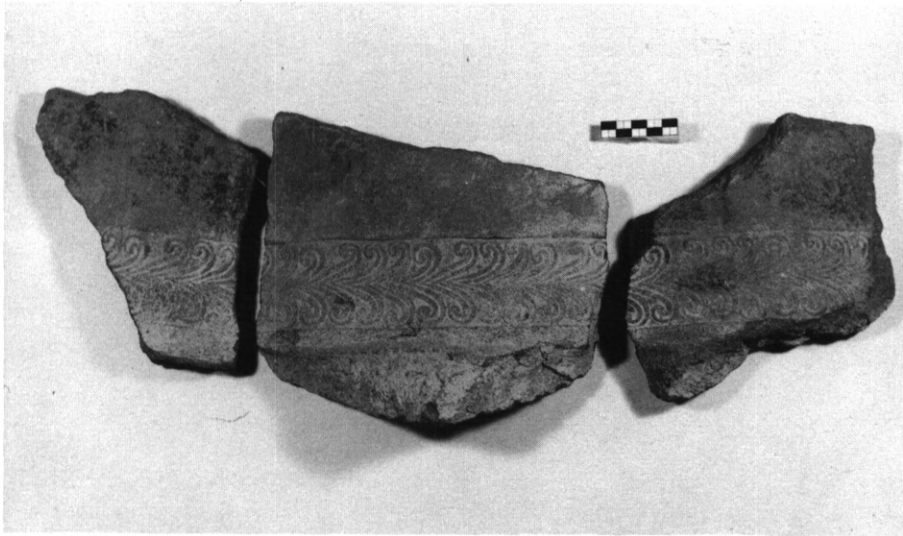
Μουσείο Ρόδου: α) Γ 1272. 'Αγαλμάτιο 'Αφροδίτης ἢ νύμφης ἀπὸ τὴν 'Αρχάγγελο. β) Πλάγια ὄψη τοῦ ἀγαλματίου.

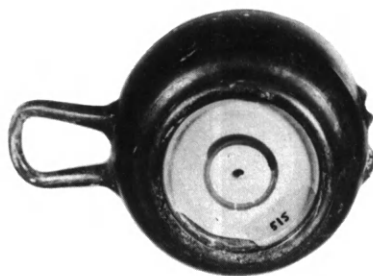
Μουσείο Ρόδου: α) Ἀρ. ἐλέγχ. 519. β) Ἀρ. ἐλέγχ. 521.

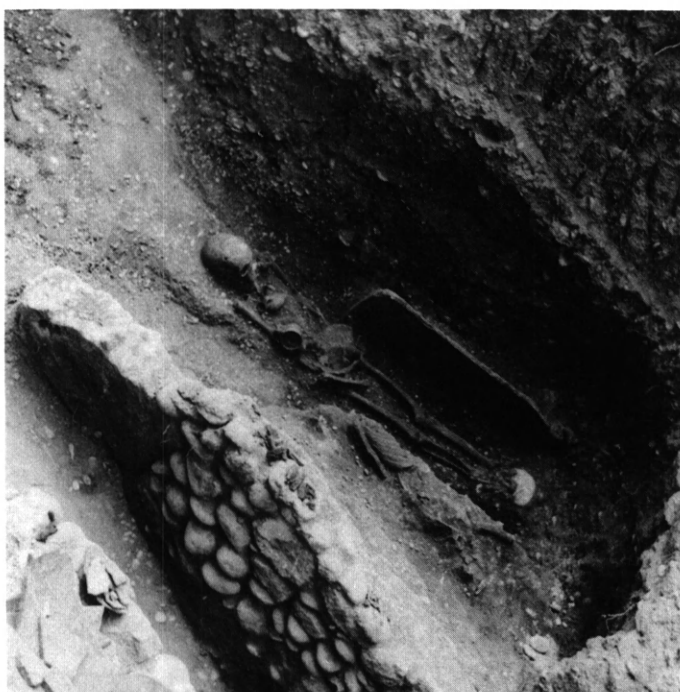
Μουσείο Ρόδου: α) Ἀρ. εὐρ. ἱτ. 13614. β) Π649 (Α405). Ἀμφορέας (ταφή ΙΙ) ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ Καθολικῆς Ἀφάντου.

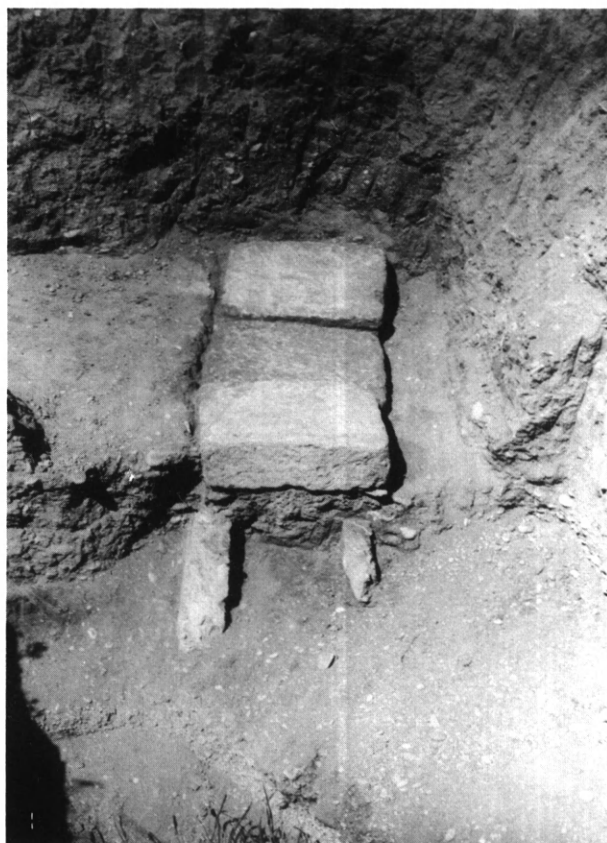
Μουσείο Ρόδου (άνασκαφή Καθολικής 'Αφάντου): α) ΠΒΕ7690. Θραύσματα ανάγλυφου πίθου.
β) Π533-532. Σποραδικά εύρηματα. γ) Π533. Κορινθιακός αρύβαλλος (λεπτομέρεια).

Ἀνασκαφή Καθολικῆς Ἀφάντου: α) Ταφικός πίθος (ταφή ΙΙΙ) ἀπὸ Β. β) Μουσεῖο Ρόδου. Π512-516, κτερίσματα ταφῆς ΙΙΙ. γ) Μουσεῖο Ρόδου. Π515. Σκύφος ἀπὸ τὴν ταφή ΙΙΙ (λεπτομέρεια).

α) Μουσείο Ρόδου. Π518, 520, 517, 522. Κτερίσματα έξω από τον τάφο IV (άνασκαφή Καθολικῆς). β) Άνασκαφή Καθολικῆς Άφάντου. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τάφου IV ἀπὸ Β.

Ἀνασκαφή Καθολικῆς Ἀφάντου: α) Μουσεῖο Ρόδου. Π523, 519, 521. Κτερίσματα ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τάφου IV. β) Ὁ τάφος V ἀπὸ Α.

Ἀνασκαφή Καθολικῆς Ἀφάντου: α) Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τάφου V ἀπὸ Β. β) Μουσεῖο Ρόδου. Π524-528, 530. Κτερίσματα τοῦ τάφου V. γ) Μουσεῖο Ρόδου. Π531. Εὕρημα ταφῆς VI.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ
ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΧΑΡΤΗ ΤΗΣ ΙΑΛΥΣΙΑΣ

ΕΠΕΞΗΓΗΣΗ		ΣΥΜΒΟΛΩΝ	
Α ΕΙΔΟΣ ΑΡΧΑΙΟΥ		ΠΡ	Β ΕΠΟΧΗ
●	ανοχύρωτος οίκισμός		προϊστορικά
○	όχυρωμένος οίκισμός	Μ	μινωϊκά - μυκηναϊκά
○	όχυρωμένη ακρόπολη	Γ	γεωμετρικά
▲	μεμονωμένο όχυρό	Α	αρχαϊκά
■	ίερό (και παλαιοχρ. εκκλησία)	Κ	κλασσικά
▲	νεκρόπολη	Ε	ελληνιστικά
■	νεκρόπολη που σφικερνείται από κινητά εύρηματα	Ρ	ρωμαϊκά
■	άλλα κτίσματα	Π	παλαιοχριστιανικά
●	σπήλαιο	Ι	αρχαία εύρηματα μετά το 1000 π.Χ.
■	επιφανειακά ή σποραδικά εύρηματα	Χ	χωρίς δυνατότητα ακριβέστερης χρονολόγησης
■	λατομείο		άπροσδιόριστα
●	σπουδαία ή αξιοσημείωτα κινητά εύρηματα		
●	φυσικό λιμάνι		
■	τεχνητό λιμάνι		

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

- Ακολουθούνται με μικρές αλλαγές ή προσθήκες τα σύμβολα της σειράς «Αρχαίες Έλληνικές Πόλεις» του Ιδρύματος Κ.Α. Δοξιάδη.

- Στοιχεία σε παρένθεση σημαίνουν ότι δεν είναι εξακριβωμένα ή δεν έγινε αυτόφια, άρα υπό επιφύλαξη: (53)(■)(ΠΡ)...

- Κ-Ε, Ε-Ρ: η ύπαρξη παύλας σημαίνει ότι η χρονολόγηση κυμαίνεται ανάμεσα στις δύο εποχές.

- Γ-Ρ, Α-Ε: τα εύρηματα εκτείνονται χρονικά ανάμεσα στις δύο αρχαίες εποχές.

- Μέγεθος μεγαλύτερο μέγεθος αριθμού σημειώνονται στο χάρτη εύρύτερα σύνολα εύρημάτων ή μία εύρύτερη περιοχή.

A/A	ΑΡΧΑΪΗ	ΟΝΟΜΑ	ΘΕΣΗ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ	ΕΙΔΟΣ & ΕΠΟΧΗ ΑΡΧΑΙΩΝ	A/A	ΑΡΧΑΪΗ	ΟΝΟΜΑ	ΘΕΣΗ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ	ΕΙΔΟΣ & ΕΠΟΧΗ ΑΡΧΑΙΩΝ
1	FN 12	Οιλέρημος		Κρεμαστής	■ M ■ Γ-Π	51	FN 50	Σομαντήρα - Καθολική		Σορωνής	● X ■ Π
2	FN 13	Οιλέρημος, προϊστορ. Ίχνη		Κρεμαστής	■ ΠΡ	(52)	FN 51	Μόνοικος		- -	(■ X)
3	FN 14	Οιλέρημος, δωρική κρήνη		Κρεμαστής	■ LK	(53)	FN 52	Άγλαντιά		- -	(■ X)
4	-	Οιλέρημος, Μαγκούφη		Κρεμαστής	■ K	(54)	FN 49	Ζηνώνου		- -	(■ X)
5	FN 15	Οιλέρημος, νότια πλαγιά (Ίχνη αρχαϊκού οίκισμου)		Κρεμαστής	■ A	55	-	Μεσό(θ)ουνο		Καλυθίων	■ (ΠΡ) E
(6)	FN 11	Μάντρα Μπογαζί		Κρεμαστής	(■ E)	56	-	Μητροπολίτη		- -	■ E P P (■)
7	-	Οιλέρημος-Προφ. Ηλίας (ίερό Άλεκτρώνας)		Κρεμαστής	* K-E	57, 57a, β	FN 58-59	Έρμηόκαστρο-Τραουνού		- -	○ (ΠΡ) E, ■ E (■ M I)
8	FN 16	Μόσκου Βουνάρα-Μακρία Βουνάρα		Κρεμαστής	■ K-E M	58	-	Σαραντάπηχος		- -	○ (E)
9	-	Περιοχή ξενοδογείων OLYMPIC PALACE-MIRA MARE		Κρεμαστής	■ M L P	59	FN 60	Βίγλα		Άφάντου	■ (M) - P
10	FN 10	Μινωϊκός οίκισμός Τριάντα		Κρεμαστής	■ M	60	FN 61	Σελλάϊ		- -	■ I
(11)	FN 10	Λιμάνι Σχεδιάς		Κρεμαστής	(■ X)	61	-	Χῶρος Γκόλφ		- -	■ E
(12)	FN 17	Βαλοσαμή		Κρεμαστής	(L I P)	62	FN 62	Στόν Πλατή		- -	■ (E) P
13	FN 18-19	Νεκροπόλεις Μάρμαρα, Κουφοῦ, Δρακιδῆ, Τσαμπικίου, Κουκιά, Λαγοῦ, Παυλῆ.		Κρεμαστής	■ Γ- P	63	-	Προφήτης Ἡλίας		- -	■ (ΠΡ) K
14	FN 20	Δάφνη		Κρεμαστής	(■ M) ■ Γ A ■ AK	64	FN 66	Καθολική		- -	■ A-E ■ Π
15	-	Βίγλες		Κρεμαστής	■ Π	65	FN 67	Άμμωτή		- -	■ * K E (P)
16	-	Κιόλες		Κρεμαστής	■ Π	66	FN 68	Λουριά		- -	■ I
17	FN 21	Έκκλησία Κρεμαστής-Άνωάκια		Κρεμαστής	■ AK	67	FN 69	Τοῦ Λιάμου το Βουνό		- -	■ X (AK)
18	FN 22	Άμπέλα		Κρεμαστής	■ K	68	FN 70	Παρθενόνος		- -	■ E *
19	FN 23	Άσώματος		Κρεμαστής	■ E P (A) E P (Π E-P)	69	-	Νήσοος		- -	■ I
20	FN 24	Άης Γιώργης		Κρεμαστής	■ K E P X	(70)	FN 71	Μάντρα Βουτουριού		- -	(■ X)
21	FN 26	Άξεστράτηγος-Βασιλικά		Κρεμαστής	■ X (L I)	(71)	FN 72	Κατοιμπή		- -	(■ K E P)
22	FN 32	Κοκκάλες		Κρεμαστής	■ M	(72)	FN 63	Λιβάνια		- -	(■ P P)
23	FN 30	Περιοχή χωριού Μαρिता		Κρεμαστής	■ (A E P)	73	-	Βόττες		- -	■ X
(24)	FN 31	Άπάνω Άνεμόμυλος		Κρεμαστής	(L A)	74	FN 64	Καλαμωνιά - Χαλόπιτα		- -	■ X
(25)	FN 29	Κάτω Άνεμόμυλος		Κρεμαστής	(■ X)	75	FN 65	Άσπράβουνος		- -	■ X
(26)	FN 28	Βάγιος		Κρεμαστής	(■ I)	76	-	Ψαλίδι - Άης Γιώργης		Καλυθίων	■ (ΠΡ)
27	FN 27	Μαρμαρί		Κρεμαστής	■ K E P	(77)	-	Άναγρός		Αρχαγγέλου	(■ X) (ΠΡ)
28	-	Κατοίχη		Κρεμαστής	(■ K)	78	-	Μαλά-Πετροκοπιό		- -	■ M
29	FN 34	Περιοχή χωριού Δαματριά		Κρεμαστής	(■ M) ■ E	79	FN 83	Άμπάς		- -	■ X
(30)	FN 37	Άλαπόουνος		Κρεμαστής	(■ M)	80	FN 82	Σεραφί		- -	■ (K) E
31	FN 36	Σταυρός		Κρεμαστής	■ L (A) E P Π	81	FN 81	Έρμηόκαστρο		- -	■ I
32	-	Άγριόχοιροι		Κρεμαστής	■ M ■ I	82	FN 80	Κυρά Ναπενή		- -	■ I ■ Π
33	FN 38-39	Κάστρο-Κουρί		Κρεμαστής	■ Π P (■ M)	83	FN 84	Σύρα		- -	■ (A) - E
34	-	Άσπρόπηλος		Κρεμαστής	■ M	84	FN 85	Άγ Άββακούμ		- -	■ E
35	-	Πατελλάκια		Κρεμαστής	(■ M) I	85	-	Σαρκά ή Μάντρα		- -	■ (E-P)
36	FN 43	Άσπροπηλιές		Κρεμαστής	■ E	86	-	Κεραμί		- -	■ I
37	FN 42	Χαλόπετρα		Κρεμαστής	■ P	87	-	Στεγνά		- -	■ X
38	-	Τοσυκαλάδες		Κρεμαστής	■ M	88	-	Λαφτήρα		- -	■ I
39	FN 41	Ρενάκι		Κρεμαστής	■ X * E P	89	-	Κούμελλο		- -	■ Π P ■ ME
40	-	Άεροδρόμιο		Κρεμαστής	■ X E P	90	-	Μάκρωνας		- -	■ E
41	FN 47	Άγ. Ἰωάννης Θεολόγος		Κρεμαστής	■ X (ΠΡ) M E P (■ A)	91	FN 79	Τσαμπικιά		- -	■ (M) I ■ E
42	-	Άτοιγγανί		Κρεμαστής	■ E ■ X	92	FN 78	Γεμαχί		- -	■ I
43	-	Άχλασουιάρης		Κρεμαστής	(■ X)	93	-	Κολύμπια		Άφάντου	■ (M) I ■ Π
44	-	Χωριό Θεολόγος (Θολός)		Κρεμαστής	■ L X	(94)	FN 73	Ψίνθος		Ψίνθου	(■ X)
45	FN 45-46	Ίερό Έρεθιμίου Άπόλλωνος - Θέατρο		Κρεμαστής	■ (A) K - Π	95	FN 75	Γιαματικό		- -	(■ I) ■ (I) Π
46	-	Καλαμώνας		Κρεμαστής	■ E	96	FN 76	Άης Γιάννης		- -	■ X
47	FN 48	Λαμπού		Κρεμαστής	■ (E P)	97	-	Παρμένι		- -	■ X
48	-	Έγκαταστάσεις ΔΕΗ		Κρεμαστής	■ E P ■ Π	(98)	FN 77	Κουκκου		- -	(■ X)
49	FN 51	Χωριό Σορωνή		Κρεμαστής	■ M ■ E	(99)	FN 74	Άης Νικόλας		- -	(■ I)
50	FN 51	Βεργινδάρη ή Περιχάρα		Κρεμαστής	■ (A)						

ΟΙ
ΑΡΧΑΙΟΙ ΡΟΔΙΑΚΟΙ ΔΗΜΟΙ
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ — Η ΙΑΛΥΣΙΑ
ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ Χ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ
ΑΡ. 110 ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 1989
ΣΕ ΧΙΛΙΑ ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΜΕ ΤΗ ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΙΤΗ ΝΙΝΟΥ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΗΣ ΑΡΓΥΡΩΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΚΗ
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ
Ε. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ — Α. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ Ο.Ε.
ΦΩΤΟΜΑΡΑ 54, ΝΕΟΣ ΚΟΣΜΟΣ